

วัดวรเชตุเทพบารุง แบบอย่างงานช่างของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22

โดย

นายประภัสสร ชูวิเชียร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

วัดวรเชตุเทพบารุง แบบอย่างงานช่างของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22

โดย

นายประภัสสร ชูวิเชียร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

WAT VORACHET THEPBAMRUNG :
A MODEL OF AYUTTHAYA ART IN 17th CENTURY A.D

By
Praphat Chuvichean

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

DOCTOR OF PHILOSOPHY IN THAI ART HISTORY

Department of Art History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ วัตรเขตเทพบำรุง
แบบอย่างงานช่างของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22 ” เสนอโดย นายประภัสสร ชูวิเชียร เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะดังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ สายันต์ ไพเราะญัตร์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ บวรเวท รุ่งรุจี)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

48107901 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย

คำสำคัญ : ศิลปะอยุธยา, วัดวรเชตุเทพบำรุง

ประภัสสร ฐวิเชียร : วัดวรเชตุเทพบำรุง แบบอย่างงานช่างของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 460 หน้า.

วัดวรเชตุเทพบำรุงเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ที่ข้อมูลเอกสารไม่ระบุถึงการก่อสร้างชัดเจน จึงต้องศึกษาผ่านหลักฐานด้านโบราณคดีและศิลปกรรม ซึ่งก็ได้ผลการศึกษาทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวัดแห่งนี้และที่สามารถเชื่อมโยงกับข้อมูลงานช่างของอยุธยาด้านต่างๆเป็นจำนวนมาก โดยผลการศึกษาอาจแบ่งออกเป็นเนื้อหาที่สำคัญคือ

1. วัดวรเชตุเทพบำรุงสร้างขึ้นราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 โดยเป็นวัดขนาดเล็กที่มีสิ่งก่อสร้างหลักคือวิหารและเจดีย์ทรงระฆัง ต่อมาในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 มีการสร้างปราสาทประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอดและอุโบสถเพิ่มเติมจนเป็นวัดขนาดใหญ่ซึ่งพบว่ามีอิทธิพลศิลปะล้านนาเป็นอย่างมากในการปฏิสังขรณ์ครั้งนั้น รูปแบบทางศิลปกรรมที่ศึกษาในแต่ละอายุสมัยยังสอดคล้องกับข้อมูลทางโบราณคดีด้วย

2. ข้อมูลจากการวิเคราะห์วัดวรเชตุเทพบำรุงอาจใช้เป็นแนวทางในการคลี่คลายปัญหาของ “วัดวรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่ปรากฏชื่อในทางประวัติศาสตร์ โดยอายุสมัยของงานศิลปกรรมอยู่ร่วมกันกับที่เอกสารระบุไว้ในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 และสอดคล้องด้วยตำแหน่งที่ตั้งนอกเมืองตามที่กล่าวว่าเป็นวัดอรัญวาสีของอยุธยา

3. การทบทวนข้อมูลเพื่อศึกษาวัดวรเชตุเทพบำรุง ทำให้พบประเด็นใหม่เกี่ยวกับศิลปะอยุธยาหลายประการ ที่สำคัญคือการวิเคราะห์รูปแบบเพื่อกำหนดอายุสิ่งก่อสร้างบางแห่งในสมัยอยุธยาที่ยังไม่ได้รับการศึกษาเอาไว้ชัดเจน อนึ่ง การค้นคว้ามักกล่าวทำให้สามารถระบุได้ชัดเจนว่ารูปแบบทางศิลปกรรมส่วนใหญ่ของวัดวรเชตุเทพบำรุงเป็นแบบอย่างของงานช่างอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22 อันมีความหลากหลายด้านรูปแบบมากกว่าที่เคยเป็นมา

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

48107901 : MAJOR : THAI ART HISTORY

KEY WORD : AYUTTHAYA ART,WAT VORACHET THEPBAMRUNG

PRAPHAT CHUVICHEAN : WAT VORACHET THEPBAMRUNG : A MODEL OF
AYUTTHAYA ART IN 17TH CENTURY A.D.. THESIS ADVISOR : ASSO.PROF.SAKCHAI
SAISINGHA,Ph.D. 465 pp.

Wat Vorachet Thepbumrung is a big ancient monastic monument. Since the construction of the monastery was not mentioned clearly in written records, study must be conducted through art and archaeological evidences. The study yields many results about the monastery itself which in turn could be linked to Ayutthaya art in many ways. The results are presented as follows:

1. Wat Vorachet Thepbumrung was founded in early 16th century as a small monastery, consisting of two main architectures; a Vihara (assembly hall) and a bell-shape cetiya (stupa). Later in early 17th century, a central Prang, a Prasat-type cetiya, and Uposatha (ordination hall)were added, turning it into a big monastic compound. The later renovation architectures reflect high influence of Lanna art. In addition, the dating of the art style of each period is in line with the results from archaeological studies.

2. The analysis from the study of Wat Vorachet Thepbumrung could be used to validate Wat Varajestharama. According to historical documents, these temple were mentioned in 17th century.As their locations were both out of town, they were considered Forest Monasteries. Judging from the dating of the art styles and location, Wat Vorachet Thepbumrung is in fact Wat Varajestharama.

3. The study of Wat Vorachet Thepbumrung reveals various new aspects of Ayutthaya art. Importantly, the analysis of the art styles helps pinpointing the dating of some monuments in Ayutthaya period which have not been studied. The study clearly shows that the art of Wat Vorachet Thepbumrung belongs to the 17th century, reflecting more varieties of the art styles of Ayutthaya than ever before.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2009

Student's signature Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

แม้ว่าการค้นคว้าเรื่องราวในอดีตจะนำผลสู่ความสำเร็จในอนาคต แต่ปัจจุบันคือความจริงที่ไม่อาจปฏิเสธ จึงขอให้คำขอบคุณนี้จงสัมฤทธิ์ผลแก่บุคคลผู้ที่กล่าวถึงต่อไปดุจดั่งอดีตที่ถักทอปัจจุบันให้ทอดยาวล้าหน้าไปสู่อนาคตอย่างมีจบสิ้น

บิดามารดาปู่ย่าตาทวดชวดยาย ญาติพี่น้องทุกคนที่สนับสนุนการศึกษาจนถึงที่สุด ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล ซึ่งทรงประทานความรู้และแรงบันดาลใจอันล้ำลึกกับวิชาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในเบื้องต้นของการศึกษาในคณะโบราณคดี

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ซึ่งได้กรุณาให้ความกระจ่างทางวิชาการทั้งโดยส่วนตัวและจากงานเขียนต่างๆที่ท่านได้รจนาไว้

ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม และ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ผู้สานต่อวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะให้จนสมบูรณ์กระทั่งถึงระดับปริญญาเอก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ดิงสัญชลี และผู้ช่วยศาสตราจารย์รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ซึ่งให้ข้อคิดและความช่วยเหลือเอนกนับนานาประการมาโดยตลอด

อาจารย์ทุกท่านในภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะรวมทั้งในภาควิชาอื่นๆของคณะโบราณคดี ตลอดจนบรรพจารย์หลายท่านทั้งที่เกษียณอายุราชการและล่วงลับไปแล้ว ที่ได้มอบความรู้ มอบโอกาสรวมไปถึงความช่วยเหลือทั้งด้านร่างกายแรงใจเสมอมา

ส่วนของเอกสารสำคัญในการค้นคว้าได้รับความกรุณาอย่างมากจากคุณอุทิศ แก่นกระโทกและสำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา

อนึ่ง คุณพอล สุกใส ได้รับเอภาวาระด้านการจัดรูปเล่มอันแสนซับซ้อนของบัณฑิตวิทยาลัยไว้ทั้งหมด เช่นเดียวกับคุณพัลลวีสิริ เปรมกุลนันท์ และคุณเอกสุดา สิงห์ลำพองที่ช่วยเหลือด้านงานเอกสารในช่วงท้ายสุดของงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้

และสำหรับการแปลบทคัดย่อเป็นภาษาอังกฤษนั้น ขอให้คำขอบคุณทุกประการมีแก่คุณเกศรินทร์ แซ่เบ๊ อีกทั้งระลึกถึงสมาชิกปริญญาโทประวัติศาสตร์ศิลปะรุ่น “ขอเวลา” ทุกท่าน

คุณภาควุฒิชัย อยู่พูล คุณเจตน์กมล วงษ์ท้าว คุณพุทธรินทร์ สุมณเทียรและคุณสุริวงศ์ จันทระเดช อันเป็นผู้เคยร่วมเดินทาง ให้คำปรึกษารวมทั้งเป็นที่พึ่งพิงในทุกห้วงยาม

โบราณคดีรุ่น 43 พร้อมด้วยพี่น้องคณะโบราณคดีทุกคนที่ยังรู้ว่า “โบราณคดี” คืออะไร ขอขอบคุณเขาคอนั่น ซึ่งยังคงเป็นเสมือนกำลังใจอย่างไม่ขาดสายมาโดยตลอด แม้ว่าทุกวันนี้เขาคอนั่นก็ยังไม่มิตัวตนอยู่ในชีวิตจริงก็ตามที่เช่นกัน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญแผนผัง.....	ณ
สารบัญภาพลายเส้น.....	ต
สารบัญภาพ.....	ถ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	4
สมมติฐานของการศึกษา.....	5
ขอบเขตของการศึกษา.....	5
ขั้นตอนของการศึกษา.....	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
2 ข้อมูลเบื้องต้นและการค้นคว้าที่ผ่านมาเกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	7
ที่ตั้ง.....	7
ที่มาของชื่อวัดวรเชตุเทพบำรุงและความเกี่ยวข้องในเอกสาร	
ประวัติศาสตร์.....	9
หลักฐานสิ่งก่อสร้างของวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	12
แผนผังของวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	12
ปรางค์ประธาน.....	14
เจดีย์ทรงปราสาทยอด.....	15
เจดีย์ทรงระฆัง.....	15
อุโบสถ.....	15
วิหาร.....	16

บทที่	หน้า
เจดีย์รายทรงระฆัง.....	16
กำแพงแก้วและซุ้มประตู.....	16
ข้อมูลทางโบราณคดีจากการขุดค้นขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	16
ข้อมูลจากการขุดแต่ง.....	17
ข้อมูลจากการขุดค้น.....	18
โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น – ขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	18
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	20
3 วิเคราะห์ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	27
เจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19 -20 ต้นแบบและแนว วิวัฒนาการ.....	28
ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ต้นแบบปราสาท ใน ศิลปะอยุธยา.....	28
ปราสาทประธานในสมัยอยุธยาตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 19- 20.	31
ปราสาทขนาดย่อมและขนาดเล็กในพุทธศตวรรษที่ 20.....	35
ปราสาทประธานในหัวเมืองของกรุงศรีอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20.....	40
เจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21 การเปลี่ยนแปลง รูปแบบและลดความนิยม.....	43
ปราสาทประธานในหัวเมืองเหนือ : วัดจุฬามณี วัดพระศรีรัตน มหาธาตุเขลียงและวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลก.....	43
หัวเมืองเหนือและกรุงศรีอยุธยา : เจดีย์ทรงปราสาทสองแบบ ของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 21 ข้อสังเกตจากการประดับ ส่วนเรือนธาตุ.....	47
ความนิยมการสร้างปราสาทเป็นประธานของวัดลดลงในช่วง กลางพุทธศตวรรษที่ 21.....	51
เจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22-23.....	53
ปราสาทประธานสมัยอยุธยาตอนปลาย : การวิเคราะห์ปราสาท ประธานวัดกษัตราธิราชอยุธยา.....	55

ปราสาทขนาดเล็กในพุทธศตวรรษที่ 23 และความสืบเนื่อง สู่ศิลปะรัตนโกสินทร์.....	58
บทวิเคราะห์ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	62
โครงสร้างและการก่ออิฐ	62
การก่ออิฐวงโค้งแบบพิเศษที่ค้นหาเรือนธาตุด้านทิศตะวันออก...	64
ฐานประทักษิณ	75
ชุดฐานบัวลูกฟัก : ความแตกต่างจากเจดีย์ทรงปราสาทในพุทธ ศตวรรษที่ 20-21 “การขยายสัดส่วนทางแนวตั้ง”	79
การเหลื่อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกฟัก เกี่ยวข้องกับศิลปะ ล้านนา.....	82
ฐานหรือชั้นเชิงบาตร จากชั้นคอดัวเป็นฐานบัวลูกแก้ว อกไก่.....	87
แผนผังของเรือนธาตุ : ขนาดของมุมที่เท่ากัน.....	90
แผนผังของเรือนธาตุ : จัดรูปมุข.....	94
ผนังเรือนธาตุที่เอนสอบเข้าหากันและการประดับลวดบัวเชิง- ลวดบัวรดเกล้า : ที่มาจากปราสาทประธานที่สร้างขึ้นในหัวเมือง เหนือช่วงพุทธศตวรรษที่ 21.....	96
มุขจะระนำซุ้มซ้อน ไม่มีการประดับเจดีย์ยอดที่สันหลังคา มุข.....	101
ช่องจะระนำเคยติดตั้งบานประตูไม้.....	102
ไม่ปรากฏชั้นเชิงบาตรครุฑแบบ.....	108
ส่วนยอด : ชั้นรัดประคด ช่องวิมาน กลีบนูนและบันแถลง....	111
บทสรุปเบื้องต้นเกี่ยวกับปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	116
วิเคราะห์สรุปรูปแบบอายุการสร้างของปราสาทประธานวัดวรเชตุ เทพบำรุงร่วมกับหลักฐานอื่นๆ.....	117
ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงกับการวิเคราะห์ฐานเจดีย์ขนาด ใหญ่ที่วัดวรโพธิ์อยุธยา.....	122

บทที่	หน้า
4 วิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	126
เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนาและสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-22.....	127
หริภุญชัย-ล้านนา ต้นแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอด.....	128
เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะสุโขทัย.....	136
เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20-23:	
การทบทวนข้อมูลและวิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวเนื่อง.....	142
เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20.....	142
เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 20 : กรณี	
วิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดทางทิศตะวันออกเฉียงใต้	
นอกระเบียงคดวัดราชบูรณะ อยุธยา.....	147
เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21.....	150
เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21 : กรณี	
วิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดที่วัดบางกะจะ อยุธยา.....	152
เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22-23.....	155
เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22-23 :	
กรณีวิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดนอกระเบียงคดทางทิศใต้	
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และเจดีย์รายทรงปราสาทยอด	
ที่วัดตองปุ ลพบุรี	156
บทวิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	159
ฐานประทักษิณและพนักระเบียงเจาะช่องกระจก อิทธิพลจาก	
ศิลปะล้านนา.....	159
เรือนธาตุ.....	164
ส่วนชั้นซ้อน องค์ระฆังและยอด.....	168
วิเคราะห์ลวดลายปูนปั้น.....	174
ลายขลิบประดับส่วนฐานประทักษิณ.....	175
ลายช่องกระจกและลายประดับมุม.....	183
ลายกรวยเชิง-เพ็ญอุบะ.....	186

บทที่	หน้า
ลายกลีบบัว.....	191
ลายหน้ากระดาน.....	195
ลวดลายประดับหน้าบันซุ้มจระนำ.....	196
การวิเคราะห์สรุปอายุการสร้างของเจดีย์ทรงปราสาทยกดวดวัดวรเขต เทพบารุง.....	199
5 วิเคราะห์เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเขตเทพบารุง.....	200
เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะล้านนาและสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-21.....	201
เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะล้านนา.....	202
เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-20	206
เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20-23 การทบทวน ข้อมูลและคลี่คลายประเด็นปัญหาเกี่ยวเนื่องบางประการ.....	209
เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 20.....	210
วิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับชุดฐานรองรับองค์ระฆังของสุโขทัย- อยุธยา “บัวถลา-มาลัยเถา”.....	214
เจดีย์ทรงระฆังองค์อื่นๆในพุทธศตวรรษที่ 20.....	217
เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21 : เจดีย์ประธาน และหมู่เจดีย์รายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา.....	220
เจดีย์ทรงระฆังในหัวเมืองเหนือที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลจาก กรุงศรีอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20-21 : เจดีย์ประธานวัด นางพญาและพระธาตุมูเตา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เซลียง.....	224
เจดีย์ทรงระฆังองค์อื่นๆของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21.....	230
เจดีย์ประธานวัดวรเชษฐาราม อยุธยา : การตรวจสอบรูปแบบ ของเจดีย์ทรงระฆังทรงระฆังของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22 .	231
ความนิยมและรูปแบบที่เปลี่ยนไปในเจดีย์ทรงระฆังของ อยุธยา พุทธศตวรรษที่ 23.....	233
การวิเคราะห์เจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเขตเทพบารุง.....	237
ส่วนฐาน.....	237

บทที่	หน้า
ชุดรองรับองค์ระฆังและองค์ระฆัง.....	241
บัลลังก์และส่วนยอด.....	245
รูปแบบสันนิษฐาน.....	246
สรุป.....	248
6 วิเคราะห์อาคารอุโบสถและวิหารของวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	249
รูปแบบของอาคารหลังคาคลุมของวัดวรเชตุเทพบำรุง อุโบสถ-วิหาร...	249
อุโบสถ.....	250
วิหาร.....	251
อาคารหลังคาคลุม อุโบสถวิหารของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20-23	252
อาคารหลังคาคลุมของอยุธยา : ข้อมูลจากหลักฐานที่ชำรุด....	254
อาคารหลังคาคลุมของอยุธยา : ข้อมูลจากหลักฐานที่สมบูรณ์.	261
อุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง : บทวิเคราะห์และรูปแบบสันนิษฐาน.....	269
วิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถ.....	269
มณฑปพระพุทธรูปสี่ทิศ : พระพุทธรูปประธานของอุโบสถ	282
“ตัวลง” มังกรปูนปั้น ลวดลายประดับจากล้านนา	288
ใบเสมา.....	290
รูปแบบสันนิษฐานของอุโบสถ.....	294
วิเคราะห์และสันนิษฐานรูปแบบของวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง	296
วิเคราะห์เกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งฐานชุกชีในวิหารวัดวรเชตุ เทพบำรุง	298
สรุป.....	302
7 วิเคราะห์สิ่งก่อสร้างและหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆ ของวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	304
สิ่งก่อสร้างเบ็ดเตล็ดที่อยู่ภายในวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	304
เจดีย์รายทรงระฆังที่สร้างครอบเจดีย์ในผังย่อมุม.....	304
ร่องรอยของเจดีย์แปดเหลี่ยม : บทวิเคราะห์จากการบอกเล่า...	309
กำแพงแก้ว.....	310
ซุ้มประตู.....	312

การก่ออิฐเพิ่มความหนากำแพงแก้ว : ปราการค่ายวัดวรเชษฐ.	315
องค์ระฆังขนาดเล็กของเจดีย์ที่ถูกฝังอยู่ใต้แนวกำแพงแก้ว.....	317
พระพุทธรูปและประติมากรรมที่พบจากวัดวรเชษฐเทพบำรุง.....	319
พระพุทธรูปหินทราย.....	320
พระพุทธรูปปูนปั้น.....	323
พระพุทธรูปสำริด.....	327
พระพิมพ์จากตอนมูจลินทร์ ความสัมพันธ์กับจิตรกรรมในกรุ ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา.....	330
รูปพระคเณศสำริด.....	332
เศียรเทวดาปูนปั้นจากฐานชุกชีในอุโบสถ อิทธิพลศิลปะ ล้านนา.....	335
กระเบื้องเชิงชายกับแนวทางการกำหนดอายุงานก่อสร้างของ วัดวรเชษฐเทพบำรุง.....	338
บทวิเคราะห์ข้อมูลจากหลุมขุดค้นและชั้นดินทางโบราณคดีของวัดวร เชษฐเทพบำรุง.....	341
ข้อมูลด้านอายุสมัยจากเครื่องถ้วยและภาชนะดินเผาที่พบจากการ ดำเนินงานทางโบราณคดี.....	345
เครื่องถ้วยและเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งผลิตในประเทศไทย : แหล่งเตาสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย แหล่งเตาบ้านบางปูนและแหล่ง เตาแม่น้ำน้อย.....	345
เครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งผลิตต่างประเทศ : เครื่องถ้วยจีน... สรุป.....	349
8 วิเคราะห์แผนผังของวัดวรเชษฐเทพบำรุง.....	358
รูปแบบของแผนผังวัดวรเชษฐเทพบำรุง.....	358
แผนผังวัดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19-23 ที่มาและ ความเปลี่ยนแปลงในการจัดวางอาคารสิ่งก่อสร้างภายในวัด.....	360
แผนผังของวัดวรเชษฐเทพบำรุง วิเคราะห์ผ่านข้อมูลทางด้านโบราณคดี และศิลปกรรม.....	369

บทที่	หน้า
แนวกำแพงแก้วกับการกำหนดรูปแบบแผนผังวัด.....	369
เจดีย์ทรงระฆังและวิหาร สิ่งก่อสร้างสมัยแรกของวัดวรเชตุ เทพบารุง.....	370
ปรากฏการณ์ประจักษ์กับอุโบสถ การกำหนดทิศหลักที่คลี่คลายจาก แผนผังวัดในสมัยอยุธยาตอนต้น.....	371
วิหารหลวงทางทิศตะวันออกของปรากฏการณ์ : ไม่พบ หลักฐาน.....	379
วัดวรเชตุเทพบารุง : แผนผังที่เปลี่ยนแปลงจากวัดขนาดเล็ก เป็นวัดขนาดใหญ่.....	380
สรุป.....	383
9 บทสรุปและข้อคิดเห็นใหม่ทางวิชาการจากการศึกษาวัดวรเชตุเทพบารุง.....	386
วิเคราะห์สรุปอายุสมัยของวัดวรเชตุเทพบารุงจากข้อมูลด้านงาน ศิลปกรรม.....	386
วิเคราะห์สรุปข้อมูลทางโบราณคดีที่สัมพันธ์กับงานศิลปกรรมของ วัดวรเชตุเทพบารุง.....	391
แผนผังของวัดวรเชตุเทพบารุง ผลจากการสร้างและ ปฏิสังขรณ์.....	393
ประเด็นทางวิชาการใหม่เกี่ยวกับศิลปะอยุธยาซึ่งสืบเนื่องจาก การศึกษาวัดวรเชตุเทพบารุง.....	396
ประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยา.....	396
ประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา.....	398
ประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา.....	402
ประเด็นใหม่เกี่ยวกับข้อสังเกตในความแตกต่างของกรรมวิธี สร้างงานปูนปั้นของอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 กับช่วง พุทธศตวรรษที่ 21-22.....	405
อิทธิพลศิลปะล้านนา-พม่า ในงานช่างอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ตัวอย่างจากที่วัดวรเชตุเทพบารุง.....	409

บทที่	หน้า
วัดวรเชตุเทพบำรุงในด้านประวัติศาสตร์: ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการขยายชุมชนของกรุงศรีอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 21.....	413
วัดวรเชตุเทพบำรุงในด้านประวัติศาสตร์: ผลสืบเนื่องในความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22....	415
วัดวรเชตุเทพบำรุงในเอกสารของชาวตะวันตก.....	417
สรุป.....	421
บรรณานุกรม.....	422
ภาคผนวก.....	430
ภาคผนวก ก. ปัญหาและแนวทางในการศึกษาประเด็นเรื่อง “วรเชษฐารามมหาวิหาร”.....	431
ภาคผนวก ข. ถิ่นโบราณที่วัดวรเชตุเทพบำรุง.....	455
ประวัติผู้วิจัย.....	465

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 วัดวรเชตุเทพบำรุง ภาพถ่ายจากดาวเทียม.....	8
2 วัดวรเชตุเทพบำรุงหลังการขุดแต่งบวรณะ.....	14
3 ปรางค์ประธาน วัดวรเชตุเทพบำรุง.....	27
4 ปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.....	29
5 ลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้าของปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.....	30
6 ปรางค์ประธานวัดพระราม อยุธยา.....	32
7 ปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ อยุธยา.....	33
8 ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา.....	34
9 ปรางค์ประธานวัดสั้ม อยุธยา.....	35
10 ลายกรวยเชิง ปรางค์ประธานวัดสั้ม.....	36
11 ทับหลังปูนปั้น ชุ่มจะนำด้านทิศเหนือ ปรางค์ประธานวัดสั้ม.....	37
12 ปรางค์ประธานวัดลังกา อยุธยา.....	38
13 ปรางค์ประธานวัดนก อยุธยา.....	38
14 ปรางค์ประจํามุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดมหาธาตุ อยุธยา.....	39
15 ปรางค์ประจํามุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ วัดราชบูรณะ อยุธยา.....	40
16 ปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ ราชบุรี.....	41
17 ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี.....	42
18 ลายเฟืองอุบะประดับเรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี.....	42
19 ปรางค์ประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก.....	43
20 ลายกรวยเชิงปูนปั้นประดับเรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก	44
21 ปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง.....	45
22 ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก (ภาพถ่ายเก่า).....	46
23 ปรางค์ประธานวัดปรางค์หลวง นนทบุรี.....	49
24 ปรางค์ประธานวัดพระปรางค์ อ.บางระจัน จ.สิงห์บุรี.....	50

ภาพที่	หน้า
25	ปราสาทประธานวัดพระธาตุสวางคบุรี..... 50
26	ปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม..... 54
27	ปราสาทประธานวัดกษัตราธิราช อโยธยา..... 56
28	เจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมขนาดเล็กประดับในกระนำของปราสาทประธานวัดกษัตรา ธิราช..... 57
29	ปราสาทวัดบรมพุทธาราม อโยธยา..... 59
30	ปราสาทวัดพระยาแมน อโยธยา... .. 59
31	ปราสาทวัดวิหารทอง อโยธยา..... 60
32	ปราสาทน้อย วัดไชยวัฒนาราม อโยธยา..... 61
33	อักษรมหาเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร..... 62
34	อิฐแปดรูปที่ใช้ก่อสร้างปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุง..... 63
35	ทางเข้าสู่คูหาด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุง..... 64
36	การก่อวงโค้งของคูหาภายในตรึมข ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ..... 65
37	การก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมหรือรูปกลีบบัวในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อมอง จากด้านนอก พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญมหาราชาภายในพระนารายณ์ ราชนิเวศน์ ลพบุรี..... 66
38	การก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมหรือรูปกลีบบัวในสมัยพระนารายณ์เมื่อมองจาก ด้านในพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญมหาราชาภายในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี..... 67
39	ซุ้มหน้าต่าง อุโบสถวัดกุฎีดาว อโยธยา..... 68
40	การก่อคูหาวงโค้งเจดีย์วัดอุโมงค์อารยมนทล เชียงใหม่..... 70
41	การก่ออิฐวงโค้ง กระนำเจดีย์ “กูบวรจุฬีพระเจ้าติโลกราช” วัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) เชียงใหม่..... 70
42	การก่ออิฐคูหาปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุง..... 71
43	การก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมของเมรุทิศเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม..... 72
44	การก่ออิฐเป็นโครงสร้างส่วนยอดของปราสาทวัดลังกา อโยธยา..... 73
45	การก่ออิฐเป็นโครงสร้างส่วนยอดของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุง..... 74
46	การก่ออิฐเป็นคูหาหลวงภายในองค์เจดีย์ประธาน วัดหลังคาขาว อโยธยา..... 74

ภาพที่	หน้า
47	ฐานหรือลานประทักษิณของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 75
48	ร่องรอยการขยายฐานประทักษิณออกมาจากเดิม ปราสาทประธานวัดวรเชตุ เทพบำรุง..... 76
49	ผนังกระเบื้องของลานประทักษิณเจาะช่องรูปกลีบบัวขนาดเล็กเรียงกัน..... 78
50	ช่องรูปกลีบบัวที่ผนังกำแพงพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท..... 78
51	ชุดฐานบัวลูกฟักสามฐานรองรับเรือนธาตุของปราสาทประธานวัดวรเชตุ เทพบำรุง..... 79
52	ฐานบัวลูกฟัก ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อโยธยา..... 80
53	ฐานบัวลูกฟัก ปราสาทประธานวัดจุฬามณี..... 81
54	ฐานบัวลูกฟัก ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เฉลียง..... 82
55	การเหลื่อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกฟัก ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 83
56	การเหลื่อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เชียงแสน.. 84
57	การเหลื่อมท้องไม้เข้าของชุดฐานรองรับเรือนธาตุ เจดีย์วัดบันสาท เชียงใหม่... 85
58	ฐานบัวลูกฟักของปราสาทประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เฉลียง..... 86
59	ฐานบัวลูกฟักของปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม..... 87
60	ฐานเชิงบาตรของปราสาทวัดส้ม..... 88
61	ฐานเชิงบาตรของปราสาทประธานวัดจุฬามณี..... 89
62	ฐานเชิงบาตรของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 89
63	ฐานเชิงบาตรของปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม..... 90
64	เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 91
65	เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ..... 91
66	เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี..... 92
67	เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดจุฬามณี..... 93
68	เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม..... 93
69	เรือนธาตุและการประดับลวดบัวเชิง-ลวดบัวรัดเกล้าของปราสาทวัดส้ม 97
70	ลวดบัวเชิงของเรือนธาตุ ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อโยธยา..... 97
71	ลวดบัวเชิงของเรือนธาตุ ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 98
72	ลวดบัวเชิงของเรือนธาตุ ปราสาทประธานวัดจุฬามณี..... 99

ภาพที่	หน้า
73 ลวดบัวเชิงของเรือนธาตุ ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย.....	99
74 ลวดบัวเชิงประดับเรือนธาตุ ปรากฏประธานวัดไชยวัฒนาราม.....	100
75 เรือนธาตุของปรากฏวัดวิหารทอง.....	101
76 ช่องจรจะนำทิศใต้ ปรากฏประธานวัดวรเชตุเทพบารู.....	102
77 ซี่และวงกบไม้ที่ช่องจรจะนำทิศใต้ ปรากฏประธานวัดวรเชตุเทพบารู.....	103
78 พระพุทธรูปประดิษฐานในจรจะนำปรากฏวัดนก.....	104
79 ประตูหลอก จรจะนำปรากฏประธานวัดจุฬามณี.....	105
80 จรจะนำของปรากฏเล็ก วัดโลกยสุธา อโยธยา.....	107
81 จรจะนำของปรากฏคุ่มในระเบียงคด วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร.....	107
82 เสิงบาตรครุฑแบก ปรากฏประธานวัดพระราม	109
83 เสิงบาตรครุฑแบก ปรากฏประธานวัดราชบูรณะ	109
84 เสิงบาตรครุฑแบก ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก.....	110
85 ชั้นคอดแก้วเหนือเรือนธาตุ ปรากฏประธานวัดวรเชตุเทพบารู.....	110
86 ชั้นคอดแก้วเหนือเรือนธาตุ ปรากฏประธานวัดไชยวัฒนาราม.....	111
87 ส่วนยอดทรงพุ่มของปรากฏประธานวัดราชบูรณะ.....	113
88 ส่วนยอดทรงพุ่มของปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย.....	114
89 ส่วนยอดทรงพุ่มของปรากฏประธานวัดวรเชตุเทพบารู.....	115
90 ส่วนยอดทรงพุ่มของปรากฏประธานวัดไชยวัฒนาราม.....	115
91 ส่วนยอดของปรากฏวัดวิหารทอง.....	116
92 ฐานเจดีย์หรือปรากฏขนาดใหญ่ วัดวรโพธิ์ อโยธยา.....	123
93 การล้อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกฟัก วัดวรโพธิ์.....	124
94 เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบารู.....	126
95 เจดีย์เชียงยัน ในวัดพระธาตุหริภุญชัย ลำพูน.....	129
96 เจดีย์ประธาน วัดป่าสัก เชียงแสน.....	130
97 เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดมุงเมือง เชียงแสน.....	131
98 เจดีย์หลวง เชียงใหม่.....	132
99 เจดีย์ “กู่บรรจ้อฐิพระเจ้าติโลกราช” วัดมหาโพธาราม(เจดีย์ยอด) เชียงใหม่ ...	133
100 เจดีย์ทรงปราสาทวัดหนองจวิน เชียงใหม่.....	134

ภาพที่	หน้า
101 เจดีย์ประธานวัดโลกโมลี เชียงใหม่.....	134
102 เจดีย์ประธานทรงปราสาท วัดหาด หลวงพระบาง.....	135
103 เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย บนฐานไพทีเจดีย์ประธาน วัดมหาธาตุ สุโขทัย..	137
104 เจดีย์ทรงปราสาทยอดบนฐานไพทีเจดีย์ประธาน วัดมหาธาตุ สุโขทัย.....	138
105 เจดีย์ทรงปราสาทยอดหมายเลข 3 วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชนาลัย.....	139
106 เจดีย์รายทรงปราสาทยอดหมายเลข 8 วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชนาลัย.....	140
107 เจดีย์ประธานวัดพระแก้ว สวรรคบุรี.....	143
108 เจดีย์ทรงปราสาทยอด ประจํามุมบนฐานไพที ปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ อยุธยา.....	144
109 เจดีย์ประธานวัดโพธิ์ อยุธยา.....	146
110 เจดีย์ทรงปราสาทยอด ประจํามุมบนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดพระราม อยุธยา.....	146
111 พระพุทธรูปลีลาในจระนำเจดีย์ทรงปราสาทยอดประจํามุมทิศตะวันออก เฉียงใต้บนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดพระราม อยุธยา.....	147
112 เจดีย์ทรงปราสาทยอดทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดราชบูรณะ อยุธยา.....	148
113 เจดีย์ชเวตตันซา (Shwe-tan-za) เมืองพุกาม.....	149
114 เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดสังฆแห่ อยุธยา.....	151
115 เจดีย์รายทรงปราสาทยอดหมายเลข 26 วัดพระราม.....	152
116 เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดบางกะจะ อยุธยา.....	153
117 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดบางกะจะ.....	154
118 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เจดีย์แทรกบนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ อยุธยา.....	154
119 เจดีย์รายทรงปราสาทยอดทางทิศใต้ของวิหารหลวง วัดราชบูรณะ อยุธยา.....	156
120 เจดีย์รายทรงปราสาทยอดทางทิศใต้บนอกระเบียงคด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.....	157
121 เจดีย์รายทรงปราสาทยอด วัดตองปุ ลพบุรี.....	158
122 ฐานประทักษิณ เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุ่.....	160
123 ฐานประทักษิณ เจดีย์หลวง เชียงใหม่.....	161

ภาพที่	หน้า
124 ชุดฐานรองรับเจดีย์ทรงปราสาท วัดหนองจรีน.....	162
125 เจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมหมายเลข 4/1 วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา.....	163
126 เรือนธาตุและจระนำ เจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	164
127 ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	166
128 ชุดฐานบัวลูกพีกรรองรับเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทยอประจำมูมปรางค์ ประธานวัดพระราม.....	166
129 ฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุ เจดีย์ประธานวัดโลกโมลี	167
130 ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุเจดีย์รายหมายเลข 26 วัดพระราม.....	167
131 ส่วนยอดชั้นซ้อนและองค์ระฆังของเจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุเทพบำรุง...	169
132 ยอดบัวกลุ่มเถาลูกแรกซึ่งยังติดบัลลังก์ เจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	169
133 ชั้นซ้อน องค์ระฆังและบัวกลุ่มเถาของเจดีย์ทรงปราสาทยอประจำมูม ฐานไพทีปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ อยุธยา.....	170
134 ส่วนยอดชั้นซ้อนและองค์ระฆังของเจดีย์ประจำมูมปรางค์ประธานวัดพระราม.	171
135 องค์ระฆังรั้วของเจดีย์ทรงปราสาทยอวัดบางกะจะ.....	172
136 องค์ระฆังเหลี่ยมของเจดีย์ศรีสุริโยทัย.....	173
137 องค์ระฆังเหลี่ยมของเจดีย์รายทรงปราสาทยอทางทิศใต้บนกระเบื้องคด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.....	173
138 ขาสีงห์ของฐานประทักษิณ เจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	175
139 ขาสีงห์วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์.....	176
140 ขาสีงห์ เจดีย์รายทรงเครื่องหมายเลข 13 วัดพุทไธสวรรย์.....	176
141 ขาสีงห์ ฐานซุกชีของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม	177
142 ขาสีงห์ พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท ลพบุรี.....	178
143 ลายรักแร้สีงห์ปูนปั้น ฐานประทักษิณเจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	179
144 ลายมูมหรือลายผีเสื้อ ปูนปั้น วิหารวัดนางพญา ศรีสัชนาลัย.....	179
145 ลายมูมหรือลายผีเสื้อ ปูนปั้น วิหารวัดไธยส์ ลพบุรี.....	180

ภาพที่	หน้า
146 ลายรักแร้สิงห์ปูนปั้น ฐานซุกชีของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม.....	180
147 ลายนมสิงห์ ปูนปั้น ฐานประทักษิณเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง	181
148 ลายนมสิงห์ ปูนปั้น เจดีย์รายทรงเครื่องหมายเลข 13 วัดพุทธโสธร.....	182
149 ขาสีงห์ของบุษบกธรรมาสน์จากวัดเสนาททอง ลพบุรี.....	182
150 ลายช่องกระจก ฐานประทักษิณเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	183
151 ลายช่องกระจก เจดีย์ประธานวัดหนองจวิน เชียงใหม่.....	184
152 ลายกรอบสี่เหลี่ยมและลายมุมปูนปั้น วิหารวัดไธย ลพบุรี.....	185
153 รายละเอียดของลายช่องกระจก เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	185
154 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	187
155 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เจดีย์ประธานทรงปราสาทยอดวัดโพธิ์ ออยุธยา.....	188
156 ลายกรวยเชิงปูนปั้น ปรำงค์ประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก.....	188
157 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เสาซุ้มประตูอุโบสถวัดภูเขาทอง ออยุธยา.....	189
158 ลายเพ็องอุบะปูนปั้น เรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	190
159 ลายเพ็องอุบะปูนปั้น ปรำงค์ประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก	191
160 ลายกลีบบัวปูนปั้นแบบแรก เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	192
161 ลายกลีบบัวปูนปั้นแบบที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	192
162 ลายกลีบบัวสลักหิน วัดมหาธาตุ ออยุธยา.....	193
163 ลายกลีบบัวมีไส้ เจดีย์ประธานวัดป่าสัก เชียงแสน.....	193
164 ลายกลีบบัวมีไส้ ประดับเจดีย์แทรกบนฐานไพทีปรำงค์ประธาน วัดมหาธาตุ อยุธยา.....	194
165 ลายกลีบบัวมีไส้ปูนปั้น ปรำงค์เล็กวัดโลกยสุธา ออยุธยา.....	195
166 หน้าบันของซุ้มจระนำด้านทิศเหนือ เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง.	197
167 ลายเทพนม เครื่องเคลือบประดับสถาปัตยกรรม ผลิตจากแห่งเตา เมืองศรีสขนาลัย.....	197
168 ลายเทพนมปูนปั้น วิหารวัดไธย ลพบุรี.....	198
169 เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุงหลังการขุดแต่ง.....	200
170 เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุงหลังการบูรณะ.....	201

ภาพที่	หน้า
171 เจดีย์ทรงระฆัง วัดอุโมงค์เณรจันทร์ เชียงใหม่.....	202
172 พระธาตุหริภุญชัย ลำพูน.....	230
173 เจดีย์ประธานวัดบางกะจะ อโยธยา.....	205
174 พระธาตุลำปางหลวง ลำปาง.....	206
175 เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม สุโขทัย.....	207
176 เจดีย์ประธานวัดตระกวน สุโขทัย.....	208
177 เจดีย์ประธานวัดศรีพิจิตรกิตติภยาราม สุโขทัย.....	209
178 เจดีย์ทรงระฆังวัดสมณโกฐาราม อโยธยา.....	211
179 เจดีย์ประธาน วัดช้าง อโยธยา.....	211
180 เจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์ อโยธยา.....	212
181 เจดีย์รายทรงระฆังในวัดมเหยงคณ์.....	213
182 การก่อชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบ “บัวกลา” ของสุโขทัย.....	214
183 การก่อชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบ “มาลัยเถา” ของอโยธยา.....	215
184 เจดีย์ประธานวัดกุฎีดาว อโยธยา.....	217
185 เจดีย์ประธานวัดแม่นางปลื้ม อโยธยา..	218
186 เจดีย์ประธานวัดสามพิหาร อโยธยา.....	219
187 เจดีย์ทรงระฆังวัดชุมนุชสงฆ์ สุพรรณบุรี.....	220
188 เจดีย์ประธานทรงระฆังสามองค์ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ อโยธยา.....	221
189 เจดีย์ประธานองค์ทิศตะวันตกของวัดพระศรีสรรเพชญ์.....	222
190 เจดีย์รายทรงระฆังภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์.....	223
191 เจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่ของวัดพระศรีสรรเพชญ์.....	223
192 เจดีย์ประธานวัดนางพญา ศรีสัตตนาครัณท์.....	225
193 ชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบมาลัยเถาของเจดีย์ประธานวัดนางพญา.....	226
194 พระธาตุมูเตา ทางทิศตะวันตกของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง.....	227
195 ชุดฐานรองรับองค์ระฆังของพระธาตุมูเตา.....	228
196 เจดีย์วัดพระนอน กำแพงเพชร.....	229
197 เจดีย์ทรงระฆัง วัดสุวรรณาวาส อโยธยา.....	230

ภาพที่	หน้า
198 เจดีย์ทรงระฆังทางทิศเหนือของวิหารหลวง วัดพุทธไสสวรรย์ อยุธยา มีการสร้าง เจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมซ้อนทับ.....	231
199 เจดีย์ประธานวัดวรเชษฐาราม อยุธยา.....	232
200 เจดีย์รายทรงระฆังทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดไชยวัฒนาราม.....	234
201 เจดีย์รายบนฐานไพทีปรางค์ประธาน วัดพระราม อยุธยา.....	235
202 เจดีย์ประธานวัดราชประดิษฐ์สถิติมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร.....	236
203 ส่วนฐานของเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุงหลังการขุดแต่ง.....	238
204 ฐานเจดีย์ประธานวัดแม่นางปลื้ม.....	238
205 เจดีย์ทรงระฆัง วัดท่าแค อยุธยา.....	239
206 เจดีย์รายทรงระฆังทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในวัดมหาธาตุ อยุธยา.....	240
207 ส่วนแกนก่ออิฐในผังกลมที่พังทลายและมาลัยเถารองรับองค์ระฆังของเจดีย์ ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	241
208 ส่วนฐานในผังกลมและมาลัยเถารองรับองค์ระฆัง เจดีย์ประธาน วัดแม่นางปลื้ม.....	242
209 ฐานบัวและชุดฐานรองรับองค์ระฆัง เจดีย์รายในวัดพระศรีสรรเพชญ์.....	243
210 บัวปากระฆัง เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	244
211 บัวปากระฆัง เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม สุโขทัย	244
212 บัวปากระฆัง เจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์ อยุธยา.....	245
213 บัลลังก์เหลี่ยมและปล้องไฉน เจดีย์ประธานวัดช้าง อยุธยา.....	245
214 อุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	249
215 วิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	251
216 อุโบสถวัดช้างล้อม สุโขทัย... ..	253
217 วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง.....	253
218 วิหารหลวงวัดมหาธาตุ อยุธยา.....	255
219 วิหารหลวงวัดราชบูรณะ อยุธยา.....	255
220 วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา.....	256
221 ผนังเจาะช่องแสงของวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์.....	256

ภาพที่	หน้า
222 ผั่งเจาะช่องแสงประดับลวดลายปูนปั้น วิหารพระปาเลไลย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์.....	257
223 ตึกพระเจ้าเหา ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี.....	259
224 วิหารหลวง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.....	259
225 อุโบสถวัดบรมพุทธาราม อโยธยา.....	260
226 อุโบสถวัดพระยาแมน อโยธยา.....	260
227 อุโบสถวัดกุฎีดาว.....	261
228 อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ อโยธยา.....	262
229 อุโบสถวัดกษัตราธิราช อโยธยา.....	263
230 วิหารวัดไลย์ ลพบุรี.....	264
231 อุโบสถวัดปราสาท นนทบุรี.....	265
232 อุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร.....	267
233 อุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี.....	267
234 อุโบสถวัดเกาะ เพชรบุรี.....	268
235 มุขโถงทางทิศตะวันออกของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	269
236 มุขโถง อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ.....	270
237 เสาร่วมในของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง เป็นเสาแปดเหลี่ยม.....	271
238 เสามุขโถงและบัวหัวเสาของอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ	271
239 เสาของมุขโถงอุโบสถวัดกุฎีดาว.....	272
240 มุขหรือห้องทางผนังทิศตะวันตกของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	273
241 ภายในมุขด้านทิศตะวันตกของอุโบสถเคยประดิษฐานพระพุทธรูป	274
242 มณฑปวัดตระพังทองกลาง สุโขทัย	274
243 กุฏิพระเจ้าล้านทอง วิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง.....	275
244 มุขหรือห้องด้านทิศตะวันตก อุโบสถวัดกษัตราธิราช อโยธยา.....	276
245 ชุ่มประตูของมุขด้านทิศตะวันตก อุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	277
246 ร่องรอยอิฐก่อเป็นโกนชุ่ม ประตูด้านทิศตะวันออกฝั่งใต้ อุโบสถวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	278
247 เสาชุ่มประตู อุโบสถวัดภูเขาทอง อโยธยา.....	279

ภาพที่	หน้า
248	หุ้มประตูวิหารหลวง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี..... 279
249	หุ้มประตูอุโบสถวัดบรมพุทธาราม 280
250	หุ้มประตูผนังชั้นใน วิหารวัดไผ่ ลพบุรี..... 280
251	เศษกระเบื้องลอนหรือกระเบื้องกาบที่ฉาบอัดติดบนผนังอุโบสถวัดวรเขต เทพบำรุง..... 281
252	มณฑปหรือปราสาทประดิษฐานพระพุทธรูปสี่ทิศประธานในอุโบสถวัดวรเขต เทพบำรุง..... 282
253	เจดีย์ทรงปราสาทภายในเจดีย์ประธานองค์กลาง วัดพระศรีสรรเพชญ์..... 283
254	พระพุทธรูปประธานสี่ทิศภายในอุโบสถวัดภูมินทร์ น่าน..... 284
255	พระพุทธรูปสี่ทิศภายในวิหารน้อย ทิศเหนือของวิหารหลวง วัดพุทธไสสวรรค..... 286
256	พระอดีตพุทธประทับอยู่สี่ทิศในปรางค์ประธานวัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร..... 287
257	มังกรปูนปั้น ประดับฐานซุกชีภายในมุขด้านทิศตะวันตก อุโบสถวัดวรเขต เทพบำรุง..... 289
258	ตัวหลวงหรือมังกรปูนปั้น ประดับกู่พระเจ้าล้านทอง วิหารหลวงวัดพระธาตุ ลำปางหลวง..... 289
259	ใบเสมาหินชนวน วัดวรเขตเทพบำรุง..... 290
260	ใบเสมาหินชนวน วัดราชบูรณะ อโยธยา..... 291
261	ใบเสมาหินชนวน วัดพระศรีสรรเพชญ์ อโยธยา..... 291
262	ใบเสมาหินชนวน วัดปรางค์หลวง นนทบุรี..... 292
263	ใบเสมา วัดบรมพุทธาราม 293
264	ฐานเสมา วัดวรเขตเทพบำรุง..... 294
265	วิหารและเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเขตเทพบำรุงตั้งอยู่บนแนวแกนเดียวกัน..... 296
266	วิหารวัดพลับพลาชัย อโยธยา..... 297
267	ฐานซุกชีของวิหารวัดวรเขตเทพบำรุง 299
268	ฐานซุกชีของอุโบสถวัดวงศมุลวิหาร กรุงเทพมหานคร..... 301
269	เจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็ก วัดวรเขตเทพบำรุง..... 305
270	เจดีย์รายทรงระฆังทางทิศตะวันตกนอกกระเบื้องคดวัดพุทธไสสวรรค..... 307

ภาพที่	หน้า
271	ส่วนฐานของเจดีย์รายทรงระฆังที่ชำรุดเผยให้เห็นว่าสร้างครอบทับลงไปบนเจดีย์องค์เดิมที่มีฐานย่อมุม..... 308
272	กำแพงแก้วปัจจุบันที่สร้างทับลงไปบนฐานกำแพงแก้วเดิม พบจากการขุดค้น.. 312
273	ขุมประตูด้านทิศตะวันออกฝั่งเหนือของวัดวรเชตุเทพบารุง..... 313
274	ขุมประตูด้านทิศตะวันตก วัดไชยวัฒนาราม..... 314
275	ขุมประตูด้านทิศตะวันตก วัดมเหยงคณ์ 314
276	แนวกำแพงแก้วด้านตะวันตกของวัดวรเชตุเทพบารุง เห็นว่ามีการก่ออิฐเสริม.. 315
277	แนวอิฐก่อเป็นกระเปาะออกมาจากกำแพงแก้วคล้ายป้อมปราการ..... 315
278	องค์ระฆังขนาดเล็กจำนวนมากถูกฝังไว้ใต้แนวก่ออิฐเสริมความหนา กำแพงแก้ววัดวรเชตุเทพบารุง พบจากการขุดค้น..... 318
279	เจดีย์ขนาดเล็กเป็นเจดีย์มุมบนฐานเจดีย์ประธานวัดหนานช้าง เวียงกุมกาม เชียงใหม่..... 319
280	เศียรพระพุทธรูปหินทราย พบจากการขุดแต่งภายในวิหารวัดวรเชตุเทพบารุง.. 321
281	ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย พบจากการขุดแต่งภายในวิหารวัดวรเชตุ เทพบารุง..... 322
282	ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย พบจากการขุดแต่งภายในวิหารวัดวรเชตุ เทพบารุง..... 322
283	พระพุทธรูปปูนปั้น แกนก่ออิฐชำรุด เป็นประธานของอุโบสถวัดวรเชตุ เทพบารุง..... 323
284	เศียรพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง ปูนปั้น..... 324
285	เศียรพระพุทธรูปสำริด “พระแสนแสน” จากวัดยางทอง เชียงใหม่..... 324
286	เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นในระเบียงคด วัดไชยวัฒนาราม..... 325
287	ชิ้นส่วนบันพระองค์ของพระพุทธรูปปูนปั้น ในมุขทิศตะวันตกอุโบสถวัดวรเชตุ เทพบารุง..... 326
288	ชิ้นส่วนพระกรพระพุทธรูปสำริด พบจากวัดวรเชตุเทพบารุง..... 327
289	พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย สำริด พบจากวัดวรเชตุเทพบารุง..... 328
290	ชิ้นส่วนศิราภรณ์ของพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย สำริด พบจากวัดวรเชตุ เทพบารุง..... 329

ภาพที่	หน้า
291 พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย สำริด พบจากพระอุระของพระมณฑปพิตร อยุธยา	329
292 พระพิมพ์สำริด รูปพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิบนพญานาค จากวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	330
293 จิตรกรรมฝาผนังในกรุงปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา เป็นภาพ พระพุทธรูปนั่งบนพญานาค.....	331
294 พระพิมพ์ตříกาย ศิลปะเขมร พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	332
295 พระคเณศ สำริด พบจากวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	333
296 พระคเณศ สำริด ที่เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ กรุงเทพมหานคร ศิลปะอยุธยา..	334
297 เศียรเทวดาปูนปั้น ประดับชุกชีพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	336
298 ส่วนเศียรของทวารบาลบนบานประตูไม้ จากวัดพระศรีสรรเพชญ์.....	336
299 ส่วนเศียรเทวดา ปูนปั้น ประดับบนผนังวิหารวัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) เชียงใหม่.....	337
300 กระเบื้องเชิงชายรูปหน้ากาล พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	338
301 กระเบื้องเชิงชายลายพันธุ์พฤกษาหรือดอกบัว จากการขุดแต่งวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	339
302 กระเบื้องเชิงชายลายเทพนม พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	340
303 ชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาบ้านบางปูน สุพรรณบุรี พบจากการ ขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	346
304 กระปุกดินเผาขนาดเล็กเคลือบสีน้ำตาล จากแหล่งเตาบ้านป่ายาง-เกาะน้อย ศรีสัชนาลัย พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	347
305 ไหปากแตร แหล่งเตาแม่น้ำน้อย จ.สิงห์บุรี พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุ เทพบำรุง.....	348
306 รูปดอกไม้อินเผา เนื้อแกร่ง เคลือบสีน้ำตาลเข้ม จากแหล่งเตาแม่น้ำน้อย จ.สิงห์บุรี พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	248
307 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนแบบชัวเถา เขียนลายสีน้ำเงินบนพื้นขาวได้เคลือบ สมัย ราชวงศ์หมิง.....	349
308 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายคราม เขียนรูปมังกร สมัยราชวงศ์ชิง.....	350

ภาพที่	หน้า
309	ขึ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายคราม เขียนรูปบุคคลและอักษรมงคลของจีน พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 351
310	ขึ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนลายครามเขียนลายคล้ายลายไทย สมัยราชวงศ์ชิง พบ จากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 351
311	ขึ้นส่วนเครื่องถ้วยแบบเบญจรงค์ พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 352
312	ขึ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนแบบฝูเจี้ยน สมัยราชวงศ์ชิง พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุ เทพบำรุง..... 353
313	ขึ้นส่วนไหหมู่แบบที่เรียกว่า “ไหมะตะบัน” พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพ บำรุง..... 354
314	ไหมะตะบันเคลือบสีน้ำตาล สมบัติส่วนบุคคล..... 355
315	แผนที่กรุงศรีอยุธยาตัวเขียนต้นฉบับ ของแกมปีเฟอร์ (Engelbert Kaempfer) พ.ศ.2233 ระบุสถานที่นอกเมืองทางทิศตะวันตกแห่งหนึ่ง ที่ตรงกันกับ ตำแหน่งของวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 418
316	ภาพขยายแสดงรายละเอียดของสถานที่ที่ระบุในแผนที่ต้นฉบับของแกมปี เฟอร์ที่เชื่อว่าเป็นวัดวรเชตุเทพบำรุง แสดงด้วยรูปวาดของ “ปรางค์” ที่อาจเป็น ปรางค์ประธานของวัดแห่งนี้..... 419
317	แผนที่กรุงศรีอยุธยา ของบาทหลวงฌ็อง กูร์โตแล็ง (Jean Courtaulin) เขียน ขึ้นในราว พ.ศ.2215-2217 ระบุสถานที่นอกเมืองทางทิศตะวันตกแห่งหนึ่งที่ อาจหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุง..... 420

สารบัญภาพประกอบ

ลายเส้นที่	หน้า
1 ปรากฏ์ประธาน วัดวรเชตุเทพบำรุง.....	27
2 เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบำรุง.....	126
3 เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุง สันนิษฐานแบบที่ 1	245
4 เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุง สันนิษฐานแบบที่ 2	247

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่	หน้า
1 วัดวรเชตุเทพบำรุง.....	13
2 ผังชั้นดิน (Profile) ของหลุมขุดค้น 22 M วัดวรเชตุเทพบำรุง.....	342
3 ผังชั้นดินของหลุมขุดค้น 22 M วัดวรเชตุเทพบำรุง แบ่งออกตามชั้นวัฒนธรรม.	343
4 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.....	360
5 วัดพุทธไสสวรรคย์ อโยธยา.....	361
6 วัดมหาธาตุ อโยธยา.....	362
7 วัดราชบูรณะ อโยธยา.....	363
8 วัดส้ม อโยธยา.....	363
9 วัดจุฬามณี พิษณุโลก.....	364
10 วัดพระศรีสรรเพชญ์ อโยธยา.....	365
11 วัดภูเขาทอง อโยธยา.....	366
12 วัดไชยวัฒนาราม อโยธยา.....	367
13 วัดบรมพุทธาราม อโยธยา.....	368
14 แสดงกลุ่มของสิ่งก่อสร้างในสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบำรุง ในช่วงครึ่งหลัง ของพุทธศตวรรษที่ 21 คือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร.....	371
15 แสดงสิ่งก่อสร้างที่ได้รับการเพิ่มเติมขึ้นในสมัยต่อมาและตั้งอยู่บนแนวแกนทิศ เดียวกัน คือปรางค์ประธานและอุโบสถ.....	373
16 ตำแหน่งของเจดีย์ทรงระฆังด้านหน้าวิหาร วัดหิสาवास อโยธยา.....	374
17 ตำแหน่งของเจดีย์สี่เหลี่ยมตั้งอยู่ด้านหน้าวิหารหลวงของวัดธรรมิกราช	375
18 แสดงตำแหน่งของเจดีย์สามองค์ คือเจดีย์ทรงปราสาทยอดและเจดีย์ทรงระฆัง ที่ตั้งขนานปรางค์ประธานตรงกลาง ทำให้เกิดแผนผังที่สมมาตรกัน.....	378
19 แสดงพื้นที่ว่างทางทิศตะวันออกของปรางค์ประธานซึ่งตามระเบียบของ แผนผังวัดในสมัยอโยธยาควรเป็นตำแหน่งของวิหารหลวง แต่ทว่าไม่ปรากฏ สิ่งก่อสร้างใดๆ.....	379
20 แผนผังสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	381

แผนผังที่		หน้า
21	แผนผังสมัยที่สองของวัดวรเชตุเทพบำรุง.....	382
22	แผนผังของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	383

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของกรุงศรีอยุธยา ยังคงมีปัญหาดังกล่าวที่ไม่สามารถคลี่คลายลงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเกี่ยวกับระยะเวลาการก่อสร้างโบราณสถานหลายแห่งซึ่งมีบันทึกไว้ในเอกสารพงศาวดาร ว่าหลักฐานเอกสารก็มีข้อจำกัดตัวเองในเกือบทุกกรณี เป็นต้นว่าการบันทึกอย่างคลุมเครือ หรือจะเกิดจากการสูญหายรวมทั้งคัดลอกต่อกันมาโดยไม่มีความเข้าใจแล้วก็ตาม ทำให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอายุของโบราณสถานบางแห่งยังคงไม่ชัดเจน ขณะเดียวกันโบราณสถานอีกไม่น้อยภายในพระนครศรีอยุธยาที่ไม่มีเอกสารระบุการก่อสร้างแต่ก็ยังหลงเหลือข้อมูลหลักฐานสิ่งก่อสร้างและศิลปกรรมจำนวนมากให้สามารถศึกษาได้

“วัดวรเชตุเทพบารู” เป็นชื่อของวัดร้างขนาดใหญ่ตั้งอยู่นอกเกาะเมืองอยุธยาทางทิศตะวันตก กลางทุ่งประเทศ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดประกอบไปด้วยปราสาทประธานที่เป็นหลัก มีอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกในแนวแกนเดียวกัน เจดีย์ทรงปราสาทยอดตั้งอยู่ทางทิศเหนือ เจดีย์ทรงระฆังและวิหารทางทิศใต้ของปราสาทประธาน จากการสำรวจพบว่ามีร่องรอยของถนนโบราณตัดตรงจากเกาะเมืองมาถึง¹ เมื่อพิจารณาร่วมกับหลักฐานสิ่งก่อสร้างที่มีปราสาทเป็นประธานจึงเชื่อว่่าน่าที่จะเป็นวัดที่สำคัญมากแห่งหนึ่งของอยุธยา

อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับชื่อและประวัติความเป็นมาของวัดนี้ยังไม่พบเอกสารใดบันทึกไว้อย่างชัดเจน ยกเว้นในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับซึ่งกล่าวว่า สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้าง “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ขึ้นในปี พ.ศ.2136² ซึ่งก็ไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าหมายถึงโบราณสถานแห่งนี้หรือไม่ เนื่องจากยังพบวัดร้างอีกแห่งหนึ่งในเกาะเมืองอยุธยา คือ “วัดวรเชษฐาราม” ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับพระราชวังหลวง และนักวิชาการได้ศึกษาสรุปว่าวัดทั้งสองแห่งล้วนมีงานศิลปกรรมที่อาจกำหนดอายุอยู่ในศิลปะอยุธยาตอนกลางได้ทั้งสิ้น และประเด็นสำคัญคือ

¹ ประยูร อุลุชาฎะ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2510), 157.

² “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), 169.

พระราชพงศาวดารได้กล่าวต่อไปว่า “วรเชษฐารามมหาวิหาร” นี้เป็นวัดในสังกัดอรัญวาสี ซึ่งเป็นนัยยะแสดงให้เห็นว่าควรเป็นวัดที่ตั้งอยู่ภายนอกชุมชนเมืองซึ่งอาจหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงแห่งนี้เป็นได้

หากเป็นไปตามข้อสังเกตดังกล่าว งานศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบำรุงก็ควรมีอายุอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ยังมีได้มีการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานต่างๆของวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้อย่างละเอียดแม้ว่าจะผ่านการดำเนินงานทางโบราณคดี ทั้งขุดค้น-ขุดแต่งและบูรณะมาแล้วก็ตาม ที่ผ่านมาสืบค้นก่อสร้างภายในวัดวรเชตุเทพบำรุงโดยเฉพาะอย่างยิ่งปรางค์ประธานได้รับการศึกษาโดยนักวิชาการที่ให้ความเห็นแตกต่างกันออกไป

ประยูร อุลุชาฎะแสดงความคิดเห็นว่าปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุงควรมีอายุเก่าก่อนหรืออยู่ในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้น นำไปสู่การตีความว่าวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้อาจเป็นวัดป่าแก้วของกรุงศรีอยุธยาก็เป็นได้ เนื่องจากที่ตั้งและองค์ประกอบของวัดมีความเหมาะสมในด้านปัจจัยของความเป็นวัดอรัญญิก³ ในขณะที่บางแนวคิดกล่าวว่าวัดวรเชตุเทพบำรุงมีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 20 โดยมีหลักฐานสำคัญคือเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนปรางค์ประธานและเจดีย์ทรงปราสาทยอดนั้นควรได้รับการสร้างขึ้นในสมัยหลังรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หรือ พ.ศ.2172-2199⁴

ปรางค์ประธานของวัดขนาดใหญ่ในสมัยอยุธยาตอนต้นมักมีแผนผังที่มีมุขยื่นออกมาด้านหน้าทางทิศตะวันออกเข้าสู่ห้องคูหา ซึ่งเป็นระเบียบที่ช่างอยุธยาสืบทอดจากปราสาทแบบเขมรผ่านมาทางปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ซึ่งเชื่อกันว่าสร้างขึ้นก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาราว 100 ปี⁵ ปรางค์ประธานในระยะแรกของอยุธยาจึงล้วนมีแผนผังแบบดังกล่าว เป็นต้นว่าปรางค์ประธานวัดพุทไธสวรรย์ ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ ในขณะที่ปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีรูปแบบที่แตกต่างออกไป คืออยู่ในแผนผังแบบจัตุรมุขโดยมีบันได

³ ประยูร อุลุชาฎะ, “ปัญหาของวัดป่าแก้วอยุธยา” ใน ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2524), 71.

⁴ ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร “การสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัดวรเชตุเทพบำรุง จ.พระนครศรีอยุธยา” ใน มองอดีต ผ่านเวลา ศรัทธาสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), 1-29-1-30.

⁵ Boisselier, J “Rapport de la Mission (24 juillet-28 November 1964)” ศิลปากร 9, (กรกฎาคม 2508), 41.

ทางขึ้นสู่ห้องคูหาด้านหน้าและจะนำอีกสามด้าน ทรวดทรงของยอดปราสาทเรียวสูงขึ้นไปเล็กน้อยซึ่งลักษณะดังกล่าวมิใช่รูปแบบของปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว⁶

ดังนั้นปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารุงอาจมีอายุในสมัยอยุธยาตอนกลาง ในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ก็ได้ ตามข้อสันนิษฐานของ Forrest McGill ที่ได้แสดงความคิดเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่าปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารุงสามารถเทียบเคียงได้กับปราสาทประธานของวัดไชยวัฒนารามที่สร้างขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2173 จึงอาจเป็นไปได้ว่าปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุงจะมีอายุการสร้างที่ใกล้เคียงกัน⁷ เช่นเดียวกันกับ ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม ที่วิเคราะห์ถึงปราสาทประธานองค์นี้ในส่วนโครงสร้างการก่ออิฐบริเวณจะนำทางเข้าคูหาว่าเกี่ยวข้องกับศิลปะล้านนา⁸

นอกจากปราสาทประธานแล้ว เจดีย์ทรงปราสาทที่ยังคงปรากฏวดลายปูนปั้นประดับที่มีอิทธิพลจากศิลปะล้านนา รวมทั้งเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่ทางทิศใต้ซึ่งมีประเด็นตรวจสอบเกี่ยวกับการบูรณะส่วนฐานที่ลักษณะไม่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนที่ปรากฏโดยทั่วไป

ในทางประวัติศาสตร์ กรุงศรีอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 หรือสมัยอยุธยาตอนกลางนั้นเป็นระยะที่มีความเปลี่ยนแปลงมากมาย เห็นได้จากธรรมเนียมของวัฒนธรรมขอมที่เป็นรากฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเริ่มลดลงตรงข้ามกับประเพณีจากหัวเมืองเหนือและล้านนาที่เพิ่มมากขึ้น⁹ เป็นผลจากการที่อยุธยาสามารถรวมเอาแคว้นสุโขทัยเข้ามาครอบครองได้ในขณะเดียวกันกับที่สงครามและความสัมพันธ์กับล้านนาดำเนินอยู่เป็นระยะ ตามมาด้วยการคุกคามของราชวงศ์ตองอูที่นำไปสู่สงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยาและพม่าในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา

สภาพสังคมของกรุงศรีอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ข้อมูลนี้สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่เกิดขึ้นในระบอบดังกล่าวว่ามีอิทธิพลจากชุมชนภายนอกปะปนอยู่ในงานช่างของอยุธยาเป็นจำนวนมากกว่าที่ผ่านมา

⁶ ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2542), 63-64.

⁷ Mc Gill, Forrest, "Art and Architecture in the reign of King Prasatthong of Ayutthaya" (Dissertation Ph.D. Art History Michigan University, 1976), 7, 219-220.

⁸ สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 63-64.

⁹ เป็นต้นว่าความนิยมในการใช้เจดีย์ประธานทรงระฆังแทนที่เจดีย์ทรงปราสาทที่มีมาก่อนในยุคต้น

เช่นเดียวกันกับวัดวรเชตุเทพบารุง หากได้รับการศึกษางานศิลปกรรมของวัดแห่งนี้ตามระเบียบวิธีทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะโดยละเอียดถี่ถ้วนก็จะสามารถวิเคราะห์ถึงอายุสมัยรวมทั้งแบบอย่างของศิลปะอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งยังคงจะเชื่อมโยงต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลาย อีกทั้งยังเป็นการตรวจสอบรูปแบบจากการบูรณะว่ามีความถูกต้องตามแบบแผนของงานช่างในสมัยดังกล่าวหรือไม่ เนื่องจากวัดวรเชตุเทพบารุงได้ผ่านการขุดแต่งบูรณะมาแล้ว และได้พบหลักฐานรวมไปถึงข้อมูลทางโบราณคดีที่น่าสนใจเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็ยังมีได้มีการศึกษาวิเคราะห์ตามกระบวนการทางวิชาการอย่างชัดเจนมากนัก

ยิ่งไปกว่านั้น การวิเคราะห์งานศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบารุงอาจเป็นแนวทางที่จะช่วยคลี่คลายปัญหาบางประการเกี่ยวกับที่ตั้งของ “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่าได้รับการสถาปนาโดยสมเด็จพระเอกาทศรถ ภายหลังที่ทรงขึ้นเสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาต่อจากพระเชษฐาคือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช¹⁰ เนื่องจากมีประเด็นความสับสนในชื่อของโบราณสถานซึ่งมีชื่อคล้ายคลึงกันจำนวนสองแห่งภายในพระนครศรีอยุธยา คือวัดวรเชษฐารามที่ตั้งอยู่ภายในเมืองและวัดวรเชตุเทพบารุงที่ตั้งอยู่นอกเมือง

ด้วยหลักการและเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น จึงไม่อาจจะเลยที่จะทำการศึกษาหลักฐานของวัดวรเชตุเทพบารุงอย่างละเอียดถี่ถ้วน ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะอยุธยาให้ก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาวิเคราะห์และกำหนดอายุงานศิลปกรรมสมัยอยุธยาที่ปรากฏในวัดวรเชตุเทพบารุง จ.พระนครศรีอยุธยา รวมทั้งร่องรอยการปฏิสังขรณ์ในอดีตอย่างละเอียดโดยประมวลและเปรียบเทียบกับหลักฐานด้านศิลปกรรมของอยุธยาในแห่งอื่นๆ
2. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานทางศิลปกรรมและหลักฐานอื่นๆ เป็นต้นว่าเอกสารเพื่อพิสูจน์สมมุติฐานความเป็นไปได้เกี่ยวกับที่ตั้งที่แท้จริงของ “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่กล่าวถึงในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

¹⁰ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), 169.

สมมติฐานของการศึกษา

1. รูปแบบและอายุของงานศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบำรุงในสมัยแรกสร้างควรอยู่ในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 และมีการสร้างเสริมให้เป็นวัดขนาดใหญ่มากขึ้นในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 จากหลักฐานทางเอกสารและงานศิลปกรรม โดยมีการผสมผสานระหว่างงานช่างอยุธยากับงานช่างจากหลายแหล่ง เป็นต้นว่าสุโขทัยและล้านนา อาจถือได้ว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของศิลปะอยุธยาก่อนที่จะเข้าสู่ยุคปลาย

2. มีปัจจัยใดหรือไม่ที่ทำให้เกิดการหวนกลับมาที่มีความนิยมในการสร้างปราสาทเป็นประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุงในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 หลังจากว่างเว้นมาเป็นเวลานาน ซึ่งอาจเกี่ยวข้องไปถึงการสร้างวัดไชยวัฒนารามที่มีปราสาทเพื่อเป็นประธานของวัดในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 22 ด้วย

3. "วรเชษฐารามมหาวิหาร" ที่ระบุอยู่ในเอกสารพงศาวดาร อาจหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงในปัจจุบัน หากวิเคราะห์ด้านสถานที่ตั้งซึ่งอยู่ภายนอกเมืองอันสอดคล้องกับเอกสารระบุว่า เป็นวัดฝ่ายอรัญวาสี และรูปแบบศิลปกรรมที่อยู่ในช่วงระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ 22 ทั้งนี้ยังต้องมีหลักฐานอื่นๆ มาสนับสนุนด้วย

ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษาและวิเคราะห์งานศิลปกรรมของโบราณสถานวัดวรเชตุเทพบำรุง จ. พระนครศรีอยุธยาเป็นหลักและเชื่อมโยงไปถึงประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมอยุธยา

2. ใช้ข้อมูลด้านงานช่างของอยุธยาที่ปรากฏเป็นหลักฐานทางโบราณคดี ไม่ว่าจะเป็นวัดโบราณหรืองานประติมากรรมต่างๆ ทั้งภายในบริเวณตัวเมืองอยุธยาและหัวเมืองที่เกี่ยวข้อง

3. ใช้ข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลด้านงานศิลปกรรมและเอกสารประวัติศาสตร์ของอยุธยา สุโขทัย ล้านนา พม่าและกัมพูชา เป็นต้น

ขั้นตอนของการศึกษา

1. เก็บข้อมูลเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สรรวจทฤษฎีต่างๆ ที่เคยมีผู้ทำการศึกษาเอาไว้แล้วและตั้งประเด็นปัญหา

2. เก็บข้อมูลภาคสนามในสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

3. จัดเรียงข้อมูลให้เป็นระเบียบ เพื่อต่อการวิเคราะห์

4. วิเคราะห์ข้อมูลต่างๆที่มีอยู่ โดยตั้งโจทย์และแก้ไขประเด็นปัญหา
5. เรียบเรียงข้อมูลทีวิเคราะห์แล้วจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงผลการวิเคราะห์อายุสมัยของวัดวรเชตุเทพบำรุงจากการศึกษารูปแบบศิลปกรรม หลักฐานทางโบราณคดีและข้อมูลจากแผนผังที่แสดงการสร้างและปฏิสังขรณ์ในอดีต
2. ได้ผลการศึกษาประเด็นเกี่ยวเนื่องของศิลปะอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานสถาปัตยกรรมที่เป็นเจดีย์ เนื่องจากหลักฐานสิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ที่หลงเหลืออยู่ของวัดวรเชตุเทพบำรุงเป็นเจดีย์ทรงต่างๆซึ่งเกี่ยวข้องกับงานช่างอยุธยาที่สร้างขึ้นก่อนและภายหลังต่อมา
3. เปิดมุมมองด้านการศึกษาข้อมูลศิลปะ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของอยุธยาให้ก้าวหน้าเพิ่มพูนมากขึ้น เนื่องจากหลักฐานหลายต่อหลายประการของอยุธยาในอดีตที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันยังขาดการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบทางวิชาการอย่างแท้จริง

บทที่ 2

ข้อมูลเบื้องต้นและการค้นคว้าที่ผ่านมาเกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบำรุง

ที่ตั้ง

วัดวรเชตุเทพบำรุงตั้งอยู่ในเขตตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภายนอกตัวเกาะเมืองซึ่งล้อมรอบด้วยแม่น้ำออกมาทางทิศตะวันตกราว 2 กิโลเมตร บริเวณโดยรอบวัดเป็นทุ่งกว้าง เรียกกันว่า “ทุ่งประเทศ” ซึ่งเข้าใจว่ามีที่มาจากชื่อวัดแห่งนี้เอง¹ ทุ่งดังกล่าวมีอาณาเขตเชื่อมต่อกับทุ่งนาอันไพศาลซึ่งโอบล้อมตัวเมืองอยุธยาจากทิศใต้ คือ ทุ่งปากกรานไปยังทุ่งมะขามหย่องและทุ่งลุมพลีทางทิศเหนือ ต่อเนื่องไปถึงทุ่งแก้ว - ทุ่งขวัญ และทุ่งหันตราทางทิศตะวันออก

พื้นที่ทุ่งนาเป็นที่ลุ่มชุ่มน้ำ เหมาะแก่การกสิกรรมและมีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก จึงพบว่าการปรับปรุงโดยการถมดินจำนวนมากจนเป็นเนินขนาดใหญ่เพื่อการก่อสร้างวัด สังเกตได้จากหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่พบว่ามีชั้นดินถมที่เป็นดินเหนียว ซึ่งไม่มีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์หนาราว 3.90 เมตร สันนิษฐานว่าบริเวณที่ขุดดินขึ้นมาคงจะเป็นที่ลุ่มทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวัดในปัจจุบัน² ในฤดูน้ำหลากบริเวณวัดก็คงเป็นเกาะอยู่ท่ามกลางผืนน้ำกว้างใหญ่

จากภาพถ่ายดาวเทียม พบว่าที่ตั้งของวัดวรเชตุเทพบำรุงเป็นเนินดินขนาดใหญ่รูปเกือบเป็นสี่เหลี่ยม ล้อมรอบด้วยคูน้ำ ปัจจุบันทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเนินถูกทางหลวงตัดผ่านทำให้บางส่วนขาดหาย (ภาพที่ 1) การก่อสร้างวัดบนเนินดินเช่นนี้เชื่อว่าจะมีผลต่อรูปแบบของแผนผังและตำแหน่งที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างภายในวัดด้วย พบร่องรอยของถนนโบราณที่เป็นคันดินขนาดใหญ่ตัดตรงจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณระหว่างวัดราชพลี (ร้าง)

¹ เดิมวัดนี้เรียกกันสั้นๆว่า “วัดวรเชษฐ” ชื่อของทุ่งประเทศคงแผลงมาจากชื่อดังกล่าว ยังมีเอกสารพงศาวดารเรียกทุ่งนี้ว่า “ทุ่งปรเชด” และ “ทุ่งวัดวรเชษฐ” ด้วย ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), 39. และ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 74.

² ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา), 29.

และวัดกษัตราธิราชมุ่งตรงเข้าสู่วัดวรเชตุเทพบำรุงทางทิศตะวันออก ก่อนที่จะถึงตัววัดปรากฏเนินดินขนาดใหญ่ตั้งขวางอยู่ มีเศษอิฐเกลื่อนกลาด ซึ่งยังไม่ทราบชัดเจนว่าเนินดินดังกล่าวมีหน้าที่ใด แต่ก็คงเกี่ยวข้องกับตัวโบราณสถานแห่งนี้ทางใดทางหนึ่ง การปรากฏแนวถนนขนาดใหญ่จากตัวเมืองอยุธยาเข้ามาถึง แสดงให้เห็นว่าวัดวรเชตุเทพบำรุงจะต้องเป็นวัดที่มีความสำคัญมากแห่งหนึ่ง ปัจจุบัน แนวถนนโบราณบางส่วนถูกทางหลวงสร้างทับไป³

ภาพที่ 1 วัดวรเชตุเทพบำรุง ภาพถ่ายจากดาวเทียม

เห็นว่าบริเวณของวัดเป็นเนินดินรูปเกือบสี่เหลี่ยม มีคูน้ำล้อมรอบ ปรางค์ขนาดใหญ่เป็นประธานของวัด และมีอาคารอื่นๆตั้งอยู่ในแนวแกนทิศหลักคือตะวันออก-ตะวันตก พื้นที่บางส่วนของวัดคงถูกทางหลวงสร้างทับไปทางทิศเหนือ-ตะวันตก⁴

³ เรื่องเดียวกัน, 2.

⁴ ที่มา : ปรับปรุงจากโปรแกรม Google Earth

ที่มาของชื่อวัดวรเชตุเทพบำรุงและความเกี่ยวข้องในเอกสารประวัติศาสตร์

เพื่อความเข้าใจเบื้องต้น จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงที่มาของชื่อของวัดวรเชตุเทพบำรุงไว้ เนื่องจากชื่อของวัดนี้ประกอบขึ้นมาจากชื่อเดิมที่เรียกกันติดต่อกันมาและมีการต่อเติมชื่อให้ใหม่ในสมัยหลังลงมา และเนื่องจากวัดวรเชตุเทพบำรุงเป็นวัดที่ถูกทิ้งร้างจนกลายเป็นโบราณสถาน อันมีสาเหตุมาจากสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองในปี พ.ศ.2310 ดังนั้นผู้คนที่เคยมีความทรงจำเกี่ยวกับชื่อเดิมของวัดนี้จึงกระจัดกระจายหายไปจนเกือบหมดสิ้น ประกอบกับระยะเวลาที่ยาวนานกว่า 200 ปี ส่งผลให้ชื่อของวัดร้างแห่งนี้ถูกเรียกสืบทอดกันมาอย่างตกล้น

แต่เดิมวัดร้างแห่งนี้น่าจะมีชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดวรเชษฐ” “วัดวรเชต” หรือ “วัดประเชต”⁵ บางครั้งมีการระบุที่ตั้งว่าเป็น “วัดวรเชษฐนอกเมือง” เพื่อแยกออกจากวัดที่มีชื่อคล้ายกันที่ตั้งอยู่ภายในเกาะเมืองอยุธยา

เมื่อไม่นานมานี้มีพระสงฆ์เข้ามาใช้พื้นที่ภายในวัดเพื่อจำพรรษาและตั้งเป็นสำนักสงฆ์ขึ้น เชื่อว่าคงมีการเพิ่มเติมและเปลี่ยนแปลงชื่อของวัดจากเดิม บ้างเป็น “วัดวรเชษฐเทศาราม” บ้างก็เป็น “วัดวรเชตุเทพบำรุง” ดังนั้น ชื่อเดิมของวัดร้างแห่งนี้คงจะอยู่ในกรอบของคำว่า “วรเชษฐ” หรือ “วรเชต”

ส่วนคำว่า “ทุ่งประเชต” ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งของวัดก็คงเป็นชื่อที่เรียกกันเพี้ยนมาจากคำว่า “วรเชษฐ” นั่นเอง

ไม่ปรากฏหลักฐานทางด้านลายลักษณ์อักษรที่บันทึกถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงเอาไว้ในระบวรสมัยกับการก่อสร้างเลย นอกจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขาซึ่งกล่าวถึงวัดวรเชตุเทพบำรุง (หรือวัดวรเชษฐโดยอ้างอิงกับตำแหน่งที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนอกพระนคร) ในฐานะเป็นที่ตั้งทัพของพม่าสงครามคราวเสียพระสุริยทัยในปี พ.ศ.2086 ว่า “ทัพพระมหาอุปราชตั้งค่ายตำบลเพี้ยด ทัพพระเจ้าแปรตั้งค่ายตำบลบ้านใหม่มะขามหย่อง ทัพพระยาพลิมตั้งค่ายตำบลทุ่งวัดวรเชษฐ”⁶

ในขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเป็นพระราชพงศาวดารฉบับเดียวที่ระบุชื่อ “ทุ่งวัดวรเชษฐ” พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่น เช่น ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และฉบับสมเด็จพระพนรัตน์กลับปรากฏเป็น “ทุ่งปรเชต” หรือ “ทุ่งประเชษฐ”⁷ อย่างไรก็ตาม

⁵ ประยูร อุลุชาฎะ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2510), 320.

⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 74.

⁷ ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 39 และ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (พระนคร: คลังวิทยา, 2514), 42.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทั้งสามฉบับเป็นเอกสารที่ได้รับการชำระขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ หลังจากเหตุการณ์ลงมามากแล้ว จึงอาจเป็นเพียงการระบุสถานที่เกิดเหตุการณ์ให้เข้าใจกันในสมัยที่ชำระเท่านั้น ซึ่งเมื่อตรวจสอบกันกับพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์อันเป็นเอกสารที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยากลับไม่พบข้อความที่กล่าวถึง “ทุ่งวัดวรเชษฐ” หรือทุ่งประเชตนี้แต่อย่างใด

ข้อมูลจากเอกสารที่สำคัญอีกตอน ที่กล่าวถึงการสถาปนาวัดที่มีชื่อคล้ายคลึงกัน คือ “วรเชษฐารามมหาวิหาร” โดยสมเด็จพระเอกาทศรถ ในปี พ.ศ.2136 ตามข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า

...และพระบาทเสด็จสร้างโพธิสมภารบำเพ็ญพุทธการกกรรมปรมาโรค อาทิจคือสร้างพระวรเชษฐารามมหาวิหาร อันรจนาพระพุทธรูปวิมาดาเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุสำเร็จ ภูฏิสถาน ปรากฏสมด้วยอริยวาสี แล้วก็สร้างพระไตรปิฎกธรรมจบบริบูรณ์ ทั้งพระบาลีอรรถกถาฎีกาคันถีวรรณทั้งปวง จึงแต่งหอพระสถิตธรรมเสร็จก็นิมนต์พระสงฆ์อริยวาสีผู้ทรงศีลาคุณอันวิเศษ มาอยู่ครองพระวรเชษฐารามนั้น แล้วก็แต่งขุนหมื่นข้างหลวงไว้สำหรับอารามนั้น แล้วจำหน่ายพระราชทรัพย์ไว้ให้จตุปัจจัยทาน ถวายแก่พระสงฆ์เป็นนิจกาล แล้วแต่งขทานศาลา แลประสาทพระราชทรัพย์ ให้แต่งโภชนาหารจึ่งหันถวายแก่ภิกษุสงฆ์เป็นนิตยภัตบรมิชาติ⁸

ทว่ายังคงมีประเด็นปัญหาว่า “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่กล่าวถึงในเอกสารข้างต้น จะหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงแห่งนี้ได้หรือไม่ เนื่องจากภายในบริเวณเมืองอยุธยายังคงมีวัดที่ชื่อว่า “วรเชษฐาราม” อีกแห่งหนึ่งในตัวเมือง ซึ่งประเด็นปัญหาดังกล่าวนี้จะได้ทำการวิเคราะห์ในการศึกษาต่อไป

ในเอกสารของชาวตะวันตกพบบันทึกของชาวฮอลันดาซึ่งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2180 กล่าวถึงสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งอาจหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงได้ ตามข้อความว่า

วันที่ 10 ธันวาคม หลังจากเสร็จประเพณีเก่าแล้วนายฟอน ฟลิต ได้อนุญาตให้นายเรนิเย ฟอน ซัม (Reynier van Tzum) พ่อค้ารองกับผู้ช่วย 7 นาย และช่างตัดผมพร้อมเด็กรับใช้ผู้ชายอีกคนหนึ่งรวมเป็น 10 คน ด้วยกัน ลงเรือทัศนจรไปตามลำแม่น้ำ ครั้นมาถึงวัดวัดหนึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตรงข้ามแม่น้ำใกล้กับอุทยานของเจ้าชาย

⁸พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 170.

ชื่อว่าวัดวรเชษฐาราม (Boeurettiet) เมื่อขึ้นฝั่งแล้วพวกเขาก็นั่งเล่นสนุกลานกัน
พระสงฆ์หลายรูปมาสั่งให้เขาไปเสียจากที่นั่น...⁹

อย่างไรก็ดี ยังไม่อาจยืนยันได้ว่าสถานที่ดังกล่าวจะหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงหรือ
วัดวรเชษฐารามได้หรือไม่ เนื่องจากการถ่ายทอดเสียงภาษาไทยเป็นภาษาดัทช์กลับมาเป็น
ภาษาไทยอีกครั้งจึงอาจมีความผิดพลาดได้ อย่างไรก็ดีตามการที่บันทึกระบุไว้ว่าวัดดังกล่าว
“ตั้งอยู่บนฝั่งตรงข้ามแม่น้ำใกล้กับอุทยานของเจ้าชาย” ชวนให้นึกถึงข้อความเอกสารคำให้การ
ของขุนหลวงหาวัด ที่กล่าวถึงที่ตั้งของวัดวรเชษฐารามที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสถาปนาเมื่อ
ทรงขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วว่า “พระองค์จึงสร้างวัดไว้ที่สวนฉลองพระองค์พระเชษฐาวัดหนึ่ง
จึงสมมุตินามที่เรียกว่าวัดวรเชษฐาราม”¹⁰

ดังนั้นหากชื่อวัดในเอกสารทั้งสองจะหมายถึงวัดวรเชษฐารามหรือวัดวรเชตุเทพบำรุง
แห่งนี้จริง ก็เป็นหลักฐานที่ยืนยันได้ว่าวัดแห่งนี้มีมาแล้วอย่างน้อยในปี พ.ศ.2180 อันตรงกับ
รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองของอยุธยา

ส่วนเอกสารที่อ้างถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงในด้านตำแหน่งที่ตั้งอย่างชัดเจนมากที่สุด
น่าจะเป็นเอกสารคำให้การของขุนหลวงหาวัดและคำให้การชาวกรุงเก่า ที่กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อน
การเสียกรุงว่าพม่าได้ตั้งค่ายรายล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ทุกด้าน หนึ่งในนั้นคือ “ค่ายวัดวรเชษฐ” ที่ตั้ง
อยู่ทางทิศตะวันตกของเมือง 11 ซึ่งสอดคล้องกันกับชื่อและตำแหน่งที่ตั้งของวัดวรเชตุเทพบำรุง

⁹ นันทา สุตกุล (แปล), เอกสารของฮอลันดาสัมภาษณ์กรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2151-2163 และ พ.ศ.2167-
2185 (ค.ศ.1608-1620 และ ค.ศ.1624-1642) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2513), 212. ขณะที่ ขจร สุขพานิช
เชื่อว่าสถานที่ตามที่กล่าวในบันทึกคือวัดสวนหลวงสภวรวิชัย ซึ่งตั้งอยู่บริเวณใกล้กับพระราชวังหลัง โดยที่ท่าน
มิได้ให้เหตุผลเกี่ยวกับข้อสันนิษฐานนั้นไว้ ดู ขจร สุขพานิช “สอบศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ” ใน
อยุธยาคดี (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2530), 144 ที่น่าสนใจคือ ได้มีการศึกษาว่าชื่อ “Boeurettiet” ใน
เอกสารดังกล่าวไม่ควรเป็นวัดวรเชษฐาราม แต่คงหมายถึง “วัดโบสถ์ราชเดชะ” มากกว่า ดู สุวัฒน์ แซ่ตัน, “วัด
โบสถ์ราชเดชะ : วัดสำคัญที่ถูกลืม” ใน เมืองโบราณ ปีที่ 34 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2551), 34-39.

¹⁰ “คำให้การของขุนหลวงหาวัด” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราช
พงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: คลังวิทยา, 2515), 316.

¹¹ “คำให้การชาวกรุงเก่า” และ “คำให้การของขุนหลวงหาวัด” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การ
ขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 193 และ 434.

หลังจากช่วงเวลาดังกล่าววัดวรเชตุเทพบารุงก็ไม่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์อีก เนื่องจาก
การใช้พื้นที่วัดเพื่อตั้งเป็นค่ายทหารของพม่าคงมีผลให้วัดนี้ต้องถูกทิ้งร้างไปในที่สุด

กล่าวโดยสรุปแล้วเอกสารที่มีความเกี่ยวข้องกับวัดวรเชตุเทพบารุงนั้นแบ่งเป็นสอง
ประเภท ได้แก่ เอกสารพระราชพงศาวดารและเอกสารบันทึกและคำให้การต่างๆ

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับระบุถึงวัดที่มีชื่อใกล้เคียงกันคือวัดวร
เชษฐาราม ปรากฏระยะเวลาการสร้างในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22
แต่มีได้ระบุถึงตำแหน่งที่ตั้งอย่างชัดเจน ทว่าพระราชพงศาวดารส่วนใหญ่ที่กล่าวถึงนี้เป็นพระราช
พงศาวดารที่ได้รับการชำระในสมัยหลังลงมาแล้วจึงอาจมีการต่อเติมหรือเอยถึงวัดแห่งนี้ใน
ช่วงเวลาก่อนการสร้างเพื่อป้องกันตำแหน่งสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ในขณะนั้น

ส่วนเอกสารจำพวกบันทึกและคำให้การซึ่งมักมีอายุในสมัยอยุธยาตอนปลายลงมาได้
กล่าวถึงที่ตั้งของ “วัดวรเชษฐ” อยู่บริเวณท้องทุ่งทางทิศตะวันตกของกรุงศรีอยุธยาซึ่งตรงกันกับ
ตำแหน่งของวัดวรเชตุเทพบารุง แต่เอกสารประเภทนี้ก็ได้กล่าวถึงตัวของวัดวรเชตุเทพบารุง
โดยตรง จึงยังคงเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดอายุของวัดโบราณแห่งนี้ในด้านเอกสาร
ตลอดมา แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาทั้งหมดก็มีประโยชน์ในฐานะที่ช่วยยืนยันว่า
โบราณสถานแห่งนี้มีอยู่แล้วในสมัยอยุธยาอย่างน้อยตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงระยะ
เสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2310 และชื่อดั้งเดิมของวัดวัดวรเชตุเทพบารุงก็ควรจะเป็นชื่อว่า
“วัดวรเชษฐ” ตามที่ระบุอยู่ในเอกสารหลายฉบับด้วย

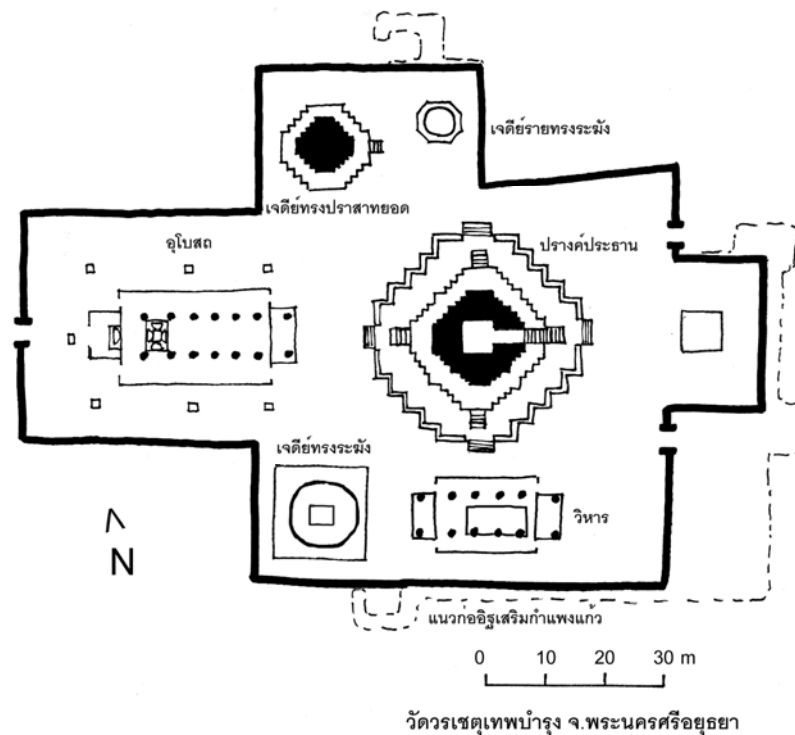
อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาครั้งนี้จะขอใช้ชื่อเรียกโบราณสถานแห่งนี้ว่า “วัดวรเชตุ-
เทพบารุง” ตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไปในปัจจุบัน

หลักฐานสิ่งก่อสร้างของวัดวรเชตุเทพบารุง

แบบแผนของวัดในสมัยอยุธยาย่อมประกอบไปด้วยสิ่งก่อสร้างต่างๆ ตั้งอยู่ใน
ตำแหน่งที่ถูกจัดวางตามระบบแผนผัง มีสถาปัตยกรรมหลักที่วางตัวตามแนวแกนทิศ แวดล้อม
ด้วยอาคารอื่นๆ ที่มีหน้าที่การใช้งานตามวัตถุประสงค์ที่คล้ายคลึงหรือแตกต่างกันออกไป
เช่นเดียวกันกับวัดวรเชตุเทพบารุง ซึ่งปรากฏสถาปัตยกรรมหลักคือปรางค์ประธานและอาคารอื่นๆ
เป็นต้นว่า เจดีย์และวิหารอุโบสถวางตัวอยู่ภายในบริเวณเดียวกัน

1. แผนผังของวัดวรเชตุเทพบารุง

จากการขุดแต่งทางโบราณคดี ทำให้ทราบถึงขอบเขตและรูปแบบของแผนผังวัดวรเชตุเทพบารุงได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะหลักฐานของสิ่งก่อสร้างที่ถูกเปิดให้เห็นรูปแบบที่ถูกฝังกลบอยู่ใต้ดิน (แผนผังที่ 1)

แผนผังที่ 1 วัดวรเชตุเทพบารุง

แกนทิศของวัดวรเชตุเทพบารุงวางตามแนวตะวันออก-ตะวันตก โดยเบี่ยงไปจากแนวทิศจริงเล็กน้อย สิ่งก่อสร้างหลักของวัด ได้แก่ปราสาทประธานขนาดใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ใจกลางบริเวณของวัด องค์ปราสาทมีแผนผังแบบจัตุรมุข คือมีบันไดทางขึ้นสู่เรือนธาตุสี่ทิศ แต่มีทางเข้าสู่คูหาภายในองค์ปราสาททางทิศตะวันออกทางเดียว เบี่ยงไปทิศตะวันตกเฉียงเหนือได้แก่เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดซึ่งก็มีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณทางทิศตะวันออกเช่นกัน ส่วนเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตรงกันกับแนวของเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอด อุโบสถตั้งอยู่ทิศตะวันตกของปราสาทประธาน วิหารตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเจดีย์ทรงระฆัง (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 วัดวรเชตุเทพบำรุงหลังการขุดแต่งบูรณะประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างหลัก คือ
ปรางค์ประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอดและเจดีย์ทรงระฆัง

นอกจากนั้นยังมีสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ได้แก่ เจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กตั้งอยู่ทางทิศ
ตะวันออกของเจดีย์ทรงปราสาทยอด และยังมีซากฐานของสิ่งก่อสร้างที่ยังไม่ทราบว่าเป็นเจดีย์
แบบใด เนื่องจากหลงเหลืออยู่เพียงฐานก่ออิฐเป็นแท่งตันในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ตั้งอยู่ทางทิศ
ตะวันออกของปรางค์ประธาน สิ่งก่อสร้างทั้งหมดในบริเวณโบราณสถานถูกล้อมรอบด้วยกำแพง
แก้วที่อยู่ในผังคล้ายกากบาทที่ไม่สมมาตร

2. ปรางค์ประธาน

ปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุงตั้งอยู่บนฐานประทักษิณในผังย่อมุมไม้
ยี่สิบแต่ละมุมมีเสาหัวเม็ดทรงมณฑป มีพนักกระเปาะเตี้ยๆ ที่เจาะช่องเว้ารูปกลีบบัวเรียงรายอยู่ด้าน
นอก องค์ปรางค์รองรับด้วยฐานบัวลูกฟักที่ซ้อนลดหลั่นกันจำนวนสามฐาน ต่อด้วยเรือนธาตุในผัง
ย่อมุมไม้ยี่สิบ โดยมีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมน้อยที่แตกออกด้านข้างเล็กน้อย ที่เรือนธาตุมี
มุขยื่นออกมาพบกับบันไดทางขึ้นทั้งสี่ทิศ ส่วนชั้นซ้อนหรือชั้นวัดประคดยึดสูงจำนวนห้าชั้นระดับ

กลีบขนุนและบันแถลงทรงเพรียวแหลมมีผลให้ทรงของปราสาทสูงเพรียวขึ้น ยอดสุดน่าจะเคยมีการประดับด้วยยอดนภศูลโลหะแต่ได้หักหายไปแล้ว

3. เจดีย์ทรงปราสาทยอด

องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณสูงมีบันไดทางขึ้นทางทิศตะวันออก ฐานประทักษิณรองรับด้วยขาสิงห์ทรงเพรียว ท้องไม้คาดลูกแก้วอกไก่จำนวนสองเส้น มีพนักเตี้ยๆ ซึ่งเจาะช่องรูปกากบาทหรือที่เรียกว่าช่องกระจกโดยรอบ ชูฐานรองรับเรือนธาตุเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนลดหลั่นกันจำนวนสองฐาน เรือนธาตุอยู่ในผังย่อมุมไม้สิบสอง มีมุขจะมนำยื่นออกทั้งสี่ทิศ ส่วนชั้นซ้อนประดับด้วยบันแถลงที่ด้านและเชื่อว่าน่าจะเคยมีกลีบขนุนที่มุมด้วย องค์ระฆังในผังเพิ่มมุมเช่นเดียวกันกับบัลลังก์ รองรับยอดที่เป็นบัวทรงกลมซึ่งหักหายไปเหลือเพียงลูกศุดทำยด้านล่างสุด เจดีย์องค์นี้ยังหลงเหลือลวดลายปูนปั้นประดับติดอยู่ที่ขาสิงห์ ฐานประทักษิณและเรือนธาตุ

4. เจดีย์ทรงระฆัง

จากการขุดแต่งพบว่าส่วนฐานที่ถูกดินปกคลุมอยู่ได้รับความเสียหายจนไม่สามารถทราบถึงรูปแบบที่เคยเป็นอยู่ได้ มีเพียงส่วนฐานล่างสุดในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับส่วนที่ก่ออิฐเป็นเอ็นในสัดส่วนที่สูงเพื่รองรับน้ำหนักของส่วนบน อันประกอบด้วยมาลัยเถา บัวปากระฆัง องค์ระฆังและบัลลังก์ ส่วนยอดอันประกอบด้วยปล้องไฉนและปลีในทรงกรวยแหลมหักหายไปแล้ว การบูรณะในปัจจุบันทำให้ส่วนฐานของเจดีย์องค์นี้อยู่ในรูปของฐานสี่เหลี่ยมในผังย่อมุมไม้สิบสอง รองรับฐานบัวในผังกลมเพื่รองรับชุดมาลัยเถา

5. อุโบสถ

อุโบสถ เป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูนอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเจ็ดห้อง มีเสาร่วมในแปดเหลี่ยมเรียงกันเป็นคู่ มีมุขโถงยื่นออกทางด้านทิศตะวันออก ส่วนด้านทิศตะวันตกก่อเป็นห้องที่เชื่อว่าสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนขนาดใหญ่ ผนังด้านยาวพังทลายจนไม่สามารถทราบว่าเคยมีช่องหน้าต่างอยู่หรือไม่แต่เชื่อว่าคงไม่มีการเจาะช่องหน้าต่าง พระพุทธรูปประธานของอุโบสถมีลักษณะพิเศษคือเป็นมณฑปแกนสี่เหลี่ยมที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำนวนสี่องค์ ประทับนั่งหันพระปฤษฎางค์ชนกัน ตั้งอยู่เยื้องไปทางทิศตะวันตกภายในอุโบสถ ใบเสมาที่

ล้อมรอบอุโบสถนี้ทำจากหินชนวนขนาดใหญ่แต่มีสัดส่วนที่ค่อนข้างบาง ไม่มีลวดลายประดับนอกจากเส้นโค้งกลางใบเสมา ตั้งอยู่บนฐานสิงห์เดี่ยวๆ

6. วิหาร

วิหาร เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขโถงยื่นออกทางด้านหน้า หลัง ประตูทางเข้าด้านละสามทาง เจาะช่องหน้าต่างที่ผนังด้านยาวด้านละหนึ่งช่อง ภายในมีเสาร่วมเป็นคู่ ทุกซี้เป็นฐานก่ออิฐในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก ตั้งอยู่กลางวิหารชิดกับผนังด้านทิศใต้

7. เจดีย์รายทรงระฆัง

เจดีย์รายทรงระฆัง เป็นเจดีย์ขนาดเล็กตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ทรงปราสาทยอด ฐานฐานเผยให้เห็นว่ามีการซ่อมเปลี่ยนแปลงจากฐานในผังย่อมุมมาเป็นผังแปดเหลี่ยม แต่เดิมเจดีย์องค์นี้ชำรุดหักพังตั้งแต่ส่วนของคระฆังลงมา ซึ่งก็ได้รับการบูรณะโดยยกองค์ระฆังและยอดขึ้นตั้งไว้บนตำแหน่งเดิมแล้ว

8. กำแพงแก้วและซุ้มประตู

แนวกำแพงแก้วล้อมรอบสิ่งก่อสร้างทั้งหมดในเขตพุทธาวาส พบว่ามีร่องรอยการซ่อมสร้างให้หนาขึ้นและมีการก่ออิฐเพิ่มเติมให้ออกมอล้ำยป้อมปราการเป็นระยะตามแนวกำแพงแก้ว ประตูทางเข้าทางทิศตะวันออกสองประตูสร้างเป็นประตูซุ้มซึ่งชำรุดหักพังแล้ว

ข้อมูลทางโบราณคดีจากการขุดค้นขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง

ในปี พ.ศ.2539 - 2540 มีการดำเนินงานทางด้านโบราณคดีที่สำคัญคือการขุดค้น - ขุดแต่งนำมาสู่การบูรณะโบราณสถานทั้งหมดภายในบริเวณวัดวรเชตุเทพบำรุง ในการดำเนินงานนี้ได้พบหลักฐานที่น่าสนใจเป็นอันมากที่เกิดจากการเปิดหน้าดินที่ทับถมตัวโบราณสถานอยู่ เผยให้เห็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและหลักฐานทางโบราณคดีที่ฝังจมอยู่ในดิน รวมทั้งหลักฐานอื่นๆ ที่ถูกทับถมอยู่ในชั้นดินระหว่างที่มีการใช้งานของวัดวรเชตุเทพบำรุงในสมัยอยุธยา ซึ่งข้อมูลเหล่านี้สามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อกำหนดอายุและทราบถึงกิจกรรมที่เคยดำเนินอยู่ ขณะที่วัดแห่งนี้ยังไม่ถูกทิ้งร้างไป

การดำเนินงานทางโบราณคดีของวัดวรเชตุเทพบำรุงแบ่งออกเป็นการขุดแต่งและขุดค้นโดยอาจสรุปข้อมูลที่ได้ดังนี้

1. ข้อมูลจากการขุดแต่ง

การขุดแต่งสิ่งก่อสร้างหลักคือปรางค์ประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอด เจดีย์ทรงระฆังเป็นการลอกเอาดินที่ทับถมส่วนฐานออก ทำให้ทราบถึงรูปแบบของชุดฐานที่ถูกกลบฝังอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ทรงระฆังซึ่งพบว่าส่วนฐานที่มีดินถมอยู่นั้นเป็นฐานในผังสี่เหลี่ยมต่อเนื่องด้วยฐานสูงซึ่งชำรุดจนไม่ทราบถึงรูปแบบได้แล้ว

การขุดแต่งกำแพงแก้วโดยรอบวัดพบว่ามีมีการก่อสร้างเสริมให้แนวกำแพงหนาขึ้น โดยมีการก่ออิฐเพิ่มด้านนอกกำแพงแก้วโดยรอบให้หนาออกมา 1-2 เมตร และมีกระเปาะยื่นออกมาคล้ายป้อมปราการเป็นระยะ พบองค์ระฆังเจดีย์ขนาดเล็กจำนวนมากถูกฝังอยู่ใต้แนวอิฐที่ก่อเสริมกำแพงแก้วนี้ ซึ่งอาจเป็นเจดีย์ที่เคยประดับอยู่บนสันกำแพงแก้วก็ได้¹²

นอกจากการขุดแต่งแล้วยังมีการขุดตรวจสอบรากฐานของปรางค์ประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอดและแนวกำแพงแก้วทางทิศตะวันออกของปรางค์ประธาน

การขุดตรวจบริเวณฐานประทักษิณปรางค์ประธาน พบว่าส่วนรากฐานก่อด้วยอิฐขนาดเล็กกว่าที่ใช้ก่อองค์ปรางค์ ไม่พบการใช้วัสดุอื่น เช่นศิลาแลงเพื่อเป็นรากฐาน ส่วนฐานประทักษิณมีการต่อเติมให้กว้างขึ้นกว่าเดิมจากสมัยแรกสร้างโดยแต่เดิมเป็นฐานในผังย่อมุมไม้สิบสอง และได้มีการก่อเพิ่มออกมาอีกทั้งสี่ด้านทำให้กลายเป็นผังย่อมุมไม้ยี่สิบดังที่เห็นในปัจจุบัน เทคนิคการก่อสร้างคือการก่ออิฐล้อมรอบให้เป็นคันแล้วอัดดินถมและอิฐหักกากปูนจนเต็มก่อนที่จะก่ออิฐปิดด้านบน ส่วนรากฐานของเจดีย์ทรงปราสาทยอดเป็นการก่ออิฐหนาประมาณ 22 ชั้นอิฐเพื่อเป็นคานในผังสี่เหลี่ยมรองรับองค์เจดีย์ แนวกำแพงแก้วทางด้านหน้าของปรางค์ประธานเมื่อทำการขุดตรวจพบว่ามีมีการสร้างซ้อนทับกันสองครั้ง เนื่องจากพบฐานหน้ากระดานและบัวคว่ำที่เป็นเชิงกำแพงซ้อนกันสองชั้น ชั้นล่างก่อด้วยอิฐขนาดเท่ากันอย่างเป็นระเบียบส่วนชั้นบนเป็นอิฐขนาดต่างกันและมีการใช้เศษกระเบื้องแทรกระหว่างชั้นอิฐเพื่อปรับความหนาให้เท่ากันด้วย¹³

¹² ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการขุดแต่งโบราณสถานในวัดวรเชตุเทพบำรุงได้ ใน ห้างหุ้นส่วนจำกัด สุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ค.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 11-14.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 29-31.

2. ข้อมูลจากการขุดค้น

หลุมขุดค้นจำนวน 3 หลุม แบ่งเป็นหลุมขนาด 3x3 เมตร จำนวน 2 หลุม และ 2x2 เมตรหนึ่งหลุมบริเวณภายในบริเวณโบราณสถาน ชั้นดินในหลุมขุดค้นทั้งหมดสามารถแบ่งออกเป็น 9 ชั้นดิน โดยชั้นดินที่ 9 หรือชั้นล่างสุดจนถึงชั้นที่ 7 เป็นชั้นดินธรรมชาติก่อนการก่อสร้างวัด ส่วนชั้นที่ 6 เป็นชั้นดินถมซึ่งด้านบนมีเศษอิฐและเหล็กน้อย ชั้นดินที่ 5 ถึงชั้นดินที่ 3 เป็นชั้นดินในช่วงเวลาที่มีการก่อสร้างและมีการใช้งานภายในบริเวณวัด และชั้นดินที่ 1 และ 2 เป็นชั้นดินทับถมบนซากสิ่งก่อสร้างรวมทั้งอิฐปูนซึ่งคงเกิดขึ้นในระยะเวลาที่มีการทิ้งร้างของโบราณสถานแล้ว¹⁴

กล่าวโดยสรุปชั้นดินจากการขุดค้นภายในวัดวรเชตุเทพบำรุงอาจแบ่งตามช่วงระยะเวลาการใช้งานได้ตามลำดับ เริ่มจากชั้นดินธรรมชาติก่อนการสร้างวัดที่เป็นดินตะกอนซึ่งบ่งให้เห็นว่าแต่เดิมพื้นที่ที่ตั้งวัดเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงซึ่งสอดคล้องกับสภาพโดยรอบที่เป็นท้องทุ่งนาเรียกว่าทุ่งประเทศ การก่อสร้างวัดในภูมิประเทศเช่นนี้จึงต้องมีการปรับพื้นที่ให้สูงขึ้นจากระดับเดิมเพื่อป้องกันน้ำท่วม จึงได้พบว่ามีชั้นดินถมที่เป็นดินเหนียวหนาราว 1-2 เมตรก่อนที่จะเป็นชั้นกิจกรรมการก่อสร้างและใช้งาน และเมื่อมีการทิ้งร้างไปเศษอิฐเศษปูนรวมทั้งอินทรีย์วัตถุได้ย่อยสลายเป็นดินฝังกลบอาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในวัดวรเชตุเทพบำรุงเอาไว้ในที่สุด

ข้อมูลที่น่าสนใจในการขุดแต่งและขุดตรวจ คือได้พบชั้นอิฐปูพื้นภายในบริเวณวัด อันบ่งว่าชั้นอิฐปูพื้นนี้คงเป็นชั้นที่มีการใช้งานจริงในอดีตก่อนที่จะถูกดินถมเมื่อทิ้งร้างไป และการพบเศษอิฐและกระเบื้องปะปนอยู่ในชั้นดินถมด้านบนกระจายอยู่ทั่วไปก่อนถึงอิฐปูพื้นยังอาจเป็นการบอกได้ถึงขั้นตอนของงานก่อสร้างวัดที่เมื่อทำการถมดินจนได้ระดับหนึ่งแล้วจึงจะเริ่มมีการเคลื่อนย้ายทัฬหีสมภารหรือวัสดุก่อสร้างเข้ามาภายในพื้นที่ก่อสร้าง

นอกจากนี้ชั้นดินจากการขุดค้นภายในบริเวณวัดวรเชตุเทพบำรุงสอดคล้องกันกับแบบแผนการสร้างวัดบางแห่งภายในอาณาบริเวณโดยรอบเมืองอยุธยาซึ่งเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงเมื่อจะมีการก่อสร้างวัดขึ้นจะต้องทำการถมที่ให้สูงขึ้นจากเดิมก่อนเพื่อที่จะสร้างอาคารต่างๆ

3. โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น-ขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นและขุดแต่งนอกเหนือไปจากชั้นดินและร่องรอยต่างๆ ที่ถูกฝังกลบภายในพื้นดินแล้ว ยังมีโบราณวัตถุจำนวนหนึ่งที่พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดีด้วย ส่วนใหญ่ของโบราณวัตถุที่พบนั้นเป็นชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมที่ชำรุดหักพังลงมา หรือเป็นวัสดุก่อสร้างต่างๆ รวมทั้งศิลปะวัตถุจำพวกพระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป นอกจากนั้นก็เป็น

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 27-29.

โบราณวัตถุที่เป็นเครื่องใช้ต่างๆที่อาจบ่งบอกกิจกรรมบางอย่างที่เคยดำเนินอยู่ภายในโบราณสถานได้บ้าง

โบราณวัตถุที่พบในปริมาณมากเป็นอันดับต้นๆจากการขุดค้น-ขุดแต่ง คืออิฐและกระเบื้องปูพื้น ซึ่งมีขนาดต่างๆ กัน เป็นอิฐขนาดเดียวกันกับที่ยังเป็นโครงสร้างของอาคารสิ่งก่อสร้างในวัด มีตั้งแต่อิฐขนาดใหญ่ที่เจาะแปดรูที่ใช้เป็นวัสดุหลักในการก่อสร้างปรางค์ประธาน อุโบสถ และอิฐขนาดธรรมดาที่มักพบในโบราณสถานของสมัยอยุธยาทั่วไป กระเบื้องมุงหลังคาพบจากการขุดค้น-ขุดแต่งบริเวณอุโบสถและวิหาร เป็นกระเบื้องแบบกาบกล้วยหรือกระเบื้องกานูซึ่งพบควบคู่ไปกับกระเบื้องเชิงชาย¹⁵ ที่ใช้ประกอบกันเสมอในอาคารสมัยอยุธยา

พระพุทธรูป พบในจำนวนไม่มากนักและอยู่ในสภาพชำรุดทั้งหมด มีที่ทำทั้งจากปูนปั้นเพื่อเป็นพระพุทธรูปประธานในอุโบสถ พระพุทธรูปที่สลักจากหินทรายเป็นชิ้นส่วนกระจัดกระจายกันอยู่บริเวณเจดีย์ทรงระฆังและยังได้พบเศียรพระพุทธรูปหินทรายจากการขุดแต่งภายในวิหารด้วย ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริดซึ่งคงถูกไฟเผาจนเสียหายพบไม่มากนัก รวมทั้งพระพุทธรูปขนาดเล็กและพระพิมพ์ซึ่งมีทั้งเนื้อตะกั่ว ดินเผา และสำริด ที่พบกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะในวิหารและจากการขุดแต่งซากของเจดีย์แปดเหลี่ยมที่พังทลายไปหมดแล้ว¹⁶ นอกจากนี้พระพุทธรูปยังพบชิ้นส่วนประติมากรรมรูปบุคคลปูนปั้นจำนวนหนึ่ง และรูปพระคเณศหล่อด้วยสำริดขนาดเล็ก 1 องค์¹⁷

เครื่องปั้นดินเผา มีทั้งเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดิน (Earthenware) และเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง (Stoneware) แบ่งออกตามแหล่งผลิตคือ เครื่องเคลือบจากแหล่งเตาในเขตสุโขทัย จำพวกกระปุก จาน ภาชนะทรงพานและชวดหรือแจกัน เป็นต้น ต่อมาได้แก่ภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาบ้านบางปูน สุพรรณบุรี เนื้อดินละเอียดสีเทามีลายกดประทับรูปสัตว์ในช่องสี่เหลี่ยมส่วนใหญ่ น่าจะเป็นชิ้นส่วนภาชนะทรงไห สูดท้ายคือภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาแม่น้ำน้อย สิงห์บุรี มีทั้งที่เคลือบสีน้ำตาลแก่และไม่เคลือบ เป็นชิ้นส่วนของไหสีหู ครก กระปุก ชาม และเครื่องประกอบสถาปัตยกรรมทำเป็นรูปดอกไม้¹⁸

ชิ้นส่วนภาชนะเนื้อดินที่พบเป็นจำนวนมากจำพวกหม้อ กระปุก ครก อาจเป็นเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งพื้นเมืองซึ่งยังไม่ทราบแหล่งผลิตที่แน่ชัดได้

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 16.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 18-19.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 19.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 21.

เครื่องปั้นดินเผาที่มาจากต่างประเทศ คือเครื่องถ้วยจีน พบจำนวนมากพอสมควร เป็นถ้วยชาม กระปุก มักเป็นเครื่องถ้วยเขียนสีน้ำเงินหรือน้ำตาลบนพื้นขาว บางชิ้นเป็นเครื่องถ้วยเบญจรงค์และเคลือบสีเขียว¹⁹

โบราณวัตถุชนิดอื่นๆที่พบเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ มีเครื่องประดับจำพวกกำไล หอยเบี้ย ภาชนะสำริด ที่น่าสนใจคือได้พบอาวุธประเภทต่างๆด้วย เช่น ดาบเหล็ก ลูกกระสุนเหล็ก และดินเผา²⁰

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบำรุง

ยังไม่พบหลักฐานเอกสารที่กล่าวชัดเจนเกี่ยวกับอายุการก่อสร้าง ผู้สร้างหรือ ความสำคัญในอดีตของวัดวรเชตุเทพบำรุง นักวิชาการที่ผ่านมามีมุมมองและข้อสันนิษฐานที่ หลากหลายตามข้อมูลหลักฐานที่นำมาเชื่อมโยงกัน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบทางด้านงานช่างและ ความเกี่ยวข้องในทางประวัติศาสตร์โบราณคดี

นักวิชาการท่านแรกๆ ที่ได้กล่าวถึงวัดแห่งนี้ ได้แก่ **ประยูร อุลุชาฎะ หรือ น. ณ ปากน้ำ** ซึ่งท่านได้วิเคราะห์ถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงเอาไว้ในคราวที่ท่านได้ทำการสำรวจศึกษา โบราณสถานในอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2509 - 2510 และได้เผยแพร่ออกมาเป็นงานเขียนที่มีคุณค่ายิ่งใน การศึกษาโบราณสถานของอยุธยา คือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” โดย น. ณ ปากน้ำ ได้ ตั้งข้อสังเกตว่าศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบำรุงอันได้แก่ ปรางค์ประธานขนาดใหญ่และเจดีย์ ทรงปราสาทยอด (น. ณ ปากน้ำเรียกว่าปรางค์) รวมทั้งรูปแบบของโบสถ์ที่ทำด้วยหินชนวน เป็นศิลปะช่วงก่อนกรุงศรีอยุธยาหรืออยุธยาตอนต้น²¹ รวมทั้งที่ตั้งที่อยู่ทางทิศตะวันตกนอก ตัวเมือง อันอาจหมายความว่าวัดแห่งนี้น่าจะเป็นวัดอรัญญิกหรือวัดป่าแก้วของอยุธยา²² ในขณะที่ **สมิทธิ ศิริภัทร** ให้ความเห็นว่าปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้มีแผนผังที่ ย่อมุมอย่างแท้จริงจึงอาจมีอายุในราชวรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองหรือหลังกว่านั้นลงมา²³

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, 19-20.

²¹ ประยูร อุลุชาฎะ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา, 157. และดู ประยูร อุลุชาฎะ, เที่ยวเมือง ศิลปะอุททอง (กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2516), 304.

²² “ปัญหาของวัดป่าแก้วอยุธยา” ใน ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2524), 71 และ ประยูร อุลุชาฎะ, เที่ยวเมืองศิลปะอุททอง, 27.

²³ สมิทธิ ศิริภัทร, “วิวัฒนาการพระปรางค์” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิตโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2513), 48.

และยังมีแนวคิดที่ว่าปราสาทองค์ดังกล่าวมีอายุที่ล่าลงมาอีกในปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์หรือหลังจากนั้น ด้วยพบระบบการก่ออิฐวงโค้งอิทธิพลจากมุสลิมที่มีมากในระบะนั้น²⁴

Forrest Mc Gill ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกชื่อ “The Art and Architecture of the reign of King Prasatthong of Ayutthaya(1626-1656)” ซึ่งกล่าวถึงปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารุง (ซึ่งในวิทยานิพนธ์ของ Forrest Mc Gill เรียก “วัดวรเชษฐาราม”) ว่ามีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันกับปราสาทประธานของวัดไชยวัฒนาราม ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่าวัดแห่งนี้อาจหมายถึงวัดวรเชษฐารามซึ่งสมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2136 อันเป็นช่วงก่อนการสถาปนาวัดไชยวัฒนาราม 40 ปี ซึ่งระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันนี้สอดคล้องกับรูปแบบของปราสาทประธานที่คล้ายคลึงกันด้วย²⁵ นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงระบบการก่ออิฐที่ค้นหาทางเข้าองค์ปราสาทด้านหนึ่ง (ทิศตะวันออก) ว่าเป็นระบบที่ไม่พบในโบราณสถานของอยุธยาแห่งใด การก่ออิฐมีลักษณะเป็นโค้งสามเหลี่ยม²⁶ซึ่งไม่ใช่รูปแบบของการก่ออิฐวงโค้งแบบตะวันตกอย่างแท้จริง หากปราสาทประธานมีอายุการสร้างในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 แล้วก็จะเป็นอย่างที่สนใจว่ารูปแบบดังกล่าวมีมาก่อนระบบการก่ออิฐเป็นวงโค้งที่เคยเชื่อกันทั่วไปว่าเพิ่งจะเริ่มเกิดขึ้นและมีอยู่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช²⁷

สืบเนื่องกันแนวคิดของนาย Forrest Mc Gill **ประทีป เพ็งตะโก** ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องว่า ปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารุง (หรือที่เรียกว่าวัดวรเชฐ์นอกเมือง) มีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันกับปราสาทประธานของวัดไชยวัฒนารามที่สร้างในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ทรวดทรงที่เพรียวมากขึ้นและมุขจะนำทิศทั้งสี่ที่ยื่นออกมาจากเรือนธาตุมากกว่าปราสาทในสมัยอยุธยายุคต้น จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารุงคงให้อิทธิพลแก่ปราสาทประธานของวัดไชยวัฒนาราม²⁸ รวมทั้งยังเห็นว่าวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นตัวอย่างของการสืบทอดประเพณีการสร้างปราสาทเป็นประธานของวัด แต่ทว่ามีรูปแบบของแผนผังที่ไม่เป็นระเบียบ

²⁴ พิทยา บุญนาค, เสมา สีมา หลักศิลาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลังและกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ม.ป.ป.), 123.

²⁵ Mc Gill, Forrest, “Art and Architecture in the reign of King Prasatthong of Ayutthaya” (Dissertation Ph.D.(Art History) Michigan University, 1976), 7, 219-220.

²⁶ “Triangular arch” ดู Ibid, 220.

²⁷ Ibid.

²⁸ ประทีป เพ็งตะโก, “สถาปัตยกรรม” ใน วัดไชยวัฒนาราม (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ม.ป.ป.), 19-20. และ กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538), 261.

ดังเช่นวัดขนาดใหญ่นในสมัยอยุธยายุคต้นแล้ว ทั้งหมดนี้ ประทีป เพ็งตะโกสรุปได้ว่าวัดวรเชตุ-
เทพบำรุงอาจมีอายุอยู่ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 22 ²⁹

สันติ เล็กสุขุม ศึกษางานศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบำรุงไว้บางส่วน ได้แก่ปราสาท
ประธานซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างไปจากปราสาทประธานในสมัยอยุธยาตอนต้น แต่มีรูปแบบที่พัฒนา
มาจากปราสาทประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลกและปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง
ศรีสุทธานาลัย³⁰ ซึ่งสร้างขึ้นช่วงปลายของอยุธยายุคต้นในพุทธศตวรรษที่ 21 และยังใกล้เคียงกันกับ
ปราสาทประธานของวัดไชยวัฒนารามอันสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ประกอบกับโครงสร้าง
การก่ออิฐบริเวณคูหาทางเข้าสู่เรือนธาตุซึ่งเป็นการก่ออิฐแบบโค้งเข้าหากันไปบรรจบบริเวณยอด
ซุ้มซึ่งต่างจากเทคนิคทั่วไปที่มักจะก่ออิฐให้สันเหลี่ยมออกมาทีละน้อย การก่ออิฐแบบดังกล่าว
พบในศิลปะตะวันตกหรือศิลปะมุสลิม หรืออาจแพร่หลายลงมาจากศิลปะล้านนาซึ่งรับมาจาก
ศิลปะพม่าอีกทอดหนึ่ง การปรากฏโครงสร้างก่ออิฐเช่นนี้อาจสอดคล้องกับความสัมพันธ์กับ
ล้านนา รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมุสลิมและชาติตะวันตกที่เริ่มปรากฏขึ้นแล้วในเวลานั้น³¹

ส่วนเจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดวรเชตุเทพบำรุง มีลวดลายปูนปั้นที่สามารถกำหนด
อายุได้ในช่วงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22³² นอกจากนั้นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมสามารถ
เชื่อมโยงระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาในสมัยก่อนหน้าและสืบเนื่องลงไปยังยุคหลัง
พุทธศตวรรษที่ 22 ลงมาได้ เป็นต้นว่ารูปแบบของขาสิงห์ที่เรียวยาวซึ่งคล้ายคลึงกับขาสิงห์ของ
ฐานชุกชีพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศเมรุรายของวัดไชยวัฒนาราม องค์ระฆังในผังย่อมุมและ
ยอดที่เป็นบัวทรงกลุ่มเถา ทำให้สามารถกำหนดอายุของเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์นี้ได้ในพุทธ
ศตวรรษที่ 22 คืออาจถูกสร้างขึ้นในสมัยแรกสร้างวัดเช่นกัน³³ ส่วนเจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุ-

²⁹ ประทีป เพ็งตะโก, “สถาปัตยกรรม” ใน วัดไชยวัฒนาราม, 17.

³⁰ Santi Leksukhum “The evolution of the Memorial Towers of Siamese temples” in The Kingdom of Siam The Art of Central Thailand, 1350-1800 (Bangkok: Buppha Press, 2005), 63-64.

³¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 60-63.

³² ดู สันติ เล็กสุขุม, ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ.2172-2310) (กรุงเทพฯ: มุลนิธิ เจมส์ ทอมป์สัน, 2532), 14, 84-85.

³³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 91. และดู สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2541), 47.

เทพบำรุงนั้นควรมีอายุอยู่ในช่วงปลายของอยุธยายุคกลาง ร่วมกันกับเจดีย์ประธานทรงระฆังของ วัดวรเชษฐาราม (ในเมือง)³⁴

งานศิลปกรรมส่วนใหญ่ของวัดวรเชตุเทพบำรุงที่สามารถกำหนดอายุได้ในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 ผนวกกับข้อความในพระราชพงศาวดารที่ระบุว่าสมเด็จพระเอกาทศรถทรงสถาปนา “วรเชษฐารามมหาวิหาร” เป็นวัดฝ่ายอรัญวาสีซึ่งรับกันกับที่ตั้งของวัดอยู่ภายนอกเมือง อาจเป็นตัวบ่งชี้ได้ว่าวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้อาจหมายถึงวัดแห่งดังกล่าวได้³⁵ อีกทั้งร่องรอยงานช่างที่มีอิทธิพลจากศิลปะล้านนาอย่างมากยังสอดคล้องกับการที่สมเด็จพระเอกาทศรถได้เคยเสด็จขึ้นไปยังดินแดนล้านนาในการสงครามพร้อมกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่น้อยกว่าสามครั้ง³⁶

วัดวรเชตุเทพบำรุงได้รับการศึกษาอย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่งโดย **กลุ่มนักศึกษา ระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร** ทำการวิเคราะห์สิ่งก่อสร้างทั้งหมดที่พบภายในวัดเพื่อกำหนดอายุและสร้างรูปแบบสันนิษฐานอาคารสถาปัตยกรรมในส่วนที่ชำรุดหักพังลงแล้ว และสามารถแบ่งอายุสมัยของการใช้งานภายในวัดวรเชตุเทพบำรุงออกเป็นสี่สมัยตามหลักฐานของสิ่งก่อสร้างที่ปรากฏอยู่ภายในวัด คือ

สมัยแรก มีอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 ตรงกับสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นระยะเวลาที่มีการสร้างวัดขึ้นเป็นครั้งแรก โดยมีหลักฐานคือเจดีย์ทรงระฆังและวิหารที่วางตัวเป็นแนวแกนทิศเอกเทศอย่างชัดเจนโดยไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งก่อสร้างอื่น ความนิยมในการสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัดปรากฏอยู่ตั้งแต่ช่วงปลายของอยุธยายุคต้นจนถึงอยุธยายุคกลาง โดยมีตัวอย่างสำคัญคือวัดมเหยงคณ์ที่สถาปนาในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และวัดวรเชษฐาราม (ในเมือง) รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ กำหนดอายุสมัยแรกสร้างวัดจึงน่าจะอยู่ในระหว่างช่วงเวลาดังกล่าว

สมัยที่สอง อยู่ในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 22 เนื่องจากรูปแบบของปราสาทประธานสามารถเชื่อมโยงได้กับปราสาทประธานของวัดไชยวัฒนารามที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2173 จึงกำหนดอายุการสร้างปราสาทประธานและอาคารส่วนใหญ่

³⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 72 และ 160.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 60-63.

³⁶ เรื่องเดียวกัน และ Santi leksukhum “The evolution of the Memorial Towers of Siamese temples, 64.

ภายในวัดที่เห็นในปัจจุบัน คือ เจดีย์ทรงปราสาทยอด อุโบสถ และเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กเอาไว้ในช่วงระยะนี้ด้วย ที่น่าสนใจคือข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับรูปแบบของส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่เชื่อว่าอาจเป็นยอดทรงปรางค์มาก่อนและในสมัยต่อมามีได้รับการเปลี่ยนแปลงเป็นยอดทรงระฆังในผังย่อมุมดังที่เห็นในปัจจุบัน³⁷

สมัยที่สาม อาจตรงกับช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ภายในวัด คือเจดีย์ทรงปราสาทยอดซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงส่วนยอดจากทรงปรางค์มาเป็นยอดทรงระฆัง รวมทั้งบูรณะเจดีย์ทรงระฆังจากฐานในผังย่อมุมให้เป็นฐานแปดเหลี่ยม

สมัยที่สี่ เป็นช่วงสุดท้ายของการใช้งานพื้นที่ในบริเวณวัด โดยใช้เพื่อเป็นป้อมค่ายในการสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองในปี พ.ศ.2309-2310 มีหลักฐานคือการก่อเสริมความหนาของกำแพงแก้วออกมาและก่ออิฐเป็นป้อมเรียงรายเป็นระยะรอบกำแพงแก้ว นอกจากนั้นยังมีหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการสงคราม เช่น ลูกกระสุนปืนใหญ่โลหะ ดาบ ขวากเหล็ก เป็นต้น หลังจากนั้น วัดวรเชตุเทพบำรุงคงจะถูกทิ้งร้างไป³⁸

การศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบำรุงโดยเฉพาะอย่างยิ่งปรางค์ประธาน โดยพิทยา บุณนาค ได้ผลเกี่ยวกับรูปแบบการก่อสร้างที่อาจนำมากำหนดอายุปรางค์องค์นี้ให้อยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 23 คือเทคนิคการก่ออิฐแบบวงโค้งที่ใช้อิฐเรียงกันขึ้นไปบรรจบที่ยอด หรือที่ถูกระบุในการศึกษาว่า “แบบกลีบส้ม” โดยเห็นว่าเทคนิคดังกล่าวเป็นรูปแบบเฉพาะของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังนั้น วัดวรเชตุเทพบำรุงจึงได้รับการสร้างขึ้นไม่เก่าไปกว่าต้นพุทธศตวรรษที่ 23³⁹

จากการรวบรวมการศึกษาที่เกี่ยวข้องกันกับวัดวรเชตุเทพบำรุงที่ผ่านมาในอดีตแล้ว ทำให้สามารถสรุปแนวคิดที่ได้จากการศึกษาวัดวรเชตุเทพบำรุงเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันให้แบ่งออกเป็นสี่กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่

³⁷ ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร “การสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัดวรเชตุเทพบำรุง จ.พระนครศรีอยุธยา” ใน มองอดีต ผ่านเวลา ศรัทธาสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), 1-24 -1-25.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 1-29-1-30.

³⁹ พิทยา บุณนาค, เสมา สี่มา หลักสี่มาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครึ่งหลังและกรุงธนบุรี, 123.

แนวคิดแรก เป็นแนวคิดที่แสดงความเห็นว่าวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นโบราณสถานที่มีมาก่อนสมัยอยุธยาหรืออยุธยาตอนต้น โดยมีหลักอยู่ที่การสร้างปรางค์ขนาดใหญ่เป็นประธานของวัดซึ่งเป็นประเพณีที่มีอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้น

แนวคิดที่สอง เชื่อว่าวัดวรเชตุเทพบารุงมีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น และมาได้รับการปฏิสังขรณ์วัดนี้เป็นการใหญ่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งปรากฏหลักฐานเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่นิยมสร้างกันในสมัยอยุธยาตอนต้น และมีปรางค์ประธานและเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่มีรูปแบบอันอาจเชื่อมโยงกันกับงานช่างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ได้

แนวคิดที่สาม เชื่อว่าวัดวรเชตุเทพบารุงสร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 โดยเชื่อมโยงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปรางค์ประธานที่มีลักษณะบางประการสืบเนื่องมาจากปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้นช่วงปลายและคาบเกี่ยวกันกับปรางค์ที่สร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 รวมทั้งร่องรอยอิทธิพลจากงานช่างล้านนาที่ปรากฏอยู่เช่นในโครงสร้างการก่ออิฐหรือลวดลายปูนปั้นประดับของเจดีย์ทรงปราสาทยอด

แนวคิดสุดท้าย เชื่อว่า วัดวรเชตุเทพบารุง มีการสร้างขึ้นในช่วงที่ไม่เก่าไปกว่าต้นพุทธศตวรรษที่ 23 คือในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ โดยมีรูปแบบงานก่อสร้างของปรางค์ประธานที่ใช้การก่ออิฐแบบวงโค้งยอดแหลมอันเป็นอิทธิพลตะวันตกที่แพร่หลายอยู่ในรัชกาลนั้น

หลายกรณีเกี่ยวกับการศึกษาโบราณสถานของอยุธยาพบว่า มักมีความคลาดเคลื่อนกันระหว่างหลักฐานทางด้านโบราณคดีหรือศิลปกรรมกับหลักฐานทางด้านเอกสารประวัติศาสตร์ เป็นเพราะหลักฐานงานช่างที่ผ่านการใช้งานย่อมมีการซ่อมแซมหรือปฏิสังขรณ์อย่างต่อเนื่องในฐานะศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ ในขณะที่ข้อมูลและความทรงจำที่กระจัดกระจายขาดหายไปเนื่องจากผ่านกาลเวลามายาวนาน ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานของนักวิชาการซึ่งใช้มุมมองต่อหลักฐานแต่ละด้านแตกต่างกันออกไป ส่งผลให้องค์ความรู้เกี่ยวกับโบราณสถานหลายต่อหลายแห่งของอยุธยายังคงคลุมเครืออยู่ ไม่เว้นแม้แต่โบราณสถานขนาดใหญ่ที่น่าจะมีความสำคัญอย่างยิ่งในสมัยอยุธยา ดังเช่นวัดวรเชตุเทพบารุงแห่งนี้ด้วย

ดังนั้น กระบวนการศึกษาเกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบารุง รวมไปถึงโบราณสถานต่างๆของอยุธยาจึงจำเป็นที่จะต้องทำการตรวจสอบและคัดสรรข้อมูลต่างๆที่มีอยู่อย่างระมัดระวัง ไม่ว่าจะเป็นฐานข้อมูลด้านงานช่างและศิลปกรรม หลักฐานทางด้าน

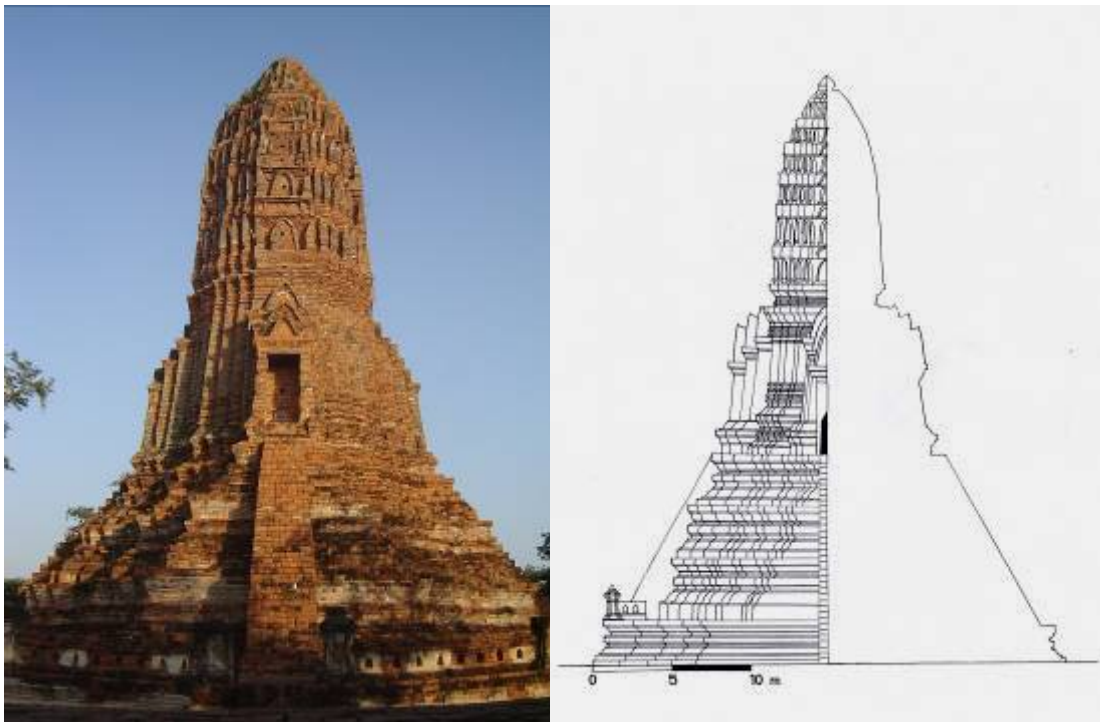
โบราณคดีที่ได้จากการขุดค้น-ขุดแต่ง หลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ รวมไปถึงข้อมูลทางด้านกายภาพของโบราณสถานด้วย

อนึ่ง ในบรรดาหลักฐานทางด้านงานช่างที่ยังคงเหลืออยู่ โดยเฉพาะอาคารอุโบสถวิหารเจดีย์ ล้วนเป็นแบบอย่างของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาเกือบครบทุกแบบ เป็นต้นว่าเจดีย์ทรงปรางค์ เจดีย์ทรงปราสาทยอดและเจดีย์ทรงระฆัง การศึกษาวัดวรเชตุเทพบำรุงในครั้งนี้จึงเป็นการทบทวนข้อมูลและสืบค้นประเด็นทางวิชาการเพิ่มเติมเกี่ยวกับศิลปะอยุธยาให้มีความหลากหลายขึ้นด้วย

บทที่ 3

วิเคราะห์ปราสาทประธานวัดวรมหาเจดีย์เทพบารุง

ปราสาทประธานมีความสำคัญในฐานะสิ่งก่อสร้างหลักของวัดวรมหาเจดีย์เทพบารุง (ภาพที่ 3 ลายเส้นที่ 1) อาจหมายถึงเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเช่นเจดีย์ประธานภายในวัดอื่นๆ หรืออาจสื่อถึงพระเจดีย์จุฬามณีอันเป็นเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นที่บรรจุพระเกศาและพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้าและยังหมายถึงความเป็นศูนย์กลางจักรวาลอีกด้วย

ภาพที่ 3 ปราสาทประธาน วัดวรมหาเจดีย์เทพบารุง

ลายเส้นที่ 1

ปราสาทประธาน วัดวรมหาเจดีย์เทพบารุง

ประเพณีการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทเป็นประธานของวัดได้รับความนิยมในสมัยอยุธยาตอนต้น เจดีย์ทรงปราสาทเป็นเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบมาจากปราสาทแบบเขมรซึ่งเคยแพร่หลายอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 จวบจนเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 19 ช่างชาวอยุธยาได้ปรับปรุงรูปทรงและรายละเอียดทาง

สถาปัตยกรรมจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ทรงนี้สืบทอดมาในศิลปะอยุธยาตลอดสมัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในที่สุด

ก่อนที่จะเข้าสู่การวิเคราะห์ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุง ควรจะได้ทำการทบทวนศึกษาถึงรูปแบบและวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะอยุธยาช่วงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 อย่างละเอียดเสียก่อน รวมทั้งยังคงมีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะอยุธยาที่จะได้ทำการวิเคราะห์เพิ่มเติมด้วย

เจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19 -20 ต้นแบบและแนววิวัฒนาการ

1. ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ต้นแบบปราสาทในศิลปะอยุธยา

เจดีย์ทรงปราสาทที่เชื่อกันว่ามีอายุเก่าแก่ที่สุดที่พบในปัจจุบันน่าจะได้แก่ปราสาทประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี (ภาพที่ 4) นักวิชาการหลายท่านได้ให้ข้อคิดเห็นตรงกันว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมรวมทั้งลวดลายปูนปั้นประดับอาจกำหนดอายุให้เก่ากว่าการสถาปนากรุงศรีอยุธยาราว 100 ปี ดังนั้น ปราสาทประธานองค์นี้จึงมีอายุตกอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19¹

¹ ความเห็นของศาสตราจารย์ของ บวสเชลลีย์เร่ ดู สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ. ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 31 และดูการศึกษาวิเคราะห์ปราสาทประธานองค์นี้อย่างละเอียดในด้านโครงสร้างสถาปัตยกรรม แนวชั้นประดับลวดลายและลวดลายปูนปั้น ใน สันติ เล็กสุขุม. วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายปูนปั้นสมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2522), 81.

ภาพที่ 4 ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

ช่วงเวลาดังกล่าวหลักฐานทั้งทางด้านเอกสารและโบราณคดีสอดคล้องกันว่าอิทธิพลทางการเมืองของเขมรจากประเทศกัมพูชาในภาคกลางของประเทศไทยลดลงอย่างรวดเร็ว ทว่าบทบาทของวัฒนธรรมยังคงสืบเนื่องอยู่ในดินแดนนี้อย่างชัดเจน พระศรีมหาธาตุเจดีย์ของชุมชนที่สำคัญอย่างเมืองลพบุรีอันเคยเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมเขมรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จึงถ่ายทอดรูปแบบจากปราสาทแบบเขมรมาแทบทั้งสิ้น

ปรางค์ประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีแผนผังประกอบด้วยครรภคฤหะหรือห้องที่ประดิษฐานรูปเคารพซึ่งต่อมาจะเรียกกันว่า “เรือนธาตุ” มีมุขยื่นออกมาด้านหน้าทางทิศตะวันออกหรือที่เรียกกันว่ามณฑป มีทางเข้าสามทางทำให้เรียกส่วนนี้ว่า “ตรีมุข” อันเป็นรูปแบบสำคัญของแผนผังปราสาทขอมมาก่อน สอดคล้องกับส่วนทางเข้าตรีมุขด้านทิศใต้ที่ยังปรากฏการประดับทับหลังซึ่งได้ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขจากเดิมแล้วเล็กน้อย²

² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ทับหลังรูปพระกฤษณะและช้างสามตัว : ปูนปั้นที่ทับซ้อนประดับปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี,” ใน เมืองโบราณ 28, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2545) :126-128.

ระเบียบสำคัญเริ่มจากฐานเชิงเตี้ยๆ และชุดฐานบัวลูกฟักจำนวนสามฐานซ้อนลดหลั่นกันเพื่อรองรับเรือนธาตุ โดยมีฐานชั้นสุดท้ายคือชั้น “เชิงบาตร” ที่เป็นฐานผายออกด้านบนคล้ายที่วางบาตรพระ เชิงบาตรนี้รองรับส่วนเรือนธาตุอันประกอบไปด้วยแนวชั้นประดับลวดลายที่เป็นแถบคิ้วหนูที่เรียกว่า “ลวดบัวเชิง” ประดับอยู่ที่ส่วนล่างและ “ลวดบัวรดเกล้า” ที่ประดับอยู่ที่ส่วนบนของเรือนธาตุ ลวดบัวดังกล่าวเกิดจากการถากวัสดุแลงที่ใช้ก่อองค์ปรางค์ให้เป็นเส้นคิ้วก่อนที่จะฉาบปูนปิดทับ ด้วยกรรมวิธีเช่นนี้ส่วนลวดบัวเชิงและลวดบัวรดเกล้าจึงไม่อาจเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมได้ในสมัยหลังจากการสร้างเพราะใช้วัสดุก่อเป็นโคลนถาวร (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 ลวดบัวเชิงและลวดบัวรดเกล้าของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สันคิ้วลวดบัวที่ฐานหนาเกิดจากการถากศิลาแลงที่ใช้ก่อสร้างให้เป็นเส้นก่อนที่จะฉาบปูน

ส่วนยอดประกอบด้วยชั้นซ้อนซึ่งย่อจำลองเรือนธาตุให้มีขนาดเล็กลง มีศัพท์เรียกว่า “ชั้นรัดประคด” เพราะทำคอดเว้าที่ฐานก่อนจะผายออกที่ยอดเพื่อให้ออกมาจากการประดับกลีบขนุนที่มุมของแต่ละชั้นนั่นเองซ้อนลดหลั่นกันจนถึงยอดสุด ระหว่างชั้นประดับด้วย “กลีบขนุน” และ “บันแถลง” ซึ่งเป็นอาคารที่จำลองลงมาอยู่ในเค้าโครงรูปสามเหลี่ยม กลีบขนุนและบันแถลงที่วางห่างจากชั้นรัดประคดทำให้ส่วนยอดมีเค้าโครงเป็นพุ่มที่ยังไม่ผอมเพรียว แสดงรูปแบบที่ยัง

ใกล้เคียงกับปราสาทขอมอยู่ นอกจากปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยแล้ว ยังมีปราสาทขนาดเล็กที่มีอายุใกล้เคียงกันในเมืองลพบุรีอีก เช่น ปราสาทหมายเลข 16 ค. ภายในวัดนี้หรือปราสาทวัดนครโกษาซึ่งคงสร้างขึ้นภายหลังต่อมาไม่นานนัก³

2. ปราสาทประธานในสมัยอยุธยาตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 19- 20

แบบอย่างของปราสาทในสมัยต้นของอยุธยามีเหลืออยู่น้อย เพราะผ่านเวลามานานย่อมได้รับการซ่อมแปลงไปจนแทบไม่เหลือสภาพเดิม ยังไม่ต้องกล่าวถึงที่ชำรุดหักพังลงจนไม่เหลือหลักฐานให้ศึกษาได้อีกนับไม่ถ้วน

ปราสาทขนาดใหญ่ที่มีหลักฐานการสร้างระบุในสมัยอยุธยาตอนต้นมักถูกซ่อมแซมจนไม่เหลือร่องรอยพอให้ศึกษาได้อย่างละเอียดนัก ได้แก่ ปราสาทประธานวัดพุทธไสยาสน์ สร้างใน พ.ศ.1896 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง)⁴ ปัจจุบันได้รับการซ่อมแซมจนแทบไม่เหลือสภาพดั้งเดิมแล้ว ปราสาทประธานวัดพระราม (ภาพที่ 6) สร้างในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20⁵ และได้รับการปฏิสังขรณ์ในอดีตรมาแล้วมากกว่าหนึ่งครั้ง หรืออาจมีที่พังทลายไปหมด ดังเช่น ปราสาทประธานวัดมหาธาตุ อยุธยา (ภาพที่ 7) สร้างใน พ.ศ.1917 รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว)⁶ พังทลายลงและได้รับการซ่อมแซมใหม่ทั้งหมดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ.2176⁷ ก่อนที่จะพังทลายอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 จนเหลือเพียงส่วนฐานที่อยู่ในสภาพชำรุด อย่างไรก็ดี หลักฐานที่หลงเหลืออยู่ของปราสาทเหล่านี้คือระเบียบที่พอจะสังเกตได้ว่าเป็นชุด

³ ดูการศึกษาและกำหนดอายุปราสาทเหล่านี้ใน สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายปูนปั้นสมัยอยุธยาตอนต้น, 13-78.

⁴ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม(จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545),18.

⁵ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), 93. เอกสารนี้คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์นั่นเอง ในการศึกษานี้เลือกใช้ฉบับพิมพ์รวมในหนังสือประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าเป็นฉบับที่ถอดถ่ายอักษรวิธีลงมาตามต้นฉบับทำให้ยังคงเนื้อความเดิมไว้มากกว่าฉบับที่ถ่ายถอดอักษรวิธีตามการอ่านแบบปัจจุบัน ซึ่งอาจมีผลให้เนื้อความผิดเพี้ยนไปได้.

⁶ เรืองเดียวกัน.

⁷ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),”184.

ฐานบัวลูกฟักที่ซ้อนลดหลั่นกันจำนวนสามฐานเพื่อรองรับเรือนธาตุที่ยังมีมุมประธานขนาดใหญ่
ขนาดด้วยมุกย่อยเล็กๆ อันเป็นระบบของแผนผังที่สืบทอดมาจากปราสาทขอม

ภาพที่ 6 ปราสาทประธานวัดพระราม อยุธยา

คงสร้างขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 20 แผนผังของวัดที่มีความคล้ายคลึงกับ
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี โดยมีปรางค์คือปรางค์ขนาดเล็กที่ขนาดข้างด้านทิศเหนือ - ได้
ของปรางค์ประธาน (ปัจจุบันทลายลงแล้ว) เป็นแบบอย่างที่เราเห็นได้ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา
ตอนต้น

ภาพที่ 7 ปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ อโยธยา

สร้างใน พ.ศ.1917 พังทลายลงและได้รับการสร้างใหม่หมดทั้งองค์ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจนกระทั่งพังทลายอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 และมีสภาพดังปัจจุบัน คือเหลือเพียงชุดฐานบัวลูกฟักและส่วนล่างของเรือนธาตุ

ปรางค์ประธานของวัดราชบูรณะ อโยธยา (ภาพที่ 8) เอกสารพงสาวดารระบุปีสร้าง พ.ศ.1967⁸ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าสามพระยา) เชื่อกันว่ายังเป็นปรางค์ประธานขนาดใหญ่ที่ยังคงรูปแบบเดิมในสมัยแรกสร้างเอาไว้โดยได้รับการเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิสังขรณ์ในสมัยหลังการสร้างน้อยมาก ระเบียบดั้งเดิมที่สืบทอดจากปราสาทแบบขอม ได้แก่ชุดฐานบัวลูกฟักซ้อนลดหลั่นกันรองรับเรือนธาตุในผังเพิ่มมุมคือยังมีมุมประธานขนาดใหญ่และแตกมุมย่อยขนาดเล็กออกไปด้านข้าง มุมประธานคือมุมของห้องเรือนธาตุส่วนมุมย่อยเกิดจากการประดับเสาและซุ้มลดหลั่นกันออกไปเพื่อแสดงแนวคิดของเรือนซ้อนชั้น อันจะรับกับส่วนยอดหรือชั้นวัดประคดที่ทำจำลองเรือนธาตุให้เล็กลงและซ้อนลดหลั่นกัน ส่วนที่ด้านทั้งสี่ประดับด้วยบันแถลงเป็นสัญลักษณ์ของอาคารจำลองที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป

⁸ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงสาวดารย่อ,” 94.

ตรีมุขหรือมุขที่มีทางเข้าสามทางยื่นออกทางด้านทิศตะวันออกของเรือนธาตุมีส่วน
สันหลังคาที่ประดับด้วยเจดีย์ขนาดเล็ก เรียกว่า “เจดีย์ยอด” ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในประเพณีของ
ปราสาทขอมที่เป็นต้นแบบของปราสาทสมัยอยุธยา แต่เข้าใจว่าคงได้รับแรงบันดาลใจจากอาคารที่
เรียกว่าเจดีย์วิหารในศิลปะพุกามของพม่าซึ่งพบการประดับเจดีย์ขนาดเล็กบนสันหลังคาเช่นกัน
รูปแบบเช่นนี้ยังคงเคยปรากฏให้เห็นในปราสาทประธานในสมัยอยุธยาตอนต้นหลายองค์ เช่น
ปราสาทประธานวัดพระราม อยุธยา⁹

ภาพที่ 8 ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา

สร้าง พ.ศ.1967 ทรวดทรงที่ยังป้อมเตี้ยเป็นรูปแบบสำคัญของปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้น
ที่สันหลังคาของตรีมุขมีการประดับด้วยเจดีย์ยอด

⁹ สันติ เล็กสุขุม, “ปราสาทประธานสมัยอยุธยาตอนต้น” ใน รวมบทความ มุมมอง ความคิดและ
ความหมาย : งานช่างไทยโบราณ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), 39.

กลีบขนุนและบันแถลงที่เริ่มแนบชิดกับชั้นรัดประคดทำให้ทรวดทรงของยอดปราสาท
ประธานวัดราชบูรณะสูงเพียวขึ้นกว่าปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อันสอดคล้อง
กับแนววิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทที่สร้างต่อมาในศิลปะอยุธยาซึ่งมีทรวดทรงผอมเพียวขึ้น
ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม ทรวดทรงของยอดที่เป็นพุ่มป้อมเตี้ยบ่งว่าเป็นแบบอย่างของปราสาทใน
สมัยอยุธยาตอนต้นที่ยังไม่ถูกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

3. ปราสาทขนาดย่อมและขนาดเล็กพุทธศตวรรษที่ 20

ปราสาทขนาดเล็กที่อาจกำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนต้นมีตัวอย่างอยู่มากกว่า
ปราสาทขนาดใหญ่ ที่สำคัญ เช่นปราสาทวัดส้ม อยุธยา (ภาพที่ 9) ซึ่งมีระเบียบทางสถาปัตยกรรม
และลวดลาย

ภาพที่ 9 ปราสาทประธานวัดส้ม อยุธยา

รูปทรงค่อนข้างอ้วนป้อม ส่วนยอดยังมีกลีบขนุนและบันแถลงที่ตั้งอยู่แยกห่างออกจากชั้น
รัดประคดและลวดลายปูนปั้นประดับที่กำหนดอายุได้ในสมัยอยุธยาตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 20

ปูนปั้นกำหนดอายุได้ในช่วงนั้น¹⁰ ลวดลายสำคัญได้แก่ลายประดับเรือนธาตุด้านบนและด้านล่าง เป็นรูปสามเหลี่ยมเรียงสลับฟันปลา หากประดับส่วนล่างของเรือนธาตุและซุ้มปลายแหลมขึ้น เรียก “ลายกรวยเชิง” ประดับที่ส่วนบนเรือนธาตุซุ้มปลายแหลมลงเรียกว่า “ลายเฟืองอุบะ” ลายกรวยเชิงและเฟืองอุบะของปราสาทวัดสั้มแบ่งเป็นแม่ลายที่เป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดใหญ่สลับด้วยลายแทรกขนาดเล็ก (ภาพที่ 10) เป็นระเบียบที่เคยพบในการประดับปราสาทแบบขอมสมัยบายน (พุทธศตวรรษที่ 18) จึงอาจกำหนดอายุลวดลายปูนปั้นไว้ในสมัยอยุธยาตอนต้นได้ ที่น่าสนใจคือ ปราสาทองค์นี้ยังเหลือร่องรอยการประดับทับหลังเป็นปูนปั้นประดับส่วนใต้หน้าบันในเค้าโครงของทับหลัง (ภาพที่ 11) จึงไม่ใช่ทับหลังรองรับน้ำหนักเช่นปราสาทแบบขอมและหลังจากปราสาทวัดสั้มนี้ก็ไม่ปรากฏการประดับทับหลังในปราสาทของศิลปะไทยอีกต่อไป¹¹

ภาพที่ 10 ลายกรวยเชิง ปราสาทประธานวัดสั้ม
ระเบียบของลายที่สลับเป็นฟันปลาอย่างต่อเนื่องเป็นระเบียบที่พบในสมัยอยุธยาตอนต้น

¹⁰ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 60, 152.

¹¹ ดู สมिति ศิริภัทร์, วัดสั้ม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อัสสัมชัญ, 2520), 7-8, 12.

ภาพที่ 11 ทับหลังปูนปั้น ชุ่มจรจะนำด้านทิศเหนือ ปรางค์ประธานวัดส้ม

แสดงให้เห็นรสนิยมของการประดับปราสาทเขมรที่ติดลงมากับเจดีย์ทรงปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้น ในขณะที่ทับหลังนี้ไม่มีส่วนในการรองรับน้ำหนักใดๆแล้วและจะไม่ปรากฏทับหลังในปรางค์ที่สร้างต่อลงมาอีกเลย

ปรางค์ประธานวัดลังกา อยุธยา (ภาพที่ 12) ปรางค์ประธานวัดนก อยุธยา (ภาพที่ 13) มีทรงป้อมเตี้ย พิจารณาร่วมกับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมคือชุดฐานบัวลูกฟักและลวดลายประดับที่เป็นลายกรวยเชิงซึ่งมีรูปแบบใกล้เคียงกับลายแบบเดียวกันของปรางค์ประธานวัดส้ม จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบอย่างของปรางค์ในศิลปะอยุธยายุคต้นเช่นกัน โดยเฉพาะที่ปรางค์ประธานวัดนกกนั้นยังปรากฏการสร้างเจดีย์ยอดทรงปรางค์เหนือมุขทางเข้าอันบ่งบอกว่าเป็นรูปแบบที่นิยมกันอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้นด้วย นอกจากนี้ยังมีปรางค์ขนาดย่อมเป็นปรางค์รายในวัดมหาธาตุ (ภาพที่ 14) และวัดราชบูรณะ อยุธยา (ภาพที่ 15) ที่มีรูปแบบสอดคล้องกันกับตำแหน่งที่ตั้งที่เป็นเจดีย์มุมในแผนผังหลักสมัยแรกสร้าง

ภาพที่ 12 ปรากฏการณ์วัดลังกา ออยุธยา

ภาพที่ 13 ปรากฏการณ์วัดนก ออยุธยา

มีรูปแบบพิเศษคือ “เจดีย์ยอด” ทรงปราสาทเหนือมุขทางเข้า เป็นรูปแบบที่พบในสมัยอยุธยา
ตอนต้นด้วย เช่นที่ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ

ภาพที่ 14 ปราสาทประจำมณฑลทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดมหาธาตุ อยุธยา

ภาพที่ 15 ปรางค์ประจำมูมิตศะวันตกเฉียงใต้ วัดราชบูรณะ ออยุธยา

4. ปรางค์ประธานในหัวเมืองของกรุงศรีอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20

ปรางค์ขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นในหัวเมืองสำคัญ อาจมีอายุในช่วงอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 อาทิเช่นปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ ราชบุรี รูปทรงของปรางค์กำลังระหว่างความอ้วนป้อมที่มาจากปราสาทแบบขอมแต่เพียวสูงขึ้นกว่าเดิม ยังคงมีจิตรกรรมฝาผนังรูปพระอดีตพุทธเจ้าที่ปรากฏในห้องคูหาเรือนธาตุซึ่งได้รับการศึกษาแล้วว่าควรมีอายุอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 20¹² (ภาพที่ 16)

¹² ดู สันติ เล็กสุขุม, “แบบพระพักตร์ของพระพุทธรูปในจิตรกรรมฝาผนังคูหาปรางค์วัดมหาธาตุ ราชบุรี” ใน รวมบทความ มุมมอง ความคิดและความหมาย : งานช่างไทยโบราณ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), 9-20. และ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 106-108. จากการดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งล่าสุดในราวปี พ.ศ.2549 พบหลักฐานที่น่าสนใจมากขึ้นว่าปรางค์ประธานและบริเวณภายในวัดมหาธาตุ ราชบุรีนี้เคยเป็นศาสนสถานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 มาก่อนอย่างชัดเจนก่อนจะถูกเปลี่ยนแปลงในสมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน.

ภาพที่ 16 ปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ ราชบุรี

ภายในห้องคูหาเรือนธาตุพบภาพจิตรกรรมฝาผนังรูปพระอดีตพุทธเจ้าซึ่งกำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 19-20

ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี (ภาพที่ 17) ได้พบหลักฐานจารึกลานทองกล่าวถึงการสร้างโดยกษัตริย์ผู้พ่อและกษัตริย์ลูกให้ทำการบูรณะขึ้นใหม่ นักวิชาการได้วิเคราะห์ข้อความและเวลาที่ระบุในจารึกร่วมกับหลักฐานด้านงานศิลปกรรมว่ากษัตริย์ผู้สร้างอาจหมายถึงสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ส่วนกษัตริย์ลูกซึ่งมาปฏิสังขรณ์น่าจะหมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งลวดลายปูนปั้นเฟืองอุบะรูปกรอบวงโค้งสามเหลี่ยมและดอกไม้พรรณพฤกษานั้นมีอายุร่วมสมัยกับรัชกาลของพระองค์ (ภาพที่ 18) ปรางค์ประธานองค์นี้จึงอาจมีอายุอยู่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20¹³

¹³ ดูบทวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์เกี่ยวกับจารึกลานทองระบูกษัตริย์ผู้สร้างและซ่อมที่พบจากปรางค์ประธานองค์นี้ ประเสริฐ ญ นคร, “จารึกลานทอง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี” ใน อักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 179-187. และดูการเชื่อมโยงเข้ากับบทวิเคราะห์ด้านศิลปกรรมใน สันติ เล็กสุขุม, “ลายกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้ง : อิทธิพลจีนในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” ใน รวมบทความทางวิชาการ ๗๒ พรรษาท่านอาจารย์ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), 93-97.

ภาพที่ 17 ปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี
ได้พบจารึกลานทองที่ระบุเวลาการสร้างและซ่อมแซมปรางค์ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 18 ลายเฟืองอุบะประดับเรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี
เป็นลายสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้งมีลายดอกไม้ใบไม้ เป็นลวดลายของอยุธยาที่ได้รับอิทธิพล
จากศิลปะจีนและล้านนา

เจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบและลดความนิยม

ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีงานก่อสร้างปราสาทขนาดใหญ่ที่สำคัญหลายองค์ ส่วนใหญ่อยู่ในหัวเมืองเหนือเนื่องจากพระองค์เสด็จขึ้นไปเสวยราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลกตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 คือในปี พ.ศ.2006¹⁴ เพื่อจัดการหัวเมืองเหนือที่จะรวมเข้ากับกรุงศรีอยุธยาและทำสงครามกับล้านนาเพื่อแย่งชิงดินแดนแคว้นสุโขทัยเดิม

1. ปราสาทประธานในหัวเมืองเหนือ : วัดจุฬามณี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยและวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก

ในปี พ.ศ.2007 พระองค์โปรดให้ก่อสร้างวัดจุฬามณี พิษณุโลก (ภาพที่ 19) โดยมีปราสาทขนาดย่อมเป็นประธานของวัด ปราสาทประธานวัดจุฬามณีนี้แสดงให้เห็นถึงการกลับไปสร้างปราสาทตามแบบปราสาทในสมัยก่อน-ต้นกรุงศรีอยุธยา อาทิเช่นชุดฐานบัวลูกฟักจำนวนสามฐานซ้อนลดหลั่นกันรองรับเรือนธาตุซึ่งมีการทำลวดบัวเชิงและบัวรดเกล้าที่เป็นลัทธิซึ่งคล้ายคลึงกันกับที่พบในปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี แต่การทำส่วนผนังเรือนธาตุเอนสอบเข้า

ภาพที่ 19 ปราสาทประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก

หลักฐานเอกสารระบุงการสร้างในปี พ.ศ. 2007 รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

¹⁴ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 95.

ภาพที่ 20 ลายกรวยเชิงปูนปั้นประดับปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก
เป็นลายสามเหลี่ยมประกอบวงโค้งและพันธุ์พฤกษาที่มีอิทธิพลศิลปะจีนและล้านนา สอดคล้อง
กับเอกสารที่ระบุอายุเวลาในการสร้างปราสาทองค์นี้

หากันก็เป็นรูปแบบที่สืบเนื่องอยู่ในปราสาทสมัยอยุธยาตอนต้นด้วย รับกันกับลวดลายปูนปั้น
บางส่วนที่เป็นลวดลายที่มีอิทธิพลจากลายกรอบวงโค้งรูปสามเหลี่ยมและลายพรรณพฤกษาที่ผ่าน
มาทางศิลปะล้านนาหรือศิลปะจีนอันสามารถกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 20)
จากการศึกษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและลวดลายปูนปั้นประดับได้อายุสอดคล้องกันกับ
เวลาที่ระบุไว้ในเอกสารพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์และศิลา
จารึกสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่พบภายในวัดซึ่งจารึกเรื่องราวย้อนหลังเกี่ยวกับการสร้างวัดนี้¹⁵

ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง เมืองศรีสะเกษ (ภาพที่ 21)
นักวิชาการวิเคราะห์จากหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ที่กล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

¹⁵ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 95. และจารึกวัดจุฬามณีจาก “หมายเหตุ” ใน
คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์
(นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: คลังวิทยา, 2515), 470-472. และดูรายละเอียดการศึกษาปราสาทวัดจุฬามณีอย่าง
ละเอียดใน สันติ เล็กสุขุม, ปราสาทและลายปูนปั้นประดับวัดจุฬามณี พิชณุโลก (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและ
พัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 4-106.

สามารถยึดเมืองศรีสัชนาลัยคืนจากล้านนาใน พ.ศ.2017 จึงน่าจะเป็นตัวกำหนดอายุการสร้าง
ปราสาทประธานองค์นี้ได้ รูปแบบของปราสาทประธานองค์นี้ได้แก่ชุดฐานบัวลูกฟักจำนวนสามฐานที่
ตั้งอยู่บนฐานไพทีสูงรองรับเรือนธาตุที่มีลวดบัวเชิงและบัวรัดเกล้าเป็นสันนูนเด่นชัดอันบ่งว่ามี
ความเกี่ยวข้องกับปราสาทประธานวัดจุฬามณีที่สร้างขึ้นก่อน ส่วนยอดมีรูปทรงที่สูงเพรียวซึ่งเมื่อ
ประกอบกับฐานไพทีสูงหนุนให้ทรวดทรงของปราสาทชะลูดมากขึ้น ประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่
น่าสนใจสำหรับปราสาทองค์นี้เชื่อมโยงอยู่กับการสร้างปราสาทอันเป็นสัญลักษณ์ของกรุงศรีอยุธยา
อันอาจสื่อความหมายถึงการถือครองอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนสุโขทัยที่เพิ่งได้คืนกลับมา
จากล้านนา¹⁶

ภาพที่ 21 ปราสาทประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย

คงสร้างขึ้นในราว พ.ศ.2017-2018 หลังจากอยุธยาได้เมืองศรีสัชนาลัยไว้ในอำนาจแล้ว รูปทรงที่
โปร่งเพรียวขึ้นมีผลจากส่วนฐานบัวลูกฟักรองรับเรือนธาตุที่ขยายขึ้นในแนวตั้ง

¹⁶ สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), 60.

ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก มีความเปลี่ยนแปลงคือการไม่สร้างมุขยื่นยาวออกมาทางด้านหน้าแบบที่เคยมีมาในปราสาทที่สร้างขึ้นก่อน ทำให้มีแผนผังคล้ายจัตุรมุขแต่มีบันไดขึ้นสู่คูหาทางด้านทิศตะวันออกด้านเดียว (ภาพที่ 22) ส่วนองค์ประกอบอื่นๆ เช่น ชูฐานบัวลูกฟักที่ซ้อนลดหลั่นกันสามฐานรองรับเรือนธาตุ ชูลดบัวเชิงและบัวรัดเกล้าที่เป็นสันนูนรวมทั้งส่วนยอดทรงฝักข้าวโพดยังมีลักษณะสืบทอดมาจากปราสาทที่สร้างขึ้นก่อนหน้านี้ในรัชกาลนี้ ส่วนฐานที่เป็นฐานเขียงสูงรองรับชูฐานบัวลูกฟักนั้นแสดงให้เห็นความผิดปรกติไปจากปราสาททั่วไป จึงมีข้อสังเกตว่าปราสาทองค์นี้อาจเป็นงานสร้างครอบทับเจดีย์องค์เดิมอยู่ภายในซึ่งอาจเป็นเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมก็ได้ รับกันกับเอกสารที่กล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงโปรดให้มีการฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุและทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงเสร็จบริบูรณ์ในคราวเดียวกันในปี พ.ศ.2025¹⁷ ซึ่งอาจหมายถึงการซ่อมแปลงพระมหาธาตุทรงปราสาทองค์นี้ก็เป็นได้

ภาพที่ 22 ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก (ภาพถ่ายเก่า)

ส่วนฐานซ้อนกันสูงอาจเคยเป็นฐานของเจดีย์องค์เดิมที่ถูกสร้างครอบในราว พ.ศ.2025¹⁸ (ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

¹⁷ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 96. และดูพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาพิพิธโภคภูพานเกี่ยวกับพระมหาธาตุเจดีย์ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลกได้ใน ตำราพระราชพงศาวดาร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และ นิศรา นวัตกรรม, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาสาสน์สมเด็จ เล่ม 25 (พระนคร: ศุภสภา, 2504), 109-122.

¹⁸ ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

น่าสังเกตว่าปรางค์ทั้งสามองค์ซึ่งถูกสร้างขึ้นโดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่หัวเมืองเหนือ นั้น ปรางค์ประธานวัดจุฬามณีมีขนาดเล็กที่สุด ในขณะที่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียงและพิษณุโลกนั้นมีขนาดใหญ่โตโอ้อ่า ซึ่งจะเป็นไปได้หรือไม่ว่าการสร้างวัดจุฬามณีโดยใช้เวลาเพียงหนึ่งปีนั้นมีจุดประสงค์เพียงเพื่อการออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นการส่วนพระองค์ เพราะไม่ต้องการให้ราชสำนักเมืองเหนือในขณะนั้นเกิดความยุ่งยากเนื่องจากพระองค์เป็น “คนนอก” เห็นได้จากการหลีกเลี่ยงไม่ทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุซึ่งเป็นวัดสำคัญของพิษณุโลกอันอาจเป็นการสร้างความขัดแย้งกับกลุ่มเจ้านายเก่าในหัวเมืองเหนือ¹⁹ ต่อเมื่อพระองค์สามารถยึดเมืองศรีสัตนาแล้นคืนมาจากล้านนาได้ จึงสร้างปรางค์ประธานขนาดใหญ่ขึ้นไว้ ณ เมืองนั้นเป็นการประกาศอำนาจ และอีกในราวสิบปีถัดมาจึงอาจเป็นช่วงเวลาที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสามารถจัดการหัวเมืองเหนือได้เรียบร้อยแล้ว จึงทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลกโดยสร้างปรางค์ประธานขนาดใหญ่เอาไว้ ซึ่งก็เท่ากับว่าเป็นการประกาศอำนาจของกรุงศรีอยุธยาที่มีอยู่ในหัวเมืองเหนืออย่างสมบูรณ์แล้วนั่นเอง

กล่าวโดยสรุปคือปรางค์ประธานวัดจุฬามณีมีจุดประสงค์ในการสร้างแตกต่างออกไปจากปรางค์ประธานอีกสององค์ในหัวเมืองเหนือ โดยคงสร้างขึ้นในเวลาอันสั้นเพื่อการผนวชอย่างสมถะของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงมีขนาดเล็ก แต่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียงและพิษณุโลกมีจุดมุ่งหมายในการประกาศอำนาจของกรุงศรีอยุธยาเหนือดินแดนนั้น จึงต้องสร้างให้มีขนาดใหญ่โตเพื่อแสดงสัญลักษณ์ของบทบาทในด้านการเมืองให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมด้วย

2. หัวเมืองเหนือและกรุงศรีอยุธยา : เจดีย์ทรงปรางค์สองแบบของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 21 ข้อสังเกตจากการประดับส่วนเรือนธาตุ

จากข้อมูลบางประการของเจดีย์ทรงปรางค์ที่สร้างขึ้นในศิลปะอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ได้พบข้อสังเกตด้านความแตกต่างของปรางค์ที่สร้างขึ้นต่างภูมิภาคกัน คือในกลุ่มหัวเมืองเหนือและกลุ่มหัวเมืองในอาณาบริเวณใกล้เคียงกับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพบว่าความต่างนี้เชื่อมโยงไปถึงสถานะด้านการเมืองในระบายนั้นด้วย

¹⁹ ชาญวิทย์ เกษรศิริ, “พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา : พ.ศ.1893-1991” ใน เรื่องของสองนคร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524), 142.

ปราสาทประธานวัดจุฬามณีเป็นปราสาทประธานองค์แรกๆที่สร้างขึ้นในหัวเมืองเหนือ มีการก่อสร้างหลายประการที่กลับไปทำตามอย่างปราสาทรุ่นเก่าก่อนกรุงศรีอยุธยา ไม่ว่าจะเป็นการทำชุดลวดบัวเชิง-ลวดบัวรดเกล้าประดับเรือนธาตุ การเจาะช่องว่างบนผนังของตรีมุขด้านหน้า แต่ก็ยังพบลักษณะอีกหลายประการที่ไม่พบในปราสาทสมัยก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยา อาทิ เช่นขนาดของศิลาแลงที่ใช้ก่อมีพิศดเล็กกว่า การทำผนังเรือนธาตุเอนสอบ รวมทั้งลวดลายปูนปั้นที่มีอิทธิพลจากศิลปะจีนและศิลปะล้านนาซึ่งสามารถกำหนดอายุได้สอดคล้องกับเอกสารประวัติศาสตร์และจารึกที่กล่าวว่าวัดนี้สร้างโดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน พ.ศ.2007 เพื่อการออกผนวชของพระองค์ในปีถัดมา

ยังไม่เป็นที่ทราบกันดีถึงสาเหตุที่มีการหันกลับมาสร้างงานเลียนแบบปราสาทที่เก่าก่อนหน้า แต่รูปแบบดังกล่าวก็ได้สืบทอดอยู่ในหัวเมืองเหนือเป็นระยะเวลานาน เห็นได้จากปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยซึ่งมีการสร้างผนังเรือนธาตุเอนสอบและประดับด้วยลวดบัวเชิง - ลวดบัวรดเกล้าเป็นเส้นฐานหน้าชัดเจน

ข้อมูลนี้นำมาสู่ข้อสังเกตเกี่ยวกับรูปแบบของเรือนธาตุและการประดับลวดบัวของเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะอยุธยาช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 โดยเจดีย์ทรงปราสาทที่ถูกสร้างขึ้นในหัวเมืองเหนือคือกลุ่มเมืองพิษณุโลกและศรีสัชนาลัยในระยะที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปครองราชสมบัตินั้น นับตั้งแต่ปราสาทประธานวัดจุฬามณีที่มีการย้อนกลับไปสร้างตามแบบปราสาทรุ่นเก่าคือการสร้างส่วนเรือนธาตุที่มีชุดลวดบัวเชิง - ลวดบัวรดเกล้าคาดประดับเป็นเส้นค้ำชัดเจนนี้ได้สืบสายรูปแบบเช่นนั้นปรากฏอยู่เฉพาะในกลุ่มหัวเมืองเหนือเท่านั้น

ส่วนทางกรุงศรีอยุธยาและพื้นที่ภาคกลางตอนล่างนั้น กลับยังคงสืบทอดรูปแบบของปราสาทที่วิวัฒนาการมาจากปราสาทตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น คือมีเรือนธาตุที่ฐานเอนลาดและไม่เน้นการประดับลวดบัวเชิง-ลวดบัวรดเกล้าและ บางครั้งการประดับชุดลวดบัวนี้หายไปเลยก็มี ตัวอย่างเช่น ปราสาทประธานวัดปราสาทหลวง นนทบุรี²⁰ (ภาพที่ 23) ปราสาทประธานวัดพระปราสาท

²⁰ สันติ เล็กสุขุม, “ปราสาทของวัดปราสาทหลวง จังหวัดนนทบุรี กับการกำหนดอายุ” ใน เมืองโบราณ 23, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2540) : 63-70.

อ.บางระจัน สิงห์บุรี²¹ (ภาพที่ 24) และปราสาทประธาน วัดพระธาตุสวางคภูมิจังหวัดสุพรรณบุรี (ภาพที่ 25) ทั้งหมดนี้กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 21²²

ภาพที่ 23 ปราสาทประธานวัดปราสาทหลวง นนทบุรี

ปูนปั้นประดับองค์ปราสาทที่เหลืออยู่เพียงเล็กน้อยทำให้กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 21

²¹ ปราสาทประธานของวัดพระปราสาท สิงห์บุรี กำหนดอายุโดยศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ซึ่งทรงให้ความเห็นว่าปราสาทองค์นี้ควรมีอายุในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21 และยังสามารถอ้างอิงอายุสมัยกับแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยที่เรียกว่า “เตาแม่น้ำน้อย” โดยพบว่าอิฐก่อรากฐานบางส่วนของปราสาทเป็นอิฐโครงสร้างเก่าของเตาเผาซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมมาก่อนระยะเวลาการสร้างปราสาท ดู กรมศิลปากร, เตาแม่น้ำน้อย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531), 60-65.

²² พระธาตุสวางคภูมิจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งเชื่อกันว่าสร้างในครั้งหลังพุทธศตวรรษที่ 20 เช่นการทำบันไดขึ้นสู่คูหาทางเข้าด้านหน้าโดยไม่สร้างตรึมขยี่นออกมา รวมทั้งอาณาบริเวณที่ตั้งที่ห่างจากเมืองสุพรรณบุรีไม่มากนัก จึงอาจกำหนดอายุให้ล่าลงมาจากอายุของปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุสุพรรณบุรีเล็กน้อย.

ภาพที่ 24 ปรางค์ประธานวัดพระปรางค์ อ.บางระจัน จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 25 ปรางค์ประธานวัดพระธาตุสวางคัง สุพรรณบุรี
กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 21

จึงอาจกล่าวได้ว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา รูปแบบของเรือนธาตุของปราสาทในศิลปะอยุธยาอาจแบ่งได้เป็นสองสาย คือ กลุ่มที่วิวัฒนาการต่อมาจากปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้นในพื้นที่กรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองในภาคกลางตอนล่าง และกลุ่มหัวเมืองเหนือพิษณุโลก-ศรีสัชนาลัยที่ย้อนกลับไปสร้างตามแบบปราสาทรุ่นเก่าและมีวิวัฒนาการคลี่คลายตามแบบอย่างเช่นนั้นอยู่ในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม กลุ่มปราสาทสร้างขึ้นที่หัวเมืองเหนือในช่วงเวลาดังกล่าวได้รับการศึกษาวิเคราะห์เป็นส่วนใหญ่เนื่องจากเป็นปราสาทประธานขนาดใหญ่ที่มีเอกสารพงศาวดารรองรับว่าพระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้น

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 นั้นเห็นได้ว่ากรุงศรีอยุธยาได้แบ่งราชสำนักออกเป็นสองส่วน คือราชสำนักของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงเสด็จไปประทับยังเมืองพิษณุโลกเพื่อดูแลหัวเมืองเหนือหรือดินแดนในแคว้นสุโขทัยเดิมรวมทั้งบัญชาการสงครามกับล้านนาด้วย ส่วนที่กรุงศรีอยุธยานั้นโปรดให้พระราชโอรสคือพระอินทราชาทรงควบคุมอยู่²³

จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว เชื่อว่ากลุ่มงานช่างหลวงจากกรุงศรีอยุธยาจึงอาจถูกแบ่งขึ้นไปยังหัวเมืองเหนือด้วยในคราวนั้นจึงทำให้มีการสร้างปราสาทประธานขนาดใหญ่ที่ย้อนกลับไปทำตามแบบเก่ากว่าเกิดขึ้น ส่วนหัวเมืองทางภาคกลางตอนล่างนั้นเชื่อว่ายังคงสืบทอดรูปแบบของการสร้างปราสาทจากสมัยอยุธยาตอนต้นมาโดยไม่เปลี่ยนแปลง

3. ความนิยมการสร้างปราสาทเป็นประธานของวัดลดลงช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21

ความนิยมในการสร้างปราสาทขนาดใหญ่เพื่อเป็นประธานของวัดในสมัยอยุธยาได้ว่างเว้นไปนับร้อยปี หากนับจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้าง (หรือซ่อมแปลง) เจดีย์ทรงปราสาทเป็นประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกในปี พ.ศ.2025²⁴ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2172 อันเป็นปีที่สร้างวัดไชยวัฒนารามโดยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง²⁵ ในช่วงระหว่างนั้นเชื่อกันว่าเจดีย์ทรงอื่นๆ เช่น เจดีย์ระฆังคงจะได้รับความนิยมนำมาสร้างเป็นเจดีย์ประธานของวัดขนาดใหญ่ เช่น เจดีย์ประธานสามองค์ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา สร้างใน พ.ศ. 2035 (ภาพที่ 189)

²³ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 95.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 96.

²⁵ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 182.

ภาพที่ 189 เจดีย์ประธานองค์ทิศตะวันตกของวัดพระศรีสรรเพชญ์

นอกจากนี้ยังเกิดเจดีย์รูปแบบใหม่ขึ้นในศิลปะอยุธยาด้วยคือเจดีย์เพ็ญมูม มีตัวอย่างที่เป็นเจดีย์ประธาน เช่น เจดีย์ศรีสุริโยทัย (ภาพที่ 136) ที่มีการศึกษาแล้วว่าควรสร้างขึ้นในช่วงเวลาตรงกับรัชกาลของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิในราว พ.ศ.2091-2111 อันสอดคล้องกับพระราชพงศาวดารที่กล่าวว่าพระองค์ทรงสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมอัฐิของพระสุริโยทัยในคราวศึกกับพม่า²⁶

²⁶ คุปทวิเคราะห์รูปแบบและการกำหนดอายุของเจดีย์ศรีสุริโยทัย ใน สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์เพ็ญมูม เจดีย์ยอุมสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: มุลนิเจมส์ ทอมป์สัน, 2529), 34-44.

ภาพที่ 136 เจดีย์ศรีสุริโยทัย อโยธยา

เหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกอาจมีผลกระทบต่องานช่างของอยุธยาไม่น้อย เนื่องจากไพร่พลเมืองและช่างฝีมือต่างก็คงจะถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยยังพม่าเป็นจำนวนมาก เมื่อประกอบกับการว่างเว้นสร้างเจดีย์ทรงปรางค์ขนาดใหญ่ไปเป็นเวลานาน อาจส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบของเจดีย์ทรงปรางค์ที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมาด้วย

เจดีย์ทรงปรางค์ของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22-23

ในปี พ.ศ.2172 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา จากนั้นโปรดให้สร้างวัดไชยวัฒนารามขึ้น²⁷ แผนผังหลักของวัดไชยวัฒนารามนี้มีปรางค์ขนาดใหญ่เป็น

²⁷ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 182.

ประธาน ล้อมรอบด้วยระเบียงคดซึ่งที่มุมและด้านเป็นที่ตั้งของเมรุทิศเมรุรายซึ่งเป็นอาคารซ้อนชั้น คล้ายพระเมรุมาศ แผนผังเช่นนี้แสดงถึงแนวความคิดในการจำลองจักรวาลอย่างชัดเจน²⁸

ภาพที่ 26 ปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม
สร้าง พ.ศ.2172 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ปรางค์ประธานของวัดไชยวัฒนาราม(ภาพที่ 26) อยู่ในผังแบบจัตุรมุขอย่างแท้จริง คือมีการออกมุขสั้นๆจากเรือนธาตุและมีบันไดทางขึ้นสู่มุขทั้งสี่ด้านนั้น รูปแบบดังกล่าวต่างไปจาก ปรางค์ที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนต้นซึ่งมีการออกมุขยาวออกมาทางด้านหน้าของเรือนธาตุอันเป็น รูปแบบที่สืบทอดจากปราสาทแบบขอม การทำมุขสั้นสี่ด้านคล้ายจัตุรมุขพบมาก่อนแล้วที่ปรางค์

²⁸ เกี่ยวกับการวิเคราะห์แนวความคิดด้านความหมายของกลุ่มสิ่งก่อสร้างหลักในวัดไชยวัฒนาราม ดู Mc Gill, Forrest, "Art and Architecture in the reign of King Prasatthong of Ayutthaya" (Dissertation Ph.D.(Art History) Michigan University, 1976), 138-151.

ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิชฌัญโลก รูปแบบผังจัตุรมุขของวัดไชยวัฒนารามจึงสอดคล้องกับอายุในเอกสารที่ระบุว่าสร้างขึ้นหลังจากปราสาทประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิชฌัญโลกแล้ว นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบแผนผังของเจดีย์ทรงปราสาทจากการออกมุขยาวด้านหน้ามาเป็นผังแบบจัตุรมุขจนปรากฏชัดเจนที่ปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามนี้อาจเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงอื่นๆด้วยซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทวิเคราะห์ต่อไป

งานประดับเรือนธาตุของปราสาทประธานองค์นี้ที่ยังหลงเหลือชัดเจนได้แก่ลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้าที่คาดประดับส่วนบนและล่างของเรือนธาตุ ยังคงมีความคล้ายคลึงกันกับส่วนเดียวกันนี้ของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียงที่เป็นสันคิ้วนูนหนาชัดเจน จึงแสดงถึงสายวิวัฒนาการและอายุที่สืบต่อกันลงมา แต่ช่องว่างของเวลาระหว่างการสร้างปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เขลียง กับปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามราว 150 ปี มีความเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงโดยตรง ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในบทวิเคราะห์ต่อไป

1. ปราสาทประธานสมัยอยุธยาตอนปลาย : การวิเคราะห์ปราสาทประธานวัดกษัตราธิราช อยุธยา

ตามหลักฐานเอกสารแล้วเชื่อว่าปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามเป็นปราสาทขนาดใหญ่องค์สุดท้ายที่สร้างเพื่อเป็นประธานของวัดในสมัยอยุธยา แต่ยังมีปราสาทประธานขนาดใหญ่อีกองค์ซึ่งที่ไม่มีเอกสารใดระบุอายุการสร้าง คือปราสาทประธานวัดกษัตราธิราช อยุธยา (ภาพที่ 27)

ภาพที่ 27 ปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราช อยุธยา

อาจมีอายุการสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ด้วยรูปแบบที่สูงเพรียวและมุมย้อยที่มีขนาดเท่ากันทุกมุมโดยไม่เน้นมุมประธานขนาดใหญ่

จากการวิเคราะห์รูปแบบแล้วพบว่าปรางค์ประธานองค์นี้มีรูปแบบที่อาจกำหนดอายุให้ไล่ลงมาจากปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนารามอีกเล็กน้อย กล่าวคือชุดฐานบัวลูกฟักจำนวนสามฐานได้เปลี่ยนแปลงเป็นชุดฐานบัวธรรมดาที่รองรับเรือนธาตุเอนสอบ ลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้ามีลักษณะเป็นลวดบัวโค้งอนที่เรียกกันว่า “ปากแล” ซึ่งพบในศิลปะล้านนามาก่อน²⁹ ชุ่มจะนำมีการประดับชุ่มจะนำด้วยเจดีย์ย่อมุมขนาดเล็ก(ภาพที่ 28) แทนที่การประดับพระพุทธรูป

²⁹ ปากแล เป็นชื่อเรียกตามลักษณะของลวดบัวที่งอนจุ่มคล้ายปากนกแก้วหรือภาษาล้านนาเรียกว่านกล แล ลวดบัวแบบปากแลนี้ดูเหมือนการรวมเอาท้องไม้และลวดบัวคว่ำหรือบัวหงายเข้าไว้ให้ต่อเนื่องกันโดยไม่มีหน้ากระดาน พบในศิลปะล้านนาหลังตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา เช่น ที่พระธาตุจอมกิตติและเจดีย์วัดผ้าขาวป่าน เชียงแสน ดู จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2539), 69-72. และ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “จะนำเจดีย์ล้านนาก่อนพุทธศตวรรษที่ 22” ใน เมืองโบราณ 22, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2539), 167. ปากแลนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “เสาชอม” อาจมีความเกี่ยวข้องกันกับเสาชุ่มจะนำในศิลปะอยุธยาทางใดทางหนึ่งด้วย.

ตามแบบแผนของเจดีย์ทรงปรางค์ เจดีย์ย่อมุมนี้รองรับด้วยฐานสิงห์องค์ระฆังสี่เหลี่ยมคล้ายคลึงกับกลุ่มเจดีย์ย่อมุมที่มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 23 เช่นเจดีย์รายบางองค์ในวัดภูเขาทองและวัดพระยาแมน ออยุธยา³⁰

ภาพที่ 28 เจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมขนาดเล็กประดับในจระนำของปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราช

การประดับเจดีย์ภายในจระนำ เป็นลักษณะที่น่าสนใจตรงที่ไม่เป็นรูปแบบที่เคยพบมาก่อน แต่อาจย้อนกลับไปเชื่อมโยงกับการสร้างกรรมธาตุเจดีย์ หรือเจดีย์ขนาดเล็กที่อยู่ภายในห้องคูหาของเจดีย์ขนาดใหญ่ คงหมายถึงที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งพบมาก่อนในเจดีย์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 เช่น ที่เจดีย์ประธานวัดนางพญา ศรีสังฆาลัย หรือเจดีย์ประธานองค์ทิศตะวันตกวัดพระศรีสรรเพชญ์ ความนิยมในการสร้าง “เจดีย์ครอบเจดีย์” เช่นนี้อาจมีเค้ามาแล้วที่ปราสาทประธานของปราสาทพระขรรค์ซึ่งพบว่าการสร้างเจดีย์อยู่ภายในอาคารทรงปราสาทในพุทธศาสนา³¹ และเนื่องจากปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราชไม่มีห้องคูหาจึงสร้างเจดีย์ทั้งสี่ของช่องจระนำ เพื่อให้ดูเหมือนว่าได้เห็นเจดีย์ที่เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าทุกๆ ด้านเมื่อมองเข้ามาจาก

³⁰ สันติ เล็กสุขุม. เจดีย์เพิ่มมุม เจดีย์ย่อมุมสมัยอยุธยา, 78-81.

³¹ ดูความคิดเห็นเกี่ยวกับเจดีย์ที่ปราสาทพระขรรค์ได้ ใน ประภัสสร ชูวิเชียร, “เจดีย์ทรงระฆังที่ปราสาทพระขรรค์ เมืองพระนคร,” ใน เมืองโบราณ 32, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2549) :104-114.

ด้านนอก การประดับจะนำด้วยเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมของปราสาทประธานวัดกษัตราธิราชนี้จึงแสดงความต่อเนื่องของแนวความคิดเดิมแต่ใช้รูปแบบใหม่ซึ่งไม่เคยพบกันมาก่อน จึงควรเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในระยะหลังลงมาแล้ว

ที่สำคัญคือแผนผังของปราสาทคั่นนี้มีขนาดของมุมประธานเท่ากับมุมย่อยทุกมุมโดยไม่เน้นความสำคัญของมุมประธานให้มีขนาดใหญ่ซึ่งเป็นรูปแบบที่เด่นชัดของปราสาทในช่วงอยุธยาตอนปลาย³² และเมื่อพิจารณาพร้อมกับโบราณวัตถุ เช่น ใบเสมาที่พบภายในวัดซึ่งเป็นใบเสมาแบบสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังนั้นปราสาทประธานของวัดกษัตราธิราชจึงอาจกำหนดอายุได้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 รูปแบบและอายุของปราสาทประธานวัดกษัตราธิราชนี้จึงอาจนับว่าเป็นปราสาทประธานขนาดใหญ่องค์สุดท้ายที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาอย่างแท้จริง³³

2. ปราสาทขนาดเล็กในพุทธศตวรรษที่ 23 และความสืบเนื่องสู่ศิลปรัตนโกสินทร์

ในขณะที่ความนิยมสร้างปราสาทขนาดใหญ่เป็นประธานของวัดลดลงและหมดไป ในที่สุด ปราสาทขนาดเล็กที่ถูกสร้างเป็นเจดีย์รายภายในวัดกลับยังคงมีการสร้างกันอยู่แพร่หลายและมีวิวัฒนาการอย่างรวดเร็ว เจดีย์รายทรงปราสาทของวัดบรมพุทธาราม สร้างในปี พ.ศ.2225 (ภาพที่ 29) และปราสาทคู่น้ำอุโบสถวัดพระยาแมน อยุธยา (ภาพที่ 30) ซึ่งปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ พ.ศ.2237 ในรัชกาลเดียวกันคือสมเด็จพระเพทราชา เป็นปราสาทขนาดย่อม มีทรวดทรงสูงเพรียว ส่วนฐานเป็นฐานคอดเว้าที่เรียกว่า “เอวขัน” ซ้อนกันรองรับเรือนธาตุที่ลดทอนรายละเอียดลง ส่วนยอดของปราสาทวัดบรมพุทธารามที่ได้รับการยกขึ้นติดตั้งใหม่ในตำแหน่งเดิม มีกลีบขนุนและบันแถลงชิดเข้ากับชั้นรัดประคดมากยิ่งขึ้นซึ่งต่อไปในเจดีย์ทรงปราสาทสมัยอยุธยาตอนปลายจะเป็นแท่งทรงพุ่มและบันป้อนประดับพอให้เห็นเป็นเส้นแบ่งรูปกลีบขนุนและบันแถลงเท่านั้น³⁴

³² สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 68-69.

³³ วัดกษัตราธิราชได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ.2349 โดยเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรงค์ (เกศ) ดุ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2543), 152 เชื่อว่าการบูรณะคงจะไม่ได้เปลี่ยนแปลงเค้าโครงสำคัญในสมัยแรกสร้างของปราสาทประธานไปมากเท่าใดนัก.

³⁴ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 217 และดูการวิเคราะห์รูปแบบของปราสาท ใน สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา , 66-67.

ภาพที่ 29 ปรากฏวัดบรมพุทธาราม อยุธยา

สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ.2225 เดิมส่วนยอดทรงฉีกข้าวโพดหักพังลงมา เมื่อมีการบูรณะจึงได้ยกกลับไปตั้งใหม่ในตำแหน่งเดิม

ภาพที่ 30 ปรากฏวัดพระยาแมน อยุธยา

คงสร้างพร้อมการบูรณะวัดใน พ.ศ.2237 ส่วนฐานเป็นเอวขันเหมือนปรากฏวัดบรมพุทธาราม

รูปทรงสูงเพรียวและการประดับประดาในเจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยามีมากขึ้นในช่วงราวครึ่งแรกต่อจนครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 ส่วนฐานได้รับการปรับปรุงเป็นฐานสิงห์ที่ซ้อนลดหลั่นกันสองหรือสามฐานรองรับเรือนธาตุ ส่วนยอดในทรงผอมเพรียว ที่สำคัญคือแผนผังที่เปลี่ยนแปลงจากการสร้างมูมประธานขนาดใหญ่และแตกมูมย่อยขนาดเล็กมาเป็นแผนผังแตกมูมที่มีขนาดเท่ากันทุกมูม เช่น ปราสาทวัดวิหารทอง (ภาพที่ 31) เจดีย์รายทรงปราสาทวัดโลกยสุธาราม³⁵ ปราสาทน้อยวัดไชยวัฒนาราม(ภาพที่ 32)

ภาพที่ 31 ปราสาทวัดวิหารทอง อยุธยา

อายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 ส่วนฐานเป็นชุดฐานสิงห์ รองรับเรือนธาตุและยอดในทรงที่ผอมเพรียว

³⁵ ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 63-66.

ภาพที่ 32 ปรางค์น้อย วัดไชยวัฒนาราม อโยธยา

อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ส่วนเรือนธาตุที่เพียวสูงทำให้จะนำแคบจนไม่อาจ
ประดับประดาใดๆ ภายในได้เลย

เจดีย์ทรงปรางค์ของอโยธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ได้สืบทอดความนิยมในการสร้าง
ลงมายังสมัยรัตนโกสินทร์ในที่สุด เห็นได้จากการสร้างปรางค์อิฐงามหาเจดีย์จำนวนแปดองค์
ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 24³⁶ (ภาพที่ 33) รูปแบบ
ที่สำคัญได้แก่การใช้ฐานสิงห์สามฐานรองรับเรือนธาตุและรูปทรงที่ผอมเพียวเช่นเดียวกับปรางค์
ในสมัยอโยธยาตอนปลาย

³⁶ กรมศิลปากร, วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525), 40.

ภาพที่ 33 อัฐภามหาเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร
เป็นปราสาทในสมัยรัตนโกสินทร์ที่สืบทอดรูปแบบมาจากปราสาทสมัยอยุธยาตอนปลาย

บทวิเคราะห์ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารู

ปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารูประกอบไปด้วยส่วนโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมหลักเช่นเดียวกับปราสาทในสมัยอยุธยา คือส่วนฐาน ส่วนกลางหรือเรือนธาตุและส่วนยอด รวมทั้งระบบระเบียบการก่อสร้างต่างๆ ซึ่งแสดงถึงการสืบทอดสายวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะอยุธยาลงมาและมีรูปแบบพิเศษบางประการซึ่งไม่เคยพบในปราสาทองค์อื่นๆ ด้วยเพื่อให้่ายต่อการสรุปความเข้าใจ การศึกษานี้จะได้แบ่งการวิเคราะห์ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารูออกเป็นหัวข้อต่างๆ คือ

1. โครงสร้างและการก่ออิฐ

สภาพชำรุดของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารูเปิดโอกาสให้พิจารณาถึงขนาดของอิฐและการก่อเรียงได้เนื่องจากปูนที่ฉาบส่วนใหญ่ได้กะเทาะออกและไม่ปรากฏลวดลายปูนปั้นประดับใดๆหลงเหลืออยู่อีก ส่วนรากฐานก็ได้รับการขุดค้นทางด้านโบราณคดีทำให้ทราบเกี่ยวกับการก่ออิฐในส่วนดังกล่าวด้วยเช่นกัน

อิฐที่ใช้ในการก่อสร้างมีอยู่ด้วยกันอย่างน้อยสามขนาด คืออิฐที่ใช้ก่อส่วนฐานรากเป็นอิฐขนาดเล็ก ส่วนตั้งแต่ฐานประทักษิณจนถึงเรือนธาตุเป็นอิฐขนาดใหญ่ เฉลี่ยราว 30x15x8 ซม. เจาะแปดรูซึ่งเข้าใจว่าเพื่อให้อิฐสุกทั่วถึง(ภาพที่ 34)³⁷ ส่วนตั้งแต่เหนือเรือนธาตุขึ้นไปเป็นอิฐอีกขนาดหนึ่งที่ย่อมลงมาเล็กน้อย ขนาดอิฐที่ใช้ในการก่อสร้างปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุงถือว่ามีสัดส่วนที่ใหญ่กว่าอิฐของอยุธยาโดยทั่วไป อิฐที่มีขนาดใกล้เคียงกันกับที่ใช้ในการก่อสร้างปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุงพบไม่มากนักในโบราณสถานของอยุธยา เช่น ฐานเจดีย์หรือปราสาทขนาดใหญ่ที่วัดวรโพธิ์ ฐานอาคารในวัดเจ้าปราบ และวัดสุวรรณเจดีย์ อยุธยา เป็นต้น³⁸

ภาพที่ 34 อิฐแปดรูที่ใช้ก่อสร้างปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุง

เป็นที่น่าสังเกตว่าส่วนรากฐานที่ต้องรับน้ำหนักมากกลับก่อด้วยอิฐขนาดเล็ก ในขณะที่ส่วนเหนือขึ้นไปใช้อิฐขนาดใหญ่กว่ามากเป็นไปได้ว่าขณะที่เริ่มต้นการก่อสร้างคงจะใช้อิฐขนาดเล็กแต่แล้วคงมีการเปลี่ยนแปลงประเภทของอิฐเพื่อให้สอดคล้องกันกับปัจจัยต่างๆ เช่น การรีบเร่งก่อสร้าง เป็นต้น

³⁷ อิฐแปดรูเช่นนี้เชื่อว่าทำขึ้นโดยชาวมอญ ได้พบอยู่จำนวนมากที่ชุมชนสามโคก ปทุมธานีด้วย และยังมีความเชื่อว่าอิฐแปดรูเช่นนี้ทำขึ้นเพื่อการกุศลเท่านั้นโดยไม่ใช้ไว้เพื่อการซื้อขาย เช่น สร้างวัด หรือสร้างถนนทางเดิน ดู ทองคำ พันธ์ทิพย์, ปทุมธานีในอดีต (ม.ป.ท. : 2524), 240-246.

³⁸ ข้อมูลจากการสำรวจ.

วิธีการเรียงอิฐใช้ด้านยาวสลับกับด้านกว้างโดยตลอด เทียบได้กับระบบการก่ออิฐแบบที่เรียกกันว่า English bond อันพบได้โดยทั่วไปในการก่ออิฐของช่างสมัยอยุธยา ส่วนลวดบัวต่างๆมีการถากอิฐให้เฉียงหรือเป็นสันเพื่อกลอนสำหรับฉาบปูน อิฐก้อนบางใช้สำหรับก่อเรียงเป็นเส้นลวดคั่นระหว่างลวดบัวหรือใช้แทรกในช่องว่างบางจุด

2. การก่ออิฐวงโค้งแบบพิเศษที่คูหาเรือนธาตุด้านทิศตะวันออก

โครงสร้างก่ออิฐที่สำคัญคือส่วนคูหาทางเข้าสู่เรือนธาตุด้านทิศตะวันออก มีการก่ออิฐเป็นช่องวงโค้งยอดแหลมหรือที่เรียกอีกอย่างว่ารูปกลีบบัว ช่างผู้ก่อสร้างใช้กรรมวิธีการก่ออิฐทอดด้านสันให้เฉียงขึ้นไปบรรจบที่ยอดซุ้มตรงกึ่งกลางโดยที่จุดกึ่งกลางหรือยอดซุ้มจะให้อิฐเกยกันและใช้เศษอิฐอัดเข้าไปในช่องว่างจนเต็มพร้อมสอปูนเพื่ออุดช่องว่างที่เหลือ (ภาพที่ 35) แตกต่างไปจากการก่อช่องประตูแบบเหลี่ยมก่ออิฐออกมาที่ละน้อยขึ้นไปบรรจบที่ยอด (Corbell arch) อันเป็นระบบคุ้นเคยกันมาก่อนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และสืบทอดลงมาถึงสมัยอยุธยา เช่นที่ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา (ภาพที่ 36)

ภาพที่ 35 ทางเข้าคูหาด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง มีการก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมที่เฉียงขึ้นไปบรรจบกันที่ยอด ต่างจากที่คุ้นเคยกันในงานช่างของอยุธยา

ภาพที่ 36 การก่อวงโค้งของคูหาภายในตรึมข ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ
 ใช้การเหลื่อมวัสดุก่อคือศิลาแลงและอิฐเข้าหากันที่ละน้อยจนถึงยอด หรือที่เรียกกันว่า “Corbell arch” เป็นระบบที่นิยมใช้แพร่หลายทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งอยุธยาด้วย

ที่ผ่านมาเมื่อนักวิชาการให้ความสนใจเกี่ยวกับรูปแบบการก่อช่องซุ้มคูหาปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง เนื่องจากมีความแตกต่างไปจากระบบการก่อสร้างปรางค์ของอยุธยา โดยทั่วไปมีผู้ศึกษาถึงโครงสร้างก่ออิฐส่วนดังกล่าวว่ามีลักษณะที่น่าสนใจ เนื่องจากอาจเป็นหลักฐานที่บอกได้ถึงอายุสมัยของการก่ออิฐแบบวงโค้งที่อาจเก่าก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ อันเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่ารูปแบบการก่ออิฐเช่นนี้เกิดขึ้นและนิยมอย่างแพร่หลายในรัชกาลนั้น³⁹

รูปแบบการก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมที่เป็นนิยมนั้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199-2231-ต้นพุทธศตวรรษที่ 23) เชื่อว่าคงเกิดจากกระแสพระราชนิยมในวัฒนธรรมต่างชาติ

³⁹ Mc Gill, Forrest, “Art and Architecture in the reign of King Prasatthong of Ayutthaya” (Dissertation Ph.D.(Art History) Michigan University, 1976), 7, 219-220.

ของสมเด็จพระนารายณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติตะวันตกและชาวมุสลิมซึ่งมีบทบาทในราชสำนักในขณะนั้นเป็นอันมาก⁴⁰

รูปแบบของอาคารสิ่งก่อสร้างในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เช่นนี้พบที่เมืองลพบุรีซึ่งเป็นเมืองสำคัญในรัชกาลของพระองค์ เช่น พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญมหาปราสาทภายในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ เป็นต้น (ภาพที่ 37) จากการตรวจสอบพบว่ากรรมวิธีนี้เป็นการก่อเลียนแบบระบบการก่ออิฐของชาวตะวันตก กล่าวคือใช้อิฐเรียงตามแนวนอนและค่อยๆ ให้อิฐโค้งขึ้นไปบรรจบกันที่ส่วนยอด

ภาพที่ 37 การก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมหรือรูปกลีบบัวในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อมองจากด้านนอก พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญมหาปราสาทภายในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี

น่าจะได้รับอิทธิพลจากตะวันตกหรือมุสลิม สังเกตว่าช่างผู้สร้างใช้วิธีสอปูนส่วนท้ายของอิฐให้ค่อยๆ เติงเข้าหากันโดยไม่ใช้อิฐหน้าวัว ทำให้ไม่สามารถรับน้ำหนักได้อย่างแท้จริง

⁴⁰ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 22 และดูความสัมพันธ์ของสมเด็จพระนารายณ์กับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตกและมุสลิมในฐานะของฐานกำลังที่ผลักดันให้พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาได้ ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 29-48.

แหลมของซุ้มโดยเสริมปูนสอให้ด้านหนึ่งของอิฐแต่ละแผ่นให้ค่อยๆเอียงเข้าหาศูนย์กลาง และที่ส่วนยอดใช้อิฐวางเป็นลิ้ม(Keystone)แล้วพอกปูนเสริมจนเต็ม กรรมวิธีนี้ทำให้โครงสร้างของวงโค้งไม่สามารถรับน้ำหนักจากส่วนบนของสิ่งก่อสร้างได้อย่างแท้จริง จึงพบว่าการก่อวงโค้งยอดแหลมแบบที่นิยมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้นมักเป็นการก่อโครงสร้างช่องซุ้มหรือหน้าต่างแบบสี่เหลี่ยมโดยใช้คานหินหรือไม้รองรับน้ำหนักและก่อวงโค้งยอดแหลมภายในช่องสี่เหลี่ยมนั้น เมื่อมองจากภายนอกของอาคารจึงแลเห็นช่องวงโค้งยอดแหลมรูปกลีบบัวแต่หากมองจากภายในจะเห็นโครงสร้างเป็นช่องหน้าต่างรูปสี่เหลี่ยมธรรมดา (ภาพที่ 38)

ภาพที่ 38 การก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมหรือรูปกลีบบัวในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อมองจากด้านใน พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญมหาปราสาทภายในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี

จะเห็นว่าระบบการก่อวงโค้งยอดแหลมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ จำเป็นต้องใช้โครงสร้างคานเพื่อรองรับน้ำหนัก ส่วนวงโค้งก่ออยู่ด้านนอกเป็นเพียงกรอบประดับเท่านั้น

ส่วนการก่ออิฐเป็นวงโค้งยอดแหลมอย่างแท้จริงและสามารถรับน้ำหนักสิ่งก่อสร้างได้นั้นพบอยู่ด้วยเช่นกัน การก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมที่นิยมกันในสมัยสมเด็จพระนารายณ์สืบทอดลงมายังรัชกาลหลังจากนั้นในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ด้วย เช่นที่อุโบสถวัดพระยาแมน

รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา⁴¹ หรืออาคารที่เรียกว่าพระที่นั่งตำหนักกำมะเลียน วัดกุฎีดาว (ภาพที่ 39) สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ⁴² เป็นต้น

ภาพที่ 39 ชุ่มหน้าต่าง อุโบสถวัดกุฎีดาว อยุธยา

ศิลปะอยุธยาตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดรูปแบบการก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมตามแบบตะวันตกที่ยังคงทำกันต่อมาหลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

ส่วนนักวิชาการบางท่านวิเคราะห์รูปแบบการก่ออิฐของชุมจะนำปรางค์ประธาน วัดวรเชตุเทพบำรุงว่าอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะด้านนาทางภาคเหนือ เนื่องจากการก่ออิฐวงโค้งนี้เป็นระบบที่ใช้อยู่สถาปัตยกรรมล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 ก่อนหน้านั้นล้านนาเองก็คงรับมาจากศิลปะพุกามในพม่าอีกทีหนึ่ง หรืออาจเป็นอิทธิพลที่มาจากศิลปะมุสลิมหรือศิลปะตะวันตก ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกันกับหลักฐานประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์กับมุสลิมหรือชาติตะวันตกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับล้านนาในช่วงเวลา

⁴¹ วัดพระยาแมนได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชกาลนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างอุโบสถขึ้นใหม่ ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 218.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 234.

เดียวกันนั้นด้วย⁴³ ทั้งนี้ หลักฐานที่สำคัญเกี่ยวกับการเรียงอิฐวงโค้งเช่นนี้ปรากฏอยู่แล้วในการก่อสร้างเตาเผาเครื่องถ้วยของสุโขทัย-ศรีสัชนาลัยมาก่อนแล้วด้วย⁴⁴ ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20

การก่ออิฐวงโค้งที่ของพม่าที่ส่งผ่านเข้ามายังศิลปะล้านนามีกรรมวิธีคือเรียงอิฐหน้าวัววดด้านกว้างเอาสันต่อกันขึ้นไปเป็นวงโค้ง ความสอของรูปด้านทำให้อิฐหน้าวัวสามารถประกบกันขึ้นเป็นวงโค้งได้เองโดยไม่จำเป็นต้องเสริมปูนสอให้หน้าขึ้นในแต่ละด้าน ในศิลปะพุกามเองพบทั้งการเรียงให้เป็นซุ้มวงโค้งยอดแหลมและวงโค้งกลมโดยขึ้นอยู่กับส่วนลิมยอดซุ้ม หากเป็นวงโค้งยอดแหลมนั้นอิฐที่ใช้เป็นลิมจะเป็นอิฐหน้าวัวทรงเหลี่ยมเพื่อให้อิฐที่ก่อขึ้นมาบรรจบกันเป็นมุมแหลม แต่หากเป็นวงโค้งกลมก็จะเป็นอิฐหน้าวัวขนาดเดียวกันกับที่ก่อซุ้มทั้งหมด กรรมวิธีนี้พบในศิลปะล้านนาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เช่น เจดีย์ภายในวัดอุโมงค์ อารยมณฑล เชียงใหม่⁴⁵ (ภาพที่ 40) และพบสืบเนื่องต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 20-22 ตลอดสมัยราชวงศ์มังราย เช่น เจดีย์ที่เชื่อว่าเป็นกุฏิบรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราชในวัดมหาโพธาราม (เจดีย์ยอด)⁴⁶ (ภาพที่ 41) เชียงใหม่

⁴³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 61 และ Santi Leksukhum "The evolution of the Memorial Towers of Siamese temples" in *The Kingdom of Siam The Art of Central Thailand, 1350-1800* (Bangkok : Buppha Press, 2005), 63-64. มีการตั้งข้อสังเกตว่าเอกสารประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงสมเด็จพระเอกาทศรถทรงเคยเสด็จขึ้นยังหัวเมืองล้านนาไม่น้อยกว่าสามครั้งพร้อมกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอาจมีส่วนทำให้รูปแบบงานช่างของล้านนาแพร่ลงมาสู่อยุธยาในครานั้นด้วย ดังจะเห็นได้จากหลักฐานบางประการในศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบารู้งที่มีอิทธิพลจากศิลปะล้านนาอยู่เป็นจำนวนมาก.

⁴⁴ Mc Gill, Forrest, "Art and Architecture in the reign of King Prasatthong of Ayutthaya," 220.

⁴⁵ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541), 71-75.

⁴⁶ เชื่อว่าเจดีย์องค์ดังกล่าวสร้างขึ้นโดยพระเจ้ายอดเชียงรายเพื่อบรรจุอัฐิของพระเจ้าติโลกราช ในปี พ.ศ. 2030 ดู พระรัตนปัญญาเถระ (ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร แปล), *ชินกาลมาลีปกรณ์* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2515), 134 และ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, *พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่*, 112.

ภาพที่ 40 การก่อคูหาวงโค้งเจดีย์วัดอุโมงค์อารยมณฑล เชียงใหม่
 อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 มีการก่อคูหาวงโค้งโดยใช้อิฐหน้าวัวเรียงต่อกันขึ้นไปบรรจบที่ยอด อัน
 เป็นกรรมวิธีที่ล้นนารับมาจากศิลปะพุกามของพม่า

ภาพที่ 41 การก่ออิฐวงโค้ง จระนำเจดีย์ “กูบรจอุฐิพระเจ้าติโลกราช” วัดมหาโพธาราม
 (เจ็ดยอด) เชียงใหม่

เมื่อพิจารณาจากการก่ออิฐวงโค้งทั้งสองแบบ คือแบบสมัยพระนารายณ์และแบบ
 พม่าที่ส่งผ่านล้นนารมาแล้ว พบว่าไม่มีกรรมวิธีใดเหมือนกันกับการก่ออิฐซุ้มคูหาของปรางค์

ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงเลย เนื่องจากเทคนิคที่พบในการก่อซุ้มจะนำของปรางค์ประธานองค์นี้ เป็นการเรียงอิฐเอาด้านสันออกและฉาบปูนประสานอิฐให้หน้าด้านหนึ่งเพื่อให้อิฐเอียงเข้าหากัน และค้ำยันกันเองที่ส่วนยอดโดยใช้เศษอิฐและปูนอุดช่องว่างแทนที่ใช้อิฐลิ้ม(keystone)

อย่างไรก็ตามยังไม่พบหลักฐานการก่อซุ้มที่มีรูปแบบใกล้เคียงกันกับปรางค์ประธาน วัดวรเชตุเทพบำรุง แต่ก็เชื่อว่าแสดงว่าเทคนิคแบบดังกล่าวที่ปรากฏขึ้นในศิลปะล้านนาช่วง พุทธศตวรรษที่ 21 คงมีอิทธิพลให้แก่อยุธยาด้วย แต่เชื่อว่าช่างอยุธยาไม่คุ้นเคยกับเทคนิคการ ก่ออิฐวงโค้งแบบล้านนาจึงได้ปรับเปลี่ยนกรรมวิธีดังกล่าวเป็นการก่ออิฐธรรมดาให้เอียงมาชนกัน ที่ยอดซุ้มค้นหาแทนการก่ออิฐหน้าวัว และไม่ใช้อิฐลิ้ม (Keystone) ตามระบบดังกล่าวของล้านนา แต่ใช้การอัดปูนฉาบจนเต็มช่องว่างเพื่อประสานอิฐที่ส่วนยอดวงโค้งแทน (ภาพที่ 42) ที่กล่าวได้ว่า ไม่คุ้นเคยนั้นเนื่องจากได้พบกรรมวิธีการก่อสร้างเช่นนี้ที่ปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงแห่งนี้ที่เดียว ในขณะที่ปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนารามซึ่งมีรูปแบบใกล้เคียงกันกับปรางค์วัดวรเชตุเทพ บำรุงนี้กลับไปใช้วิธีการเรียงอิฐแบบสันเหลี่ยม (Corbell) อีกครั้ง (ภาพที่ 43) แม้แต่งานก่อสร้างใน สมัยสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งมีอิทธิพลตะวันตกอย่างแท้จริงแล้วนั้น เนื่องงานในการก่ออิฐวงโค้งก็ยัง แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนกรรมวิธีการก่อตามความคุ้นเคยของช่างไทยเกือบทั้งสิ้น

ภาพที่ 42 การก่ออิฐค้นหาปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง

ใช้การสอปูนที่ทำยอิฐส่วนฐานวงโค้งให้เอียงเข้าหากันโดยตรงให้ส่วนยอดยันกันก่อนจะอุดด้วย อิฐหักและปูน วิธีเช่นนี้ไม่เหมือนทั้งของล้านนาและตะวันตก เชื่อว่าช่างอยุธยาดัดแปลงกรรมวิธีที่ อาจมาจากทั้งสองแหล่งตามความคุ้นเคยของตนมากกว่า

ภาพที่ 43 การก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมของเมรุทิศเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม

ฉะนั้นจึงอาจสรุปได้ว่ารูปแบบการก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมที่พบที่คูหาปราสาทประธาน วัดวรมหาเจดีย์บวรนั้นอาจเกี่ยวข้องกับกรรมวิธีการก่ออิฐที่พบในศิลปะล้านนาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา แต่ได้เปลี่ยนวิธีการให้เข้ากับความต้องการในงานก่ออิฐของช่างอยุธยาที่มีมาแต่เดิม หรือหากว่าการก่อคูหานี้เกี่ยวข้องกับวิธีการจากชาติตะวันตกหรือชาวมุสลิมก็คงเป็นการดัดแปลงตามความคุ้นเคยทางช่างเช่นเดียวกันและอาจเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งเคยเชื่อกันมาก่อนว่าการก่อวงโค้งเช่นนี้เริ่มขึ้นครั้งแรกในรัชกาลนั้น

ข้อมูลที่น่าสนใจอีกประการเกี่ยวกับโครงสร้างการก่ออิฐของปราสาทประธานองค์นี้ได้แก่การก่อคูหาภายในชั้นชั้นส่วนยอด ซึ่งปัจจุบันสามารถแลเห็นได้จากห้องคูหาของเรือนธาตุขึ้นไปด้านบน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเจดีย์ทรงปราสาทตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นล้วนมีโครงสร้างการก่ออิฐหรือศิลาแลงตามแบบที่สืบทอดมาจากปราสาทแบบขอม กล่าวคือใช้การเหลื่อมสันอิฐออกมาเล็กน้อยเข้าหากันจากทั้งสี่ด้านของผนังอาคารทำให้เกิดเป็นห้องสี่เหลี่ยมสูงขึ้นไปจนบรรจบกันที่ส่วนยอดหรือที่กล่าวมาแล้วเรียกว่า Corbell Arch เทคนิคนี้พบอยู่ในปราสาทของอยุธยาโดยทั่วไป (ภาพที่ 44)

ภาพที่ 44 การก่ออิฐเป็นโครงสร้างส่วนยอดของปราสาทวัดลังกา อยุธยา
เป็นการก่ออิฐแบบค่อยๆ เหลื่อมสลับเข้าหากันทีละน้อยไปบรรจบกัน ทำให้ได้ห้องที่อยู่ในผังเหลี่ยม
ระบบเช่นนี้สืบทอดอยู่ในปราสาทขอมและปราสาทของอยุธยาตอนต้น

แต่สำหรับปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุงใช้ระบบก่ออิฐเป็นห้องกลวงในผังวงกลม
ค่อยๆ สอดสูงขึ้นไปจนถึงยอด (ภาพที่ 45) เป็นลักษณะพิเศษที่ไม่เคยพบในเจดีย์ทรงปราสาทของ
อยุธยามาก่อน แต่พบกับการก่อสร้างเจดีย์ทรงระฆังทั้งแบบผังกลมและผังแปดเหลี่ยมที่ภายใน
เป็นก่อกลวงซึ่งคงมีอายุในสมัยอยุธยาตอนต้น⁴⁷ (ภาพที่ 46) การใช้เทคนิคก่ออิฐเป็นห้องกลวงรูป
กรวยสูงที่ใช้อยู่ที่ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุงนี้อาจเป็นการพยายาม “ทดลอง” นำเอาระบบ
การก่ออิฐที่ใช้อยู่กับเจดีย์แบบอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ทรงระฆังมาใช้กับเจดีย์ทรงปราสาท
เช่นเดียวกันกับการทดลองใช้โครงสร้างการก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมของคูหาทางเข้าเช่นกัน

⁴⁷ เจดีย์แบบดังกล่าวมีผู้ให้ความเห็นว่าอาจมีอายุอยู่ในช่วงก่อนสมัยอยุธยาด้วยเช่น วัดกระซ่าย
ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกับวัดวรเชตุเทพบารุง ดู ประยูร อุลุชาฎะ, สถาปัตยกรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์,
2516), 47. อย่างไรก็ตาม กรรมวิธีการก่อภายในองค์เจดีย์กลวงนี้ก็ปรากฏอยู่ในเจดีย์สมัยอยุธยาตอนต้นหลาย
องค์ รวมทั้งเจดีย์ประธานทรงระฆังของวัดพระศรีสรรเพชญ์ด้วย ดู เรื่องเดียวกัน, 27.

ภาพที่ 45 การก่ออิฐเป็นโครงสร้างส่วนยอดของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง
มีการก่อเป็นห้องกลวงทรงกรวยแตกต่างจากระเบียบการก่อส่วนยอดปรางค์ของอยุธยาโดยทั่วไป

ภาพที่ 46 การก่ออิฐเป็นคูหากลวงภายในองค์เจดีย์วัดหลังคาขาว อยุธยา

โครงสร้างการก่ออิฐของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้
ของช่างที่ทำการทดลองนำเอากรรมวิธีใหม่ๆ มาใช้กับการก่อสร้างปรางค์องค์นี้ แต่ก็ยังคงทำไป

ตามธรรมเนียมและความคุ้นเคยที่มีอยู่และที่กล่าวได้ว่าเป็นการทดลองเพราะเนื่องจากยังไม่เคยพบเทคนิควิธีก่ออิฐในกรณีเดียวกันนี้ในโบราณสถานอื่นๆของอยุธยาเลย

3. ฐานประทักษิณ

ฐานประทักษิณรองรับองค์ปรางค์เป็นฐานบัวลูกฟักยกสูงจากพื้น ด้านบนเป็นลานประทักษิณกว้างแผ่ผังอยู่ในผังเพ็ญมุมไม้ยี่สิบ (ภาพที่ 47) มีพนักโดยรอบและมีเสาหัวเม็ดทรงมณฑปอยู่ประจํามุม

ภาพที่ 47 ฐานหรือลานประทักษิณของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบํารุง อยู่ในผังเพ็ญมุมไม้ยี่สิบ มีพนักกระเปียงและเสาหัวเม็ดทรงมณฑปประดับ

ปรางค์ประธานของอยุธยามักสร้างขึ้นบนฐานไพทีที่เป็นฐานเชิงเรียบที่รองรับองค์ปรางค์รวมทั้งสิ่งก่อสร้างอื่นๆเช่นเจดีย์ประจำมุมหรือเจดีย์รายที่สร้างแทรกขึ้นในภายหลัง มีตัวอย่างที่ฐานไพทีรองรับปรางค์ประธานของวัดพระราม วัดมหาธาตุและวัดราชบูรณะ อยุธยา นอกเหนือจากนั้นปรางค์ประธานของอยุธยาก็มักสร้างติดกับพื้นดินเลย เช่นปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี หรือปรางค์ประธาน วัดจุฬามณี พินธุโลก เป็นต้น ในขณะที่การสร้างฐานประทักษิณกลับปรากฏแพร่หลายอยู่ในเจดีย์ทรงอื่นๆมากกว่า เช่น เจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์ อยุธยา ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆัง

ข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าฐานประทักษิณมีการก่อสร้างทับซ้อนอย่างน้อยราวสองช่วง ในช่วงแรกที่ถูกก่อปิดอยู่ภายในมีรูปแบบเป็นฐานบัวลูกฟักในผังเพิ่มมุมไม้สี่สิบสอง ช่วงต่อมาจึงมีการก่อสร้างเพิ่มเติมภายนอกให้แต่ละด้านยื่นออกมาทำให้อยู่ในผังเพิ่มมุมไม้สี่สิบ ระหว่างฐานชั้นในและชั้นนอกมีการถมอัดด้วยเศษอิฐหักกากปูนและดิน (ภาพที่ 48) เข้าใจว่าฐานประทักษิณดังกล่าวคงได้รับการซ่อมเสริมในสมัยแรกไม่นานนัก หรืออาจเป็นการปรับปรุงเพิ่มเติมในคราวแรกสร้างก็เป็นได้⁴⁸ เนื่องจากขนาดของอิฐที่ใช้ก่อสร้างฐานประทักษิณชั้นนอกมีขนาดเดียวกันกับท้องคัปรางค์ รวมทั้งเทคนิคของการเหลื่อมท้องไม้ของฐานบัวลูกฟักซึ่งพบในชุดฐานรองรับเรือนธาตุของปราสาทประธานด้วย ฐานประทักษิณชั้นนอกจึงอาจเป็นการแก้ไขในคราวแรกสร้างเพื่อให้แผนผังของฐานประทักษิณมีจำนวนย่อมุมไม้สี่สิบ รั้งกันกับจำนวนมุมของเรือนธาตุก็เป็นได้

ภาพที่ 48 ร่องรอยการขยายฐานประทักษิณออกมาจากเดิม ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง จากการขุดแต่งได้พบว่าฐานประทักษิณมีการก่อเสริมออกมาจากฐานเดิมเพื่อเพิ่มแต่ละด้านออกมาเป็นผังย่อมุมไม้สี่สิบ ปัจจุบันมีการเปิดหลุมขุดแต่งนี้เพื่อให้เห็นร่องรอยดังกล่าว

ฐานประตักษิณของเจดีย์ในผังเพิ่มมุมที่มีการทำพนักระเบียงและเสาหัวเม็ดเคยพบมาก่อนในเจดีย์ภูเขาทอง อโยธยา ซึ่งเชื่อกันว่าสร้างในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเพื่อเป็นอนุสรณ์ในชัยชนะเหนือพม่าในปี พ.ศ.2135⁴⁹ รูปแบบโดยรวมของฐานประตักษิณปรากฏประฐานวัดวรเชตุเทพบารุงมีความคล้ายคลึงกันกับฐานประตักษิณของเจดีย์ภูเขาทอง จึงอาจเป็นงานก่อสร้างที่มีอายุใกล้เคียงกันก็ได้ อย่างไรก็ตามส่วนพนักระเบียงที่มีการเจาะช่องรูปกลีบบัวเรียงเป็นแถว (ภาพที่ 49) ได้พบที่คล้ายกันอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกๆ ในงานก่อสร้างสมัยสมเด็จพระนารายณ์หรือหลังลงมาจากช่วงครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 เล็กน้อย เช่นที่กำแพงแก้วของตึกพระเจ้าเหา ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ (ภาพที่ 50) หรือที่ผนังด้านนอกของระเบียงคดวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และยังพบในสมัยหลังลงมาด้วย เช่นการเจาะช่องรูปกลีบบัวบนผนังภายในอุโบสถและฐานของปราสาทวัดพระยาแมน อโยธยา ซึ่งปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ.2237 รูปแบบความนิยมในการเจาะช่องรูปกลีบบัวเรียงกันจึงสามารถกำหนดอยู่ในช่วงครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 และเมื่อพิจารณาว่าพนักระเบียงเป็นส่วนที่อาจชำรุดได้ง่ายและบูรณะขึ้นใหม่โดยไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งก่อสร้างอื่นๆ รวมทั้งหัวเม็ดทรงมณฑปซึ่งเป็นรูปแบบทรงสถาปัตยกรรมที่นิยมกันอย่างแพร่หลายพบอยู่ในระยะเดียวกันช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย⁵⁰ จึงอาจกล่าวได้ว่าส่วนพนักระเบียงที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้อาจได้รับการสร้างขึ้นในช่วงครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 สมัยอยุธยาตอนปลายก็เป็นได้

⁴⁹ สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน*, 95.

⁵⁰ หัวเม็ดทรงมณฑป มีที่มาจากรูปทรงที่เป็นหลังคาลาดชันกันขึ้นไปคล้ายมณฑป เดิมคงจะมีแนวความคิดที่มาจากมณฑปจริงเนื่องจากพบการสร้างชุมชนขนาดเล็กที่แสดงความเป็นอาคารจำลองติดอยู่กับหัวเม็ดนี้ด้วย ต่อมาจึงหายไปกลายเป็นเพียงหัวเม็ดทรงยอดแหลมเฉยๆ พบการทำอยู่มากในศิลปะอยุธยาตอนปลายตั้งแต่ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา เช่นที่กำแพงแก้ววัดมเหยงคณ์และวัดกุฎีดาว อโยธยา ซึ่งปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ.

ภาพที่ 49 พนักระเบียงบนฐานประทักษิณ เจาะช่องรูปกลีบบัวขนาดเล็กเรียงกัน
เข้าใจว่าคงเป็นช่องเพื่อตามประทีป

ภาพที่ 50 ช่องรูปกลีบบัวที่พนังกำแพงพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญมหาปราสาท
คงสร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พนักระเบียงฐานประทักษิณของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพ
บารุณมีรูปแบบที่คล้ายคลึงเช่นนี้อาจเกิดจากการซ่อมสร้างเพิ่มเติมในช่วงเวลาเดียวกันนี้

ส่วนฐานประทักษิณและพนักระเบียงของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุณจึงเป็น
งานที่มีการสร้างเสริมและปฏิสังขรณ์ต่างสมัยกัน โดยเริ่มจากฐานประทักษิณชั้นในซึ่งคงสร้าง

พร้อมกันกับองค์ปรางค์ในผังย่อมุมไม้สิบสอง ก่อนที่จะเพิ่มเติมออกมาให้เป็นผังแบบย่อมุมไม้ยี่สิบในระยะเวลาต่อมาไม่นานนัก พนักกระเบื้องที่มีการเจาะช่องรูปกลีบบัวเรียงแถวซึ่งอาจใช้ตามประทีปรวมทั้งเสาพนักระดับหัวเม็ดทรงมณฑปเป็นรูปแบบที่พบอยู่ในศิลปะอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 จึงอาจมีการซ่อมหรือสร้างเพิ่มเติมในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังนั้นส่วนฐานประทักษิณของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงมีอายุกำหนดให้อยู่ก่อนหน้าช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ขึ้นไปเล็กน้อย

4. ฐานบัวลูกฟัก : ความแตกต่างจากเจดีย์ทรงปรางค์ในพุทธศตวรรษที่ 20-21 “การขยายสัดส่วนทางแนวตั้ง”

ฐานบัวลูกฟักจำนวนสามฐานรองรับเรือนธาตุ ฐานนี้ซ้อนลดหลั่นกันอย่างเป็นสัดส่วนขึ้นไป ปูนที่ฉาบกระเทาะออกเผยให้เห็นลวดบัวลูกฟักก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่เพียงก้อนเดียวและใช้อิฐขนาดเล็กแทรกเป็นเส้นลวดระหว่างลวดบัว (ภาพที่ 51)

ภาพที่ 51 ฐานบัวลูกฟักสามฐานรองรับเรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง

ระเบียบดั้งเดิมจากเจดีย์ทรงปรางค์ของอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ล้วนสืบทอดมาจากปราสาทแบบขอมที่ใช้ฐานบัวลูกฟักจำนวน 2-3 ฐานซ้อนลดหลั่นกันเพื่อรองรับเรือนธาตุ ปรางค์ประธานขนาดใหญ่ที่สืบทอดจากปราสาทแบบขอมลงมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ยังมีการซ้อนลดหลั่นกันของฐานบัวลูกฟักที่ไม่ยืดสูงมาก ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า

ระบบนี้ว่า “แบบขยายทางแนวราบ” คือเป็นฐานบัวลูกฟักจำนวนที่ซ้อนลดหลั่นกันโดยฐานบัวลูกฟักที่มีสัดส่วนขนาดใหญ่อยู่ด้านล่างสุดแล้วจึงลดสัดส่วนลงอย่างรวดเร็วในฐานชั้นต่อมาและมีขนาดเล็กสุดในชั้นบนสุดก่อนถึงเรือนธาตุ ชุดฐานบัวลูกฟักจะขยายออกไปโดยรอบในทางกว้าง แต่ละฐานมีขนาดที่แตกต่างกันมากและลดหลั่นเข้ามาจากกันทำให้มีที่ว่างระหว่างฐานบัวลูกฟักแต่ละฐานที่ซ้อนกัน ชุดฐานดังกล่าวจึงมีสัดส่วนที่เตี้ยราบขนานกันกับพื้นดิน มีผลให้องค์ปราสาทมีรูปโครงที่เป็นพุ่มทรงเตี้ยป้อมตามไปด้วย

ชุดฐานเช่นนี้ปรากฏอยู่ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สืบทอดลงมายังปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่นปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา (ภาพที่ 52) และยังคงพบอยู่ที่ปราสาทประธานวัดจุฬามณี พินธุโลก (ภาพที่ 53)

ภาพที่ 52 ฐานบัวลูกฟัก ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา

ภาพที่ 53ฐานบัวลูกฟัก ปรางค์ประธานวัดจุฬามณี

ส่วนปรางค์ประธานขนาดใหญ่ที่ได้รับการสร้างตั้งแต่ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 หรือหลังจากการสร้างปรางค์ประธานวัดจุฬามณีลงมา เช่น ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียงและปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลก⁵¹ มีระบบของชุดฐานบัวลูกฟักรองรับ เรือนธาตุเป็นชุดฐานบัวลูกฟักจำนวนสามฐานที่เน้นการยึดขนาดฐานแต่ละฐานให้สูงขึ้น การลด สัดส่วนขนาดของฐานบัวลูกฟักซึ่งแต่ละฐานมีขนาดไม่แตกต่างกันมากอย่างมีจังหวะสม่ำเสมอ ช่องว่างระหว่างฐานบัวลูกฟักแต่ละฐานจึงน้อย ส่งผลให้ชุดฐานมีความสูงมากขึ้นและทรวดทรง ขององค์ปรางค์มีความเพรียววกวก่อน จะขอเรียกในที่นี้ว่า “แบบขยายทางแนวตั้ง” อย่างไรก็ตาม ชุดฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงยังคงมีรูปแบบที่กำกวมกัน ระหว่างการขยายออกทางราบและการขยายทางตั้งกล่าวคือส่วนล่างของชุดฐานผายออกมากใน ขณะที่ส่วนบนแคบสอบเข้าอย่างรวดเร็ว ยังไม่แน่ใจว่าลักษณะดังกล่าวเกิดจากการก่อสร้างที่เชื่อกันว่าทับซ้อนเจดีย์องค์เดิมภายในหรือไม่ (ภาพที่ 54)

⁵¹ ข้อสังเกตบางประการของปรางค์ประธานทั้งสององค์นี้คือข้อสันนิษฐานที่ว่าได้รับการสร้างครอบเจดีย์องค์เดิมซึ่งอาจเป็นทรงยอดดอกบัวตูมเอาไว้ภายใน อาจมีส่วนทำให้ช่างผู้สร้างต้องออกแบบสัดส่วนของชุดฐานและทรวดทรงขององค์ปรางค์ให้ยืดหยุ่นขึ้นก็เป็นได้

ภาพที่ 54 ฐานบัวลูกฟัก ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ เชียง

รูปแบบของชุดฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงควรเป็นงานก่อสร้างหลังจากพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาแล้ว เนื่องจากมีการปรับปรุงระบบการซ้อนลดหลั่นของชุดฐานบัวลูกฟักอย่างสมมาตรและเป็นระเบียบมากขึ้น

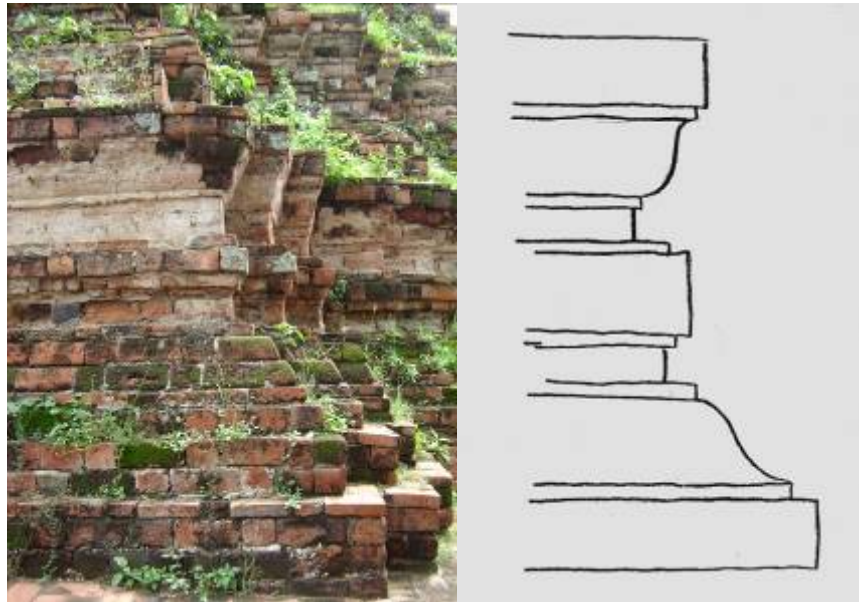
5. การเหลื่อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกฟัก เกี่ยวข้องกับศิลปะล้านนา

การก่อสร้างที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในชุดฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงได้แก่การเหลื่อมท้องไม้ของฐานบัวลูกฟักแต่ละฐานที่ผิดแผกไปจากงานช่างของอยุธยาที่รู้จักกันมาก่อน

ฐานบัวประกอบไปด้วยส่วนประกอบสำคัญเรียงลำดับจากล่างขึ้นไปด้านบนคือ หน้ากระดานล่าง บัวคว่ำ ท้องไม้ บัวหงายและหน้ากระดานบน ส่วนท้องไม้ อาจมีการคาดลวดบัวประดับได้เช่น ลวดบัวลูกฟักหรือลวดบัวลูกแก้วอกไก่ การคาดลวดบัวประดับที่ท้องไม้นี้เปรียบเหมือนการรัดเข็มขัดเข้าไปที่ท้องไม้ ดังนั้นช่องว่างของท้องไม้ที่ปรากฏอยู่ระหว่างลวดบัวจึงมีแนวระนาบตั้งที่เท่ากัน (ดูภาพที่ 52) ระเบียบนี้พบอยู่อย่างเคร่งครัดในการก่อสร้างฐานบัวซึ่งมีการคาดประดับลวดบัวที่ท้องไม้ และมีอยู่ในชุดฐานบัวลูกฟักของเจดีย์ทรงปรางค์รวมทั้งเจดีย์แบบอื่นๆในศิลปะอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-21

ในขณะที่ฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงนั้นปรากฏระเบียบที่ต่างไปจากเดิม กล่าวคือท้องไม้ที่คั่นอยู่ระหว่างลวดบัวลูกฟักด้านล่างและด้านบนมีแนวระนาบตั้ง

ที่ไม่เท่ากัน โดยท้องไม้ที่ขนานอยู่ด้านบนของลวดบัวลูกฟักจะเหลื่อมเข้าไปจากท้องไม้ด้านล่างเล็กน้อย⁵² (ภาพที่ 55)

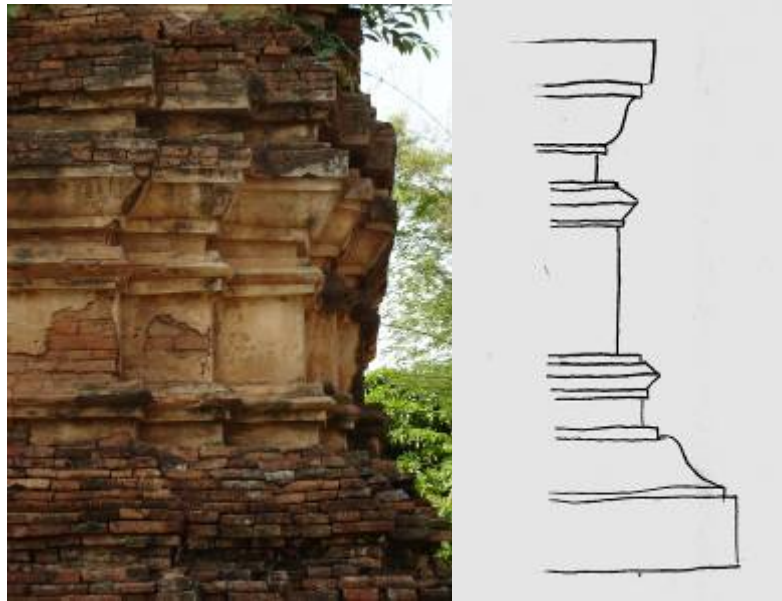
ภาพที่ 55 การเหลื่อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกฟัก ปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบ่ารุง

กรรมวิธีการก่อสร้างเช่นนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนในเจดีย์ทรงปรางค์หรือแม่แตงงานสถาปัตยกรรมใดๆของอยุธยาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 แต่กลับพบอยู่ในเจดีย์ศิลปะล้านนาที่มีอายุช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22⁵³ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการก่อสร้างเจดีย์ซึ่งมีชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ซ้อนกันสองฐานและมีท้องไม้แคบคั่นกลางในผังยกเก็จ ซึ่งชุดฐานเช่นนี้นิยมสร้างในเจดีย์ศิลปะล้านนาทั้งเจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์ทรงปราสาทยอดในราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมาจากการเก็บข้อมูลพบว่าอาจแบ่งรูปแบบการลดเหลื่อมนี้ออกเป็นสองแบบได้แก่

⁵² ข้อมูลจากการสำรวจ.

⁵³ เชื่อว่าแบบแผนการเหลื่อมท้องไม้ของฐานเช่นนี้อาจมีที่มาจากศิลปะพม่าก็ได้ เนื่องจากพบการใช้ระบบเช่นนี้ของชุดฐานเจดีย์บางองค์ตั้งแต่ในศิลปะพุกาม เช่น เจดีย์ชเวสันดอ (Shwe Hzan Daw) สร้างในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 17 และชุดฐานรองรับเจดีย์ศิลปะพม่าในสมัยมณฑลพะโลยซึ่งก็มีอายุไล่ลงมาถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ทว่ายังไม่อาจตรวจสอบสถาปัตยกรรมพม่าในในสมัยอังวะและตองอูซึ่งร่วมสมัยกับล้านนาและอยุธยาได้ชัดเจน ซึ่งหากเป็นอิทธิพลที่มาจากพม่าจริง ศิลปะอยุธยาในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 22 ก็อาจรับเอารูปแบบการเหลื่อมท้องไม้มาจากศิลปะพม่าโดยตรงได้เช่นกัน.

แบบแรก คือการเหลื่อมท้องไม้ด้านบนของลวดบัวที่คาดประดับเข้าไปจากท้องไม้ด้านล่าง เช่นที่พบที่เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เชียงแสน⁵⁴ (ภาพที่ 56) วิธีนี้เป็นรูปแบบเดียวกันกับที่พบที่ปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง

ภาพที่ 56 การเหลื่อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เชียงแสน
รูปแบบเช่นนี้เกิดขึ้นในศิลปะล้านนาราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

แบบที่สอง คือการลดฐานบัวด้านบนเข้าไปจากฐานบัวด้านล่างที่มีท้องไม้แคบๆ คั่นกลางอยู่จึงแลดูเหมือนการเหลื่อมลวดบัวและท้องไม้เข้าไปด้วย รูปแบบนี้จะพบแพร่หลายมากกว่า เช่นชุดฐานของเจดีย์วัดบันสาท(ร้าง) เชียงใหม่อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21⁵⁵ (ภาพที่ 57)

⁵⁴ เจดีย์วัดปราสาทคุ่มได้รับการกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ดู จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน, 21.

⁵⁵ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 147.

ภาพที่ 57 เหลื่อมท้องไม้เข้าของชุดฐานรองรับเรือนธาตุ เจดีย์วัดปันสาท เชียงใหม่
เป็นระบบการลดเหลื่อมชุดฐานอีกแบบที่พบในศิลปะล้านนา

ชุดฐานบัวลูกฟักที่ลดเหลื่อมท้องไม้มีผลให้ทรวดทรงของฐานที่ลดหลั่นกันอย่างเป็นระเบียบมีความสูงในทางดิ่งมากขึ้นผลให้องค์เจดีย์สูงชะลูดขึ้นอย่างรวดเร็วจากส่วนฐาน อันหมายถึงส่วนที่อยู่สูงต่อขึ้นไปได้แก่เรือนธาตุและส่วนยอดอยู่ในเค้าโครงที่เรียวเล็กมากขึ้นด้วยเช่นกัน การที่ช่างอยุธยา นำเอาระบบการก่อสร้างเช่นนี้มาใช้ย่อมหมายถึงความเข้าใจที่จะปรับปรุงรูปแบบของปราสาทให้เพรียวสูงต่างไปจากปราสาทในยุคต้นที่มีรูปทรงอ้วนหนักมากกว่า

เทคนิคการเหลื่อมท้องไม้ของชุดฐานบัวลูกฟักได้พบที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย (ภาพที่ 58) ซึ่งปราสาทประธานองค์นี้สร้างขึ้นบริเวณเมืองศรีสัชนาลัยซึ่งเคยอยู่ใต้อำนาจของ

ภาพที่ 58 ฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย
มีการเหลื่อมท้องไม้เข้า การปรากฏรูปแบบเช่นนี้อาจเป็นอิทธิพลลัคนาที่มีอยู่ในเมืองศรีสุทโธล

ลัคนานานกว่าสิบปีก่อนที่อยุธยาสามารถยึดกลับคืนมาได้ในราว พ.ศ.2017-2018 อันเป็น
ระยะเวลาที่เชื่อว่าการก่อสร้างปรางค์ประธานองค์นี้ขึ้น นอกจากนั้นอิทธิพลของศิลปะลัคนา
ยังคงพบอยู่มากในเมืองศรีสุทโธลด้วย⁵⁶ ส่วนฐานของปรางค์ประธานวัดสุทัศนเทพวรารามจึงมี
ความใกล้เคียงกันกับส่วนเดียวกันของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยมาก เหตุนี้
เทคนิคแบบดังกล่าวที่ช่างชาวอยุธยารับมาจากลัคนาคงจะได้เริ่มปรากฏอยู่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่
21 ลงมาและที่สำคัญยังได้พบสืบเนื่องมาถึงชุดฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานของวัดไชยวัฒน
ารามที่สร้างใน พ.ศ.2172 ด้วย (ภาพที่ 59) ดังนั้นเทคนิคการลดเหลื่อมท้องไม้ที่พบในชุดฐานบัวลูก
ฟักของปรางค์ประธานวัดสุทัศนเทพวรารามจึงควรเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่างครึ่งหลังของ
พุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

⁵⁶ เมืองศรีสุทโธลมีความสัมพันธ์กับทางลัคนามาเป็นเวลานานจนกระทั่งกองทัพลัคนาของ
พระเจ้าติโลกราชเข้ายึดครองเมืองศรีสุทโธล หรือที่เรียกโดยชาวเชียงใหม่ว่า “เชียงชื่น” เป็นระยะเวลานานกว่า
10 ปี อิทธิพลของศิลปะลัคนาจึงปรากฏอยู่ที่เมืองนี้มากมาย เช่น เจดีย์รายบางองค์ในวัดเจดีย์เจ็ดแถวหรือ
ลวดลายปูนปั้นประดับผนังวิหารวัดนางพญา เป็นต้น ดู “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,”95 และ
วินัย พงศ์ศรีเพียร(บรรณาธิการ), “ศรีสุทโธล ปัญหาในทางประวัติศาสตร์,” ใน แฉ่งงานประวัติศาสตร์
เอกสาร โบราณคดี ฉบับพิเศษ (มกราคม - ธันวาคม 2532) : 99-100 และดูการศึกษาอิทธิพลของศิลปะลัคนา
ในเมืองศรีสุทโธล ใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 21,61.

ภาพที่ 59ฐานบัวลูกฟักของปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม มีการลดเหลี่ยมท้องไม้เช่นเดียวกับที่วัดวรมหาธาตุเมืองจำปาสัก

6. ฐานหรือชั้นเชิงบาตร จากชั้นคอดเว้าเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่

ส่วนต่อเนื่องจากชุดฐานบัวลูกฟักได้แก่ชั้นเชิงบาตรซึ่งทำหน้าที่รองรับเรือนธาตุสำหรับชั้นเชิงบาตรของเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะอยุธยาสืบทอดมาจากปราสาทแบบขอม คือชั้นเว้าคอดหรือ “เอวชั้น” ที่ตั้งอยู่เหนือฐานชั้นบนสุดก่อนถึงเรือนธาตุ ชั้นคอดเว้านี้ทำหน้าที่รองรับเรือนธาตุและเสาซุ้มที่ประดับบนเรือนธาตุนั้น

โดยทั่วไปปราสาทที่สร้างในอยุธยายุคต้นมีชั้นเชิงบาตรที่ประกอบด้วยท้องไม้และบัวหางายที่อยู่ในรูปของฐานบัวครึ่งฐานวางอยู่บนหน้ากระดานบนของฐานบัวฐานสุดท้ายของชุดฐานรองรับเรือนธาตุ เช่น ที่ปราสาทประธานวัดส้ม (ภาพที่ 60) และปราสาทประธานวัดราชบูรณะเป็นต้น ซึ่งยังคงสืบทอดถึงปราสาทที่สร้างขึ้นในสมัยต่อมาเช่นปราสาทประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก (ภาพที่ 61) ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยและปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกด้วย

ส่วนชั้นเชิงบาตรของปราสาทประธานวัดวรมหาธาตุเมืองจำปาสักนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่เพื่อรองรับเรือนธาตุ (ภาพที่ 62) (ส่วนเชิงบาตรของส่วนมุขจะนำเป็นบัวหางายแบบปรกติ) ซึ่งไม่เคยปรากฏในปราสาทของอยุธยามาก่อนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-21 จึงนับว่าเป็นลักษณะพิเศษที่น่าจะเกิดขึ้นหลังจากระยะนั้น และเมื่อพิจารณาจากความนิยมในการใช้ลวดบัว

ลูกแก้วออกไก่อซึ่งนิยมในศิลปะล้านนามาก่อน การใช้ชั้นเชิงบาตรที่ประดับลูกแก้วออกไก่อจึงอาจแสดงอิทธิพลจากศิลปะล้านนาด้วย สอดคล้องกับรูปแบบอื่นๆที่ปรากฏในการก่อสร้างปราสาทประธานองค์นี้ เช่น การก่อคูหาหรือการเหลื่อมท้องไม้ของชุดฐานบัวลูกฟักเป็นต้น ชั้นเชิงบาตรแบบเดียวกันนี้ยังปรากฏอยู่ที่ปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 63) และพบต่อมาในปราสาทที่สร้างสมัยอยุธยาตอนปลายบางองค์ เช่น ปราสาทวัดวิหารทอง อโยธยา⁵⁷ เป็นต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าชั้นเชิงบาตรที่เป็นฐานบัวลูกแก้วออกไก่อของวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นรูปแบบที่มีอายุอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 23 แต่ไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 21 ขึ้นไป

ภาพที่ 60 ฐานเชิงบาตรของปราสาทวัดส้ม
เป็นบัวหงายและท้องไม้

⁵⁷ การกำหนดอายุปราสาทวัดวิหารทอง อโยธยา ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 65. อย่างไรก็ตาม ปราสาทที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ไปจนถึงสิ้นสมัยอยุธยาก็ยังสร้างให้ฐานเชิงบาตรนี้เป็นส่วนหนึ่งของฐานรองรับเรือนธาตุชั้นบนสุดไป แต่ก็มีที่ยังคงทำฐานเชิงบาตรต่อจากชุดฐานรองรับเรือนธาตุด้วย เช่น ปราสาทเล็กวัดโลกยสุธาราม อโยธยา

ภาพที่ 61 ฐานเชิงบาตรของปราสาทประธานวัดจุฬามณี

ภาพที่ 62 ฐานเชิงบาตรของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง

ภาพที่ 63 ฐานเชิงบาตรของปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม
เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ แบบเดียวกับปรางค์ประธานวัดวรมหาเจดีย์เมืองจำรุง

เมื่อพิจารณาจากชุดฐานบัวลูกแก้วที่มีระบบการซ้อนลดหลั่นในทางดิ่งสูงและมีการใช้เทคนิคบางประการที่มาจากสถาปัตยกรรมศิลปะล้านนาประกอบกันกับฐานเชิงบาตรที่เปลี่ยนแปลงจากฐานบัวครึ่งฐานหรือฐานคอดบัวรองรับเรือนธาตุที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นมาเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ จึงสามารถกำหนดอายุรูปแบบของชุดฐานปรางค์ประธานวัดวรมหาเจดีย์เมืองจำรุงเอาไว้ได้ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

7. แผนผังของเรือนธาตุ : ขนาดของมุมที่เท่ากัน

เรือนธาตุเป็นส่วนสำคัญของเจดีย์ทรงปรางค์หรือเจดีย์ทรงปราสาทในฐานะเป็นส่วนที่ประดิษฐานรูปเคารพหรือบรรจุพระบรมสารีริกธาตุรวมทั้งเป็นส่วนกำหนดแผนผังและรูปทรงโดยรวมของปรางค์องค์นั้นๆด้วย สำหรับเรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดวรมหาเจดีย์เมืองจำรุงมีความน่าสนใจในด้านการสืบทอดรูปแบบจากปรางค์ที่เก่าก่อนหน้าและการสืบเนื่องไปสู่ปรางค์ที่มีอายุหลังลงมา

เรือนธาตุอยู่ในผังย่อมุมไม้ยี่สิบ คือแตกมุมประธานขนาดใหญ่ออกมาเป็นมุมย่อยขนาดข้างอีกสองมุมรวมเป็นด้านละห้ามุม มุมประธานที่มีขนาดใหญ่คือมุมของห้องเรือนธาตุหลัก ส่วนมุมย่อยที่แตกออกมาอาจมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ของอาคารซ้อนชั้นหรือปราสาทอันเป็นแนวคิดหลักของการสร้างเจดีย์ทรงปรางค์ผ่านจากปราสาทแบบขอมลงมา (ภาพที่ 64)

มูมประธานที่ยังคงมีขนาดใหญ่เด่นชัดแสดงความใกล้ชิดกับเจดีย์ทรงปราสาทในสมัยอยุธยา
ตอนต้น เช่นที่ปราสาทประธานวัดพระราม ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา (ภาพที่ 65) และ
ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี (ภาพที่ 66) ซึ่งสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 64 เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุง
อยู่ในผังจัตุรมุข มีลวดบัวเชิง - ลวดบัวรัดเกล้าคาดประดับเป็นแถบค้ำวุ้นนเรียงกันชัดเจน

ภาพที่ 65 เรือนธาตุของปราสาทประธาน วัดราชบูรณะ
ยังคงเน้นความสำคัญของมูมประธานให้มีขนาดใหญ่กว่ามูมย่อย

ภาพที่ 66 เรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี
ยังคงเน้นมุมประธานขนาดใหญ่ แนวเอนลาดสอปเข้าหากันเล็กน้อย

แต่ถ้าหากเปรียบเทียบกันกับปรางค์ในยุคต้นแล้วมุมประธานของเรือนธาตุปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงก็มีขนาดของมุมประธานที่ใหญ่กว่ามมย่อยเพียงเล็กน้อย แสดงถึงอายุที่ล่าลงมาจากปรางค์ในศิลปะอยุธยาตอนต้นแล้ว

การสร้างมุมประธานที่มีขนาดใกล้เคียงกันกับมมย่อยนี้พบที่ปรางค์ประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก (ภาพที่ 67) และยังปรากฏต่อมาที่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย จนถึงปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก อันเป็นปรางค์ของอยุธยาที่สร้างขึ้นในหัวเมืองเหนือช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ต่อมาที่ปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 68) มีมุมประธานกับมมย่อยขนาดใกล้เคียงกันมากยิ่งขึ้นกว่าปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง

ภาพที่ 67 เรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก

ภาพที่ 68 เรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม
มุมประธานและมุมน้อยแยกออกเป็นมุมเล็กๆ ที่มีขนาดเกือบเท่าๆ กัน

แผนผังที่มีการแตกมุมของเรือนธาตุในเจดีย์แบบต่างๆรวมทั้งเจดีย์ทรงปรางค์ของ ศิลปะอยุธยาในระยะต่อมานั้นเริ่มที่จะมีแนวโน้มในการสร้างมุมประธานและมุมย่อยให้มีขนาด ใกล้เคียงกันจนกระทั่งเจดีย์มีแผนผังย่อมุมแบบเท่ากันทุกมุมในสมัยอยุธยาตอนปลายราวพุทธ ศตวรรษที่ 23 ลงมา⁵⁸ เช่น ปรางค์วัดบรมพุทธาราม เรือนธาตุที่แตกมุมย่อยที่มีขนาดใกล้เคียงกับ มุมประธานของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุงจึงแสดงรูปแบบที่มีอายุอยู่ในช่วงระหว่างปลาย พุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และคงไม่ล่าลงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23

8. แผนผังของเรือนธาตุ : จัตุรมุข

นอกจากแผนผังเกี่ยวกับมุมประธาน-มุมย่อยแล้ว รูปแบบที่น่าสนใจอีกประการ ของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุงคือการสร้างอยู่ในแผนผังแบบจัตุรมุข ซึ่งแต่เดิมปรางค์ ประธานขนาดใหญ่ของอุทยานนิยมสร้างผังให้มีตรีมุขยื่นออกมาทางด้านหน้าหรือทิศตะวันออก ของห้องเรือนธาตุตามแบบที่สืบมาจากปราสาทขอม ยกเว้นปรางค์ประธานของวัดมหาธาตุ อยุธยา ซึ่งมีแผนผังแบบจัตุรมุข แต่ทว่าปรางค์องค์นี้ได้เคยชำรุดและการปฏิสังขรณ์ใหม่จึงไม่อาจ ทราบถึงรูปแบบสมัยแรกสร้างอย่างแท้จริงได้

ปรางค์ประธานขนาดใหญ่ที่พบว่ามีแผนผังคล้ายแบบจัตุรมุขเป็นครั้งแรกๆคือปรางค์ ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก แต่รูปแบบยังไม่เป็นจัตุรมุขอย่างแท้จริงเนื่องจากมีการ สร้างมุขจะนำสั้นๆยื่นออกมาทางทิศตะวันออกเพื่อรับกับบันไดทางขึ้นที่มีเพียงด้านเดียว ในขณะที่ ปรางค์วัดวรเชตุเทพบารุงมีทางขึ้นสู่มุขจะนำทั้งสี่ด้าน ทำให้แผนผังเป็นกากบาทที่สมมาตรกัน

รูปแบบแผนผังเช่นนี้น่าจะเป็นการนำเอาแผนผังของเจดีย์แบบอื่นนำมาใช้กับเจดีย์ ทรงปรางค์ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่พบจะเห็นได้ว่าเจดีย์ในศิลปะอยุธยาที่มีแผนผังเป็น จัตุรมุขและมีบันไดทางขึ้นสู่คูหาหรือมุขจะนำทั้งสี่ด้านนั้นปรากฏขึ้นครั้งแรกในเจดีย์ประธานวัด พระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา (ภาพที่189) ที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2035⁵⁹ เจดีย์ประธานจำนวนสามองค์ นี้มีรูปแบบ

⁵⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 66.

⁵⁹ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 96.

ภาพที่ 189 เจดีย์ประธานองค์ทิศตะวันออกของวัดพระศรีสรรเพชญ์
มีการทำจัตุรมุขคือมุขที่ออกทั้งสี่ทิศสมมาตรกัน

เหมือนกันคือเป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ มีการออกมุขจากองค์ระฆังทั้งสี่ด้านและมีบันไดขึ้นสู่
คูหาของมุขนั้นทุกด้าน สันหลังคามุขประดับด้วยเจดีย์ยอด คือเจดีย์ขนาดเล็กที่วางไว้เหนือมุข
คูหาด้านทิศตะวันออกสามารถเข้าไปภายในองค์เจดีย์ได้

เชื่อว่าช่างผู้สร้างปราสาทประธานวัดวรมหาธาตุเทพบารุงคงจะปรับเปลี่ยนเอารูปแบบ
แผนผังดังกล่าวมาใช้ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์รูปแบบของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
พิษณุโลกที่เริ่มไม่สร้างตรีมุขยื่นออก ประกอบกันกับแผนผังที่เป็นจัตุรมุขคล้ายคลึงกันกับเจดีย์
ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงอาจกล่าวได้ว่าแผนผังแบบดังกล่าวของปราสาทประธาน
วัดวรมหาธาตุเทพบารุงจึงควรกล่าวหลังจากช่วงครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาแล้วแต่คงไม่เกินช่วง
ปลายของพุทธศตวรรษที่ 22 คือที่ปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามซึ่งสร้างใน พ.ศ.2172 อันเป็น
ปราสาทที่มีแผนผังเช่นเดียวกันกับปราสาทประธานวัดวรมหาธาตุเทพบารุงแล้ว อนึ่ง รูปแบบแผนผังของ
เรือนธาตุเช่นนี้อาจเกี่ยวข้องกับระบบการก่ออิฐภายในส่วนยอดที่เป็นห้องกลวงในผังวงกลมซึ่ง
มีที่มาจากเจดีย์ทรงระฆังด้วยเช่นกัน จากข้อวิเคราะห์ดังกล่าว แผนผังของเรือนธาตุปราสาท

ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงแสดงความก้ำกึ่งระหว่างแผนผังในสมัยอยุธยาตอนต้นและอยุธยาตอนปลาย รวมทั้งมีการผสมผสานรูปแบบจากเจดีย์ทรงอื่นๆเข้ามาด้วย แผนผังเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22

9. *ผนังเรือนธาตุที่เอนสอบเข้าหากันและการประดับลวดบัวเชิง- ลวดบัวรัดเกล้า :*
ที่มาจากปรางค์ประธานที่สร้างขึ้นในหัวเมืองเหนือช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

องค์ประกอบที่สามารถใช้วิเคราะห์เพื่อกำหนดอายุของปรางค์ได้อีกประการ คือ รูปทรงและแนวชั้นการประดับลวดบัวของเรือนธาตุซึ่งมีพัฒนาการอยู่ควบคู่กับรูปแบบของปรางค์มาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มต้น

ผนังเรือนธาตุของปราสาทขอมมีแนวตั้งฉากตรงและประดับด้วยลวดบัวเป็นเส้นคาดเรียงกันด้านล่างและด้านบนที่เรียกกันว่า “ลวดบัวเชิง” และ “ลวดบัวรัดเกล้า” ลวดบัวทั้งสองมักประดับด้วยลวดลายตามแถบคิ้วขาของเส้นลวด รูปแบบดังกล่าวสืบลงมาถึงปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี ซึ่งยังคงระเบียบแบบปราสาทขอมเอาไว้ โดยมีผนังตั้งตรงและเอนลาดออกเล็กน้อยที่ส่วนฐานและยอดซึ่งการเอนลาดนี้เกิดจากการเหลื่อมของลวดบัวเชิงและบัวรัดเกล้าที่เป็นสันฐานคาดประดับอยู่ด้านล่างและด้านบนนั่นเอง กรรมวิธีการสร้างลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้าของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรีเริ่มจากการถากศิลาแลงเป็นแนวคิ้วโกนตามยาวขึ้นก่อนจะฉาบปูนและปั้นลวดลายประดับตามแนวเส้นลวดบัวนั้น ผลที่ได้คือแถบลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้าฐานหนาที่มีปริมาตรมากจนเห็นได้ชัด

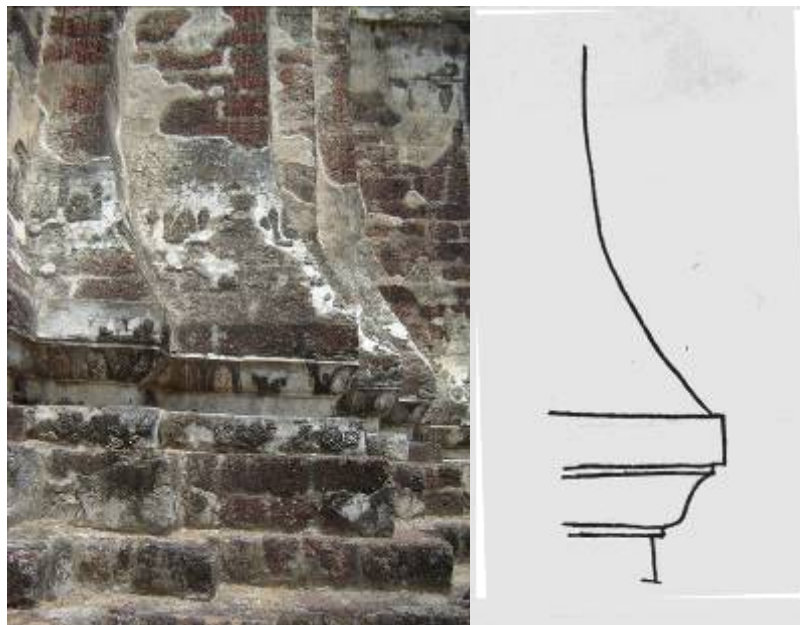
รูปทรงของเรือนธาตุของปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นมีความเปลี่ยนแปลงจากต้นแบบในปราสาทขอมเล็กน้อย ได้แก่การสร้างผนังเรือนธาตุที่ยึดสูงขึ้นให้เอนสอบเข้าหากันเล็กน้อย⁶⁰ ส่วนลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้านั้นได้ปรับเปลี่ยนกรรมวิธีเป็นเพียงการปั้นปูนเป็นเส้นยาวหรือที่เรียกว่าเส้นลวดติดไว้กับผนังเรือนธาตุที่เอนสอบ⁶¹ รูปทรงและปริมาตรของลวดบัวทั้งสองจึงไม่เด่นชัดมากเท่า รูปแบบดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนเช่นที่ปรางค์วัดส้ม (ภาพที่ 69) และปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา (ภาพที่ 70)

⁶⁰ สันติ เล็กสุขุม. *วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายปูนปั้นสมัยอยุธยาตอนต้น*, 2,18.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 18,34-37.

ภาพที่ 69 เรือนธาตุและการประดับลวดบัวเชิง-ลวดบัววัดเกล้าของปราสาทวัดส้ม
ความเอนสอบเข้าเล็กน้อยและวิธีการที่เป็นเส้นเล็กไม่มีปริมาตรเป็นระเบียบสำคัญของเรือนธาตุ
เจดีย์ทรงปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้น

ภาพที่ 70 ลวดบัวเชิงของเรือนธาตุ ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา

เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดวรมหาธาตุเทพบารุงมีการเอนเข้าหากันเล็กน้อยแสดง ความสืบเนื่องจากปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้นลงมา ในขณะที่เดียวกันกับที่มีการทำลวดบัวเชิง และบัวรัดเกล้าที่นูนหนาเรียงกันเป็นแถว จากสภาพที่ชำรุดขององค์ปราสาทซึ่งปูนฉาบได้กระเทาะ ออกหมดทำให้แลเห็นได้ชัดเจนว่าบัวเชิงและบัวรัดเกล้าเกิดจากการก่ออิฐขนาดใหญ่ที่บากเป็นสัน คมคล้ายอกไก่ให้ยื่นออกมาจากพื้นระนาบของผนังเรือนธาตุ (ภาพที่ 71) กรรมวิธีนี้คล้ายเป็นการ สร้างชุดลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้าประดับเรือนธาตุของปราสาทที่เก่าก่อนสมัยอยุธยาเช่น ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของนักวิชาการทำให้ ทราบว่ารูปแบบเช่นนี้ได้มีการนำกลับมาใช้กับปราสาทที่สร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ด้วย ที่สำคัญคือปราสาทประธานวัดจุฬามณี พิษณุโลก⁶²(ภาพที่ 72)และปราสาทประธานวัดพระศรีรัตน มหาธาตุเขลียง(ภาพที่ 73) ที่สร้างขึ้นในระยะต่อมา

ภาพที่ 71 ลวดบัวเชิงของเรือนธาตุปราสาทประธานวัดวรมหาธาตุเทพบารุง เป็นแถบคิ้วนูนชัดเจน เกิดจากการก่ออิฐให้ยื่นพื้นแนวระนาบของเรือนธาตุและบากเป็นสันคม

⁶² ดู สันติ เล็กสุขุม, ปราสาทและลายปูนปั้นประดับวัดจุฬามณี พิษณุโลก, 62.

ภาพที่ 72 ลวดบัวเชิงของเรือนธาตุปรางค์ประธาน วัดจุฬามณี

ภาพที่ 73 ลวดบัวเชิงของเรือนธาตุปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเจดีย์ทรงปรางค์ของอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อสังเกตจากการประดับลวดบัวเชิง-ลวดบัวรัดเกล้าที่เรือนธาตุแล้วนั้น กลุ่มปรางค์ประธานที่สร้างขึ้นในหัวเมืองเหนือมีความแตกต่างจากปรางค์ที่สร้างขึ้นทางภาคกลางตอนล่าง คือมีการกลับไปใช้ลวดบัวเชิง-ลวดบัวรัดเกล้าแบบเป็นคิ้วนูนหนา ในขณะที่ปรางค์ของหัวเมืองใกล้เคียงกับกรุงศรีอยุธยา กลับยังสืบทอดรูปแบบเรือนธาตุเอนลาดและไม่เน้นการประดับลวดบัวที่ปรากฏอยู่

ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น⁶³ รูปทรงของเรือนธาตุและการประดับลวดบัวเชิง-ลวดบัวรดเกล้าของ
ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารู่งที่แสดงการสืบต่อจากปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
เขลียงลงมา จึงอาจมีนัยสำคัญที่บ่งบอกถึงการนำเอารูปแบบของปราสาทที่มีสายวิวัฒนาการอยู่ใน
หัวเมืองเหนือลงมาสร้างยังกรุงศรีอยุธยา

เชื่อว่ารูปแบบของการประดับเรือนธาตุของปราสาทที่พบในหัวเมืองเหนือเช่นนี้อาจแพร่
ลงมาที่อยุธยาในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งในเอกสารพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการเท
ครัวหัวเมืองเหนือลงมายังกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา⁶⁴ ซึ่งคงนำเอาผู้คน
และช่างหลวงรวมทั้งราชสำนักเดิมที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงวางแผนไว้ลงมาด้วย
รูปแบบบางอย่างของของปราสาทที่คุ้นเคยกันในกลุ่มหัวเมืองเหนือจึงได้รับการถ่ายทอดอยู่ใน
ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารู่งด้วย

ต่อมาที่ปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามก็ยิ่งปรากฏรูปแบบเรือนธาตุเอนสอบและ
ลวดบัวเชิง - ลวดบัวรดเกล้าเป็นเส้นนูนหนาเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 74) ก่อนที่รูปแบบของเรือนธาตุ
เช่นนี้จะเปลี่ยนไปในช่วงหลังจากพุทธศตวรรษที่ 22 เนื่องจากการคลี่คลายองค์ประกอบ รูปทรง
และขนาดที่เล็กลงของปราสาทศิลปะอยุธยาตอนปลาย เช่น ปราสาทวัดวิหารทอง อยุธยา (ภาพที่ 75)

ภาพที่ 74 ลวดบัวเชิงประดับเรือนธาตุของปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม

⁶³ เกี่ยวกับข้อสังเกตดังกล่าวนี้ได้กล่าวเอาไว้แล้วในหัวข้อของปราสาทในพุทธศตวรรษที่ 21.

⁶⁴ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 101.

ภาพที่ 75 เรือนธาตุของปราสาทวัดวิหารทอง

เหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่ารูปทรงและการประดับลวดบัวของเรือนธาตุของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุญนั้นมีอายุช่วงหลังจากพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 22 โดยสร้างตามแบบปราสาทที่สร้างขึ้นในกลุ่มหัวเมืองเหนือ และมีความใกล้เคียงทางด้านระเบียบแบบแผนกับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยเป็นอย่างยิ่ง

10. มุขจะนำขุมซ้อน ไม่มีการประดับเจดีย์ยอดที่สันหลังคามุข

จะนำขุมซ้อนที่ประดับเรือนธาตุของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุญซึ่งปัจจุบันผ่านการบูรณะขึ้นใหม่จนหมดแล้วจากสภาพที่พังทลายในอดีต ปรากฏเป็นขุมซ้อนสามขุมลดหลั่นกัน การทำเสาขุม ลวดลายประดับและรายละเอียดต่างๆหากเคยมีอยู่ก็หลุดร่วงไปจนหมดแล้ว แม้ว่าสภาพเดิมของยอดขุมที่พังทลายลงมาหมดมีจำนวนซ้อนมีถึงสามขุมแต่ก็เป็นขุมสั้นและแคบจึงเชื่อว่าคงไม่มีพื้นที่พอสำหรับการประดับเจดีย์ยอดอย่างที่พบในขุมจัตุรมุขของเจดีย์ประธานวัดพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งขุมยี่ดยาวออกมามากกว่า อนึ่ง ปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามที่

มีการออกขุดค้นสำรวจเช่นเดียวกันและอยู่ในสภาพสมบูรณ์กว่าก็ไม่ปรากฏการประดับเจดีย์ยอดเช่นกัน⁶⁵

11. ช่องจะระนำเคยติดตั้งบานประตูไม้

ช่องจะระนำของเรือนธาตุเป็นช่องเว้าสี่เหลี่ยมเรียบ ปูนที่ฉาบจะหลุดร่วงไปจนหมดเผยให้เห็นการเรียงอิฐเรียบเสมอกัน (ภาพที่ 76) ยังมีเหลือข้อไม้รองรับโครงสร้างอิฐส่วนบนและร่องรอยการวางวงกบประตูไม้อยู่ด้วย (ภาพที่ 77)

ภาพที่ 76 ช่องจะระนำที่ขุดได้ ปรามค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุง

⁶⁵ การทำเจดีย์ยอดอาจเริ่มหมดความนิยมลงในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 22 เห็นได้จากเจดีย์ภูเขาทอง อโยธยา ซึ่งไม่ปรากฏการทำเจดีย์ยอดที่สันหลังคามุขแล้ว ดู สันติ เล็กสุขุม. เจดีย์เพิ่มมม เจดีย์ย่อมม สมัยอยุธยา, 39 และ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 95.

ภาพที่ 77 ซื่อและวงกบประตูไม้ของช่องจระนำทิศใต้ ปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง เป็นหลักฐานว่าช่องจระนำของปรางค์ทุกด้านเคยมีการทำบานประตูมาก่อน

ตามระเบียบของปรางค์ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มาแล้วนิยมประดิษฐานพระพุทธรูปที่ช่องจระนำเว้นด้านที่เป็นทางเข้าสู่คูหา ช่องจระนำจึงมักจะตั้งก่อวัสดุให้เป็นโถงยื่นออกมาเพื่อเป็นตัวยึดประติมากรรมพระพุทธรูปที่จะปั้นปูนประดับในภายหลังเช่นที่จระนำของปรางค์ประธานวัดนวก อยุธยา (ภาพที่ 78) รูปแบบของช่องจระนำของเรือนธาตุปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงแสดงลักษณะที่ต่างไปจากปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว

ภาพที่ 78 พระพุทธรูปประดิษฐานในจระนำปรางค์วัดนก
เป็นรูปแบบสำคัญของปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้น

ปรางค์ประธานวัดวัดจุฬามณี พินธุโลกได้ย้อนกลับไปสร้างตามแบบเก่ากว่านั้นคือสร้างเป็นประตูหลอกและบันป่วนประดับลวดลาย⁶⁶ (ภาพที่ 79) ในขณะที่ช่องจระนำเรียบเริ่มพบที่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย อย่างไรก็ตามก็เป็นช่องจระนำที่ต้นจนไม่อาจคิดว่าเคยมีการสร้างบานประตูปิด-เปิดเอาไว้ได้ แต่จะได้พบในช่องจระนำด้านทิศตะวันตกของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พินธุโลก ซึ่งเจาะช่องไว้ค่อนข้างลึกเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปและมีบานประตูไม้พร้อมวงกบอยู่ด้วย รูปแบบดังกล่าวสืบทอดลงมาที่ปรางค์ประธานของวัดไชยวัฒนารามด้วย จระนำทั้งสามด้านมีความลึกคล้ายห้องคูหาจนสามารถทำวงกบเพื่อติดตั้งประตูในจระนำ แต่ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปประดิษฐานติดกับจระนำ

⁶⁶ สันติ เล็กสุขุม, ปรางค์และลายปูนปั้นประดับวัดจุฬามณี พินธุโลก, 14.

ภาพที่ 79 ประตูลอก จระนำปรางค์ประธานวัดจุฬามณี
เป็นการย้อนกลับไปสร้างตามแบบปรางค์ที่เก่ากว่าสมัยอยุธยาตอนต้น เช่นที่ปรางค์ประธานวัด
พระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

นอกจากนั้น ยังได้พบการประดับที่แปลกไปจากที่เคยพบในปรางค์ของอยุธยา คือ
เจดีย์ขนาดเล็กในจระนำของปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราช ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นปรางค์ขนาด
ใหญ่ที่อาจได้รับการสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย และมีรูปแบบการประดับภายในจระนำที่พิเศษ
ไปจากปรางค์องค์อื่นๆในสมัยเดียวกัน (ภาพที่ 28)

รูปทรงของปรางค์ที่ทำให้เรือนธาตุมีความผอมเพรียวมากขึ้นในสมัยอยุธยาตอน
ปลายส่งผลให้พื้นที่ภายในช่องจระนำนี้ยิ่งบีบแคบจนไม่สามารถประดับพระพุทธรูปหรือแม้แต่
ลวดลายใดๆได้เลย (ภาพที่ 80) ต่อเมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์แล้วจึงกลับมามีการประดับช่อง
จระนำของเจดีย์ทรงปรางค์อีกครั้งในรูปแบบที่แตกต่างไปจากสมัยอยุธยาโดยสิ้นเชิง⁶⁷ (ภาพที่ 81)

การทำช่องจระนำเรียบและ/หรือมีบานประตูจริงแบบดังกล่าวนี้นคงจะคลี่คลายมาจาก
การกลับไปสร้างประตูลอกของปรางค์ประธานวัดจุฬามณี จนในที่สุดก็ไม่ปรากฏการประดับใดๆ

⁶⁷ ได้แก่การประดับจระนำด้วยรูปพระสาวกหรือเทวดา ดู สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลและมุมมอง :
ศิลปรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 103, 141.

ที่ช่องจระนำนี้เลยที่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย ซึ่งหากจะเคยมีก็อาจจะเป็นการประดิษฐานพระพุทธรูปลอยตัวต่างหากไม่ใช่พระพุทธรูปที่ขึ้นรูปจากโคลนติดกับผนังจระนำ⁶⁸ รูปแบบของช่องจระนำเรียบและทำบานประตูของปรางค์ประธานวัดสุโขทัยบ่งชี้ถึงความเปลี่ยนแปลงของการประดับจระนำเจดีย์ทรงปรางค์จากการประดิษฐานพระพุทธรูปในจระนำมาเป็นประตูหลอกก่อนที่จะกลายเป็นจระนำเรียบและสร้างบานประตูจริง เชื่อมโยงได้ถึงวิวัฒนาการที่ต่อเนื่องจากปรางค์ที่สร้างอยู่ในหัวเมืองเหนือลงมา จึงน่าจะมียุคในช่วงระหว่างครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาจนถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 28 เจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมขนาดเล็กประดับในจระนำของปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราช

⁶⁸ ตัวอย่างการประดับพระพุทธรูปลอยตัวในช่องจระนำพบที่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก ซึ่งเข้าใจว่าเกิดจากการบูรณะในสมัยหลังตามแบบเดิมที่เคยมีอยู่.

ภาพที่ 80 จระนำของปรางค์เล็กวัดโลกยสุธา ออยุธยา
ศิลปะอยุธยาตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 23 สังเกตได้ว่าเรือนธาตุที่เล็กลงทำให้ช่องจระนำแคบ
เข้าจนไม่สามารถประดับอะไรได้เลย

ภาพที่ 81 จระนำของปรางค์มูมภายในระเบียงคด วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร
ความเปลี่ยนแปลงในการประดับจระนำด้วยรูปเทวดาเช่นนี้พบเมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์

กล่าวโดยรวมแล้ว ส่วนกลางหรือเรือนธาตุของปราสาทประธานวัดวรมหาธาตุเมืองบั้งไฟ
แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่น่าจะมีอายุอยู่ระหว่างช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงครึ่งหลัง
ของพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่แผนผังที่มุมประธานกับมุมย่อยมีขนาดใกล้เคียงกัน การสร้างชุดลวด
บัวเชิง-ลวดบัวรัดเกล้าที่เป็นเส้นค้ำยันหนาในขณะที่ยังเรือนธาตุเอนสอบเข้าเล็กน้อยตาม
รสนิยมที่สืบมาจากปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้น และทำช่องจระนำที่มีบานประตูปิด-เปิดสู่คูหา
ทั้งสี่ด้านได้

12. ไม่ปรากฏชั้นเชิงบาตรครุฑแบก

ปราสาทขนาดใหญ่ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มักปรากฏองค์ประกอบสำคัญ
ทางสถาปัตยกรรมส่วนหนึ่ง คือ “เชิงบาตรครุฑแบก” หรือ “ชั้นครุฑ” ลักษณะของเชิงบาตรครุฑ
แบกนี้ได้แก่ชั้นคอดเว้าตั้งอยู่เหนือเรือนธาตุคล้ายกับ “เอวชั้น” แต่มีการประดับด้วยรูปครุฑที่มุมทั้ง
สี่ และอาจมีรูปยักษ์หรือทวารบาลประดับเคียงข้างด้วย ชื่อของส่วนประกอบนี้จึงเรียกขึ้นตาม
รูปแบบดังกล่าว

เชิงบาตรครุฑแบกนี้อาจมีเค้าการประดับที่พบในปราสาทแบบขอมมาก่อน⁶⁹ เช่นที่
ปราสาทพิมาย และได้พบอยู่ที่ในปราสาทของอยุธยาซึ่งมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ได้แก่ปราสาท
ประธานวัดพระราม (ภาพที่ 82) และปราสาทประธานวัดราชบูรณะ (ภาพที่ 83) ยังได้พบต่อมาที่
ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย⁷⁰ กับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
พิษณุโลก (ภาพที่ 84) ที่สร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ด้วย

⁶⁹ สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา, 14.

⁷⁰ ชั้นคอดเว้าเหนือเรือนธาตุของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยเหลือร่องรอยการ
ประดับรูปยักษ์หรือทวารบาลตามมุมซึ่งชำรุดหลุดร่วงไปมากแล้ว จึงเชื่อว่าเดิมคงมีรูปครุฑประดับอยู่ด้วยตาม
แบบแผนของเชิงบาตรครุฑแบกนี้.

ภาพที่ 82 เสิงบาตรครุฑแบก ปรางค์ประธานวัดพระราม

ภาพที่ 83 เสิงบาตรครุฑแบก ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ

ภาพที่ 84 เชิงบาตรครุฑแบก ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก

สำหรับปรากฏประธานวัดวรเชตุเทพบารุง แม้ว่าจะมีชั้นฐานคอดเฝ้าเหนือเรือนธาตุ ในตำแหน่งเดียวกับเชิงบาตรครุฑแบกของปรากฏที่กล่าวมา แต่ก็ป็นฐานคอดเฝ้าที่ประดับ ลูกแก้วอกไก่ที่ทองไม้และตั้งอยู่เหนือเรือนธาตุ สัดส่วนของฐานชั้นนี้มีความเตี้ยแคบจนไม่อาจ ประดับรูปประติมากรรมใดๆ ได้ (ภาพที่ 85) ส่วนนี้จึงไม่ใช่เชิงบาตรครุฑแบกแต่เป็นชั้นฐาน คอดเฝ้าที่รองรับยอดชั้นซ้อนทรงพุ่มที่อยู่เหนือขึ้นไปเท่านั้น

ภาพที่ 85 ชั้นคอดเฝ้าเหนือเรือนธาตุ ปรากฏประธานวัดวรเชตุเทพบารุง

การไม่ปรากฏเชิงบาตรครุฑแบบนี้ทำให้กล่าวได้ว่าปรางค์ประธานของวัดวรเชตุ-
เทพบารุณีมีอายุหลังลงมาจากกลุ่มปรางค์ในพุทธศตวรรษที่ 21 ได้ เนื่องจากปรางค์ที่มีอายุในช่วง
นั้นยังปรากฏส่วนประกอบนี้อยู่ซึ่งใกล้เคียงกับปรางค์ที่เก่ากว่า คือในพุทธศตวรรษที่ 20 และที่
สำคัญที่ทำให้กล่าวได้เช่นนั้น คือปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม สร้างขึ้นในครึ่งหลังของพุทธ
ศตวรรษที่ 22 ก็ไม่ปรากฏเชิงบาตรครุฑแบบนี้แล้วแต่เป็นชั้นคอดั่วที่ประดับลูกแก้วอกไก่
เช่นเดียวกัน (ภาพที่ 86) รูปแบบเช่นนี้จึงเป็นจุดที่ทำให้กำหนดอายุปรางค์ประธานวัดวรเชตุ-
เทพบารุณีให้อยู่ในช่วงระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ 21 และปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ได้อย่าง
ชัดเจน

ภาพที่ 86 ชั้นคอดั่วเหนือเรือนธาตุ ปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม

ชั้นเชิงบาตรครุฑแบบนี้ได้กลับมาสร้างกันอีกในปรางค์สมัยรัตนโกสินทร์ด้วย เช่นที่
อัมฤตมหาเจดีย์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

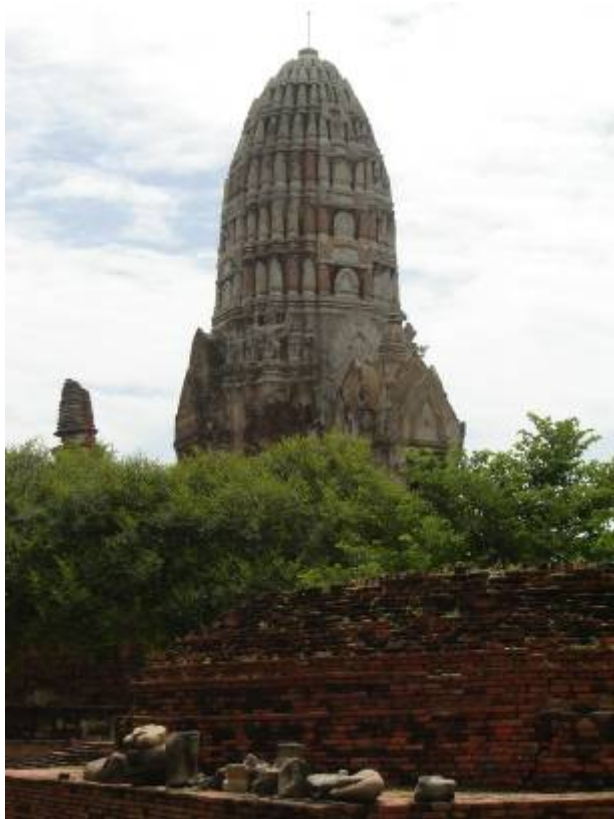
13. ส่วนยอด : ชั้นรัดประคด ช่องปัญชร กลีบขนุนและบันแถลง

ความหมายของชั้นหลังคาที่ซ้อนขึ้นไปคือเรือนชั้นหรือปราสาทที่แสดงถึงฐานันดร
ศักดิ์สูง มีต้นเค้าจากศิลปะอินเดียผ่านมาทางปราสาทแบบขอมซึ่งได้มีการปรับปรุงรูปทรงของชั้น
ซ้อนนี้ให้อยู่ในทรงพุ่ม

ส่วนหลังคาที่ซ้อนกันมีรูปแบบเป็นการจำลองส่วนเรือนธาตุยื่นย่อให้มีขนาดและสัดส่วนที่เล็กลงเพื่อซ้อนลดหลั่นกัน แต่ละชั้นประกอบด้วยช่องประตูจำลองที่มีเสาดั้งคานทับตามอย่างประตูกว้างของเรือนธาตุที่ลดขนาดลงมา บางครั้งจึงเรียกชั้นซ้อนเหล่านี้ว่า “ชั้นบัญชร” ซึ่งมีลักษณะคอดเว้าที่ฐานและผายออกที่ยอดเพื่อรองรับชั้นซ้อนต่อขึ้นไป ชั้นบัญชรหรือชั้นซ้อนนี้มีระเบียบของจำนวนชั้นที่ซ้อนกันราว 5-6 ชั้น ระหว่างที่ว่างของชั้นที่ซ้อนกันนี้จะประดับด้วยองค์ประกอบรูปสามเหลี่ยมเรียกกันว่า “กลีบขนุน” ซึ่งประดับที่มุมและ “บันแถลง” ประดับอยู่ที่ด้าน ยอดสุดของชั้นซ้อนคือทรงพุ่มเตี้ยที่อาจมีที่มาจากหมอนน้ำรูปดอกบัวในปราสาทแบบขอม และมีนาคคู่ทำจากโลหะเป็นรูปอาวุธหลายแฉกปักประดับด้านบนเป็นที่สุด⁷¹ ตัวอย่างของชั้นซ้อนแบบนี้ปรากฏขึ้นในปรางค์ระยะแรก เช่น ปรางค์ประธานและปรางค์ขนาดเล็กบางองค์ภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

วิวัฒนาการของส่วนยอดปรางค์ที่ประกอบด้วยชั้นซ้อนและกลีบขนุน-บันแถลงนี้เริ่มคลี่คลายมาสู่ปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้น ที่ยังเหลือหลักฐานสมบูรณ์คงตามเดิมมากที่สุดคือ ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา ซึ่งส่วนชั้นซ้อนได้ลดความซับซ้อนลงจากการจำลองเรือนธาตุที่มีเสาดั้งคานทับกลายมาเป็นชั้นคอดเว้าที่ฐานซ้อนลดหลั่นกันซึ่งเรียกว่า “ชั้นรัดประคด” กลีบขนุนและบันแถลงที่ประดับตามมุมและด้านซิดติดกับผนังของชั้นรัดประคดมากยิ่งขึ้น มีผลให้ทรวดทรงของยอดปรางค์สูงเพรียว (ภาพที่ 87)

⁷¹ นาคคู่หรือยอดโลหะของปรางค์นี้พบการประดับอยู่ในปราสาทแบบขอมในประเทศไทยอย่างน้อยตั้งแต่ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 จากภาพสลักรูปปราสาทจำลองบนหน้าบันด้านทิศตะวันตกของปราสาทประธาน ปราสาทเขาพนมรุ้ง และได้พบหลักฐานของนาคคู่โลหะจากการขุดค้นกูโพนระฆัง จ.ร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นศาสนสถานประจำโรคยาศาลหรือโรงพยาบาลที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งว่าการประดับยอดของปราสาทขอมเช่นนี้สืบทอดลงมายังปรางค์ในศิลปะไทยต่อมาด้วย ดู รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “อโรคยาศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น,” ใน เมืองโบราณ 30, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2547) : 27-28 ส่วนยอดโลหะนี้ยังมีเรียกกันอีกว่า “นพศูล” แปลตามตัวว่าอาวุธเก้ายอดซึ่งหากจะพิจารณาตามหลักฐานที่พบโดยส่วนใหญ่นั้นส่วนยอดโลหะนี้มักมีจำนวนยอดมากกว่าเก้า ดังนั้นการใช้คำว่า “นพศูล” ซึ่งแปลว่าอาวุธที่เสียด้านท้องฟ้าจึงครอบคลุมความหมายรวมได้ดีกว่า.

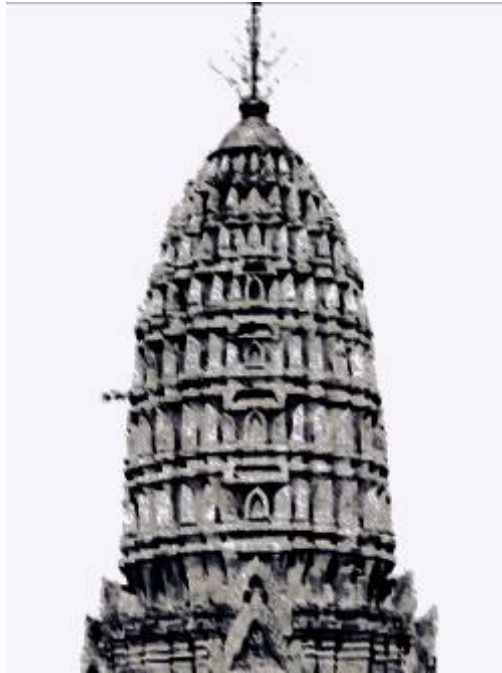

ภาพที่ 87 ส่วนยอดของปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ ออยุธยา
ยังคงรูปเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

ชั้นวัดประคดนี้จะยิ่งคลี่คลายลงมาจนแทบไม่เหลือรูปแบบที่บ่งว่าเป็นการจำลองมาจากเรือนธาตุเนื่องจากการประดับส่วนที่เป็นช่องวิมานที่ประกอบด้วยช่องประตูและซุ้มบัญชรทำอย่างย่อมน้อยมากขึ้นในปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย (ภาพที่ 88) รวมทั้งกลีบขนุนที่แนบชิดเข้ากับผนังชั้นวัดประคดจนทำให้ยอดมีความชะลูดยิ่งกว่าเก่าจนเป็นทรงคล้ายฝักข้าวโพด ในขณะที่ส่วนยอดของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกซึ่งสร้างภายหลังกว่ากลับมีรูปทรงค่อนข้างป้อมเตี้ยกว่าที่ควรจะเป็น⁷² เข้าใจว่าคงเกิดจากข้อจำกัดในการสร้างครอบทับพระมหาธาตุเจดีย์องค์เดิมอยู่ภายใน

⁷²

สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 60.

ภาพที่ 88 ส่วนยอดทรงพุ่มของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย
เริ่มมีความเพรียวมากขึ้น

ส่วนยอดของปราสาทประธานวัดสุโขทัย (ภาพที่ 89) มีลักษณะหลายประการ ร่วมกันกับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย ได้แก่ การทำชั้นรัดประคดค่อนข้างยืดยาว ช่อวิมานและซุ้มบันฑิตไม่ชัดเจนนักเนื่องจากชำรุดและผ่านการบูรณะแล้ว กลีบขนุนทรงเรียวแหลมวางชิดกับผนังชั้นรัดประคด โดยเฉพาะบันฑิตนั้นขึ้นรูปโดยการหักจากอิฐเนื้อเดียวกับที่ก่อชั้นรัดประคดยังมีผลให้ทรงพุ่มเพรียวสูงขึ้น ต่างกับปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม เล็กน้อยที่มีรูปแบบบางประการของส่วนยอดอยู่ในทรงค่อนข้างป้อมอีกครั้งคล้ายกับปราสาทยุคต้น (ภาพที่ 90) แต่ทรวดทรงของชั้นรัดประคดได้ยืดยาวขึ้น กลีบขนุนและบันฑิตยังชิดเข้ากับผนังชั้นรัดประคดทำให้ทรงของยอดปราสาทเป็นพุ่มสูงแต่ไม่เพรียวเท่ากับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย รูปแบบเช่นนี้จะปรากฏเป็นครั้งสุดท้ายในปราสาทประธานสมัยอยุธยา เนื่องจากปราสาทขนาดเล็กที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายได้มีพัฒนาการของส่วนยอดที่สูงผอม ระบบของชั้นซ้อนกันประกอบด้วยชั้นรัดประคด กลีบขนุนและบันฑิตได้แนบชิดเป็นส่วนประกอบเดียวกัน (ภาพที่ 91)

ภาพที่ 89 ส่วนยอดทรงพุ่มของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง
มีทรงสูงเพรียว ใกล้เคียงกันกับส่วนยอดของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย

ภาพที่ 90 ส่วนยอดทรงพุ่มของปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม

ภาพที่ 91 ส่วนยอดของปราสาทวัดวิหารทอง

ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ส่วนกลีบขนุน บันแถลงและชั้นรัดประคดยึดติดกันเป็นชิ้นส่วนเดียว

ปราสาทประธานของวัดกษัตราธิราชซึ่งได้กล่าวถึงมาแล้วมีส่วนยอดที่เป็นทรงสูง กลีบขนุนและบันแถลงแนบชิดกับผนังชั้นรัดประคดมาก จึงเป็นรูปแบบที่ยืนยันถึงอายุของปราสาทองค์นี้ได้ว่าอาจหลังจากมาจากอายุของปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารุงวัดไชยวัฒนารามลงมาถึงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 แล้ว

ส่วนยอดที่ผอมเพรียวลงจากสมัยอยุธยาตอนต้นของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุงจึงควรเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นในระยะเวลาระหว่างปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ-เชลียงและปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม คือช่วงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22

14. บทสรุปเบื้องต้นเกี่ยวกับปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุง

หลักฐานด้านรูปแบบที่ได้วิเคราะห์มาแล้วนั้น ทำให้พบว่าปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารุงมีรูปแบบงานช่างที่สืบมาจากปราสาทประธานของอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-20 และได้มีการปรับปรุงรูปแบบบางประการให้มีความลงตัวในด้านรูปทรงมากขึ้น นับตั้งแต่

ส่วนฐานบัวลูกฟักที่ซ้อนลดหลั่นกันขยายขึ้นในแนวตั้งและผังแบบจัตุรมุข มีผลให้ทรวดทรงของ
ปราสาทมีความเพรียวชะลูดและดูสมมาตร

การประดับลวดบัวเชิง-ลวดบัวรัดเกล้าที่เป็นแถบสันคิ้วนูน เป็นรูปแบบที่ยืนยันได้ว่า
ปราสาทประธานวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีความต่อเนื่องมาจากกลุ่มปราสาทประธานที่สร้างขึ้นในหัวเมือง
เหนือ เช่น ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง และไม่ได้มีอายุเก่าแก่จนถึงสมัยอยุธยา
ตอนต้นเหมือนกับที่เคยมีการศึกษากันไว้⁷³ ที่สำคัญคือชั้นเชิงบาตรครุฑแบกที่นิยมต่อเนื่องกันมา
ในสมัยอยุธยาตอนต้น พุทธศตวรรษที่ 20-21 กลับไม่ปรากฏที่ปราสาทประธานองค์นี้ แสดงว่าอายุ
ต้องหลังลงมาจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 แล้วพอสมควร จนถึงช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 22
อันมีปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามเป็นรูปแบบหลักของปราสาทที่สร้างขึ้นในระยะนั้น

รูปแบบของเทคนิคบางประการที่พบสื่อให้เห็นความหลากหลายในเชิงช่างที่อาจมี
ที่มาจากภายนอก เช่นการก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมที่คูหาทางทิศตะวันออก หรือการเหลื่อมท้องไม้
เข้าของชุดฐานบัวลูกฟักซึ่งในการศึกษานี้เชื่อว่าคงมีที่มาจากศิลปะล้านนาแต่ก็คงได้ทำกันตาม
ความคุ้นเคยในท้องถิ่นจึงแลดูแตกต่างไปจากต้นแบบที่มาบ้าง แต่ก็ถือเป็นนวัตกรรมใหม่ที่ช่าง
อยุธยานำมาใช้กับงานของตน อายุการสร้างปราสาทประธานวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนี้เมื่อประมวลจาก
การวิเคราะห์รูปแบบแล้วควรอยู่ในช่วงหลังจากปลายพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงครั้งแรกของ
พุทธศตวรรษที่ 22

เป็นที่น่าเสียดายว่าปราสาทองค์นี้มีสภาพที่ชำรุดมากก่อนและได้ผ่านการบูรณะมาแล้ว
ทำให้ลวดลายปูนปั้นที่อาจเคยมีประดับได้หลุดร่วงไปจนหมดสิ้น ซึ่งหากยังหลงเหลืออยู่ก็สามารถ
ใช้วิเคราะห์เพิ่มเติมเกี่ยวกับปราสาทประธานองค์นี้ได้ชัดเจนมากขึ้น

วิเคราะห์สรุปรูปแบบและกำหนดอายุการสร้างของปราสาทประธานวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามร่วมกับ หลักฐานอื่นๆ

จากข้อมูลในการวิเคราะห์รูปแบบและกำหนดอายุของส่วนประกอบทาง
สถาปัตยกรรมของปราสาทประธานวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พบว่าปราสาทประธานองค์นี้มีความใกล้ชิด
ทางด้านรูปแบบกับปราสาทที่สร้างขึ้นก่อนคือในช่วงระหว่างครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 คือ
ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงและสร้างขึ้นภายหลังในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่

⁷³ ดู ประยูร อุลุชาฎะ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2510), 157 และ
ประยูร อุลุชาฎะ, เที่ยวเมืองศิลปะอุทธอง (กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ, 2516), 304 และดู ประยูร อุลุชาฎะ, “ปัญหา
ของวัดป่าแก้วอยุธยา” ใน ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2524), 71.

22 ได้แก่ ปรากฏการณ์ประฐานวัดไชยวัฒนาราม อันอาจสรุปถึงรูปแบบที่นำไปกำหนดอายุทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะได้ดังนี้

ส่วนฐานบัวลูกฟักซึ่งซ้อนลดหลั่นกันจำนวนสามฐานตามระเบียบที่สืบมาจากปรากฏการณ์อยุธยาตอนต้น มีลักษณะของการลดหลั่นกันอย่างสม่ำเสมอและขยายขึ้นในทางแนวดิ่ง ทำให้ฐานยืดยาวขึ้นกว่าปรากฏการณ์อยุธยาตอนต้นที่มักขยายชุดฐานนี้ออกไปตามแนวราบ ฐานชุดฐานบัวลูกฟักที่ขยายขึ้นทางดั่งนี้เริ่มมีแล้วในพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ปรากฏการณ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง

ต่อเนื่องขึ้นมาคือฐานเชิงบาตรซึ่งเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุคล้ายคลึงกับส่วนเดียวกันของปรากฏการณ์วัดไชยวัฒนารามมากกว่าปรากฏการณ์อยุธยาตอนต้นที่ฐานเชิงบาตรนี้ล้วนมีรูปแบบเป็นฐานคอดบัวธรรมดาหรืออยู่ในรูปของฐานบัวครึ่งฐานบน

ชุดฐานที่สูงมีผลให้เรือนธาตุผอมเล็ก มุมประธานที่เคยมีความสำคัญ คือเน้นขนาดใหญ่ในปรากฏการณ์อยุธยาตอนต้นกลับลดขนาดลงจนใกล้เคียงกับมุมย่อยที่ขนาดข้าง ผนังเรือนธาตุที่เอนสอบเข้าพร้อมการประดับลวดบัวเชิง-ลวดบัววัดเกล้าเป็นคิ้วฐานอันเกิดจากการถากอิฐที่ก่อให้เกิดขึ้นสัน เป็นกรรมวิธีที่พบมาก่อนในปรากฏการณ์วัดจุฬามณี พิษณุโลกและสืบทอดมาถึงปรากฏการณ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงจนกระทั่งที่ปรากฏการณ์วัดไชยวัฒนารามก็ยังพบรูปแบบนี้เช่นกัน ซึ่งต่างไปจากปรากฏการณ์ที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นที่มีเรือนธาตุเอนสอบแต่กลับไม่นิยมการประดับลวดบัวเชิง-ลวดบัววัดเกล้าเป็นสันฐานเช่นนี้

ลวดบัวเชิง - ลวดบัววัดเกล้าที่เป็นแถบคิ้วฐานนี้เป็นการย้อนกลับไปสร้างงานตามอย่างปรากฏการณ์เก่ากว่าสมัยอยุธยาตอนต้นและสืบสายวิวัฒนาการกันอยู่ในกลุ่มหัวเมืองเหนือช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 ในขณะที่เดียวกันกับที่กลุ่มเมืองในภาคกลางตอนล่างรวมทั้งกรุงศรีอยุธยายังคงสืบสายวิวัฒนาการของปรากฏการณ์จากสมัยอยุธยาตอนต้นลงมาโดยตรงและคงเสื่อมหายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก

แผนผังของเรือนธาตุเป็นแบบจัตุรมุขคือมีบันไดทางขึ้นสู่จระนำเรือนธาตุทั้งสี่ด้านเป็นแผนผังที่ไม่เคยมีมาก่อนในปรากฏการณ์อยุธยาตอนต้น (ยกเว้นข้อมูลที่ไม่อาจตรวจสอบได้อันเนื่องจากการบูรณะในอดีตและสมัยปัจจุบันโดยกรมศิลปากร คือวัดมหาธาตุ อยุธยา) ซึ่งมักออกมุขทางเข้าด้านหน้าจากเรือนธาตุเพียงด้านเดียว แผนผังนี้เริ่มปรากฏในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และชัดเจนมากที่ปรากฏการณ์วัดไชยวัฒนารามช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22

ส่วนยอดของปรากฏการณ์วัดวรเชตุเทพบารุงเป็นไปตามระเบียบของปรากฏการณ์ศิลปะอยุธยาคือประกอบไปด้วยชั้นรัดประคดซ้อนลดหลั่นกันประดับด้วยกลีบนูนและบันแถลง

ทว่าไม่มีการสร้างเชิงบาตรครุฑแบกแล้ว ชั้ดังกล่าวกลายเป็นส่วนชั้นวัดประคดด้านล่างสุดที่ถูก
ปีบจากเรือนธาตุเอนสอบทำให้ชั้นซ้อนตื้อขึ้นไปต้องลดขนาดลงตามลำดับ มีผลให้ยอดเพรียวผอม
มาก ยิ่งประกอบกับกลีบขนุนและบันแถลงที่แนบชิดเข้ากับชั้นวัดประคดยิ่งทำให้สามารถสังเกต
ความแตกต่างออกมาจากปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้นที่ส่วนยอดเป็นพุ่มอ้วนอย่างชัดเจน

เทคนิคหลายอย่างที่พบในการก่อสร้างมีที่มาจากภายนอกคือศิลปะล้านนาหรือศิลปะ
พม่า เช่นการก่ออิฐวงโค้งยอดแหลมของคูหาซึ่งในที่นี้เชื่อว่าจะเป็นการพยายามเลียนแบบ
เทคนิคการก่อสร้างของล้านนา-พม่า แต่ก็เป็นไปตามความคุ้นเคยของช่างอยุธยา รวมทั้งการ
เหลื่อมท้องไม้เข้าของชุดฐานบัวลูกฟัก การพบกรรมวิธีของช่างล้านนาในการสร้างปรางค์อันเป็น
สัญลักษณ์ของอยุธยา่อมหมายถึงความรู้อะไรและการนำเอารูปแบบและเทคนิคด้านงานช่าง
จากต่างถิ่นมาเพื่อปรับปรุงรูปแบบของตนเองให้มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ยิ่งขึ้น รูปแบบดังกล่าว
ทำให้สามารถกำหนดอายุปรางค์ประธานองค์นี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่าควรตกอยู่ในช่วงหลังจากพุทธ
ศตวรรษที่ 21 มาแล้ว

จากข้อสรุปดังกล่าว เห็นได้ว่าจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและกรรมวิธีทางด้าน
งานช่างที่พบ ทำให้สามารถกำหนดอายุของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงเอาไว้ได้ระหว่างครึ่ง
แรกของพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 หรือกล่าวตามหลักฐานคืออยู่
หลังจากการก่อสร้างปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย แต่ก่อนหน้าปรางค์ประธานวัด
ไชยวัฒนาราม

ปรางค์องค์หลังนี้เป็นปรางค์ที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกันกับปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพ
บำรุงค่อนข้างมาก ไม่ว่าจะเป็นแผนผังแบบจัตุรมุขซึ่งมีบันไดทางขึ้นสู่ซุ้มจะนำเรือนธาตุทั้งสี่ด้าน
การประดับลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้าเป็นแถบคิ้วขนุน อีกทั้งยังมีที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากกัน เชื่อว่า
ปรางค์ประธานสององค์นี้คงมีความใกล้ชิดกันในด้านรูปแบบและอายุสมัยด้วย อย่างไรก็ตาม
รูปแบบบางประการของปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนารามเป็นการกลับไปสร้างตามงานที่เก่ากว่า
เช่น การกลับไปใช้การก่ออิฐคูหาแบบสันเหลื่อมตามแบบที่เคยใช้กันมาช้านานในการก่อสร้าง
ของภูมิภาคนี้

ดังนั้น กำหนดอายุสมัยของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงควรเป็นช่วง
ระหว่างหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาและไม่เลยจนถึงตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 22
ซึ่งก็ควรจะตกอยู่ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 22 นั่นเอง

เมื่อนำเอาข้อมูลทางด้านศิลปกรรมมาเชื่อมโยงกับหลักฐานต่างๆทางด้าน
ประวัติศาสตร์จะพบว่าระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งแรก
(พ.ศ.2112) มีการสงครามหลายต่อหลายครั้งทั้งทางด้านพม่าและกัมพูชา พลเมืองของ

กรุงศรีอยุธยาถูกกวาดต้อนไปยังหงสาวดี บ้านเมืองในขณะนั้นยังคงเสียหายจากสภาวะยุ่งยากในระหว่างการเสียกรุงสมเด็จพระมหาธรรมราชาจึงทรงโปรดให้กวาดต้อนเอาผู้คนจากหัวเมืองเหนือลงมาครั้งใหญ่เพื่อเป็นกำลังแก่กรุงศรีอยุธยาในราวปี พ.ศ.2127 การอพยพครัวเมืองเหนือครั้งนี้มีผลให้บ้านเมืองในแคว้นสุโขทัยเดิมคือเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชรและพิษณุโลกแทบจะมีสภาพเป็นเมืองร้างในทันที⁷⁴ ในขณะที่รัชกาลต่อมาคือสมเด็จพระนเรศวรมีการสงครามโดยตลอดรัชกาล ความสงบและการฟื้นฟูบ้านเมืองของกรุงศรีอยุธยาคงจะเริ่มหลังจากรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรลงมาตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ⁷⁵ อันจะเป็นพื้นฐานให้กรุงศรีอยุธยามีความมั่นคงและเจริญทางด้านวัฒนธรรมไปจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ดูเหมือนว่าระยะเวลาครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 นี้เป็นช่วงที่เหมาะสมที่อาจมีการการก่อสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขนาดใหญ่ นับเป็นการสร้างศูนย์รวมและเป็นการฟื้นฟูด้านจิตใจของไพร่บ้านพลเมืองด้วยและยังจะเห็นได้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่มีการค้นหาและพบรอยพระพุทธรูป⁷⁶ จึงได้มีงานก่อสร้างอย่างยิ่งใหญ่เพื่อเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาของอาณาจักร พระพุทธรูปนี้ประชาชนต่างให้ความศรัทธากันมาตลอดถึงยังสมัยอยุธยาตอนปลาย⁷⁷

รูปแบบหลายประการของปรากฏการณ์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง มีความเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างสถาปัตยกรรมที่ช่างอยุธยาหยิบยืมมาจากแหล่ง “ภายนอก” นอกเหนือไปจากการสืบทอดประเพณีทางด้านงานช่าง “ภายใน” ซึ่งสื่อให้เห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างช้าๆหลังจากที่อยุธยาพยายามรวบรวมเอาแคว้นสุโขทัยเข้าไว้ อันเป็นชนวนให้เกิดความขัดแย้งกับล้านนา ส่งผลให้ศิลปวัฒนธรรมของ

⁷⁴ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,”101 อย่างไรก็ตาม หลังจากการปล่อยให้ทิ้งร้างไปราว 8 ปี สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงกลับตั้งหัวเมืองเหนือขึ้นอีกครั้ง ดูพระวินิจฉัยของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,2548),320.

⁷⁵ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),”175 และดู “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต(วัน วลิต) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,2548),230-232.

⁷⁶ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),”177-178.

⁷⁷ ดูเหมือนจะเป็นประเพณีมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่พระมหากษัตริย์ของอยุธยาจะต้องเสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปโดยตลอด และยังมีประเพณีนมัสการพระพุทธรูปเป็นเทศกาลของประชาชนอย่างแพร่หลายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานในเอกสารวรรณคดีหลายเล่ม เช่น ปุณณิเวทคำฉันท์ แต่งโดยพระมหานาควัดท่าทราย รวมถึงกาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดงและกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ.

ทั้งสามอาณาจักรถ่ายทอดกันตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ทั้งนี้ การติดต่อกับ ชาวต่างชาติ คือชาติตะวันตกนั้นเริ่มขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 21 ครั้นมาถึงช่วงปลายของพุทธศตวรรษเดียวกันก็มีพม่าเข้ามาในฐานะคู่สงคราม ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของอยุธยาจึงเติบโตอย่างชัดเจนเมื่ออย่างเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 22 โดยที่ปัจจัยทางด้านการสงครามไม่ใช่อุปสรรค เห็นได้จากภาวะยุ่งยากก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกในปี พ.ศ.2110 กลับเป็นระยะเวลาที่ช่างอยุธยาคิดค้นเจียแบบใหม่ขึ้นเป็นครั้งแรกๆ คือเจียทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม⁷⁸ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงสู่รูปแบบบางประการนี้เองเป็นสิ่งที่จะยืนยันถึงอายุของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงว่าควรจะถูกสร้างขึ้นในระยะเวลาที่อยุธยาประกอบไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมอย่างแท้จริงในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 นั้นเอง

ย้อนกลับไปพิจารณาข้อมูลที่ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมบางส่วน เช่น เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงที่มีการประดับลวดบัวเชิง - ลวดบัวรัดเกล้าเป็นคิ้วนูนหนา ซึ่งมีความใกล้ชิดกับรูปแบบของเรือนธาตุปราสาทที่สร้างขึ้นในกลุ่มหัวเมืองเหนือโดยเฉพาะอย่างยิ่งปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย สอดคล้องกันกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวว่าการกวาดต้อนครัวเรือนจากหัวเมืองเหนือลงมายังกรุงศรีอยุธยา⁷⁹ การเทครัวครั้งนี้นอกจากไพร่พลเมืองแล้วคงจะหมายรวมเอาราชสำนักหัวเมืองเหนือรวมทั้งช่างแขนงต่างๆลงมาพร้อมกันด้วย ดังนั้น กลุ่มช่างผู้ก่อสร้างปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงอาจเป็นกลุ่มช่างที่สืบสายทางรูปแบบของปราสาทที่สร้างอยู่ในแถบกลุ่มเมืองศรีสุพรรณาลัย - พิษณุโลกลงมา

ที่สำคัญ การนำเอารูปแบบของปราสาทที่สร้างกันอยู่ในกลุ่มหัวเมืองเหนือลงมายังกรุงศรีอยุธยาจะกลายเป็นต้นแบบให้กับปราสาทที่สร้างตั้งแต่ระยะเวลาดังกล่าวลงมาตลอดจนถึงสมัยอยุธยา เห็นได้จากปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามซึ่งยังมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง และหลังจากนั้นปราสาทในศิลปะอยุธยาที่มีวิวัฒนาการอย่างรวดเร็วสืบทอดลงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในที่สุด⁸⁰

⁷⁸ สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจียราย “ทรงปราสาทยอด” วัดวาขุนรูณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 72.

⁷⁹ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 101.

⁸⁰ สังเกตจากเรือนธาตุของปราสาทที่สร้างหลังจากช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา ไม่ว่าจะเป็นปราสาทขนาดเล็กหรือขนาดย่อมมักมีการประดับลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้าเสมอไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตาม.

อนึ่ง มีข้อสันนิษฐานบางประการว่าปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารู่นี้มีการก่อสร้างหุ้มปราสาทองค์เดิมที่มีขนาดเล็กกว่าปราสาทองค์ที่เห็นในปัจจุบันมาก⁸¹ ทว่ายังไม่สามารถตรวจสอบร่องรอยดังกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าหากมีสิ่งก่อสร้างเดิมอยู่ภายในจะมีรูปแบบเป็นเช่นไร รวมทั้งการศึกษาของนักวิชาการที่ผ่านมาได้กล่าวว่าปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารู (หรือที่เรียกกันว่าวัดวรเชษฐนอกเมือง) มีอายุเก่าแก่ก่อนการสร้างกรุงศรีอยุธยาหรือช่วงอยุธยาตอนต้น อาจเป็นการตีความจากแบบแผนของการใช้ปราสาทขนาดใหญ่เพื่อเป็นประธานของวัดอันเป็นที่นิยมอยู่ในระยะเวลาดังกล่าว⁸² ในขณะที่การศึกษาทางด้านรูปแบบของปราสาทประธานองค์นี้ที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้นได้ผลอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 เท่านั้น แนวคิดดังกล่าวจึงอาจต้องพิจารณาพบทวนเพื่อการศึกษาเช่นการขุดตรวจทางด้านโบราณคดีเพิ่มเติมด้วย

ดังนั้น ถ้าจะเพิ่มเติมข้อสันนิษฐานดังกล่าวเข้าไว้ด้วยจึงควรที่จะกล่าวว่า หากปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารูจะได้มีการสร้างมาก่อนแล้ว งานซ่อมแซมครั้งใหญ่ที่ทำให้มีรูปแบบดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ก็เกิดขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ด้วยเช่นกัน

ปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารูกับการวิเคราะห์ฐานเจดีย์ขนาดใหญ่ที่วัดวรโพธิ์ อยุธยา

ฐานของเจดีย์ขนาดใหญ่พบที่วัดวรโพธิ์ อยุธยา (ภาพที่ 92) มีลักษณะที่น่าสนใจและคงเกี่ยวข้องกันกับปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารู เชื่อกันว่าฐานดังกล่าวเป็นฐานของมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูป⁸³ ในขณะที่รูปแบบของชุดฐานบัวลูกฟักและลวดบัวเชิงที่เหลือประดับเรือนธาตุด้านล่างซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่เล็กน้อยมีระเบียบตามแบบเจดีย์ทรงปราสาทมากกว่า

⁸¹ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ. พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 31.

⁸² ประยูร อุลุชาฎะ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา, 157 และประยูร อุลุชาฎะ, เที่ยวเมืองศิลปะอุทอง, 304.

⁸³ บรรจบ เทียมทัต, “วัดวรโพธิ์” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2511 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), 101.

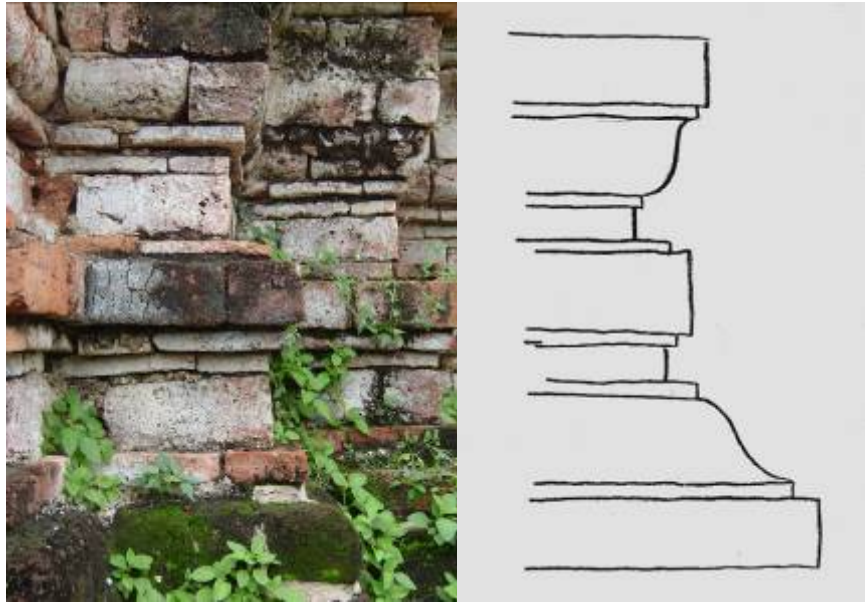

ภาพที่ 92 ฐานเจดีย์หรือปรางค์ขนาดใหญ่ วัดวรโพธิ์ อยุธยา
คล้ายคลึงกันกับชุดฐานของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุง

ฐานดังกล่าวเป็นน่าจะเป็นฐานของเจดีย์ทรงปรางค์ที่ยังสร้างไม่เสร็จหรือชำรุดจนเหลือสภาพเพียงชุดฐานบัวลูกฟักจำนวนสามฐานซ้อนลดหลั่นกันต่อด้วยชั้นเชิงบาตรที่เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ส่วนบนเป็นห้องเรือนธาตุที่มีผนังอยู่เพียงเตี้ยๆ ยังคงเหลือลวดบัวเชิงประดับเรือนธาตุที่ทำจากการถากอิฐก้อนใหญ่เป็นเส้นคิ้วนูนหนา ฐานนี้มีรูปแบบขยายทางตั้งคือมีสัดส่วนความสูงมากกว่าการขยายออกทางกว้าง ขนาดของอิฐที่ใหญ่รวมทั้งกรรมวิธีการก่อฐานแบบเหลื่อมท้องไม้เข้าซึ่งเป็นอิทธิพลจากศิลปะล้านนา⁸⁴ (ภาพที่ 93) ทั้งหมดนี้มีความคล้ายคลึงกันกับชุดฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นอย่างมาก (ภาพที่ 55)จึงอาจเชื่อได้ว่ามีอายุการสร้างที่ใกล้เคียงกันกับปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุง

⁸⁴

ปัทมา วิชิตจรรณ, “การศึกษาแผนผังวัดสมัยอยุธยาในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 377.

ภาพที่ 93 เทคนิคการเหลื่อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกฟัก วัดวรโพธิ
เป็นรูปแบบเดียวกันกับที่พบที่ฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง

ภาพที่ 55 ฐานบัวลูกฟัก ปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง

เมื่อตรวจสอบกับหลักฐานเอกสารพบว่าวัดวรโพธิ์หรือเดิมชื่อวัดระฆังแห่งนี้มีปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.2153-2171) ก่อนขึ้นเสวยราชสมบัติได้เคยทรงผนวชอยู่ที่วัดแห่งนี้มาก่อนจนได้รับสมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม⁸⁵ ซึ่งหากว่าฐานของเจดีย์หรือปรางค์ของวัดวรโพธิ์นี้ได้รับการสร้างขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวจริงก็จะสามารถกล่าวได้ว่าปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุเองก็คงมีอายุใกล้เคียงกันด้วยคือยังอยู่ในช่วงก่อนปลายพุทธศตวรรษที่ 22

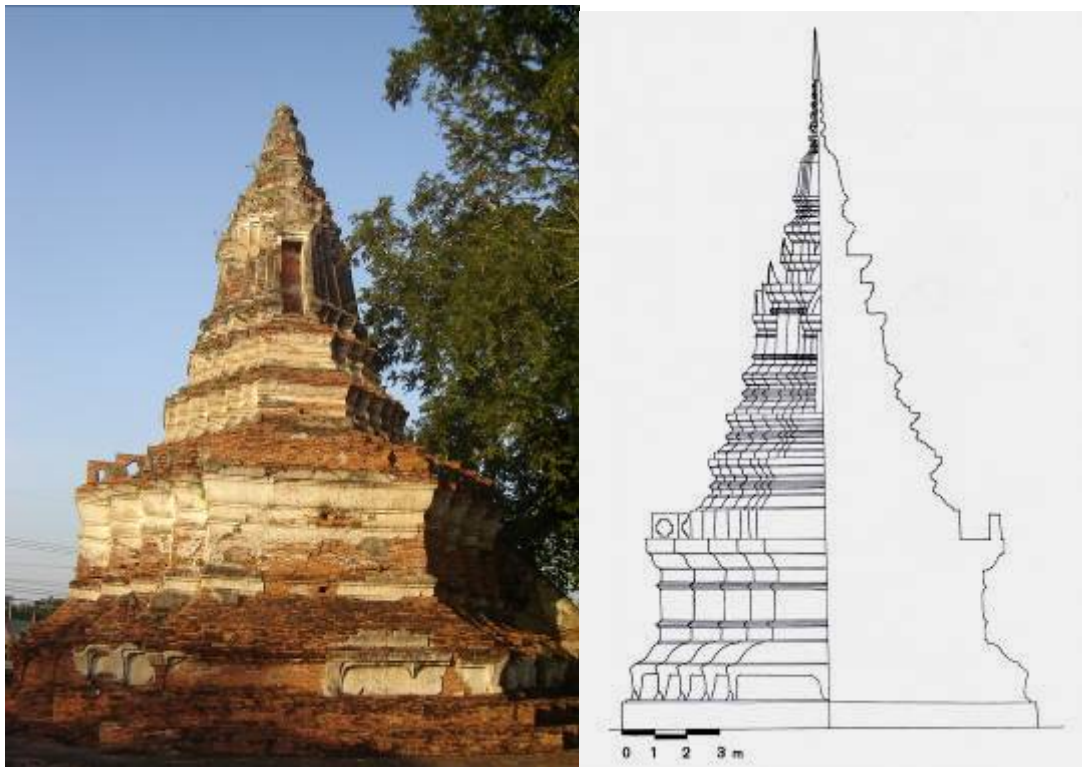
และยิ่งเมื่อพิจารณาร่วมกันกับสิ่งก่อสร้างอื่นๆได้แก่ร่องรอยของระเบียงคดที่สร้างล้อมรอบฐานขนาดใหญ่ของวัดวรโพธิ์ เป็นระเบียงคดในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ไม่มีส่วนท้ายของอาคารวิหารหรืออุโบสถยื่นล้ำเข้าไป เป็นรูปแบบที่คล้ายคลึงกันมากกับแผนผังของปรางค์ประธานและระเบียงคดล้อมรอบของวัดไชยวัฒนารามเป็นอย่างมาก และสิ่งก่อสร้างทั้งสาม คือปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุ ฐานของเจดีย์หรือปรางค์ที่วัดวรโพธิ์และปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนารามล้วนมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน จึงเป็นข้อมูลที่ทำให้มั่นใจได้ว่าปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบารุมีการสร้างที่อยู่ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 และคงไม่เกินปลายพุทธศตวรรษนั้นลงมาด้วย

ในทางกลับกัน ความคล้ายคลึงของฐานเจดีย์หรือปรางค์ที่วัดวรโพธิ์กับชุดฐานบัวลูกฟักของปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารุก็สามารถทำให้กล่าวได้ว่าฐานดังกล่าวได้รับการสร้างขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งก็ตรงกันกับระยะเวลาที่เอกสารพงศาวดารมีการระบุชื่อของวัดนี้ในฐานะที่มีความเกี่ยวข้องกับเจ้านายและพระมหากษัตริย์ของอยุธยาด้วย

⁸⁵ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),”176 และ บรรจบ เพ็ญมัท, “วัดวรโพธิ์,” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา,99.

บทที่ 4
วิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุง

เจดีย์ทรงปราสาทยอดตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือไม่ไกลจากปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบารุง (ภาพที่ 94 ลายเส้นที่ 2) ด้วยขนาดที่ค่อนข้างใหญ่จึงแสดงฐานะที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสิ่งก่อสร้างอื่นๆภายในวัด

ภาพที่ 94 เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบารุง ลายเส้นที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทยอด
วัดวรเชตุเทพบารุง

รูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์นี้ได้แก่ฐานประทักษิณที่ประกอบด้วยฐานบัวทองไม่ยี่ดสูงอยู่ในผังย่อมุมไม้ยี่สิบ คาดประดับลูกแก้วอกไก่สองเส้นบนท้องไม้ ฐานบัวนี้วางอยู่บนขาสิงห์อีกทีหนึ่งจึงดูเหมือนเอาจวดบัวคว่ำวางเพนอยู่เหนือขาสิงห์ที่อยู่ด้านล่างสุด

บันไดทางขึ้นทางทิศตะวันออก พนักกระเบื้องประทับฉินเจาะเป็นช่องกากบาทมี ลวดลายปูนปั้นประดับ ส่วนองค์เจดีย์เริ่มตั้งแต่ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนลดหลั่นกันจำนวน สองฐาน ชั้นเชิงบาตรหรือส่วนคอดเว้าที่ประดับลูกแก้วอกไก่ที่ท้องไม้ เรือนธาตุอยู่ในผังย่อมุมไม้สิบสองซึ่งเมื่อนับรวมกับมุมที่เพิ่มขึ้นของจะนำอีกด้านละสองมุมเป็นยี่สิบแปด โดยที่มุม ประธานยังมีขนาดใหญ่กว่ามุมขนาดเล็กน้อย ผนังเรือนธาตุที่เอนสอบเข้าหากันเล็กน้อยทำให้ ทรวดทรงค่อนข้างเพรียว จะนำเป็นขั้วมลด คือขั้วที่วางทับกันโดยไม่มีช่องว่างระหว่างเสาจะนำ แผ่นรูปจั่วหรือบันแถลงของขั้วด้านหลังจึงต้องยืดยาวขึ้นเพื่อแสดงการลดหลั่นกันกับด้านหน้า

หลังคาเรือนธาตุเป็นชั้นคอดเว้าที่ซ้อนลดหลั่นกันสองชั้น มีร่องรอยว่าเคยประดับ ด้วยกลีบนูนรูปสามเหลี่ยมตามมุมมาก่อน องค์ระฆังในผังย่อมุมมี ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ คั่นระหว่างชั้นซ้อนกับองค์ระฆัง ส่วนยอดเริ่มที่บัลลังก์ในผังย่อมุมต่อเนื่องกับองค์ระฆัง ยังมี บัวกลุ่มเถาลูกแรกที่ยังเหลือติดอยู่บนบัลลังก์ นอกนั้นหักพังไปจนหมดแล้ว

ขาสิงห์ของฐานประทับฉินอยู่ในทรงยี่ดสูง ไม่มีสันแบ่งด้านบนที่เรียกว่า “บัวหลัง สิงห์” ลวดลายปูนปั้นประดับส่วนต่างๆของขาสิงห์ เช่น รักแร้สิงห์ นมสิงห์ เป็นลายกระหนก ที่ประกอบจากวงโค้งและลายใบไม้รูปสามเหลี่ยม

จากรูปแบบดังที่กล่าวมา เห็นได้ว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง มีโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมที่สืบสายวิวัฒนาการอยู่ในกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอด ซึ่งนิยมสร้าง เป็นประธานของวัดในดินแดนภาคเหนือมาก่อนตั้งแต่ในสมัยทวารวดีสืบเนื่องมาจนถึงอาณาจักร ล้านนาตั้งแต่ในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 19 ต่อมาจึงแพร่หลายลงมา มีการสร้างอยู่ในแคว้น สุโขทัยก่อนที่จะส่งอิทธิพลมายังกรุงศรีอยุธยาในที่สุด ดังนั้น การศึกษารูปแบบของเจดีย์องค์นี้จึง ควรทบทวนถึงแนวทางที่มาและรูปแบบที่ผันแปรไปตามรสนิยมช่างในแต่ละสมัยและในท้องถิ่นที่มี การสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดด้วย

เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนาและสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-22

รูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดวรเชตุเทพบำรุงแสดงถึงความเกี่ยวข้องกับ เจดีย์ทรงปราสาทยอดที่สร้างขึ้นมาก่อนตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 การวิเคราะห์เจดีย์ ทรงปราสาทยอดองค์นี้จึงควรที่จะทบทวนความเป็นมาและรูปแบบที่ปรากฏขึ้นในเจดีย์ ทรงปราสาทยอดของทั้งล้านนา สุโขทัยและอยุธยาเป็นอันดับแรก

1. หริภุญชัย-ล้านนา ต้นแบบของเจดีย์ทรงปราสาททยอด

ต้นเค้าของเจดีย์ทรงปราสาททยอดในศิลปะหริภุญชัย-ล้านนาคงจะมาจากพม่า คือสิ่งก่อสร้างที่เรียกกันว่า “เจดีย์วิหาร” อันมีแบบอย่างมาจากศิลปะอินเดียก่อน เจดีย์วิหารของศิลปะพม่าสมัยพุกามเป็นอาคารที่เน้นการสร้างห้องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปมีประตูทางเข้าทางเดียวหรือสี่ทาง มีชั้นซ้อนที่รองรับยอดทรงศิขรและทรงระฆังพร้อมยอดทรงกรวยแหลม

ตัวอย่างของเจดีย์ทรงปราสาททยอดของหริภุญชัยที่อาจมีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 19 ที่สำคัญคือ เจดีย์วัดเกาะกลาง จ.ลำพูน มีรูปแบบที่เชื่อมโยงได้ใกล้เคียงกับเจดีย์วิหารของพุกาม คือยังอยู่ในสัดส่วนที่เตี้ย เรือนธาตุที่ออกคูหาค่อนข้างยาวสี่ด้าน แม้ว่าปัจจุบันยังมีปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดอายุของเจดีย์องค์นี้ แต่เชื่อว่าอาจอยู่ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-19¹

เจดีย์เชียงยัน ในวัดพระธาตุหริภุญชัย จ.ลำพูน (ภาพที่ 95) มีทรงเพียวสูงมากขึ้น ส่วนฐานเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ส่วนเรือนธาตุมีการเปลี่ยนจากห้องคูหาเป็นจระนำหรือช่องเว้า ประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ด้านแต่ยังเน้นความสำคัญของเรือนธาตุด้วยการทำมุมประธานที่มีขนาดใหญ่กว่ามุมย่อยที่เกิดจากเสาจะนำที่ขนาดด้านข้าง จะนำซุ้มซึ่งสืบทอดระบบซุ้มซ้อน² จากเจดีย์วิหารของพุกาม ประดับมุมด้านบนทั้งสี่ของเรือนธาตุด้วยเจดีย์ขนาดเล็กเหตุนี้จึงมีที่เรียกเจดีย์แบบนี้ว่าเจดีย์ทรงปราสาททยอดด้วย จากนั้นถึงจะเป็นชั้นซ้อนรองรับองค์ระฆังและยอดที่เป็นทรงกลมหรือตะลุ่มสลับกับกลีบบัวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปในทรงกรวย

¹ ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย-ล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 86-93. นอกจากเจดีย์ทรงปราสาทขององค์นี้แล้ว บริเวณใกล้เคียงยังพบ “กุ” กลางทุ่งนา ซึ่งจากการดำเนินงานทางด้านโบราณคดีได้พบหลักฐานที่น่าสนใจเกี่ยวกับโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมที่มาจากศิลปะพุกามของพม่า ดู สันติ เล็กสุขุม, “‘กุ’ กลางทุ่งนอกวัดเกาะกลาง ลำพูน : ข้อมูลเพิ่มเติม,” ใน เมืองโบราณ 32, 2 (เมษายน - มิถุนายน 2549) : 67-75.

² หมายถึงสร้างจระนำซุ้มขนาดเล็กโผล่ยื่นออกมาจากจระนำซุ้มขนาดใหญ่

ภาพที่ 95 เจดีย์เชียงใหม่ ในวัดพระธาตุนครหรือวัดสุริยวงษ์ ลำพูน มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18-19

แนวการประดับลวดลายที่สำคัญของเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่ส่วนเรือนธาตุมีระเบียบการประดับที่สำคัญบนเสาอิงของมุขเรือนธาตุและเสาของจระนำ คือลายกาบบน - กาบล่างและประจำยามรัดอก กาบบนและกาบล่างเป็นลายรูปสามเหลี่ยมที่พับครึ่งปิดประดับอยู่กึ่งกลางตัวเสาตามลำดับ ส่วนลายประจำยามรัดอกเป็นลายรูปสี่เหลี่ยมที่พับครึ่งปิดประดับอยู่กึ่งกลางตัวเสาเมื่อมองจากด้านใดด้านหนึ่งจะเห็นเป็นรูปสามเหลี่ยม สำหรับลวดลายดังกล่าวของเจดีย์เชียงใหม่ได้รับการปฏิสังขรณ์ไปแล้วในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21³

เข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดยังคงนิยมสร้างเป็นประธานของวัด เช่น เจดีย์ประธานของวัดป่าสัก เชียงแสน (ภาพที่ 96) ซึ่งเอกสารระบุว่าพระเจ้าแสนภูทรงสร้าง

³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา ,93.

ภาพที่ 96 เจดีย์ประธาน วัดป่าสัก เชียงแสน

ขึ้นในระยะเวลาเดียวกันกับการสร้างเมืองเชียงแสนในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 19 ส่วนฐานที่ทำเป็นช่องจรณะนำเรียงเป็นแถวรองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เรือนธาตุที่มีจรณะนำมีการประดับส่วนซุ้มด้วยฝักเพกา หรือ“เคล็ค” (Clec) เป็นครีบทแหลมเรียงรายไปตามความคดโค้งของซุ้ม จากการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมและลวดลายปูนปั้นนี้สอดคล้องกันกับอายุการสร้างที่ระบุในเอกสาร⁴ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์องค์หนึ่งในวัดพระธาตุสองพี่น้อง เมืองเชียงแสนน้อย มีรูปแบบที่อาจกำหนดอายุใกล้เคียงกันกับเจดีย์ประธานของวัดป่าสักเช่นกัน⁵ ส่วนเจดีย์วัดมุงเมือง เชียงแสน (ภาพที่ 97) มีรูปทรงค่อนข้างสูง เรือนธาตุอยู่ในผังยกเก็จถือว่าเรือนธาตุของเจดีย์วัดป่าสักและเจดีย์วัดสองพี่น้อง ชั้นช้อนยังมีร่องรอยของการประดับเจดีย์ขนาดเล็กที่มุมและซุ้มคดโค้งประดับด้วยฝักเพกา อายุของเจดีย์วัดมุงเมืองจึงตกอยู่ในช่วงไม่เกินปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ขึ้นไป⁶

⁴ ดู จิรศักดิ์ เดชวงษ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน (เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2539), 48-57.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 59 - 67.

⁶ เรื่องเดียวกัน, 67.

ภาพที่ 97 เจดีย์ทรงปราสาทยอ วัดมุงเมือง เชียงแสน

จะนำของเจดีย์ทรงปราสาทยอในระยะแรกของล้านนามักเป็นชုံแบบที่เรียกว่า “ชုံมลด” คือเป็นชုံขนาดเล็กที่ออกจากชုံขนาดใหญ่ เสาของชုံทั้งสองมีช่องว่างระหว่างกันจนเห็นได้ชัด ชုံเช่นนี้เกิดจากวิวัฒนาการที่มาจากชုံหรือประตูของเจดีย์วิหารในศิลปะพุกามซึ่งมีพื้นที่ของห้องหรือเรือนธาตุกว้าง มีผลให้มุขทางเข้าหรือชုံที่ยื่นออกมาเป็นอิสระแก่กัน เมื่อคลี่คลายมาสู่เจดีย์ทรงปราสาทยอช่างผู้สร้างจึงยังคงถ่ายทอดลักษณะสำคัญของเสาชုံที่แยกออกจากกันเอาไว้ ในขณะที่จะนำและชုံของปราสาทขอมและเจดีย์ทรงปรางค์อันเป็นวิวัฒนาการสืบทอดกลับใช้ระบบชုံอีกแบบที่เรียกว่า “ชုံซ้อน” คือไม่มีช่องว่างระหว่างเสาชုံที่ลดหลั่นกัน อันเกิดมาจากพื้นที่ของเรือนธาตุของปราสาทขอมที่แคบสอบมากกว่ามีผลให้เสาชုံแนบติดกันที่สุดในที่สุด

ประเด็นของ “ชုံมลด” และ “ชုံซ้อน” มีความเกี่ยวเนื่องในด้านวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทยอเมื่อผ่านระยะเวลาลงมาแล้ว อันจะปรากฏชัดเจนในกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอในศิลปะสุโขทัยและอยุธยา

เอกสารพื้นเมืองล้านนาระบุว่าพระเจ้าแสนเมืองมาทรงโปรดให้สร้างเจดีย์หลวงขึ้นกลางเวียงเชียงใหม่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 20⁷ ซึ่งเชื่อกันว่างานในสมัยแรกสร้างคงจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดและถูกปรับปรุงในรัชกาลพระเจ้าติโลกราชให้ “มีระเบียบเป็นกระพุ่มยอดเดียว” ในการปฏิสังขรณ์ใหญ่ปี พ.ศ.2022⁸ (ภาพที่ 98) ซึ่งบ่งให้เห็นว่าเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดของล้านนาได้วิวัฒนาการจากเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดมาเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดเดียวในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20 ความเปลี่ยนแปลงนี้จะนำไปสู่การผสมผสานรูปแบบกันระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดและเจดีย์ทรงระฆังของล้านนาที่จะชัดเจนมากขึ้นในระยะต่อมา

ภาพที่ 98 เจดีย์หลวง เชียงใหม่

เจดีย์ที่เชื่อกันว่าเป็นกุฏิบรรจุมหาอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) เชียงใหม่ (ภาพที่ 99) สร้างขึ้นโดยพระยอดเชียงรายในปี พ.ศ.2030⁹ มีรูปแบบชัดเจนที่สืบแนวความคิดการผสมผสานรูปแบบดังกล่าว กล่าวคือเป็นเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดที่เปลี่ยนแปลงระบบของชั้นซ้อน

⁷ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : วรรณรักษ์, 2541),104.

⁸ พระรัตนปัญญาเถระ (ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร แปล), ชินกาลมาลีปกรณ์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2515),114.

⁹ เรื่องเดียวกัน,119.

เหนือเรือนธาตุมาเป็นชั้นหลังคาลาดเพื่อรองรับส่วนยอดที่นำเอาระเบียงมาจากเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา ได้แก่ชุดฐานบัวที่ซ้อนลดหลั่นในผังกลม องค์ระฆังและยอดทรงกรวย

ต่อช่วงราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 เจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนามีวิวัฒนาการทางด้านรูปแบบอย่างรวดเร็วและหลากหลาย เช่น เจดีย์วัดหนองจรีน เชียงใหม่¹⁰ (ภาพที่ 100) ส่วนชั้นซ้อนเหนือเรือนธาตุที่เป็นหลังคาลาดรองรับชุดฐานและองค์ระฆังในผังหลายเหลี่ยมซึ่งก็เป็นการนำเอารูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังมาใช้กับเจดีย์ทรงปราสาทยอด เช่นเดียวกันกับส่วนฐานที่เป็นชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่สองฐานซ้อนกันมีท้องไม้แคบคั่นกลางในผังยกเก็จ ซึ่งก็เป็นชุดฐานที่เกิดขึ้นในเจดีย์ทรงระฆังของล้านนามาก่อนเช่นกัน นอกจากนั้นบางครั้งพบว่าการสร้างฐานประทักษิณหรือฐานที่มีการทำเลียนแบบระเบียงลานประทักษิณโดยเจาะช่องรูปกากบาทโค้งที่เรียกว่า “ช่องกระจก” หรือ “ลายกระจกจีน” เอาไว้รอบๆ ด้วย ลายช่องกระจกนี้พบความนิยมในศิลปะล้านนาช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 อย่างมากเช่นประดับอยู่ที่ส่วนฐานของพระพุทธรูป

ภาพที่ 99 เจดีย์ “กู่บรรจจุลฐิของพระเจ้าติโลกราช” วัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) เชียงใหม่

¹⁰ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 114.

ภาพที่ 100 เจดีย์ทรงปราสาทวัดหนองจวิน เชียงใหม่

ภาพที่101 เจดีย์ประธานวัดโลกโมลี เชียงใหม่

เจดีย์ประธานของวัดโลกโมฬี เชียงใหม่ (ภาพที่ 101) ซึ่งเอกสารระบุการสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2071 รูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์นี้มีพัฒนาการในระยะเวลาใกล้เคียงกันกับเจดีย์วัดหนองจวิน แต่มีการเปลี่ยนแปลงส่วนฐานรองรับองค์เจดีย์จากชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังยกเก็จมาเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ขนาดใหญ่ในผังสี่เหลี่ยม ซึ่งเป็นระเบียบของฐานในเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม นักวิชาการบางท่านอธิบายความเปลี่ยนแปลงนี้ว่าอาจเกี่ยวข้องกันกับความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและสุโขทัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 อย่างไรก็ตาม ส่วนต่อเนื่องขึ้นไป คือเรือนธาตุ ชั้นช้อนและส่วนยอดก็ยังคงอยู่ในระเบียบตามวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนา¹¹ เจดีย์ประธานของวัดโลกโมฬีนี้จะเป็นแบบอย่างให้กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนาในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 21 คือทรวดทรงที่เพรียวสูงขึ้นและบางครั้งก็ลดทอนระเบียบเกี่ยวกับเสาดและจะนำไปเรียบง่าย เช่นเจดีย์วัดปู่เปี้ย เวียงกุมกาม เชียงใหม่ เจดีย์วัดผ้าขาวป่าน เชียงแสน นอกจากนั้นยังส่งให้กับศิลปะลาวหรือล้านช้างด้วย เห็นได้จากเจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ (วัดทาด) หลวงพระบาง (ภาพที่ 102) สร้างโดยพระอัยยิกาของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ในปี พ.ศ.2091¹²

ภาพที่ 102 เจดีย์ประธานทรงปราสาท วัดทาด หลวงพระบาง

¹¹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “เจดีย์วัดโลกโมฬี,” ใน เมืองโบราณ 32 , 2 (เมษายน – มิถุนายน 2549) : 40-51.

¹² เรื่องเดียวกัน, 48.

จะเห็นได้ว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนาได้พัฒนาการมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 ช่วงสมัยหริภุญชัย ซึ่งเป็นเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลจากเจดีย์วิหารในศิลปะพุกามของพม่ามา และคลี่คลายจนมีรูปทรงสูงเพียว ลักษณะที่สำคัญได้แก่การประดับเจดีย์ขนาดเล็กบนมุมของเรือนธาตุจึงมีลักษณะเป็นห้ายอด ในขณะที่ต่อมาราวช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนากลับมีแนวโน้มวิวัฒนาการที่จะสร้างยอดเพียงยอดเดียวโดยใช้ชั้นหลังคาลาดเหนือเรือนธาตุเพื่อรองรับองค์ระฆังส่วนยอด หลังคาลาดต่างจากชั้นซ้อนตรงที่มีแนวเอนเฉียง ทำให้ไม่อาจประดับเจดีย์ขนาดเล็กได้ ความเปลี่ยนแปลงนี้สอดคล้องกันกับหลักฐานเอกสารที่ระบุการซ่อมแซมเจดีย์หลวง เชียงใหม่ให้มีระเบียบเป็นระฆังยอดเดียวในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา คือการผสมผสานรูปแบบกับเจดีย์ทรงระฆังของล้านนา เป็นต้นว่าการใช้ส่วนยอดที่นำเอาชุดฐานรองรับองค์ระฆัง องค์ระฆัง บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมและส่วนยอดที่เป็นปล้องไฉน - ปลี หรือการใช้ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่สองฐานซ้อนกันในผังยกเก็จซึ่งล้วนเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นในกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังของล้านนามาก่อน การผสมผสานรูปแบบนี้เกิดขึ้นและดำเนินอยู่พร้อมๆ กับการวิวัฒนาการของเจดีย์ทั้งสองแบบ ดังนั้นเมื่อเจดีย์ทรงระฆังของล้านนามีการเปลี่ยนแปลงแผนผังของชุดฐานรองรับองค์ระฆังและองค์ระฆังจากกลมไปเป็นแปดเหลี่ยมหรือสิบสองเหลี่ยมก็จะปรากฏอยู่ในเจดีย์ทรงปราสาทยอดด้วยและวิวัฒนาการเช่นนี้ ปรากฏอยู่เฉพาะในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนา จะมีอิทธิพลเพียงเล็กน้อยที่แพร่หลายออกไปยังดินแดนใกล้เคียงคือล้านช้างเท่านั้น

ส่วนในศิลปะอยุธยาไม่พบว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนาจะให้อิทธิพลทางด้านรูปแบบมาโดยตรงแต่จะเป็นการส่งผ่านแนวคิดในการสร้างมายังศิลปะสุโขทัยก่อน

2. เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะสุโขทัย

ช่วงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 สุโขทัยได้พัฒนาเจดีย์แบบหนึ่งขึ้นมาจากปราสาทแบบขอม โดยยังคงลักษณะหลายประการเอาไว้ เช่น ฐานฐานที่เป็นฐานบัวลูกฟักรองรับเรือนธาตุและส่วนชั้นซ้อนที่ย่อจำลองเรือนธาตุให้เล็กลงนำมาซ้อนลดหลั่นกัน ประดับระหว่างชั้นซ้อนด้วยกลีบบนุนและบันแถลง ส่วนยอดสุดเป็นพุ่มคล้ายรูปดอกบัว แม้ว่ารูปแบบโดยทั่วไปที่พัฒนามาจากปราสาทแบบขอมจะสัมพันธ์กับวิวัฒนาการของปราสาทขอมไปสู่เจดีย์ทรงปรางค์

ของอยุธยา แต่เนื่องจากเจดีย์แบบนี้ปรากฏลักษณะหลายอย่างที่ไม่มีในเจดีย์ทรงปรางค์ของอยุธยา เป็นต้นว่าการไม่สร้างชั้นเชิงบาตรหรือการลดความซับซ้อนของระบบซุ้มและเสาจระนำต่อเนื่องไปถึงชั้นช่อมนหินือเรือนธาตุ นักวิชาการจึงกำหนดเรียกเจดีย์แบบนี้ว่า “เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย”¹³ เจดีย์แบบนี้พบความนิยมสร้างอยู่ในวัดสำคัญของสุโขทัย เช่นที่เป็นเจดีย์ประจำทิศบนฐานไพทีของเจดีย์ประธานทรงยอดดอกบัวตูมของวัดมหาธาตุ สุโขทัย (ภาพที่ 103) หรือเจดีย์ประธานสามองค์เรียงกันในแนวทิศเหนือ-ใต้ของวัดศรีสวาย สุโขทัย เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยนี้จะเป็นแบบอย่างสำคัญที่จะพัฒนากลายเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะสุโขทัยและอยุธยาต่อไป

ภาพที่ 103 เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย บนฐานไพทีเจดีย์ประธาน วัดมหาธาตุ สุโขทัย

ความนิยมในการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดของสุโขทัยคงจะได้รับอิทธิพลมาจากของทวารวดี - ล้านนาตั้งแต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 อย่างไรก็ตามในระยะต่อมาช่างสุโขทัยได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างบางอย่างให้เข้ากับรสนิยมของตนซึ่งมีพื้นฐานมาจากศิลปะขอม ดังนั้นพบว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดของสุโขทัยมีอยู่ด้วยกันสองกลุ่มใหญ่ๆ คือแบบที่รับอิทธิพลมาจาก

¹³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย(กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549),52-54.

หริภุญชัย - ล้ำนาโดยตรงและแบบที่วิวัฒนาการขึ้นเองในศิลปะสุโขทัยโดยผสมผสานกับรูปแบบบางประการของปราสาทขอม

เจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มแรก เป็นเจดีย์แบบที่สุโขทัยรับอิทธิพลโดยตรงมาจากศิลปะหริภุญชัย-ล้ำนา ที่สำคัญคือเจดีย์ประจำมุมบนฐานไพทีของเจดีย์ประธานของวัดมหาธาตุสุโขทัย (ภาพที่ 104) แสดงรูปแบบที่ถ่ายทอดมาจากเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดของหริภุญชัย - ล้ำนาอย่างชัดเจน คือมีเขียงซ้อนลดหลั่นกันราว 2-3 ฐานรองรับฐานบัวลูกฟักและเรือนธาตุในผังเพ็ญมุมซึ่งเกิดจากจระนำที่ด้านทั้งสี่ที่ยื่นออกมา ที่มุมหลังคาเรือนธาตุมีเจดีย์ขนาดเล็กประดับส่วนยอดกลางเป็นชั้นซ้อนเตี้ยรองรับทรงระฆังและยอดทรงกรวยสูง ความแตกต่างกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของหริภุญชัยและล้ำนาอยู่ที่การใช้ฐานบัวลูกฟักเพื่อรองรับเรือนธาตุแทนที่ฐานบัวลูกแก้วอกไก่อันเป็นรสนิยมของงานช่างขอมที่ตกทอดอยู่ในดินแดนสุโขทัย

ภาพที่ 104 เจดีย์ทรงปราสาทยอด บนฐานไพทีเจดีย์ประธาน วัดมหาธาตุ สุโขทัย

ประเด็นที่เกี่ยวข้องกันกับอายุสมัยของเจดีย์ทรงปราสาทยอดบนฐานไพทีของวัดมหาธาตุสุโขทัย ได้แก่การซ่อมส่วนฐานไพทีปิดทับฐานบัวลูกฟักจนเหลือเพียงส่วนลวดบัวลูกฟักขึ้นมา และประดับด้วยแถวของพระสาวกลีลาซึ่งทำให้รูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบัน

ผิดไปจากระเบียบการก่อสร้าง คือปรากฏเพียงส่วนลูกฟักและชั้นบัวหงายที่โผล่พ้นฐานไฟที่ขึ้นมา ดังนั้นส่วนที่ยังคงจมอยู่ในพื้นฐานไฟที่ควรเป็นบัวคว่ำ การตรวจสอบโดยการขุดเจาะเพื่อเผยให้เห็นส่วนฐานที่ถูกสร้างทับอาจช่วยในการกำหนดอายุของหมู่เจดีย์นี้ให้ชัดเจนขึ้นได้บ้าง¹⁴

เจดีย์รายทรงปราสาทยอดทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสังขาลย์ (ภาพที่ 105) แสดงรูปแบบที่ชัดเจนจากหริภุญชัย-ล้านนาเช่นเดียวกันกับเจดีย์ประจำมูมบนฐานไฟที่วัดมหาธาตุ สุโขทัย นักวิชาการจึงกำหนดอายุเอาไว้ได้ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 คราวที่พระยาวิสุทธิวงศาจารย์เมืองศรีสังขาลย์อยู่ในฐานะอุปราช ซึ่งก็ควรเป็นระยะเวลาหลังจากการสร้างวัดมหาธาตุที่สุโขทัยแล้ว¹⁵

ภาพที่ 105 เจดีย์ทรงปราสาทยอดหมายเลข 3 วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสังขาลย์

¹⁴ ดู สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), 26-28.

¹⁵ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์สมัยสุโขทัย ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2534), 196.

เจดีย์ทรงปราสาทยอดอีกกลุ่มที่ช่างสุโขทัยคิดค้นแบบฉบับขึ้นเองจากแนวความคิดการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่ได้รับจากล้านนา แต่ใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมที่คุ้นเคยอยู่ในดินแดนสุโขทัยเอง รูปแบบดังกล่าวคือการนำเอาส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุและยอดบางส่วนซึ่งเป็นชั้นซ้อนของ “เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย” มาเติมส่วนยอดที่เป็นทรงระฆังและยอดทรงกรวยแหลมแทนที่จะเป็นส่วนยอดทรงพุ่มหรือดอกบัวที่เป็นระเบียบเดิมของเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย เจดีย์แบบดังกล่าวจึงแลดูเหมือนกับการนำเอาเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยที่มีเรือนธาตุและชั้นซ้อนตามแบบปราสาทขอมแต่มีส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆัง รูปแบบดังกล่าวนี้นี้แสดงถึงการคิดค้นสร้าง “ปราสาทที่มียอดเป็นเจดีย์” ตามแบบของช่างสุโขทัย โดยยังคงแนวความคิดการสร้างเจดีย์ที่มีเรือนธาตุและมียอดเป็นทรงระฆังตามแบบศิลปะหริภุญชัย-ล้านนา แต่กลับใช้รูปแบบของ “เจดีย์ทรงปราสาท” ที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น แนวคิดในการผสมผสานรูปแบบดังกล่าวของช่างสุโขทัยยังปรากฏอยู่ในเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นการรวมเอารูปแบบของสถาปัตยกรรมจากหลายแหล่งไว้ด้วยกัน¹⁶ ลักษณะดังกล่าวสื่อให้เห็นภาพของความหลากหลายทางวัฒนธรรมของสุโขทัยอันเป็นเสมือน “เมืองผ่าน” ในสมัยโบราณได้อย่างดี

ภาพที่ 106 เจดีย์รายทรงปราสาทยอดหมายเลข 8 วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสุชนาลัย

¹⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 48 - 49.

ภายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสังขาลย์มีเจดีย์ทรงปราสาทยอดหลายองค์ที่เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มนี้ (ภาพที่ 106) จึงควรมีอายุอยู่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 19¹⁷ ตามบทวิเคราะห์เกี่ยวกับวัดนี้ที่ได้กล่าวมาแล้ว และยังมีเป็นเจดีย์รายในวัดสวนแก้วอุทยานน้อย ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกันด้วย ประเด็นที่สำคัญสำหรับการตรวจสอบรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในกลุ่มนี้จากสภาพที่ชำรุดบางครั้งจึงยังสับสนเนื่องจากส่วนยอดที่เป็นทรงระฆังขนาดเล็กมักหักหายทำให้ส่วนที่เหลืออยู่แลดูคล้ายกับเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย¹⁸ การลดความซับซ้อนของเสาซุ้มจะน่าจะเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดของสุโขทัย ทำให้ซุ้มของจะน่าเป็นซุ้มเดี่ยวไม่ใช้ทั้งซุ้มลดและซุ้มซ้อนซึ่งจะเป็นประเด็นความแตกต่างกันกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนาและแม่แตของอยุธยาซึ่งจะได้รับอิทธิพลโดยตรงไปจากสุโขทัยด้วยก็ตาม

อนึ่ง ในด้านรูปแบบปลีกย่อยบางประการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดไม่ว่าจะเป็นของล้านนาและสุโขทัย ได้พบว่าดังเดิมแล้วนั้นส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดนี้มักมีระเบียบเป็นทรงกลุ่ม คือคล้ายตะลุ่มหรือบาตรพระที่ซ้อนลดหลั่นกัน อาจมีการประดับด้วยปูนปั้นรูปกลีบบัวด้วยซึ่งต่อมาจะมีที่เรียกกันว่า “บัวกลุ่มเถา” ส่วนยอดนี้บางครั้งพบว่าอาจเปลี่ยนแปลงไปใช้ปล้องไฉน - ปลีตามแบบที่พบในเจดีย์ทรงระฆังแทน อย่างไรก็ตามระเบียบของส่วนยอดที่ทำเป็นบัวกลุ่มเถานี้ยังคงพบสืบเนื่องมาในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 23

กล่าวโดยสรุปได้ว่า เจดีย์ทรงปราสาทยอดเป็นเจดีย์แบบหนึ่งที่ได้รับการปรับปรุงรูปแบบมาจากเจดีย์วิหารของพม่าในสมัยพุกาม โดยพบว่าเริ่มทำกันอยู่ในภาคเหนือช่วงสมัยทริภุญชัยราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 มาก่อนที่เข้าสู่สมัยราชวงศ์มังรายของล้านนาซึ่งก็สืบทอดรูปแบบการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดด้วย เจดีย์ทรงปราสาทยอดในระยะแรกนี้มักประกอบไปด้วยเรือนธาตุที่มีองค์ระฆังประธานตั้งอยู่ด้านบนกึ่งกลางและมีเจดีย์ขนาดเล็กประดับที่มุมด้านบนของเรือนธาตุทั้งสี่มุม เหตุนี้จึงมีที่เรียกกันว่า “เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด” ด้วย เมื่อเข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 มีความเปลี่ยนแปลงในระเบียบบางประการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา ที่สำคัญคือการสร้างเป็นยอดเดี่ยวแทนที่ห้ายอด รวมทั้งการหยิบยืมรูปแบบจาก

¹⁷ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์สมัยสุโขทัย ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว, 196.

¹⁸ มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทประจำทิศของเจดีย์ประธานวัดมหาธาตุสุโขทัยว่าอาจมีส่วนยอดเป็นทรงระฆัง ซึ่งหมายความว่า เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดในกลุ่มนี้ด้วย ดู สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 28 และ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 54, เชิงอรุณที่ 30 หน้า 74.

เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนามาใช้กับส่วนต่างๆ เช่นฐานบัวลูกแก้วอกไก่สองฐานในผังยกเก็จหรือยอดทรงระฆังและชุดรองรับองค์ระฆัง การแลกเปลี่ยนรูปแบบนี้ดำเนินไปพร้อมๆ กับวิวัฒนาการในศิลปะล้านนาเองโดยไม่ปรากฏในดินแดนอื่น

บ้านเมืองที่ติดต่อกับล้านนาคือสุโขทัยในพุทธศตวรรษที่ 19 รับเอารูปแบบการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดลงไปด้วยแต่ปรับปรุงรายละเอียดบางประการให้เข้ากับรสนิยมทางด้านการช่างที่มีวัฒนธรรมขอมเป็นพื้นฐานดั้งเดิม เช่นการใช้ฐานบัวลูกแก้วแทนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ตามอย่างต้นแบบในศิลปะล้านนา ขณะเดียวกันสุโขทัยได้คิดค้นรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบใหม่ขึ้นโดยใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมที่มีในดินแดนของตนคือเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยที่คลี่คลายมาจากปราสาทแบบขอมนำมาดัดแปลงผสมผสานกับทรงระฆังและยอดทรงกรวย ซึ่งรูปแบบดังกล่าวจะส่งพื้นฐานให้กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาในที่สุด

เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20-23 : การทบทวนข้อมูลและวิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวเนื่อง

พื้นฐานของเจดีย์ทรงปราสาทยอดจากล้านนาที่ลงมาสู่กลุ่มหัวเมืองสุโขทัย ถ่ายทอดให้กับศิลปะอยุธยาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มของราชธานี รูปแบบและความนิยมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดนี้มีอยู่ต่อเนื่องไปจนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตลอดระยะเวลาที่สืบทอดพัฒนามีวิวัฒนาการต่างกันไปตามระยะเวลาและอิทธิพลจากภายนอก รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงในเชิงช่างที่มีผลต่อการก่อเกิดรูปแบบใหม่ขึ้น

1. เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20

กรุงศรีอยุธยาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ต่อต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ปรากฏหลักฐานด้านเอกสารชัดเจนว่าได้มีความเกี่ยวพันกับแคว้นสุโขทัยแล้ว¹⁹ เชื่อมโยงกับหลักฐาน

¹⁹ อยุธยาพยายามเข้าแทรกแซงแคว้นสุโขทัยตั้งแต่แรกตั้งราชธานี เอกสารของล้านนาที่สำคัญคือชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงยึดเมืองพิษณุโลกเอาไว้ได้และให้ขุนหลวงพะงั่วขึ้นมารองก่อนที่จะประทานครินเมืองนี้แก่พระยาสิทธิไชย ๒ พระรัตนปัญญาเถระ (ร.ต.ท.แสง มนวิทูร แปล), ชินกาลมาลีปกรณ์, 102-103 นับแต่นั้นอยุธยากับสุโขทัยก็เริ่มมีความสัมพันธ์กันทางด้านเครือญาติ เห็นได้ชัดจากสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ทรงมีเชื้อสายทางพระราชบิดาคือสมเด็จพระนครินทร์ราชา เป็นราชวงศ์สุพรรณภูมิและพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงในราชวงศ์สุโขทัย ดู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “จากสองแควมาเป็นพิษณุโลก” ใน ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย - อยุธยา (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), 135.

ด้านศิลปกรรมก็ได้พบว่าอิทธิพลทางด้านงานช่างของสุโขทัยก็ได้แพร่หลายลงมายังอยุธยาใน
ระยะแรกด้วย เจดีย์ทรงปราสาทยอดซึ่งเป็นรสนิยมของหัวเมืองทางเหนือจึงน่าที่จะมีการสร้างขึ้น
ในอยุธยาในระยะเดียวกันนี้ด้วย ช่างอยุธยาได้พัฒนาและดัดแปลงรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาท
ยอดให้เข้ากันกับรสนิยมของตนบนพื้นฐานของแนวคิดเดิมอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง

เจดีย์ทรงปราสาทแบบหนึ่งซึ่งปรากฏขึ้นในระยะสั้นๆช่วงก่อนสถาปนาราชธานี
กรุงศรีอยุธยาและช่วงต้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 คือเจดีย์ทรงปราสาทที่มีเรือนธาตุในผัง
สี่เหลี่ยมรองรับฐานในผังแปดเหลี่ยมที่มีหรือไม่มีการประดับกระจังก็ได้ก่อนจะถึงชุกชานเตี้ยๆ
ที่รองรับองค์ระฆังในผังกลม บนเรือนธาตุสี่มุมมีการประดับด้วยเจดีย์ขนาดเล็ก นักวิชาการ
วิเคราะห์เกี่ยวกับที่มาของเจดีย์แบบนี้ว่าอาจเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทแบบหนึ่งที่ปรากฏอยู่
ในศิลปะทวารวดีคือรัตนเจดีย์ที่วัดจามเทวี ลำพูนและมีวิวัฒนาการสืบเนื่องลงมายังภาคกลาง
ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 19 เช่น เจดีย์ประธานวัดพระแก้ว เมืองสรรคบุรี
(ภาพที่ 107) และเจดีย์วัดพระรูป สุพรรณบุรี อย่างไรก็ตาม เจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบนี้ได้รับ
ความนิยมในช่วงสั้นๆก่อนที่จะวิวัฒนาการอย่างรวดเร็วจนกลายเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานในผัง
แปดเหลี่ยมในที่สุดและคงไม่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่สร้างขึ้นต่อมาใน
ศิลปะอยุธยา²⁰

ภาพที่ 107 เจดีย์ประธานวัดพระแก้ว สรรคบุรี

²⁰ เรื่องเดียวกัน, 25-26.

เจดีย์รายทรงปราสาททยอดประจำด้านบนฐานไพทีของปรางค์ประธาน วัดมหาธาตุยุรยา (ภาพที่ 108) ซึ่งเอกสารระบุการสร้างวัดนี้ขึ้นในปี พ.ศ.1917²¹ สมัยอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่ถูกจัดวางอย่างสมมาตรกับแผนผังวัดทำให้เชื่อว่าคงจะได้รับการสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัดในคราวแรก และเมื่อตรวจสอบด้านรูปแบบพบว่าเจดีย์ดังกล่าวซึ่งเหลือหลักฐานให้ศึกษาได้องค์ละเล็กน้อยแต่คงจะมีรูปแบบเช่นเดียวกันทุกองค์ คือชุดฐานบัวลูกฟักซ้อนกันราว 2-3 ฐานต่อด้วยชั้นเชิงบาตรรองรับเรือนธาตุในผังที่ยังแสดงความสำคัญของมุมประธานใหญ่กว่ามุมน้อยของจระนำที่แตกออกด้านข้าง ชุ่มจระนำเป็นชุ่มซ้อนคือไม่มีช่องว่างระหว่างชุ่มภายในเคยประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นติดกับผนังเนื่องจากยังคงพบร่องรอยของชุ่มเรือนแก้วที่ประดับอยู่เหนือขึ้นไปคือชั้นซ้อนหนึ่งชั้นที่ส่วนฐานคอดเว้าคือชั้นวัดประคดซึ่งชำรุดแต่เดิมคงมีการประดับกลีบนูนที่มุมทุกมุม ส่วนเหนือจากชั้นวัดประคดคือองค์ระฆังและต่อเนื่องเป็นส่วนยอดแบบที่เป็นลูกกลมซ้อนลดหลั่นกันโดยไม่มีบัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยม ส่วนยอดที่หักหายไปคงเป็นทรงกรวยแหลม

ภาพที่ 108 เจดีย์ทรงปราสาททยอดประจำมุมบนฐานไพที ปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ ยุรยา

²¹ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), 93.

สังเกตได้ว่าระเบียบของชุดฐานบัวลูกฟัก ชั้นเชิงบาตรที่รองรับเรือนธาตุและชั้นรัดประดับนั้นล้วนเป็นรูปแบบที่หยิบยืมมาจากปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้นนั่นเอง ส่วนฐานที่ยังขยายออกในทางราบมากกว่ามีผลให้เรือนธาตุมีสัดส่วนที่ใหญ่และส่วนต่อเนื่องขึ้นไปยังคงเป็นทรงป้อม รูปแบบดังกล่าวของเจดีย์ทรงปราสาทยอดบนฐานไพทีของปราสาทประธานวัดมหาธาตุนี้ อาจสรุปได้ว่าเป็นรูปแบบหลักๆของเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาในระยะแรก

เห็นได้ว่าช่างสุโขทัยและอยุธยาล้วนใช้โครงสร้างที่วิวัฒนาการมาจากปราสาทแบบขอม คือส่วนฐานบัวลูกฟัก เรือนธาตุและชั้นซ้อนมาใช้กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของตน จึงกล่าวได้ว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยานั้นได้รับแนวคิดมาจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดของสุโขทัย²² แต่ก็ยังมีรายละเอียดที่แตกต่างออกไปจากกัน เป็นต้นว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยามีการทำชั้นเชิงบาตรรองรับเรือนธาตุในขณะที่ไม่ปรากฏส่วนเดียวกันนี้ในศิลปะสุโขทัย

เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาที่อาจกำหนดอายุได้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 องค์องค์อื่นๆที่สำคัญ เช่น เจดีย์ประธานวัดโพธิ์ (ภาพที่ 109) และเจดีย์ประจำมุมบนฐานไพทีปราสาทประธานวัดพระราม อยุธยา (ภาพที่ 110) เป็นต้น²³ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ประจำมุมบนฐานไพทีปราสาทประธานวัดพระรามบางองค์ประดับจะนำด้วยพระพุทธรูปลีลาอันเป็นรสนิยมแบบสุโขทัย (ภาพที่ 111) ยืนยันแหล่งที่มาของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยาว่าได้รับแรงบันดาลใจจากสุโขทัยมากกว่า²⁴

²² สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 29.

²³ ดู เรื่องเดียวกัน, 30-39.

²⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 89.

ภาพที่ 109 เจดีย์ประธานวัดโพธิ์ อโยธยา

ภาพที่ 110 เจดีย์ทรงปราสาทยอด ประจําชุมชนฐานไฟที่ปรากฏประธานวัดพระราม อโยธยา

ภาพที่ 111 พระพุทธรูปลีลาในจระนำเจดีย์ทรงปราสาทยอดประจำมุมทิศตะวันออก
เจียงใต้บนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดพระราม อยุธยา

2. เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 20 : กรณีวิเคราะห์เจดีย์
ทรงปราสาทยอดทางทิศตะวันออกเจียงใต้บนกระเบื้องคด วัดราชบูรณะ อยุธยา

มีเจดีย์ทรงปราสาทยอดขนาดใหญ่องค์หนึ่ง ตั้งประจำอยู่ที่มุมด้านทิศตะวันออก
เจียงใต้บนกระเบื้องคดวัดราชบูรณะ อยุธยา (ภาพที่ 112) เดิมมีสภาพชำรุดและได้รับการบูรณะ
แล้วในปัจจุบัน เจดีย์องค์ดังกล่าวมีรูปแบบน่าสนใจที่ยังไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก

ส่วนฐานบัวลูกฟักจำนวนสองฐานซ้อนลดหลั่นกันตื้นๆ ฐานเขียนในผัง
แปดเหลี่ยมรองรับชั้นเชิงบาตร เรือนธาตุในผังเพิ่มมุมที่ยังมีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมย่อย
เรือนธาตุนี้มีแนวผนังเอนสอบเข้าหากันเล็กน้อยและส่วนฐานโค้งลาดแทนที่การประดับ
ลวดบัวเชิง - ลวดบัวรัดเกล้า มีทางเข้าสู่คูหาภายในด้านทิศตะวันออก ทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าเป็น
รูปแบบของปรางค์สมัยอยุธยาตอนต้นช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งหากเป็นเจดีย์ทรงปราสาท
ยอดของอยุธยาในช่วงเดียวกันนี้ เมื่อพ้นจากเรือนธาตุขึ้นไปก็จะเป็นชั้นรัดประคดที่ซ้อนกันราว 2 -
3 ชั้นก่อนจะเป็นองค์ระฆังและยอดตามลำดับ ทว่าเจดีย์องค์นี้กลับสร้างเป็นชุดรองรับองค์ระฆังที่
เป็นฐานบัวลูกแก้วหรือลูกแก้วอกไก่ในผังสิบสองเหลี่ยมซ้อนกันสองฐานเพื่อรองรับองค์ระฆังกลม
บัลลังก์แปดเหลี่ยม แกนปล้องไฉนและปล้องไฉนทรงกรวยขึ้นไป

ภาพที่ 112 เจดีย์ทรงปราสาททอดทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดราชบูรณะ อโยธยา

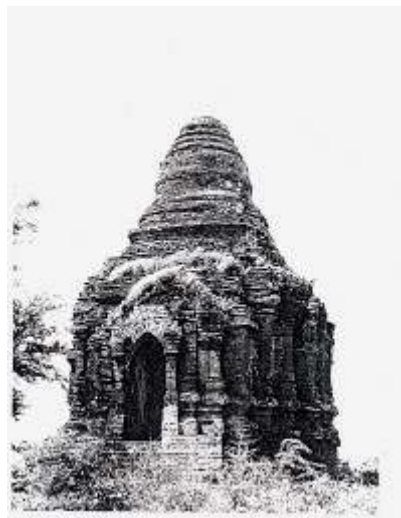
เห็นได้ชัดว่าเจดีย์องค์นี้มีโครงสร้างเช่นเดียวกันกับเจดีย์ทรงปราสาททอดของอโยธยา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 คือใช้ส่วนฐานตลอดจนเรือนธาตุตามแบบเจดีย์ทรงปรางค์และมี ส่วนยอดเป็นองค์ระฆังและปล้องไฉน แต่แตกต่างที่ไม่ทำชั้นรัดประคดและต่อด้วยฐานรับ องค์ระฆังเลย

ฐานบัวลูกฟักเตี้ยและเรือนธาตุที่ค่อนข้างใหญ่เป็นแบบอย่างของเจดีย์ทรงปรางค์ อโยธยาในพุทธศตวรรษที่ 20-21 และเมื่อเทียบกับปรางค์ประธานวัดเดียวกันนี้จะเห็นว่า มุมประธานมีขนาดใหญ่กว่ามุมย่อยอย่างชัดเจนในขณะที่เจดีย์ทรงปราสาททอดองค์นี้มี มุมประธานและมุมย่อยที่ขนาดใกล้เคียงกันมากกว่าจึงเป็นรูปแบบที่ควรเกิดขึ้นหลังจากปรางค์ ประธานแล้ว

เจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานในผังสี่เหลี่ยมย่อมานิยมมาก่อนในศิลปะอโยธยา เข้าใจว่าคง เป็นการหยิบยืมรูปแบบมาจากเจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานในผังแปดเหลี่ยมแต่ทำมุมเพิ่มให้มากขึ้นเป็น สี่เหลี่ยมเพื่อให้รับกันกับจำนวนการหักมุมของเรือนธาตุและกลมกลืนเข้าสู่ผังกลมของ องค์ระฆังได้อย่างรวดเร็ว ที่กล่าวว่าเป็นการนำเอารูปแบบของเจดีย์แปดเหลี่ยมมาเพราะส่วน

บัลลังก์ยังสร้างเป็นแปดเหลี่ยมตามระเบียบของเจดีย์แบบนี้ที่ยังปรากฏเป็นเจดีย์ประจำมูมบนฐานไพทีของปราสาทประธานด้วย ได้มีการวิเคราะห์ถึงเจดีย์องค์นี้ว่าลักษณะดังกล่าวเป็นการรับอิทธิพลจากล้านนาหรือสุโขทัย หรือมีต้นแบบจากเจดีย์จำลองสำริดศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย²⁵

ในที่นี้มีความเห็นว่ารูปแบบของเจดีย์องค์นี้คล้ายคลึงกันกับเจดีย์วิหารแบบหนึ่งของพุกามในช่วงหลังราวพุทธศตวรรษที่ 18 คือการสร้างห้องคูหาต่อด้วยซุ้มรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมหรือสิบสองเหลี่ยมก่อนถึงองค์ระฆังขนาดใหญ่และส่วนยอดทรงกรวย เช่น เจดีย์ชเวตันทา (Shwe-tan-za)²⁶ (ภาพที่ 113) แต่ในขณะเดียวกันแสดงให้เห็นกรรมวิธีที่ช่างอยุธยาใช้องค์ประกอบสถาปัตยกรรมตามรสนิยมของตน คือใช้ส่วนเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทแทนที่ห้องคูหาเตี้ยๆของพุกาม ในขณะที่ส่วนยอดก็ใช้รูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานรองรับองค์ระฆังในผังสิบสองเหลี่ยมที่สร้างตามต้นแบบในศิลปะพุกามและผสมผสานกับเจดีย์ของตนด้วย

ภาพที่ 113 เจดีย์ชเวตันทา (Shwe-tan-za) เมืองพุกาม

(ที่มา: Pierre Pichard, Inventory of monuments at Pagan, V.1 (Hong Kong: UNESCO, 1992), 347-349.)

²⁵ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของสถูปทรงกลม 2 แบบ ทรงระฆังกลมและทรงระฆังกลมบนฐานชั้นบน 8 เหลี่ยม) ในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535), 329.

²⁶ Pierre Pichard, Inventory of monuments at Pagan ,V.1 (Hong Kong: UNESCO, 1992), 347-349.

ดังนั้น เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่วัดราชบูรณะนี้คงเป็นตัวอย่างเพียงไม่กี่แห่งของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยาที่รับอิทธิพลด้านโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมมาจากศิลปะพุกามในพม่าโดยตรงซึ่งไม่เกี่ยวข้องกันกับเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่ผ่านมาทางศิลปะล้านนา - สุโขทัยที่สำคัญ การปรากฏรูปแบบเช่นนี้ยังเป็นการย้ำเตือนถึงอิทธิพลจากศิลปะพุกามที่ปรากฏอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ด้วย เช่นการประดับเจดีย์ยอดบนสันหลังคาตรีมุขปรากฏประธานของวัดราชบูรณะนี้เองด้วย²⁷ ตำแหน่งของเจดีย์องค์นี้ที่สร้างอยู่ประจำมุมสำคัญของแผนผังหลักบ่งได้น่าจะถูกสร้างขึ้นพร้อมๆ กับการสร้างวัดราชบูรณะในปี พ.ศ.1967²⁸

3. เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21

เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาที่มีอายุการสร้างต่อเนื่องลงมาจะเริ่มพบอิทธิพลจากล้านนามากขึ้น เช่นเจดีย์วัดสังฆแท้อยุธยา (ภาพที่ 114) ซึ่งได้พบลวดลายปูนปั้นกระหนกวงโค้งที่เกี่ยวข้องกับลวดลายแบบล้านนาในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ส่วนโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมยังเป็นไปตามระเบียบเดิมคือชุดฐานบัวลูกฟักซ้อนลดหลั่นกันสามฐานรองรับเรือนธาตุ ชั้นรัดประคดและองค์ระฆังตลอดจนถึงยอดที่เป็นทรงกลมเถาซึ่งหักพังลงมาแล้ว²⁹

²⁷ สันติ เล็กสุขุม, “ปรากฏประธานสมัยอยุธยาตอนต้น” ใน รวมบทความ มุมมอง ความคิดและความหมาย : งานช่างไทยโบราณ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 39.

²⁸ สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 8 ทั้งนี้ควรกล่าวไว้ด้วยว่าเจดีย์ประจำมุมภายนอกกระเบื้องคดของวัดราชบูรณะนี้อาจถูกสร้างเสริมหรือเปลี่ยนแปลงไปมากหลังจากสมัยแรกสร้าง ด้วยอายุการใช้งานที่ยาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นจนถึงสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลังในปี พ.ศ.2310 จึงไม่อาจจะระบุได้แน่ชัดว่าเจดีย์ประจำมุมนอกกระเบื้องคดแต่เดิม(ซึ่งควรเป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบเดียวกัน)จะเป็นเจดีย์ในรูปแบบใดกันแน่.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 40-42.

ภาพที่ 114 เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดสังฆแท้ อยุธยา

ที่วัดพระราม อยุธยา นอกจากเจดีย์ประจำมณฑลไพฑูริย์ที่ปรากฏประจักษ์แล้ว ยังได้พบเจดีย์ทรงปราสาทยอดขนาดเล็กอีกองค์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ นอกกระเบื้องคด หรือที่กำหนดเรียกว่าเจดีย์รายหมายเลข 26 (ภาพที่ 115) มีรูปแบบที่พัฒนาไปจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 หลายประการ ได้แก่การเปลี่ยนแปลงชุดฐานรองรับ เรือนธาตุเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ การใช้ขาสีหรือรองรับเรือนธาตุแทนชั้นเชิงบาตร การสร้าง บัวกลุ่มรองรับองค์ระฆังและการทำองค์ระฆังเป็นริ้ว เจดีย์องค์นี้จึงยังมีปัญหาเล็กน้อยในการ กำหนดอายุว่าควรจะอยู่ในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 หรือไม่ เนื่องจากที่ผ่านมาการศึกษา เจดีย์รายหมายเลข 26 วัดพระราม ใช้การวิเคราะห์ผ่านตัวอย่างของเจดีย์องค์นี้เพียงองค์เดียว ใน ที่นี้จะใช้ข้อมูลใหม่ที่ค้นพบและสามารถทำให้วิเคราะห์ถึงรูปแบบและกำหนดอายุเจดีย์องค์นี้ได้ ชัดเจนมากขึ้น คือเจดีย์รายทรงปราสาทยอดวัดบางกะจะ อยุธยา

ภาพที่ 115 เจดีย์ทรงปราสาทหยอด หมายเลข 26 วัดพระราม

4. เจดีย์ทรงปราสาทหยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21 : กรณีวิเคราะห์เจดีย์
ทรงปราสาทหยอดที่วัดบางกะจะ อยุธยา

วัดบางกะจะตั้งอยู่ทางทิศใต้นอกเกาะเมืองอยุธยาบริเวณที่เรียกว่าปากน้ำวน บางกะจะ เจดีย์ทรงปราสาทหยอดขนาดย่อมตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ห่างจากหมู่สิ่งก่อสร้างหลักของวัดออกมา (ภาพที่ 116) ปัจจุบันอยู่ในสภาพชำรุดโดยเฉพาะส่วนฐานซึ่งพังทลายจนไม่อาจทราบได้ว่าเป็นฐานแบบใด ได้พบขาสีงห์ที่อยู่ต่างระดับกันระหว่างขาสีงห์ด้านบนซึ่งเป็นส่วนชั้นเชิงบาตรและระดับต่ำลงมา แสดงว่าชุดฐานเดิมของเจดีย์องค์นี้อาจมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ที่ซ้อนลดหลั่นกันหรืออาจเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่มีชุดฐานสิงห์แทรกอยู่ก็ได้หากเทียบสัดส่วนของฐานที่ค่อนข้างสูง ส่วนที่ยังคงสภาพอยู่เหนือขึ้นมาตั้งแต่ส่วนบนสุดของฐานรองรับชั้นเชิงบาตรซึ่งเป็นขาสีงห์ เรือนธาตุอยู่ในผังเพิ่มมุมค่อนข้างถี่ ผังนูนสอบเข้าเล็กน้อยมีลวดบัวเชิง – ลวดบัวรัดเกล้าประดับ ช่องจะนำทำเรียบไม่ประดับพระพุทธรูป เหนือเรือนธาตุค่อนข้างชำรุดแต่ควรเป็นส่วนของชั้นรัดประดับซ้อนขึ้นไปราวสองชั้นเพราะยังคงเหลือบันแถลงที่ประดับติดอยู่ ชั้นชั้นนี้จะสิ้นสุดลงที่ท้องไม้ในผังกลมแล้วจึงถึงบัวทรงกลุ่มที่รองรับองค์ระฆังรี ไม่มีบัลลังก์และยอดที่เป็นบัวทรงกลุ่มเถาเหลือติดอยู่สามลูก

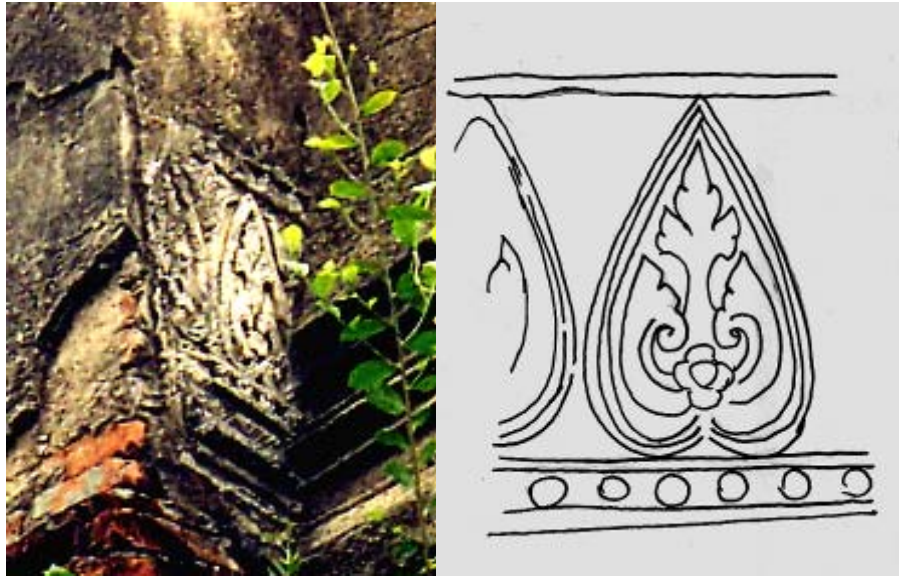

ภาพที่ 116 เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดบางกะจะ อยุธยา

รูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่วัดบางกะจะนี้มีความใกล้เคียงกับเจดีย์หมายเลข 26 วัดพระรามคือการใช้ฐานสิงห์แทนชั้นเชิงบาตร และการปรากฏบัวทรงกลุ่มคั่นระหว่างชั้นช้อนและองค์ระฆังที่เป็นริ้ว อย่างไรก็ตาม พบว่ามีการใช้ฐานสิงห์เป็นชุดฐานมากกว่าหนึ่งฐานนอกเหนือจากเพื่อรองรับชั้นเชิงบาตร ซึ่งเป็นรูปแบบที่ยังไม่เคยพบมาก่อน และการเพิ่มมุมที่ขึ้นแสดงถึงรูปแบบที่ล้ำลงมากกว่า

และที่น่าสนใจคือยังพบลวดลายปูนปั้นประดับเรือนธาตุเป็นลายกรวยเชิงรูปสามเหลี่ยมที่ประกอบจากวงโค้งมีลวดใบไม้ดอกไม้อยู่ภายใน (ภาพที่ 117) ซึ่งเป็นลวดลายประดับของอยุธยาที่ได้อิทธิพลจากศิลปะจีนหรือล้านนา สอดคล้องกับรูปแบบขาสิงห์เดี่ยวๆ และประกอบจากวงโค้งคล้ายขาสิงห์ที่วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งเป็นอิทธิพลจากศิลปะจีน ลวดลายดังกล่าวกำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นที่เจดีย์แทกรบนฐานไพทีของปราสาทประธานวัดมหาธาตุ อยุธยา เป็นกรวยเชิงสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้งไม่มีหยัก³⁰ (ภาพที่ 118)

³⁰ ดูความเห็นเกี่ยวกับลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์แทกรเหล่านี้ที่วัดมหาธาตุ อยุธยา ใน สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 30 - 31.

ภาพที่ 117 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เจดีย์ทรงปราสาทขอมวัดบางกะจะ

ภาพที่ 118 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เจดีย์แทรมบนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ อโยธยา

ดังนั้นถ้าหากใช้การกำหนดอายุวัดบางกะจะที่กล่าวมาแล้วข้างต้นก็อาจกล่าวได้ว่า เจดีย์ทรงปราสาทของคันทันคงจะมีอายุในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 อันสอดคล้องกับอายุของ เจดีย์ประธานของวัดที่เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาซึ่งคงถ่ายแบบมาจากพระธาตุหริภุญชัย เชื่อว่าได้รับการสร้างขึ้นในช่วงราวครึ่งหลังหรือปลายพุทธศตวรรษที่ 21 อันเป็นช่วงที่เอกสารกล่าวถึง

อยุธยาตีเมืองลำพูนได้ในปี พ.ศ.2088³¹ และข้อมูลนี้ก็จะสนับสนุนการกำหนดอายุของเจดีย์หมายเลข 26 วัดพระรามว่าคงจะสร้างขึ้นก่อนหน้าไม่นานนักในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษเดียวกันนี้

5. เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22-23

ความนิยมในการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดเริ่มลดลงในอยุธยาเมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 22 เชื่อว่าเนื่องจากระยะเวลาดังกล่าวมีการคิดค้นรูปแบบเจดีย์ใหม่ๆ ขึ้นในศิลปะอยุธยา เช่นเจดีย์สี่เหลี่ยมเพิ่มมุมหรือเจดีย์ทรงเครื่องซึ่งก็เกี่ยวข้องทางด้านรูปแบบกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่สร้างขึ้นมา ก่อน ทั้งนี้ สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกคงมีผลให้งานช่างของอยุธยาหยุดชะงักลงชั่วระยะเวลาหนึ่งด้วย

เจดีย์ทรงปราสาทยอดที่วัดวรเชตุเทพบำรุงได้รับการกำหนดอายุอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 จากการอ้างอิงถึงปรากฏการณ์ของวัดซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงระยะเวลานั้น รวมทั้งรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและลวดลายปูนปั้นเพื่อเชื่อมโยงกับหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงการสร้างวัด “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ³²

ผลการศึกษาทบทวนเกี่ยวกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดวรเชตุเทพบำรุงจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดต่อไป เนื่องจากเป็นหัวข้อหลักในบทนี้

เข้าสู่สมัยอยุธยาตอนปลาย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 พบตัวอย่างของเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่ได้รับการศึกษาวิเคราะห์โดยละเอียดแล้ว คือเจดีย์รายทรงปราสาทยอดตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวิหารหลวง วัดราชบูรณะ อยุธยา (ภาพที่ 119) เจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์นี้มีขนาดเล็ก สภาพชำรุดที่ส่วนยอดเหนือชั้นวัดประคดขึ้นไปเสียหายหมดแล้ว ส่วนฐานได้รับการปรับปรุงให้เป็นชุดฐานสิงห์ที่ซ้อนลดหลั่นกันเพื่อรองรับเรือนธาตุ เหนือขึ้นไปคือชั้นซ้อนรองรับบัวทรงกลมซึ่งเป็นที่ระบุดีได้ว่าควรมีส่วนองศ์ระฆังและยอดทรงกรวยต่อเนื่องขึ้นไป เมื่อผนวกกับการวิเคราะห์ลวดลายปูนปั้นแล้วเชื่อว่าเจดีย์องค์นี้คงสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23³³

³¹ ดู ประภัสสร ชูวิเชียร, “เจดีย์ประธานวัดบางกะจะ สถาปัตยกรรมของชุมชนชาวล้านนาในกรุงศรีอยุธยา,” ใน เมืองโบราณ 26, 4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2543) : 68-75.

³² ดู สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 47-50.

³³ เรื่องเดียวกัน, 94, 110.

ภาพที่ 119 เจดีย์รายทรงปราสาทยอดทางทิศใต้ของวิหารหลวง วัดราชบูรณะ อโยธยา

6. เจดีย์ทรงปราสาทยอดของอโยธยา พุทธศตวรรษที่ 22-23 : กรณีวิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดนอกกระเปียงคดทางทิศใต้ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และเจดีย์รายทรงปราสาทยอดที่วัดตองปุ ลพบุรี

ยังมีเจดีย์ทรงปราสาทยอดขนาดเล็กบางองค์ที่สร้างขึ้นในเมืองลพบุรีซึ่งยังไม่ได้รับการศึกษาดูแต่เชื่อว่าคงจะมีอายุที่ใกล้เคียงกันในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23

เจดีย์องค์แรกตั้งอยู่นอกกระเปียงคดทางทิศใต้ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ประกอบด้วยชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนกันสามฐานรองรับเรือนธาตุโดยไม่มีชั้นเชิงบาตร เรือนธาตุอยู่ในผังย่อมุมยี่สิบแปด มุมประธานมีขนาดเล็กเท่ากับมุมย่อยด้านข้าง มีห้องคูหาด้านทิศใต้แต่ไม่สามารถเข้าได้เนื่องจากเจดีย์มีขนาดเล็กและไม่มีบันไดทางขึ้น ต่อด้วยฐานเดี่ยวๆ เหนือเรือนธาตุรองรับองค์ระฆังในผังย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนยอดที่ควรเป็นทรงกรวยหักหายไปพร้อมกับบัลลังก์แล้ว (ภาพที่ 120)

พิจารณาจากการใช้ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซึ่งมีอยู่ที่เจดีย์หมายเลข 26 วัดพระราม แต่ก็ยังไม่ใช้ฐานสิงห์ตามแบบที่เจดีย์รายทรงปราสาทยอดวัดราชบูรณะ หมายถึงอายุหลังลงมาจากพุทธศตวรรษที่ 21 แต่ก่อนครึ่งหลังของพุทธศตวรรษ 23

ข้อมูลที่ใช้พิจารณาถึงอายุการสร้างเจดีย์องค์นี้คือการทำแผนผังเรือนธาตุย่อมุมที่ขนาดของมุมไล่เลี่ยกันอันเป็นลักษณะของสมัยอยุธยาตอนปลายแล้ว รับกับรูปทรงที่สูงเพรียวขององค์เจดีย์ จึงอาจกล่าวได้ว่ามีอายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23

ลักษณะพิเศษของเจดีย์ทรงปราสาทยอดนี้คือการใช้องค์ระฆังสี่เหลี่ยมย่อมุม ซึ่งไม่ปรากฏแพร่หลายในเจดีย์ทรงปราสาทยอดทั้งของอยุธยาและต้นแบบในหัวเมืองเหนือมาก่อน องค์ระฆังเหลี่ยมมีการทำกันอยู่ในกลุ่มเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุม ซึ่งเกิดในศิลปะอยุธยาอย่างช้าคือปลายพุทธศตวรรษที่ 21³⁴ การใช้องค์ระฆังสี่เหลี่ยมย่อมุมนี้จะเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องไปถึงเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุงด้วย

ภาพที่ 120 เจดีย์รายทรงปราสาทยอดทางทิศได้นอกกระเปียงคด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

ส่วนเจดีย์ทรงปราสาทยอดอีกองค์คือเจดีย์รายที่วัดตองปุ ลพบุรี (ภาพที่ 121) เจดีย์องค์นี้มีส่วนประกอบคือฐานบัวจำนวนสองฐานซ้อนลดหลั่นกันรองรับเรือนธาตุโดยไม่มีชั้นเชิงบาตร ช่องจะนำแคบเล็กจนไม่สามารถประดับพระพุทธรูปได้ เรือนธาตุเอนว่าเข้าหากันเล็กน้อย

³⁴ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์เพิ่มมุม เจดีย์ย่อมุมสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : มุลนิเจมส์ ทอมป์สัน, 2529),

และอยู่ในผังย่อมุมไม้ยี่สิบที่ทุกมุมมีขนาดเท่ากัน เหนือเรือนธาตุเป็นชั้นซ้อนเพียงชั้นเดียวประดับ
กระจังที่มุมแทนที่กลีบนูน ต่อด้วยบัวทรงกลมและองค์ระฆังรีผิวสูง ยังคงเหลือยอดที่เป็น
บัวทรงกลมเถาลูกแรกติดอยู่เหนือองค์ระฆัง

รูปแบบที่แปลกเป็นต้นว่าการไม่ทำชั้นเชิงบาตรและชั้นซ้อนเตี้ยชั้นเดียวที่ใช้กระจัง
ประดับแทนกลีบนูนอาจเป็นเพราะฝีมือของช่างในหัวเมืองที่ไม่เคร่งครัดเท่าช่างหลวง แต่
หลักฐานที่น่าสนใจของเจดีย์องค์นี้คือการหลงเหลือขององค์ระฆังรีอยู่เต็มองค์ ซึ่งอาจทำให้คิดว่า
ส่วนขององค์ระฆังที่หักหายไปของเจดีย์รายที่วัดราชบูรณะอาจเป็นแบบเดียวกันก็ได้ สิ่งที่น่ามาใช้
กำหนดอายุของเจดีย์รายทรงปราสาทที่วัดทองปูลพบุรี คือส่วนฐานที่ทำเป็นฐานบัวธรรมดา ต่างจาก
ชุดฐานสิงห์ของเจดีย์รายวัดราชบูรณะ

ฐานบัวเป็นระเบียบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดมาก่อน ไม่ว่าจะเป็นฐานบัวลูกฟักหรือ
ฐานบัวลูกแก้ว³⁵ ดังนั้นการพบว่าเจดีย์รายองค์นี้ยังทำตามระเบียบที่สืบทอดมาจากเจดีย์รายที่เก่า
กว่า จึงอาจกล่าวได้ว่ามีอายุก่อนหน้าการสร้างเจดีย์รายวัดราชบูรณะที่หันมาใช้ชุดฐานสิงห์ตาม
ความนิยมของเจดีย์เกือบทุกแบบในสมัยอยุธยาตอนปลาย³⁶

ภาพที่ 121 เจดีย์รายทรงปราสาทยอด วัดทองปูลพบุรี

³⁵ เจดีย์รายทรงปราสาทยอดที่วัดทองปูลพบุรีใช้ฐานบัวธรรมดา อาจเนื่องมาจากขนาดเล็กจึงมีพื้นที่
ไม่เพียงพอสำหรับการประดับลวดบัวที่ทอไม้.

³⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 65, 92, 103.

เมื่อพิจารณาร่วมกับหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เมืองลพบุรีมีความสำคัญขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23³⁷ สอดคล้องกับรูปแบบของเจดีย์ทั้งสององค์ที่ได้กล่าวมา ซึ่งกำลังระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่มีอายุก่อนหน้านี้กับเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่วัดราชบูรณะที่สร้างขึ้นในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23

เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดของอยุธยา มีการสร้างกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 20 ที่สำคัญคือแนวคิดการสร้างที่ใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดั้งเดิมในดินแดนของตนมาดัดแปลงผสมผสานกับรูปแบบอื่นๆ คือเจดีย์ทรงปรางค์ที่วิวัฒนาการมาจากปราสาทแบบขอมเช่นเดียวกับที่สุโขทัยใช้เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยมาดัดแปลงเพื่อให้เกิดเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดตามรสนิยมทางการช่างของตน

แม้จะไม่พบความแพร่หลายมากนักแต่เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดก็ได้รับการสร้างอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ทั้งนี้ความนิยมได้ลดลงตามลำดับตั้งแต่ย่างเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา และเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดนี้คงสิ้นสุดการสร้างลงเมื่อหมดสมัยกรุงศรีอยุธยาในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 นั่นเอง

บทวิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดวัดวรเชตุเทพบารุง

เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดของวัดวรเชตุเทพบารุงได้รับการสร้างขึ้นท่ามกลางสายวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดในศิลปะอยุธยา ข้อมูลที่ได้ประมวลมาแล้วทั้งหมดนี้จะสร้างช่วยภาพให้เห็นความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงทางด้านงานช่างทั้ง “ภายใน” และ “ภายนอก” ที่จะทำให้เกิดรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดองค์นี้อย่างชัดเจนมากขึ้น

การศึกษาวิเคราะห์เจดีย์ในทางสถาปัตยกรรมต้องแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ ดังนี้

1. ฐานประทักษิณและพนักระเบียงเจาะช่องกระจก อิทธิพลจากศิลปะล้านนา

ฐานประทักษิณยกสูงเพื่อรองรับองค์เจดีย์ มีรูปแบบโดยรวมเป็นฐานบัวซึ่งคาดระดับลูกแก้วอกไก่สองเส้นบนท้องไม้กว้าง ส่วนล่างสุดของฐานคือหน้ากระดานล่างและบัวคว่ำวางอยู่บนขาสิงห์เรียวยาว (ภาพที่ 122) ทางเดินประทักษิณแคบๆ ล้อมด้วยพนักระเบียงเตี้ย มีช่องเจาะรูปกากบาทโดยรอบ บันไดทางขึ้นอยู่ทางทิศตะวันออก

³⁷ สมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปประทับที่เมืองลพบุรีเป็นระยะเวลานานในแต่ละปี เพื่อจุดประสงค์เกี่ยวกับความมั่นคงด้านพระราชอำนาจของพระองค์เอง ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 39-42.

ภาพที่ 122 ฐานประทักษิณ เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง

เจดีย์ทรงปราสาทยอดในระยะแรกที่เกิดขึ้นในศิลปะทวารวดีและล้านนายังไม่พบการสร้างฐานประทักษิณที่ชัดเจนมากนัก แม้จะได้พบการทำลานประทักษิณในผังกลมขนาดใหญ่ของกุฎกลางทุ่งนาใกล้วัดเกาะกลาง ลำพูน แต่ก็ยังไม่ใช้รูปแบบที่สมบูรณ์ของฐานประทักษิณ แม้ในศิลปะสุโขทัยและอยุธยาในระยะแรกเจดีย์ทรงปราสาทยอดก็ยังไม่ปรากฏการสร้างฐานประทักษิณ เช่นที่วัดวรเชตุเทพบำรุงนี้เช่นกัน

ฐานประทักษิณที่เป็นทางเดินมีพนักกระเบื้องเตี้ยๆ ได้พบมาแล้วในศิลปะพุกามของพม่าตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 แต่จะพบเฉพาะในกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังที่มีอิทธิพลจากศิลปะมอญ เช่น เจดีย์ชเวดิลันดอ (Shwe Hzan Daw) หรือเจดีย์ชเวสิกอง (Shwezigon) เมืองพุกาม อย่างไรก็ตามการสร้างฐานประทักษิณในศิลปะพุกามอาจแพร่มายังดินแดนแถบนี้ไม่ชัดเจนนัก

เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ศรีสัชนาลัย และเจดีย์ประธานวัดสวนดอก เชียงใหม่ ซึ่งมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 19 มีการสร้างฐานประทักษิณยกสูง มีประเด็นเกี่ยวกับที่มาว่าอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะลังกามากกว่าเพราะฐานประทักษิณของเจดีย์ดังกล่าวมีการสร้างรูปช้างล้อม³⁸

³⁸ สำหรับเจดีย์ประธานวัดสวนดอกแต่เดิมจากรูปถ่ายเก่าพบว่าช้างล้อมที่ฐานด้วย ดู จิรศักดิ์ เศวตวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 18.

ซึ่งเป็นอิทธิพลโดยตรงมาจากศิลปะลังกาแต่คงจะได้รับการปรับปรุงให้มีรูปแบบของฐานที่ชัดเจนขึ้นกว่าฐานที่เป็นเพียงลานประทักษิณของเจดีย์ในศิลปะลังกา³⁹

เจดีย์หลวง เชียงใหม่ เป็นเจดีย์ทรงปราสาทที่มีการสร้างฐานประทักษิณยกสูง มีผนังระเบียงประดับช่องรูปกากบาท (ภาพที่ 123) ซ้ำลัทธิที่ส่วนฐานสันนิษฐานได้ว่าคงเกี่ยวข้องกับ

ภาพที่ 123 ฐานประทักษิณ เจดีย์หลวง เชียงใหม่

ฐานเจดีย์ทรงระฆังที่มีซ้างล้อมอันเป็นอิทธิพลจากลังกาดังที่ได้กล่าวมาแล้วแต่คงสร้างให้มีรูปแบบที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้นโดยการตกแต่งด้วยผนังกระเบียงและเดิมคงมีลวดลายปูนปั้นประดับด้วย การพบเจดีย์ทรงปราสาทขนาดใหญ่ที่สร้างฐานประทักษิณอย่างชัดเจนที่เจดีย์หลวงนี้อาจกล่าวได้ว่าเริ่มมีการใช้ฐานประทักษิณกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนาแล้วในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 20 เจดีย์หลวงคงเป็นต้นแบบของการสร้างฐานประทักษิณแห่งเดียวที่พบในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนา เพราะหลังจากนั้นแล้วไม่ปรากฏเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่มีฐานประทักษิณอย่างแท้จริง แต่ได้พบ “ฐานคล้ายฐานประทักษิณ” สร้างอยู่ในเจดีย์ศิลปะล้านนาอย่างแพร่หลายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

³⁹ ฐานของเจดีย์ในศิลปะลังกาดั้งแต่สมัยอนุราธปุระจนถึงสมัยโปลนนารุวะล้วนเป็นฐานกว้างยกสูงจากพื้นเพียงเล็กน้อย บางครั้งมีรูปซ้างล้อมจึงมีรูปแบบเป็น “ลานประทักษิณ” มากกว่าเป็นเพียงฐานประทักษิณขนาดเล็กในเจดีย์ศิลปะไทย.

“ฐานคล้ายฐานประทักษิณ” นี่เป็นฐานรองรับเจดีย์ที่มีลักษณะพิเศษ เข้าใจว่าเป็นความตั้งใจสร้างฐานเลียนแบบฐานประทักษิณที่มีพนักกระเบื้องล้อมรอบแต่ด้วยขนาดเล็กจึงไม่มีที่ว่างมากพอที่จะทำให้เป็นทางเดินรอบอย่างฐานประทักษิณที่แท้จริงได้ รูปแบบของฐานดังกล่าวก็คือชุดฐานบัวหรือฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ซ้อนกันสองฐานและมีท้องไม้แคบคั่นกลางในผังยกเก็จที่พบทั่วไปในเจดีย์ทรงระฆังของล้านนานั้นเอง แต่ได้เพิ่มฐานบัวคั่นกลางระหว่างองค์เจดีย์หนึ่งฐาน โดยที่ท้องไม้ของฐานบัวนี้มีการเจาะช่องกระจุกรูปกากบาทเรียงกันเป็นแถวตามแนวหน้ากระดาน ช่องกระจุกนี้เองทำให้ทราบได้ว่าส่วนฐานบัวที่เพิ่มขึ้นเหนือชุดฐานบัวในผังยกเก็จคือพนักกระเบื้องหลอกที่สร้างขึ้นเพื่อให้ดูเหมือนว่าเป็นพนักกระเบื้องจริงของฐานประทักษิณที่สามารถขึ้นไปเดินด้านบนได้ ฐานที่มีการทำพนักกระเบื้องหลอกนี้มีการทำทั้งในเจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนา เช่นที่เจดีย์วัดหนองจรีน เชียงใหม่ (ภาพที่ 124) ซึ่งมีอายุตกอยู่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 124 ชุดฐานรองรับเจดีย์ทรงปราสาท วัดหนองจรีน

ฐานประทักษิณของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุงแสดงลักษณะที่ใกล้เคียงกับการทำฐานเช่นนี้ของเจดีย์ในศิลปะล้านนามาก แต่มีการปรับเปลี่ยนกลับมาสร้างเป็นฐานประทักษิณอย่างแท้จริง คือมีบันไดขึ้นสู่ทางเดินรอบองค์เจดีย์และมีพนักกันจริง ๆ ใช้ฐานที่เป็นฐานบัวประดับลูกแก้วอกไก่สองเส้นบนท้องไม้ที่กว้างในผังย่อมุม ซึ่งคงจะคลี่คลายมาจากชุด

ฐานบัวลูกแก้วอกไก่สองฐานซ้อนกันโดยมีท้องไม้คั่นกลางในผังยกเก็จให้มีความเรียบง่ายขึ้น การคลี่คลายของชุดฐานเช่นนี้ยังพบอยู่ในศิลปะล้านนาช่วงหลังลงมาด้วย⁴⁰ ส่วนการสร้างขาสีหรีดรองรับชุดฐานนี้เป็นความนิยมที่เกิดขึ้นในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา เช่นที่วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา ในขณะที่ขาสีหรีดของฐานประตักษิณเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุงมีรูปแบบที่เรียวสูงซึ่งเป็นรูปแบบที่ล่าลงมาจากของสิ่งทีวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์มาแล้ว

การสร้างฐานประตักษิณรูปแบบคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้พบอยู่ในเจดีย์บางองค์ เช่น เจดีย์หมายเลข 4/1 วัดพุทไธสวรรย์ (ภาพที่ 125) คงซึ่งมีอายุในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ต่อต้นพุทธศตวรรษที่ 23⁴¹

ภาพที่ 125 เจดีย์เหลี่ยมเพ็ญมูม หมายเลข 4/1 วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา

⁴⁰ เช่น ฐานฐานของเจดีย์วัดปรางสนุก เชียงแสน ซึ่งเป็นฐานบัวที่คาดลูกแก้วอกไก่สองเส้นบนท้องไม้.

⁴¹ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์เพ็ญมูม เจดีย์ย่อมุมสมัยอยุธยา, 49.

ฐานประทักษิณของเจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุเทพบำรุงอาจมีที่มาจากฐานประทักษิณของเจดีย์ในศิลปะล้านนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มของเจดีย์ทรงปราสาทยอที่มีการใช้ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังยกเก็จเพื่อเป็นฐานประทักษิณและมีการสร้างผนังกระเบื้องที่เจาะช่องกระจกรูปกากบาท ฐานแบบนี้ปรากฏอยู่ในศิลปะล้านนาช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา และคงจะส่งอิทธิพลให้กับอยุธยาในช่วงหลังจากนั้นเล็กน้อย เนื่องจากยังไม่เคยพบการใช้ฐานเช่นนี้ในศิลปะอยุธยาก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 เลย

2. เรือนธาตุ

เรือนธาตุเป็นส่วนสำคัญที่จะกำหนดรูปทรงและแผนผังของเจดีย์ทรงปราสาทยอ ชุดฐานรองรับเรือนธาตุเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่จำนวนสองฐานซ้อนลดหลั่นกันต่อด้วยชั้นเชิงบาตรที่เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ รองรับเรือนธาตุที่ยักมุมด้านละสามมุมบวกกับมุมของเสาซุ้มอีกด้านละสองซุ้มรวมเป็นย่อมุมไม้ยี่สิบแปด ขนาดของมูมมีขนาดเกือบเท่ากันทั้งหมด เรือนธาตุเอนเข้าหากันเล็กน้อย คاعدประดับลวดบัวเชิงและลวดบัวรดเกล้าเป็นเส้นลวดบัวอกไก่อย่างละเส้นจะนำเป็นแบบซุ้มซ้อน เหนือเรือนธาตุไปเป็นชั้นซ้อนเพื่อรองรับองค์ระฆัง (ภาพที่ 126)

ภาพที่ 126 เรือนธาตุและจระนำ เจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุเทพบำรุง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาเป็นการใช้รูปแบบของเรือนธาตุจากเจดีย์ทรงปรางค์ คือชุดฐานบัว ลูกฟักและชั้นเชิงบาตรรองรับเรือนธาตุ แต่สำหรับส่วนเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุณนี้แสดงให้เห็นทั้งการสืบทอดและความเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบบางประการที่ต่างจากสมัยอยุธยาตอนต้นลงมาแล้ว

สำหรับแผนผังของเรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุณซึ่งเป็นผังย่อมุมไม้ยี่สิบแปดซึ่งมีขนาดของมุมเกือบจะเท่ากันแล้ว เว้นแต่มุมของเสาซุ้มที่มีขนาดเล็กกว่าไม่มาก แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการที่หลังลงมาจากแนวความคิดที่ให้ความสำคัญกับเรือนธาตุโดยการเน้นให้มุมประธานคือมุมหลักของเรือนธาตุให้มีขนาดใหญ่กว่ามุมขนานข้างในสมัยอยุธยาตอนต้น⁴² ผังของเรือนธาตุที่เอนสอบเข้าหากันปรากฏมาก่อนในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาตั้งแต่ระยะแรก เมื่อพิจารณาทรวดทรงของเรือนธาตุที่เพรียวสูงชันอย่างรวดเร็วมากกว่าเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดสังฆแท้อ หรือเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดบางกะจะ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ส่วนชุดฐานรองรับเรือนธาตุที่เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ (ภาพที่ 127) คงเปลี่ยนแปลงมาจากที่เคยเป็นชุดฐานบัวลูกฟักที่เคยมีมาก่อน เช่นที่เจดีย์ทรงปราสาทยอดประจำทิศบนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดพระราม (ภาพที่ 128) ขนาดของลวดบัวที่เล็กเรียวทำให้ทรวดทรงโดยรวมของชุดฐานและองค์เจดีย์ดูโปร่งเพรียว ไม่แน่นหนักเหมือนการใช้ฐานบัวลูกฟักในสมัยอยุธยาตอนต้น ในขณะที่ฐานบัวลูกแก้วอกไก่เป็นฐานที่ใช้รองรับส่วนเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เช่นที่เจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน จนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นที่เจดีย์วัดโลกโมลี เชียงใหม่ (ภาพที่ 129) สำหรับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนามักใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไ้ฐานเดียว แต่เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุณใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไ้จำนวนสองฐานซ้อนลดหลั่นกันรองรับเรือนธาตุ คงจะปรับปรุงจากชุดฐานบัวลูกฟักที่เคยใช้กันมานานเอง

⁴² สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 66.

ภาพที่ 127 ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบํารุง

ภาพที่ 128 ชุดฐานบัวลูกฟ้ารองรับเรือนธาตุ เจดีย์ทรงปราสาทยอดประจำมูฐานไฟที่
ปรางค์ประธาน วัดพระราม

ภาพที่ 129 ฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุ เจดีย์ประธานวัดโลกโมลี

หากพิจารณาจากอายุของเจดีย์หมายเลข 26 วัดพระราม มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ที่พบว่าเริ่มใช้ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุ (ภาพที่ 130) ลักษณะดังกล่าวของเจดีย์ทรงปราสาทขอมวัดวรมหาพิชัยภูมินี้จึงควรมีอายุที่เกี่ยวข้องกันมากกว่าเจดีย์ทรงปราสาทที่มีอายุเก่าก่อนหน้า นอกจากนี้ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่รองรับเรือนธาตุเจดีย์องค์นี้ยังใช้ระบบการเชื่อมต่อท่อนไม้เข้า ซึ่งเป็นเทคนิคที่มาจากศิลปะล้านนาอันได้พบอยู่ในชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ของปราสาทประธานเช่นเดียวกับชั้นเชิงบาตรที่รองรับเรือนธาตุเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่เช่นกัน จึงอาจเป็นส่วนที่บ่งได้ว่าอายุการสร้างปราสาทประธานและเจดีย์ทรงปราสาทขอมเป็นงานในรุ่นราวคราวเดียวกัน

ภาพที่ 130 ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุ เจดีย์หมายเลข 26 วัดพระราม

จะนำของเรือนธาตุเป็นจะนำหุ้มซ้อน ซึ่งเป็นรูปแบบของจะนำที่ผ่านวิวัฒนาการมาจากจะนำในศิลปะล้านนาแล้ว ซึ่งหุ้มซ้อนเช่นนี้ปรากฏอยู่ในสายวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะอยุธยาอันได้รับการปรับปรุงมาก่อนแล้วตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ลักษณะสำคัญของหุ้มซ้อนคือการออกหุ้มซ้อนเหลื่อมกันโดยไม่มีช่องว่างระหว่างเสาจจะนำ ที่ต่างไปจากหุ้มลด ของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนาที่มีช่องว่างระหว่างเสา ทั้งนี้ แนวคิดในการสร้างหุ้มที่ต่างกันทั้งสองแบบมีที่มาจากการปรับปรุงพื้นที่ประดับจะนำบนเรือนธาตุที่ย่นย่อลงมาจากต้นแบบในเจดีย์วิหารของศิลปะพม่าและปราสาทของศิลปะขอม

หุ้มซ้อนของเรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุงมีแนวระดับเสมอกัน โดยไม่ได้ลดหลั่นกันลงมา ดังนั้นหุ้มเหนือจะนำด้านหลังจึงมีขนาดใหญ่กว่าแผ่นหุ้มของจะนำด้านหน้าเล็กน้อยเพื่อให้แลดูเห็นว่ามีหุ้มที่ลดหลั่นกัน แสดงถึงการลดความซับซ้อนของระบบหุ้มให้เรียบง่ายขึ้น ซึ่งยังไม่พบในเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดสังฆแท แต่ได้พบในเจดีย์ทรงปราสาทยอดหมายเลข 26 ซึ่งเชื่อว่ามีอายุในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว⁴³

รูปแบบที่กล่าวมาจึงสรุปคร่าวๆได้ว่าส่วนเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 22

3. ส่วนชั้นซ้อน องค์ระฆังและยอด

ชั้นซ้อนเหนือเรือนธาตุเป็นชั้นรัดประคด คือฐานคอดว่าที่คล้ายฐานบัวครึ่งฐานบนซ้อนลดหลั่นกันสองชั้นในผังย่อมุม มีร่องรอยของว่าเคยประดับส่วนประกอบที่อาจเป็นกลีบขนุนอยู่ทุกมุม⁴⁴ เหนือชั้นซ้อนเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับองค์ระฆังเหลี่ยมย่อมุมต่อเนื่องด้วยบัลลังก์ (รูปที่ 131) ก่อนจะถึงบัวกลุ่มเถาซึ่งเหลือเพียงลูกแรกเหนือบัลลังก์ (ภาพที่ 132)

⁴³ แสดงว่าในช่วงต้นถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในด้านรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา เห็นได้จากการลดความซับซ้อนของส่วนประดับเรือนธาตุ การเริ่มปรากฏใช้ขาสิงห์และส่วนยอดที่มีบัวทรงกลุ่มและองค์ระฆังเป็นริ้ว มีตัวอย่างที่เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดสังฆแท และเจดีย์หมายเลข 26 วัดพระรามเป็นสำคัญ ดู สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 40-46.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 49.

ภาพที่ 131 ส่วนยอดชั้นซ้อนและองค์ระฆังของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง

ภาพที่ 132 ยอดบัวกลุ่มเถาลูกแรกที่ยังเหลือติดบัลลังก์ เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุง
(ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), 158.)

ชั้นซ้อนเหนือเรือนธาตุที่เป็นชั้นรัดประคดประดับด้วยกลีบนูนและบันแถลงคือระเบียบที่สืบทอดอย่างยาวนานมาจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะสุโขทัยถึงเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาโดยแทบไม่เปลี่ยนแปลง เช่นที่เจดีย์ทรงปราสาทยอดบนฐานไพที ปรางค์ประธาน วัดมหาธาตุ อยุธยา (ภาพที่ 133) ส่วนนี้ของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงแสดงลักษณะที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาโดยตรงตั้งแต่ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา แนวทางการพิจารณาถึงอายุสมัยจึงควรมองที่แผนผังต่อเนื่องจากส่วนเรือนธาตุขึ้นมาคือขนาดของมุมที่เท่ากันทุกๆมุม ต่างไปจากมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมย่อยที่ปรากฏอยู่ในสมัยต้นแล้ว

ภาพที่ 133 ชั้นซ้อน องค์ระฆังและยอดบัวกลุ่มเถา เจดีย์ประจำมูมฐานไพทีปรางค์ประธาน วัดมหาธาตุ อยุธยา

ยอดองค์ระฆังเป็นส่วนประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์นี้ จากรูปแบบที่เป็นองค์ระฆังเหลี่ยมในผังย่อมุม มีขนาดของมุมเล็กเท่ากันทั้งหมด ซึ่งไม่เคยเป็นที่รู้จักในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยากันมาก่อน องค์ระฆังของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มีองค์ระฆังกลมอันเป็นรูปแบบที่สืบทอดมาจากสุโขทัย เช่นยอดทวารวดีของเจดีย์ทรงปราสาทยอดประจำทิศปรางค์ประธานวัดพระราม (ภาพที่ 134) และต่อมามี

ลักษณะแปลกไปบ้างคือเป็นทรงแฉงมีริ้วที่อาจเกี่ยวข้อกันกับเจดีย์ที่สร้างขึ้นในระยะหลังของ สุโขทัยด้วย⁴⁵ เช่นยอดทรงแฉงของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดบางกะจะ (ภาพที่ 135) ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าคงมีอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 21 จึงมีข้อสันนิษฐานที่เชื่อว่าส่วนยอดของเจดีย์องค์นี้น่าจะถูกเปลี่ยนแปลงจากสมัยแรกสร้างแล้ว เพราะระเบียบทางสถาปัตยกรรมไม่เป็นไปตามรูปแบบของงานช่าง ยังพบหลักฐานร่องรอยแตกหักระหว่างชั้นซ้อนเหนือเรือนธาตุและองค์ระฆัง ซึ่งคงเป็นการชำรุดในอดีตและถูกซ่อมแซมใหม่จนเป็นทรงแฉงเหลี่ยมในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23⁴⁶

ภาพที่ 134 ชั้นซ้อนและองค์ระฆัง เจดีย์ประจำมุนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดพระราม

⁴⁵ เจดีย์ที่มีองค์ระฆังริ้วยังคงเป็นปัญหาเกี่ยวกับที่มาว่าเริ่มต้นที่ใด แต่มีตัวอย่างอยู่ที่เจดีย์วัดเขาพระบาทน้อย สุโขทัยซึ่งจากแนวความคิดของนาย A.B.Griswold ก็ยังคงมีประเด็นเกี่ยวพันว่าควรสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือไม่ อย่างไรก็ตาม องค์ระฆังริ้วเช่นนี้ปรากฏอยู่ในศิลปะอยุธยาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว ดู เรื่องเดียวกัน, 46.

⁴⁶ ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร “การสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัดวรเชตุเทพบำรุง จ.พระนครศรีอยุธยา,” 1-24 – 1-25.

ภาพที่ 135 องค์ระฆังรีของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดบางกะจะ

เมื่อกลับมาพิจารณาถึงหลักฐานเกี่ยวกับส่วนยอดเหนือชั้นซ้อนของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยาแล้วนั้น นอกเหนือจากองค์ระฆังกลมทั้งแบบเรียบและเป็นรีแล้ว ไม่เคยพบการสร้างยอดที่เป็นองค์ระฆังเหลี่ยมย่อมุมเลย แต่องค์ระฆังแบบนี้ได้พบอยู่เป็นระเบียบของเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมในศิลปะอยุธยาอันปรากฏขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 (ภาพที่ 136) รับกับข้อสันนิษฐานที่ว่ามีการใช้รูปแบบขององค์ระฆังเหลี่ยมมาจากเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุม⁴⁷ ดังนั้นในเมื่อช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ได้ปรากฏทั้งการใช้ของระฆังรีในเจดีย์ทรงปราสาทยอดและเริ่มพบการสร้างเจดีย์ของระฆังเหลี่ยมเพิ่มมุมขึ้น ระยะเวลาหลังจากนั้นไม่นานจึงอาจเป็นช่วงที่มีการหยิบยืมรายละเอียดระหว่างเจดีย์แบบต่างๆ ในระบบงานช่างของอยุธยามาใช้ร่วมกันก็เป็นได้

ได้กล่าวถึงข้อมูลของเจดีย์ทรงปราสาทยอดตั้งอยู่ทางทิศใต้บนกระเบื้องคดวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี (ภาพที่ 137) มาแล้ว เจดีย์องค์ดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกันกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุง เป็นต้นว่าใช้ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุและมียอดทรงระฆังเหลี่ยมย่อมุมเป็นต้น จากการศึกษาได้กำหนดอายุเจดีย์องค์นี้ไว้ในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันถึงรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่มีการใช้ยอดของระฆังเหลี่ยมย่อมุมอยู่ในศิลปะอยุธยาด้วย

⁴⁷

สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดวาสุภรณ์ะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 49.

ภาพที่ 136 เจดีย์ศรีสุริโยทัย อยุธยา

ภาพที่ 137 องค์ระฆังเหลี่ยมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดทางทิศใต้บนกระเบื้องคด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

อนึ่ง หากผลการสำรวจที่กล่าวว่าพบร่องรอยแยกระหว่างชั้นซ้อนเหนือเรือนธาตุกับองค์ระฆังในปัจจุบันหมายถึงการชำรุดหักพังและได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นในอดีตรจริง ก็อาจเปิดโอกาสให้สันนิษฐานถึงส่วนยอดในรูปทรงอื่นๆตามแบบแผนของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะ

อยุธยาที่เคยมีมา เช่น องค์ระฆังกลม หรือองค์ระฆังรั้วที่ย่อมจะต้องมีบัวกลุ่มรองรับ แต่อย่างไรก็ดี ส่วนยอดทรงกรวยที่อยู่เหนือขึ้นไปนั้นประกอบด้วยบัวกลุ่มเถาอันสืบทอดอยู่ในสายวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดมาอย่างเคร่งครัด

มีข้อสังเกตอีกเล็กน้อยเกี่ยวกับส่วนองค์ระฆังและยอดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุง คือรูปแบบขององค์ระฆังเหลี่ยมย่อมุมที่มีบัลลังก์และบัวกลุ่มเถาแน่นคล้ายคลึงกันกับส่วนเดียวกันของเจดีย์ทรงเครื่องซึ่งเริ่มปรากฏในศิลปะอยุธยาในกลางพุทธศตวรรษที่ 22⁴⁸ อันเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการกำหนดอายุโดยรวมของเจดีย์องค์นี้จากส่วนอื่นๆ ด้วย

ส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุงแสดงลักษณะที่มาจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 แต่ในขณะเดียวกันก็มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากแบบแผนเดิมด้วย กล่าวคือชั้นซ้อนอันประกอบด้วยชั้นรัดประคดที่เป็นฐานคอดเว้าซ้อนลดหลั่นกันเป็นระเบียบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยามาแต่เดิม แต่การใช้องค์ระฆังเหลี่ยมย่อมุมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ไม่ว่าจะเป็นงานก่อสร้างในสมัยแรกหรือการซ่อมในสมัยหลังก็ตาม ต่อเนื่องขึ้นไปในส่วนยอดเป็นบัวกลุ่มเถาก็เป็นรูปแบบเฉพาะที่พบในเจดีย์ทรงปราสาทยอดอย่างสม่ำเสมอ ผลการวิเคราะห์ส่วนยอดนี้สอดคล้องกับส่วนฐานประทักษิณและเรือนธาตุว่าเป็นรูปแบบที่น่าจะเกิดขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา แต่คงจะไม่ล่วงลงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 อายุการสร้างของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุงเมื่อพิจารณาจากส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมจึงตกอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22

วิเคราะห์ลวดลายปูนปั้น

ข้อมูลที่สำคัญอีกประการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุงคือลวดลายปูนปั้นที่เหลือติดประดับอยู่จำนวนหนึ่ง การวิเคราะห์ลวดลายปูนปั้นนี้สามารถช่วยให้การกำหนดอายุเจดีย์องค์นี้ให้มีความแน่นอนมากยิ่งขึ้นโดยเป็นข้อมูลที่สนับสนุนจากการวิเคราะห์ทางด้านสถาปัตยกรรมซึ่งได้ผลอยู่ในระดับหนึ่ง

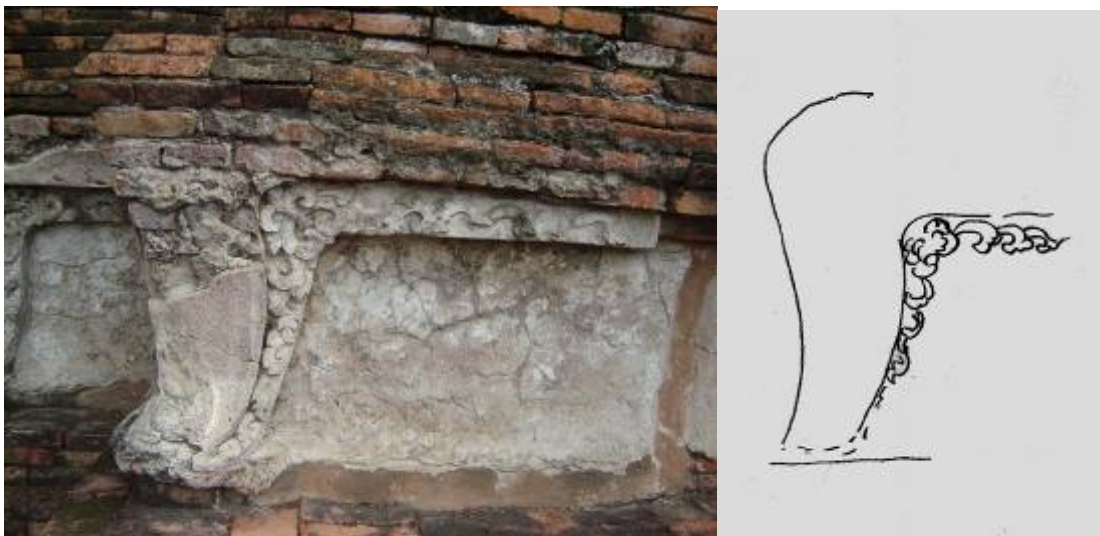
ลวดลายปูนปั้นมีระเบียบของแนวการประดับที่เป็นแบบแผนของเจดีย์ทรงปราสาทยอดหรือเจดีย์แบบอื่นๆ ในศิลปะอยุธยาที่มีการผสมผสานนำมาใช้ การศึกษาลวดลายอาจทำได้โดยการจำแนกกลุ่มของลายเป็นแบบต่างๆ เช่น กลุ่มลายกลีบบัว กลุ่มลายหน้ากระดาน กลุ่มลายช่อดอก ในกรณีของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุงลวดลายแบบต่างๆ ที่ยังหลงเหลืออยู่

⁴⁸ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์เพิ่มมูม เจดีย์ย่อมุมสมัยอยุธยา, 71.

มีแนวการประดับสอดคล้องกับแบบอย่างลวดลายอย่างชัดเจน จึงแบ่งการวิเคราะห์ออกตามแนวการประดับและลวดลายนั้น

1 ลายขาสিংห์ประดับส่วนฐานประทักษิณ

ส่วนล่างสุดของฐานประทักษิณประดับด้วยขาสিংห์เต็มชุด คือประกอบด้วย ขาสিংห์ นมสิงห์ ครีบท้องสิงห์และกาบเท้าสิงห์ (ภาพที่ 138)

ภาพที่ 138 ขาสিংห์ของฐานประทักษิณ เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบารุง

ลายขาสিংห์อาจเป็นอิทธิพลจากความนิยมในการใช้ชาตังหรือเตียงในศิลปะจีน โดยพบครั้งแรกๆ ในศิลปะไทยในภาพจารบนแผ่นหินที่วัดศรีชุม เรื่องอสาตมันชาดกอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 จากนั้นคงจะมาเริ่มปรากฏในศิลปะอยุธยาที่วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ระยะเวลาดังกล่าวไม่มีการพัฒนารูปแบบของลายขาสিংห์มากนัก คือยังคงเป็นขาสিংห์ในทรงอ้วนเตี้ย เส้นนอกของน่องสิงห์ประกอบจากวงโค้งหลายวงคล้ายคลื่น ส่วนแข้งสิงห์โค้งมนต่อเนื่องไปจนถึงหลังสิงห์ (ภาพที่ 139) และที่สำคัญคือยังไม่มีการใช้บัวหาง และท้องไม่เข้าประกอบเป็น “ฐานสิงห์”

ภาพที่ 139 ขาสิ่ง วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์

ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ขาสิ่งคงจะคลี่คลายในศิลปะอยุธยาโดยยืดยาวขึ้นแต่ยังคงลักษณะของเส้นนอกประกอบจากวงโค้งและแข้งสิงห์โค้งมน เช่นส่วนฐานของเจดีย์รายหมายเลข 13 วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา⁴⁹ (ภาพที่ 140)

ภาพที่ 140 ขาสิ่ง เจดีย์รายทรงเครื่องหมายเลข 13 วัดพุทไธสวรรย์

⁴⁹ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์เพิ่มเติม เจดีย์ย่อมุมสมัยอยุธยา, 67 - 68.

ในขณะที่ต่อมารูปแบบของขาสิงห์ได้คลี่คลายอย่างรวดเร็วคือเป็นขาสิงห์ที่ไม่ประกอบจากวงโค้งที่เป็นหยัก แต่ทำเป็นขาเรียวสูง เช่นที่ฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม สร้าง พ.ศ.2172⁵⁰ (ภาพที่ 141) ระยะเวลาเกิดรูปแบบของ “ฐานสิงห์” ที่สมบูรณ์แบบขึ้น คือเป็นขาสิงห์ที่มีส่วนท้องไม่และบัวหางยประกอบกันเป็นชุดฐาน เริ่มมีขาสิงห์ที่ทำเส้นแบ่งระหว่างแข้งสิงห์และหลังสิงห์ที่เรียกว่า “บัวหลังสิงห์” (ภาพที่ 142) ช่วงราวรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์⁵¹ และคงสืบทอดรูปแบบเช่นนี้ลงมาพร้อมการเพิ่มลดการประดับตกแต่งตามความพอใจของช่างผู้สร้าง อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวมานั้นเป็นสายวิวัฒนาการหลักๆของขาสิงห์ในศิลปะอยุธยา เพราะยังพบขาสิงห์แบบปลีกย่อยซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับวิวัฒนาการจำนวนหนึ่ง

ภาพที่ 141 ขาสิงห์ ฐานซุกชีของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม

⁵⁰ สันติ เล็กสุขุม, ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310) (กรุงเทพฯ : มุลนิธิ เจมส์ ทอมป์สัน, 2532), 38 - 39.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 75.

รูปที่ 142 ขาสিংห์ พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ อยุธยา

ขาสิงห์ที่รองรับฐานประทักษิณของเจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นขาสิงห์เรียวยาว ไม่ประกอบจากวงโค้งและไม่มีแนวคิ้วคั่นระหว่างลายครีบนองสิงห์ หากเทียบกับสายวิวัฒนาการหลักแล้วควรมีอายุอยู่หลังจากขาสิงห์ที่ประกอบขึ้นจากวงโค้งหลายวง โดยสามารถเทียบได้กับขาสิงห์ของซุกซีพระพุทธรูปทรงเครื่องภายในเมรุทิศเมรุรายวัดไชยวัฒนาราม รายละเอียดที่น่าสนใจคือการวางหน้ากระดานล่างและบัวคว่ำของฐานประทักษิณเอาไว้บนหลังสิงห์โค้งมน จึงดูเหมือนขาสิงห์ที่เห็นฐานเอาไว้ในส่วนเอนลาดต่อเนื่องขึ้นไปสู่ฐานด้านบนเป็นอันเดียวกัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่อาจแสดงความก้ำกึ่งกันระหว่างขาสิงห์ในระยะแรกที่หลังสิงห์โค้งมนไม่มีสันแบ่งระหว่างข้างสิงห์และบัวหลังสิงห์ กับขาสิงห์ที่มีสันแบ่งบัวหลังสิงห์แล้ว ซึ่งอย่างหลังเกิดขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ลักษณะดังกล่าวจึงควรมีอยู่ก่อนหน้านั้น คือราวพุทธศตวรรษที่ 22

ข้อมูลที่สามารถนำมาใช้สำหรับพิจารณาประกอบการกำหนดอายุขาสิงห์ของเจดีย์ทรงปราสาทยอวัดวรเชตุเทพบารุงให้แน่นอนมากขึ้นได้แก่ลวดลายประดับร่วม คือลายนมนสิงห์ ลายครีบท้อง-ครีบนองสิงห์และลายรักแร้สิงห์ ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นลายที่ผูกขึ้นจากกระหนกวงโค้งเช่นเดียวกัน ลายนมนสิงห์เป็นลายวงโค้งสองวงที่หันหัวออกจากกันและทิ้งปลายแหลมชี้ลง สองข้างของวงโค้งต่อออกมาเป็นกระหนกวงโค้งต่อเนื่องกันไปตามแนวเพื่อเป็นลายครีบท้องสิงห์ ส่วนลายรักแร้สิงห์และออกกระหนกวงโค้งลงมาเป็นครีบนองสิงห์

ลายรักแร้สิงห์ (ภาพที่ 143) เป็นลายวงโค้งมีหยัก ปิดอยู่ที่บริเวณภายในมุมของขาสิงห์ที่โค้งลงมา เทียบได้กับลายมุมที่ประกอบจากวงโค้งอันเป็นอิทธิพลจากลวดลายในศิลปะ

ลัทธิที่แพร่หลายลงมายังอยุธยาตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 แล้ว เช่นที่ผนังวิหารวัดนางพญา ศรีสังฆาลัย (ภาพที่ 144) และหลังจากนั้นต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ผนังวิหารวัดไธย์ ลพบุรี (ภาพที่ 145) อย่างไรก็ตามลายดังกล่าวที่ขาสีของเจดีย์ทรงปราสาทวัดวรเชตุเทพบารูมีลักษณะประดิษฐ์มากกว่าที่วัดนางพญาและวัดไธย์ จึงอาจมีอายุหลังลงมาอีก ในขณะที่ขาสีแบบเดียวกันที่ปรากฏที่ซุกซีพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศเมรุรายวัดไชยวัฒนารามกลับมีลักษณะเป็นตัวกระหนกประดิษฐ์อย่างแท้จริง (ภาพที่ 146)

ภาพที่ 143 ลายรักแร้สิงห์ ปูนปั้น ฐานประตักษณเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารู

ภาพที่ 144 ลายมุมหรือลายผีเสื้อ ปูนปั้น วิหารวัดนางพญา ศรีสังฆาลัย

ภาพที่ 145 ลายมุ่มหรือลายผีเสื้อ ปูนปั้น วิหารวัดไธย่ ลพบุรี

ภาพที่ 146 ลายรักแร้สิงห์ ปูนปั้น ฐานซุกชีของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม

เช่นเดียวกับลายนมสิงห์ซึ่งประกอบจากวงโค้งสองวงที่หันหัวออกจากกันและต่อด้วยปลายแหลมรูปสามเหลี่ยมชี้หัวลง (ภาพที่ 147) ซึ่งก็เป็นลายในทำนองวงโค้งเช่นกัน ลายนมสิงห์นี้พบครั้งแรกๆที่เจดีย์รายหมายเลข 13 วัดพุทธไสสวรรคย์ อยุธยา ยังมีลักษณะคล้ายๆกันๆติดอยู่

(ภาพที่ 148) แนววิวัฒนาการของนมสิงห์ที่แคบและยืดยาวลงมาจรดฐานล่างนั้นเริ่มปรากฏในสมัยหลังต่อมา

มีขาสิงห์ประดับบุษบกธรรมาสน์สลักไม้บางหลังสามารถใช้เปรียบเทียบถึงรูปแบบของขาสิงห์ของเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่วัดวรเชตุเทพบารูได้ชัดเจน คือ ธรรมาสน์จากวัดโพธิ์เผือกอยุธยา และธรรมาสน์จากวัดเสาชิงช้า ปัจจุบันจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ (ภาพที่ 149) ได้รับการกำหนดอายุไว้ในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22⁵² รูปแบบขาสิงห์ของธรรมาสน์ทั้งสองหลังเป็นขาสิงห์ที่ยังไม่มีการแบ่งสันที่บัวหลังสิงห์ และยังใช้ลวดลายประดับในทำนองวงโค้งอยู่ แม้ว่าทรวดทรงของขาสิงห์จะไม่เรียวยาวเท่าแต่ก็ยังอยู่ในเค้าโครงที่ใกล้เคียงกันมากกว่า ขาสิงห์ของเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดวัดวรเชตุเทพบารูจึงควรสร้างในระยะไล่เลี่ยกันด้วย

ภาพที่ 147 ลายนมสิงห์ ปูนปั้น ฐานประทักษิณเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอด วัดวรเชตุเทพบารู

⁵² สันติ เล็กสุขุม. ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310), 75 และ สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 100, 143.

ภาพที่ 148 ลายนมสิงห์ ปูนปั้น เจดีย์รายทรงเครื่องหมายเลข 13 วัดพุทไธสวรรย์

ภาพที่ 149 ขาสิงห์ของบุษบกธรรมาสน์จากวัดเสาชิงช้า ลพบุรี
(ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ, วิวัฒนาการลายไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 124.)

กรรมวิธีการสร้างลวดลายปูนปั้นของอยุธยาตั้งแต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มักใช้การฉาบปูนเป็นแผ่นหนาตามโครงลายแล้วจึงใช้เครื่องมือปลายมนทำการกดแต่งรายละเอียด ปริมาตรของปูนปั้นจึงหนาเป็นมวลชัดเจน แต่ลวดลายประดับขาสิงห์ของเจดีย์ทรงปราสาท ยอดวัดวรเชตุเทพบารูนี้เกิดจากการปั้นปูนเป็นเส้นกลมหรือแผ่นยาว ก่อนจะปะติดเข้ากับระนาบผิวปูนฉาบ จากนั้นจึงใช้เครื่องมือแหลมคมตัดแต่งให้ได้ลวดลายตามต้องการรวมทั้งกรีดร่องขนานบนเส้นปูนเพื่อเน้นมิติของพื้นผิวให้เด่นขึ้น ทั้งหมดนี้เป็นวิธีการสร้างงานปูนปั้นที่มาจากลัทธิ

ช่วงตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และนิยมมากขึ้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 21⁵³ เทคนิคเช่นนี้ สอดคล้องกันกับลวดลายที่มาจากศิลปะล้านนาในระยเวลานั้นอย่างชัดเจน

ลายขาสีงห์ที่ประดับเจดีย์ทรงปราสาทวัดวรเชตุเทพบารุงจึงเป็นลายขาสีงห์ที่วิวัฒนาการมาแล้วจากลายขาสีงห์ในช่วงต้นถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ยังอยู่ในทรงเตี้ยและประกอบขึ้นจากวงโค้ง ซึ่งเปรียบเทียบกับลายขาสีงห์ที่พบในธรรมาสถูปาลูกมุนีหนึ่งที่กำหนดอายุในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 แต่คงมีอยู่ก่อนลายขาสีงห์ของฐานชุกชีในเมรุทิศเมรุรายของวัดไชยวัฒนาราม กำหนดอายุของลายขาสีงห์นี้จึงตกอยู่ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 22

2. ลายช่องกระจกและลายประดับมุม

ลายช่องกระจกประดับอยู่บนพนักรอบฐานประทักษิณด้านบน เป็นการเจาะช่องรูปกากบาทหยักมุมและปั้นปูนประดับที่มุมทั้งสี่ของช่อง (ภาพที่ 150)

ภาพที่ 150 ลายช่องกระจก ฐานประทักษิณ เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบารุง

ลายช่องกระจก เป็นลายที่มาจากศิลปะล้านนาซึ่งคงจะรับมาจากศิลปะจีนอีกต่อหนึ่ง พบความนิยมอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ทั้งในการประดับสถาปัตยกรรมคือพนักระเบียง หน้ากระดานหรือท้องไม้ของเจดีย์ เช่น ที่เจดีย์ประธานวัดหนองจวิน เชียงใหม่ (ภาพที่ 151) และ

⁵³ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, 2545), 58-59.

ระดับส่วนฐานพระพุทธรูปสำริดที่หล่อขึ้นในระยะนี้⁵⁴ แบบอย่างที่สำคัญของลายช่องกระจกคือ การเจาะช่องรูปข้าวหลามตัดหรือรูปกากบาท โดยในศิลปะล้านนานิยมใช้ลายวงโค้งประกอปกันเป็นกรอบ ยังไม่พบว่ามีารประดับลวดลายอื่นๆเพิ่มเติมนอกจากขีดเส้นเน้นกรอบโดยรอบ แนวการประดับลายช่องกระจกจะประดับตามหน้ากระดานแนวนอนเรียงกันเป็นระยะ บางครั้งมีการแบ่งกรอบสี่เหลี่ยมให้สำหรับลายช่องกระจกแต่ละช่องด้วย

ภาพที่ 151 ลายช่องกระจก เจดีย์ประธานวัดหนองจริน เชียงใหม่

ได้พบลวดลายในเค้าโครงที่คล้ายคลึงกัน คือลวดลายประดับบนช่องผนังวิหารวัดนางพญา ศรีสันตลักษ์ ซึ่งเชื่อว่ามีอายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และลวดลายประดับผนังของวิหารวัดไธย (ภาพที่ 152) คงอยู่ในช่วงที่ล่าลงมาของศตวรรษเดียวกัน ปูนปั้นทั้งสองแห่งมีลักษณะเป็นลายกรอบที่ประกอบจากวงโค้งอยู่ภายในกรอบสี่เหลี่ยมคล้ายฝาปะกนลูกฟัก มีลายมุมลบความกระด้างของเหลี่ยมเพื่อให้กลมกลืนกับลายกรอบภายใน

ลายช่องกระจกที่พนักระเบียงเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุงมีลักษณะคล้ายลายดอกเหลี่ยม (ภาพที่ 153) มากกว่าลายช่องกระจกที่ประกอบจากวงโค้งตามแบบล้านนา จึงเชื่อว่าเป็นรูปแบบที่ปรับปรุงลงมาในศิลปะอยุธยาแล้ว โดยได้พบปูนปั้นลายดอกเหลี่ยมเป็นลายกากบาททหัยกุมและขีดสานแบบคล้ายกันประดับอยู่ที่วิหารวัดไธย ซึ่งมีอายุล่าลงมาจากที่วัดนางพญาเล็กน้อย

⁵⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 146.

ภาพที่ 152 ลายกรอบสี่เหลี่ยมและลายมุม ปูนปั้น วิหารวัดไถ่ ลพบุรี

ภาพที่ 153 รายละเอียดของลายช่องกระจก เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบำรุง

ส่วนลายมุมหรือที่เรียกกันว่า “ลายผีเสื้อ” หรือ “ลายคางคก” เพราะมีลายออกจากสองข้างคล้ายปีกผีเสื้อหรือคางคก ลายแบบนี้ที่ปรากฏอยู่ที่วิหารวัดนางพญาและวิหารวัดไถ่เป็นลายกระหนกวงโค้งปลายทั้งสองข้างของลายมุมที่ออกจากวงโค้งตรงกลางทำเป็นเส้นเชื่อมกับลายมุมที่อยู่ติดกัน ปลายหัวกระหนกของลายที่วัดนางพญายังคงทำเป็นลายใบไม้สามเหลี่ยม

ซึ่งใกล้ชิดกับลวดลายในศิลปะล้านนามากกว่า ในขณะที่ลายที่วิหารวัดไถ่กลับทำหัวกระหนกเป็นลายประดิษฐ์แล้ว สอดคล้องกับการกำหนดอายุของลวดลายปูนปั้นของวัดไถ่ที่หลังลงมาจากวัดนางพญา⁵⁵ ลายดังกล่าวคล้ายคลึงกันกับลายมุมของช่องกระจกบนผนังกระเบื้องเจดีย์ทรงปราสาทยอดฉัตรวัดบูรพารามมากกว่า ดังนั้นที่มีผลการศึกษากับลวดลายส่วนนี้และสรุปว่าเป็นลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน⁵⁶ ก็ควรได้รับการเพิ่มเติมด้วยว่าแม้จะมีเค้าของลวดลายแบบจีนแต่ก็คงผ่านการปรับปรุงตามกาลเวลาจนมีลักษณะเป็นของตนเองแล้วในระดับหนึ่งก่อนที่จะมาปรากฏที่เจดีย์ทรงปราสาทยอดฉัตรวัดบูรพารามนี้

เมื่อพิจารณาร่วมกันกับส่วนฐานประทักษิณของเจดีย์ทรงปราสาทยอดฉัตรวัดบูรพารามที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นรูปแบบที่อยู่อาศัยจะรับโดยตรงมาจากศิลปะล้านนา เพราะได้พบการสร้างฐานประทักษิณที่มีผนังกระเบื้องเจาะช่องแบบนี้เป็นครั้งแรกที่เจดีย์องค์นี้เองในขณะที่พบแพร่หลายอยู่ในศิลปะล้านนามาก่อน กล่าวโดยสรุปได้ว่าลวดลายประดับผนังกระเบื้องนั้นเป็นงานที่มีการปรับปรุงมาจากลวดลายของล้านนาจนมีรูปแบบตามรสนิยมของอยุธยาแล้ว โดยพบรูปแบบที่เปรียบเทียบกันได้ใกล้เคียงที่สุดคือลวดลายปูนปั้นที่วิหารวัดไถ่ซึ่งมีอายุตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 กำหนดอายุลวดลายประดับฐานประทักษิณนี้จึงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22

ลายช่องกระจกนี้ยังได้รับความนิยมในการประดับส่วนฐานของเจดีย์ของอยุธยาในระยะต่อมา โดยบางครั้งมีชื่อเรียกตามลักษณะที่เป็นช่องรูปกากบาทว่า “ลายช่องตีนกา”

3. ลายกรวยเชิง-เพ็องอุบะ

ลายกรวยเชิงและเพ็องอุบะเป็นระเบียบสำคัญของเจดีย์ทรงปราสาทและเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยา ลายทั้งสองมีรูปแบบและแนวการประดับอย่างเดียวกันคือเป็นลายรูปสามเหลี่ยมวางเรียงติดกันเป็นฟันปลา แต่มีการประดับคนละตำแหน่งคือลายกรวยเชิงประดับส่วนล่างของเรือนธาตุส่วนลายเพ็องอุบะประดับส่วนบนของเรือนธาตุ

ลายกรวยเชิงที่ยังหลงเหลือติดผนังเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทเล็กน้อย เป็นลวดลายที่มีเค้าโครงเป็นรูปสามเหลี่ยมซึ่งประกอบด้วยลายดอกไม้ประดิษฐ์ทำนองดอกโบตั๋นเป็นกึ่งกลาง

⁵⁵ สันติ เล็กสุขุม, “ลวดลายบางชนิดในสมัยอยุธยาตอนกลางและอยุธยาตอนปลาย,” ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 3,1 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2522) : 115.

⁵⁶ สันติ เล็กสุขุม, ความสัมพันธ์จีน-ไทย โยงใยในลวดลายประดับ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 75.

และและต่อยอดขึ้นไปด้วยลายกระหนกที่เน้นหัวหมวดเท่าๆกับหัวกระหนก ส่วนยอดเป็นลายคล้ายใบไม้ปลายแหลม (ภาพที่ 154)

ภาพที่ 154 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุง

ในสมัยอยุธยาตอนต้น ลายกรวยเชิงและเพ็ญอุบะเป็นลายที่คลี่คลายมาจากศิลปะขอม มีระเบียบของลายคือการสร้าง “แม่ลาย” เป็นลายสามเหลี่ยม แม่ลายนี้ประกอบด้วยสามส่วน คือกระหนกสองตัวออกจากจุดกลางลายที่เรียกว่า “กกลาย” หันหัวหมวดเข้าหากัน ปลายกระหนกรูปสามเหลี่ยมประกบกันมีส่วนกลางลายเป็นยอดแหลม แม่ลายนี้วางเรียงกันเป็นแถบตามความยาวของเรือนธาตุ แทรกสลับด้วย “ลายแทรก” คือการใช้ส่วนกลางลายที่เป็นยอดแหลมวางอยู่ระหว่างแม่ลาย กระหนกสองตัวของแม่ลายที่ลายแทรกวางอยู่จะทำหน้าที่เป็นกระหนกสองส่วนของลายแทรกไปโดยอัตโนมัติ ทำให้ลายทั้งหมดต่อเนื่องกันอย่างเป็นระเบียบ ลวดลายกรวยเชิง-เพ็ญอุบะสมัยอยุธยาตอนต้นนี้พบทั้งในเจดีย์ทรงปรางค์และเจดีย์ทรงปราสาทยอด เช่น ปรางค์วัดส้มและเจดีย์ประธานทรงปราสาทยอดวัดโพธิ์ อยุธยา(ภาพที่ 155)

เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 21 รูปแบบของลายนี้จะเปลี่ยนจากลายประดิษฐ์รูปกระหนกและสามเหลี่ยมมาเป็นลายพันธุ์พฤกษาจำพวกดอกไม้ใบไม้ โดยโครงของลายมักจะจำกัดอยู่ในกรอบของรูปสามเหลี่ยมประกอบวงโค้ง ซึ่งลวดลายเช่นนี้เป็นอิทธิพลที่มาจากศิลปะจีนหรือศิลปะ

ล้านนาอันสอดคล้องกับเอกสารประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนาเป็นอย่างมากตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ลวดลายประดับปราสาทประธานวัดจุฬามณี พินธุโลก เป็นตัวอย่างของลายกรวยเชิง-เฟืองอุบะในระยนี้ (ภาพที่ 156)

ภาพที่ 155 ลายกรวยเชิงปูนปั้น เจดีย์ประธานทรงปราสาทยอดวัดโพธิ์ อยุธยา

ภาพที่ 156 ลายกรวยเชิง ปูนปั้น ปราสาทประธานวัดจุฬามณี พินธุโลก

อิทธิพลของจีนและล้านนาในลายกรวยเชิง-เฟืองอุบะยังคงคลีคลายอยู่ในศิลปะอยุธยาตลอดพุทธศตวรรษที่ 21 เห็นได้จากงานที่สร้างขึ้นในระยนี้ยังคงมีลวดลายทำนองพันธุ์

พฤษภาอยู่ แต่ได้คลี่คลายลงมาระดับหนึ่งแล้ว พร้อมกับระเบียบของลายที่ไม่ต่อเนื่องสัมพันธ์ในระบบ “แม่ลาย-ลายแทรก” ตามแบบที่ปรากฏในสมัยอยุธยาตอนต้นอีกต่อไป เนื่องจากแม่ลายและลายแทรกต่างก็เป็นลายสามเหลี่ยมที่ขึ้นรูปอย่างอิสระไม่มีส่วนใดเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน ลายแทรกจึงเป็นเพียงลายที่วางไว้ระหว่างแม่ลายเพื่อคั่นจังหวะเท่านั้น เช่นลายบนกรอบประตูวิหารหลวง วัดกุฎีทอง อยุธยา อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (ภาพที่ 157)

ภาพที่ 157 ลายกรวยเชิง เสาซุ้มประตูอุโบสถวัดกุฎีทอง อยุธยา

ลายกรวยเชิง-เฟืองอุบะในศิลปะอยุธยาตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมามีรายละเอียดที่คลี่คลายจากลายพันธุ์พฤษภามาเป็นลายประดิษฐ์จำพวกกระหนกอีกครั้ง แนวการประดับแม่ลายและลายแทรกแยกออกจากกันอย่างเห็นได้ชัดคือเป็นลายคนละแบบและไม่ต่อเนื่องกันเลย เช่นเดียวกับเทคนิคที่เปลี่ยนไปคือกลับมาใช้วิธีการฉาบปูนเป็นโครงลายแผ่นเรียบและใช้เครื่องมือปลายแหลมคมกรีดลาย ทำให้ลวดลายที่ได้ไม่มีปริมาตรเท่ากับลวดลายปูนปั้นในสมัยก่อนหน้า ตัวอย่างเช่นปูนปั้นที่เป็นงานซ่อมของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา

ลายกรวยเชิงของเจดีย์ทรงปราสาทยอด้วรเขตเทพบารุงเป็นลายพันธุ์พฤษภาในโครงรูปสามเหลี่ยม มีลายช่อดอกตรงกึ่งกลางแผ่นสามเหลี่ยมซึ่งเป็นเค้าโครงแบบเดียวกันกับลายกรวยเชิงที่กรอบประตูวัดกุฎีทอง ซึ่งมีการศึกษาว่าเป็นงานที่สืบเนื่องหลังจากลายกรวยเชิงที่เจดีย์ทรงปราสาทยอด้วรเขตเทพบารุงลงมา แต่ในการศึกษานี้มีความเห็นที่แตกต่างออกไปว่างาน

ปูนปั้นที่วัดภูเขาทองควรมีมาก่อนเล็กน้อย เนื่องจากยังใช้ลายวงโค้งและดอกไม้ใบไม้ที่ยังไม่ใช่ลายประดิษฐ์อยู่มาก แต่ไม่ว่าจะมีอายุก่อนหลังเท่าใด ลวดลายทั้งสองแห่งนี้ก็คงมีอายุอยู่ร่วมสมัยในช่วงราว 50 ปีเดียวกันของพุทธศตวรรษที่ 22

ลายเฟืองอุบะบางส่วนของปูนปั้นประดับบนเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นลายแบบที่ไม่ค่อยพบในศิลปะอยุธยา คือแม่ลายประกอบด้วยลายกรอบวงโค้งล้อมรอบลายดอกสี่กลีบมีส่วนปลายแหลมที่เป็นกระหนกสองข้างขนานรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนซึ่งมีใบไม้เรียวยาวต่อห้อยออกมา ส่วนลายแทรกเป็นเส้นต่อปลายด้วยใบไม้อย่างง่าย ๆ (ภาพที่ 158) ซึ่งลายดังกล่าวแม้มีลักษณะแปลกแต่ก็ดูเหมือนเป็นการผสมผสานขึ้นจากลายในกลุ่มกรวยเชิง-เฟืองอุบะสองแบบ คือแบบที่เป็นลายกรอบวงโค้งที่เป็นอิทธิพลมาจากศิลปะล้านนา⁵⁷ อันได้พบมาก่อนที่ปราสาทประธานวัดจุฬามณี พินธุโลก (ภาพที่ 159) กับแบบที่เป็นลายซ่อไม่มีกรอบเช่นเดียวกับลายกรวยเชิงดังที่ได้กล่าวมา การผสมผสานกันของลวดลายออกมาและพบในเจดีย์องค์เดียวกันนี้สะท้อนความหลากหลายในรูปแบบที่ช่างผู้สร้างงานสามารถเลือกมาใช้ตามรสนิยมของตนได้อย่างเหมาะสม

ภาพที่ 158 ลายเฟืองอุบะปูนปั้น เรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบารุง

ภาพที่ 159 ลายเฟืองอุษะปูนปั้น ปรากฏที่ประธานวัดจุฬามณี พิชณุโลก

4. ลายกลีบบัว

ลายกลีบบัวเป็นลวดลายที่ใช้ประดับบนลวดบัวคว่ำบัวหงายเพื่อให้เกิดปริมาตรบนพื้นผิวเรียบของลวดบัวนั้น ในส่วนของเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบำรุงหลงเหลือการประดับปูนปั้นลายกลีบบัวบริเวณบัวหงายของจระนำเรือนธาตุ

ลายกลีบบัวที่พบแบ่งออกเป็นสองแบบใหญ่ๆ แบบแรกเป็นแบบที่มีลายภายในกลีบบัวเป็นลายใบไม้กิ่งกระหนก (ภาพที่ 160) กับแบบที่สองที่เป็นลายกระหนกอย่างแท้จริง (ภาพที่ 161) ดังนั้นหากพิจารณาตามสายวิวัฒนาการแล้วอาจกล่าวได้ว่าแบบที่เป็นลายใบไม้กิ่งกระหนกนั้นอาจมีอายุเก่ากว่าแบบหลังที่มีรูปแบบเป็นกระหนกล้วน นอกจากนี้ ยังสังเกตได้อีกว่าลวดลายทั้งสองแบบใช้กรรมวิธีการสร้างไม่เหมือนกัน คือแบบแรกใช้วิธีการพอกปูนเป็นแผ่นก่อนจะใช้เครื่องมือกรีดแต่งให้เป็นลวดลาย ส่วนแบบหลังใช้การปั้นปูนเป็นเส้นและก้อนเล็กๆนำมาปะติดกันจนเป็นลาย กรรมวิธีแบบแรกนั้นเป็นกรรมวิธีที่ช่างอยุธยาใช้กันมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น แต่กรรมวิธีหลังนั้นพบในงานปูนปั้นของล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา

ภาพที่ 160 ลายกลีบบัวปูนปั้นแบบแรก เจดีย์ทรงปราสาทหยอด วัดวรเชตุเทพบำรุง

ภาพที่ 161 ลายกลีบบัวปูนปั้นแบบที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทหยอด วัดวรเชตุเทพบำรุง

การประดับลายกลีบบัวมีอยู่ในสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีต่อเนื่องมาจนถึงศิลปะขอมที่เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 ต่อเนื่องเข้าสู่ศิลปะสุโขทัยและอยุธยาซึ่งคลี่คลายรูปแบบของลายกลีบบัวแบบขอมมาใช้ในปรางค์ที่สร้างขึ้นช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 เช่นลายกลีบบัวสลักหินพบที่วัดมหาธาตุ อยุธยา (ภาพที่ 162) ที่ใช้ลวดลายพันธุ์พฤกษาประดับภายในซึ่งเป็นอิทธิพลจากลวดลายแบบจีน แสดงว่าลายกลีบบัวนี้มีอยู่ด้วยกันหลายแบบในระยะเวลาเดียวกัน

ภาพที่ 162 ลายกลีบบัว สลักหิน วัดมหาธาตุ ออยุธยา

ส่วนลายกลีบบัวในศิลปะล้านนามีบางแบบที่พิเศษ คือลายกลีบบัวที่มีกระหนกหรือใบไม้รูปสามเหลี่ยมประดับภายในที่เรียกว่า “ลายกลีบบัวมีไส้” ซึ่งน่าจะเป็นอิทธิพลจากลวดลายบนเครื่องถ้วยจีนที่ปรากฏอยู่ตั้งแต่ยุคต้นของล้านนา พบที่วัดป่าสัก เชียงแสน (ภาพที่ 163) ซึ่งสร้างขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 อย่างไรก็ดี ลายบัวมีไส้ของล้านนาไม่นิยมในระยะหลังเท่าใดนัก⁵⁸

ภาพที่ 163 ลายกลีบบัวมีไส้ เจดีย์ประธานวัดป่าสัก เชียงแสน

⁵⁸ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่, 67 - 68.

ลายกลีบบัวมีได้เริ่มพบในศิลปะอยุธยาที่ปราสาทประธานวัดราชบูรณะรวมทั้งบนเครื่องทองบางชิ้นที่พบในกรุปราสาทนั้นเอง⁵⁹ ดังนั้นลายกลีบบัวมีได้ในศิลปะอยุธยาคงจะปรากฏขึ้นอย่างเร็วที่สุดไม่เกินช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20 ขึ้นไป ต่อมาพบที่ส่วนฐานของเจดีย์รายขนาดเล็กที่แทรกอยู่บนฐานไพทีปราสาทประธานวัดมหาธาตุ อยุธยา (ภาพที่ 164) ทั้งคู่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ต่อมาในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายตั้งแต่ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 จึงพัฒนาเป็นตัวกระหนกลายประดิษฐ์ประกอบกันเป็นรูปสามเหลี่ยม เช่นที่ปราสาทเล็กวัดโลกยสุธาราม อยุธยา (ภาพที่ 165)

ภาพที่ 164 ลายกลีบบัวมีได้ ประดับเจดีย์แทรกบนฐานไพทีปราสาทประธาน วัดมหาธาตุ อยุธยา

⁵⁹ สันติเล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย, 70.

ภาพที่ 165 ลายกลีบบัวมีไส้ ปูนปั้น ปรากฏที่วัดโลกยสุธา อยุธยา

การที่พบลายกลีบบัวสองแบบร่วมกันในเจดีย์องค์เดียวอาจเสนอแนวทางการวิเคราะห์เป็นสองทางได้ คือ กลุ่มลายแบบแรกคงได้รับการปั้นประดับพร้อมการสร้างเจดีย์ในสมัยแรก และกลุ่มหลังคงจะเป็นการซ่อมแซมในระยะหลังจากการสร้างลงมาแล้ว หรือในอีกกรณีคือ ลายทั้งสองแบบมีอายุสมัยเดียวกัน แต่เป็นงานของช่างคนละกลุ่มหรือเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อในการปรับเปลี่ยนลวดลายให้มีความหลากหลายมากขึ้นก่อนที่จะเข้าสู่ช่วงพัฒนาการที่มีเพียงไม่กี่ลาย ทั้งนี้ ลวดลายกลีบบัวทั้งสองแบบที่คล้ายคลึงกับลายกลีบบัวที่เจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดวรเชตุเทพบารุงได้พบอยู่ร่วมกันในเจดีย์แทกรบนฐานไพทีปรากฏที่วัดมหาธาตุ อยุธยา เช่นเดียวกัน และเมื่อพิจารณาจากความใกล้เคียงกัน ลวดลายกลีบบัวเช่นนี้คงจะมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 และไม่เกินลงมาถึงพุทธศตวรรษที่ 23

5. ลายหน้ากระดาน

เป็นลายดอกจอกก้านแบ่งเรียงกันตามแนวหน้ากระดานบนของเรือนธาตุ รูปแบบของกระหนกก้านแบ่งยังมีหัวกระหนกและยอดกระหนกที่สม่ำเสมอ ลายดอกเป็นดอกกลมซึ่ง

คล้ายคลึงกันกับลายดอกจอกก้านแบ่งที่ประดับบนฐานชุกชีพระพุทธรูปในเมรุทิศเมรุรายวัดไชยวัฒนาราม ลายแบบเดียวกันที่แตกต่างออกไปแล้วพบที่ปราสาทโลกยสุธาราม อโยธยา อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 23 กระหนกที่เป็นก้านแบ่งเน้นยอดแหลมพริ้วมากขึ้นและลายดอกเปลี่ยนเป็นดอกเหลี่ยมแทน

ลายดอกจอกก้านแบ่งประดับเจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุงจึงกำหนดอยู่ในช่วงกว้างๆ ได้ราวพุทธศตวรรษที่ 22⁶⁰

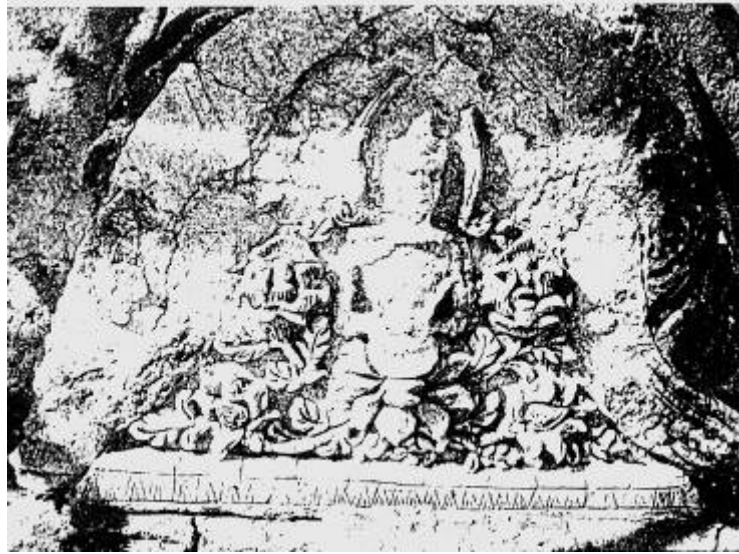
6. ลวดลายประดับหน้าบันขุ้มจระนำ

ยังหลงเหลือลวดลายประดับบนหน้าบันของขุ้มจระนำที่เจดีย์ทรงปราสาทวัดวรเชตุเทพบารุงอยู่เล็กน้อย ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก เป็นรูปเทพพนมในขุ้มเรือนแก้วที่ออกจากดอกไม้มตรงกลางรูปสามเหลี่ยมของหน้าบัน และมีลายพันธุ์พฤกษารธรรมชาติคือเป็นลายใบไม้และดอกไม้ล้อมรอบ (ภาพที่ 166)

เค้าโครงของลายเทพพนมที่ออกจากดอกไม้เช่นนี้พบอยู่ในศิลปะล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-20⁶¹ เช่นปูนปั้นประดับลายกาบเจดีย์วัดอุมไธ เชียงใหม่ และคงได้แพร่หลายลงมายังกลุ่มหัวเมืองเหนือคือศรีสัชนาลัย-สุโขทัย ดังเห็นจากลวดลายที่ประดับอยู่บนเครื่องเคลือบดินเผาที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรมจากแหล่งเตาป่าายาง ศรีสัชนาลัย (ภาพที่ 167) ลายดังกล่าวมีรูปแบบเรียบง่ายคือเป็นเทพพนมออกจากดอกไม้ตรงกลาง มีลายกระหนกหรือก้านขดประกอบสองข้าง

⁶⁰ ดู สันติ เล็กสุขุม. ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310), 83.

⁶¹ จรัสศักดิ์ เดชวงศ์ญา. ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่, 57-58.

ภาพที่ 166 หน้าบันของซุ้มจระนำด้านทิศเหนือ เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุง
(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ.
พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539(เอกสารจัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 23.)

ภาพที่ 167 ลายเทพพนม เครื่องเคลือบประดับสถาปัตยกรรม ผลิตจากแหล่งเตาเมืองศรีสัชนาลัย

หลังจากนั้นเชื่อว่าลายเทพพนมแบบนี้คงเริ่มแพร่ลงมายังศิลปะอยุธยา พบที่ระดับผนังวิหารวัดไถ้ ลพบุรี ซึ่งกำหนดอายุไว้ในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ลายเทพพนมเริ่มมีซุ้มเรือนแก้วครอบและใช้ลายดอกไม้ใบไม้แบบธรรมชาติประดับรอบๆ (ภาพที่ 168) ส่วนในศตวรรษถัดมาพบปรากฏอยู่ในงานแกะสลักไม้บนบุษบกธรรมาสน์จากวัดเสาชิงช้า ลพบุรี และจากวัดศาลาปูน อยุธยา ซึ่งธรรมาสน์ทั้งสองนี้ได้กล่าวถึงกำหนดอายุไว้แล้วว่าควรอยู่ในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 22 ลายเทพพนมบนธรรมาสน์นี้สอดคล้องกันกับลวดลายอื่นๆ ที่คล้ายคลึงกันกับลวดลายประดับที่เจดีย์ทรงปราสาทยอด้วรเขตเทพบารูเช่นลายขาสิงห์ด้วย

ภาพที่ 168 ลายเทพพนม ปูนปั้น วิหารวัดไถ้ ลพบุรี

ผลการวิเคราะห์ลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์ทรงปราสาทยอด้วรเขตเทพบารู พบว่าลวดลายส่วนใหญ่มีอายุไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 22 ขึ้นไป โดยอาจตกอยู่ในช่วงราวกลางพุทธศตวรรษนั่นเอง และลวดลายย่อยซึ่งเป็นลายแบบที่แตกต่างไปจากระเบียบที่พบอาจเปิดข้อสันนิษฐานไว้ได้สองทางว่าอาจเป็นลวดลายที่มีอายุในสมัยแรกสร้างเช่นเดียวกันแต่ด้วยช่วงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อทำให้ช่างสามารถคัดเลือกลายที่หลากหลายมาสร้างในงานแห่งเดียวกันได้ หรืออาจเป็นงานซ่อมในสมัยหลังซึ่งก็ควรตกอยู่ในช่วงตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23

ข้อสังเกตที่น่าสนใจของลวดลายปูนปั้นแห่งนี้คืออิทธิพลจากศิลปะล้านนาทั้งด้านรูปแบบของลวดลายและเทคนิคการปั้นสืบทอดมาจากระยะเวลาที่อยุธยาเริ่มรับเอาอิทธิพลจากทางเหนือลงมาในพุทธศตวรรษที่ 21 ทำให้รูปแบบงานปูนปั้นของอยุธยาต่างไปจากช่วงต้นของราชธานีในพุทธศตวรรษที่ 19-20 อย่างชัดเจน

การวิเคราะห์สรุปอายุการสร้างของเจดีย์ทรงปราสาทยอดฉัตรวัดเทพบารุง

จากข้อมูลทั้งด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดฉัตรวัดเทพบารุง เห็นได้ว่าการสืบทอดจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา ได้แก่การใช้ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่แทนที่ฐานบัวลูกฟักเพื่รองรับเรือนธาตุซึ่งเป็นระเบียบที่เก่ากว่า เรือนธาตุที่เอนสอบเข้าและอยู่ในทรงสูงเพียวกว่าเจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 21 แผ่นผังที่มุมหลักของเรือนธาตุมีขนาดเท่าๆกันกับมุมย่อยที่ขนานข้าง ส่วนยอดนั้นแปลกตรงที่ใช้องค์ระฆังเหลี่ยมย่อมุมซึ่งไม่เคยปรากฏในเจดีย์ทรงปราสาทยอดมาก่อน ยังคงมีประเด็นว่าเป็นการซ่อมแซมในสมัยหลังการสร้างหรือไม่ เนื่องจากก็ได้พบเจดีย์ทรงปราสาทยอดอย่างน้อยอีกหนึ่งองค์ที่ใช้องค์ระฆังเหลี่ยมย่อมุมที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี แต่อย่างไรก็ตาม ยอดที่เป็นบัวกลุ่มเถาที่ยังเหลืออยู่ก็บ่งว่าเป็นระเบียบเครื่องควดของเจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยาอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่การใช้ฐานประทักษิณที่มีพนักกระเปียงนั้นเป็นการนำเอารูปแบบมาจากเจดีย์ในศิลปะล้านนาที่ปรากฏอยู่แล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา การใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเช่นนี้บ่งถึงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่อยุธยามีความสัมพันธ์กับล้านนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และเพิ่มมากขึ้นเมื่อเข้าสู่ต้นพุทธศตวรรษต่อมา

นอกจากนี้เจดีย์ทรงปราสาทยอดยังมีลักษณะบางอย่างทางสถาปัตยกรรมร่วมกันกับปราสาทประธานด้วย เป็นต้นว่าการเหลื่อมท้องไม้เข้าของชุดฐานรองรับเรือนธาตุ และการใช้ฐานเชิงบาตรเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ปราสาทประธานได้รับการวิเคราะห์กำหนดอายุไว้แล้วว่าน่าจะอยู่ในช่วงกลางหรือครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

ข้อมูลจากการวิเคราะห์ลวดลายปูนปั้นประดับที่ยังหลงเหลืออยู่เล็กน้อยพบว่าลวดลายส่วนมากเป็นลวดลายที่ประกอบจากวงโค้ง ที่ใกล้เคียงกับลวดลายที่พบในพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นลวดลายปูนปั้นประดับวิหารวัดไผ่ ลพบุรี ซึ่งลวดลายที่พบที่เจดีย์ทรงปราสาทวัดเทพบารุงแสดงให้เห็นว่ามีอายุไล่ลงมาเล็กน้อยเนื่องจากเริ่มมีลวดลายประดิษฐ์มากขึ้นกว่าลายประกอบวงโค้งที่เป็นพันธุ์พฤกษา ลายที่สำคัญอีกแบบคือขาลิงหึ่งซึ่งเป็นขาลิงหึ่งเรียวยาว ไม่มีสันแบ่งบัวหลังสิงห์ เมื่อประกอบกับลวดลายประดับที่เป็นวงโค้งจึงควรมีอายุอยู่ก่อนขาลิงหึ่งของฐาน

ชุกชีในเมรุทิศเมรุรายวัดไชยวัฒนาราม แต่ก็หลังจากกลุ่มขาสิงห์ในระยะแรกของศิลปะอยุธยา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 แล้วด้วย

กรรมวิธีการสร้างงานปูนปั้นของอยุธยาตอนต้น ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 คือการใช้ปูนฉาบเป็นแผ่นโครงลายก่อนจะใช้เครื่องมือปลายมนกดให้ขึ้นเป็นลายต่างๆ แต่สำหรับปูนปั้นที่พบที่เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัตรเขตเทพบารุงเป็นเทคนิคที่ต่างไปจากปูนปั้นของอยุธยาก่อนหน้า คือมีการใช้ปั้นปูนเป็นเส้นแล้วปะติดกับพื้นผิวที่จะประดับ ก่อนจะใช้เครื่องมือแหลมคมกรีดตัดหรือฉavenห่อเป็นลวดลาย เทคนิคนี้เป็นการสร้างงานปูนปั้นของล้านนามาก่อนและได้พบอยู่ในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ในพุทธศตวรรษที่ 20-21 เข้าใจว่าเทคนิคนี้เป็นการเข้ามาพร้อมกับรูปแบบลวดลายที่มีอิทธิพลของล้านนาตั้งแต่นั้นเอง

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ที่บ่งได้ว่าอยู่หลังจากพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา แต่ไม่เกินถึงพุทธศตวรรษที่ 23 สอดคล้องกับลวดลายปูนปั้นหลักที่ประดับองค์เจดีย์ที่มีอายุในช่วงไม่เกินกว่าพุทธศตวรรษที่ 21 และก่อนหน้างานของวัดไชยวัฒนารามใน พ.ศ.2172 แสดงว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์นี้คงจะมีอายุการสร้างตกอยู่ในราวกลางหรือไม่เกินครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา

การซ่อมในสมัยหลังจากการสร้างย่อมมีอยู่ด้วยความชำรุดตามกาลเวลา แต่ร่องรอยยังเหลือปรากฏให้เห็นพอที่จะกล่าวได้ว่ากิจกรรมดังกล่าวมีขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา และอย่างน้อยก็ต้องก่อน พ.ศ.2310 อันเป็นปีที่เชื่อว่าวัดนี้ถูกทิ้งร้างไปพร้อมกับภาวะสงครามในการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง

บทที่ 5

วิเคราะห์เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารุง

เจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของปรางค์ประธาน มีวิหารตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเรียงเป็นแนวแกนทิศหลักซึ่งคงจะเคยเป็นองค์ประกอบร่วมกัน

ก่อนการบูรณะโดยกรมศิลปากร เจดีย์องค์นี้มีสภาพที่ชำรุด ส่วนฐานผู้กร่อนจนไม่อาจทราบถึงรูปแบบเดิมได้เลย ตั้งแต่ชุดรองรับองค์ระฆังขึ้นไปจนถึงบัลลังก์ยังค่อนข้างสมบูรณ์ เนื่องจากเหลือปูนฉาบติดอยู่ (ภาพที่ 169) สภาพในปัจจุบันมีการบูรณะทั้งหมดแล้วโดยที่ส่วนฐานล่างได้รับการก่อขึ้นใหม่เป็นฐานบัวท้องไม้สูงในผังย่อมุม (ภาพที่ 170)

ภาพที่ 169 เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารุงหลังการขุดแต่ง

สังเกตได้ว่าส่วนฐานในสัดส่วนสูงพังทลายจนไม่ทราบรายละเอียดได้เลยว่าเคยมีรูปแบบเช่นไร (ที่มา : สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 73.)

ผลจากการวิเคราะห์รูปแบบเจดีย์องค์นี้อาจเชื่อมโยงได้ถึงอายุการสร้างของวัดแห่งนี้ได้ในอีกมุมมองหนึ่งด้วย เนื่องจากเจดีย์ทรงระฆังมีสร้างต่อเนื่องอยู่ในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ยุคต้นจนถึงปลายและมีรูปแบบที่ปลีกย่อยน้อยมากเมื่อเทียบกับเจดีย์ทรงอื่นๆในศิลปะอยุธยาด้วยกัน

ภาพที่ 170 เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารุงหลังการบูรณะ

ส่วนฐาน มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม รองรับฐานบัวก่อนถึงชั้นมาลัยเถา ฐานบัวย่อมุมไม่พบ
ในระเบียบของเจดีย์ทรงระฆังศิลปะอยุธยามาก่อน

เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะล้านนาและสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-21

เจดีย์ทรงระฆังได้รับความนิยมสร้างขึ้นในวัฒนธรรมพุทธศาสนาในดินแดนไทยมาตั้งแต่สมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 แต่คงไม่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา แม้ว่าแนวความคิดในการสร้างเจดีย์ทรงระฆังจะมาจากแหล่งเดียวกันคือลังกาอันเป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาที่สำคัญ แต่ก็ปรากฏเป็นรูปแบบเอกลักษณ์ของชุมชนต่างๆอย่างเห็นได้ชัด สำหรับแคว้นแคว้นโบราณในดินแดนไทยต่างก็มีรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังเป็นของตนเองและมีความเกี่ยวพันกันในด้านงานช่างด้วย

1. เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะล้านนา

ล้านนารับเอาวัฒนธรรมพุทธศาสนาบางส่วนมาจากมอญ-พม่า ดังนั้นจึงปรากฏเจดีย์ทรงระฆังที่มีอิทธิพลศิลปะมอญ-พม่าปรากฏอยู่ตั้งแต่ระยะแรกของอาณาจักรล้านนา ที่สำคัญคือเจดีย์วัดอุโมงค์เถรจันทร์ ที่เชื่อกันว่าสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 19¹ (ภาพที่ 171) มีรูปแบบเทียบได้กับเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะพุกามของพม่าคือกลุ่มเจดีย์แบบฉัตร์ ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะลังกา รูปแบบที่โดดเด่นคือการสร้างชุดฐานรองรับองค์ระฆังเป็นชุดฐานบัวลูกแก้วที่คาดลูกแก้วประดับท้องไม้สองเส้นซ้อนลดหลั่นกัน ระหว่างลูกแก้วมีการเจาะช่องสี่เหลี่ยมเรียงกันบนท้องไม้ ต่อด้วยองค์ระฆังขนาดใหญ่ บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมต่อด้วยส่วนยอดคือปล้องไฉนและปลี

ภาพที่ 171 เจดีย์ทรงระฆัง วัดอุโมงค์เถรจันทร์ เชียงใหม่
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19

ต่อมาเจดีย์ทรงระฆังของล้านนาได้รับการปรับปรุงจนมีรูปแบบสมบูรณ์ ที่สำคัญคือพระธาตุนครชัย (ภาพที่ 172) ซึ่งคงได้ปฏิสังขรณ์ครั้งรัชกาลพระเจ้ากือนาในต้นพุทธศตวรรษที่

¹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541), 13-18.

20 จากหลักฐานของพระพุทธรูปดินและจารึกบนแผ่นทองจังโกหุ้มองค์พระธาตุ² รูปแบบเริ่มจากฐานเขียงรองรับชุตฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ซ้อนกันสองฐานและคั่นกลางด้วยท้องไม้แคบๆ อยู่ในผังยกเก็จ คือแตกมุมขนาดเล็กๆ ออกมาจากด้านข้างทั้งสองมุมประธานขนาดใหญ่ ต่อด้วยชุตฐานรองรับองค์ระฆังในผังกลมที่เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่คาดอกไก่ประดับสองเส้นที่ท้องไม้ซ้อนลดหลั่นกันจำนวนสามฐาน ฐานบัวแต่ละฐานใช้หน้ากระดานบนและหน้ากระดานล่างร่วมกัน จึงแลเห็นคล้ายวงแหวนขนาดใหญ่ที่ซ้อนกันขึ้นไป ชุตฐานที่เรียวสูงนี้มีผลให้องค์ระฆังมีขนาดเล็ก เพราะพื้นที่ส่วนบนสุดของฐานมีจำกัด ส่วนยอดได้แก่บัลลังก์เหลี่ยมย่อมุมและปล้องไฉน - ปลีในทรงกรวยเป็นตัวบ่งถึงต้นแบบที่มาจากศิลปะลังกา

ภาพที่ 172 พระธาตุหริภุญชัย ลำพูน

เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาที่ได้รับการพัฒนาจนมีรูปแบบลงตัวที่สุดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และเป็นต้นแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างทั่วไปในล้านนา

² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระธาตุหริภุญชัย : ต้นแบบเจดีย์ ‘ทรงระฆังแบบล้านนา’ ” ใน ดำรงวิชาการ ปีที่ 3 ฉบับที่ 6 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2547), 65.

พระธาตุหริภุญชัยกลายเป็นต้นแบบของเจดีย์ทรงระฆังของล้านนาที่สร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-21 เป็นต้นมา ดังจะเห็นได้ว่าปรากฏเจดีย์ทรงระฆังของล้านนาที่มีรูปแบบเช่นนี้อยู่โดยทั่วไป แม้บางครั้งจะได้รับการดัดแปลงรายละเอียดไปบ้างก็ตาม เช่น เจดีย์วัดกิตติเจดีย์วัดอินทขิล (องค์ที่เป็นเจดีย์ทรงระฆัง) เชียงใหม่ หรือเจดีย์วัดพระบวช เชียงแสน³

นอกจากความนิยมแพร่หลายในดินแดนล้านนาแล้ว ยังพบเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาที่สร้างในอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาด้วยอย่างน้อย 3 องค์ คือเจดีย์ประธานวัดบางกะจะ (ภาพที่ 173) เจดีย์ที่วัดท่าแค (ร้าง) และเจดีย์รายหน้าอุโบสถวัดนางุญ อยุธยา จากการศึกษา รูปแบบพบว่าเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาที่พบในอยุธยาเป็นการจงใจถ่ายแบบมาจากพระธาตุหริภุญชัยโดยตรงแต่ก็มีรูปแบบบางอย่างแตกต่างออกไปบ้าง และเมื่อตรวจสอบกับหลักฐานเอกสารก็พบว่าอยุธยาเคยทำสงครามกับล้านนาจนกระทั่งสามารถตีเมืองลำพูนได้ในปี พ.ศ. 2088 รัชกาลสมเด็จพระไชยราชา ครั้นนั้นคงมีผลทำให้กลุ่มชาวเมืองลำพูนและชาวเหนือต้องถูกกวาดต้อนลงมายังกรุงศรีอยุธยาอีกระลอกหนึ่งโดยน่าจะมียุคคนสำคัญจำพวกเจ้านายหรือขุนนาง รวมทั้งครูบาพระสงฆ์ติดตามลงมาด้วย การสร้างพระธาตุเจดีย์ตามแบบพระธาตุหริภุญชัยก็คงเป็นการบ่งบอกถึงเอกลักษณ์และระลึกถึงบ้านเกิดเมืองนอนของตน กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาจึงอาจถูกสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22⁴ นอกจากนี้อายุของเจดีย์ประธานวัดบางกะจะยังอาจอ้างอิงกับเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่พบภายในวัดซึ่งได้กล่าวถึงในส่วนของการวิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดมาแล้ว

³ แต่เดิมเจดีย์วัดพระบวชได้รับการกำหนดอายุตามหลักฐานเอกสารที่กล่าวว่าพระยาเกือนาทรงสร้างขึ้นในปี พ.ศ.1887 ดู จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน (เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2539),

24 แต่ในที่นี้เชื่อว่าเจดีย์วัดพระบวชคงเป็นงานรุ่นหลังจากนั้นที่สร้างตามแบบเจดีย์ทรงระฆังที่มีรูปแบบเป็นมาตรฐานคือพระธาตุหริภุญชัย อันที่ส่วนฐานของเจดีย์วัดพระบวชนี้มีร่องรอยชุดเจาะเข้าไปภายในและพบโคลนของพระพุทธรูปประทับยืนซึ่งหมายความว่ามีการสร้างครอบทับเจดีย์องค์เก่าไว้ภายใน หลักฐานนี้เป็นข้อสนับสนุนเกี่ยวกับอายุของเจดีย์วัดพระบวชว่าควรอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาแล้ว.

⁴ ดูรายละเอียดได้ใน ประภัสสร ฐิติเชียร, “เจดีย์ประธานวัดบางกะจะ สถาปัตยกรรมของชุมชนชาวล้านนาในกรุงศรีอยุธยา” ใน เมืองโบราณ 26:4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2543), 68-75.

ภาพที่ 173 เจดีย์ประธานวัดบางกะจะ อยุธยา
เป็นเจดีย์ที่สร้างโดยถ่ายแบบจากเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา อันเกี่ยวโยงถึงสงครามที่อยุธยาขึ้นไปตีหัวเมืองล้านนาในปลายพุทธศตวรรษที่ 21

กลับมาที่เจดีย์ทรงระฆังของล้านนาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เริ่มมีวิวัฒนาการอย่างรวดเร็วโดยเปลี่ยนแปลงความนิยมการใช้ชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังกลมมาเป็นชุดฐานบัวถลาในผังกลมเพื่อรองรับองค์ระฆังเช่น พระธาตุลำปางหลวง (ภาพที่ 174) และเปลี่ยนแปลงเป็นชุดฐานในผังแปดเหลี่ยมหรือสิบสองเหลี่ยมเช่น พระธาตุดอยสุเทพซึ่งคงได้รับการซ่อมแซมครั้งใหญ่ในรัชกาลของพระเมืองเกษเกล้า ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 และคงเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์บางองค์ที่สร้างขึ้นในระยะเดียวกัน เช่น เจดีย์วัดชมพู เชียงใหม่⁵ เป็นต้น

นอกจากการปรากฏรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาในเขตของอยุธยาแล้ว ยังไม่พบว่ารูปแบบหลักๆของเจดีย์ทรงระฆังของล้านนานี้จะเกี่ยวข้องหรือส่งอิทธิพลโดยตรงให้กับเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาเท่ากับเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะสุโขทัย

⁵ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 65.

ภาพที่ 174 พระธาตุลำปางหลวง ลำปาง

อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาที่เริ่มปรับเปลี่ยนมาใช้ชุดรองรับองค์ระฆังแบบบัวถลา ซึ่งคงถ่ายทอดมาจากศิลปะสุโขทัย

2. เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-20

สุโขทัยมีการติดต่อกับลังกาทั้งทางตรงและผ่านชุมชนอื่นๆมาอย่างน้อยตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 แล้ว รูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่ปรากฏในศิลปะสุโขทัยจึงใกล้เคียงกันกับเจดีย์ในศิลปะลังกามากพอสมควร เป็นต้นว่าความนิยมในการสร้างชุดฐานเดี่ยวรองรับองค์ระฆังขนาดใหญ่ บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสและยอดทรงกรวยที่คล้ายคลึงมาจากฉัตรที่ซ้อนกันหลายชั้น

เจดีย์ทรงระฆังในระยะแรกของสุโขทัยคงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา จากการดำเนินงานทางโบราณคดีที่วัดช้างล้อม ศรีสัชนาลัย พบว่าเจดีย์องค์นี้ได้รับการสร้างขึ้นไม่เกินไปกว่าครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 19⁶ และยังคงสร้างต่อมาถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 เช่นเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม สุโขทัย ที่มีจารึกที่ขุดพบภายในวัดระบุช่วงเวลาสร้างวัดในปี พ.ศ.1927⁷ (ภาพที่ 175)

⁶ กรมศิลปากร, วัดช้างล้อม (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530), 175.

⁷ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527), 108-117,

รูปแบบที่สำคัญของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะสุโขทัยคือฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมและชุดฐานรองรองรับองค์ระฆังที่มีการใช้ลวดบัวคว่ำที่ซ้อนกันรองรับองค์ระฆังหรือที่เรียกกันว่า “บัวถลา”⁸ ซึ่งเป็นการเรียกตามลักษณะของลวดบัวที่ลาดเฉียงลง โครงสร้างการก่อภายในของลวดบัวถลาคือการใช้แผ่นหินชนวนหรือศิลาแลงที่ตัดเป็นแผ่นรูปสี่เหลี่ยมหน้ากว้างรองรับแนวก่ออิฐหรือศิลาแลงของลวดบัวคว่ำที่ยื่นพ้นแนวระนาบของท้องไม้ออกมา เป็นโครงสร้างพิเศษของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะสุโขทัยซึ่งจะมีประเด็นเกี่ยวเนื่องถึงชุดฐานรองรับองค์ระฆังในเจดีย์ของอยุธยาซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ภาพที่ 175 เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม สุโขทัย
พบศิลาจารึกระบุปีที่สร้างช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 20

เหนือชุดบัวถลาต่อด้วยชั้นคอดประดับด้วยกลีบบัวโดยรอบเรียกว่า “บัวปากระฆัง” แล้วจึงเป็นองค์ระฆัง บัลลังก์และยอดตามลำดับ ที่น่าสนใจคือเจดีย์บางองค์ เช่น เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ศรีสัชนาลัย มีการสร้างพระพุทธรูปลีลาครอบแกนปล้องใจอันน่าจะเป็นอิทธิพลจากศิลปะลังกาที่เรียกว่า “เทวดาโกฏูวะ” และที่เจดีย์วัดเขาสุวรรณคีรีไม่ไกลจากวัดช้างล้อมก็พบพระพุทธรูปลีลาครอบแกนฉัตรเช่นกัน

⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 61.

เจดีย์วัดตระกวน เมืองเก่าสุโขทัย (ภาพที่ 176) อาจเป็นตัวอย่างของเจดีย์ทรงระฆังสุโขทัยได้แต่ก็ไม่มีกำหนดอายุชัดเจนเท่ากับที่วัดช้างล้อมของสุโขทัย นอกจากนั้นบริเวณเมืองเก่าสุโขทัยยังปรากฏวัดที่มีเจดีย์ประธานทรงระฆังอีก เช่นวัดสระศรี วัดชนะสงครามเป็นต้น และภายในวัดมหาธาตุ สุโขทัย ปรากฏเจดีย์รายทรงระฆังทั้งขนาดย่อมและขนาดใหญ่ที่ยังหลงเหลือสภาพให้ศึกษาได้ แม้ว่าจะมีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างทั้งจากอายุการสร้างและการซ่อมแซมในสมัยหลัง แต่ก็ยังคงระเบียบสำคัญโดยรวมของเจดีย์ทรงระฆังสุโขทัยเอาไว้ได้

เจดีย์ทรงระฆังอีกแบบซึ่งพบแพร่หลายในศิลปะสุโขทัยคือ เจดีย์ช้างล้อม โดยมีการประดับประติมากรรมรูปช้างโผล่ออกมาครึ่งตัวหรือเต็มตัวที่ส่วนฐานด้านล่าง คงเป็นอิทธิพลด้านคติและรูปแบบที่มาจากลังกา และยังมีเจดีย์ในรุ่นหลังของสุโขทัยที่สร้างบนชุดฐานสูง เช่น เจดีย์วัดศรีพิจิตรกิตติภคาราม (ภาพที่ 177) และเจดีย์วัดเจดีย์สูง ซึ่งคงจะมีอายุในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20⁹ หลังจากนั้นเจดีย์ทรงระฆังรวมไปถึงเจดีย์ทรงอื่นๆ ที่สร้างในเครือข่ายแคว้นสุโขทัยได้ขาดช่วงลงเนื่องจากถูกรวมอำนาจเข้ากับกรุงศรีอยุธยาในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 แล้ว

ภาพที่ 176 เจดีย์วัดตระกวน สุโขทัย

ชุดฐานเตี้ยๆรองรับองค์ระฆังขนาดใหญ่เป็นรูปแบบโดยรวมของเจดีย์ทรงระฆังของสุโขทัย

⁹ เรื่องเดียวกัน, 68-69.

ภาพที่ 177 เจดีย์ประธานวัดศรีพิจิตรกิตติกลยาราม สุโขทัย
มีจารีกระบอกการสร้างวัดใน พ.ศ. 1947

รูปแบบโดยรวมของเจดีย์ทรงระฆังของสุโขทัยที่มีฐานบัวในผังสี่เหลี่ยม ต่อด้วยชุด
ลดบัวที่รองรับองค์ระฆัง บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมและยอดทรงกรวยนี้ จะเป็นพื้นฐานให้กับเจดีย์
ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาตั้งแต่สมัยแรกเป็นต้นมา

เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20-23 การทบทวนข้อมูลและคลี่คลายประเด็น
ปัญหาเกี่ยวเนื่องบางประการ

เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยามีพื้นฐานมาจากเจดีย์ทรงระฆังของสุโขทัย คือมีฐานเขียง
หรือฐานบัวเรียบง่ายในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสต่อด้านฐานบัวในผังกลม ชุดรองรับองค์ระฆัง บัวปาก
ระฆัง องค์ระฆัง บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยม แกนปล้องไฉนซึ่งอาจมีหรือไม่มี “เสาดาน” ประดับโดยรอบ
ก็ได้ และต่อด้านยอดทรงกรวยคือปล้องไฉนและปลีเป็นที่สุด

เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยานี้พบอยู่แพร่หลายพอสมควรและอาจแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม
ใหญ่ๆ ตามลักษณะของชุดฐานรองรับองค์ระฆัง คือกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานรองรับองค์ระฆังใน
ผังกลมและกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม ในที่นี้จะกล่าวถึง

เฉพาะกลุ่มเจดีย์ทรงระฆังฐานในฝั่งกลมเท่านั้น เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีข้อมูลเกี่ยวข้องกันกับเจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบำรุงมากกว่า

1. เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 20

โดยทั่วไปเป็นที่เข้าใจกันว่าเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาเริ่มมีการสร้างขึ้นกันอย่างช้าในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา แต่แท้ที่จริงแล้วเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยามีการสร้างกันมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 แล้ว โดยยังปรากฏอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัยอย่างชัดเจนในระยะแรก และมีการปรับปรุงจนมีรูปแบบเป็นของอยุธยาอย่างรวดเร็ว

เจดีย์วัดสมณโกฏฐาราม(ภาพที่ 178) เป็นตัวอย่างของเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นในระยะแรกของอยุธยา ด้วยรูปทรงที่ยังคงป้อมเตี้ย องค์ระฆังมีขนาดใหญ่ และที่สำคัญคือพบหลักฐานของการก่ออิฐที่อุดรองรับองค์ระฆังเป็นลวดบัวปากเจียงลง เทียบได้กับชุดบัวถลาของสุโขทัยซึ่งมีมาก่อน¹⁰

เจดีย์ทรงระฆังซึ่งอาจนับได้ว่าสร้างขึ้นในยุคต้นของอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นเพียงเล็กน้อย ได้รับการศึกษาไว้บ้างแล้ว¹¹ เช่น เจดีย์วัดพลับพลาชัย เจดีย์วัดเสลียง เจดีย์วัดสีกาสมุด และเจดีย์วัดช้าง¹²อยุธยา (ภาพที่ 179) เจดีย์เหล่านี้ไม่มีเอกสารระบุอายุสมัยการสร้างอย่างชัดเจน จากระเบียบของชุดฐานรองรับองค์ระฆังเตี้ยๆ องค์ระฆังมีขนาดใหญ่อยู่ในเค้าโครงอ้วนป้อมใกล้เคียงกันกับเจดีย์ทรงระฆังต้นแบบในศิลปะลังกาหรือสุโขทัยมากกว่า จึงอาจมีอายุอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 20

¹⁰ สันติ เล็กสุขุม.ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 71.

¹¹ ดูการค้นคว้าเกี่ยวกับเจดีย์กลุ่มนี้ใน ประยูร อุลุชาฎะ, ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529), 150-151, 154-155.

¹² จากการดำเนินงานทางโบราณคดี พบว่าเจดีย์วัดสีกาสมุดและเจดีย์วัดช้างมีความเกี่ยวข้องกับเจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์เป็นพิเศษ ด้วยที่ตั้งอยู่ไม่ไกลและมีรูปแบบหลายอย่างที่เชื่อมโยงกันได้ กล่าวคือวัดสีกาสมุดมีเจดีย์ประธานทรงระฆังที่พบกรุภายในองค์เจดีย์ช่องเว้าภายในห้องกรุนั้นทำเป็นซุ้มหน้านางเช่นเดียวกับห้องกรูของปราสาทประธานวัดราชบูรณะและซุ้มครอบตัวช้างของเจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์ ส่วนเจดีย์วัดช้างตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดมเหยงคณ์ เป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่บนฐานสูง พบชิ้นส่วนประติมากรรมรูปช้างที่นำมาถมอัดพื้นฐานประทักษิณ แสดงว่าเคยเป็นเจดีย์ที่มีช้างล้อมมาก่อน กำหนดอายุของเจดีย์ทั้งสององค์นี้จึงเกี่ยวพันอยู่กับวัดมเหยงคณ์ คือตกอยู่ในราวครึ่งหลังหรือปลายของพุทธศตวรรษที่ 20 รายละเอียดการดำเนินงานทางโบราณคดี ดู หนังสือนั้นส่วนจำกัด สรุศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดค้น-ขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะโบราณสถานวัดสีกาสมุด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เอกสารอัดสำเนา, 2542), 68.

ภาพที่ 178 เจดีย์ทรงระฆังวัดสมณโกฐาราม อยุธยา
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ชูตรงรับองค์ระฆังที่เป็นบัวฉลุลายพบในศิลปะสุโขทัยมาก่อน

ภาพที่ 179 เจดีย์ประธานวัดช้าง อยุธยา
ชูตรงรับองค์ระฆังเดี่ยว อาจเชื่อมโยงได้กับเจดีย์ทรงระฆังของสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20

เจดีย์ประธานของวัดมเหยงคณ์ (ภาพที่ 180) วัดนี้มีหลักฐานเอกสารกล่าวถึงสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ทรงสร้างขึ้นในปี พ.ศ.1981¹³ เจดีย์ประธานตั้งอยู่บนฐานประทักษิณที่มีประติมากรรมรูปช้างอยู่ในซุ้มล้อมรอบแสดงความเกี่ยวข้องกับเจดีย์ช้างล้อมในศิลปะสุโขทัย

ภาพที่ 180 เจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์ ออยุธยา

เอกสารระบุการสร้างในปี พ.ศ.1981 องค์ระฆังขนาดใหญ่บนชุตฐานรองรับเตี้ยๆ มีประติมากรรมรูปช้างล้อมส่วนฐานอันเป็นแบบที่น่าจะได้รับมาจากเจดีย์ช้างล้อมของสุโขทัย

อย่างไรก็ตามชุตฐานรองรับองค์ระฆังของเจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์เป็นลวดบัวลูกแก้วกลมซ้อนกันจำนวนสามเส้น หรือที่เรียกกันว่า “มาลัยเถา”¹⁴ ซึ่งอาจเป็นรูปแบบที่ได้รับการ

¹³ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), 94.

¹⁴ ลวดบัวลูกแก้วซ้อนลดหลั่นกันจำนวนสามเส้นหรือ “มาลัยเถา” นี้เรียกกันโดยเปรียบกับพวงมาลัยที่วางซ้อนกันเป็นเถาขึ้นไป ดู สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย (กรุงเทพ : มติชน, 2545), 74 - 75.

ปรับปรุงไปจากต้นแบบในศิลปะสุโขทัย หรืออาจเป็นผลจากการซ่อมในสมัยหลัง¹⁵ ซึ่งหากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานแรกก็อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาที่ใช้ “มาลัยเถา” เป็นชุดรองรับองค์ระฆังของอยุธยาได้เริ่มปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นมาแล้ว แต่อย่างไรก็ตามเจดีย์มุ่มและเจดีย์รายทรงระฆังซึ่งมีตำแหน่งเป็นระเบียบจากสมัยแรกสร้างภายในวัดนี้หลายองค์ยังมีร่องรอยการทำชุดบัวถลารองรับองค์ระฆังตามแบบสุโขทัยปะปนไปกับมาลัยเถาแบบอยุธยาด้วย (ภาพที่ 181) แสดงถึงการเริ่มผสมผสานรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังทั้งสองแบบในช่วงต้นของสมัยอยุธยาก่อนจะมีรูปแบบของชุดรองรับองค์ระฆังที่เป็นมาลัยเถาอย่างแท้จริงในระยะต่อมา

ภาพที่ 181 เจดีย์รายทรงระฆังในวัดมเหยงคณ์

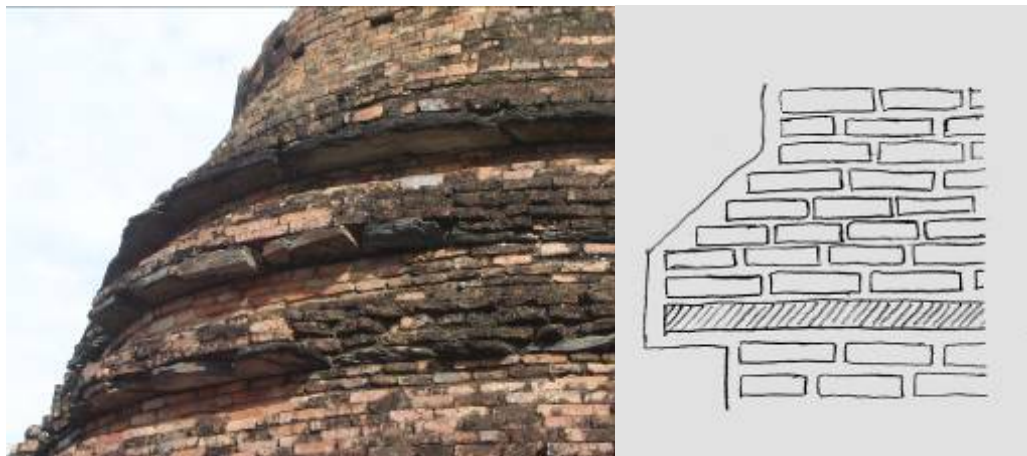
ชุดฐานรองรับองค์ระฆังเป็นบัวถลา แสดงถึงรูปแบบในระยะแรกของเจดีย์ทรงระฆังศิลปะอยุธยาที่ได้รับมาจากสุโขทัย

¹⁵ วัดมเหยงคณ์ได้รับการซ่อมแซมครั้งใหญ่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ โดยพระองค์ทรงเป็นแม่กองปฏิสังขรณ์ ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 233-234 ในคราวเดียวกันนี้สมเด็จพระราชวังบวรสถาน หรือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงบูรณะวัดกุฎีดาวพร้อมกันด้วย.

2. วิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับชุดฐานรองรับค้ำของสุโขทัย-อยุธยา “บัวถลา-มาลัยเถา”

“มาลัยเถา” ของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยามีลักษณะเป็นลวดบัวลูกแก้วกลมมนจำนวนสามเส้นที่ซ้อนลดหลั่นกันเพื่อรองรับค้ำระฆัง ยังไม่ทราบที่มาอย่างชัดเจนในด้านรูปแบบลวดบัวเช่นนี้ได้พบอยู่ในเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะลังกาในสมัยกลางและสมัยหลังบางองค์ด้วยแต่ยังไม่แน่ใจว่ามีความเกี่ยวข้องกันโดยตรง

เมื่อหันกลับมาดูชุดรองรับค้ำของเจดีย์สุโขทัย คือ “บัวถลา” ที่เป็นลวดบัวคว่ำซ้อนกันจนมีลักษณะเอนลาดลง ในเจดีย์ที่ชำรุดนั้นจะเห็นโครงสร้างภายในของชุดลวดบัวที่ใช้วัสดุก่อเป็นแนวลาดเฉียงโดยใช้แผ่นหินชนวนหรือศิลาแลงที่ตัดเป็นแผ่นยาวรองรับส่วนล่างสุดของบัวคว่ำหรือหน้ากระดานที่ยื่นพ้นระนาบของท้องไม้ออกมา (ภาพที่ 182) หากไม่มีแผ่นหินนี้แล้ววัสดุก่อที่มีความสั้นเช่นอิฐอาจทานน้ำหนักของส่วนบนไม่ไหวและทลายลงมาได้ หินชนวนเป็นหินที่มีแหล่งตัดอยู่ใกล้เคียงเมืองเก่าสุโขทัย¹⁶ จึงพบเทคนิคเช่นนี้ในเจดีย์ทรงระฆังของสุโขทัยโดยทั่วไป

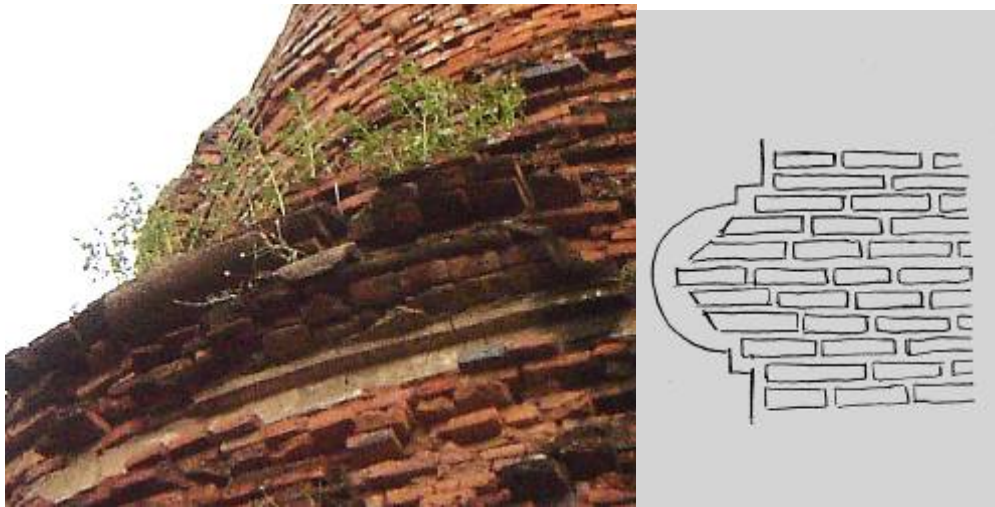

ภาพที่ 182 การก่อชุดฐานรองรับค้ำแบบ “บัวถลา” ของสุโขทัย

ใช้การวางแผ่นหินชนวนยื่นให้พ้นระนาบของท้องไม้เพื่อรองรับหน้ากระดานล่างของบัวคว่ำชั้นบน
เจดีย์รายในวัดมหาธาตุ สุโขทัย

¹⁶ จากการสำรวจได้พบแหล่งหินตัดบริเวณเขาน้อย ทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย เชื่อว่าหินชนวนจากแหล่งนี้ถูกนำมาใช้ในการก่อสร้างโบราณสถานในเมืองสุโขทัยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่วัดเชตุพนนอกเมืองสุโขทัยทางทิศใต้.

ในขณะที่ชุดรองรับทรงระฆังของเจดีย์อยุธยาคือ “มัลลิกา” เมื่อตรวจสอบจากสภาพที่ชำรุดของเจดีย์บางองค์แล้วพบว่าภายในของลวดบัวลูกแก้วแต่ละเส้นแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนบน เป็นโครงสร้างการก่ออิฐที่เป็นแนวเฉียงลาดลงมา ส่วนล่าง ที่ก่อให้บานขึ้นไปยันรับกับส่วนบนที่ลาดลง (ภาพที่ 183)

ภาพที่ 183 การก่อชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบ “มัลลิกา” ของอยุธยา
ใช้การก่ออิฐปากเฉียงขึ้นไปยันกับอิฐส่วนโค้งมนด้านบนของลวดบัว เมื่อพอกปูนจึงได้รูปลูกแก้วกลม เจดีย์ประธานวัดสุพรรณเจดีย์ อยุธยา

เนื่องจากอิฐเป็นวัสดุก่อที่มีขนาดจำกัดและมีความเปราะมากหากปั้นให้เป็นแท่งยาวจะแตกหักได้ง่าย จึงจำเป็นต้องค่อยๆ ก่อเรียงกันเป็นแนวเอนออกเพื่อยันรับกับแนวลาดเฉียงลงของส่วนบน ดูจากโครงสร้างภายในก็คือแนวอิฐที่เอนลาดมาประกบกันแบบคว่ำอันหนึ่งวางอัน เมื่อฉาบพอกปูนแล้วก็จะอยู่ในเค้าโครงของลูกแก้วกลมหรือลูกแก้วอกไก่¹⁷ ซึ่งหากพิจารณาแล้ว นี่เป็นจุดประสงค์ในการสร้างชุดลวดบัวที่มีแนวเอนลาดเพื่อรองรับองค์ระฆังเช่นเดียวกับบัวถลาของ

¹⁷ การทำเป็นลวดบัวลูกแก้วอกไก่อาจเพื่อให้รับกันกับขนาดของเจดีย์ซึ่งมีขนาดเล็ก ได้พบชุดรองรับองค์ระฆังแบบมัลลิกาที่สร้างเป็นลวดบัวลูกแก้วอกไก่อยู่ในเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กบางองค์ในหัวเมืองของสุโขทัย ซึ่งเชื่อว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นหลังจากอยุธยา มีอำนาจเหนือดินแดนแถบนั้นแล้ว เช่น เจดีย์องค์หนึ่งในวัดสระศรี สุโขทัย และเจดีย์รายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง เป็นต้น.

สุโขทัย ต่างกันเพียงว่าช่างอยุธยาได้ใช้วัสดุที่เป็นแผ่นยาวอย่างหินชนวนหรือศิลาแลงมารองรับ ส่วนล่างของบัวคว่ำแต่ใช้การก่ออิฐเป็นบัวหงายขึ้นไปยันไว้แทน

ดังนั้นจึงเชื่อว่า “มาลัยเถา” อาจเป็นการดัดแปลงชุดลวดบัวรองรับของกระษัตริย์ในศิลปะสุโขทัยให้เป็นไปตามข้อจำกัดของวัสดุก็คือหินชนวนซึ่งหาไม่ได้ง่ายในท้องถิ่นของอยุธยา ได้พบการใช้หินชนวนเพื่อรองรับโครงสร้างที่เป็นลวดบัวคว่ำมีอยู่ที่เจดีย์รายในวัดมเหยงคณ์ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นแผ่นหินชนวนที่รองรับบัวผาละมีได้ปล้องไฉน¹⁸ ซึ่งหากมีจำนวนน้อยเช่นนี้ก็อาจเชื่อได้ว่าเป็นการนำหินชนวนจากแหล่งอื่นมาใช้และไม่พบว่าเป็นที่นิยมในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ การพอกปูนลงบนวัสดุก่อให้มีรูปทรงเป็นเส้นลวดกลมมนกระทำได้ง่ายกว่า ดังนั้นไม่ว่าโคลนภายในจะก่อขึ้นเป็นลวดบัวแบบใด เช่น ถากเฉียงลงหรือเป็นหน้ากระดานเรียบแต่หากมีแนวระนาบยื่นออกมาพอสมควรที่จะยึดปูนให้เกาะตัวอยู่ได้ แล้วใช้การพอกเพิ่มปูนฉาบลงไปทีละน้อยก็สามารถทำให้เป็นลวดบัวลูกแก้วได้ง่ายกว่าแบบอื่นๆ ข้อคิดดังกล่าวสอดคล้องกับการพบเจดีย์ทรงระฆังที่บางองค์ใช้บัวถลาและบางองค์ใช้มาลัยเถาเป็นลวดบัวรองรับเจดีย์องค์ระฆังร่วมสมัยกันในอยุธยาตอนต้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เช่นเจดีย์ประจำมูมบางองค์ในวัดมเหยงคณ์ ในขณะที่ยังไม่เคยพบเจดีย์ที่มีการมาลัยเถาร่วมกันกับบัวถลาอยู่ในดินแดนสุโขทัย เว้นแต่เมื่ออยู่ใต้อำนาจของอยุธยาในภายหลังแล้วซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

อนึ่ง ประเด็นของบัวถลา-มาลัยเถานี้ หากได้มีการค้นคว้าต่อไปเกี่ยวกับเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะลังกาช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 อาจได้แนวทางเพิ่มเติมมากขึ้นกว่านี้ด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้ว ในการศึกษาเรื่องนี้เชื่อว่าที่มาของมาลัยเถาในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยามีแนวคิดที่มาในการสร้างไม่ต่างไปจากบัวถลาในเจดีย์ทรงระฆังของสุโขทัย เพียงแต่ช่างอยุธยามีข้อจำกัดด้านวัสดุที่ไม่อาจหาได้ง่ายในท้องถิ่น คือหินชนวนหรือศิลาแลงที่ใช้สำหรับรองรับลวดบัวเอนลาดตามแบบของช่างสุโขทัยได้ จึงแก้ปัญหาโดยการก่ออิฐให้บานออกยันไว้เมื่อพอกปูนจึงเป็นลูกแก้วกลมมน ในที่สุดก็กลายมาเป็นระเบียบสำคัญของเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา สังเกตได้จากเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นภายใต้อำนาจของอยุธยา แม้ตั้งอยู่ในดินแดนสุโขทัยก็ยังไม่ทำลวดบัวถลาแต่เป็นมาลัยเถาตามแบบอยุธยาอย่างชัดเจน

¹⁸ สันติ เล็กสุขุม. เจดีย์เพิ่มมูม เจดีย์อมมสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2529),

3. เจดีย์ทรงระฆังองค์อื่นๆในพุทธศตวรรษที่ 20

เจดีย์ประธานวัดกุฎีดาว อยุธยา (ภาพที่ 184) ตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดมเหยงคณ์ นอกเกาะเมืองทางทิศตะวันออก องค์เจดีย์คงจะมีมาก่อนตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น แล้วจึงได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยอยุธยาตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ¹⁹

ภาพที่ 184 เจดีย์ประธานวัดกุฎีดาว อยุธยา

อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในช่วงอยุธยาตอนปลาย ส่วนฐานในผังย่อมุมคงเป็นผลจากการบูรณะในครั้งนั้นด้วย

จากสภาพชำรุดหักพังเผยให้เห็นโครงสร้างเดิมภายในซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆัง มีชุดฐานมาลัยเถาเตี้ยรองรับองค์ระฆังขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณสี่เหลี่ยมซึ่งคงได้รับการขยายต่อเติมเช่นเดียวกับชุดฐานรองรับองค์ระฆังในผังย่อมุมซึ่งไม่คุ้นเคยกันในระเบียบของเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนยอดที่หักตกลงมาอยู่ใกล้ฐานเป็นยอดทรงบัวคลุ่มเถาสีสร้างในสมัยปฏิสังขรณ์ที่ก่อหุ้มเอายอดปล้องไฉนเอาไว้ภายใน จึงเป็นหลักฐานยืนยันว่าเดิมเจดีย์ประธานวัดกุฎีดาวคงจะมี

¹⁹

“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพ : กรมศิลปากร, 2545), 233-234.

รูปแบบไม่ต่างไปจากเจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์นัก และคงมีอายุใกล้เคียงกันในสมัยอยุธยาตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 20 นั่นเอง

เจดีย์ประธานวัดแม่นางปลื้ม (ภาพที่ 185) ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมสูงที่มีการทำรูปสิงห์ล้อมซึ่งคงได้แนวความคิดมาจากเจดีย์ช้างล้อม²⁰ ฐานนี้แบ่งเป็นสองส่วน คือส่วนล่างยกสูงขึ้นเป็นฐานรองรับประติมากรรมรูปสิงห์ และส่วนบนเป็นฐานรองรับองค์เจดีย์ ต่างไปจากฐานประทักษิณของวัดมเหยงคณ์ซึ่งส่วนฐานรองรับประติมากรรมรูปช้างอยู่ต่ำจนเกือบติดพื้นดิน รูปแบบที่ไม่เคยพบมาก่อนคือฐานบัวลูกแก้วที่คาดลูกแก้วบนท้องไม้สองเส้นที่รองรับชุดมาลัยเถาในสัดส่วนเตี้ยองค์ระฆังขนาดใหญ่ต่อด้วยบัลลังก์สี่เหลี่ยมและยอดทรงกรวย

ภาพที่ 185 เจดีย์ประธานวัดแม่นางปลื้ม อยุธยา

²⁰ การสร้างประติมากรรมรูปสิงห์ล้อมฐานเจดีย์เชื่อกันว่าเกิดขึ้นหลังจากการทำสงครามชนะเหนือกัมพูชาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ดังที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่าสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (เจ้าสามพระยา) เสด็จไปตีเมืองพระนครหลวงและได้ขนรูปภาพทั้งปวงมายังกรุงศรีอยุธยา รูปสิงห์คงจะได้รับการสร้างขึ้นตามแบบของประติมากรรมที่ขนาบมาในครั้งนั้นด้วย สัมพันธ์กับรูปแบบลวดลายปูนปั้นประดับบนตัวสิงห์ที่กำหนดอายุได้ในเวลาเดียวกัน ดู สันติ เล็กสุขุม, “เจดีย์สิงห์ล้อมวัดแม่นางปลื้ม เปรียบเทียบกับแนวคิดออกแบบบูรณะ” ใน รวมบทความ มุมมอง ความคิดและความหมาย : งานช่างไทยโบราณ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 155.

ข้อมูลนี้อาจนำมาใช้กำหนดอายุเจดีย์ประธานองค์นี้คือลวดลายปูนปั้นประดับประติมากรรมสิงห์ ซึ่งเทียบได้กับลวดลายที่ปรากฏบนเครื่องทองจากกรุปราสาทประธานวัดราชบูรณะและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้นบางแบบ²¹ เจดีย์ประธานของวัดแม่นางปลื้มจึงอาจสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 20 อันสอดคล้องกับรูปแบบของเจดีย์ที่อยู่ในทรงป้อมเตี้ย แต่จากรูปแบบของฐานรองรับองค์เจดีย์ที่ยกสูงขึ้น จึงกำหนดอายุต่ำกว่าเจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์เล็กน้อย

เจดีย์ประธานวัดสามพิหาร อยุธยา (ภาพที่ 186) เป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่แบบเดียวกับเจดีย์ประธานวัดแม่นางปลื้ม มีร่องรอยของรูเดือยเรียงกันเป็นแถวที่บ่งว่าคงเคยมีประติมากรรมรูปช้างหรือสิงห์ล้อมรอบส่วนฐานนี้มาก่อน เนื้อฐานชั้นไปคือฐานบัวในผังกลมรองรับมาลัยเถา องค์ระฆัง บัลลังก์และปล้องไฉน - ปลีที่ยังค่อนข้างสมบูรณ์ ทรวดทรงขององค์ระฆังแม้จะมีร่องรอยการพอกเพิ่มในสมัยหลังก็ยังดูเพรียวสูงกว่าเจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์และวัดแม่นางปลื้ม อายุสมัยจึงไล่ลงมาจากเจดีย์ทั้งสององค์ไม่นาน แต่คงได้รับการสร้างขึ้นก่อนปลายพุทธศตวรรษที่ 21 อันมีเอกสารระบุถึงวัดสามพิหารเป็นพื้นที่ตั้งทัพในระหว่างสงครามกับพม่าแล้ว²² เจดีย์ทรงระฆังยังแพร่หลายออกไปสร้างยังหัวเมืองสำคัญในสมัยอยุธยาตอนต้นด้วย เช่นเจดีย์วัดชุมนุญสงฆ์ สุพรรณบุรี (ภาพที่ 187)

²¹ เรื่องเดียวกัน, 151.

²² “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 42 นอกจากนี้กำหนดอายุของวัดสามพิหารยังอาจอ้างอิงกับใบเสมาซึ่งเป็นใบเสมาหินชนวนขนาดใหญ่แบบเดียวกับที่พบในวัดสมัยอยุธยาตอนต้น-ตอนกลาง เช่น วัดมเหยงคณ์หรือวัดพระศรีสรรเพชญ์ได้ .

ภาพที่ 186 เจดีย์ประธานวัดสามพิหาร อยุธยา

ภาพที่ 187 เจดีย์ทรงระฆังวัดชุมนุชสงฆ์ สุพรรณบุรี

4. เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21 : เจดีย์ประธานและหมู่เจดีย์ราย
ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา

พระราชพงศาวดารระบุนการสร้างเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พ.ศ.2035²³ เจดีย์ประธานทรงระฆังจำนวนสามองค์ตั้งเรียงกันตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก (ภาพที่ 188) ล้อมรอบด้วยระเบียงคดซึ่งมีส่วนท้ายของวิหารหลวงยื่นล้ำเข้ามาในแนวระเบียงคดทางทิศตะวันออกเป็นแนวแกนทิศหลักซึ่งเป็นแผนผังของวัดที่มีมาก่อนแล้วในสมัยอยุธยาตอนต้น

²³ วัดพระศรีสรรเพชญ์ปรากฏในเอกสารพระราชพงศาวดารว่าได้เริ่มสร้างในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมาก่อน ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),”²³ แต่ก็เชื่อว่าการก่อสร้างส่วนใหญ่ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เนื่องจากพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐซึ่งค่อนข้างแม่นยำในการบันทึกได้ระบุนานก่อนสร้างเจดีย์วิหารและการหล่อพระศรีสรรเพชญ์เอาไว้ในรัชกาลนี้ ดู “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,”⁹⁶

ภาพที่ 188 เจดีย์ประธานทรงระฆังสามองค์ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ อโยธยา

เชื่อกันว่าเจดีย์ประธานองค์ทางทิศตะวันออกและองค์กลางได้รับการสร้างขึ้นก่อนองค์ทางทิศตะวันตกที่สร้างในรัชกาลถัดมา²⁴ ทว่ายังไม่มีเอกสารชั้นต้นรองรับแนวความคิดนี้ชัดเจนนักและยังไม่ได้มีการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อพิสูจน์สมมุติฐานนี้เลย²⁵ แต่อย่างไรก็ตาม เจดีย์ประธานทั้งสามองค์มีรูปแบบเดียวกันทั้งหมด คือตั้งอยู่บนฐานสูงในผังสี่เหลี่ยม ต่อด้วยฐานบัวในผังกลมและชุดมลัยเถารองรับบัวปากระฆังและองค์ระฆัง บัลลังก์ซึ่งพบว่ามีเสาด้านตั้งอยู่ล้อมรอบแกนปล้องโถงและยอดทรงกรวย ที่องค์ระฆังเป็นลักษณะพิเศษคือการสร้างมุขยื่นออกมาทั้งสี่ด้านและมีบันไดทางเดินขึ้นสู่มุขนั้นทุกด้าน (ภาพที่ 189) เฉพาะด้านทิศตะวันออกเป็น

²⁴ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, “วัดพระศรีสรรเพชญ์” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พระนคร : กรมศิลปากร, 2511), 27.

²⁵ การตรวจสอบสมมุติฐานนี้ทำได้โดยเพียงการขุดตรวจเป็นแนวยาว (Trench) ตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตกภายในระเบียงคด หากว่าได้พบแนวระเบียงคดที่เคยหักมุมเพื่อล้อมรอบเจดีย์องค์ใดองค์หนึ่งก่อนที่จะเปลี่ยนแนวเพื่อขยายพื้นที่ภายในให้ล้อมรอบเจดีย์ประธานทั้งสามองค์ดังเช่นปัจจุบันก็สามารถพิสูจน์ได้ว่าแนวคิดดังกล่าวเป็นจริง และยังทราบได้อีกว่ามีการเจดีย์องค์ใดก่อนหลังเนื่องจากระเบียงคดในสมัยแรกย่อมล้อมรอบเจดีย์ประธานองค์ที่สร้างขึ้นเป็นองค์แรกด้วย.

คูหาเข้าไปภายในได้ มุขนี้ยื่นยาวจนสามารถประดับเจดีย์ขนาดเล็กบนสันหลังคามุขหรือ “เจดีย์ยอด” ได้ อันเป็นรูปแบบที่พบมาก่อนหน้าในสมัยอยุธยาตอนต้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 20²⁶

ภาพที่ 189 เจดีย์ประธานองค์ทิศตะวันตกของวัดพระศรีสรรเพชญ์

เอกสารระบุงการสร้างเจดีย์ประธานขึ้นปี พ.ศ.2035 ชูดฐานรองรับองค์ระฆังแบบมาลัยเถาเป็นระเบียบชัดเจนของเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา มุขทิศประดับเจดีย์ยอดพบมาก่อนแล้วในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เช่นตัมมุขปรำงค์ประธานวัดราชบูรณะ อยุธยา

เจดีย์รายภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์มีรูปแบบและขนาดเหมือนกันเกือบทั้งหมด (ภาพที่ 190) คือเป็นเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่บนฐานบัว มีชูดรองรับองค์ระฆังเป็นมาลัยเถา องค์ระฆังขนาดย่อมอยู่ในทรวดทรงค่อนข้างป้อม เจดีย์รายเหล่านี้ทุกองค์ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ประกออบกับวิหารเล็กเป็นสัดส่วนเรียงล้อมรอบหมู่เจดีย์ประธานอยู่นอกกระเปียงคด และที่สำคัญคือเจดีย์มุมซึ่งเป็นสิ่งกำหนดขอบเขตของวัดเป็นเจดีย์ที่ออกมุขสี่ด้านแบบเดียวกันกับเจดีย์ประธานแต่มีขนาดเล็กกว่า (รูปที่ 191) แสดงว่าการสร้างหรือออกแบบแผนผังวัดที่เห็นในปัจจุบันนี้

²⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 71.

ย่อมเกิดขึ้นพร้อมๆกัน หรือหากมีการปฏิสังขรณ์ก็ย่อมเป็นเวลาที่ห่างกันไม่นานนัก ดังนั้นเจดีย์ทรงระฆังที่เป็นเจดีย์ประธาน เจดีย์มุมและเจดีย์รายที่ประกอบอยู่กับวิหารเล็กจึงอาจใช้เป็นแบบอย่างของเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาในระยะครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 หรือช่วงต้นของสมัยอยุธยาตอนกลาง

ภาพที่ 190 เจดีย์รายทรงระฆังภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์

ภาพที่ 191 เจดีย์ทรงระฆัง ตั้งอยู่มุมทั้งสี่ของวัดพระศรีสรรเพชญ์

กลุ่มเจดีย์ทรงระฆังที่มีการสร้างมุขหรือคันทนาทางเข้าสู่องค์เจดีย์อาจจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากเจดีย์ทรงปราสาทซึ่งมีคันทนาทางเข้าสู่เรือนธาตุหรือที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุได้ แนวคิดของเจดีย์ทรงระฆังต่างจากเจดีย์ทรงปราสาทตรงที่มาจากการสร้างหลุมฝังศพที่บรรจุอัฐิธาตุเอาไว้แล้วปิดตาย จึงไม่สามารถเข้าไปภายในองค์เจดีย์ได้ เมื่ออุษยารับเอารูปแบบของเจดีย์ที่หลากหลายมากขึ้นจึงเชื่อว่าจะมีการผสมผสานรูปแบบของมุขทางเข้าคันทนาเข้ากับเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งจะเห็นได้ว่ามุขทางเข้าของเจดีย์ประธานวัดพระศรีสรรเพชญ์นั้นยังมีการประดับเจดีย์ยอดตามแบบที่เคยพบในปราสาทประธานสมัยอยุธยาตอนต้นมาก่อน

เจดีย์ทรงระฆังของอุษยารส่วนใหญ่ไม่พบการสร้างมุขหรือเจาะคันทนาเข้าไปภายในองค์เจดีย์ดังเช่นเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงสันนิษฐานได้ว่าเจดีย์แบบดังกล่าวจำกัดไว้สำหรับพระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ชั้นสูงสร้างได้เท่านั้น

จะเห็นได้ว่ารูปแบบโดยรวมของเจดีย์ประธานและเจดีย์รายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ยังคงมีรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนต้น คือตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมสูง มีฐานบัวในผังกลมรองรับชุดมัลลิกา องค์ระฆัง บัลลังก์และยอด โดยอยู่ในเค้าโครงที่ค่อนข้างผอมเพรียวกว่าเจดีย์ทรงระฆังในพุทธศตวรรษที่ 20 รูปแบบที่พิเศษของเจดีย์ประธานคือการสร้างมุขสี่ด้านขององค์ระฆังและมีทางเข้าสู่ภายในได้ ลักษณะเช่นนี้ได้พบในเจดีย์หลายองค์ที่ปรากฏอยู่ในหัวเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย ซึ่งบางองค์ยังไม่ได้มีการวิเคราะห์อย่างชัดเจน ในการศึกษาครั้งนี้จึงขอยกกล่าวถึงเจดีย์ในกลุ่มนี้ด้วย

5. เจดีย์ทรงระฆังในหัวเมืองเหนือที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลจากกรุงศรีอยุธยา
พุทธศตวรรษที่ 20-21 : เจดีย์ประธานวัดนางพญาและพระธาตุมูเตา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
เชลียง

การคิดค้นรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่มีมุขทางเข้าห้องคันทนาแบบดังกล่าวคงจะไม่ได้เกิดขึ้นกับงานช่างในดินแดนสุโขทัยซึ่งนิยมสร้างเจดีย์ทรงระฆังมาก่อน แต่จะต้องเป็นแนวคิดของช่างอยุธยาซึ่งคุ้นเคยกับเจดีย์ทรงปราสาทด้วย ดังนั้นเจดีย์ทรงระฆังเช่นนี้ปรากฏอยู่ในกลุ่มหัวเมืองเหนือจึงถูกสร้างขึ้นโดยผู้มีอำนาจจากกรุงศรีอยุธยามากกว่าที่จะเป็นผู้ปกครองในท้องถิ่น

เจดีย์ประธานวัดนางพญา ศรีสัชนาลัย (ภาพที่ 192) ส่วนฐานมีร่องรอยของการสร้างประติมากรรมรูปช้างล้อม เหนือขึ้นไปคือ “มัลลิกา” รองรับองค์ระฆัง(ภาพที่ 193)ซึ่งต่างไปจาก

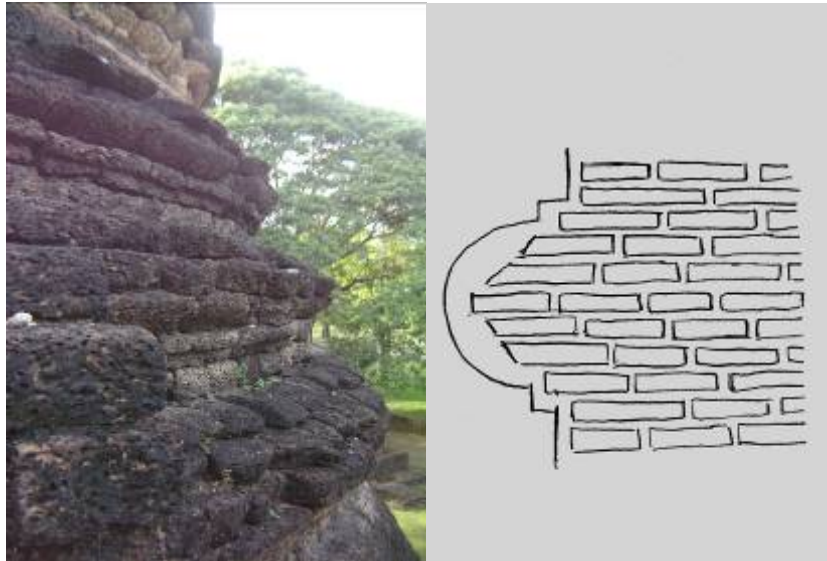
“บัวถลา” ที่คุ้นเคยมาก่อนในดินแดนสุโขทัย²⁷ मुखทั้งสี่ด้านแนบติดกับองค์ระฆังโดยมีทางเข้าสู่คูหาภายในทางทิศตะวันออก ตรงกลางคูหาประดิษฐานเรือนธาตุของเจดีย์ขนาดเล็ก เป็นลักษณะที่คล้ายกับเจดีย์ประธานองค์กลางของวัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงไม่ใช่เจดีย์ของสุโขทัยอย่างแน่นอน

ภาพที่ 192 เจดีย์ประธาน วัดนางพญา ศรีสัชนาลัย

การสร้าง मुखออกสี่ทิศขององค์ระฆังเปรียบเทียบกับเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทำให้สามารถกำหนดอายุอยู่ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ได้ อันเป็นช่วงที่อยุธยาเริ่มอำนาจเหนือเมืองศรีสัชนาลัยแล้ว

²⁷ ดังที่ได้ตั้งข้อสังเกตมาแล้ว จะเห็นได้ว่าแม้เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาจะสร้างขึ้นในพื้นที่หัวเมืองเหนือ แต่ก็มิได้กลับไปใช้ชุดลวดบัวรองรับองค์ระฆังแบบบัวถลาอีกต่อไป แต่กลับใช้มาลัยเถาตามความชำนาญทางการช่างของอยุธยาทั้งหมด.

ภาพที่ 193 ชุดฐานรองรับองค์ระฆังของเจดีย์ประธานวัดนางพญา โกลนศิลาแลงเป็นลูกแก้วกลม ซ้อนลดหลั่นกันอันเป็นรูปแบบของ “มาลัยเถา” ในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาอย่างชัดเจน

วัดนางพญานี้ได้รับการกำหนดอายุจากลวดลายปูนปั้นประดับผนังวิหารว่าควรอยู่ใน ต้นพุทธศตวรรษที่ 21²⁸ ซึ่งน่าจะหมายถึงช่วงหลังจากการยึดครองเมืองศรีสัตนาคนหุตล้านนา ได้ในราว พ.ศ.2017-2018 ช่วงเวลาดังกล่าวคงจะมีการสร้างปรากฏ์ประธานวัดพระศรีรัตน มหาธาตุเข็ญขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของกรุงศรีอยุธยา ช่วงระยะเวลาการครองราชสมบัติของ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เมืองพิษณุโลกยังคงสืบเนื่องมาอีกนับสิบปีหมายถึงราชสำนักของ กรุงศรีอยุธยาที่ยังคงมีอำนาจอยู่ในหัวเมืองเหนือด้วย การสร้างปรากฏ์เป็นประธานของวัดครั้ง สุดท้ายในรัชกาลของพระองค์น่าจะอยู่ที่ปรากฏ์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก พ.ศ. 2025 ระยะหลังจากนั้นเล็กน้อย อาจเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อจากความนิยมสร้างปรากฏ์มาเป็นเจดีย์ ทรงระฆังเพื่อเป็นประธานของวัดโดยมีตัวอย่างที่เจดีย์ประธานวัดนางพญานี้ ก่อนที่จะเข้าสู่รัชกาล ถัดลงมาคือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 อันมีการสร้างเจดีย์ประธานวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่มีรูปแบบ สืบเนื่องลงไปจากเจดีย์ประธานวัดนางพญา

กำหนดอายุของเจดีย์ประธานวัดนางพญาจึงสอดคล้องกับลวดลายปูนปั้นประดับ ผนังวิหารภายในวัด และยังอาจบ่งอายุการสร้างให้แคบเข้ามาได้อีก คือเป็นช่วงระหว่าง พ.ศ.

²⁸ สันติ เล็กสุขุม, ความสัมพันธ์จีน-ไทย โยงใยในลวดลายประดับ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ ,2550),69.

2017 ที่อยุธยาได้เมืองศรีสัชนาลัยกลับคืนมาจนถึง พ.ศ.2035 ซึ่งมีการสร้างเจดีย์ประธาน วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่อยุธยาแล้ว

ที่เมืองศรีสัชนาลัยยังมีเจดีย์ที่น่าสนใจอีกองค์หนึ่ง คือเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย ที่เรียกกันว่า “พระธาตุมูเตา” (ภาพที่ 194) เจดีย์องค์ดังกล่าวยังเป็นปัญหาของนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ ในด้านความเชื่อที่ว่าเป็นเจดีย์แบบมอญ หรืออาจเป็นเจดีย์ถูกกล่าวถึงในจารึกหลักที่ 1 ว่าเป็นพระศรีรัตนมหาธาตุเจดีย์ที่พ่อขุนรามคำแหงทรงสร้าง²⁹ ในการศึกษาครั้งนี้ขอคิดเห็นต่างออกไปจากแนวคิดดังกล่าว

ภาพที่ 194 พระธาตุมูเตา ทางทิศตะวันตกของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย
ข้อควรพิจารณาทั้งสี่ที่เทียบได้กับเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ ส่วนตั้งแต่องค์ระฆังหักหายไป ทำให้มีการเข้าใจผิดว่าเป็นเจดีย์แบบมอญ

“พระธาตุมูเตา” เป็นเจดีย์ขนาดย่อมมีฐานเชิงแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ครอบรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังกลม และส่วนฐานที่ชำรุดก่อนจะถึงองค์เจดีย์ ส่วนฐานรองรับองค์เจดีย์นี้ถากศิลาแลงเรียงกันเป็นโครงของลวดบัวลูกแก้วกลมซ้อนกันสามวงคือมาลัยเถา (ภาพที่ 195) ต่อด้วย

²⁹ วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ), “ศรีสัชนาลัย : ปัญหาในประวัติศาสตร์ไทย” ใน แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี ฉบับพิเศษ ปีที่ 22 (มกราคม - ธันวาคม 2532), 111.

องค์ระฆังที่หักหายบางส่วนไปรวมทั้งยอดด้านบนทั้งหมด คูหาสี่ทิศเจาะเข้าไปภายในองค์เจดีย์ที่มีทางเดินรอบแกนที่บันไดที่รองรับน้ำหนัก บันไดทางขึ้นสู่คูหาอยู่ทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 195 ชุดฐานรองรับองค์ระฆังของพระธาตุมูเตา

ศิลาแลงเรียงเป็นแถบลดบัวซึ่งเมื่อพอกปูนแล้วอาจอยู่ในรูปมาลัยเถาได้ เป็นระเบียบของเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา

ข้อสังเกตคือสัดส่วนของฐานล่างในผังแปดเหลี่ยมและฐานบัวลูกแก้วอกไก่มีขนาดใหญ่กว่าส่วนองค์เจดีย์ด้านบนมาก ประกอบกับยอดของเจดีย์ที่หักลงจนถึงส่วนล่างขององค์ระฆังทำให้รูปทรงของพระธาตุมูเตานี้ดูแปลกตา แต่หากจะระบุถึงรูปแบบหลักๆแล้ว พระธาตุมูเตาก็คือเจดีย์ทรงระฆังที่มีการเจาะช่องคูหาเข้าไปภายในองค์ระฆังที่ตั้งอยู่บนฐานขนาดใหญ่แน่นอน ฐานแปดเหลี่ยมและฐานบัวลูกแก้วเช่นนี้พบในศิลปะล้านนามาก่อนและยังมีที่เป็นฐานของเจดีย์วัดพระธาตุและวัดพระนอน กำแพงเพชร (ภาพที่ 196) ซึ่งคงมีอายุในพุทธศตวรรษที่ 21³⁰ เช่นเดียวกันกับรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่มีคูหาทางเข้าดังเช่นที่ปรากฏที่วัดนางพญาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21

จากรูปแบบเช่นนี้สอดคล้องกันกับข้อมูลประวัติศาสตร์ที่อยุธยาสามารถยึดเมืองศรีสัตนาคนหุตมาได้จากล้านนาในระยะนั้น และหากเชื่อมโยงกับข้อมูลด้านอายุสมัยของปรากฏประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยแล้วยิ่งทำให้มั่นใจได้ว่า “พระธาตุมูเตา” นี้คงได้รับการสร้างขึ้นในคราวเดียวกันกับงานก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ใหญ่ภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย

³⁰ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 69.

ตั้งแต่ พ.ศ.2017-2018³¹ ลงมานั่นเอง ยังปรากฏเจดีย์รายขนาดเล็กที่มีการเจาะคูหาด้านหน้าองค์ระฆังภายในวัดเดียวกันนี้อีกบางองค์ ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งบ่งว่าเป็นการก่อเพิ่มขึ้นในคราวหลัง เช่นเดียวกับที่ตั้งของพระธาตุมูเตาที่อยู่นอกแผนผังหลักของวัด คือด้านหลังปราสาทประธานออกมา

ภาพที่ 196 เจดีย์วัดพระนอน กำแพงเพชร

อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นเจดีย์ที่มีส่วนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ขนาดใหญ่รองรับ คล้ายกันกับส่วนฐานของพระธาตุมูเตา

ดังนั้น พระธาตุมูเตานี้คงจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลงานช่างของอยุธยาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 แต่ก็มีลักษณะพิเศษคือการเน้นส่วนฐานสูงใหญ่จนองค์เจดีย์มีสัดส่วนเล็กกว่าที่ควร ด้วยสภาพชำรุดและทิ้งร้างทำให้ผู้คนทั่วไปเข้าใจว่าเป็นเจดีย์ในศิลปะมอญโดยมิได้ตรวจสอบรูปแบบทางศิลปกรรมอย่างรอบคอบมาก่อน

³¹ การปฏิสังขรณ์นี้คือการสร้างปราสาทประธานขึ้นด้วยเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจกรุงศรีอยุธยาเหนือเมืองศรีสัตนาคนหุต สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), 60.

นอกจากเจดีย์ที่กล่าวมา ยังมีเจดีย์ทรงระฆังแบบนี้ขนาดเล็กอีกในบางแห่ง เช่นเป็นเจดีย์รายทางทิศใต้ของเจดีย์ประธานวัดสระศรี สุโขทัย ซึ่งคงมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกับเจดีย์ประธานวัดนางพญาหรือพระธาตุมูเตาที่เมืองศรีสัชนาลัย แต่คงไม่เกินปลายพุทธศตวรรษนั้นซึ่งเป็นช่วงที่เมืองสุโขทัยหมดความสำคัญลงแล้ว

6. เจดีย์ทรงระฆังองค์อื่นๆของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21

ยังมีเจดีย์ทรงระฆังจำนวนมากปรากฏตามวัดร้างในบริเวณเมืองอยุธยา ซึ่งวัดเหล่านี้ไม่มีเอกสารระบุอายุการสร้าง ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จากรูปแบบที่มีฐานสี่เหลี่ยมยกสูง มาลัยเถาที่รองรับองค์ระฆังทรงเรียวมากขึ้น บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมหรือบางครั้งย่อมุม จึงสันนิษฐานได้ว่าคงมีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 นั่นเอง ตัวอย่างเช่น เจดีย์วัดสุวรรณาวาส (ภาพที่ 197) เจดีย์วัดสุวรรณเจดีย์ เจดีย์วัดมหาสมัน เจดีย์วัดสิงหารามและเจดีย์รายองค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือนอกกระเป๋ียงคดวัดมหาธาตุ อยุธยา

ภาพที่ 197 เจดีย์ทรงระฆังวัดสุวรรณาวาส อยุธยา

ภาพที่ 198 เจดีย์ทางทิศเหนือของวิหารหลวง วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา มีการสร้างเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมซ้อนทับ

เจดีย์รายขนาดใหญ่องค์หนึ่งทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกกระเปียงคด วัดพุทไธสวรรย์ (ภาพที่ 198) อยุธยามีหลักฐานน่าสนใจที่ไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก คือเจดีย์องค์นี้ยังมีร่องรอยของการก่อเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมซ้อนทับอยู่บนเจดีย์ทรงระฆังที่ส่วนฐานชำรุด และมีร่องรอยว่าเจาะช่องคูหาหรือสร้างมุขทั้งสี่ด้าน ส่วนเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมองค์ที่ซ้อนอยู่เองก็มีลักษณะพิเศษที่อยู่ในผังแปดเหลี่ยมและย่อมุมที่เหลี่ยมระหว่างด้านซึ่งคงเป็นรูปแบบที่คลี่คลายหลังจากเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมระยะแรกในปลายพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว ดังนั้นจึงเป็นหลักฐานชี้วัดได้ว่าเจดีย์ทรงระฆังองค์นี้จึงต้องมีอายุก่อนหน้าปลายพุทธศตวรรษที่ 21

7. เจดีย์ประธานวัดวรเชษฐาราม อยุธยา : การตรวจสอบรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังทรงระฆังของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22

เจดีย์ทรงระฆังซึ่งได้รับการศึกษาว่ามีอายุในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่เจดีย์ประธานวัดวรเชษฐาราม อยุธยา (ภาพที่ 199) วัดดังกล่าวตั้งอยู่ภายในเกาะเมืองทางทิศตะวันตก

ภาพที่ 199 เจดีย์ประธานวัดวรเชษฐาราม อยุธยา

ของพระราชวังโบราณ เจดีย์ประธานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกด้านหลังวิหาร มีอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศเหนือในแนวขนาน เจดีย์องค์นี้เคยอยู่ในสภาพชำรุดมากจนไม่อาจศึกษาได้ชัดเจน ตั้งแต่องค์ระฆังลงมา รูปแบบหลังจากผ่านการบูรณะแล้วได้แก่ฐานสี่เหลี่ยมรองรับฐานบัวในผังกลมก่อนถึงมาลัยเถาสามเส้นรองรับองค์ระฆังทรงป้อมเตี้ย บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยม แกนปล้องไฉนที่มีเสาด้านล้อมรอบก่อนถึงยอดทรงกรวย จากภาพถ่ายก่อนการบูรณะยังปรากฏช่องคูหาเข้าสู่องค์ระฆังทางทิศตะวันออกซึ่งอาจเคยมีบันไดทางขึ้นสู่คูหานี้ด้วย³²

การวิเคราะห์เจดีย์ประธานวัดวรเชษฐารามที่ผ่านมามักอาศัยหลักฐานทางด้านเอกสารเป็นหลัก คือในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆที่ระบุว่าสมเด็จพระเอกาทศรถ

³² ดูรายละเอียดการวิเคราะห์เจดีย์ประธานของวัดวรเชษฐาราม ในภาคผนวก ก.ของการศึกษานี้.

ทรงสร้างวัดนี้ขึ้นในปี พ.ศ.2136³³ ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวสามารถนำไปเชื่อมโยงความนิยมในการสร้างเจดีย์องค์ระฆังเพื่อเป็นประธานของวัดที่มีอยู่ในสมัยอยุธยาตอนกลางได้ จึงสรุปออกมาว่าเจดีย์ประธานของวัดวรเชษฐารามนี้มีอายุการสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลางหรือครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22³⁴ อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาเห็นว่าเจดีย์ประธานวัดวรเชษฐารามอาจไม่มีอายุที่หลังลงมาถึงระยะนั้น จากรูปแบบเดิมก่อนการบูรณะซึ่งพบว่าการเจาะคูหาทางเข้าภายในองค์เจดีย์ รวมทั้งทรวดทรงของเจดีย์ที่คล้ายคลึงกับเจดีย์ประธานวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทว่าการบูรณะจนมีสภาพใหม่ทั้งหมดไม่เปิดโอกาสให้วิเคราะห์ต่อไปได้มากนัก จึงอาจกล่าวในเบื้องต้นว่าเจดีย์ประธานวัดวรเชษฐารามคงได้รับการสร้างขึ้นไม่เกินช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา

ความหลากหลายด้านงานช่างที่ยังดำเนินอยู่ท่ามกลางภาวะอันสับสนช่วงก่อนและหลังสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกมีผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนรสนิยมในศิลปะอยุธยา อีกทั้งเอกสารที่ไม่เอ่ยถึงการก่อสร้างถาวรวัตถุชัดเจน หลักฐานของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ตลอดจนครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 จึงไม่อาจค้นพบตัวอย่างที่แน่นอนได้

8. ความนิยมในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 23 และรูปแบบที่เปลี่ยนไป

เมื่อล่วงเข้าสู่สมัยอยุธยาตอนปลายในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 กลับมาเริ่มพบตัวอย่างของเจดีย์ทรงระฆังมากขึ้น โดยมีกอยู่ในฐานะของเจดีย์รายในวัดขนาดใหญ่ เช่น

³³ บรรจบ เทียมทัต, “วัดวรเชษฐาราม” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2511(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511),103-104 และ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),”170 ในขณะที่ปัจจุบันสามารถสอบทานปีที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงขึ้นครองราชย์ได้แน่ชัดแล้วว่าควรตกอยู่ในปี พ.ศ.2148.

³⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 72-73.

วัดพุทไธสวรรย์ วัดกุฎีดาว³⁵ และวัดพระศรีสรรเพชญ์³⁶

เจดีย์รายทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 200) และหมู่เจดีย์รายบนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดพระราม (ภาพที่ 201) องค์เจดีย์ขนาดเล็กทรวดทรงเพรียวส่วนล่างคือฐานสิงห์ในผังกลมเป็นไปตามความนิยมของเจดีย์ทุกๆแบบในสมัยอยุธยาตอนปลาย มาลัยเถาเป็นลวดบัวลูกแก้วอกไก่เพื่อให้สอดคล้องกับองค์ระฆังที่ผอมสูง เจดีย์รายที่วัดพระรามนี้ได้รับการกำหนดอายุเอาไว้ในราชวาระกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งปรากฏหลักฐานเอกสารระบุว่ามีการปฏิสังขรณ์วัดพระรามครั้งใหญ่ในรัชกาลของพระองค์

37

ภาพที่ 200 เจดีย์รายทรงระฆังทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดไชยวัฒนาราม

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 75.

³⁶ เป็นที่น่าสังเกตว่าเหล่าเจดีย์ภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นเจดีย์ทรงระฆังทั้งหมด เชื่อว่าเนื่องจากวัดนี้เป็นวัดสำคัญของพระราชอาณาจักรและเกี่ยวข้องโดยตรงกับราชสำนักอยุธยาตลอดมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 จึงอาจมีโบราณราชประเพณีบางประการเกี่ยวกับกฎหรือข้อห้ามที่มิให้มีการสร้างเสริมสิ่งใดๆที่ขัดกับเจดีย์สถานภายในบริเวณวัดพระศรีสรรเพชญ์ ดังนั้นแม้มีเจดีย์บางองค์ที่สร้างขึ้นภายหลังก็ตามยังคงเป็นเจดีย์ทรงระฆังอยู่นั่นเอง แนวคิดนี้อาจสังเกตได้จากในสมัยหลังลงมาคือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเน้นการสร้างเจดีย์รูปทรงเดียวกันภายในวัด คือเจดีย์ทรงเครื่อง.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 75 และ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 240.

ภาพที่ 201 เจดีย์รายบนฐานไพทีปรางค์ประธานวัดพระราม อยุธยา
 เชื่อว่าสร้างเพิ่มเติมขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีรูปแบบสำคัญคือทรงระฆังผอมเพรียว และมีขาสิงห์รองรับตามแบบที่นิยมกันในสมัยนั้น

นอกจากนี้ยังพบเจดีย์ทรงระฆังที่อาจสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายอยู่โดยทั่วไปทั้งวัดในราชธานีและตามหัวเมืองต่างๆ โดยยังคงระเบียบเดิมคือฐานสี่เหลี่ยมรองรับฐานบัวในผังกลม ชุตมาลัยเถา องค์ระฆัง บัลลังก์เหลี่ยม เสาห่าน และยอดทรงกรวย ในขณะที่รูปทรงเปลี่ยนมาเป็นสูงเพรียวรับกับขนาดที่นิยมสร้างให้เล็กลงกว่าสมัยก่อนหน้า

พ้นจากสมัยอยุธยาแล้วเจดีย์ทรงระฆังคงไม่ได้รับความนิยมสร้างมากนัก เว้นแต่ตามท้องถิ่นซึ่งช่างพื้นบ้านยังคงสร้างต่อกันมา จนกระทั่งเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีพระราชนิพนธ์กลับมาสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัดอีก³⁸ เช่น เจดีย์ประธานวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ (ภาพที่ 202)

³⁸ สุภัทรวดีศ ดิศกุล,ม.จ. ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

ภาพที่ 202 เจดีย์ประธานวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ
สร้างขึ้นตามพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กลับไปสร้างเจดีย์ทรงระฆัง
เป็นประธานของวัด

สรุปได้ว่าเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาเริ่มมีการสร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ราว พุทธศตวรรษที่ 19 -20 เป็นต้นมาโดยคงจะได้รับอิทธิพลมาจากเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะสุโขทัยที่มี อยู่ก่อนหน้าเล็กน้อย ซึ่งอาจเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยและอยุธยาใน หน้านั้น ต่อมาอยุธยาได้ปรับปรุงรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังของตนให้มีเอกลักษณ์แตกต่างไปจาก ของต้นแบบที่สุโขทัย

ชุดรองรับองค์ระฆัง “มัลลิกา” หรือลวดบัวลูกแก้วกลมซ้อนลดหลั่นกันราวสามชั้น เป็นระเบียบที่สำคัญในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา ทำให้สามารถแยกเจดีย์กลุ่มหนึ่งที่พบใน ดินแดนหัวเมืองเหนือออกจากเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะสุโขทัยออกมาได้ ว่าคงเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่ สร้างขึ้นภายใต้อำนาจของอยุธยา นับว่าเป็นการประกาศอำนาจของตนที่มีเหนือสุโขทัยในช่วงต้น พุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกับการสร้างปราสาทประธานขนาดใหญ่ไว้ในวัดสำคัญบางแห่งของ สุโขทัย ความนิยมในการสร้างเจดีย์ทรงระฆังเพื่อเป็นประธานหรือเจดีย์ขนาดใหญ่ภายในวัดเริ่ม ชัดเจนขึ้นในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 รูปทรงของเจดีย์เพรียวผายขึ้นกว่าสมัยต้นที่ ค่อนข้างอ้วนและป้อมเตี้ย เจดีย์ทรงระฆังนี้เป็นต้นแบบให้เกิดเจดีย์แบบใหม่ๆขึ้นในศิลปะอยุธยา

ด้วย เช่นเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมที่ปรากฏขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษเดียวกันนั่นเอง และเมื่อเข้าสู่สมัยอยุธยาตอนปลายเจดีย์ทรงระฆังยังคงมีการสร้างกันอยู่ แต่ส่วนใหญ่เป็นเจดีย์รายขนาดเล็กที่สร้างเพิ่มขึ้นภายในวัดที่สร้างมาก่อน รูปทรงเพรียวมากขึ้นโดยเฉพาะส่วนสำคัญคือองค์ระฆังที่สูงชะลูดต่างไปจากเจดีย์ทรงระฆังในสมัยก่อนหน้าอย่างชัดเจน

เจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ของวัดวรเชตุเทพบารู้งแม้ว่าจะชำรุดมากและผ่านการบูรณะมาแล้วแต่ก็มีรายละเอียดและรูปทรงโดยรวมที่สามารถศึกษาอายุการสร้างและตรวจสอบการบูรณะผ่านระเบียบของรูปแบบที่อยู่ตามสายวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาได้ นอกจากนี้ยังพบว่าเจดีย์ทรงระฆังองค์นี้มีข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับอายุการสร้างวัดวรเชตุเทพบารู้งด้วย โดยตามระเบียบวิธีศึกษาจะได้กล่าวถึงเจดีย์องค์นี้ตามส่วนต่างๆ ตั้งแต่ฐานถึงยอด

การวิเคราะห์เจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบารู้ง

เจดีย์ทรงระฆังองค์นี้อาจแบ่งส่วนเพื่อวิเคราะห์ได้เป็นสองส่วนใหญ่ๆ คือส่วนฐานล่างและส่วนตั้งแต่ช่อครองรับองค์ระฆังขึ้นไป เนื่องจากส่วนแรกอยู่ในสภาพชำรุดมากมาก่อนการบูรณะในปัจจุบัน และอีกส่วนยังคงสภาพค่อนข้างสมบูรณ์อยู่ ในขณะที่ส่วนยอดนั้นหักพังลงมาแล้วสภาพที่ชำรุดและได้รับการบูรณะแล้วทำให้ไม่สามารถศึกษาส่วนฐานล่างของเจดีย์องค์นี้ได้เลยในปัจจุบัน ข้อมูลส่วนใหญ่จึงต้องอ้างอิงจากภาพถ่ายเก่าภายหลังจากการขุดแต่ง ทำให้เห็นสภาพภายในที่ถูกดินทับถมมาเป็นเวลานาน

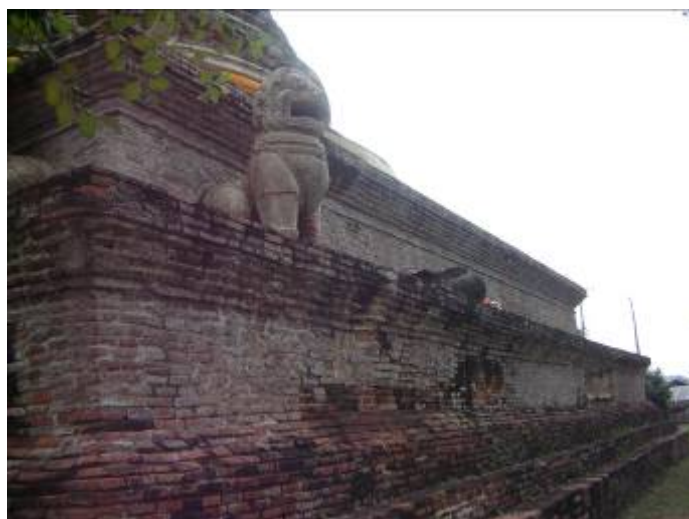
1. ส่วนฐาน

เคยอยู่ในสภาพชำรุดและบูรณะขึ้นใหม่แล้ว จากการขุดแต่งพบว่าเป็นฐานอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ต่อด้วยโครงสร้างก่ออิฐในผังกลม ส่วนดังกล่าวมีความชำรุดผุกร่อนมากขึ้นไปจนถึงชั้นมาลัยเถา อิฐส่วนมากพังทลายมากอย่างผิดปกติซึ่งอาจเกิดจากการรื้อหรือขุดโดยมนุษย์มากกว่าผู้พังตามกาลเวลา(ภาพที่ 203) ความสูงของฐานในผังสี่เหลี่ยมเมื่อสังเกตจากการก่ออิฐแล้วอยู่ในราวหนึ่งในสามของความสูงทั้งหมดของเจดีย์ที่เหลืออยู่ทั้งหมด การวิเคราะห์ต่อไปนี้จะใช้การประมวลข้อมูลของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาเพื่อตีความและสร้างรูปแบบสันนิษฐานส่วนฐานของเจดีย์องค์นี้เพื่อวิเคราะห์กำหนดอายุต่อไป

ภาพที่ 203 ส่วนฐานของเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุงหลังการขุดแต่ง
(ที่มา : สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยาทางหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 73.)

ฐานในผังสี่เหลี่ยมพบอยู่กับเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20 บางครั้งฐานนี้มีเพื่อประดับประติมากรรมรูปช้างหรือสิงห์ล้อมรอบ เช่น เจดีย์ประธานวัดมเหยงณ์ หรือเจดีย์ประธานวัดแม่นางปลื้ม (ภาพที่ 204) ส่วนฐานที่ยกสูงมากขึ้นเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นงานรุ่นหลังลงมา อย่างไรก็ตามฐานของเจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้ไม่น่าจะเคยมีการสร้างประติมากรรมรูปช้างหรือสิงห์ล้อม เนื่องจากการขุดค้นขุดแต่งภายในวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณเจดีย์องค์นี้ยังไม่เคยพบชิ้นส่วนของประติมากรรมดังกล่าวเลยแม้แต่บ่อย

ภาพที่ 204 ฐานเจดีย์ประธานวัดแม่นางปลื้ม

จากสัดส่วนของฐานนี้เมื่อเทียบกับองค์เจดีย์ตั้งแต่ชุดฐานรองรับองค์ระฆังขึ้นไป เห็นได้ว่ามีขนาดค่อนข้างสูงใหญ่หากเทียบกับฐานแบบเดียวกันของเจดีย์ทรงระฆังอยุธยา อาจเปิดโอกาสให้สันนิษฐานรูปแบบได้ว่าเป็นฐานเขียงที่ซ้อนกันราว 2-3 ฐาน รองรับฐานสี่เหลี่ยมยกสูงซึ่งอาจเป็นฐานบัวที่ยึดท้องไม้ให้สูงขึ้น หรืออาจเป็นฐานประทักษิณยกสูงเช่น เจดีย์ทรงระฆังของวัดท่าแค อยุธยา(ภาพที่ 205)

ภาพที่ 205 เจดีย์ทรงระฆังวัดท่าแค อยุธยา

มีฐานประทักษิณยกสูงรองรับองค์เจดีย์ ส่วนฐานที่พังทลายของเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุง อาจมีรูปแบบเช่นนี้ก็ว่าได้

รูปแบบอีกอย่างหนึ่งซึ่งอาจเคยเป็นส่วนฐานนี้ คือฐานเขียงผังสี่เหลี่ยมเตี้ยรองรับฐานเขียงในผังกลมที่ซ้อนลดหลั่นกันสูง ต่อด้วยฐานบัวในผังกลมและชุดรองรับองค์ระฆัง ซึ่งพบอยู่ที่เจดีย์ทรงระฆังทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือภายในวัดมหาธาตุ อยุธยา (ภาพที่ 206)

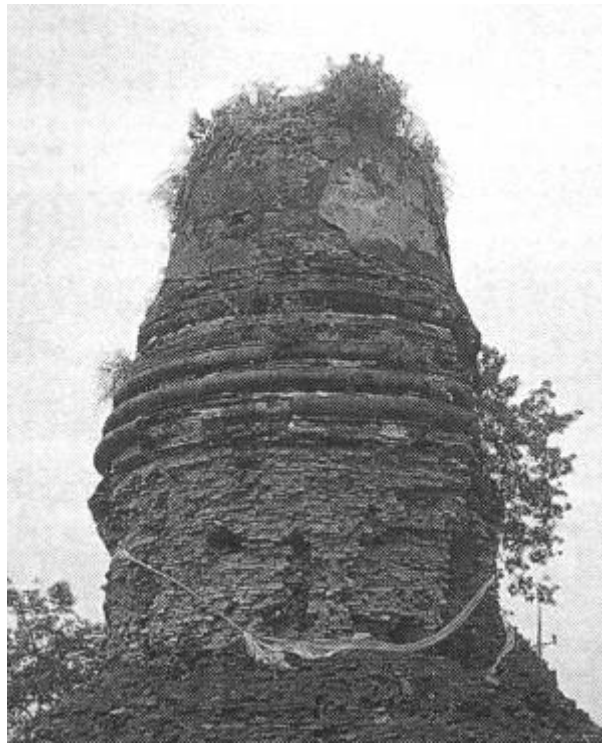
ภาพที่ 206 เจดีย์รายทรงระฆังทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือในวัดมหาธาตุ อโยธยา
 ชูฐานเฉียงในผังกลมที่ซ้อนลดหลั่นกันสูงขึ้นไปอาจเป็นแบบอย่างที่ใช้สันนิษฐานเจดีย์ทรงระฆังที่
 วัดวรเชตุเทพบารุงได้

นอกจากนี้ อาจสันนิษฐานอีกประการจากสัดส่วนของฐานในผังสี่เหลี่ยมซึ่งดูเหมือน
 จะมีความกว้างผิดปกติจากทรวดทรงโดยรวมของเจดีย์เล็กน้อย ว่าคงเกิดจากการซ่อมแซมหรือ
 พอกเพิ่มในสมัยหลังจากการสร้าง อย่างไรก็ตามไม่อาจตรวจสอบข้อสันนิษฐานนี้ได้เลยเนื่องจาก
 ความชำรุดและการบูรณะที่เสร็จสิ้นลงแล้วในปัจจุบัน

เมื่อประมวลข้อมูลรูปแบบที่สันนิษฐานขึ้นจากหลักฐานที่เหลืออยู่หลังการขุดแต่งของ
 ส่วนฐานเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารุงนี้ อาจกล่าวได้ว่าส่วนฐานที่พังทลายลงนั้นไม่อาจกล่าว
 ได้ชัดเจนว่าเป็นฐานประทักษิณหรือไม่เพราะถูกเปลี่ยนแปลงจนหมดแล้ว เช่นแบบเดียวกันกับที่
 พบมาก่อนในเจดีย์ทรงระฆังของอโยธยาในพุทธศตวรรษที่ 20 แต่มีสัดส่วนที่ยืดสูงชันกว่า การ
 บูรณะในปัจจุบันมีผลให้ส่วนฐานล่างเป็นผังย่อมุมไม้สิบสองซึ่งผิดจากระเบียบในเจดีย์ทรงระฆัง
 ของอโยธยาที่พบโดยทั่วไปซึ่งแท้จริงควรอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสธรรมดา

2. ชูดรองรับองค์ระฆังและองค์ระฆัง

ชูดรองรับองค์ระฆังของเจดีย์เป็นมัลลยเถา บัวปากระฆังที่มีปูนปั้นรูปกลีบบัวประดับโดยรอบก่อนจะถึงองค์ระฆังขนาดย่อม ส่วนตั้งแต่มัลลยเถาขึ้นไปยังคงสภาพค่อนข้างสมบูรณ์มีปูนฉาบบนอิฐที่ก่อไว้ (ภาพที่ 207)

ภาพที่ 207 ส่วนแกนก่ออิฐในผังกลม มัลลยเถาและองค์ระฆังของเจดีย์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง (ที่มา : สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยาทางหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 73.)

เหนือขึ้นไปจากฐานในผังสี่เหลี่ยมแล้วเป็นโครงสร้างก่ออิฐในผังกลม ปัญหาด้านการสันนิษฐานรูปแบบของโครงสร้างก่ออิฐในผังกลมที่ชำรุดมาก่อนนี้ต้องอาศัยส่วนถัดขึ้นไป ดังนั้น ส่วนล่างของมัลลยเถาของเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุงที่ชำรุดไปจึงควรเป็นไปตามระเบียบของเจดีย์แบบเดียวกันด้วย คือเป็นฐานบัวในผังกลม เช่น ฐานเจดีย์ประธานวัดแม่นางปล้ม (ภาพที่ 208)

ภาพที่ 208 ส่วนฐานในผังกลมและมาลัยเถารองรับองค์ระฆัง เจดีย์ประธานวัดแม่นางปลื้ม

ข้อสังเกตต่อเนื่องจากข้อสันนิษฐานคือ หากเป็นฐานบัวที่มีสัดส่วนค่อนข้างสูงเช่นนี้เป็นไปได้ว่าจะเป็นฐานบัวที่มีการประดับลวดบัวที่ทอไม้ด้วยเนื่องจากการประดับเช่นนี้มีผลให้ทอไม้ของฐานบัวย่อมจะต้องยึดสูงขึ้นเล็กน้อย

เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาโดยทั่วไปมักใช้ฐานบัวธรรมดารองรับด้านล่างของชุดฐานรองรับองค์ระฆังทำให้มีทรงเตี้ย ซึ่งเมื่อสังเกตจากสัดส่วนที่พบในเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพ บำรุงนี้แล้ว อาจเป็นไปได้ว่าเป็นฐานบัวที่ซ้อนลดหลั่นกันมากกว่าหนึ่งฐาน หรือจะเป็นฐานบัวประดับลูกแก้ว หรือลูกแก้วอกไก่ 1 - 2 เส้นบนทอไม้ เพราะร่องรอยการก่ออิฐในผังกลมที่ต่อเนื่องจากการก่ออิฐในผังสี่เหลี่ยมที่ฐานล่างมีการยึดสูงกว่าที่พบในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาทั่วไปเล็กน้อย ฐานบัวที่ซ้อนลดหลั่นกันหรือประดับลวดบัวที่ทอไม้นี้มีผลให้ส่วนฐานก่อนถึงชุดมาลัยเถารองรับองค์ระฆังยึดสูงขึ้น ต่อเนื่องไปยังองค์ระฆังจึงมีความผอมเพรียวมากขึ้น ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับเจดีย์ในพุทธศตวรรษที่ 20 ต่อเนื่องมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเจดีย์ประธานและเจดีย์รายของวัดพระศรีสรรเพชญ์ (ภาพที่ 209) ซึ่งยังคงมีสัดส่วนของฐานสี่เหลี่ยมเตี้ยๆ จึงอาจกล่าวได้ว่าฐานที่มีสัดส่วนสูงขึ้นเช่นนี้น่าจะมีอายุล่าลงมาจากต้นพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว

ภาพที่ 209 สุวานบัวและชุดรองรับองค์ระฆัง เจดีย์รายในวัดพระศรีสรรเพชญ์
มีรูปทรงที่ยืดยาวมากขึ้นเล็กน้อยจากสมัยอยุธยาตอนต้น

มาลัยเถา หรือลวดบัวลูกแก้วซ้อนลดหลั่นกันสามวงเป็นระเบียบที่ชัดเจนของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาที่พบมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 20³⁹ ดังที่กล่าวไว้แล้วว่ามาลัยเถานี้คงเกิดจากกรรมวิธีการสร้างชุดฐานรองรับองค์ระฆังของช่างอยุธยาที่ต่างไปจากช่างสุโขทัย มาลัยเถาของเจดีย์ทรงระฆังอยุธยาจึงมีลักษณะเป็นลวดบัวลูกแก้วกลมมน 3 เส้นซ้อนลดหลั่น สำหรับการก่ออิฐเพื่อเป็นกลอนมาลัยเถาที่เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารูนี้ก็เช่นกัน คือการก่ออิฐด้านล่างของลวดบัวลูกแก้วให้หงายขึ้นเพื่อรับกับอิฐที่ก่อลาดลงจากด้านบน อิฐที่ก่อมาขึ้นกันนี้มีการถากด้านให้เฉียงเพื่อก่อเป็นโครงที่จะฉาบปูนให้เป็นลูกแก้วกลมมนในภายหลัง

ส่วนถัดขึ้นมาจากมาลัยเถาได้แก่บัวปากระฆังซึ่งยังปรากฏปูนปั้นกลีบบัวประดับโดยรอบ (ภาพที่ 210) อันเป็นรูปแบบที่พบมาตั้งแต่ศิลปะสุโขทัยแล้ว (ภาพที่ 211) และมีการทำอยู่ในเจดีย์ทรงระฆังศิลปะอยุธยาด้วย (ภาพที่ 212)

องค์ระฆังขนาดย่อม ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับองค์ระฆังของเจดีย์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เช่น เจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์ หรือในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเจดีย์ประธาน

³⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 67.

วัดพระศรีสรรเพชญ์ ดูจะมีความสูงเพียวกว่าเล็กน้อย ดังนั้นอาจกำหนดอายุของรูปแบบจากองค์ระฆังให้สอดคล้องกันกับข้อมูลจากการวิเคราะห์ส่วนฐานที่มีอายุในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาเล็กน้อย

ภาพที่ 210 บัวปากระฆัง เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารุง

ภาพที่ 211 บัวปากระฆัง เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม สุโขทัย

ภาพที่ 212 บัวปากระฆัง เจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์ ออยุธยา

3. บัลลังก์และส่วนยอด

บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นผลจากการบูรณะจากส่วนล่างที่เคยเหลืออยู่เล็กน้อย ส่วนยอดที่หักพังลงซึ่งเคยมีหลักฐานว่าเป็นปล้องไฉนและปลี⁴⁰ ซึ่งคงเป็นไปตามระเบียบที่พบในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา เช่นส่วนยอดที่ยังหลงเหลืออยู่ของเจดีย์ประธานวัดช้าง ออยุธยา(ภาพที่ 213)

ภาพที่ 213 บัลลังก์เหลี่ยมและปล้องไฉน เจดีย์ประธานวัดช้าง ออยุธยา

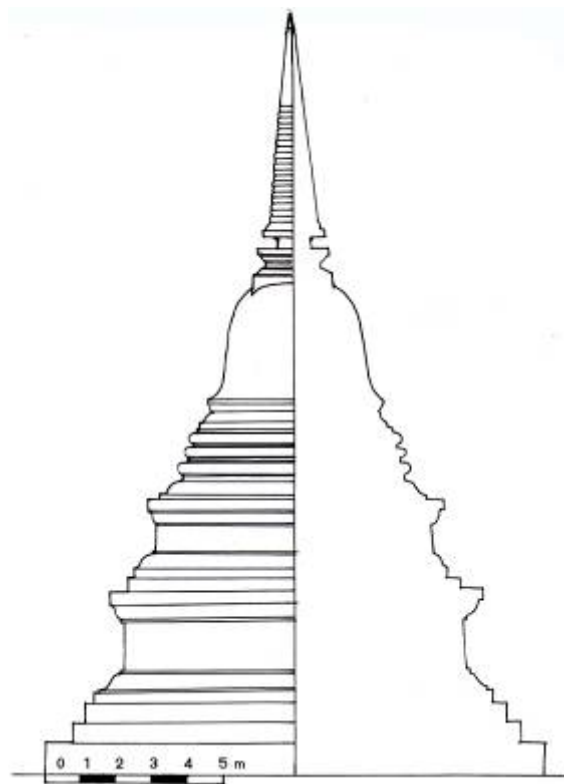
⁴⁰ ห้างหุ้นส่วนจำกัด สุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดค้น-ขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะโบราณสถานวัดสีกาสมุด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 8.

4. รูปแบบสันนิษฐาน

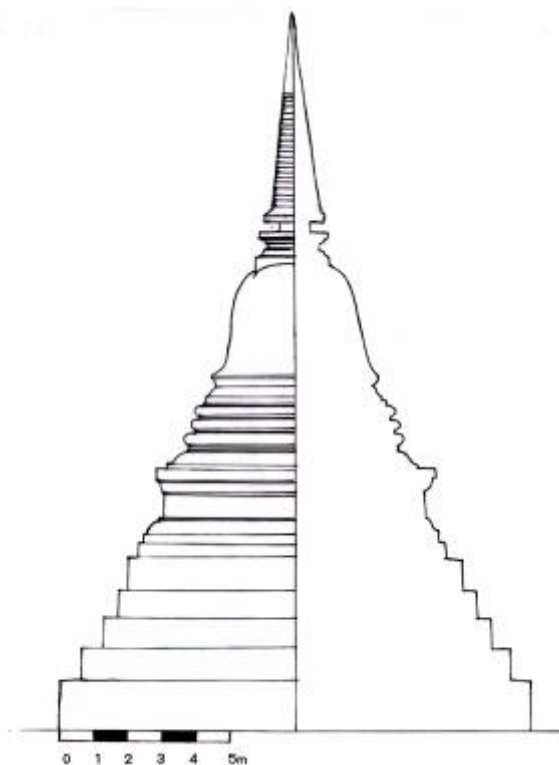
รูปแบบสันนิษฐานของเจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบารุงในสภาพเดิมจากการวิเคราะห์ได้ผลคือส่วนฐาน น่าจะอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบเดียวกับเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เช่น ฐานของเจดีย์วัดแม่นางปลื้ม หรือเจดีย์วัดช้าง ซึ่งน่าจะเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายธรรมดาแต่สัดส่วนที่ยกสูงมากขึ้น ฐานนี้รองรับฐานบัวในผังกลมซึ่งอาจมีการคาดระดับลดบัวลูกแก้วหรือลูกแก้วอกไก่ที่ท้องไม้หรือไม่ก็ได้ (ลายเส้นที่ 3)

หรือในอีกกรณี ส่วนฐานล่างอาจเป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมที่ซ้อนกันไม่เกินราว 2 - 3 ชั้นเพื่อรองรับฐานเขียงเรียบแบบเดียวกันในผังกลมที่ซ้อนกันสูงขึ้นไปก่อนจะถึงฐานบัวในผังกลมเช่นกัน ต่อจากนั้นจึงเป็นชุดรองรับองค์ระฆัง (ลายเส้นที่ 4)

มาลัยเถารองรับองค์ระฆัง คือลดบัวลูกแก้วจำนวนสามเส้นที่วางซ้อนกัน เป็นแบบอย่างของเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาชัดเจน ต่อด้วยบัวปากระฆังที่มีปูนปั้นกลีบบัวประดับโดยรอบ ก่อนถึงองค์ระฆังที่ยังอยู่ในทรงค่อนข้างป้อม บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ แกนปล้องไฉนที่ไม่ประดับเสาหอน ยอดทรงกรวยแหลมอันประกอบด้วยปล้องไฉนและปลี

ลายเส้นที่ 3 ภาพสันนิษฐานของเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารุง แบบที่ 1

ลายเส้นที่ 4 ภาพสันนิษฐานของเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารุง แบบที่ 2

จากรูปแบบสันนิษฐานที่กล่าวมาแล้ว ส่วนที่สามารถนำมาใช้กำหนดอายุเจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบารุงได้ คือส่วนฐานในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มีสัดส่วนยกสูงชันผิดจากฐานแบบเดียวกันในเจดีย์ทรงระฆังช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 แสดงว่ามีอายุการสร้างหลังจากนั้นลงมาพอสมควรและองค์ระฆังที่มีทรวดทรงใกล้เคียงกับเจดีย์ประธานและเจดีย์รายของวัดพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งมีอายุในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 อายุของเจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบารุงคงจะอยู่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา และอาจไม่ล่าลงมาถึงช่วงปลายของพุทธศตวรรษนั้น เนื่องจากได้เกิดความนิยมในการสร้างเจดีย์อีกแบบขึ้นแทน คือเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุม เช่นเจดีย์ศรีสุริโยทัย หรือเจดีย์ประธานและเจดีย์หมู่สี่องค์ด้านหน้าอุโบสถวัดภูเขาทอง อยุธยา

การกำหนดอายุของเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบารุงให้อยู่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 นี้ แสดงว่าได้รับการสร้างขึ้นก่อนหน้าปราสาทประธานและเจดีย์ทรงปราสาทยอดภายในวัดเป็นระยะเวลาพอสมควร ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าสิ่งก่อสร้างหลักของวัดวรเชตุเทพบารุงในระยะแรก คือเจดีย์ทรงระฆังมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ทรงระฆังนี้มีตำแหน่งที่ตั้ง

ประกอบกับบริหารที่ตั้งเรียงตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตกตามแบบแผนของวัดทั่วไปที่พบในสมัยอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 มาแล้ว ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทวิเคราะห์แผนผังต่อไป

สรุป

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ยังหลงเหลืออยู่ของเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุง โดยเฉพาะช่วงก่อนการดำเนินการบูรณะนั้น พบว่าเจดีย์ทรงระฆังองค์นี้มีรูปแบบตามระเบียบของเจดีย์ทรงระฆังที่มีชุดรองรับองค์ระฆังผังกลมในศิลปะอยุธยาซึ่งเริ่มปรากฏขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 20 มาแล้ว โดยมีการสร้างฐานสี่เหลี่ยมรองรับองค์เจดีย์ในผังกลม แต่ข้อมูลหลังจากการขุดแต่ง ได้พบว่าเป็นส่วนที่มีสภาพที่ชำรุดมากจึงสันนิษฐานได้เพียงว่าเป็นฐานบัวหรือฐานเรียบง่ายในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ยกสูงขึ้น อาจเคยมีลวดบัวประดับที่ท้องไม้ของฐานแต่ก็ไม่อาจตรวจสอบจากหลักฐานใดๆได้ การกำหนดอายุเปรียบเทียบจากสัดส่วนสูงของฐานที่มากกว่าเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งควรอยู่ในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา

เหนือขึ้นมาจากฐานสี่เหลี่ยมคงเป็นฐานบัวในผังกลมตามแบบแผนของเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา สัดส่วนที่ยืดสูงขึ้นเล็กน้อยอาจหมายถึงการสร้างฐานบัวที่มีลวดบัวคาบประดับที่ท้องไม้เช่นกันซึ่งก็ได้เคยพบในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาบางองค์ด้วย ส่วนชุดรองรับองค์ระฆังซึ่งเป็นมาลัยเถาและบัวปากกระบังนั้นเป็นลักษณะที่พบโดยทั่วไปในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา ต่อเนื่องขึ้นไปถึงองค์ระฆังที่มีรูปทรงค่อนข้างป้อม อันบ่งว่าส่วนต่อจากนี้ที่ชำรุดไปคือบัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส แกนปล้องไฉน และยอดทรงกรวยคือปล้องไฉนและปลี ทรวดทรงของชุดรองรับองค์ระฆังและองค์ระฆังมีความก้ำกึ่งกันระหว่างความป้อมเตี้ยและการยืดสูงขึ้น แสดงให้เห็นว่ายังคงมีอายุไม่ห่างลงมาจากพุทธศตวรรษที่ 21 เนื่องจากมีรูปแบบบางอย่างที่เห็นได้ว่าสร้างขึ้นหลังจากหมู่เจดีย์ประธานและเจดีย์รายภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่มีอายุครั้งแรกของศตวรรษนั้นไม่นาน ทั้งนี้อายุคงจะไม่ลงไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23

ข้อมูลจากการวิเคราะห์อาจทำให้เชื่อได้ว่า เจดีย์ทรงระฆังองค์นี้มีอายุอยู่ในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 หรือครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 หมายถึงได้รับการสร้างขึ้นก่อนปรากฏประธานและเจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดวรเชตุเทพบำรุงที่มีอายุหลังลงมาในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 22

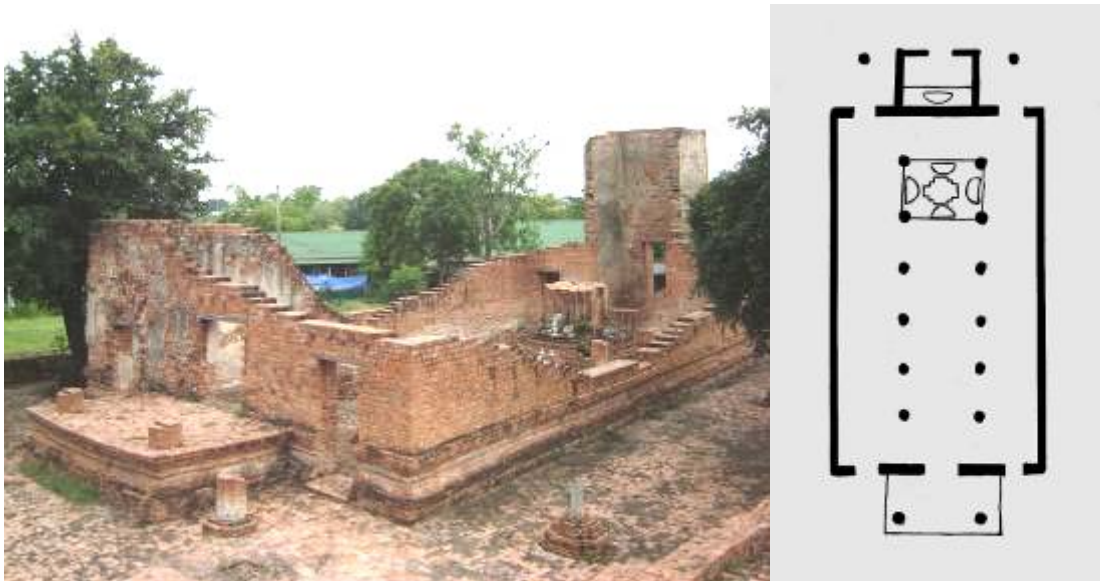
ประเด็นสืบเนื่องจากการวิเคราะห์เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุงคือการบูรณะในสมัยหลัง มีผลให้รูปแบบบางอย่างผิดไปจากระเบียบที่เคยพบกันในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา เช่นฐานในผังสี่เหลี่ยมที่มีการย่อมุม เป็นต้น จึงควรที่จะได้บททวนวิเคราะห์รูปแบบเพื่อการบูรณะที่ถูกต้องตามหลักฐานที่น่าจะเป็นด้วย

บทที่ 6

วิเคราะห์อาคารอุโบสถและวิหารของวัดวรเชตุเทพบำรุง

อาคารหลังคาคลุมที่พบภายในวัดวรเชตุเทพบำรุงมีหลักฐานอยู่ด้วยกันสองหลัง คือ อุโบสถและวิหาร ทั้งคู่อยู่ในสภาพที่ชำรุด เครื่องบนซึ่งคงเป็นไม้มุงกระเบื้องพังทลายลงมาจนหมด แต่ยังคงเหลือผนังบางส่วน อาคารทั้งสองได้รับการบูรณะแล้วในปัจจุบัน ข้อมูลความชำรุดจากสภาพก่อนและหลังการบูรณะยังมีหลักฐานที่สามารถนำมาวิเคราะห์ถึงอายุการสร้างและข้อสันนิษฐานเรื่องรูปแบบได้พอสมควร รวมทั้งลักษณะพิเศษบางอย่างของอาคารสองหลังนี้ อันไม่พบอยู่ในโบราณสถานทั่วไปของอยุธยาด้วย

รูปแบบของอาคารหลังคาคลุมของวัดวรเชตุเทพบำรุง อุโบสถ - วิหาร

ภาพที่ 214 อุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง

1. อุโบสถ

อุโบสถเป็นอาคารผนังทึบ ก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่และเล็กปนกัน แต่เดิมผนังทั้งสี่ด้านได้พังทลายลงเกือบหมดแล้วโดยเฉพาะผนังด้านทิศตะวันตกบางส่วนที่เห็นในปัจจุบันก่อขึ้นใหม่ในการบูรณะของกรมศิลปากร (ภาพที่ 214) ตัวอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกบนแนวแกนเดียวกับปราสาทประธานแต่หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเนื่องจากฐานชุกชีที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานตั้งอยู่เยื้องไปทางทิศตะวันตก

แผนผังของอุโบสถเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้ามีประตูทางเข้าสามทางรวมที่มุขโถงตรงกลางซึ่งอาจเคยมีการประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่มุขโถงนี้มาก่อนด้วย² ส่วนผนังด้านหลังมีประตูทางเข้าสองทางและมีห้องแคบๆ สร้างแยกออกมาตรงกลางเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปคล้ายกับจะเป็นมณฑปหรือมุขที่สร้างติดอยู่กับอุโบสถ เสาร่วมในแปดเหลี่ยมเรียงคู่กันรวม 16 คู่เพื่อรองรับโครงสร้างหลังคาที่พังลงมาแล้ว

จากสภาพที่ผนังส่วนใหญ่พังทลายลงมาแต่ก่อนการดำเนินการบูรณะได้พบว่ายังคงเหลือผนังที่สูงขึ้นไปมาก อาจบ่งว่าไม่มีการเจาะช่องหน้าต่าง ผนังด้านทิศใต้ที่ยังคงสภาพเดิมมากที่สุดมีเสาติดผนังเรียงรายตามระยะของเสาร่วมใน แต่ด้านนอกสองข้างของผนังด้านยาวไม่มีเสาพาไลเพื่อรองรับชายคา

ฐานชุกชีของพระพุทธรูปประธานสร้างเป็นแกนทึบคล้ายมณฑปหรือเจดีย์ทรงปราสาทที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ทั้งสี่ทิศหันพระปฤษฎางค์ชนกัน ส่วนมุขด้านทิศตะวันตกที่ก่อเป็นห้องแคบสูงคล้ายมณฑปนั้นสันนิษฐานว่าเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน³ ชุมประตูทางเข้าเดิมพังทลายลงมาเหลือแต่เสาของชุมประตูปัจจุบันได้รับการบูรณะโดยก่ออิฐขึ้นใหม่ ส่วนประตูด้านทิศตะวันออกฝั่งใต้ยังหลงเหลือเดือยอิฐยื่นออกมาเพื่อเป็นโคลนประดับชุมประตูยอดแต่รายละเอียดได้หลุดร่วงลงมาจนหมดแล้ว

ขนาดของอิฐที่ใช้ก่อสร้างอุโบสถเป็นอิฐขนาดใหญ่ ใกล้เคียงกับอิฐที่ใช้สร้างปราสาทประธาน คงเป็นอิฐที่ทำขึ้นในคราวเดียวกับการก่อสร้างจึงอาจใช้เป็นแนวทางในการเปรียบเทียบเพื่อกำหนดอายุได้

¹ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), 13.

² เรืองเดียวกัน.

³ เรืองเดียวกัน, 13.

2. วิหาร

ภาพที่ 215 วิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง

ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าของวิหารมีด้านยาวค่อนข้างแคบในขณะที่ด้านกว้างขยายออกจนดูเหมือนจะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีมุขโถงยื่นออกทั้งด้านหน้าและหลัง ขนาดตามช่องเสาจำนวนห้าห้อง เครื่องบนหลังคาพังทลายลงมาจนหมดเช่นเดียวกับอุโบสถแต่ผนังยังอยู่ในสภาพค่อนข้างดี คือมีอิฐก่อปูนฉาบเหลืออยู่จนถึงส่วนบนสุด เสาติดผนังด้านซ้ายเรียงเป็นระยะตามจังหวะของเสา รวมในที่เป็นเสากลมเช่นเดียวกับเสาของมุขโถง ประตูทางเข้าด้านหน้า - หลังอย่างละสามประตู รวมประตูของมุขโถงด้วย มีช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมบนผนังด้านยาวฝั่งละหนึ่งบาน (ภาพที่ 215)

ฐานชุกชีมีลักษณะแปลก คือเป็นฐานก่ออิฐในแนวขนานตามยาวของวิหาร ตั้งอยู่ชิดกับผนังด้านยาวด้านทิศใต้ ด้วยที่ตั้งของฐานชุกชีเช่นนี้ประกอบกับสภาพที่ชำรุดมากจนไม่อาจทราบได้ว่าเคยมีการประดิษฐานพระพุทธรูปเช่นไร จึงยากที่จะบ่งว่าการหันทิศหลักของวิหารเป็นไปในทางใด อย่างไรก็ตาม จากแนวแกนทิศที่ตั้งร่วมกับเจดีย์ทรงระฆังซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันตกของวิหารก็อาจกล่าวได้ว่ามีแกนทิศหลักคือทิศตะวันออก

จากการดำเนินงานทางโบราณคดีได้พบชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายและปูนปั้นน้อยใหญ่จำนวนมากภายในวิหาร ซึ่งคงผ่านสภาพชำรุดจากการลักลอบขุดทำลายมาแล้ว

หลังจากการบูรณะโบราณสถานจึงได้นำมาวางไว้บนฐานชุกชีและที่มุขโถงด้านทิศตะวันตก นอกจากนี้ทางด้านหลังของชุกชียังมีปูนขาวจำนวนมากกองอยู่ซึ่งเชื่อว่าคงเตรียมไว้สำหรับการซ่อมแซมอาคารในสมัยก่อนการทิ้งร้าง⁴

ในการศึกษาเพื่อวิเคราะห์รูปแบบและกำหนดอายุอาคารทั้งอุโบสถและวิหารของวัดวรเชตุเทพบารูนี้ จำเป็นที่จะต้องใช้ข้อมูลเกี่ยวกับอาคารหลังคาคลุมที่สร้างขึ้นในศิลปะอยุธยา ซึ่งมีทั้งที่อยู่ในสภาพชำรุดและสภาพสมบูรณ์ ข้อมูลอย่างหลังอาจใช้เพื่อสร้างแบบสันนิษฐานของอาคารเมื่อยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ได้ส่วนหนึ่งด้วย

อาคารหลังคาคลุม อุโบสถวิหารของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 20-23

อาคารหลังคาคลุมเป็นสิ่งก่อสร้างที่ไม่มีความคงทนเท่ากับสิ่งก่อสร้างแบบอื่นๆ เช่น เจดีย์ที่มีโครงสร้างที่มั่นคงเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นเมื่ออาคารถูกทิ้งร้างจึงชำรุดหักพังอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามอุโบสถและวิหารของอยุธยามีหลักฐานว่าก่อสร้างโดยถาวรวัตถุคือใช้ก่ออิฐถือปูนมาตั้งแต่แรกเริ่มแล้ว ส่วนเครื่องบนและส่วนประดับปลีกล้วย เช่น หน้าบัน คันทวยหรือบานประตู หน้าต่างใช้ไม้เป็นหลัก กระเบื้องมุงหลังคามีด้วยกันหลายแบบ ที่พบมากคือกระเบื้องเกล็ดเต่าที่เป็นแผ่นเรียบตัดปลายสามเหลี่ยมยอดป้าน และกระเบื้องกาบกล้วยหรือกระเบื้องกาบที่มุงเป็นลอน มีกระเบื้องเชิงชายปิดตอนปลายสุดของดาดหลังคา เครื่องประกอบที่เป็นไม้คืออินทรียัตถุ เมื่อผ่านเวลาในภูมิอากาศร้อนชื้นย่อมผุเปื่อยทำให้โครงสร้างพังทลายลงมาจนไม่เหลือหลักฐาน รวมทั้งความเสียหายที่อาจเกิดจากไฟก็ทำให้เครื่องไม้ต่างๆ ไหมสลายไปจนหมด

อาคารวิหารหรืออุโบสถที่พบหลักฐานครั้งแรกๆ ในศิลปะสุโขทัย มักมีลักษณะเป็นอาคารที่ไม่มีการก่อผนังถาวร แต่อาจเป็นอาคารผนังโล่งที่เรียกกันว่าอาคารโถง หรืออาจมีฝาเป็นไม้ซึ่งอาจชำรุดหรือเปลี่ยนแปลงได้ง่าย ตัวอย่างของอาคารแบบนี้พบอยู่ในสภาพชำรุดเหลือเพียงฐานอาคารและเสาที่ก่อจากอิฐหรือศิลาแลง เช่น อุโบสถของวัดช้างล้อม สุโขทัย (ภาพที่ 216) ส่วนตัวอย่างที่สมบูรณ์ของอาคารเช่นนี้ในศิลปะล้านนายังพบได้ในวัดทางภาคเหนือที่ยังคงมีการใช้งานอยู่ เช่น วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง อาจสร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22⁵ (ภาพที่ 217)

⁴ เรืองเดียวกัน.

⁵ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, วิหารล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544), 124.

ภาพที่ 216 อุโบสถวัดช้างล้อม สุโขทัย

หลักฐานที่ยังหลงเหลืออยู่คือฐานก่ออิฐและเสาศิลาแลง จึงอาจเป็นอาคารโถง

ภาพที่ 217 วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง

เป็นวิหารโถงที่ยังมีเครื่องบนหลังคาสมบูรณ์ การลดชั้นหลังคาด้านหน้าลงมาจำนวนมากกว่าด้านหลังเป็นที่นิยมกันในอาคารของล้านนา

อุโบสถวิหารของอยุธยาที่หลงเหลืออยู่มีทั้งสภาพพังทลายและได้รับการรักษาไว้ เนื่องจากยังไม่ถูกทิ้งร้าง ข้อมูลของอาคารเช่นนี้มีประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์มากเท่าๆ กัน

ข้อมูลบางอย่างพบได้ในอาคารที่ชำรุดในขณะที่อาคารสมบูรณ์ยังคงหลักฐานบางประการที่ซากอาคารไม่สามารถสืบค้นได้ จึงต้องกล่าวถึงอาคารของอยุธยาแบ่งตามสภาพออกเป็นสองแบบ

1. อาคารหลังคาคลุมของอยุธยา : ข้อมูลจากหลักฐานที่ชำรุด

ไม่มีหลักฐานด้านรูปแบบอย่างชัดเจนของอุโบสถวิหารในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 แม้ว่าวัดต่างๆที่ได้รับการระบุตามพระราชพงศาวดารว่าได้รับการสร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นราชธานี อาทิ วัดมหาธาตุ (ภาพที่ 218) และวัดราชบูรณะ อยุธยา⁶ (ภาพที่ 219) ซึ่งปรากฏอาคารวิหารอุโบสถ แต่ก็คงเป็นการบูรณะเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่บนตำแหน่งเดิม เช่นเดียวกับที่วัดมเหยงคณ์ อยุธยา ซึ่งเอกสารระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ.1981 แต่ก็ได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งวัดรวมทั้งการสร้างอุโบสถขึ้นใหม่บนตำแหน่งเดิมที่น่าจะเป็นวิหารหลวงในสมัยอยุธยาตอนปลายเช่นเดียวกับอุโบสถและวิหารของวัดกุฎีดาวที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน⁷

⁶ วิหารหลวงของวัดมหาธาตุ อยุธยามีตำแหน่งที่ตั้งตรงตามระเบียบของวัดในสมัยอยุธยาตอนต้น ผนังอาคารที่เหลืออยู่เพียงเล็กน้อยมีการเจาะช่องแสงและทำลวดลายดอกเหลี่ยมประดับ เชื่อกันว่าเป็นงานในสมัยแรกสร้างวัดและคงได้รับการซ่อมในช่วงไม่เกินสมัยอยุธยาตอนกลางลงมา สำหรับวิหารหลวงวัดราชบูรณะ คงได้รับการซ่อมครั้งใหญ่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีหลักฐานที่ลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มประตูซึ่งเป็นแบบอย่างของลายสมัยอยุธยาตอนปลาย ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 117-120 นอกจากนั้น ยังมีที่วิหารหลวงวัดธรรมิกราช อยุธยาซึ่งเป็นอาคารที่เจาะช่องแสงเป็นลูกกรงประดับลายดอกเหลี่ยมเช่นกัน วัดธรรมิกราชนี้ได้พบเศียรพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ที่มีอายุเก่าถึงช่วงก่อน-ต้นกรุงศรีอยุธยา ดู บรรจบ เทียมทัต, “วัดธรรมิกราช” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2511(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), 75-77.

⁷ ปีที่สร้างวัดมเหยงคณ์ ดู “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), 94 ส่วนปีที่ทำการปฏิสังขรณ์วัดนี้เป็นครั้งใหญ่ ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 233-234 และข้อสันนิษฐานในการสร้างอุโบสถขึ้นใหม่บนรากฐานเดิม ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 123 - 124.

ภาพที่ 218 วิหารหลวง วัดมหาธาตุ อโยธยา

แม้เอกสารจะระบุการสร้างวัดนี้ในสมัยอยุธยาตอนต้น แต่รูปแบบของวิหารหลวงควรได้รับการสร้างหรือซ่อมขึ้นใหม่บนตำแหน่งเดิม เช่นการก่อผนังหนา หรือฐานซุ้มประตูทางเข้าที่เป็นฐานสิงห์

ภาพที่ 219 วิหารหลวง วัดราชบูรณะ อโยธยา

คงจะมีอยู่ก่อนแล้วในสมัยอยุธยาตอนต้นและได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยหลังลงมา สังเกตได้จากงานประดับซุ้มประตูที่ไม่ใช่แบบอย่างของสมัยอยุธยาตอนต้น

อาคารหลังคาคลุมของอยุธยาที่ยังมีหลักฐานให้ศึกษาถึงรูปแบบที่คราวแรกสร้างได้
พอสมควร ได้แก่ วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา (ภาพที่ 220)

ภาพที่ 220 วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา
สภาพปัจจุบันเหลือเพียงผนังและเสาของวิหารที่ชำรุด

ภาพที่ 221 ผนังเจาะช่องแสงของวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์

เอกสารระบุว่าวิหารหลวงแห่งนี้สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2042⁸ โดยรูปแบบเป็นอาคาร ก่อผนังทึบ มีช่องแสงเป็นซี่ลูกกรงยาวและมีช่องรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเรียงกันตามแนวผนัง ด้านล่าง (ภาพที่ 221) ผนังก่อเสาอิงเป็นระยะตามแนวเสาพาไลรับชายคาด้านนอกและเสาร่วมใน คือเสาที่ตั้งเรียงกันเป็นคู่ภายในอาคารเพื่อรับหลังคาเครื่องบนที่พังทลายลงจนหมดแล้ว แต่คงมี ลักษณะที่ซ้อนลดหลั่นกันตามลำดับชั้นและเรียงเป็นดัดลาดลงทั้งสองข้างโดยมีเสาพาไลรองรับ อย่างได้จังหวะ ที่ผนังด้านหน้ายังมีขาสีงห์ปูนปั้นที่ประกอบขึ้นจากลายวงโค้งอันเป็นลวดลายที่ อาจกำหนดอายุตามระยะเวลาการสร้างวิหารหลวงแห่งนี้ที่ระบุไว้ในเอกสารคือกลางพุทธศตวรรษ ที่ 22 นอกจากนี้ภายในวัดยังมีอาคารที่กำหนดอายุได้ใกล้เคียงกับวิหารหลวงอีก เช่นอาคารที่เรียก กันว่าวิหารพระปาเลไลย์ ซึ่งยังหลงเหลือหลักฐานของช่องแสงที่ประดับลายดอกซีกดอกซ้อนเจาะ ช่องซึ่งเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาที่สัมพันธ์กับอิทธิพลจากศิลปะล้านนาอันเริ่มปรากฏอยู่ในศิลปะ อยุรยาช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 (ภาพที่ 222)

ภาพที่ 222 ผนังเจาะช่องแสงประดับลวดลายปูนปั้น วิหารพระปาเลไลย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์

⁸ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 96.

อุโบสถและวิหารของอยุธยาในช่วงสองศตวรรษแรกเห็นได้ว่ามีความนิยมในการเจาะช่องแสงเป็นแนวตั้งเรียงกันคล้ายลูกกรง เชื่อกันว่ามีที่มาจากอาคารในศิลปะเขมรที่มีการสร้างช่องหน้าต่างประดับลูกมะหวด รวมทั้งขนาดของอาคารที่ใหญ่มากหากสร้างบานหน้าต่างยามเปิดและปิดแต่ละครั้งค่อนข้างจะลำบาก⁹

เข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 หลักฐานของอาคารหลังคาคลุมเริ่มพบมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ อิทธิพลการก่อสร้างจากชาติตะวันตกเข้ามาเป็นจำนวนมาก ทำให้มีการสร้างอาคารก่ออิฐถือปูนถาวรขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งที่เป็นอาคารทางศาสนาและอาคารใช้งานทั่วไป เอกลักษณ์ของอาคารในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้แก่การก่ออิฐผนังทึบและไม่ค่อยปรากฏเสาร่วมใน เนื่องจากใช้ระบบผนังรับน้ำหนักเครื่องบนซึ่งเป็นกรรมวิธีจากตะวันตก นอกจากนี้การเจาะช่องหน้าต่างวงโค้งยอดแหลมก็ได้รับความนิยมควบคู่ไปกับซุ้มประตูหรือหน้าต่างทรงบันแถลงที่เรียบง่าย หน้าบันใช้การก่ออิฐขึ้นไปตามรูปหน้าจั่วจนจรดอกไก่ สิ่งก่อสร้างหลายแห่งในเมืองลพบุรีอาจได้รับการสร้างหรือซ่อมในรัชกาลนี้เอง เช่น ตึกพระเจ้าเหา ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี (ภาพที่ 223) นอกจากนี้ยังพบเป็นอาคารที่อยู่อาศัยคือบ้านหลวงรับราชทูตที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือไม่ห่างจากพระนารายณ์ราชนิเวศน์¹⁰ วิหารหลวงของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรีก็คงได้รับการซ่อมแซมในระยนี้ด้วย (ภาพที่ 224) จึงพบว่าการก่อสร้างและรูปแบบเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีอาคารที่เรียกว่า “ตึกโคระसान” และ “ตึกปิจุ” ภายในวัดเสาธงทอง ลพบุรี เป็นอาคารตึกก่ออิฐมีช่องหน้าต่างวงโค้งยอดแหลม เชื่อว่าเคยเป็นที่พักของชาวเปอร์เซีย บ่งให้เห็นว่านอกเหนือไปจากอิทธิพลการก่อสร้างจากชาวยุโรปแล้ว ชาวมุสลิมอาจมีส่วนในการเผยแพร่วิทยาการด้านนี้ด้วย¹¹

⁹ ประยูร อุลุชาฎะ, “วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร” ใน ศิลปกับโบราณคดีในสยาม (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2520), 83.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 87.

¹¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 126.

ภาพที่ 223 ตึกพระเจ้าเหา ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี
เป็นอาคารที่สร้างขึ้นโดยได้รับวิทยาการจากชาวตะวันตกในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีรูปแบบ
สำคัญคือผนังก่ออิฐหนารองรับน้ำหนักเครื่องบน เจาะหน้าต่างเป็นช่องกว้าง

ภาพที่ 224 วิหารหลวง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี
อาจได้รับการปฏิสังขรณ์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เพราะลพบุรีเป็นเมืองสำคัญในรัชกาลนั้น
ผนังก่ออิฐหนามีช่องหน้าต่างรวมทั้งเป็นหน้าจั่วเป็นเครื่องก่อคืออิทธิพลจากศิลปะตะวันตก

หลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ลงมาได้พบอาคารอุโบสถวิหารที่มีเอกสารระบุอายุการสร้างมากขึ้น เนื่องจากงานบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามเก่าแก่ส่วนใหญ่ตกอยู่ในระยะนี้ และดูเหมือนว่าความนิยมใช้อุโบสถเป็นประธานของวัดจะเริ่มแพร่หลายมากขึ้นกว่าเก่า หลักฐานของวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายจึงมักพบอาคารอุโบสถและวิหารอยู่ค่อนข้างสมบูรณ์

ภาพที่ 225 อุโบสถวัดบรมพุทธาราม อยุธยา

ภาพที่ 226 อุโบสถวัดพระยาแมน อยุธยา

อุโบสถวัดบรมพุทธาราม (ภาพที่ 225) และอุโบสถวัดพระยาแมน อยุธยา (ภาพที่ 226) มีเอกสารพงศาวดารกล่าวถึงว่าสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา¹² เป็นอาคารก่อผนังที่ป มีช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมเรียงตามห้องเสาเป็นจังหวะ บางช่องก็ถูกอุดไว้เป็นหน้าต่างหลอกซึ่งเข้าใจว่าเกี่ยวข้องกับความมั่นคงของโครงสร้าง มีเสารับชายคาหน้าหลัง ส่วนอุโบสถและวิหารของ วัดกุฎีดาว (ภาพที่ 227) และวัดมเหยงคณ์ อยุธยา ที่กล่าวมาแล้วว่าได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ใน รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ¹³ มีลักษณะร่วมที่สืบมาจากอุโบสถวัดบรมพุทธาราม คือเป็น อาคารก่ออิฐมีช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมและบางครั้งยังใช้ช่องวงโค้งรูปกลีบบัวที่มีมาตั้งแต่รัชกาล ส ม เ ดี จ พระนารายณ์ ช่องประตูทางเข้าด้านหน้าสามช่องตรงกลางเป็นมุขโถงหรือมุขเด็จ ด้านหลังมักมี สองประตู¹⁴ อย่างไรก็ตามอาคารดังกล่าวชำรุดเครื่องบนหลังคาหักพังลงมาจนหมดแล้ว

ภาพที่ 227 อุโบสถวัดกุฎีดาว
คงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

2. อาคารหลังคาคลุมของอยุธยา : ข้อมูลจากหลักฐานที่สมบูรณ์

¹² “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 217-218.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 233-234.

¹⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 123-125.

หลักฐานบางส่วนของอาคารอุโบสถวิหารในสมัยอยุธยาที่เครื่องบนยังไม่ชำรุด มักพบอยู่ตามหัวเมืองรอบนอกซึ่งไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลังเท่าใด ชุมชนที่สำคัญคือบางกอกหรือธนบุรี นนทบุรีและเพชรบุรียังคงมีหลักฐานอาคารประเภทนี้หลงเหลืออยู่มาก ส่วนในบริเวณเมืองอยุธยาเองก็ได้พบอยู่ไม่น้อยเช่นกัน

ภาพที่ 228 อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ อยุธยา

เชื่อว่าคงมีอายุในสมัยอยุธยาตอนกลาง ผนังก่อหนา เจาะช่องแสงเป็นลูกกรงลายหยักที่เรียกว่า ดอกเหลี่ยม มีทางเข้าด้านหน้าสามทางรวมมุขโถงหรือมุขเด็จ

ยังมีตัวอย่างของอาคารที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 ยังคงสภาพอยู่บางแห่ง เนื่องจากการปฏิสังขรณ์ในสมัยหลังซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงรายละเอียดไปบ้าง เช่น อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ อยุธยา (ภาพที่ 228) เชื่อว่าสร้างขึ้นในกลางพุทธศตวรรษที่ 21 และผ่านการซ่อมแซมมาอย่างต่อเนื่อง และมีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3¹⁵ แต่ก็เชื่อว่างดมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหลักๆแต่อย่างไร อุโบสถนี้เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ มีประตูทางเข้าด้านหน้า

¹⁵ บรรจบ เทียมทัต, “วัดหน้าพระเมรุ” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2511(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), 79.

สามทางโดยตรงกลางเป็นทางเข้าจากมุขโถงที่ยื่นออก บางครั้งมีเรียกกันว่า “มุขเด็จ” ซึ่งออกแบบให้รับกับหลังคาที่ลดลงมาถึงส่วนปลายสุดของด้านหน้าและหลังพอดี ผนังก่ออิฐทึบเจาะช่องแสงเป็นลูกกรงประดับด้วยลายดอกเหลี่ยม เสาพาไลด้านข้างรองรับชายคาปีกนกที่ลาดลงซึ่งให้ประโยชน์ทั้งในด้านความสวยงามลงตัวและช่วยป้องกันฝนหรือแดดลอดผ่านได้¹⁶ เพราะช่องลูกกรงไม่มีบานหน้าต่างสำหรับเปิดปิดได้

เสาทั้งภายในและภายนอกของอุโบสถวัดหน้าพระเมรุเป็นเสาแปดเหลี่ยม บัวหัวเสาเป็นแบบที่เรียกว่าบัวโถ คือกลีบบัวสั้นๆ ที่รวมเป็นกลุ่มในทรงคล้ายตะลุ่ม อันเป็นรูปแบบที่เก๋กว่าเสาเหลี่ยมย่อมุมที่มีบัวหัวเสาแบบกลีบยาว¹⁷

อุโบสถวัดกษัตราธิราช (ภาพที่ 229) อาจได้รับการสร้างขึ้นในราวสมัยอยุธยาตอนต้น เนื่องจากพบว่าผนังยังเจาะช่องแสงเป็นลูกกรง ไม่ใช่ช่องหน้าต่าง อุโบสถนี้คงมีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยอยุธยาตอนปลายด้วย การไม่มีเสาพาไลรับปีกนกแต่ใช้คันทวยรองรับเป็นแถว ซึ่งต่างกับที่พบที่อุโบสถวัดหน้าพระเมรุอาจเกิดจากการซ่อมแซมในสมัยหลังจากการสร้าง¹⁸ ด้านทิศตะวันตกหรือด้านหลังของอุโบสถมีห้องหรือมุขยื่นออกมา ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางปาเลไลยก์ โดยหลังคาลดชั้นยื่นออกมาคลุมมุขอย่างเป็นจังหวะลงตัว

¹⁶ ประยูร อุลุชาฎะ, “วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร,” 84 และ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 122-123.

¹⁷ ประยูร อุลุชาฎะ, “วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร,” 99-100.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 86.

ภาพที่ 229 อุโบสถวัดกษัตราธิราช อยุธยา

ผนังก่ออิฐเจาะช่องแสงเป็นลูกกรง ไม่มีเสาดำไล

วิหารวัดไถ่ จ.ลพบุรี (ภาพที่ 230) คงสร้างขึ้นในราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 เครื่องบนหลังคาแม้จะถูกซ่อมแซมเสมอแต่ก็เชื่อว่าเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมน้อยมาก¹⁹ ผนังวิหารก่ออิฐ เจาะช่องแสงเป็นซี่ลูกกรงยาว ด้านหน้าแบ่งผนังออกเป็นสองชั้น เครื่องบนหลังคาวิหารที่ลดชั้นลงมาด้านหน้าจำนวนมากกว่าด้านหลังนี้คล้ายคลึงกับอาคารวิหารในศิลปะล้านนามากกว่า

ภาพที่ 230 วิหารวัดไถ่ ลพบุรี

มีการเจาะช่องแสงเป็นลูกกรง หลังคาลดชั้นด้านหน้ายื่นออกไปมากกว่าด้านหลัง คล้ายอาคารในศิลปะล้านนา

¹⁹ มีข้อสังเกตว่าชั้นส่วนเครื่องบนบางตัวเช่น ซ่อฟ้า น่าจะเคยเป็นแบบทรงป้อมสั้นคล้ายหยดน้ำมาก่อน ส่วนที่เห็นเป็นแบบเรียวยาวน่าจะได้รับการเปลี่ยนในคราวบูรณะสมัยหลัง ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 128.

ด้วย²⁰ งานปูนปั้นประดับที่ผนังวิหารแห่งนี้มีความคล้ายคลึงกันได้พบที่วิหารวัดนางพญาแต่คงมีอายุล่าลงมาในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษเดียวกัน²¹ ผนังวิหารแห่งนี้เจาะช่องแสงคล้ายลูกกรงและมีช่องเจาะเป็นลายดอกเหลี่ยมที่ผนังด้านทิศตะวันตกซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าอาจมีที่มาจากลูกมะหวดในศิลปะเขมร ในขณะที่บางแนวคิดเชื่อว่าการสร้างช่องแสงเป็นลายดอกเหลี่ยมเช่นที่พบที่วิหารวัดไผ่ อาจมีที่มาจากช่องแสงในศิลปะพุกามของพม่าก็เป็นได้²²

อาคารหลังคาคลุมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ยังไม่พบตัวอย่างชัดเจน แต่ในระยะต่อมาราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ต่อดันพุทธศตวรรษที่ 23 มีตัวอย่างที่อุโบสถวัดปราสาท จ.นนทบุรี (ภาพที่ 231) เป็นอาคารผนังทึบไม่มีหน้าต่างบนผนังด้านข้าง ประตู

ภาพที่ 231 อุโบสถวัดปราสาท นนทบุรี

²⁰ อาคารอุโบสถวิหารของล้านนาบางหลังมีแผนผังการยกเก็จออกพื้นที่ห้องหลักรูปสี่เหลี่ยมที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจากทางด้านหน้ามากกว่าด้านหลัง สอดคล้องกับการลดชั้นของหลังคาเรียกว่า “ซด” ดูวรดิษฐ์ บุนยสุรัตน์, วิหารล้านนา, 28.

²¹ ดู ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, “ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดไผ่,” ใน เมืองโบราณ 20,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2537) : 55 และ ประภัสสร ชูวิเชียร, “กำแพงกรุงศรีอยุธยา ก่อนรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ : หลักฐานในภาพปูนปั้นวัดไผ่ ลพบุรี,” ใน เมืองโบราณ 30,3 กรกฎาคม - กันยายน 2547 : 116.

²² ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, “ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดไผ่,” 55.

ทางเข้าด้านหน้าสามช่องประดับซุ้มทรงปราสาท ส่วนอุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ ในขณะนั้น ถือเป็นหัวเมืองขนาดเล็กในสมัยอยุธยาคือเมืองบางกอก เป็นอาคารขนาดเล็ก ซุ้มประตูหน้าต่างเจาะเป็นช่องวงโค้งยอดแหลมซึ่งระบุได้ว่าเป็นงานตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ลงมาแล้ว (ภาพที่ 232) จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถทั้งสองแห่งได้รับการกำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนปลาย ทรวดทรงที่แอ่นโค้งของฐานเกิดจากการก่ออิฐให้เหลื่อมระนาบกันก่อนฉาบปูนตกแต่ง รับกับเครื่องบนหลังคาโค้งอ่อนแบบที่เรียกกันว่าตกท้องช้างหรือท้องสำเภาเป็นรสนิยมแบบหนึ่งของงานช่างสมัยอยุธยาตอนปลายที่พบอยู่ทั่วไป

อุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี (ภาพที่ 233) เป็นอาคารที่ยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ ผนังอาคารก่อทึบไม่มีช่องหน้าต่าง เสาพาโลรองรับชายคาปีกนกสองข้างตรงกับแนวเสา รวมใน หลังคามุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วยเป็นหลังคาซ้อนสองชั้นหน้าหลัง จิตรกรรมฝาผนังภายในออกแบบให้สอดคล้องกับพื้นที่ผนังทึบเป็นภาพเทพชุมนุมซึ่งมีอายุในสมัยอยุธยาตอนปลาย แม้ว่าจะอาศัยเค้าจากเอกสารเพื่อกำหนดอายุว่าวัดนี้ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งสอดคล้องกับอายุของจิตรกรรมฝาผนังแต่ก็เชื่อว่าอุโบสถนี้คงจะมีมาอยู่ก่อนแล้ว ไม่น้อยกว่าร้อยปีก่อนหน้านั้น²³ ในขณะที่อุโบสถวัดเกาะ เพชรบุรี (ภาพที่ 234) ซึ่งเป็นอาคารขนาดเล็กผนังทึบและมีงานจิตรกรรมฝาผนังที่ระบุ พ.ศ.2277²⁴ นั้นอาจเป็นตัวอย่างของอาคารในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ของอยุธยาที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ได้

²³ เรื่องเดียวกัน, 128-130.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 128-130, 197.

ภาพที่ 232 อุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 233 อุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี

ภาพที่ 234 อุโบสถวัดเกาะ เพชรบุรี

อาคารประเภทอุโบสถวิหารที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยามีลักษณะเด่นที่นิยมใช้ผนังก่ออิฐถือปูน โดยในระยะแรกพบว่ายังนิยมใช้ระบบเจาะช่องแสงคล้ายลูกกรงหรือประดับด้วยลายดอกเหลื่อมอันอาจมีที่มาจากศิลปะขอมหรือศิลปะพุกามของพม่า ทั้งนี้เนื่องจากยังไม่มีวิทยาการด้านโครงสร้างที่สามารถรองรับน้ำหนักเครื่องบนได้มากนักหากมีหน้าต่าเป็นช่องขนาดใหญ่จำนวนมากบนผนัง ต่อมาเมื่อความรู้ด้านวิศวกรรมจากชาวตะวันตกและชาติมุสลิมเผยแพร่เข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 23 จึงเริ่มมีอาคารที่เจาะช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมเรียงแถวมากขึ้น ทั้งนี้ยังสัมพันธ์กับโครงสร้างรองรับหลังคาที่เริ่มเป็นแบบเสารับน้ำหนักมาก่อนซึ่งจะต้องสร้างเสาร่วมในเพื่อยึดเครื่องบนเป็นหลักร่วมกับผนังที่ก่อทับต้นส่วนโครงสร้างแบบหลังใช้ผนังรองรับน้ำหนักโดยตรงอาจไม่มีเสาร่วมใน เพราะใช้การก่อผนังหนากว่าทำให้รองรับน้ำหนักได้มาก ตัวอย่างของอาคารที่ยังมีการใช้งานแสดงให้เห็นรูปแบบของเครื่องบน ซึ่งอาจเป็นหลังคาที่ซ้อนลดหลั่นกันหรือไม่ก็ได้ ที่สำคัญคือมักมีชายคาลาดเทลงด้านข้างเพื่อระบายและกันน้ำฝนสาด ด้านหน้าอาจมุขโถง หน้าบันนิยมใช้เครื่องไม้เป็นหลัก ก่อนที่จะมีแบบอิทธิพลตะวันตกซึ่งก่ออิฐเป็นหน้าจั่วเพื่อรับอกไก่สันหลังคา²⁵ ที่เรียกกันว่าแบบวิลันดา

ผนังเจาะช่องแสงลูกกรงมีส่วนสร้างบรรยากาศร่มรื่นให้กับพระพุทธรูปด้วยการจำกัดแสงที่ส่องถึงองค์พระปฏิมาเพื่อขับความวาวของทองที่ปิดบนพื้นผิว ในขณะเดียวกันไม่

²⁵ ประยูร อุลุชาฎะ, ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516), 115.

สามารถปิดเปิดเช่นบานหน้าต่างได้จึงต้องใช้ชายคาหลุบต่ำเพื่อทำหน้าที่แทนกันสาด ส่วนอาคารที่เจาะช่องหน้าต่างอาจไม่ต้องใช้หลังคาส่วนนี้ และยังไม่จำเป็นในอาคารที่ก่อผนังทึบไม่มีหน้าต่างเลย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าอุโบสถและวิหารของวัดวรเชตุเทพบารุงสามารถวิเคราะห์ถึงอายุสมัยการสร้าง รวมทั้งรูปแบบสันนิษฐานโดยใช้ข้อมูลจากอาคารสมัยอยุธยาที่ได้ประมวลมาโดยสรุปข้างต้น ส่วนลักษณะพิเศษบางประการที่พบในอาคารทั้งสองจะได้ทำการวิเคราะห์จำแนกออกไปอีกต่างหาก

อุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง : บทวิเคราะห์และรูปแบบสันนิษฐาน

สำหรับอุโบสถของวัดวรเชตุเทพบารุงที่อยู่ในสภาพชำรุดมากและผ่านการบูรณะมาแล้วในปัจจุบัน อาจใช้ข้อมูลเท่าที่มีอยู่เพื่อวิเคราะห์กำหนดอายุและสร้างภาพสันนิษฐานได้จากหลักฐานของอาคารอุโบสถวิหารของอยุธยาทั้งที่พังทลายและยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ดังได้กล่าวมาแล้ว

1. วิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถ

ภาพที่ 235 มุมเฝ้ามองทางทิศตะวันออก อุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง

ภาพที่ 236 มุขโถง อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ

เมื่อพิจารณาจากผังพื้นของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง พบว่าคล้ายคลึงกันกับอาคารของอยุธยาที่มีอายุช่วงตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 21 คือผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตามแนวแกนทิศหลัก ที่สำคัญคือมีมุขโถงด้านหน้าหรือหลัง ประตูทางเข้าสองช่องขนานข้างมุขโถง (ภาพที่ 235) ตัวอย่างที่เปรียบเทียบกันได้ เช่น อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ (ภาพที่ 236) แต่เมื่อสังเกตจากเสาของมุขโถงและเสาร่วมในที่ยังเหลืออยู่บางต้นเป็นเสาแปดเหลี่ยม (ภาพที่ 237) ซึ่งเป็นเสาแบบที่นิยมใช้กันในสมัยอยุธยาตอนต้นไม่เกินราวพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา น่าเสียดายที่บัวหัวเสาได้หักหายไปจนหมดแล้วทุกต้นจึงไม่อาจทราบได้ว่ามีรูปแบบเช่นใด ซึ่งหากเป็นเสาแปดเหลี่ยมเช่นนี้ บัวหัวเสาก็ควรมีลักษณะเป็นทรงกลมประดับกลีบบัวที่เรีกกันว่า “บัวโถ” อันมีตัวอย่างชัดเจนที่อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ (ภาพที่ 238) ขณะที่เสาเหลี่ยมย่อมุมมีบัวหัวเสากลีบยาวที่เรียกกันว่า “บัวแวง” น่าจะเกิดขึ้นในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 22 เห็นได้จากเสาระเบียงคดของวัดไชยวัฒนาราม²⁶ และคงยังได้รับความนิยมสร้างมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 เช่น เสาของมุขโถงอุโบสถวัดกุฎีดาว

²⁶ เป็นไปได้ว่าเสาเหลี่ยมย่อมุมแบบนี้จะเกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก่อนหน้าการสร้างวัดไชยวัฒนารามในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่นาน ดู ประยูร อุลุชาฎะ, “วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร,” 100.

(ภาพที่ 239) เสาแปดเหลี่ยมนี้อาจทำให้กล่าวได้ว่าอุโบสถของวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นงานก่อสร้างที่มีอยู่ในระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงก่อนปลายพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 237 เสาร่วมในของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง

ภาพที่ 238 เสา मुखโขงและบัวหัวเสาของอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ

เป็นรูปดอกบัวตูมที่เรียกกันว่า “บัวโก” ซึ่งอาจเป็นแนวทางให้สันนิษฐานถึงรูปแบบของบัวหัวเสาที่หักหายไปของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารูได้ เนื่องจากเป็นเสาแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 239 เสาของมุขโถง อุโบสถวัดกุฎีดาว
อายุกลางพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นเสาเหลี่ยมย่อมุมซึ่งนิยมสร้างกันในสมัยอยุธยาตอนปลาย

ผนังของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารูพังทลายลงจนเกือบหมด แต่จากผนังด้านยาวที่ยังเหลืออยู่ทั้งสองด้านมีความสูงชันมาพอสมควร แสดงว่าคงไม่มีการเจาะช่องหน้าต่างหรือเจาะช่องหน้าต่างน้อยเพียงข้างละบานเดียว แต่อาจไม่มีช่องแสงที่เป็นลูกกรง ซึ่งการสร้างผนังที่บไม่มีช่องหน้าต่างมีอยู่ในอาคารสมัยอยุธยาตอนกลางบางหลัง²⁷ หรือช่วงตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น อุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม อุโบสถวัดเกาะ เพชรบุรีและอุโบสถวัดปราสาท นนทบุรี

ภายในอุโบสถของวัดทั้งสามแห่งที่กล่าวมามีงานจิตรกรรมฝาผนังที่วาดลงบนผนังที่ไม่เจาะช่องหน้าต่างหรือลูกกรง การออกแบบงานจิตรกรรมจึงเต็มพื้นที่ ซึ่งหากว่าอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารูเคยมีงานจิตรกรรมฝาผนังเช่นเดียวกันนั้นก็คงชำรุดสูญหายไปจนหมดแล้ว

²⁷ ประยูร อุลุชาฎะ, “วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร,” 86 และดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 128 -130.

ภาพที่ 240 มุขหรือห้องทางทิศตะวันตกอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง
สร้างเป็นห้องแยกออกมาต่างหากจากผนังด้านหลังคล้ายมณฑปที่ติดอยู่กับอาคารหลังเดียวกัน
เคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

ผนังทางทิศตะวันตกก่อเป็นห้องหรือมุขยื่นออกมา เป็นงานก่อสร้างในครั้งเดียวกับการก่อสร้างอุโบสถ เพราะอิฐก่อเชื่อมกันกับอิฐผนังอุโบสถด้านทิศตะวันตก มุขนี้แบ่งจากพื้นที่ภายในอุโบสถชัดเจนด้วยผนังทางทิศตะวันตกและผนังของมุขที่เหลือสามด้าน มีประตูเข้าออกทางเดียวตรงกลาง (ภาพที่ 240) ภายในยังปรากฏฐานชุกชีและชั้นส่วนองค์พระพุทธรูปที่ตั้งชิดผนังด้านหลัง(ภาพที่ 241)หมายความว่าเคยมีการประดิษฐานพระพุทธรูปหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ตรงข้ามกับแนวทิศหลักของพระพุทธรูปประธานในอุโบสถที่หันไปทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 241 ภายในมุขด้านทิศตะวันตกของอุโบสถเคยประดิษฐานพระพุทธรูป

ห้องเล็กติดอยู่ด้วยกันกับผนังอาคารเช่นนี้นั้นไม่ค่อยพบหลักฐานที่สมบูรณ์เท่าใดนักในสถาปัตยกรรมของอยุธยา ในขณะที่การสร้างมณฑปที่เป็นอาคารติดต่อกับอุโบสถหรือวิหาร ได้พบในศิลปะสุโขทัยมาก่อน เช่น มณฑปวัดตระพังทองกลาง สุโขทัย²⁸ (ภาพที่ 242)

ภาพที่ 242 มณฑปวัดตระพังทองกลาง สุโขทัย

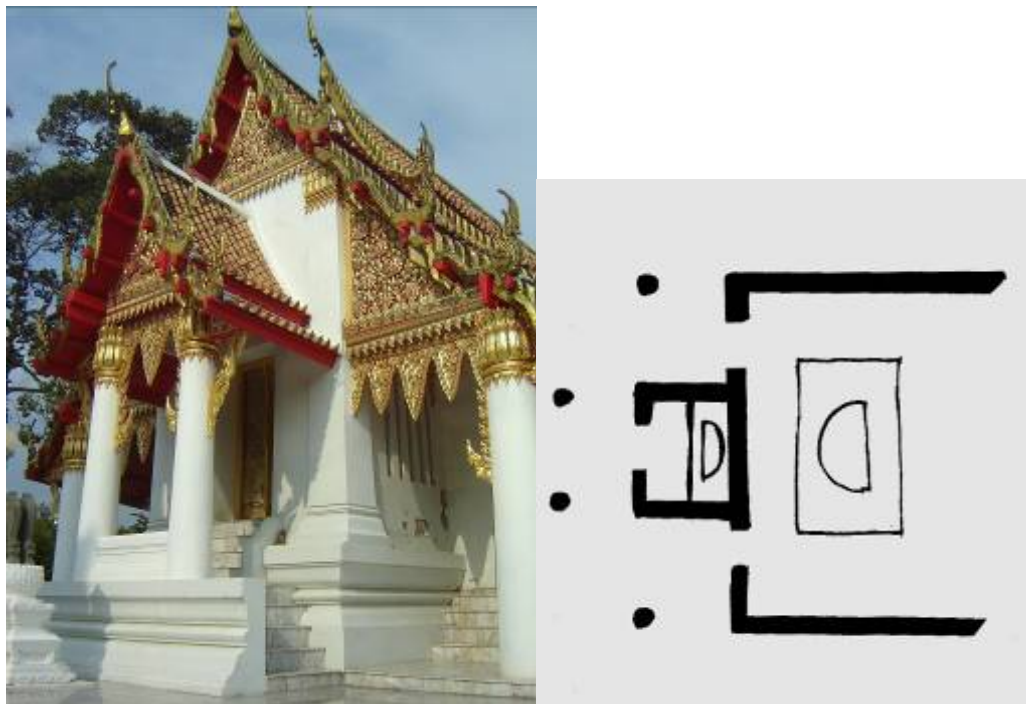
²⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 67.

ภาพที่ 243 กุฏิพระเจ้าล้านทอง วิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง

มณฑปนี้ยังได้แพร่หลายขึ้นไปยังศิลปะล้านนาในรูปของมณฑปทำยวิหารจนวิวัฒนาการเป็นมณฑปหรือปราสาทที่ประดิษฐานพระพุทธรูปภายในวิหารในที่สุด เช่น ปราสาทพระเจ้าล้านทองในวิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง (ภาพที่ 243) มีอายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21²⁹ ส่วนอาคารวิหารอุโบสถบางหลังในสมัยอยุธยา มีการสร้างผนังสกัดด้านหลังหรือหน้าแบ่งเป็นสองชั้น เช่นวิหารวัดไผ่ แต่พื้นที่ภายในระหว่างอาคารมณฑปหรือผนังสองชั้นก็มีความต่อเนื่องกันฐานจะเป็นห้องหรือทางเดินผ่านเข้าสู่พื้นที่หลักที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน ต่างไปจากห้องมณฑปของอุโบสถวัดวรเชษฐเทพบำรุงที่เป็นสัดส่วนต่างหากและยังแปลกแยกไปจากหมู่พระพุทธรูปประธานภายในด้วยการหันหน้าออกไปยังทิศตะวันตกตรงข้ามกับการหันหน้าของอุโบสถในอาคารเดียวกันนี้

²⁹ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, วิหารล้านนา, 90.

ภาพที่ 244 มุขหรือห้องด้านทิศตะวันตกอุโบสถวัดกษัตราธิราช อยุธยา
สร้างเป็นห้องเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปางปาเลโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันตก เป็นรูปแบบ
คล้ายกันกับที่อุโบสถวัดวรเชตุเทพบํารุง ทั้งสองแห่งยังมีที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน จึงน่าจะมี
ความสัมพันธ์กันในด้านอายุสมัยด้วย

อาคารที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันเช่นนี้คือ อุโบสถของวัดกษัตราธิราช อยุธยา ผนัง
ด้านหลังคือทางทิศตะวันตกมีการสร้างห้องขนาดเล็กแยกออกมา(ภาพที่ 244) สำหรับประดิษฐาน
พระพุทธรูปปางปาเลโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันตกตรงข้ามกับทิศหลักของหมู่พระพุทธรูป
ประธานภายในอุโบสถ ผนังของห้องเจาะช่องแสงเป็นลูกกรงเช่นเดียวกัน อุโบสถของวัด
กษัตราธิราชนี้เป็นอาคารแห่งเดียวที่พบหลักฐานว่าคล้ายคลึงกับอุโบสถของวัดวรเชตุเทพบํารุง
มากที่สุด อีกทั้งยังตั้งอยู่ไม่ไกลจากกันมากนัก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าอุโบสถของวัดกษัตราธิราชนี้
อาจได้รับการสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นมาแล้ว³⁰ แต่คงได้มีการซ่อมแซมครั้งใหญ่ในสมัย
อยุธยาตอนปลายช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งก็มีปรากฏประธานที่สามารถกำหนดอายุได้ในระยะนั้น

³⁰ ประยูร อุลุชาฎะ, “วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร,” 86.

³¹ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการกำหนดอายุปรากฏประธานวัดกษัตราธิราชในบทที่ 3.

ห้องขนาดเล็กหรือมุขที่สร้างอยู่ทางด้านหลังอาคารอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุงและอุโบสถวัดกษัตราธิราชจึงมีความเกี่ยวข้องกัน อย่างไรก็ตามก็ยังไม่อาจนำมาใช้กำหนดอายุการสร้างได้ชัดเจนนัก เพียงบอกได้ว่ามีความคล้ายคลึงด้านรูปแบบเพราะวัดทั้งสองแห่งอยู่ไม่ไกลจากกัน

ที่มุขด้านทิศตะวันตกนี้ยังมีเสาซุ้มประตูทางเข้าอยู่ เป็นเสาที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ เช่นเดียวกับระบบฐานเสาแบบเชิงบาตรบนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ (ภาพที่ 245) ส่วนที่เหนือประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออกฝั่งใต้ยังมีร่องรอยของอิฐที่ก่อยื่นออกมาเป็นโกนรูปจั่ว (ภาพที่ 246) ในขณะที่มุขด้านทิศตะวันตกอาจเคยมีอยู่แต่หักพังลงมาจนหมด ที่เห็นในปัจจุบันเป็นงานบูรณะขึ้นใหม่ การก่ออิฐเป็นโกนเหนือช่องประตูนี้บ่งชี้ว่าเคยมีการสร้างซุ้มประตูประดับด้วยปูนปั้น

ภาพที่ 245 ซุ้มประตูของมุขด้านตะวันตกอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุงเคยพังทลายและได้รับการก่อขึ้นใหม่ในการบูรณะของกรมศิลปากร

ภาพที่ 246 ร่องรอยอิฐก่อเป็นโคลนขี้มู ประตูด้านทิศตะวันตกฝั่งใต้ อุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง

ขี้มูประตูดุของอุโบสถและวิหารสมัยอยุธยาเหลืออยู่น้อยหากไม่พังทลายก็ถูกซ่อมแปลงไปในสมัย
 หลังแล้ว มีทั้งที่เป็นขี้มูประตูดุหรือทรงปราสาท คือเป็นชั้นซ้อนกันถึงยอดแหลม และขี้มูประตูดุ
 ทรงบันแถลงหรือทรงจั่ว เสาขี้มูของมูด้านตะวันตกมีขนาดค่อนข้างใหญ่เปรียบเทียบกับเสา
 ขี้มูประตูดุอุโบสถวัดภูเขาทอง (ภาพที่ 247) ซึ่งคงมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22³² ขี้มูประตูดุของ
 อุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้เมื่อพิจารณาจากโคลนอิฐที่เหลืออยู่เรียงตัวกันเป็นทรงค่อนข้างสูง ก็
 อาจกล่าวได้ว่าเป็นขี้มูประตูดุที่มียอดแหลมขึ้นไปแต่อยู่ในทรวดทรงที่ไม่สูงมากนักหาก
 เปรียบเทียบกับขี้มูประตูดุที่พบในช่วงอยุธยาตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 23 เช่น ขี้มูประตูดุ
 วิหารหลวงวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี (ภาพที่ 248) ซึ่งอาจซ่อมสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระ
 พระนารายณ์

³² การกำหนดอายุเสาขี้มูของวัดภูเขาทองนี้ใช้ลวดลายปูนปั้นประดับที่มีลายพรรณพฤกษาเป็น
 ส่วนใหญ่ซึ่งปรากฏขึ้นชัดเจนในพุทธศตวรรษที่ 22 ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 160.

ภาพที่ 247 เสาซุ้มประตูอุโบสถวัดภูเขาทอง อยุธยา

ภาพที่ 248 ซุ้มประตูประตูวิหารหลวง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

และต่างไปจากเสาซุ้มประตูขนาดเล็กมีฐานเสาเป็นเชิงบาตรบนขาสิงห์ที่เริ่มปรากฏในสมัยอยุธยาตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ 23 เช่น ซุ้มประตูอุโบสถวัดบรมพุทธาราม (ภาพที่ 249) หรือหากจะ

เป็นซุ้มทรงบันแถลงก็คงจะมีประดับลวดลายปูนปั้นที่มีปริมาตรนูนเต็มพื้นภายในหน้าจั่วแบบที่คล้ายกับซุ้มประตูผนังชั้นในวิหารวัดไธย (ภาพที่ 250) เพราะโคลนอิฐที่ยื่นออกมามากเพื่อใช้ยึดปูนปั้นประดับ อย่างไรก็ตามหลักฐานของซุ้มประตูอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุณนั้นยังไม่ชัดเจนนัก แต่สันนิษฐานจากรูปแบบของเสาซุ้มซึ่งคล้ายคลึงกับที่อุโบสถวัดภูเขาทอง จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นงานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 249 ซุ้มประตูอุโบสถวัดบรมพุทธาราม

ภาพที่ 250 ซุ้มประตูของผนังชั้นใน วิหารวัดไธย ลพบุรี

จากหลักฐานการดำเนินงานทางโบราณคดีพบว่าแต่เดิมอุโบสถหลังนี้มุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วยหรือกระเบื้องกาบปูที่เป็นกระเบื้องลอน ด้วยพบหลักฐานอยู่ทั่วไปรวมทั้งกระเบื้องเชิงชายที่เป็นส่วนประกอบสำคัญในการมุงหลังคาแบบนี้ด้วย³³ เศษกระเบื้องเหล่านี้บางส่วนได้รับการขุดอัดรวมกับปูนอยู่บนผนัง (ภาพที่ 251) เข้าใจว่าเป็นกรรมวิธีของช่างในการเพิ่มปริมาตรปูนฉาบให้หนาขึ้น

ภาพที่ 251 เศษกระเบื้องลอนหรือกระเบื้องกาบปูอัดติดบนผนังอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง เข้าใจว่าเป็นการเพิ่มปริมาตรปูนฉาบให้หนามากขึ้น

หลักฐานของกระเบื้องกาบกล้วยหรือที่เรียกว่ากระเบื้องกาบปูรวมทั้งกระเบื้องเชิงชายจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นกระเบื้องเชิงชายลายเทพนมและลายดอกบัวหรือพรรณพฤกษา³⁴ ซึ่งลวดลายที่ปรากฏบนกระเบื้องเชิงชายทั้งสองแบบสามารถกำหนดอายุได้ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 23³⁵ ซึ่งก็สอดคล้องกับการกำหนดอายุของอาคารอุโบสถจากรูปแบบอื่นๆว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นกัน

³³ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 11, 16.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 16.

³⁵ ประทีป เพ็งตะโก, “กระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 70, 88-89.

2. มณฑป/พระพุทธรูปสี่ทิศ : พระพุทธรูปประธานของอุโบสถ

ภายในอุโบสถเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานจำนวนสี่องค์ที่ประทับนั่งบนแท่นฐานเตี้ยๆ หันพระปฤษฎางค์ให้กัน โดยพื้นที่ตรงกลางสร้างเป็นแท่งก่ออิฐขนาดเล็กที่ป็นต้นในผังย่อมุมไม้สิบสอง (ภาพที่ 252) ทั้งสี่ด้านเป็นจระนำว่าแลดูคล้ายกับเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทหรือมณฑปขนาดเล็กที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานไว้โดยรอบทั้งสี่ทิศ ส่วนยอดบนพังทลายจนหมดแล้วเช่นเดียวกับพระพุทธรูปปูนปั้นทั้งหมดที่เหลือเพียงพระเพลลา พบว่าที่ส่วนล่างของฐานซุกซี้หรือมณฑปพระพุทธรูปสี่ทิศภายในอุโบสถนี้เคยมีรูปบุคคลหรือเทพนมรวมทั้งหมดลายปูนปั้นอื่นๆประดับอยู่ด้วย แต่ได้ชำรุดจนเกือบหมดแล้ว³⁶ รูปแบบสันนิษฐานของมณฑปหรือปราสาทนี้อาจมีความคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงปราสาทภายในเจดีย์ประธานองค์กลางของวัดพระศรีสรรเพชญ์ (ภาพที่ 253) อายุในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21³⁷ แต่ที่น่าสนใจมากคือการสร้างพระพุทธรูปสี่ทิศซึ่งพบไม่มากนัก

ภาพที่ 252 มณฑปหรือปราสาทประดิษฐานพระพุทธรูปสี่ทิศประธานในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุงพระพุทธรูปก่ออิฐปูนปั้นชำรุดเสียหายเหลือเพียงชิ้นส่วนเท่านั้น

³⁶ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐี ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 17.

³⁷ กำหนดอายุการสร้างเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ไม่เกิน พ.ศ.2035 ลงมา ดู “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 96.

ภาพที่ 253 เจดีย์ทรงปราสาทภายในเจดีย์ประธานองค์กลาง วัดพระศรีสรรเพชญ์

อาคารที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานทั้งสี่ทิศที่รู้จักกันในศิลปะสุโขทัยช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เรียกว่ามณฑปพระพุทธรูปสี่อิริยาบถ เป็นอาคารก่อแกนทึบและสร้างพระพุทธรูปในอิริยาบถทั้งสี่คือ ประทับนั่ง ประทับยืน ไถยาสน์ และลีลาเอาไว้โดยให้หันหน้าออกจากอาคารไปทั้งสี่ทิศ³⁸ ก่อนหน้านี้อาคารที่ก่อแกนทึบเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปติดกับผนังแกนทั้งสี่ทิศมีอยู่ในศิลปะพุกามของพม่าตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 มาแล้ว เช่นที่วิหารอานันตะ เมืองพุกาม³⁹ อิทธิพลของโครงสร้างอาคารเช่นนี้แพร่เข้ามาสู่ศิลปะสุโขทัยและล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 19 เช่นเจดีย์บนเนินใกล้วัดเกาะกลาง จ.ลำพูน⁴⁰ หรือเจดีย์รายบางองค์ในวัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสะเกษ ฯลฯ ขณะที่ศิลปะอยุธยายังไม่เคยพบรูปแบบของสิ่งก่อสร้างเช่นนี้ชัดเจนนัก

³⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 89-91.

³⁹ Pictorial guide to Pagan (Rangoon : The printing and publishing corporation, 1979), 14-15 ในพมามีความเชื่อว่าพระพุทธรูปที่ประดิษฐานทั้งสี่ทิศนี้หมายถึงพระอริยสัพพัญญูเจ้าในภัทรกัป คือ พระกกุสันธ โกณฑมม กัสสป และพระโคตม ประจำอยู่ตามทิศนั้นๆ.

⁴⁰ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย - ล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 89.

ที่อุโบสถวัดภูมินทร์ เมืองน่าน มีพระพุทธรูปประธานสี่องค์ที่ประทับนั่งในปางมารวิชัย หันพระปฤษฎางค์ให้กันบนแกนที่บิดันที่มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทหรือมณฑป (ภาพที่ 254) แบบเดียวกับที่อุโบสถของวัดวรเชตุเทพบ่อสูง

ภาพที่ 254 พระพุทธรูปประธานสี่ทิศภายในอุโบสถวัดภูมินทร์ น่าน เป็นพระพุทธรูปสี่องค์ประทับนั่งทั้งสี่ทิศของแกนที่บิดันสี่เหลี่ยม คติการสร้างพระพุทธรูปสี่ทิศ เช่นนี้พบมาก่อนในศิลปะพุกามของพม่าและอาจให้อิทธิพลกับศิลปะสุโขทัยและล้านนา เอกสารระบุว่าวัดภูมินทร์และพระพุทธรูปประธานนี้มีอยู่แล้วในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23

วัดภูมินทร์นั้น เอกสารโบราณกล่าวถึงว่ามีอยู่แล้วในปี พ.ศ.2146⁴¹ แต่ก็ได้รับการซ่อมแซมครั้งใหญ่ใน พ.ศ.2410 ด้วย⁴² การกำหนดอายุของพระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถนี้จึงยังคงไม่ชัดเจนนักว่าได้รับการสร้างขึ้นเมื่อใดกันแน่ ในขณะที่การสร้างพระพุทธรูปสี่ทิศบนแกน

⁴¹ ในเอกสารเรียกว่า “วัดพรหมินทร์” ดู ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 9 และภาคที่ 10 ตอนต้น) (พระนคร : ศุภสภา, 2507), 321-322

⁴² กรมศิลปากร, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2537), 94-95.

ต้นเช่นนี้สื่อให้เห็นแนวคิดตามแบบศิลปะพุทฺธูปของพม่าด้วยเช่นกัน⁴³ สิ่งก่อสร้างหลักของอาคารแห่งนี้คือพระพุทฺธูปสี่องค์และแกนที่บิดนึ่งจึงอาจเป็นโครงสร้างของเดิมก่อนที่จะสร้างอาคารอุโบสถขึ้นใหม่ในสมัยหลัง หรืออย่างน้อยพระพุทฺธูปทั้งสี่องค์นี้ควรมีมาก่อน พ.ศ. 2247 ซึ่งเป็นปีที่เอกสารกล่าวว่าพม่าได้เข้าทำลายพระพุทฺธูปองค์ทิศตะวันตกของวัดภูมินทร์⁴⁴ ดังนั้นหากใช้ข้อมูลดังกล่าวเพื่อกำหนดอายุการสร้างพระพุทฺธูปประธานสี่องค์บนแกนที่บิดของวัดภูมินทร์นี้อาจตกอยู่ในราวต้นของพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นอย่างช้า

ถ้ารูปแบบของพระพุทฺธูปประธานที่ประทับอยู่ทั้งสี่ด้านของมณฑปหรือเจดีย์ทรงปราสาทในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุงมีความเกี่ยวข้องหรือได้รับแรงบันดาลใจมาจากหมู่พระพุทฺธูปประธานของวัดภูมินทร์ตามที่ได้แสดงความเห็นด้านอายุสมัยจริง ก็จะสอดคล้องกับการกำหนดอายุทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุงนี้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นกัน

ปรากฏหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงความเกี่ยวพันระหว่างเมืองน่านกับอยุธยามาแล้วตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 21⁴⁵ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 22 ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งทรงเสด็จไปยังหัวเมืองล้านนาในการสงครามหลายครั้ง และในคราวที่สมเด็จพระเอกาทศรถซึ่งทรงตำแหน่งมหาอุปราชได้ขึ้นไปจัดการหัวเมืองเชียงใหม่นั้น ในหมู่เจ้าเมืองล้านนาที่เข้าเฝ้าครั้งนั้นมีพระยาหลวงและขุนนางชาวเมืองน่านเข้าเฝ้าด้วยเป็นอันมาก⁴⁶

⁴³ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน : การศึกษาครั้งล่าสุด” ใน เมืองโบราณ 29, 3 ตุลาคม-ธันวาคม 2546 : 11.

⁴⁴ สังเกตได้ว่าส่วนบัวทรงกลุ่มรับน้ำหนักเครื่องบนมีสัดส่วนที่ไม่รับกับแกนต้นที่ประดิษฐานพระพุทฺธูป จึงอาจหมายถึงการก่อสร้างเพิ่มเติมและเปลี่ยนแปลงในสมัยหลังจากการสร้างลงมาแล้วด้วย ดู เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงเหตุการณ์ในปี พ.ศ.2005 ว่าชาวเมืองนครไทยพากันหลบหนีไปเมืองน่าน และอยุธยาสามารถยกกองทัพไปกวาดต้อนกลับมาได้ ดู “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาคว. 1 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), 95 ส่วนในช่วงราวก่อนปี พ.ศ.2017 กองทัพเมืองน่านมีบทบาทในสงครามระหว่างอยุธยาและล้านนาที่เมืองศรีสัตนาคนหุตด้วย ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องยวนพ่ายที่เชื่อว่าแต่งขึ้นร่วมสมัยกัน ดู ลิลิตยวนพ่าย (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2517), 27, 32.

⁴⁶ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 157 และดู พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 170.

นอกจากที่อุโบสถวัดภูมิรินทร์และอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุงแล้ว ยังได้พบการสร้างพระพุทธรูปสี่องค์ที่หันพระพักตร์ออกสี่ทิศอิงอยู่กับแกนที่ป็นเจดีย์แบบนี้อย่างน้อยอีกหนึ่งแห่ง คือในวิหารน้อยหรือวิหารพระสี่ทิศ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกกระเป๋ียงคดวัดพุทไธสวรรย์ (ภาพที่ 255) จากรูปแบบอาคารที่ใช้ผนังรองรับน้ำหนักเครื่องบนโดยไม่มีเสาร่วมใน เป็นเทคนิคของอาคารที่พบตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์⁴⁷ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมาแล้ว จึงอาจเป็นงานสมัยหลังจากที่วัดวรเชตุเทพบำรุงลงมา⁴⁸

ภาพที่ 255 พระพุทธรูปสี่ทิศภายในวิหารน้อยทิศเหนือของวิหารหลวง วัดพุทไธสวรรย์ เป็นรูปแบบที่คล้ายคลึงกับอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง จากรูปแบบของอาคารที่ก่อผนังรับน้ำหนักที่นิยมในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ลงมา

ในด้านคติความเชื่อ พระพุทธรูปสี่องค์ประทับหันพระปฤษฎางค์ชนกันหันพระพักตร์ออกสี่ทิศอาจหมายถึงพระอริยสัจสี่ตามความเชื่อจากพม่าที่ปรากฏอยู่ในงานศิลปกรรม เช่น ในเจดีย์วิหารบางหลังดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว และได้ปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนต่อมาในสมัย

⁴⁷ ประยูร อุลุชาฎะ, ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา, 114.

⁴⁸ ในกลุ่มพระพุทธรูปสี่ทิศบนแกนที่ป็นเท่าที่ได้พบหลักฐาน มีเพียงที่อุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง เท่านั้นที่สร้างแกนที่ป็นให้อยู่ในรูปของเจดีย์ทรงปราสาทที่มีจระนำชัดเจน นอกนั้นสร้างเป็นแกนเรียบๆ มีการประดับเล็กน้อย.

รัตนโกสินทร์ที่สร้างพระพุทธรูปสี่ทิศอันหมายถึงพระอติตพุทธเจ้าทั้งสี่องค์ในภัทรกัปป์ ประดิษฐานภายในปรางค์ประธานวัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพฯ (ภาพที่ 256) ซึ่งสร้างขึ้นในสมัย รัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁹

ภาพที่ 256 พระอติตพุทธประทับอยู่สี่ทิศในปรางค์ประธานวัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ 24 อาจเป็นข้อมูลสันนิษฐานเชื่อมโยงไปถึงพระพุทธรูปสี่องค์ ภายในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุงว่าจะหมายถึงพระอติตพุทธเจ้าได้ด้วยหรือไม่

ข้อสังเกตที่น่าสนใจของพระพุทธรูปประธานของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง คือตำแหน่งที่ตั้งที่อยู่เยื้องไปทางทิศตะวันตก ทำให้องค์พระพุทธรูปเหมือนมีทิศหลักที่หันไปทางทิศตะวันออกเข้าสู่องค์ปรางค์ประธาน แต่ไม่สัมพันธ์โดยตรงกับปรางค์ประธานในฐานะอาคารที่วางแกนทิศตามแบบที่พบในวัดสมัยอยุธยาทั่วไป ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทวิเคราะห์ด้วยแผนผังของวัดวรเชตุเทพบำรุงต่อไป

⁴⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), 162

3. “ตัวหลง” มังกรปูนปั้น ลวดลายประดับจากล้านนา

ที่ฐานซุกซีของพระพุทธรูปภายในห้องขนาดเล็กด้านหลังผนังอุโบสถยังมีร่องรอยปูนปั้นประดับอยู่เล็กน้อยเป็นรูปสัตว์ลำตัวยาวมีสี่ขาช่วงกลางลำตัวยกขึ้น มีครีบบนหลัง ขามีเล็บคล้ายนกซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วคล้ายว่าจะเป็นรูปตัวมังกรแบบจีน⁵⁰ (ภาพที่ 257)

แม้ว่าจะปรากฏหลักฐานของลวดลายที่มีอิทธิพลศิลปะจีนในศิลปะอยุธยามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19⁵¹ ทว่ายังไม่เคยพบการสร้างรูปมังกรแบบจีนในงานช่างของอยุธยาอย่างชัดเจน ในขณะที่รูปมังกรที่ใช้ประดับงานสถาปัตยกรรมเช่นนี้พบมาก่อนในศิลปะล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ภาษาล้านนาเรียกมังกรเช่นนี้ว่า “หลง” หรือตัวหลง อันมีเค้ามาจากมังกรในศิลปะจีน⁵² โดยอาจนำรูปแบบมาจากลวดลายบนเครื่องถ้วยลายคราม⁵³ ตัวหลงนี้พบประดับอยู่ตามอาคารทั้งที่เป็นปูนปั้นประดับจะระนำของเจดีย์หรือปราสาทประดิษฐานพระพุทธรูป ชุ่มประตูดันทวย (นาคทนต์) สลักไม้⁵⁴ ประดับเป็นราวบันไดของอาคารอุโบสถวิหาร เช่น ราวบันไดอุโบสถ วัดกุฎีดาม เวียงกุมกาม เชียงใหม่ และยังมีที่ประดับร่วมกับรูปสัตว์อื่นๆ บนแท่นแก้วหรือซุกซีที่ประดิษฐานพระพุทธรูปในวัดทางล้านนาด้วย รูปตัวหลงที่กำหนดอายุได้ค่อนข้างชัดเจนเช่นงานประดับหลังคาชั้นซ้อนของกุฏิพระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งมีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 - 22⁵⁵ (ภาพที่ 258)

⁵⁰ เนื่องจากปูนปั้นอยู่ในสภาพชำรุดมาก เมื่อมองแล้วอาจดูคล้ายตัวกิเลนได้ด้วย แต่เห็นเค้าโครงร่างของสัตว์ที่มีลำตัวยาวจึงน่าจะหมายถึงมังกรมากกว่ากิเลนซึ่งมีลำตัวสั้นกว่า.

⁵¹ ดู สันติ เล็กสุขุม, *ความสัมพันธ์จีน-ไทย โยงใยในลวดลายประดับ* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 53-84 รูปสัตว์ในศิลปะจีนได้พบเล็กน้อยในงานศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่นรูปสิงโตจีนบนบานประตูสลักไม้จากวัดหันตรา.

⁵² วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, *วิหารล้านนา*, 337-338.

⁵³ ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตร์, *โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548), 37.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 38.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 62 และ ดู สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากร - ล้านนา*, 116 - 117 และ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, *วิหารล้านนา*, 310.

ภาพที่ 257 มังกรปูนปั้น ประดับฐานชุกชีภายในมุขทิศตะวันตก อุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง อาจเป็นอิทธิพลงานประดับที่มาจากศิลปะล้านนา ที่เรียกมังกรว่า “ตัวลวง”

ภาพที่ 258 ตัวลวง หรือมังกรปูนปั้น ประดับกู่พระเจ้าล้านทองวิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง

การปรากฏงานประดับที่มีอิทธิพลจากล้านนานี้สอดคล้องกับหลักฐานของ อิทธิพลศิลปะล้านนาที่พบอยู่ในสิ่งก่อสร้างอื่นภายในวัดวรเชตุเทพบารุง ได้แก่ ปรากฏ ประฐานและเจดีย์ทรงปราสาทยอด รวมทั้งมณฑปพระพุทธรูปสี่ทิศที่อยู่ภายในอุโบสถ ด้วย อันสนับสนุนการกำหนดอายุของอุโบสถได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 22

4. ใบเสมา

ใบเสมาบางใบที่มีสภาพสมบูรณ์ได้จากการขุดค้นรอบอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง ส่วนบางใบชำรุดและเคลื่อนย้ายไปในตำแหน่งอื่น ปัจจุบันใบเสมาได้รับการนำมาติดตั้งบนฐานที่บูรณะขึ้นใหม่โดยรอบอุโบสถซึ่งเป็นฐานสิงห์ รูปแบบทั่วไปของใบเสมาของวัดวรเชตุเทพบารุงคือ ทำด้วยหินชนวน มีขนาดค่อนข้างใหญ่ คือราว 45x70x10 ซม. สลักเป็นแผ่นเรียบไม่มีลวดลายประดับ มีเพียงเส้นขีดเว้าเข้าหากันตรงกลางแผ่นด้านเดียว (ภาพที่ 259)

ใบเสมาของอยุธยาที่พบอยู่ในวัดที่สร้างขึ้นสมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 เช่น วัดราชบูรณะ (ภาพที่ 260) ต่อเนื่องมาถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 คือที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ (ภาพที่ 261) ใช้หินชนวน มีขนาดใหญ่ ไม่สลักลวดลาย มีเพียงลายเส้นโค้งเว้าที่กลางใบ บางครั้งเส้นนี้หยักออกสองข้างเป็นรูปคล้ายสี่เหลี่ยมที่ตรงกลางแผ่นเสมา⁵⁶

ภาพที่ 259 ใบเสมา อุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง สลักจากหินชนวนค่อนข้างใหญ่ ไม่ประดับลวดลาย มีเพียงลายเส้นขีดโค้งเว้าที่กลางแผ่น

⁵⁶ กมล ฉายาวัดนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 - 20,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 32 - 34.

ภาพที่ 260 ใบเสมาหินชนวน วัดราชบูรณะ อโยธยา

ภาพที่ 261 ใบเสมาหินชนวน วัดพระศรีสรรเพชญ์ อโยธยา

ใบเสมาแบบนี้เข้าใจว่าอาจมีขึ้นในสมัยสุโขทัยก่อนเช่นที่วัดมังกร สุโขทัย⁵⁷ หรือในอีกข้อสันนิษฐานหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าคงรับเอารูปแบบไปเมื่อสุโขทัยตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 แล้ว มีตัวอย่างคือใบเสมาที่มีจารึกจากวัดสระศักดิ์ สุโขทัย

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 33.

มีจารึกระบุอายุในปี พ.ศ.1960⁵⁸ อย่างไรก็ตามไม่ว่าฝ่ายใดจะเป็นต้นแบบให้แกกัน แต่ใบเสมาแบบนี้เป็นรูปแบบที่พบร่วมกันระหว่างสุโขทัยและอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 20⁵⁹ ใบเสมาขนาดใหญ่ของสมัยอยุธยาตอนต้นนี้มักติดตั้งโดยการปักบนกับพื้นดินโดยตรง การก่อแท่นฐานใบเสมาอาจมีขึ้นในสมัยหลังลงมาซึ่งทำใบเสมาขนาดเล็กลง ไม่นั่นคงต่อการฝังลงดินเพียงอย่างเดียว⁶⁰

ภาพที่ 262 ใบเสมาหินชนวนวัดปรางค์หลวง นนทบุรี
วัดแห่งนี้มีปรางค์ประธานที่สามารถกำหนดอายุได้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

ใบเสมาของอยุธยาในระยะต่อมา คือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ในกลุ่มที่เป็นใบเสมาหินชนวนไม่สลักลวดลายนั้น ก็ยังคงสืบทอดรูปแบบมา

⁵⁸ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527), 128 และมีข้อคิดบางประการที่เชื่อว่าวัดสุทัศน์สร้างขึ้นโดยขุนนางในราชสำนักสุโขทัยที่อาจจะเป็นชาวกรุงศรีอยุธยา ดู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “เจ้าแม่ศรีจุฬาลักษณ์ (มิใช่ชาวสุโขทัย)” ใน ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย - อยุธยา (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), 106-107.

⁵⁹ กมล ฉายาวัดนะ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20,” 34.

⁶⁰ ประยูร อุลุชาฎะ, ศิลปบนใบเสมา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2524), 48-49.

จากใบเสมาที่มีอายุก่อนหน้านี้ แต่มีขนาดเล็กลงและบางกว่า เช่น วัดปรางค์หลวง นนทบุรี⁶¹ (ภาพที่ 262) หลังจากนั้นลงมาในปลายพุทธศตวรรษที่ 22 -23 ใบเสมาที่มีขนาดเล็กลงและมักตั้งบนฐานยกสูงขึ้น⁶² เช่น ใบเสมาของวัดบรมพุทธาราม (ภาพที่ 263)

ภาพที่ 263 ใบเสมา วัดบรมพุทธาราม

รูปแบบของใบเสมาวัดวรเชตุเทพบำรุงมีความคล้ายคลึงกับกลุ่มเสมาที่มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21 ทั้งรูปแบบและวัสดุที่ใช้ ต่างกันเพียงขนาดที่มีความย่อมลงมากกว่ารวมทั้งความหนาด้วย จึงน่าจะเป็นใบเสมาที่มีอายุล่าลงมาจากพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว

ที่สำคัญจากการขุดค้นทางโบราณคดีได้พบว่าฐานใบเสมาที่โผล่พื้นดินในปัจจุบันซึ่งเป็นฐานสิงห์ (ภาพที่ 264) นั้นไม่ใช่ฐานเสมาในสมัยแรกสร้าง แต่ได้พบร่องรอยฐานเสมาเก่าก่ออิฐขนาดราว 1x1 เมตรจมดินอยู่ภายใต้พื้นดิน⁶³ แสดงว่าในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งมีความ

⁶¹ เรืองเดียวกัน, 218. วัดปรางค์หลวงมีปรางค์ประธานขนาดย่อม ได้รับการศึกษาลวดลายปูนปั้นแล้วว่าอาจมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 หรือหากปูนปั้นเป็นงานซ่อมองค์ปรางค์เองก็อาจสร้างขึ้นก่อนหน้านี้เล็กน้อย ดู สันติ เล็กสุขุม, “ปรางค์ของวัดปรางค์หลวง จังหวัดนนทบุรี กับการกำหนดอายุ” ใน เมืองโบราณ 23, 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2540) : 63-70.

⁶² ประยูร อุลุชาฎะ, ศิลปบนใบเสมา, 49-50.

⁶³ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 14.

นิยมใช้ฐานสิงห์เป็นฐานเสมาได้มีการสร้างฐานเสมานี้ขึ้นใหม่ การพบฐานเสมาเดิมซึ่งเป็นฐานก่ออิฐธรรมดา คือหลักฐานชัดเจนที่สอดคล้องกับรูปแบบของใบเสมาที่มีอายุหลังลงมาจากพุทธศตวรรษที่ 21 แต่อยู่ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 23 ที่เป็นใบเสมาหินชนวนขนาดใหญ่ไม่สลักลวดลาย รวมทั้งความนิยมในสมัยอยุธยาตอนต้นถึงตอนกลางที่มักประดิษฐานใบเสมาบนฐานเตี้ยๆ ติดดิน ในขณะที่สมัยอยุธยาตอนปลายลงมาเริ่มใช้ฐานยกสูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นฐานสิงห์ที่รองรับบัวทรงกลม นอกจากนี้ยังสามารถใช้กำหนดอายุของอุโบสถได้ว่ามีการสร้างขึ้นก่อนหน้าสมัยอยุธยาตอนปลาย หรืออย่างน้อยต้องมีมาก่อนความนิยมในการสร้างฐานเสมาแบบยกสูง จึงมีการซ่อมแปลงฐานเสมาในอีกสมัยหนึ่งหลังจากงานสร้างครั้งแรก

ภาพที่ 264 ฐานเสมา วัดวรเชตุเทพบารุง

เป็นฐานสิงห์ซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยสร้างขึ้นใหม่หลังจากสมัยแรก เพราะได้ขุดค้นพบฐานเสมาเดิมเป็นฐานก่ออิฐอยู่ใต้ฐานเสมานี้

ดังนั้นจึงอาจสรุปอายุของใบเสมาวัดวรเชตุเทพบารุงได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 สอดคล้องกับรูปแบบอื่นๆของอาคารอุโบสถที่ได้วิเคราะห์มาแล้ว

5. รูปแบบสันนิษฐานของอุโบสถ

ประมวลข้อมูลจากหลักฐานและการวิเคราะห์แล้ว รูปแบบสันนิษฐานของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุงนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นอาคารขนาดใหญ่ มีประตูทางเข้าด้านหน้าสามทางด้านหลังสองทาง โดยมีทิศหลักที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ไม่มีหน้าต่างหรือช่องแสงแบบ

เดียวกับอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม หลังคาเป็นแบบลดชั้นเดียวหน้า - หลัง จำนวนสองชั้น โดยไม่มีชายคาปีกนกเพราะไม่พบเสาพาไลทั้งสองข้างและผนังที่ย่อมไม่จำเป็นในการสร้างเพื่อกันแดดฝนสาด อาจมีเพียงแต่คันทวยเพื่อรับชายคาที่ยื่นออกมาไม่มาก

หลังคาลดชั้นด้านหน้าสอดคล้องกับมุขโถงตรงกลางซึ่งมีประตูทางเข้า คงเคยประดิษฐานพระพุทธรูปเอาไว้แบบที่เรียกว่ามุขเด็จ มีตัวอย่างสมบูรณ์ที่อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ ส่วนด้านหลังมีลักษณะพิเศษคือมีมุขยื่นออกมาเป็นห้องแคบสูงติดกับผนังสกัดหลัง ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนหลังคาลดชั้นของด้านหลังคลุมเอาส่วนบนของห้องนี้ไว้ ทำให้ชายคาด้านข้างต้องยื่นออกมาคลุมประตูทางเข้าที่หน้าห้องนี้ไว้เพื่อให้ระดับของไชราหน้าจั่วเสมอกัน ลักษณะเช่นเดียวกับอุโบสถวัดกษัตราธิราช

พระพุทธรูปประธานของอุโบสถมีลักษณะพิเศษคือเป็นพระพุทธรูปจำนวนสี่องค์ที่หันพระปฤษฎางค์เข้าหากันบนสิ่งก่อสร้างคล้ายปราสาทหรือมณฑป คล้ายพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดภูมิทร์ ไม่แน่ว่ายอดของปราสาทนี้จะมีความต่อเนื่องกับโครงสร้างของเครื่องบนที่เป็นไม้ขึ้นไปด้วยหรือไม่

ส่วนเครื่องลายของหรือส่วนประดับหน้าจั่วที่ไม่พบหลักฐาน คงประกอบด้วยข้อฟ้าใบระกาหางหงส์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อฟ้านั้นควรเป็นแบบสันคล้ายหยดน้ำ ไม่ยี่ดยาวและพลั่วสะบัดปลายเหมือนข้อฟ้าในสมัยหลังลงมา มีหลักฐานรูปแบบของข้อฟ้าแบบนี้ที่ซุ้มเรือนแก้วของพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศเมรุราย วัดไชยวัฒนารามซึ่งสร้างในปลายพุทธศตวรรษที่ 22 หน้าบันที่ควรจะเป็นเครื่องไม้เพราะไม่พบการก่ออิฐสูงขึ้นเหนือผนัง คงผุสลายไปเช่นกันไม่อาจสันนิษฐานถึงรูปแบบได้

อุโบสถของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีอายุการสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 22 จากรูปแบบของอาคารก่ออิฐทึบมีมุขโถง ใช้เสาแปดเหลี่ยม รวมถึงใบเสมาที่พบและมีรูปแบบพิเศษคือห้องหรือมุขทางด้านทิศตะวันตกที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หากพิจารณาพร้อมกับสิ่งก่อสร้างหลักภายในวัด คือปราสาทประธานและเจดีย์ทรงปราสาทยอดซึ่งได้ทำการวิเคราะห์และได้อายุที่สอดคล้องกัน เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์กันในด้านที่ตั้ง ที่อยู่บนแกนทิศหลัก รวมไปถึงข้อสังเกตเกี่ยวกับขนาดของอิฐที่มีความใกล้เคียงกับอิฐที่ใช้ก่อสร้างปราสาทประธานจึงอาจกำหนดอายุอุโบสถแห่งนี้ให้อยู่ในช่วงเดียวกันคือครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 ด้วย

วิเคราะห์และสันนิษฐานรูปแบบของวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง

วิหารตั้งอยู่ทางทิศใต้ของปรางค์ประธาน และอยู่ในแนวแกนเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง จึงควรเป็นงานก่อสร้างชุดเดียวกันตั้งแต่แรกแล้ว (ภาพที่ 265)

ภาพที่ 265 วิหารและเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุง ตั้งอยู่บนแนวแกนเดียวกัน

รูปแบบของวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุงอาจเทียบได้กับอาคารอุโบสถวิหารของอยุธยาที่มีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 23 จากการที่ยังไม่นิยมเจาะช่องหน้าต่างเป็นแถวเรียงกัน แต่มีการเจาะช่องหน้าต่างน้อยเพียงฝั่งละหนึ่งหรือสองบาน เช่น วิหารวัดพลับพลาชัย (ภาพที่ 266) วิหารวัดนก และวิหารวัดหลังคาดำ ซึ่งอาคารเหล่านี้ประกอบอยู่กับเจดีย์ที่มีอายุในสมัยอยุธยาตอนต้น⁶⁴ และ

⁶⁴ วัดพลับพลาชัยมีชื่อปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารว่าเป็นที่ตั้งทัพของเจ้าอ้ายพระยาที่จะเข้ามาต่อสู้ชิงราชสมบัติกับเจ้าพี่พระยาสอคล้องกับเจดีย์ประธานทรงระฆังฐานเตี้ยบ่งว่ามีอายุในสมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 เจดีย์ประธานของวัดหลังคาดำเป็นเจดีย์แปดเหลี่ยมคล้ายกับเจดีย์ประจำมณฑลฐานไพทีของปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะที่อาจกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 และเจดีย์ประธานวัดหลังคาขาวที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน ส่วนปรางค์ประธานของวัดนกกยังปรากฏลดหลาดย่นขึ้นบันไดที่มีอายุสมัยอยุธยาตอนต้น ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), 22 และ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 81-83, 152-153.

อาคารแบบนี้ยังพบมีอยู่ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนกลาง⁶⁵ รูปแบบของเสาที่เป็นเสากลม ยังไม่ใช่ เสาเหลี่ยมย่อมุมแบบที่เริ่มปรากฏตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา⁶⁶ แต่เป็นที่น่าเสียดาย ว่าเสาแต่ละต้นชำรุดหักพังจนไม่เหลือร่องรอยของบัวหัวเสาปรากฏให้เห็นแล้ว

ภาพที่ 266 วิหารวัดพลับพลาชัย อยุธยา

มีการเจาะช่องหน้าต่างด้านละบานลักษณะคล้ายคลึงกับวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง

มุขโถงยื่นออกมากลางผนังสกัดหน้า - หลังเป็นแบบอย่างที่มีอยู่แล้วในครั้งแรกของ พุทธศตวรรษที่ 21 เช่นที่อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ⁶⁷ มุขโถงนี้คงเคยใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปมาก่อน ด้วยเช่นเดียวกับอุโบสถ เสาที่รองรับเครื่องบนหลังคาของมุขโถงเป็นเสากลมเช่นเดียวกันกับเสา ร่วมใน จึงควรเป็นงานก่อสร้างคราวเดียวกัน แต่ไม่พบเสาพาไลด้านข้างผนังทำให้สันนิษฐานได้ว่าไม่มีชายคาลาดลงด้านข้างตามยาว คงเป็นเพราะทำผนังทึบและเจาะหน้าต่างเพียงฝั่งละบาน จึงไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับแดดหรือฝนสาด ส่วนเครื่องมุงหลังคาเชื่อว่าคงเป็นกระเบื้องกาบกล้วยหรือ กระเบื้องกาบ เช่นเดียวกับอุโบสถ ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีรายงานการพบกระเบื้องมุงหลังคาชนิดอื่นๆ จากภายในบริเวณวัดเลย

⁶⁵ ประยูร อุลุชาฎะ, “วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร,” 86.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 100.

⁶⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 122-123.

ส่วนสันนิษฐานเกี่ยวกับเครื่องบนของวิหาร เชื่อว่าอาจเป็นหลังคาคล้ายทรงโรง คือมี ชายคาสี่มุมลาดขึ้นไปบรรจบกัน แต่ในกรณีของวิหารหลังนี้พบว่า มีมุขโถงหน้า - หลัง ชายคาทั้งสองด้านจึงต้องยื่นมาคลุมมุขโถงนี้ไว้ และด้านข้างไม่มีเสาดำเนิน ชายคาด้านยาวจึงยื่นออกมาสั้นๆ อาจมีคันทวยรับ ดังนั้นก็จะคล้ายกันกับรูปแบบสันนิษฐานหลังคาของอุโบสถด้วย

จากรูปแบบดังที่กล่าวมา อาจกำหนดอายุของวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุงไว้กว้างๆ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ซึ่งเห็นได้ว่าข้อมูลจากการวิเคราะห์รูปแบบของวิหารเพียงอย่างเดียวอาจไม่สามารถระบุระยะเวลาที่ค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับวิหารหลังนี้ได้ จึงต้องใช้ข้อมูลอื่นเข้ามาช่วยในการวิเคราะห์ด้วย

เมื่อพิจารณาจากที่ตั้งของวิหารที่สัมพันธ์กับเจดีย์ทรงระฆังอันวางตัวเป็นแนวแกนทิศตะวันออก - ตะวันตก แสดงว่าสิ่งก่อสร้างทั้งสองจะต้องได้รับการออกแบบสร้างขึ้นในคราวเดียวกัน หรืออย่างน้อยต้องมีความสัมพันธ์กันในฐานะสิ่งก่อสร้างที่รวมอยู่ในแกนทิศเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์เจดีย์ทรงระฆังในบทที่ 5 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้วว่า เจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีรูปแบบที่อาจกำหนดอายุได้จนถึงช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งก็ตรงกันกับช่วงเวลาที่กำหนดอายุวิหารเอาไว้เบื้องต้นคือพุทธศตวรรษที่ 21 - 22

เมื่อประมวลข้อมูลจากการวิเคราะห์เจดีย์ทรงระฆังร่วมกับที่ตั้งและรูปแบบของวิหารแล้ว อาจกล่าวได้ว่าวิหารของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีอายุการสร้างในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

1. วิเคราะห์เกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งฐานชุกชีในวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง

เมื่อได้ทำการวิเคราะห์กำหนดอายุของตัวอาคารวิหารแล้ว ยังคงมีประเด็นน่าสนใจเกี่ยวกับวิหารของวัดวรเชตุเทพบำรุงอีก คือลักษณะที่ตั้งของฐานชุกชีดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่ามีความแปลกแตกต่างไปจากฐานชุกชีของอาคารวิหารอุโบสถโดยทั่วไป

ฐานชุกชีของวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุงเป็นฐานก่ออิฐเรียบคล้ายฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก เยื้องไปทางทิศใต้จนเกือบชิดติดผนังด้านนั้น (ภาพที่ 267) พื้นที่ที่เหลือส่วนใหญ่จึงอยู่ระหว่างฐานชุกชีกับผนังด้านทิศเหนือ จากรายงานการดำเนินการทางโบราณคดีพบว่าบนฐานชุกชีใหญ่ยังมีฐานชุกชีขนาดเล็กที่ประดิษฐาน

พระพุทธรูปอีกหลายฐานตั้งอยู่แต่มีสภาพเสียหายจนไม่อาจทราบจำนวนได้⁶⁸ หลังจากผ่านการบูรณะแล้วยังไม่สามารถสันนิษฐานถึงรูปแบบที่สมบูรณ์ได้เลย

เป็นระเบียบอันกล่าวได้ว่าเคร่งครัด ที่อุโบสถหรือวิหารในงานช่างไทยจะต้องจัดวางฐานชุกชีที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานให้หันพระพักตร์ไปทางเดียวกับผนังด้านสกัดหน้าและเยื้องไปทางผนังสกัดหลังมากกว่า ดังนี้ พื้นที่ใช้งานภายในอาคารหรือพื้นที่ว่างย่อมเหลืระหว่างจากชุกชีถึงผนังสกัดหน้า กรอบของพื้นที่ใช้งานทางศาสนาจึงเป็นแนวยาวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยมีด้านสกัดหน้าเป็นจุดเริ่มต้น และด้านสกัดหลังเป็นที่สิ้นสุด แม้ว่าจะได้พบฐานชุกชีขนาดเล็กที่วางอยู่เรียงรายกันข้างผนังด้านยาว แต่ก็ไม่ได้ถือความสำคัญเหมือนหมู่พระพุทธรูปประธานภายในมณฑลหลักของอุโบสถหรือวิหารนั้น

วิหารของวัดวรเชตุเทพบารูจึงดูเหมือนว่าเป็นการใช้ผนังด้านยาวฝั่งทิศใต้แทนที่ผนังสกัดหลัง และใช้พื้นที่ด้านหน้าระหว่างฐานชุกชีกับผนังด้านยาวฝั่งทิศเหนือเป็นพื้นที่ใช้งาน ซึ่งหากมองในแง่ของสัดส่วนแล้ว จะพบว่าวิหารแห่งนี้มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ด้านกว้างมีระยะเกือบเท่าด้านยาว แม้ว่าฐานชุกชีจะวางอยู่ขวางกับแนวแกนหลักตามระเบียบของอุโบสถวิหารทั่วไปแต่ก็ยังมีพื้นที่ใช้งานค่อนข้างมาก

ภาพที่ 267 ฐานชุกชีภายในวิหารวัดวรเชตุเทพบารู

มีลักษณะแปลกที่ตำแหน่งอยู่ชิดไปทางผนังด้านทิศใต้ขนานกับด้านยาวของอาคาร ทำให้หมู่พระพุทธรูปที่เคยประดิษฐานอยู่หันไปทางทิศเหนือ

ไม่อาจทราบสาเหตุแท้จริงในการจัดวางตำแหน่งของฐานชุกชีในวิหารนี้ได้เลย และก็ไม่เคยพบรูปแบบเช่นนี้มาก่อนในอุโบสถวิหารสมัยอยุธยา แต่จากหลักฐานที่เหลืออยู่อาจมีแนวทางสันนิษฐานได้บ้างว่า แต่เดิมวิหารแห่งนี้คงจะเคยมีตำแหน่งของฐานชุกชีตามแบบแผนทั่วไป คือวางเอาไว้ชิดกับผนังด้านสกัดหลังทางทิศตะวันตก เนื่องจากรูปแบบของอาคารเองเป็นไปตามรูปแบบของอาคารสมัยอยุธยาโดยทั่วไปด้วย ต่อมาคงจะได้มีการเปลี่ยนแปลงฐานชุกชีโดยรื้อของเดิมออกจนไม่เหลือร่องรอย แล้วจึงสร้างขึ้นใหม่ในตำแหน่งที่เห็นในปัจจุบัน

อีกแนวทางหนึ่งที่อาจสันนิษฐานได้ คือฐานชุกชีที่มีขนาดยาวและวางขนานกับผนังด้านยาวเช่นนี้ทำให้นึกไปถึงการประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ซึ่งจะต้องออกแบบให้องค์พระพุทธรูปเหยียดยาว จึงต้องวางตำแหน่งให้ขนานกับความยาวของอาคารไปด้วย หากว่าพระพุทธรูปประธานของวิหารเคยเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์มาก่อน องค์พระก็ต้องประทับนอนตะแคงขวาตามคติที่พระพุทธรูปจะต้องประทับในท่าสรีระไสยาสน์ชิดกับผนังด้านทิศใต้ฝั่งใน ทำให้ผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ พระเศียรหันไปทางทิศตะวันออกและพระบาทชี้ไปทางทิศตะวันตก ซึ่งเป็นแนวความคิดการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ที่สื่อถึงอิริยาบถหนึ่งของพระพุทธรูปเจ้าขณะยังมีพระชนม์ชีพอยู่⁶⁹ อย่างไรก็ตามร่องรอยหลักฐานที่พอจะบ่งได้ถึงรูปแบบของพระพุทธรูปไสยาสน์ของวิหารนี้ไม่หลงเหลืออยู่เลยนอกจากสัดส่วนของฐานชุกชีเท่านั้น

หรือหากว่าฐานชุกชีของวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุงมิได้ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ แต่เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งตามแบบที่พบทั่วไป ก็ได้พบตัวอย่างฐานชุกชีที่วางตำแหน่งคล้ายกันอย่างน้อยอีกหนึ่งแห่ง คือที่อุโบสถวัดวงศมุลวิหาร ปัจจุบันอยู่ภายในพื้นที่กรมอุทกหารเรือ กรุงเทพมหานคร

วัดวงศมุลวิหารสร้างขึ้นโดยกรมขุนนิเบศร์บวร ราชวรกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อุโบสถวางตัวในแนวยาวตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก ทว่าฐานชุกชีกลับตั้งอยู่ชิดผนังด้านยาวฝั่งทิศใต้ (ภาพที่ 268) องค์พระพุทธรูปประธานปางมารวิชัยจึงหันไปทางทิศเหนือ ขวางกับแนวแกนของอุโบสถ มีหลักฐานว่าเดิมพระพุทธรูปประธานนี้ประดิษฐานอยู่ชิดผนังด้านสกัดทิศตะวันตกเช่นเดียวกับตำแหน่งของชุกชีภายในอุโบสถทั่วไป ต่อมากรมขุนนิเบศร์บวรทรงประชวรป่วยและเชื่อกันว่ามีสาเหตุมาจากการที่พระพุทธรูปประธานหันหน้าเข้าหาดำหนักของ

⁶⁹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “กำแพงเพชรกับสุโขทัยอันไม่เหมือนกัน” ใน หาพระ หาเจ้า (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 55-56.

พระองค์ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอุโบสถนี้ จึงโปรดให้ย้ายฐานชุกชีจากเดิมที่ตั้งอยู่ชิดผนัง สักัดด้านตะวันตกมาอยู่ผนังด้านยาวทิศใต้ ทำให้อาคารเปลี่ยนไปเป็นหันหน้าทางทิศเหนือตาม ตำแหน่งของพระพุทธรูปประธาน⁷⁰

ภาพที่ 268 ฐานชุกชีของอุโบสถวัดวงศมุลวิหาร กรุงเทพมหานคร
วัดแห่งนี้สร้างราวสมัยรัชกาลที่ 4 มีพระพุทธรูปประธานตั้งอยู่ชิดทางผนังด้านยาวทิศใต้ เป็นการ ย้ายมาจากตำแหน่งเดิมที่ผนังด้านสัักัดทิศตะวันตก

ในกรณีของวัดวงศมุลวิหารนี้เป็นการย้ายตำแหน่งของฐานชุกชีที่ไม่เป็นไปตามคติหรือ แม้แต่แบบแผนทางช่างใดๆเลย แต่มีการบันทึกถึงสาเหตุเอาไว้ทำให้ทราบถึงสาเหตุที่มีลักษณะ แปลกเช่นนั้น ในขณะที่กรณีของวิหารวัดวรเชตุเทพบารู้งไม่มีหลักฐานใดๆพอเพียงที่จะยืนยันถึง การสร้างชุกชีในตำแหน่งดังกล่าวได้เลย ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับลักษณะพิเศษของฐานชุกชีวิหาร วัดวรเชตุเทพบารู้งตามหลักฐานที่ชวนให้คิดไปได้จึงสามารถสรุปออกมาได้ทั้งหมดเป็นสาม ประเด็น คือ

1.1 ฐานชุกชีเดิมในสมัยแรกสร้างเคยตั้งอยู่ทางผนังสัักัดทิศตะวันตก อันสัมพันธ์ กับแนวแกนทิศและสิ่งก่อสร้างรวมของวิหารคือเจดีย์ทรงระฆัง ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงโดยย้าย ตำแหน่งของฐานชุกชีมาเป็นอย่างที่เห็นในปัจจุบันโดยเหตุผลบางประการที่ไม่อาจสืบทราบได้

⁷⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), เขียนวังฝั่งธนชุมชนชาวลพบุรี (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), 119-120.

1.2 ฐานชุกชีมีตำแหน่งที่ตั้งดังที่เห็นอยู่แล้ว โดยจากขนาดและสัดส่วนอาจจะเคยเป็นฐานของพระพุทธรูปไสยาสน์ แต่ได้พังทลายจนไม่เหลือหลักฐานแล้ว

1.3 ฐานชุกชีตั้งอยู่ในตำแหน่งนี้ตั้งแต่สมัยแรกสร้าง โดยประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งแบบธรรมดาที่พบทั่วไป แต่ไม่อาจทราบสาเหตุในการออกแบบสร้างได้

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับทิศการหันหน้าของพระพุทธรูปภายในวิหารและอุโบสถว่าอาจสัมพันธ์กัน เนื่องจากพระพุทธรูปประธานในอาคารทั้งสองต่างก็มีตำแหน่งที่หันเข้าสู่ปราสาทประธานเป็นหลักทั้งสิ้น จึงอาจเป็นไปได้ว่าระยะเวลาที่มีการสร้างหรือเปลี่ยนแปลงตำแหน่งของฐานชุกชีภายในวิหารคงจะมีความใกล้เคียงกันด้วย

สรุป

อาคารแบบประเพณีของอยุธยาที่มีหลักฐานให้สืบค้นถึงรูปแบบได้ตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมาเป็นอย่างเร็ว เนื่องจากการซ่อมสร้างปฏิสังขรณ์ย่อมมีอยู่ตลอดการใช้งานอันยาวนานในสมัยอยุธยา รูปแบบดั้งเดิมในสมัยแรกสร้างจึงไม่อาจกล่าวถึงได้ชัดเจน ในขณะที่อุโบสถวิหารที่ถูกสร้างตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมายังคงสภาพสมัยแรกสร้างไว้เป็นแบบอย่างให้ศึกษาได้พอสมควรเพราะระยะการสร้างและทิ้งร้างไม่ห่างกันมากนัก

ก่อนหน้าวิทยาการด้านโครงสร้างอาคารจากชาวตะวันตกจะแพร่หลายเข้ามายังอย่างแท้จริง อาคารอุโบสถวิหารของอยุธยายังคงใช้กรรมวิธีการสร้างที่สืบทอดมาแต่โบราณ คือใช้เสารองรับน้ำหนักเครื่องบนเป็นหลักร่วมกับผนัง ทำให้การก่อผนังต้องมีข้อจำกัดในการเจาะช่องแสงหรือหน้าต่าง จนกระทั่งเริ่มมีพัฒนาการขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายทำให้สามารถสร้างอาคารที่เจาะหน้าต่างได้ เช่นนี้แล้ว รูปแบบและโครงสร้างต่างๆของอุโบสถและวิหารของวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงสามารถกำหนดอายุการสร้างให้ไม่ต่ำลงมาจากช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 หากไม่นับงานซ่อมแซมที่ย่อมจะต้องมีขึ้นเพื่อบำรุงรักษาสภาพของศาสนสถานเอาไว้ในขณะที่ยังใช้งาน

อุโบสถเป็นอาคารแบบพิเศษที่มีการสร้างห้องหรือมุขเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปแยกออกมาต่างหากทางด้านหลัง โครงสร้างทั่วไปแม้จะคล้ายกับอาคารของอยุธยาในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 23 แต่ก็มีร่องรอยงานประดับแบบล้านนาคือมังกรหรือตัวลวงปูนปั้น รวมทั้งมณฑปพระพุทธรูปสี่ทิศที่ได้แบบอย่างมาจากศิลปะพม่าและผ่านมาทางล้านนาคือด้วยเช่นกัน อิทธิพลจากล้านนาเช่นนี้สัมพันธ์กับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่บ่งว่าอยุธยารับเอาอิทธิพลทางวัฒนธรรมล้านนาอย่างต่อเนื่องจากช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 22

วิหารมีลักษณะแปลกคือตำแหน่งที่ตั้งฐานชุกชีไม่สัมพันธ์กับแกนทิศของอาคารที่วางตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก แต่ฐานชุกชีกลับวางตามแนวทิศเหนือ - ใต้ ซึ่งอาจสันนิษฐานได้

ว่าอาจมีการเปลี่ยนย้ายในสมัยหลังจากการสร้างหรืออาจเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป
ไสยาสน์ที่ต้องออกแบบให้ชุกชีวางตัวในลักษณะดังกล่าว

จากการวิเคราะห์หลักฐานและเปรียบเทียบกับอาคารแบบประเพณีของอยุธยา
แล้ว เชื่อว่าอุโบสถและวิหารของวัดวรเชตุเทพบำรุงคงสร้างขึ้นต่างสมัยแต่ไม่ห่างกันมากนัก
กล่าวคือ

วิหาร อาจสร้างขึ้นก่อนในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษ
ที่ 22 ด้วยรูปแบบและที่ตั้งบนแกนทิศเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง สิ่งก่อสร้างทั้งสองคงเป็นกลุ่ม
สิ่งก่อสร้างที่มีมาก่อนอาคารอื่นๆภายในวัด

อุโบสถ น่าจะสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นเดียวกับสิ่งก่อสร้าง
หลักของวัดคือปรางค์ประธาน เพราะมีตำแหน่งที่ตั้งอันสัมพันธ์และรูปแบบทางสถาปัตยกรรม
สามารถกำหนดอายุอยู่ในระยะเวลาเดียวกัน

แม้ว่าข้อมูลในการวิเคราะห์ที่ได้จากอุโบสถและวิหารของวัดวรเชตุเทพบำรุง
จะมีอยู่ค่อนข้างน้อย แต่ก็ยังเป็นหลักฐานที่สนับสนุนอายุสมัยของการสร้างและซ่อม
โบราณสถานแห่งนี้ รวมทั้งความสัมพันธ์กับงานช่างทั้งจากภายในและภายนอก
กรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี

บทที่ 7

วิเคราะห์สิ่งก่อสร้างและหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆของวัดวรเชตุเทพบำรุง

นอกเหนือไปจากสิ่งก่อสร้างหลักคือปรางค์ประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอด เจดีย์ทรงระฆัง อุโบสถและวิหารแล้ว ยังมีหลักฐานสิ่งก่อสร้างอื่นๆที่รวมอยู่ภายในบริเวณวัด รวมไปถึงโบราณวัตถุที่พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดีและบางส่วนยังคงถูกทิ้งอยู่ภายในเขตโบราณสถาน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้เป็นสิ่งที่ละทิ้งเสียมิได้ เนื่องจากสามารถนำมาตีความในด้านอื่นๆ หรือสนับสนุนการวิเคราะห์สิ่งก่อสร้างหลักได้ นอกเหนือไปจากข้อมูลจากตัวของอาคารนั้นๆ เอง

สิ่งก่อสร้างอื่นๆประกอบไปด้วยเจดีย์รายทรงระฆัง กำแพงแก้ว ซุ้มประตู และโบราณวัตถุที่ได้จากการดำเนินงานทางโบราณคดีภายในวัดวรเชตุเทพบำรุงระหว่างปี พ.ศ.2539 ซึ่งล้วนเป็นหลักฐานที่มีความน่าสนใจทั้งสิ้น

สิ่งก่อสร้างเบ็ดเตล็ดที่อยู่ภายในวัดวรเชตุเทพบำรุง

1. เจดีย์รายทรงระฆังที่สร้างครอบเจดีย์ในผังย่อมุม

เจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็กตั้งอยู่ทางทิศเหนือของปรางค์ประธานและทางทิศตะวันออกของเจดีย์ทรงปราสาท เดิมชำรุดหักพังลงมาตั้งแต่ชุดรองรับองค์ระฆังขึ้นไปถึงยอด¹ และคงได้รับการบูรณะโดยยกเอาส่วนประกอบขึ้นไปติดตั้งใหม่จนมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ดังที่เห็นในปัจจุบัน

ส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วยฐานล่างเป็นฐานบัวในผังแปดเหลี่ยม ที่ส่วนฐานนี้มีร่องรอยการพังทลาย ทำให้เห็นฐานของเจดีย์องค์เดิมที่เป็นฐานบัวในผังย่อมุมไม้ยี่สิบที่ถูกก่อหุ้มไว้ภายใน เหนือขึ้นไปเป็นฐานเชิงกลมที่บูรณะขึ้นใหม่ต่อด้านฐานบัวในผังกลมเช่นกัน ชุดรองรับองค์ระฆังเป็นมาลัยเถาหรือลูกแก้วเรียงซ้อนกันสามชั้น บัวปากระฆัง องค์ระฆัง บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยม แกนปล้องไฉนไม่มีเสาหนานประดับ รองรับยอดทรงกรวยคือปล้องไฉนและปลีที่หักหายไปแล้ว และด้วยขนาดเล็ก ทำให้ทรวดทรงของเจดีย์องค์นี้ค่อนข้างเพรียวอย่างเห็นได้ชัด เมื่อเทียบกับเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ทางทิศตะวันตกของวิหาร (ภาพที่ 269)

¹ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), 8 และดูภาพที่ 82.

จากการดำเนินงานทางโบราณคดีพบว่าส่วนฐานในผังแปดเหลี่ยมเป็นฐานของเจดีย์ทรงระฆังด้านบนที่ก่อครอบเจดีย์ในผังย่อมุมเอาไว้² ดังนั้น เจดีย์องค์นี้จึงมีอายุการสร้างและซ่อมอย่างน้อยสองสมัยในอดีต

ภาพที่ 269 เจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็ก วัดวรเชตุเทพบำรุง

รูปทรงที่ผอมเพรียวบ่งว่าเป็นงานในสมัยอยุธยาตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 23 ส่วนฐานในผังแปดเหลี่ยมชำรุดเผยให้เห็นว่าเจดีย์ทรงระฆังองค์นี้ได้สร้างครอบทับเจดีย์องค์เก่าเอาไว้ภายใน

ได้กล่าวเป็นหัวข้อหลักเกี่ยวกับเจดีย์ทรงระฆังในบทที่ 5 มาแล้วว่า เจดีย์แบบนี้ได้มีการสร้างในศิลปะอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-20 โดยในระยะแรกนั้นนิยมใช้เป็นเจดีย์ประธานแบบหนึ่ง มีขนาดใหญ่ ฐานเตี้ย แต่ก็มีระเบียบร่วมกันคือชุดรองรับองค์ระฆังแบบ “มาลัยเถา” ที่มีความเกี่ยวข้องกับ “บัวกลา” ของเจดีย์ทรงระฆังของสุโขทัยด้วย เจดีย์ทรงระฆังยังสร้างกันต่อมาในสมัยอยุธยาตอนกลาง พุทธศตวรรษที่ 21-22 โดยบางองค์ยังมีฐานะเป็นประธานของวัด

² เรื่องเดียวกัน, 15.

ในขณะที่เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 23 สมัยอยุธยาตอนปลาย เกิดเปลี่ยนแปลงรูปแบบและคตินิยมให้เป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กและมีฐานเป็นเจดีย์รายภายในวัดแทน³

ถึงแม้ว่าจะมีขนาดเล็กและรูปทรงเพรียวผอมกว่า แต่ระเบียบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงระฆังในสมัยอยุธยาตอนปลายไม่เปลี่ยนไปจากที่เคยมีในช่วงสองศตวรรษก่อนหน้านี้มากนักเว้นแต่รายละเอียดบางอย่างที่แทรกเสริมเข้ามา โดยส่วนฐานในผังกลมเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายหรืออาจมีการประดับลวดบัวลูกแก้วอกไก่ มาลัยเถายังคงสร้างเป็นชุดรองรับองค์ระฆังอยู่ บัวปากระฆัง องค์ระฆัง บัลลังก์ซึ่งบางครั้งเปลี่ยนจากผังสี่เหลี่ยมมาเป็นผังก่อมนุม แกนปล้องไฉน ปล้องไฉนและปลีในทรงกรวยแหลม

เจดีย์ทรงระฆังที่อาจกำหนดอายุได้ค่อนข้างชัดเจนว่าอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ เจดีย์รายทรงระฆังทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกระเป๋ียงคด วัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 200) ตาม

ภาพที่ 200 เจดีย์รายทรงระฆังทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดไชยวัฒนาราม

³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 72 - 74.

หลักฐานเอกสารกล่าวว่าวัดไชยวัฒนารามสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2173⁴ มีแผนผังหลักคือปรางค์
ประธานที่ล้อมรอบด้วยระเบียงคด มีเมรุทิศเมรุรายประจำมุมและด้าน ส่วนอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศ
ตะวันออกเป็นแนวแกนเดียวกับปรางค์ประธาน เจดีย์องค์ดังกล่าวสร้างขึ้นนอกเหนือแผนผังหลัก
ที่วางไว้อย่างเป็นระเบียบในสมัยแรกสร้าง จึงควรสร้างขึ้นหลังจากการสร้างวัดในปลาย
พุทธศตวรรษที่ 22 ลงมาแล้ว ซึ่งเมื่อพิจารณาจากรูปแบบที่วิวัฒนาการจนมีรูปทรงสูงเพียว
สอดคล้องกับตำแหน่งที่ตั้งนอกผังหลักของวัด เจดีย์องค์นี้จึงอาจสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23
แล้ว และยังมีเจดีย์ทรงระฆังที่คงมีรูปแบบและอายุสมัยใกล้เคียงกัน เช่น เจดีย์รายทรงระฆังทาง
ทิศเหนืออุโบสถวัดพุทไธสวรรย์ อโยธยา⁵ (ภาพที่ 270)

ภาพที่ 270 เจดีย์รายทรงระฆังทางทิศตะวันตกนอกกระเปียงคด วัดพุทไธสวรรย์

⁴ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 182.

⁵ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย วัดพุทไธสวรรย์ยังเป็นวัดสำคัญที่ใช้ประกอบพระราชพิธีในบางครั้ง เช่น งานพระศพกรมหลวงโยธาเทพในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ปี พ.ศ.2278 ดู พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 114.

ลักษณะพิเศษของเจดีย์รายทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบำรุงคือการสร้างฐานเชิงในผังแปดเหลี่ยม เข้าใจว่าเพื่อให้สามารถครอบเอาเจดีย์องค์เดิมซึ่งอยู่ในผังย่อมุมเอาไว้ได้นอกจากนั้นก็มีรูปแบบที่เปรียบเทียบได้กับเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย บางองค์ที่ได้กล่าวมา

ส่วนเจดีย์องค์ภายในเหลือเพียงส่วนฐานด้านทิศใต้ที่เผยออกมาจากความชำรุดของฐานแปดเหลี่ยมขององค์นอก เป็นฐานบัวในผังย่อมุมหรือเพิ่มมุมไม้ยี่สิบ (ภาพที่ 271) เจดีย์ที่ใช้ฐานเช่นนี้เป็นฐานรองรับองค์เจดีย์มีอยู่ด้วยกันหลายแบบ ได้แก่ เจดีย์ทรงปรางค์ เจดีย์ทรงปราสาทยอด เจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมและเจดีย์ทรงเครื่อง⁶ แต่ก็ไม่อาจสันนิษฐานได้ชัดเจนว่าจะเป็นเจดีย์แบบใด พิจารณาได้เพียงแผนผังที่ยังมีมุมประธานใหญ่กว่ามุมย่อยเล็กน้อยซึ่งเป็นลักษณะที่ไม่เก่าไปกว่าช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ขึ้นไป⁷ ซึ่งเมื่อเทียบกับแผนผังการย่อมุมหรือเพิ่มมุมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดภายในวัด ก็พบว่ามีผังแบบที่มุมประธานมีขนาดไล่เลี่ยกับมุมย่อยคล้ายคลึงกัน แต่ก็คงสร้างหลังจากสิ่งก่อสร้างหลักภายในวัดในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมาแล้วเพราะตำแหน่งที่ตั้งแทรกอยู่ในแผนผังหลักไม่สมมาตรกับอาคารใดๆ

ภาพที่ 271 ส่วนฐานของเจดีย์รายทรงระฆังที่ชำรุดเผยให้เห็นว่าสร้างครอบทับลงไปบนเจดีย์องค์เดิมที่มีฐานย่อมุม

⁶ ดูความเกี่ยวข้องระหว่างเจดีย์แบบต่างๆ เหล่านี้ในศิลปะอยุธยาได้ ใน สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิจิตร, 2541), 30-94.

⁷ เรืองเดียวกัน, 69, 79, 83.

อายุของเจดีย์องค์ภายในจึงอาจตกอยู่ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 อันเป็นข้อสนับสนุนอายุของเจดีย์ทรงระฆังองค์ที่สร้างครอบว่าจะต้องมีอายุต่ำกว่าจากนั้นอีก ซึ่งก็ควรตกอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 23

สรุปแล้วเจดีย์รายองค์นี้มีอายุการสร้างและซ่อมสองสมัย คือ

สมัยแรก ในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นเจดีย์ที่อยู่ในผังย่อมุมหรือเพิ่มมุม ซึ่งอาจเป็นเจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ทรงปราสาทยอด เจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมหรือเจดีย์ทรงเครื่องก็ได้ มุมประธานที่ยังมีขนาดใหญ่กว่ามุมย่อยเล็กน้อยทำให้สามารถกำหนดอายุได้ในระยะนั้น

สมัยที่สอง มีการสร้างเจดีย์ทรงระฆังครอบทับ โดยสร้างฐานในผังแปดเหลี่ยมรองรับองค์เจดีย์ขึ้นไป จากรูปแบบที่เป็นเจดีย์ทรงระฆังสูงเพียว กำหนดอายุได้ในพุทธศตวรรษที่ 23

2. ร่องรอยของเจดีย์แปดเหลี่ยม : บทวิเคราะห์จากการบอกเล่า

จากรายงานการขุดค้น-ขุดแต่งระบุว่าแต่เดิมบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธานเคยมีเจดีย์แปดเหลี่ยมอยู่จำนวนหนึ่งองค์ แต่ถูกไถเคลื่อนจนหมดสภาพไปตั้งแต่ก่อนการการเข้ามาดำเนินงานทางโบราณคดี และเมื่อทำการขุดค้นก็ได้พบพระพิมพ์ขนาดเล็กราว 4-5 องค์ที่บริเวณรากฐานที่กลายเป็นพื้นดินไปหมดแล้ว⁸ เนื่องจากไม่ใช่ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ (ในรายงานขุดค้น-ขุดแต่ง กล่าวเพียงว่าเป็นคำบอกเล่า) จึงไม่อาจสันนิษฐานเกี่ยวกับขนาดรูปแบบหรือรูปทรงของเจดีย์องค์นี้โดยละเอียดได้ เนื่องจากไม่เหลือหลักฐานใดๆแม้รูปถ่ายเก่าของเจดีย์อยู่เลย แต่ข้อมูลที่มีความสำคัญที่อาจนำมาวิเคราะห์เกี่ยวกับวัดวรมหาเจดีย์แห่งนี้ได้ คือ “คำบอกเล่า” ที่ “ยืนยันได้ว่า” เจดีย์องค์ดังกล่าวเป็น “เจดีย์แปดเหลี่ยม” ซึ่งแม้จะไม่ทราบถึงรูปแบบแท้จริง แต่รูปทรงของเจดีย์อย่างคร่าวๆที่จดจำกันได้ว่าเป็นเจดีย์แปดเหลี่ยมนั้น เป็นหลักฐานที่อาจเชื่อมโยงกับโบราณสถานแห่งอื่นๆได้ด้วย

เจดีย์แปดเหลี่ยมได้รับความนิยมสร้างกันมาตั้งแต่ก่อนหน้าสมัยอยุธยาเล็กน้อย จนถึงในศิลปะอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นต้นมา มีทั้งที่สร้างเป็นประธานของวัดและสร้างเป็นเจดีย์รายประจำมุมหรือทิศภายในวัดขนาดใหญ่ ที่อาจกำหนดอายุได้ชัดเจน คือเจดีย์แปดเหลี่ยมประจำมุมบนฐานไพทีปราสาทประธานวัดราชบูรณะ ซึ่งคงสร้างพร้อมการสถาปนาวัด

ในปี พ.ศ.1967⁹ นอกจากนั้นยังคงมีการสร้างกันต่อมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนกลางด้วย¹⁰ แต่ได้ลดความนิยมลงอย่างรวดเร็ว

อาณาบริเวณใกล้เคียงกับวัดวรเชตุเทพบำรุงมีเจดีย์แปดเหลี่ยมขนาดใหญ่อันเป็นประธานของวัดกระซ่าย ตั้งห่างออกไปทางทิศใต้กลางทุ่ง เจดีย์องค์นี้เคยได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นเจดีย์ในสมัยก่อนสมัยอยุธยาถึงอยุธยาตอนต้น¹¹ การสร้างเจดีย์แปดเหลี่ยมที่เคยมีอยู่ที่วัดวรเชตุเทพบำรุงอาจเกี่ยวข้องกับเจดีย์ประธานวัดกระซ่ายทางใดทางหนึ่ง หรืออาจมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันก็ได้ ข้อสันนิษฐานนี้อาจเชื่อมโยงกับการกำหนดอายุเจดีย์ทรงระฆังและวิหารที่อยู่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 อันเป็นช่วงก่อนการสร้างปราสาทประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอดและอุโบสถภายในวัด ซึ่งหมายความว่าเคยเป็นพื้นที่ใช้งานภายในวัดมาก่อน

อย่างไรก็ตามเมื่อตรวจสอบจากตำแหน่งที่ตั้งที่เคยเป็นเจดีย์แปดเหลี่ยมของวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้อาจกล่าวได้ว่าไม่มีความสัมพันธ์กับอาคารภายในวัดมากนัก ซึ่งคงเป็นเพียงเจดีย์รายที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นภายหลังงานก่อสร้างหลักของวัดแล้วก็ได้

3. กำแพงแก้ว

แนวกำแพงล้อมรอบบริเวณวัดที่มีสิ่งก่อสร้างทั้งหมด โดยมีแนวหักเหี่ยงตามตำแหน่งของอาคารภายในโบราณสถาน ปัจจุบันมีสภาพพังทลายลงมาเกือบทั้งหมดแต่ก็ยังเหลือแนวฐานกำแพงโดยตลอด

กำแพงแก้วของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีร่องรอยการก่อเสริมความหนาออกมาจากเดิมมาก รวมทั้งแนวก่อเสริมนี้ยังมีการสร้างให้ยื่นออกมาจากเป็นระยะทั้งสี่ด้านของแนวกำแพง

การสร้างแนวกำแพงแก้วล้อมรอบเขตพุทธาวาสมีอยู่ในวัดที่สร้างขึ้นอย่างน้อยตั้งแต่สมัยสุโขทัย บางครั้งการสร้างกำแพงใช้เพื่อล้อมรอบเขตเจดีย์สถานเพื่อเน้นความสำคัญ อย่างไรก็ตามในบางวัดในสมัยสุโขทัยยังใช้เพียงคูน้ำล้อมรอบโดยไม่ปรากฏการสร้างกำแพงแก้ว จึงอาจกล่าวได้ว่ากำแพงแก้วมีจุดประสงค์การสร้างเพื่อบอกของเขตหรือแสดงความสำคัญภายในวัดนั่นเอง เช่นเดียวกับวัดของอยุธยาที่สร้างกำแพงล้อมรอบเพื่อแสดงขอบเขตของพุทธาวาสเป็นหลักไม่ว่ากำแพงจะสูงใหญ่หรือเตี้ยตามสัดส่วนของอาณาบริเวณและสิ่งก่อสร้างภายในวัด ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นมักตั้งอยู่ภายนอกกำแพงแก้วออกไป แต่จะเป็นบริเวณใดนั้นยังคงต้องรอการ

⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 81 - 82.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 48.

¹¹ ประยูร อุลุชาฎะ, สถาปัตยกรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516), 47.

ประมวลข้อมูลในการขุดค้นเพื่อหาร่องรอยของเขตที่อยู่อาศัยในบริเวณรอบๆ เขตพุทธาวาสของวัดในสมัยอยุธยาหลายแห่งเข้าประกอบกัน เนื่องจากเขตสังฆาวาสคงล้วนเป็นอาคารที่อยู่อาศัยที่สร้างจากเครื่องไม้เป็นสำคัญ เมื่อทิ้งร้างหรือชำรุดก็ผุพังสลายหายไปจนหมด

กำแพงแก้วของวัดในสมัยอยุธยาเป็นกำแพงแบบเรียบง่าย อาจประดับแนวคิ้วด้วยลวดบัวต่างๆ ที่มุมเป็นเสาซึ่งมีหัวเม็ดทรงมัทน์ หรือยอดเสาที่ทำเป็นชั้นซ้อนเรียวแหลมคล้ายมณฑป เช่นวัดมหาธาตุ อยุธยา แม้ว่าที่วัดวรเชตุเทพบำรุงจะอยู่ในสภาพที่ชำรุดแต่ก็ยังมีลักษณะดังกล่าวเช่นกัน

ข้อมูลที่น่าสนใจนอกเหนือไปจากรูปแบบของกำแพงแก้วของวัดวรเชตุเทพบำรุง อยู่ที่ร่องรอยของการก่อสร้างซ่อมแซมที่ต่างสมัยกัน อันจะสื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงหน้าที่การใช้งานภายในวัดก่อนการถูกทิ้งร้างไป

จากการขุดตรวจทางโบราณคดี พบว่ากำแพงแก้วที่เห็นในปัจจุบันเป็นกำแพงแก้วที่สร้างขึ้นเป็นสมัยที่สอง เนื่องจากได้พบรากของกำแพงแก้วที่เก่ากว่าถูกสร้างทับโดยกำแพงแก้วปัจจุบันอยู่ด้านบน รากฐานนี้เป็นบัวคว่ำหรือบัวเชิงกำแพงที่ถูกบัวเชิงของกำแพงแก้วปัจจุบันสร้างทับไว้และกลบฝังอยู่ใต้ดิน¹² (ภาพที่ 272) แนวรากกำแพงแก้วเดิมมีการเรียงอิฐอย่างเป็นระเบียบบ่งว่าเป็นงานก่อสร้างที่ประณีตซึ่งคงมีขึ้นพร้อมการก่อสร้างหลักของวัด ส่วนกำแพงแก้วที่สร้างทับเป็นงานก่อสร้างอย่างหยาบกว่า คือใช้อิฐขนาดไม่เท่ากันและบางครั้งแทรกด้วยแผ่นกระเบื้องเพื่อเสริมความหนาให้กับก้อนอิฐที่หนาบางไม่สม่ำเสมอ¹³

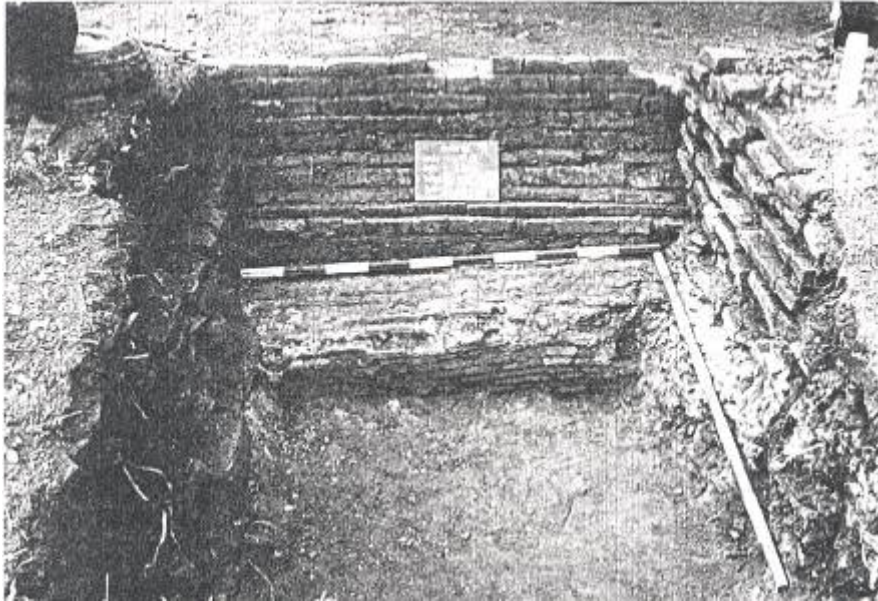
หลักฐานของการซ่อมสร้างแนวกำแพงแก้วทั้งสองสมัย ยืนยันอายุของวัดวรเชตุเทพบำรุงว่าคงมีการก่อสร้างขึ้นแล้วเป็นระยะเวลายาวนานพอที่จะเกิดความชำรุดและมีการซ่อมแซมแนวกำแพงแก้วใหม่ในสมัยอยุธยาด้วยกัน ทั้งนี้ ยังไม่นับรวมถึงแนวก่ออิฐเสริมความหนาของกำแพงที่เกิดขึ้นในช่วงสุดท้ายในการใช้งานภายในวัดก่อนการทิ้งร้าง

¹²

ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐี ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 30.

¹³

เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 272 กำแพงแก้วปัจจุบันที่สร้างทับลงไปบนฐานกำแพงแก้วเดิม พบจากการขุดค้น
(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 80)

4. ชุมประตู่

ส่วนชุมประตู่เท่าที่เหลือหลักฐานในปัจจุบันมีเพียงชุมเดียวที่ค่อนข้างสมบูรณ์ที่สุด คือชุมประตู่ทางทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นชุมที่ประกอบด้วยเสาโยมมูม มีลวดบัวเชิง-ลวดบัวรัดเกล้าประดับด้านล่างและบน สองข้างชุมที่ต่อกับกำแพงแก้วลดหลั่นลงมาเป็นลำดับ (ภาพที่ 273) ในการดำเนินงานทางโบราณคดีได้พบยอดวงโค้งของชุมที่หักพังลงมาด้วย

ภาพที่ 273 ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกฝั่งเหนือของวัดวรเชตุเทพบารุง

ซุ้มประตูแบบนี้ได้รับความนิยมสร้างกันในศิลปะอยุธยา โดยปรากฏขึ้นชัดเจนในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่นที่วัดไชยวัฒนาราม พ.ศ.2173¹⁴ (ภาพที่ 274) ซุ้มประตูของวัดมเหยงคณ์ ซึ่งคงสร้างขึ้นพร้อมกับการบูรณะครั้งใหญ่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พ.ศ.2254¹⁵ (ภาพที่ 275) เมื่อเชื่อมโยงเข้ากับข้อมูลเกี่ยวกับอายุสมัยการสร้างกำแพงแก้วแล้ว เชื่อว่าซุ้มประตูของวัดวรเชตุเทพบารุงจึงอาจสร้างขึ้นในราวสมัยอยุธยาตอนปลายเมื่อมีการสร้างกำแพงแก้วขึ้นใหม่

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 182 ซุ้มประตูของวัดไชยวัฒนารามอยู่ในสภาพชำรุด ยอดวงโค้งของซุ้มหักพังลงมาแล้ว แต่ยังมีปีกสองข้างของประตูที่เชื่อมกับกำแพงแก้วเป็นแบบเดียวกับที่พบในซุ้มประตูแบบนี้ทั่วไป จึงเชื่อว่าเป็นซุ้มแบบเดียวกัน.

¹⁵ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 233.

ภาพที่ 274 ซุ้มประตูทิศตะวันตก วัดไชยวัฒนาราม

ภาพที่ 275 ซุ้มประตูทิศตะวันตก วัดมเหยงคณ์

5. การก่ออิฐเพิ่มความหนากำแพงแก้ว : ปรางค์ค่ายวัดวรเชษฐ

ภาพที่ 276 แนวกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตกของวัดวรเชตุเทพบารุง เห็นได้ว่าการก่ออิฐเสริม

ภาพที่ 277 แนวอิฐก่อเป็นกระเปาะออกมาจากกำแพงแก้วคล้ายป้อมปราการ
คงสร้างขึ้นเพื่อการตั้งค่ายของพม่าในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ดังมีเอกสารรองรับ
ว่า “ค่ายวัดวรเชษฐ” เป็นค่ายพม่าที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอยุธยา

กำแพงแก้วของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีการก่ออิฐเสริมความหนาออกมาจากแนวเดิมอีกราว 1 เมตร (ภาพที่ 276) และมีกระเปาะยื่นออกมาจากแนวคล้ายป้อมปราการทั้งสี่ทิศของกำแพงแก้วในแต่ละด้าน (ภาพที่ 277) และในด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปรางค์ประธานยังมีการสร้างแนวกำแพงตึกขยายออกไปจากแนวกำแพงแก้วเดิมของด้านนั้น คล้ายกับต้องการเพิ่มเนื้อที่ภายในเขตกำแพงแก้วให้มากขึ้น จากการขุดแต่งพบว่าการก่อเสริมนี้ทำโดยรอบตลอดแนว โดยไม่มีการเตรียมรากฐานก่อนเหมือนกับกำแพงแก้วเดิม¹⁶ อาจหมายถึงการก่อขึ้นฉาบพูนโดยไม่มีการเตรียมหรือวางแผนใดๆ ไม่เคยพบว่ากำแพงแก้วของวัดใดๆที่จะมีความจำเป็นในการก่อเพิ่มให้หนาขึ้นเช่นนี้เลย จึงเชื่อว่าการขยายกำแพงแก้วให้หนานี้น่าจะมีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนหน้าที่ใช้งานของพื้นที่บริเวณวัดเป็นอย่างอื่นนอกเหนือจากศาสนสถาน

เมื่อตรวจสอบกับเอกสารประวัติศาสตร์จะพบว่า ในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง พ.ศ.2309 กองทัพของพม่าได้เข้าล้อมตัวเมืองกรุงศรีอยุธยาไว้ทุกด้าน โดยใช้เวลาดังล้อมนานนับปีกว่าที่จะสามารถตีกรุงศรีอยุธยาได้ หนึ่งในค่ายพม่าที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอยุธยาที่ถูกระบุไว้คือ “ค่ายวัดวรเชษฐ”¹⁷ ซึ่งตรงกับชื่อและตำแหน่งที่ตั้งของวัดวรเชตุเทพบำรุง ดังนั้น ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการก่อเสริมแนวกำแพงแก้วให้มีความหนามากขึ้นรวมทั้งการก่อกระเปาะคล้ายป้อมปราการออกมาทุกด้านของแนวกำแพงแก้วนั้น จึงสอดคล้องกับเอกสารที่กล่าวว่ากองทัพพม่าได้ใช้วัดนี้เป็นที่ตั้งค่ายเพื่อล้อมกรุงศรีอยุธยาทางด้านทิศตะวันตก

สาเหตุที่พม่าเลือกใช้วัดวรเชตุเทพบำรุงเป็นที่ตั้งค่ายเนื่องจากพม่ามียุทธวิธีที่จะตีกรุงศรีอยุธยาให้สำเร็จ โดยหลีกเลี่ยงข้อจำกัดที่เคยพบมาก่อนในฤดูน้ำหลากที่จะต้องทำให้ถอยทัพกลับ¹⁸ วัดวรเชตุเทพบำรุงสร้างขึ้นบนเนินขนาดใหญ่ที่เกิดจากการถมดินจนพ้นจากระดับน้ำในฤดูน้ำหลาก จึงเหมาะแก่การใช้เป็นสถานที่ตั้งค่ายทหารเพื่อตั้งมั่นเป็นเวลานานได้ แม้ในยามที่น้ำท่วมก็ตาม อีกทั้งยังอาจใช้ปรางค์ประธานที่สูงใหญ่สำหรับเป็นหอสังเกตการณ์ได้ด้วย ทั้งนี้ในเอกสารพงศาวดารยังกล่าวถึงค่ายพม่าที่กระจายอยู่ตามวัดเล็กวัดน้อยใกล้เคียงกับวัดวรเชตุเทพบำรุงอีกด้วย เช่น วัดกระซ่าย¹⁹

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 31.

¹⁷ “คำให้การชาวกรุงเก่า” และ “คำให้การของขุนหลวงหาวัด” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: คลังวิทยา, 2515), 193 และ 434.

¹⁸ ดู สุเนตร ชุตินธรานนท์, สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 (พ.ศ.2310) : ศึกษาจากพงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2544), 48-49.

¹⁹ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 255 ในฉบับเขียนว่า วัดกระซาย.

ในการใช้เป็นที่ตั้งค่ายพม่าคราวนั้น คงจะได้มีการเสริมแนวกำแพงแก้วให้มั่นคงขึ้น และก่อป้อมปราการเพื่อตั้งมั่นในการสู้รบ อิฐส่วนใหญ่ที่นำมาใช้สำหรับงานก่อสร้างคงจะได้จากการรื้ออาคารบางหลังภายในวัด รวมทั้งอิฐที่คงรื้อได้จากวัดอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง ดังที่รายงานการสำรวจของ น.ณ ปากน้ำได้กล่าวถึงวัดขนาดเล็กที่มีสภาพเหลือเพียงเนินดินมีเศษอิฐกระจัดกระจายจำนวนหลายแห่งในบริเวณทิศตะวันตกของอยุธยาใกล้เคียงกับวัดวรเชตุเทพบารู²⁰

หลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่าวัดวรเชตุเทพบารูเคยเป็นที่ตั้งของกองทัพ หรืออย่างน้อยก็มีความเกี่ยวข้องกับการสงครามในอดีต ได้แก่อาวุธชนิดต่างๆ ที่พบจากการขุดค้นขุดแต่งภายในวัด เช่นดาบเหล็ก ขวากเหล็ก เป็นต้น²¹

6. องค์ระฆังขนาดเล็กของเจดีย์ที่ถูกฝังอยู่ใต้แนวกำแพงแก้ว

เมื่อทำการขุดตรวจแนวกำแพงแก้วที่มีการก่ออิฐเสริมออกมา พบองค์ระฆังขนาดเล็กของเจดีย์จำนวนหนึ่งถูกฝังรวมกันอยู่ภายใต้แนวก่ออิฐ (ภาพที่ 278) เข้าใจว่าคงเป็นการรื้อเอามาเพื่อถมเป็นรากฐานของแนวก่อขยาย อย่างไรก็ตามทราบถึงที่มาของกลุ่มองค์ระฆังเหล่านี้แน่ชัด หากนำเอามาจากภายในวัดย่อมแสดงว่าเคยมีสิ่งก่อสร้างที่ใช้เจดีย์ขนาดเล็กประดับอยู่ด้วย

²⁰ ดู ประยูร อุลุชาฎะ, ห้าเดียนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2510), 158 - 159.

²¹ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 20.

ภาพที่ 278 องค์ระฆังขนาดเล็กจำนวนมากถูกฝังไว้ใต้แนวก่ออิฐเสริมความหนากำแพงแก้ว
 วัดวรเชตุเทพบารูฯ พบจากการขุดค้น
 อาจเคยเป็นเจดีย์รายขนาดเล็กภายในวัดที่ถูกทำลายเพื่อนำมาถมเป็นรากฐานกำแพง
 (ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุฯ ต.บ้านป้อม
 อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 77)

เจดีย์ขนาดเล็กแบบที่คล้ายคลึงกันนี้ ได้พบเป็นเจดีย์จำลองประดับอยู่รอบๆ เจดีย์
 ประธานขนาดใหญ่ในศิลปะล้านนา เช่นที่ขุดค้นพบในวัดหนานช้าง เวียงกุมกาม เชียงใหม่²²
 (ภาพที่ 279) หากองค์ระฆังของเจดีย์ขนาดเล็กเหล่านี้เคยมีตำแหน่งประดับอยู่โดยรอบเจดีย์
 ภายในวัดแล้ว ก็เป็นข้อมูลที่ยืนยันถึงอิทธิพลล้านนาที่พบภายในงานก่อสร้างวัดนี้อีกอย่างหนึ่ง
 ด้วย

²² ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548),

ภาพที่ 279 เจดีย์ขนาดเล็กเป็นเจดีย์มูมบนฐานเจดีย์ประธานวัดหนานช้าง เวียงกุมกาม
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 อาจช่วยให้สันนิษฐานถึงรูปแบบการใช้งานขององค์ระฆัง
ขนาดเล็กที่พบได้กำแพงแก้วของวัดวรเชตุเทพบารูได้
(ที่มา : ศีลศุทธนุช หุ่นทรัพย์)

พระพุทธรูปและประติมากรรมที่พบจากวัดวรเชตุเทพบารู

พระพุทธรูปที่พบภายในวัดวรเชตุเทพบารูทั้งหมดอยู่ในสภาพที่ชำรุด กระจายกระจาย
อยู่ทั่วไปซึ่งคงเกิดจากการเคลื่อนย้ายและลักลอบขุดหาโบราณวัตถุในปัจจุบัน ขนาดและวัสดุที่ใช้
สร้างพระพุทธรูปมีความแตกต่างกันไป โดยในที่นี้ขอแบ่งออกตามวัสดุที่ใช้สร้าง ซึ่งประกอบด้วย
หินทราย ปูนปั้นและสำริด

นอกเหนือไปจากพระพุทธรูปยังมีประติมากรรมเบ็ดเตล็ดอีกจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นปูนปั้น
และรูปเคารพอื่นๆที่ค้นพบจากการดำเนินงานทางโบราณคดี รวมถึงชิ้นส่วนที่เคยเป็น
ส่วนประกอบสถาปัตยกรรมซึ่งคงหลุดร่วงชำรุดมาจากสิ่งก่อสร้างภายในวัด คือกระเบื้องมุง
หลังคาประเภทกระเบื้องเชิงชายมีลวดลายประดับอันสามารถใช้วิเคราะห์เพื่อสนับสนุนการ
กำหนดอายุงานสถาปัตยกรรมได้อีกทางหนึ่ง

หลักฐานเหล่านี้มีประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์มุมมองด้านอื่นๆนอกเหนือไปจาก
การกำหนดอายุหรือรูปแบบของสิ่งก่อสร้างภายในวัดแห่งนี้ด้วย

1. พระพุทธรูปหินทราย

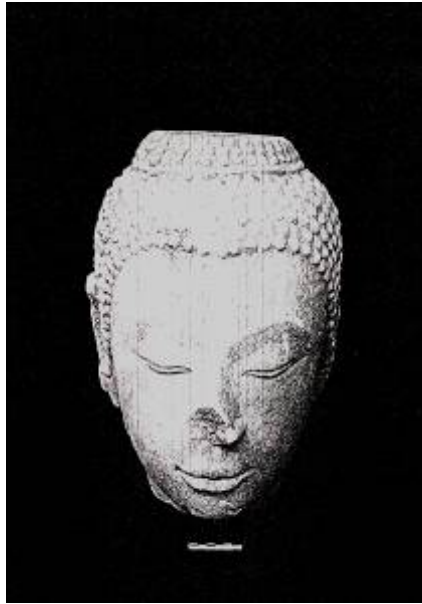
การดำเนินงานทางโบราณคดีได้พบพระพุทธรูปหินทรายจำนวนมากในวิหารและฐานของเจดีย์ทรงระฆัง อยู่ในสภาพชำรุดทั้งสิ้น²³ เหลือเพียงพระเพลา องค์พระและเศียรเล็กเศษน้อยที่ไม่สามารถนำมาประกอบด้วยกันได้ ขนาดของพระพุทธรูปหินทรายที่พบจากวัดวรเชตุเทพ บำรุงโดยเฉลี่ยมีขนาดเล็กถึงขนาดกลาง สลักจากหินทรายสีขาวและสีแดง ขึ้นส่วนที่เหลือเกือบทั้งหมดเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิราบอันเป็นรูปแบบของพระพุทธรูปที่พบทั่วไปในศิลปะอยุธยา มีบ้างที่เป็นส่วนของพระพุทธรูปยืนแต่ก็หักหายไปจนไม่ทราบรูปแบบสมบูรณ์ได้

พบเศียรของพระพุทธรูปหินทรายจากการขุดแต่งภายในวิหาร²⁴ พระพักตร์อยู่ในเค้าโครงค่อนข้างรี เม็ดพระศกเล็ก ไม่มีไรพระศก รัศมีเป็นเปลว พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง มุมพระโอษฐ์แย้มขึ้นสองข้าง (ภาพที่ 280 ลายเส้นที่ 5) อาจเทียบได้กับกลุ่มเศียรพระพุทธรูปหินทรายที่ได้รับการศึกษาแล้วว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21²⁵ ขึ้นส่วนพระพุทธรูปอื่นๆ อาจสังเกตได้

²³ เรื่องเดียวกัน, 18.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, ภาพที่ 102.

²⁵ ประทีป เพ็งตะโก, “แบบพระพักตร์พระพุทธรูปหินทรายสมัยอยุธยา,” ใน รวมบทความทางวิชาการ ๗๒ พรรษาท่านอาจารย์ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล (กรุงเทพฯ : มติชน, 2538), 82-84.

ภาพที่ 280 เศียรพระพุทธรูปหินทราย พบจากการขุดแต่งภายในวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง
ลักษณะเทียบได้กับพระพุทธรูปแบบอุทองรุ่น 3 ซึ่งคงมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21
(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุฐี ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารจัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 135)

จากการทำหน้าแข้งเป็นสันคม หรือสังฆาฏีแผ่นเล็ก ชายเป็นรูปคล้ายเขี้ยวตะขาบ (ภาพที่ 281 - 282) เป็นรูปแบบโดยรวมของพระพุทธรูปอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20²⁶ เช่นกัน ดังนั้น ลักษณะพระพักตร์และการครองผ้าจีวรของพระพุทธรูปหินทรายที่พบจากวัดวรเชตุเทพบำรุง เป็นลักษณะที่พบในพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 หรือที่เรียกกันว่าแบบ “อุทองรุ่นที่ 3” เป็นต้นมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นระยะที่มีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยปะปนอยู่มากขึ้นแล้ว

²⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 142 - 143.

ภาพที่ 281 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย พบจากการขุดแต่งภายในวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง พระชนม์คมเป็นสัน เทียบได้กับพระพุทธรูปแบบอุทธรุ่น 3 ซึ่งมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

ภาพที่ 282 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย พบจากการขุดแต่งภายในวิหารวัดวรเชตุเทพบำรุง

การวิเคราะห์กำหนดอายุพระพุทธรูปหินทรายที่พบในวิหารและบริเวณเจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบำรุงสอดคล้องกับผลการศึกษาที่ว่าวิหารและเจดีย์ทรงระฆังที่ตั้งอยู่เป็นกลุ่ม

อาคารแนวแกนเดียวกัน ได้รับการสร้างขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21 มีอายุก่อนหน้าอาคารอื่นๆ ภายในวัดเล็กน้อย

2. พระพุทธรูปปูนปั้น

ในขณะที่พระพุทธรูปหินทรายได้พบมากในบริเวณวิหาร ในอุโบสถกลับพบพระพุทธรูปที่สร้างจากปูนปั้นอยู่เป็นส่วนใหญ่ ที่สำคัญคือพระพุทธรูปประธานสี่องค์หันพระพักตร์ออกสี่ทิศของเจดีย์ทรงปราสาทหรือมณฑป ซึ่งล้วนแต่อยู่ในสภาพชำรุดหักพังจนเหลือเพียงพระเศียรที่ติดอยู่กับฐานชุกชี (ภาพที่ 283)

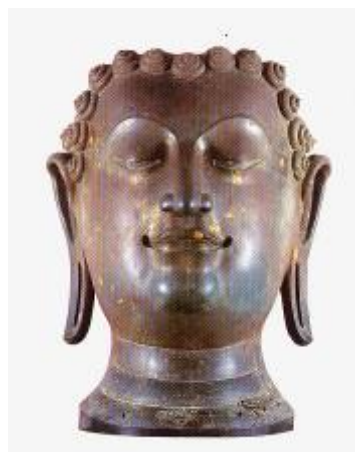
ภาพที่ 283 พระพุทธรูปปูนปั้น แกนก่ออิฐชำรุด เป็นประธานของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง

ยังมีพระเศียรปูนปั้นเศียรหนึ่งหักลงและถูกนำมาวางไว้บนชุกชีทางทิศตะวันออกพร้อมกับชิ้นส่วนอื่นๆ ที่หักชำรุด เศียรนี้มีโครงพระพักตร์อยู่ในรูปรี เม็ดพระศกที่เคยปั้นติดกับพระเศียรหลุดร่วงไปหมดแล้ว เหลือเส้นแถบไรพระศกบางๆ คั่นอยู่เหนือพระนลาฏ พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์ค่อนข้างหยัก ปลายพระโอษฐ์ทั้งสองงอนตัวขึ้น ทำให้ริมฝีพระโอษฐ์ด้านล่างแบนลงเล็กน้อย (ภาพที่ 284 ลายเส้นที่ 6) เมื่อพิจารณาจากรูปแบบแล้ว น่าจะเป็นการผสมผสานกันระหว่างเครื่องแต่งพระพักตร์จากพระพุทธรูปหลายแบบ ได้แก่ โครงพระพักตร์รูปไข่ พระขนงโค้งและพระนาสิกโด่งที่มาจากพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัย ไรพระศกมีอยู่ในพระพุทธรูปอยุธยาตอนต้นที่เรียกว่า “แบบอู่ทอง” ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 รวมไปถึง

พระขนงที่ป้ายเป็นแผ่นโค้งซึ่งเป็นลักษณะที่พบเสมอในพระพุทธรูปศิลปะอยุธยา²⁷ ที่สำคัญคือ พระโอษฐ์หยัก ริมสองข้างงุ้มขึ้นเป็นลักษณะที่พบมากในพระพุทธรูปล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 เช่น เศียรพระพุทธรูปสำริด “พระเจ้าแสนแฉ่” จากวัดยางกวง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ (ภาพที่ 285) หรือพระพุทธรูปจากวัดบ้านร่อง เชียงแสน พุทธศตวรรษที่ 21²⁸

ภาพที่ 284 เศียรพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง ปูนปั้น

ภาพที่ 285 เศียรพระพุทธรูปสำริด “พระเจ้าแสนแฉ่” จากวัดยางกวง เชียงใหม่
(ที่มา: กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547), ปก)

²⁷ รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กรุณาให้ความเห็นนี้จากการปรึกษาเป็นการส่วนตัว.

²⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 223-227.

รูปแบบของอิทธิพลสุโขทัยที่ปะปนอยู่กับพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาช่วงต้นหรือ "แบบอู่ทอง" นั้นเป็นลักษณะทั่วไปที่พบต่อเนื่องอยู่ในพระพุทธรูปของอยุธยามาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ในขณะที่อิทธิพลจากศิลปะล้านนาเพิ่งจะเริ่มพบในพระพุทธรูปของอยุธยาอย่างรวดเร็วก็ในช่วงไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 21 ขึ้นไป ในขณะที่ช่วงปลายของพุทธศตวรรษต่อมาได้เกิดแบบพระพักตร์ของพระพุทธรูปที่มีพระโอษฐ์แบบหยักขึ้น คือพระพุทธรูปในระเบียงคดและเมรุทิศเมรุรายวัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 286) สร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ.2172 พระพักตร์เช่นนี้เป็น

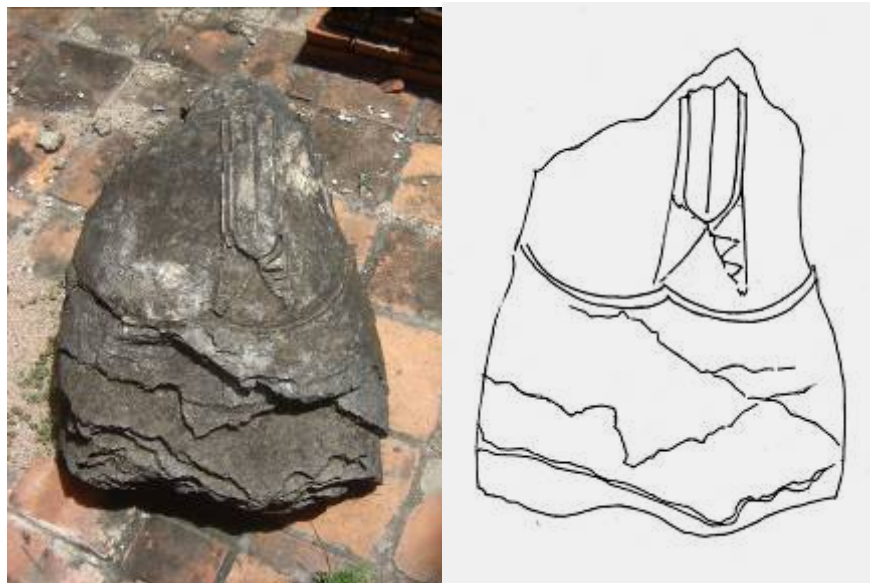
ภาพที่ 286 เศียรของพระพุทธรูปปูนปั้นในระเบียงคด วัดไชยวัฒนาราม พระโอษฐ์หยักงุ้มแบบไม่เป็นธรรมชาติอาจแสดงถึงรูปแบบที่คลี่คลายลงมาจากพระพุทธรูปประธานในอุโบสถของวัดวรเชตุเทพบารุงซึ่งใกล้เคียงกับล้านนามากกว่า

แบบอย่างของพระพุทธรูปที่สร้างในรัชกาลนั้นอย่างชัดเจน²⁹ พระโอษฐ์ของพระพุทธรูปในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุงมีลักษณะการหยักที่เป็นธรรมชาติและใกล้เคียงกับศิลปะล้านนามากกว่า พระพุทธรูปแบบในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าเศียรพระพุทธรูปประธานปูนปั้นในอุโบสถคงมีอายุการสร้างในช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากล้านนาในราวปลาย

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 149.

พุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 สอดคล้องกับการกำหนดอายุของอุโบสถที่ได้กล่าวไว้แล้ว

พระพุทธรูปปูนปั้นสำคัญอีกองค์คือชิ้นส่วนพระพุทธรูปในมุขหรือห้องด้านทิศตะวันตกของอุโบสถ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปยืน ซึ่งเมื่อพิจารณาจากสัดส่วนของห้องที่ประดิษฐานเป็นทรงแคบสูงก็เชื่อว่าน่าจะมีทางเป็นไปได้ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปดังกล่าวเหลือเพียงบันพระองค์ มีชายสังฆาฏิปลายเป็นรูปกลีบบัวซึ่งลงมีแขนออกมาสองข้างคล้ายเขี้ยวตะขาบพับเป็นริ้ว (ภาพที่ 287 ลายเส้นที่ 7) ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบในพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นพระพุทธรูปในระเบียงคดวัดไชยวัฒนาราม³⁰ ได้กล่าวมาแล้วว่ามุขหรือห้องนี้เป็นงานสร้างขึ้นพร้อมกันกับตัวอุโบสถ ดังนั้นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานภายในก็ควรมีอายุในคราวเดียวกันคือช่วงพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 287 ชิ้นส่วนบันพระองค์พระพุทธรูปปูนปั้นในมุขทิศตะวันตกของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง

ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาก็คือ การที่พบพระพุทธรูปปูนปั้นเฉพาะที่อุโบสถ ในขณะที่วิหารพบแต่พระพุทธรูปหินทราย ซึ่งหากเป็นอาคารที่สร้างขึ้นร่วมสมัยกันจริงก็ควรมีพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นจากวัสดุแบบเดียวกัน แต่วิหารซึ่งมีพระพุทธรูปหินทรายที่กำหนดอายุได้

³⁰ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 149.

เท่ากับอุโบสถเป็นข้อมูลสนับสนุนว่าวิหารและเจดีย์ทรงระฆังที่ตั้งอยู่ในแนวแกนร่วมกัน สร้างขึ้นก่อนอุโบสถ และปราศประธานที่อยู่ในตำแหน่งที่สัมพันธ์กันด้วย

พระพุทธรูปหินทรายและพระพุทธรูปปูนปั้นในวิหารและอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง อาจใช้เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการกำหนดอายุและความนิยมในการใช้วัสดุสร้างพระพุทธรูปของอยุธยา ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-22 ได้ว่า ในขณะที่พระพุทธรูปหินทรายนั้นทำกันอยู่ในศิลปะอยุธยาจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ครั้นพอถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 กลับหันไปใช้วัสดุอื่นๆ เช่น ปูนปั้นแทน ปูนปั้นไม่มีความคงทนเหมือนกับหินทรายจึงหักพังได้ง่ายกว่า คงเป็นแนวทางตอบปัญหาได้บ้างว่าเหตุใดในปัจจุบันจึงไม่พบตัวอย่างของพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาขนาดใหญ่ที่มีอายุช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 อย่างชัดเจนเลย

3. พระพุทธรูปสำริด

ได้พบพระพุทธรูปบูชาขนาดเล็กทำจากสำริดไม่กี่องค์จากการขุดแต่งโบราณสถานภายในวัดวรเชตุเทพบารุง นอกเหนือจากนั้นเป็นชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริดขนาดย่อมที่ถูกเผาทำลายจนไม่เหลือสภาพแล้ว ยังมีเศษพระกรซึ่งคงเป็นชิ้นส่วนของพระพุทธรูปสำริดอยู่อีกจำนวนหนึ่ง³¹ (ภาพที่ 288)

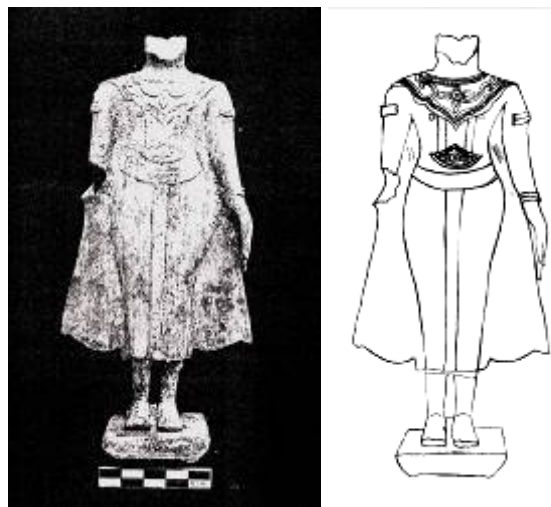

ภาพที่ 288 ชิ้นส่วนพระกรพระพุทธรูปสำริด พบจากวัดวรเชตุเทพบารุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุฯ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 127.)

พระพุทธรูปสำริดขนาดเล็กเป็นสิ่งที่เคลื่อนย้ายได้โดยง่าย จึงไม่อาจนำมาใช้กำหนดอายุการใช้งานของโบราณสถานได้โดยตรง อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการวิเคราะห์นี้ก็อาจบอกได้ถึงกิจกรรมและการใช้งานภายในพื้นที่โบราณสถานได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง

พระพุทธรูปสำริดองค์สำคัญที่พบ ได้แก่พระพุทธรูปประทับยืน พระกรขวาที่อาจเคยแสดงปางประทานอภัยและพระเศียรหักหาย องค์พระทรงเครื่องตามทับทรวง ประดับลวดลายดอกไม้และกระหนกง่าย ๆ เนื่องจากมีขนาดเล็ก (ภาพที่ 289) และยังมีชิ้นส่วนศิราภรณ์ของพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดเล็กแบบกระบังหน้า-รัดเกล้า (ภาพที่ 290) เป็นแบบเครื่องทรงของพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย นิยมสร้างในศิลปะอยุธยาตอนกลาง ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 เช่นกลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยที่ได้มาจากพระอุระและพระพาหาของพระมงคลบพิตร อยุธยา³² (ภาพที่ 291) พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยมีมาก่อนพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างใหญ่ที่เริ่มปรากฏในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นพระพุทธรูปในเมรุทิศเมรุรายวัดไชยวัฒนาราม

ภาพที่ 289 พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย สำริด พบจากวัดวรเชตุเทพบารุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 130)

³² สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 144 - 145 หมู่พระพุทธรูปน้อยใหญ่ที่เหล่านี้คงได้รับการสร้างขึ้นและนำมาบรรจุไว้ในองค์พระมงคลบพิตรเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 ดู ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปขัดสมาธิเพชร ศิลปะอยุธยา : กรณีศึกษาพระพุทธรูปที่พบในองค์พระมงคลบพิตร” ใน เมืองโบราณ 34,1 (มกราคม-มีนาคม, 2551) : 135-137.

ภาพที่ 290 ชิ้นส่วนศิราภรณ์ของพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย สำริด พบจากวัดวรเชตุเทพบำรุง
(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารจัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 132)

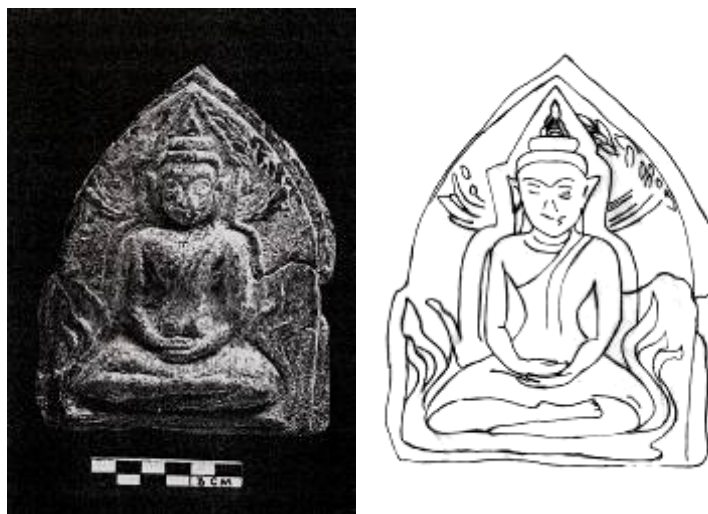

ภาพที่ 291 พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย สำริด พบจากพระอุระของพระมงคลบพิตร อยุธยา

4. พระพิมพ์จากตอนมูจลินทร์ ความสัมพันธ์กับจิตรกรรมในกรุปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อโยธยา

พระพิมพ์ที่พบจากวัดวรเชตุเทพบารูมีจำนวนค่อนข้างมาก แต่ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุด ในที่นี้จะกล่าวถึงเพียงองค์เดียวที่มีความสำคัญในด้านการวิเคราะห์รูปแบบและกำหนดอายุได้ คือพระพิมพ์สำริดพบจากการขุดแต่งวิหาร³³ พระพิมพ์องค์นี้ประกอบด้วยพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิ อยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว ด้านล่างรองรับด้วยรูปคล้ายพานาคที่ทอดตัวยาว ยกหางและเศียรแผ่พังพานขึ้นสองข้างองค์พระพุทธรูป (ภาพที่ 292 ลายเส้นที่ 9)

รูปแบบดังกล่าวคล้ายคลึงกับภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วาดอยู่บนผนังกรุปราสาทประธานวัดราชบูรณะ อโยธยา ในฉากพุทธประวัติตอนมูจลินทร์ หรือสัปดาห์ที่ 6 ที่พระพุทธองค์สวยวิมุตติสุขหลังตรัสรู้สัมผัสโพธิญาณ (ภาพที่ 293) จิตรกรรมในกรุนี้คงวาดขึ้นในปี พ.ศ. 1967 หรือช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 20 พร้อมกับการสร้างวัดที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดาร³⁴

ภาพที่ 292 พระพิมพ์สำริด รูปพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิบนพานาค จากวัดวรเชตุเทพบารู (ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่139)

³³ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 19.

³⁴ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), 94 และดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวง แห่งแผ่นดิน, 181-182.

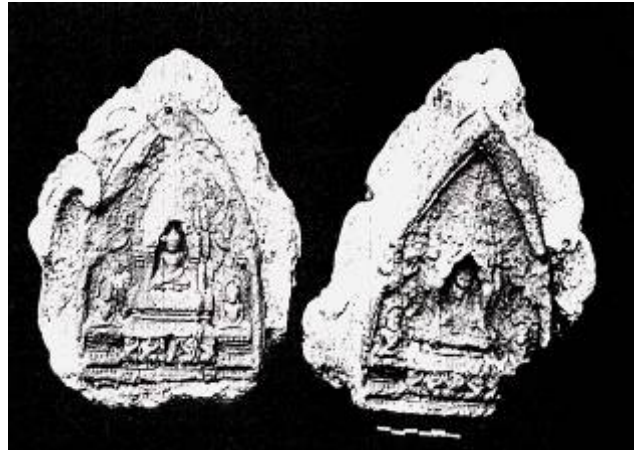
ภาพที่ 293 จิตรกรรมฝาผนังในกรุปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ อโยธยา เป็นภาพพระพุทธเจ้า
นั่งบนพญานาค
(ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอโยธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน(กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550),
181)

เรื่องราวของมูจลินทร์ในพุทธประวัติบรรยายถึงตอนที่พระพุทธองค์กำลังเสวยวิมุตติ
สุขอยู่ภายใต้ต้นจิกหน้าหนองน้ำใหญ่ชื่อมูจลินทร์ ในขณะนั้นให้บังเกิดมีพายุใหญ่ พญานาค
มูจลินทร์จึงขึ้นมาจากหนองน้ำและแผ่พังพานบังพายุให้แก่พระพุทธองค์ เมื่อพายุสงบพญานาคก็
จำแลงกายมาเป็นมาณพหนุ่มเข้าอภิเษกกับพระพุทธองค์ จากตอนนีในจิตรกรรมกรุปรางค์ประธาน
วัดราชบูรณะแสดงโดยรูปพญานาคทอดตัวยาวรองรับพระพุทธเจ้า³⁵ ต่างไปจากการแสดงรูป
พระพุทธเจ้าในฉากตอนนีโดยทั่วไปมักสร้างในรูปของพระพุทธรูปนาคปรกที่ประทับอยู่เหนือชนด
นาค รูปแบบดังกล่าวเท่าที่รู้จักกันในปัจจุบันปรากฏอยู่ในภาพจิตรกรรมของกรุปรางค์ประธาน
วัดราชบูรณะเท่านั้น การพบหลักฐานของพระพิมพ์ฉากตอนมูจลินทร์นี้จึงเป็นหลักฐานงานช่าง
ของอโยธยาที่ทำพระพุทธรูปฉากตอนนีรูปแบบเดียวกันที่ไม่ใช่ในงานจิตรกรรม

ดังนั้น พระพิมพ์ชิ้นนี้จึงอาจมีอายุใกล้เคียงกับภาพในจิตรกรรมกรุปรางค์
วัดราชบูรณะในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20 ด้วย การที่เป็นวัตถุขนาดเล็กเคลื่อนย้ายได้ง่าย
คงหมายถึงการนำไปไว้ยังสถานที่อื่นๆ หลังจากการสร้างขึ้นแล้วก็เป็นได้

³⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอโยธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 181 - 182.

พระพิมพ์อีกองค์ที่สำคัญคือพระพิมพ์ตรีภักในพุทธศานามหายาน ศิลปะเขมร เป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งเรียงกันสามองค์ องค์กลางประทับในปราสาท ซึ่งมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ศิลปะแบบนครวัด - บายนของขอม³⁶ (ภาพที่ 294) พระพิมพ์นี้มีขนาดเล็กและพบไม่มากจึงควรเป็นการนำเข้ามาในระยะเวลาหลังจากการสร้างวัดแล้วเช่นกัน

ภาพที่ 294 พระพิมพ์ตรีภัก ดินเผา ศิลปะเขมร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง

พระพิมพ์นี้มีขนาดเล็ก คงเป็นการนำมาไว้ในภายหลังเพื่อเป็นการบูชา

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539(เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 138)

5. รูปพระคเณศสำริด

จากการขุดแต่งได้พบประติมากรรมรูปพระคเณศขนาดเล็ก เป็นรูปบุคคลอ้วนลงพุง นั่งขัดสมาธิ มีวงตกลมมาที่พระอุระ หล่อจากสำริด เศียรชำรุดหักหาย (ภาพที่ 295 ลายเส้นที่ 10) ไม่มีปรากฏตำแหน่งชัดเจนว่าพบจากบริเวณใดของวัด

คติการนับถือพระคเณศในประเทศไทยพบอยู่อย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ที่มีการรับวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามา โดยได้พบรูปเคารพของพระคเณศที่เก่าแก่

³⁶ สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ. ศิลปะสมัยลพบุรี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 88.

ที่สุดมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 9-12 และคงได้รับการนับถืออย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันใน
ฐานะเทพเจ้าแห่งการจัดอุปสรรคและศิลปะวิทยาการ³⁷

ภาพที่ 295 พระคเณศ สำริด พบจากวัดวรเชตุเทพบำรุง

มีรูปแบบที่เทียบได้กับพระคเณศในศิลปะอยุธยาตอนต้น-กลาง ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ จ.บ้านโป่ง
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่142)

พระคเณศได้รับการนับถือในฐานะเทพเจ้าองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์ จึงได้พบรูป
เคารพของพระคเณศที่สร้างในศิลปะอยุธยาอยู่เป็นจำนวนมากค่อนข้างมาก ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่บูชา
เป็นพราหมณ์บุโรhitที่ทำพิธีกรรมให้แก่พระมหากษัตริย์ ที่สำคัญได้พบหลักฐานว่าในสมัยอยุธยา
ตอนปลายพระคเณศยังถือเป็นเทพองค์สำคัญในพิธีกรรมของราชสำนัก ซึ่งออกชื่อพระคเณศใน
ฐานะนี้ว่า “พระเทวกรรม”³⁸ สำหรับรูปพระคเณศสำริดที่พบที่วัดวรเชตุเทพบำรุงมีรูปแบบที่อาจ
เทียบได้กับรูปพระคเณศที่สร้างขึ้นในศิลปะอยุธยา เช่นประติมากรรมรูปพระคเณศสำริด ที่
เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ กรุงเทพฯ ซึ่งคงมีอายุช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ³⁹ คือมีอิทธิพลจาก
ศิลปะเขมรอยู่ค่อนข้างชัดเจน เป็นต้นว่าการสวมกรองคอ และนุ่งผ้าที่มีขอบเว้าตรงพระนาภี

³⁷ ดู จิรัชสา คชาชีวะ, พระพิฆเนศวร : คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547), 150 - 151.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 69.

³⁹ ดู เอกสุตา สิงห์ลำพอง, “รูปเคารพในศาสนาฮินดูสมัยกรุงศรีอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 22 - 25.

ที่สำคัญคือการประทับนั่งขัดสมาธิวางพระหัตถ์ทั้งสองข้างไว้บนพระเพลาอันเป็นอิริยาบถเฉพาะของพระคเณศในศิลปะอยุธยาที่มีอิทธิพลจากศิลปะเขมร⁴⁰ (ภาพที่ 296)

ภาพที่ 296 ประติมากรรมรูปพระคเณศ เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ กรุงเทพมหานคร ศิลปะอยุธยา (ที่มา : จิรัชสา คชาชีวะ, พระพิฆเนศวร : คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547), 117.)

และถึงแม้ว่าอายุของพระคเณศสำริดนี้จะสอดคล้องกับอายุของสิ่งก่อสร้างบางแห่งภายในวัด คือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร แต่ไม่อาจกล่าวได้อย่างแน่นอนเลยว่าประติมากรรมชิ้นนี้ถูกนำเข้ามาภายในวัดตั้งแต่ในสมัยแรกสร้าง เนื่องจากเป็นประติมากรรมขนาดเล็กที่เคลื่อนย้ายได้ง่าย จึงเข้าใจว่าคงเป็นรูปบูชาที่นำมาไว้ภายในวัดในฐานะรูปเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์ หรืออาจเป็นรูปเคารพที่ชำรุดแล้วถูกนำมาทิ้งไว้ภายในวัดตามความเชื่อที่มักไม่เก็บรูปเคารพที่หักพังเอาไว้ในบ้านเรือน

⁴⁰ จิรัชสา คชาชีวะ, พระพิฆเนศวร : คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย, 117.

ในบันทึกของ แคมป์เฟอร์ (Engelbert Kaempfer) ชาวตะวันตกที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในสมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวว่าภายในวัดพุทธศาสนามีเทวรูปต่างๆวางเอาไว้ด้วย⁴¹ ซึ่งในทัศนคติของเขาเห็นว่าชาวไทยมีการบูชารูปเคารพในศาสนาต่างๆ ประปนกันไป⁴² จึงไม่แปลกที่จะนำเอารูปเคารพของศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูวางเอาไว้ภายในวัดพุทธศาสนา เช่นเดียวกับที่ยังพบเห็นกันในปัจจุบัน

6. เศียรเทวดาปูนปั้นจากฐานชุกชีในอุโบสถ อธิพิลศิลปะล้านนา

แต่เดิมเคยมีรูปเทวดาปูนปั้นประดับอยู่ที่ฐานชุกชีของพระพุทธรูปประธานสิ่งศักดิ์ภายในอุโบสถ แต่ชำรุดหลุดร่วงเสียหายไปเป็นส่วนใหญ่ ปัจจุบันยังคงเหลือจากการดำเนินงานทางโบราณคดีในสภาพที่ศึกษาได้ไม่กี่ชิ้น⁴³

เศียรเทวดาที่ยังมีรูปแบบให้วิเคราะห์ได้เศียรหนึ่งยังคงลวดลายประดับศิราภรณ์แบบกระบังหน้า-รัดเกล้า เป็นลายคล้ายดอกสี่กลีบติดอยู่กลางและมีลายดอกกลมสลัปลีเหลี่ยมขนมเปียกปูนคล้ายลายประจำยามก้ามปูอยู่บนแถบของกระบังหน้า เหนือขึ้นไปตามขอบกระบังหน้ามีลายรูปสามเหลี่ยมพื้นปลา ตอนหน้าของรัดเกล้าแปะติดด้วยลายสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ ขนาบด้วยจุกสามเหลี่ยมขนาดเล็กสองข้าง (ภาพที่ 297 ลายเส้นที่ 11) ดังนั้นสามารถเทียบได้กับที่รูปทวารบาลบนบานประตูจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ อายุครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21⁴⁴ (ภาพที่ 298 ลายเส้นที่ 12)

⁴¹ เอนเกลเบิร์ต แคมป์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแคมป์เฟอร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2487), 59.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 61-64.

⁴³ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 17.

⁴⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 157.

ภาพที่ 297 เศียรเทวดาปูนปั้น ประดับชุกชีพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุง
เค้าโครงพระพักตร์และศิวาภรณ์เทียบได้กับรูปบุคคลในศิลปะอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21
ในขณะที่ความอวบอ้วนและการเน้นคางให้กลมมนด้วยการกรีดเส้นโค้งเป็นรูปแบบที่พบในรูป
บุคคลและพระพุทธรูปล้านนามาก่อน รวมทั้งลวดลายประดับที่เป็นลายประดิษฐ์มากขึ้น
(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐี ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 112)

ภาพที่ 298 ลายเส้นที่ 12 ส่วนเศียรของทวารบาลบนบานประตูสลักไม้ จากวัดพระศรีสรรเพชญ์
ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ต้นพุทธศตวรรษที่ 21

แม้ว่ารูปแบบของศิวารมณ์แบบกระบังหน้า-รัดเกล้าจะเปรียบเทียบกับศิวารมณ์แบบเดียวกันที่พบในศิลปะอยุธยา แต่พระพักตร์ที่มีเค้าเป็นรูปรียาว พระขนงโก่งปาดเป็นแผ่น พระเนตรสองข้างกระเทาะชำรุดแล้ว ยังมีพระนาสิกค่อนข้างโค้งปลายงุ้มลงเล็กน้อย พระโอษฐ์อ้อมยิ้มเล็กน้อย ชิดเส้นโค้งเน้นให้พระหนุเป็นปมกลับคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปหรือรูปเทวดาในศิลปะล้านนา⁴⁵ เช่น เทวดาปูนปั้นประดับที่วิหารวัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) เชียงใหม่ (ภาพที่ 299) ซึ่งอิทธิพลล้านนาเช่นนี้น่าจะแพร่ลงมายังกรุงศรีอยุธยาอย่างเต็มที่ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา รวมไปถึงลวดลายประดับศิวารมณ์ที่เป็นลายประดาสู้มากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 299 ส่วนเศียรเทวดาปูนปั้น ประดับผนังวิหาร วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) เชียงใหม่

ดังนั้น เศียรเทวดาที่เคยประดับฐานชุกชีในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุงคงมีอายุการสร้างร่วมกับอุโบสถในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ด้วย และเป็นหนึ่งในอิทธิพลจากศิลปะล้านนาที่มีอยู่มากในหลักฐานงานช่างของวัดวรเชตุเทพบำรุงนี้

⁴⁵ อย่างไรก็ตาม ศิวารมณ์แบบกระบังหน้า - รัดเกล้าก็เคยปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปทรงเครื่องของล้านนาในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ด้วย ทว่าลวดลายประดับบนกระบังหน้าของเทวดาปูนปั้นจากวัดวรเชตุเทพบำรุงมีวิวัฒนาการที่สืบเนื่องจากที่พบในทวารบาลจากวัดพระศรีสรรเพชญ์มาแล้ว รูปแบบของพระพักตร์ที่มาจากล้านนาคงเป็นอิทธิพลที่เข้ามาในภายหลังมากกว่า.

7. กระเบื้องเชิงชายกับแนวทางการกำหนดอายุงานก่อสร้างของวัดวรเชตุเทพบำรุง

กระเบื้องเชิงชายที่พบจากวัดวรเชตุเทพบำรุงย่อมเคยเป็นวัสดุผนังหลังคาของอาคารอุโบสถและวิหารมาก่อน เมื่อเครื่องไม้รองรับเครื่องบนผุพังจึงหล่นลงมาทับถมปะปนกับดินและโบราณวัตถุอื่นๆ ปัจจุบันมีการศึกษาจัดกลุ่มรูปแบบของกระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยาเอาไว้มากพอสมควร จึงสามารถใช้ในการกำหนดอายุสมัยของอาคารหลังคาคลุมได้พอสมควร

กระเบื้องเชิงชายที่พบจากวัดวรเชตุเทพบำรุงสามารถกำหนดอายุได้สอดคล้องกับงานก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ภายในวัด อันจะแบ่งออกตามการกำหนดอายุได้เป็นสองแบบ คือ

กระเบื้องเชิงชายรูปหน้ากาลหรือราหู (ภาพที่ 300) ด้านหลังเรียบ อาจใช้สำหรับฉาบปูนติดกับกระเบื้องอีกที⁴⁶ ซึ่งจากการวิเคราะห์รูปแบบ เทียบได้กับกระเบื้องแบบเดียวกันที่อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เช่นที่พบจากวัดขุนแสน อยุธยา⁴⁷

ภาพที่ 300 กระเบื้องเชิงชายรูปหน้ากาล พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่107.)

⁴⁶

ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 16.

⁴⁷

ดู ประทีป เพ็งตะโก, “กระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 102.

อย่างไรก็ตาม ได้กล่าวมาแล้วว่างานก่อสร้างของวัดวรเชตุเทพบารุงในสมัยแรกคงไม่เก่าไปกว่าครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 จึงน่าจะเชื่อว่ากระเบื้องเชิงชายลายหน้ากาลแบบนี้อาจมีการทำกันลงมาถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ด้วย ทั้งนี้ การผลิตกระเบื้องเชิงชายเป็นงานที่ทำซ้ำๆ กันโดยใช้แม่พิมพ์ มีโอกาสที่จะผลิตรูปแบบเดียวกันต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนานได้⁴⁸

กระเบื้องเชิงชายลายหน้ากาลนี้ได้พบเป็นจำนวนไม่มากนัก อาจสันนิษฐานได้ว่าเคยเป็นเครื่องมุงหลังคาของวิหาร ซึ่งเป็นอาคารในสมัยแรกของการสร้างวัด และต่อมากงได้รับการเปลี่ยนแปลงเป็นกระเบื้องแบบอื่นแทน

กระเบื้องเชิงชายลายพันธุ์พฤกษาหรือลายดอกบัวและลายเทพนม แบบแรกเป็นลายประดิษฐ์อยู่ในกรอบรูปสามเหลี่ยมหยักมุม (ภาพที่ 301) อีกแบบเป็นรูปบุคคลโผล่ครึ่งตัวออกมาจากลายดอกบัวประดิษฐ์ สวมศิราภรณ์ยอดแหลม ประนมมือนี้ออกบัวออกจากมือสองข้าง อยู่ในกรอบสามเหลี่ยมหยักมุมเช่นกัน (ภาพที่ 302)

ภาพที่ 301 กระเบื้องเชิงชายลายพันธุ์พฤกษาหรือดอกบัว พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง (ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุฯ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539(เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่103)

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 81.

ภาพที่ 302 กระเบื้องเชิงชายลายเทพนม พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐี ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 104)

กระเบื้องเชิงชายแบบแรกแบบเปรียบเทียบได้กับกระเบื้องเชิงชายในแบบเดียวกันมีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 เช่นที่พบจากวัดธรรมิกราช⁴⁹ ส่วนกระเบื้องเชิงชายลายเทพนมที่พบจากวัดวรเชตุเทพบารุงรับการกำหนดอายุให้อยู่ในช่วงเดียวกัน คือราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 มาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23⁵⁰

กระเบื้องเชิงชายสองแบบหลังนี้พบจากการขุดแต่งเป็นจำนวนมากที่อุโบสถซึ่งสอดคล้องกับอายุการสร้างขึ้นในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 และเชื่อว่าอาจมีการนำไปใช้ซ่อมแซมที่วิหารในคราวเดียวกันด้วย

เห็นได้ว่าอายุสมัยของกระเบื้องเชิงชายที่พบมีอยู่ด้วยกันสองช่วง ช่วงแรกคือราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 คือกระเบื้องเชิงชายรูปหน้ากาลหรือราหู ตรงกับงานก่อสร้างในสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบารุง คือวิหารและเจดีย์ทรงระฆัง ช่วงต่อมาได้แก่กระเบื้องเชิงชายรูปพันธุ์พฤกษาหรือดอกบัวและลายเทพนม อันกำหนดอายุร่วมกับอุโบสถได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 22

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 70

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 88-89.

บทวิเคราะห์ข้อมูลจากหลุมขุดค้นและชั้นดินทางโบราณคดีของวัดวรเชตุเทพบำรุง

ข้อมูลทางโบราณคดีอื่นๆที่ได้จากการดำเนินงานที่วัดวรเชตุเทพบำรุง คือชั้นดินทางโบราณคดีที่บ่งถึงกิจกรรมและงานก่อสร้างภายในช่วงเวลาต่างๆของวัดได้ รวมไปถึงหลักฐานปลีกย่อยแต่มีความสำคัญในฐานะตัวบ่งชี้อายุการงานของวัดโบราณแห่งนี้ได้ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทางโบราณคดีสรุปได้ว่าเป็นไปในทางเดียวกับการศึกษากำหนดอายุเจดีย์และอาคารหลักภายในวัดดังที่ได้เสนอไปแล้วในบทแรกๆ

การดำเนินงานทางโบราณคดีที่วัดวรเชตุเทพบำรุงเริ่มขึ้นในราวปี พ.ศ.2539 เป็นการขุดค้น-ขุดแต่งทางโบราณคดีเพื่อการบูรณะโบราณสถานภายในบริเวณวัดทั้งหมด⁵¹ โดยนอกเหนือไปจากงานขุดแต่งเพื่อลอกดินทับถมออกจากสิ่งก่อสร้างทั้งหมดแล้ว ยังมีการขุดค้นที่แบ่งเป็นหลุมขุดค้นจำนวน 3 หลุม และหลุมขุดทดสอบ (Test Pits) จำนวน 4 หลุม ซึ่งจากการดำเนินงานดังกล่าวนี้ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนหนึ่งที่เป็นโบราณวัตถุประเภทต่างๆ รวมไปถึงชิ้นส่วนสิ่งก่อสร้างที่หักพังลงมา⁵² แต่ทว่าเป็นที่น่าเสียดายว่าโบราณวัตถุส่วนใหญ่ชิ้นนั้นไม่มีการบันทึกถึงชั้นดินหรือตำแหน่งที่พบจากการขุดค้น-ขุดแต่ง จึงไม่อาจใช้เป็นข้อมูลเพื่อวิเคราะห์กำหนดอายุหรือสันนิษฐานถึงกิจกรรมในอดีตที่วัดวรเชตุเทพบำรุงนี้โดยตรงได้อย่างแท้จริง

การขุดตรวจรากฐานของปราสาทประธานและเจดีย์ทรงปราสาทยอดได้ผลเกี่ยวกับโครงสร้างของปราสาทว่าใช้อิฐขนาดเล็กก่อเป็นรากฐาน ต่างไปจากอิฐที่ใช้ก่อองค์ปราสาท ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าปราสาทประธานสร้างหุ้มเจดีย์ขนาดเล็กกว่าไว้ภายใน⁵³ ส่วนเจดีย์ทรงปราสาทยอดมีการก่อรากฐานด้วยอิฐลึกลงไปจากพื้นดินราว 2 เมตร ส่วนที่ลึกลงไปจากนั้นเป็นชั้นดินเหนียวที่นำมาถม ซึ่งไม่พบสิ่งก่อสร้างใดๆอยู่ แสดงถึงอายุการสร้างในสมัยเดียว

ส่วนข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดี เพื่อตรวจสอบชั้นดินภายในวัดวรเชตุเทพบำรุง ได้ผลว่าพื้นที่ก่อนการก่อสร้างวัดเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง อันเป็นชั้นดินธรรมชาติ (Sterile) ที่พบในหลุมขุดค้นทุกหลุม ชั้นดินเดิมนี้อยู่ลึกจากผิวดินปัจจุบันประมาณ 3 - 5 เมตร

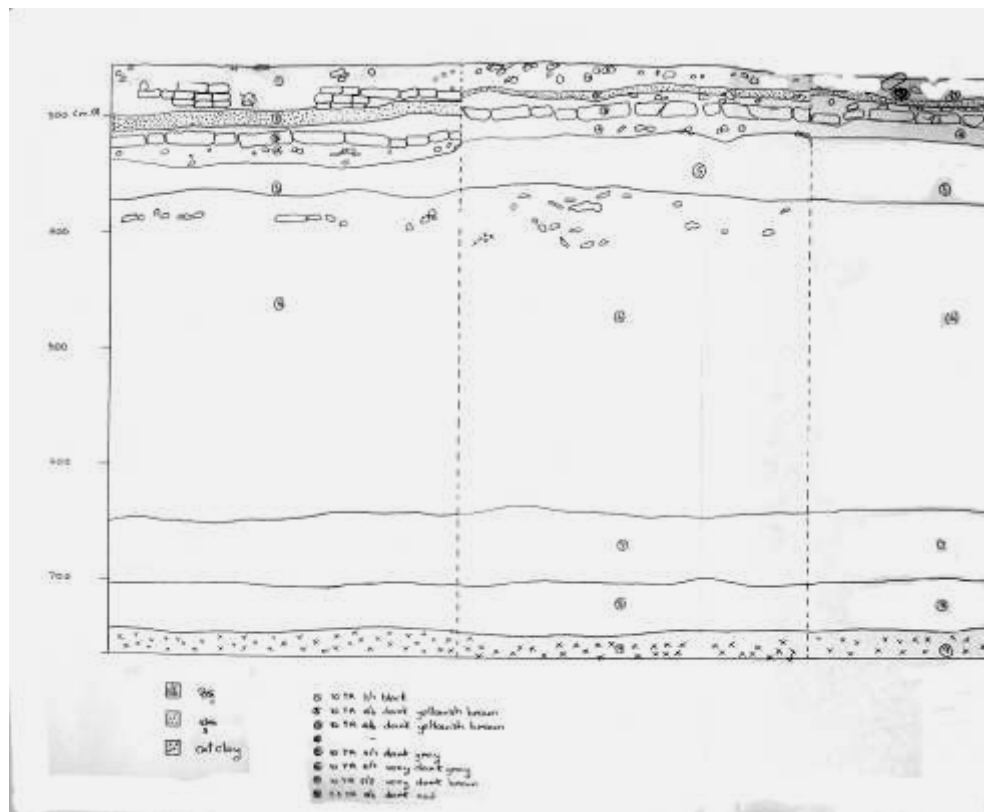
เป็นที่น่าสนใจว่าข้อมูลของโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นไม่มีความชัดเจนจนอาจนำมาอ้างอิงกับชั้นดินได้ มีเพียงชั้นดินทับถมในหลุมทดสอบ 32H ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของ

⁵¹ ดูรายละเอียดใน ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพ บำรุง อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 8-31.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 16-22.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, 31 อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันไม่อาจตรวจสอบได้เลยว่าหลักฐานที่กล่าวว่ามีร่องรอยของสิ่งก่อสร้างขนาดเล็กที่อยู่ภายในปราสาทประธานที่พบขณะดำเนินงานทางโบราณคดีนั้นเป็นเช่นไร.

อุโบสถที่พบเศษกระเบื้องเชิงชายและเศษภาชนะดินเผาเคลือบ⁵⁴ ซึ่งไม่มีข้อมูลรูปแบบที่จะบ่งถึงแหล่งเตาที่ผลิตได้ ส่วนหลุมชุดคัน 22M (แผนผังที่ 2) พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งไม่เคลือบใน

แผนผังที่ 2 ผังชั้นดิน (Profile) ของหลุมชุดคัน 22 M วัดวรเชตุเทพบำรุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุฯ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), แผนผังแทรก)

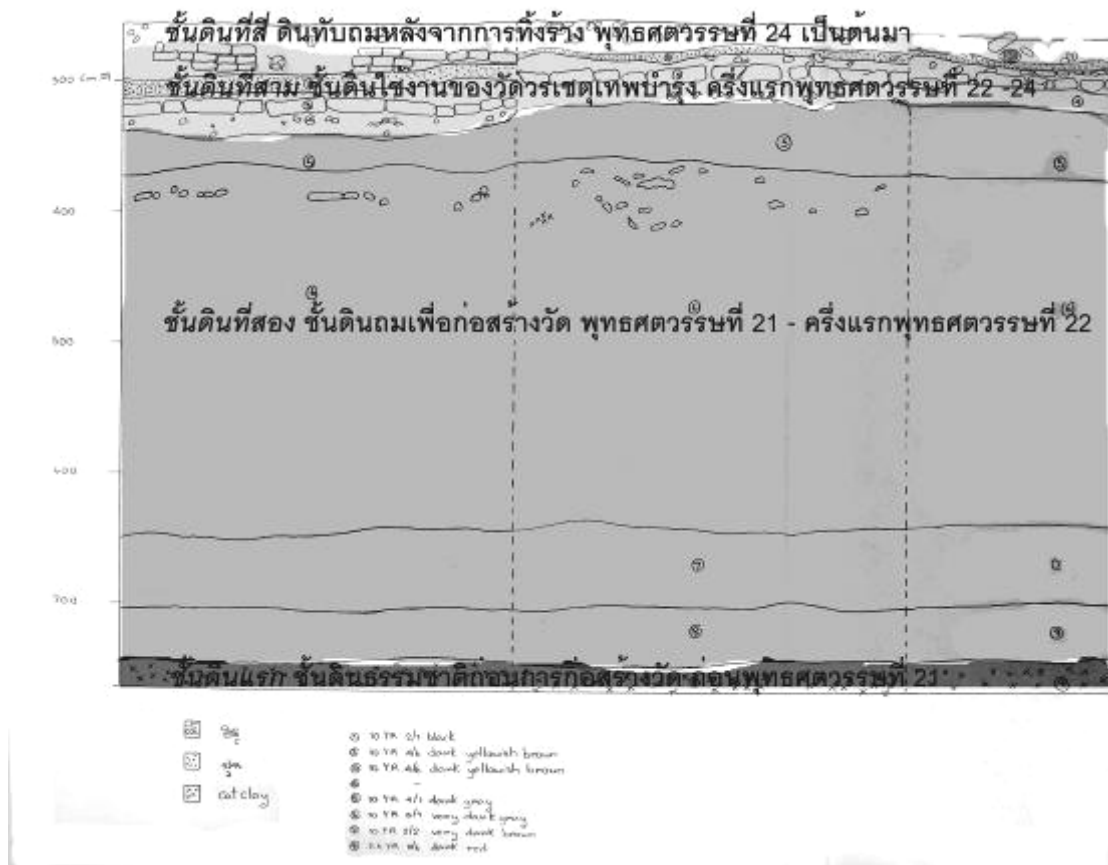
ชั้นดินทับถมชั้นแรก⁵⁵ เศษภาชนะดินเผาและกระเบื้องเชิงชายคงเป็นวัตถุที่ตกหล่นบนพื้นใช้งานสมัยสุดท้ายของวัดก่อนที่จะถูกดินทับถมซึ่งข้อมูลดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ได้ว่าคงเป็นชั้นดินที่เกิดหลังจากการทิ้งร้างโบราณสถานแล้ว

ในชั้นดินต่ำลงไปจากชั้นทับถมบางแห่งเป็นอิฐหรือกระเบื้องปูพื้นลาน ซึ่งคงเป็นชั้นที่ใช้งานตลอดสมัยของวัดวรเชตุเทพบำรุง ถัดลงไปคือชั้นดินถมหนาประมาณ 50 ซม. ที่มีเศษอิฐ

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 29.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 28.

เศษปูนปะปนอยู่ ก่อนจะถึงชั้นดินเหนียวถมที่ไม่มีโบราณวัตถุปะปนมีความหนา 1 - 2 เมตร
 ชั้นดินอยู่บนชั้นดินธรรมชาติที่พบแต่ซากพืชน้ำและอินทรีย์วัตถุที่ไม่บ่งถึงกิจกรรมของมนุษย์เลย
 ชั้นดินจากการขุดค้นและขุดตรวจภายในวัดวรเชตุเทพบารูนี้ อาจวิเคราะห์สรุปได้
 โดยการแบ่งชั้นดินตามกิจกรรมที่เกิดขึ้นในอดีตออกได้ 4 ชั้นดิน (แผนผังที่ 3) คือ

แผนผังที่ 3 ผังชั้นดินของหลุมขุดค้น 22 M วัดวรเชตุเทพบารู แบ่งออกตามชั้นวัฒนธรรม
 (ที่มา : ปรับปรุงจาก ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง,รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม
 อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539(เอกสารอัดสำเนา,2539),แผนผังแทรก)

ชั้นดินแรก แต่เดิมพื้นที่บริเวณวัดเป็นที่ราบลุ่มมีน้ำท่วมถึง สังเกตได้จากซากพืช
 ต่างๆที่พบในชั้นดินธรรมชาติ (Sterile)

ชั้นดินที่สอง มีการนำดินเหนียวจำนวนมากมาถมให้พื้นสูงขึ้นจากเดิมราว 2 เมตร
 และมีชั้นดินปนอิฐปูนอยู่ด้านบน บ่งบอกถึงการเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณนี้อย่างทันทีทันใด เนื่องจาก
 เป็นการนำเอาดินเหนียวจากบริเวณอื่นมาถมลงบนชั้นดินธรรมชาติเดิมที่มีพืชน้ำขึ้น ทำให้ซาก

ของพืชเหล่านั้นยังคงถูกฝังอยู่ในที่เดิม ชั้นดินเหนียวที่มีความหนาราว 2 เมตรนี้เป็นการปรับปรุงพื้นที่ให้มีความสูงขึ้นจากระดับเดิมเพื่อพ้นจากระดับน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ส่วนดินถมชั้นบนที่เริ่มมีเศษอิฐปูนปะปนคงเป็นการบดอัดดินเพื่อเตรียมเป็นรากฐานของสิ่งก่อสร้างภายในวัด ที่กล่าวได้เช่นนี้เนื่องจากการพบเศษอิฐปูนในดินคงหลายถึงการเริ่มเคลื่อนย้ายทัพสัมภาระหรือวัสดุก่อสร้างเข้ามายังพื้นที่วัด ซึ่งย่อมจะมีอิฐหักกากปูนเกิดจากกิจกรรมดังกล่าว เศษวัสดุที่ผสมอยู่ก็ย่อมจะทำให้พื้นดินมีความแน่นหนา เหมาะแก่การก่อรากฐานรองรับสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่อย่างปราสาทประธานหรือเจดีย์ทรงปราสาทยอดได้ เชื่อว่าดินที่นำมาถมในชั้นดินนี้อาจนำมาจากบริเวณที่ลุ่มใกล้เคียงกับวัดทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ห่างออกไปราว 300 เมตร

น่าสังเกตว่าชั้นดินที่สองอันเป็นดินถมเพื่อการก่อสร้างวัดนี้นอกจากเศษอิฐปูนปะปนอยู่ในดินแล้วก็ไม่พบเศษภาชนะดินเผาเลย แสดงว่าไม่มีร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาก่อน การถมดินเป็นกิจกรรมแรกของมนุษย์ที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่นี้

ชั้นดินที่สาม เป็นชั้นอิฐหรือกระเบื้องปูพื้นลานวัด อันเป็นระดับพื้นดินใช้งานตลอดอายุสมัยของวัดวรมหาธาตุพนมสูง ชั้นนี้คงเป็นชั้นดินในระดับเดียวกันกับสิ่งก่อสร้างทั้งหลายภายในวัด คือปราสาทประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอด เจดีย์ทรงระฆัง อุโบสถและวิหาร โบราณวัตถุต่างๆ ที่พบจะอยู่บนพื้นที่ใช้งานนี้เป็นต้นมา และคงเป็นโบราณวัตถุที่เกิดจากการใช้งานในสมัยสุดท้าย และหลังจากการทิ้งร้างไปแล้วเพราะถูกดินที่สลายตัวตามธรรมชาติทับถมอยู่ในชั้นดินที่สี่

ชั้นดินที่สี่ เป็นดินทับถมที่เกิดจากการสลายตัวของอินทรีย์วัตถุตามธรรมชาติ อยู่เหนือชั้นอิฐปูพื้นขึ้นไปจนถึงระดับผิวดินปัจจุบัน ได้พบโบราณวัตถุต่างๆ กระจ่ายอยู่ในชั้นดินนี้ เช่นเศษภาชนะดินเผาและกระเบื้องมุงหลังคาที่คงหลุดร่วงลงมาจากอาคารอุโบสถและวิหารเมื่อชำรุดหนักแล้วถูกดินทับถมในภายหลัง นอกจากนั้นยังมีร่องรอยของสิ่งก่อสร้างในสมัยปัจจุบัน เช่น พื้นคอนกรีต ที่คงเกิดจากการเข้ามาใช้งานในโบราณสถานหลังถูกทิ้งร้างไปแล้วเป็นเวลานานมาก

สรุปเบื้องต้นได้ว่าชั้นดินในหลุมขุดค้นที่วัดวรมหาธาตุพนมสูงแสดงให้เห็นว่าพื้นที่เดิมเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงและยังไม่มีที่อยู่อาศัยใดๆมาก่อน ต่อมาจึงมีการถมดินขึ้นสูงสังเกตจากชั้นดินเหนียวที่หนามากเพื่อเป็นสถานที่ก่อสร้างวัดจนถึงชั้นดินที่ใช้งานของวัดซึ่งปูด้วยกระเบื้องอิฐ ต่อมาหลังจากการทิ้งร้างก็ไม่พบหลักฐานใดๆ นอกจากดินที่ทับถมตามธรรมชาติและอิฐปูนที่หักพังลงมาจากสิ่งก่อสร้างต่างๆ ภายในวัด จนถึงปัจจุบันที่มีการเข้าไปใช้งานอีกครั้งในฐานะของโบราณสถาน

การถมดินขึ้นเป็นเนินเพื่อสร้างวัดได้พบอีกหลายแห่งในอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่รอบนอกที่เป็นทุ่งราบน้ำท่วมถึง ปัจจุบันได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีของวัดโบราณและพบชั้นดินที่มีการปรับปรุงให้สูงขึ้น เช่น วัดพระยาแมน ซึ่งตั้งอยู่กลางทุ่งแก้ว-ทุ่งขวัญทางทิศเหนือของเมืองอยุธยาเป็นต้น⁵⁶

เป็นที่น่าเสียดายว่าข้อมูลของโบราณวัตถุในชั้นดินทางโบราณคดีมีไม่เพียงพอต่อการวิเคราะห์อายุสมัย จึงจำเป็นต้องเพิ่มเติมส่วนการศึกษาเครื่องถ้วยและภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดค้น - ขุดแต่งภายในวัดเพื่อนำมารองรับการกำหนดอายุสมัยของสิ่งก่อสร้างร่วมกับหลักฐานอื่นๆ

ข้อมูลด้านอายุสมัยจากเครื่องถ้วยและภาชนะดินเผาที่พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดี

ตัวอย่างภาชนะดินเผาที่พบจากวัดวรเชตุเทพบำรุงส่วนใหญ่ได้มาจากการขุดแต่ง ซึ่งเป็นชั้นดินใช้งานภายในวัดที่ถูกทับถมเมื่อทิ้งร้างไป ในที่นี้จึงใช้ข้อมูลของภาชนะดินเผาเพื่อเป็นแนวทางในการบ่งถึงอายุสมัยหรือช่วงระยะเวลาการใช้งานและนำมาวิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานอื่นๆ โดยอาจแบ่งประเภทของกลุ่มเครื่องถ้วยและภาชนะดินเผาออกตามแหล่งผลิต คือ ภายในประเทศไทยและต่างประเทศ

1. เครื่องถ้วยและเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งผลิตในประเทศไทย : แหล่งเตาสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย แหล่งเตาบ้านบางปูนและแหล่งเตาแม่น้ำน้อย

เครื่องปั้นดินเผาเนื้อดิน (Earthenware) คือเครื่องปั้นดินเผาเนื้อหยาบ สีส้ม แดก ขำรูด่าย เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่พบเป็นจำนวนมากจากภายในบริเวณวัด แต่น่าเสียดายว่าไม่อาจระบุแหล่งผลิตและอายุสมัยได้ชัดเจน เนื่องจากเป็นผลิตภัณฑ์ที่ทำกันซ้ำต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน และไม่จำเป็นต้องใช้กระบวนการผลิตที่ซับซ้อน⁵⁷ ต่างไปจากกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องถ้วยเนื้อแกร่ง (Stoneware) และเครื่องถ้วยเนื้อกระเบื้อง (Porcelain) ซึ่งมีรูปแบบ ลวดลาย

⁵⁶ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, รายงานการขุดค้น ขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะวัดพระยาแมน (เอกสารอัดสำเนา, 2542), 73, 106.

⁵⁷ เข้าใจว่าแหล่งผลิตภาชนะดินเผาเนื้อดินที่ใช้ภายในบริเวณเมืองอยุธยาน่าจะมาจากแหล่งเตาในคลองสระบัวทางตอนเหนือของเกาะเมืองอยุธยา ดังที่มีคำพรรณนาถึงย่านร้านตลาดของกรุงศรีอยุธยาว่า “บ้านม่อปั้นม่อเข้าม่อแกงใหญ่เล็ก.....อยู่ในแขวงเกาะทุ่งขวัญ” ดู คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ, 2534), 4.

การเคลือบและเนื้อดินอันจะสามารถระบุแหล่งและอายุสมัยการผลิตเพื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลอื่นๆได้

ภาชนะดินเผาที่อาจนำมาใช้กำหนดอายุได้เก่าที่สุดที่พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดีภายในวัดวรเชตุเทพบารุง ได้แก่ชิ้นส่วนของภาชนะดินเผาจาก **แหล่งเตาบ้านบางปูน** ซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ที่ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี ได้พบไม่มากนัก รวบรวม 2-3 ชิ้น เป็นส่วนใหญ่ของภาชนะประเภทไห มีลายกดประทับเป็นรูปคล้ายเสมาและลายขดโดยรอบ เนื้อดินละเอียดสีเทา⁵⁸ (ภาพที่ 303) ซึ่งได้พบภาชนะแบบนี้ในแหล่งโบราณคดีสมัยอยุธยาหลายแห่งซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 19-21

ภาพที่ 303 ชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาบ้านบางปูน สุพรรณบุรี พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง

เนื้อดินละเอียดสีเทา มีลายคล้ายเสมาประทับอยู่ที่ไหล่ภาชนะ

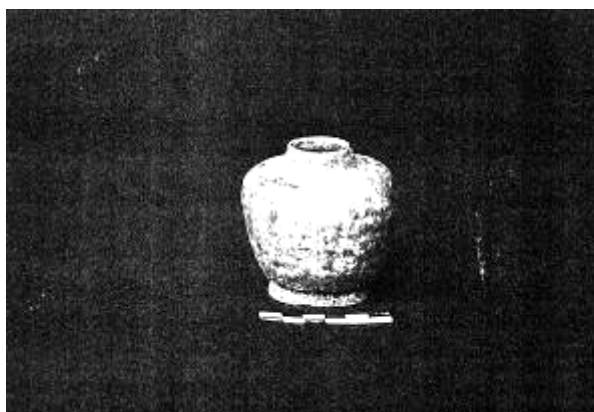
(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารจัดสำเนา, 2539), ภาพที่170)

แหล่งเตาสุโขทัย - ศรีสังขลาลัย มีอายุการผลิตที่อยู่ในช่วงก่อนสมัยอยุธยาเล็กน้อยลงมาถึงราวสมัยอยุธยาตอนต้น ที่พบเป็นกระปุก ฝาผอบ แจกัน พาน และจาน จำนวนไม่มากนัก แบ่งออกเป็นสองแบบ คือภาชนะเคลือบสีน้ำตาลเข้ม และภาชนะสีขาวเขียนลาย

⁵⁸ กรมศิลปากร, แหล่งเตาเผาบ้านบางปูน (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 61

สีน้ำตาลได้เคลือบ (ภาพที่ 304) อันบ่งได้ว่าเป็นภาชนะจากแหล่งเตาเกาะน้อย-ปายาง เมืองศรีสัง
นาลัย⁵⁹ มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 เช่นเดียวกัน อายุของภาชนะดินเผาทั้งสองแหล่งที่พบ
สอดคล้องกับอายุของสิ่งก่อสร้างในสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบารุง คือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร ที่
ได้กล่าวถึงแล้วว่าคงสร้างขึ้นในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21

ภาชนะจำพวกหม้อหรือไหปากแตร(ภาพที่ 305) ครก กระปุกอันเป็นผลิตภัณฑ์จาก
แหล่งเตาแม่น้ำน้อย อ.บางระจัน จ.สิงห์บุรี เนื้อแกร่งแต่ไม่เคลือบ สีน้ำตาลอ่อนถึงสีส้มแก่ ซึ่ง
เป็นสินค้าที่ส่งขายและมีใช้กันอย่างกว้างขวางในสมัยอยุธยา มีระยะการผลิตอยู่ในระหว่างพุทธ
ศตวรรษที่ 21-24⁶⁰ ไม่อาจจะบ่งได้ว่าเครื่องปั้นดินเผาจากเตาแม่น้ำน้อยนี้ถูกนำเข้ามายังบริเวณนี้
เมื่อใด แต่อาจกำหนดได้ไม่เกินช่วงสมัยอยุธยาตอนกลางขึ้นไป และไม่หลังจากสมัยอยุธยาตอน
ปลายจนพบเจดีย์ครั้งที่สองลงมาซึ่งเป็นสมัยใช้งานของวัดวรเชตุเทพบารุงตลอดจนถูกทิ้งร้าง

ภาพที่ 304 กระปุกดินเผาขนาดเล็กเคลือบสีน้ำตาล จากแหล่งเตาบ้านปายาง-เกาะน้อย ศรีสัง
นาลัย พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่155)

⁵⁹ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษาครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), 22, 31.

⁶⁰ กรมศิลปากร, เตาแม่น้ำน้อย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 47, 60-66 และดู กรมศิลปากร,
เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 5 เตาแม่น้ำน้อย 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), 38-43 .

ภาพที่ 305 ไหปากแตร แห่เตาแม่น้ำน้อย จ.สิงห์บุรี พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง
เนื้อแกร่งสีส้มเข้ม ไม่เคลือบ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 23
(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง,รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุฯ ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539(เอกสารอัดสำเนา,2539),ภาพที่164)

ภาพที่ 306 รูปดอกไม้ดินเผา เนื้อแกร่งเคลือบสีน้ำตาลเข้ม จากแห่เตาแม่น้ำน้อย จ.สิงห์บุรี
พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง
วัตถุนี้คงใช้สำหรับประดับประดาอาคารและหลุดร่วงลงมาเมื่อชำรุด
(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง,รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุฯ ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539(เอกสารอัดสำเนา,2539),ภาพที่108)

นอกจากเครื่องถ้วยแล้ว ยังได้พบวัตถุทำจากดินเผาเปลือกย่อยอีกเล็กน้อย ที่สำคัญคือ ดินเผาเนื้อแกร่งรูปดอกไม้ ผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาแม่น้ำน้อย คงเพื่อใช้ประดับอาคารต่างๆ มีอายุใน ราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 22⁶¹ (ภาพที่ 306)

2. เครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งผลิตต่างประเทศ : เครื่องถ้วยจีน

ภาพที่ 307 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยแบบชวเถาของจีน เขียนสีน้ำเงินใต้เคลือบ สมัยราชวงศ์หมิง พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่197)

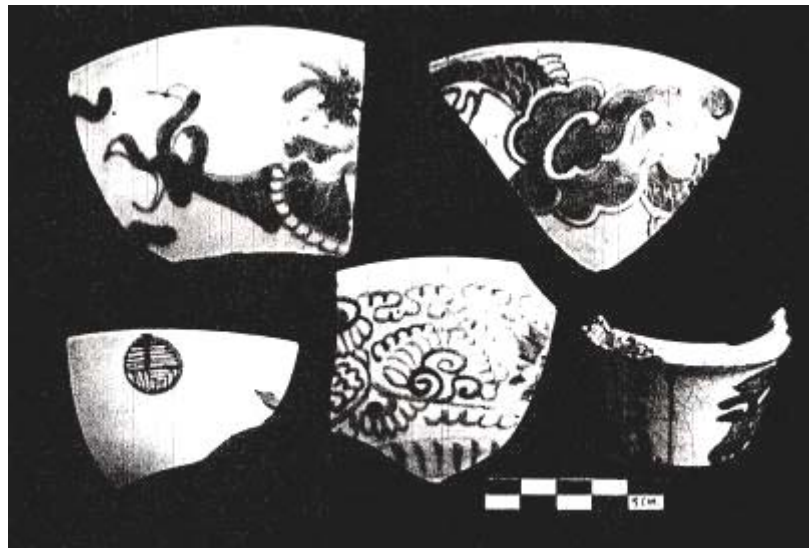
ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่มาจากต่างประเทศ ส่วนใหญ่เป็นเครื่องเคลือบของจีน⁶² กลุ่มแรกคือเครื่องถ้วยชามเขียนลายสีน้ำเงินหรือสีเขียวใต้เคลือบ เนื้อดินละเอียดสีขาวหรือเนื้อหยาบสีออกเทา เคลือบพุ่งไปจนถึงเคลือบเป็นสีฟ้าหรือเขียวจางและบางชิ้นน้ำเคลือบแตกราน มีทรายเกาะติดอยู่บนเคลือบ (ภาพที่ 307) อันเป็นลักษณะของเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาในประเทศจีนที่เรียกกันว่า “เครื่องถ้วยชวเถา” เพราะเชื่อกันว่ามีแหล่งส่งออกจากเมืองท่าชวเถา (Shantou)

⁶¹ กรมศิลปากร, เตาแม่น้ำน้อย, 57.

⁶² ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 21.

ทางตอนใต้ของจีน ถือเป็นเครื่องถ้วยคุณภาพชั้นรองถึงต่ำ⁶³ที่ส่งออกขายในราคาถูก และนิยมแพร่หลายในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เครื่องถ้วยแบบช้วนานี้มีระยะเวลาการผลิตอยู่ในช่วง **ราชวงศ์หมิง (Ming)** ตอนกลางถึงปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 22

เครื่องถ้วยจีนที่มีอายุถัดลงมา คือเครื่องถ้วยที่ผลิตในสมัย **ราชวงศ์ชิง (Qing)** ตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 คือกลุ่มเครื่องถ้วยเคลือบเขียนลายสีน้ำเงินบนพื้นขาว มักเขียนเป็นรูปสัตว์ในเทพนิยายเช่นมังกร (ภาพที่ 308) หรือรูปบุคคล⁶⁴ (ภาพที่ 309) รวมทั้งเครื่องถ้วยลายครามกลุ่มหนึ่งที่เขียนลายคล้ายลายไทยจำพวกลายกรวยเชิงหรือก้านต้อดอก (ภาพที่ 310) คงจะผลิตจากแห่งเตาหลวงในสมัยราชวงศ์ชิงด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 308 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยลายครามเคลือบรูปมังกร ผลิตขึ้นในสมัยราชวงศ์ชิง พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ จ.บ้านโป่งม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 192)

⁶³ กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา 2 เครื่องถ้วยจากทะเล, 70-73 และ กฤษฎา พิณศรี, “การศึกษาเครื่องถ้วยจีนจากแหล่งโบราณคดี,” ใน เมืองโบราณ 22,1 (มกราคม - มีนาคม 2539) : 75.

⁶⁴ ณัฐภัทร จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2537), 38.

ภาพที่ 309 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยลายครามรูปบุคคลและอักษรมงคลของจีน สมัยราชวงศ์ชิง พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารจัดสำเนา, 2539), ภาพที่176)

ภาพที่ 310 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยลายคราม เขียนลายคล้ายลายไทย สมัยราชวงศ์ชิง พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง

(ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารจัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 194)

พบชิ้นส่วน **เครื่องถ้วยแบบเบญจรงค์** คือเครื่องถ้วยจีนที่เขียนลายที่ได้แบบไปจาก
ช่างไทย แต่ช่างจีนไม่มีความเข้าใจในเรื่องลายไทยจึงวาดออกมาเป็นลายที่ดูขัดเขิน (ภาพที่ 311)
อายุการผลิตอยู่ตั้งแต่ช่วงปลายราชวงศ์หมิง ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 อย่างไรก็ตาม
เครื่องเบญจรงค์ได้รับความนิยมแพร่หลายมากกว่าในสมัยอยุธยาตอนปลาย อันตรงกับสมัย
ราชวงศ์ชิงในปลายพุทธศตวรรษเดียวกันถึงพุทธศตวรรษที่ 23⁶⁵ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยแบบเบญจรงค์
จากวัดวรเชตุเทพบารุงอาจมีอายุในสมัยอยุธยาตอนปลายด้วยก็เป็นได้ เนื่องจากพบเครื่องถ้วยจีน
ในสมัยอยุธยาตอนปลายร่วมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมากกว่า

ภาพที่ 311 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยแบบเบญจรงค์ สมัยราชวงศ์ชิง พุทธศตวรรษที่ 23 พบจากการ
ขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง
(ที่มา: ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม
อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารจัดสำเนา, 2539), ภาพที่179)

กลุ่มเครื่องถ้วยจีนชิ้นรองนอกจากเครื่องถ้วยแบบชัวเถา ยังพบเครื่องถ้วยเคลือบเนื้อ
หยาบที่มีการปาดน้ำเคลือบที่ก้นภาชนะด้านในออกเป็นรูปวงกลม (ภาพที่ 312) ซึ่งเป็นเอกลักษณ์
ของ “**เครื่องถ้วยแบบฝูเจี้ยน**” เนื่องจากมีแหล่งผลิตอยู่ในมณฑลฝูเจี้ยน (Fujian) ทางใต้ของ
ประเทศจีนเช่นกัน เครื่องถ้วยฝูเจี้ยนนี้อยู่ในระดับเดียวกับเครื่องถ้วยชัวเถา คือส่งออกมายาวนาน
แถบนี้เป็นจำนวนมากในราคาถูกลง แต่มีอายุการผลิตอยู่หลังจากเครื่องถ้วยแบบชัวเถาเล็กน้อยคือ

⁶⁵ ดู Natalie V. Robinson, Sino-Thai Ceramics in the National Museum Bangkok, Thailand, and in private collections (Bangkok : Department of Fine Arts), 69.

ในสมัยราชวงศ์ซิง ราวพุทธศตวรรษที่ 23 จึงได้พบเครื่องถ้วยแบบผู้เจียนทั่วไปในแหล่งโบราณคดี สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงรัตนโกสินทร์ช่วงต้น⁶⁶

ภาพที่ 312 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยแบบผู้เจียน สมัยราชวงศ์ซิง พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบำรุง มีการปาดน้ำเคลือบที่ก้นภาชนะด้านในเป็นวงกลม เนื้อดินและน้ำเคลือบค่อนข้างหยาบ (ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่181)

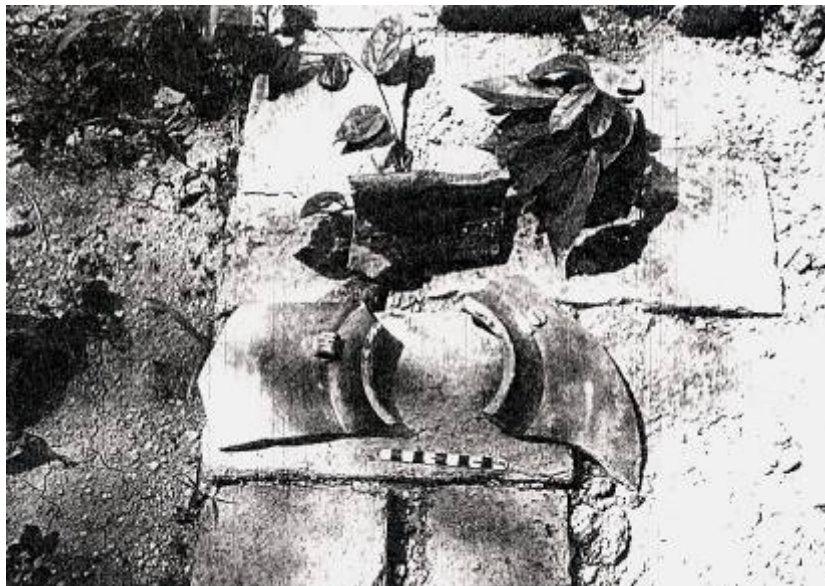
ชิ้นส่วนของไหมีสีน้ำตาลซึ่งค้นพบจากการขุดแต่ง ได้รับการตีความว่าเป็นไหสีหูจากแหล่งเตาแม่น้ำน้อย จ.สิงห์บุรี⁶⁷ (ภาพที่ 313) แต่จากการพิจารณารูปแบบแล้ว พบว่าน่าจะเป็นไหแบบที่เรียกว่า “ไหมะตะบัน” (Martaban jar) ซึ่งเป็นไหเคลือบสีน้ำตาลขนาดใหญ่ที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับไหจากเตาแม่น้ำน้อย โดยความแตกต่างระหว่างไหมะตะบันและไหจากเตาแม่น้ำน้อยสังเกตได้จากการทำหูภาชนะที่เป็นแผ่นแบนมีร่องขีดบนหู และวางหูตามแนวตั้งบนไหล่ภาชนะ (ภาพที่ 314) ในขณะที่ไหจากเตาแม่น้ำน้อยปั้นหูเป็นเส้นกลมและวางหูตามแนวนอนเป็น

⁶⁶ แหล่งเตาที่ผลิตเครื่องถ้วยกลุ่มชวเถาและผู้เจียนที่รู้จักกันแพร่หลาย เช่น เตาเต๋อฮั่ว ในมณฑลผู้เจียน (หรือฮกเกี้ยนในสำเนียงแต้จิ๋ว) ดู กรมศิลปากร, โบราณคดีศึกษา 2 เครื่องถ้วยจากทะเล, 73.

⁶⁷ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539, 21.

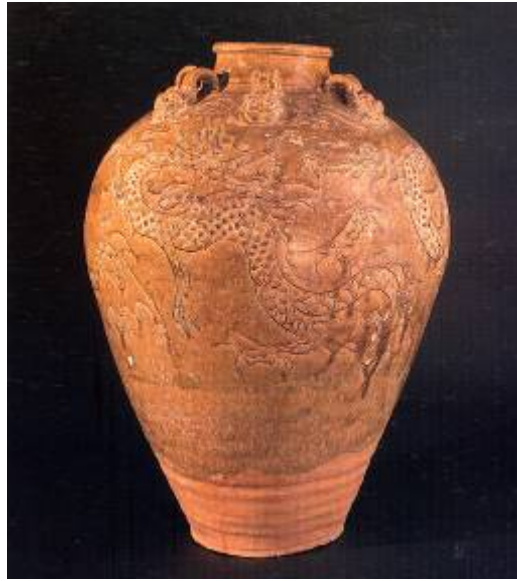
ส่วนใหญ่ ไหมะตะบันนี้คงมีแหล่งผลิตอยู่ในมณฑลทางภาคใต้ของจีนช่วงราชวงศ์หมิง ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 22 ⁶⁸

แม้ว่ากลุ่มเครื่องถ้วยจีนจากวัดวรเชตุเทพบารุง จะเป็นเครื่องถ้วยจีนที่มีการใช้กันอยู่แพร่หลายและพบในการดำเนินงานทางโบราณคดีบริเวณเขตเมืองอยุธยาจำนวนมาก ถือว่าเป็นสินค้าที่มีราคาในสมัยนั้น ส่วนเครื่องถ้วยแบบเบญจรงค์อันเป็นเครื่องถ้วยที่มีมูลค่าจากจีน ไม่ปรากฏว่าสามัญชนทั่วไปจะมีไว้ใช้ จึงอาจเปิดมุมมองบางด้านของวัดวรเชตุเทพบารุงได้ว่า วัดนี้คงต้องเป็นวัดหลวงขนาดใหญ่อันเป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์สมณศักดิ์ชั้นสูง ย่อมจะต้องมีการถวายสิ่งของมีค่าให้แก่วัดหรือพระสงฆ์นั้น และผู้ถวายก็ต้องเป็นผู้ที่มีฐานะร่ำรวยดีในสังคมด้วย

ภาพที่ 313 ชิ้นส่วนไหมีหูแบบที่เรียกกันว่า “ไหมะตะบัน” พบจากการขุดแต่งวัดวรเชตุเทพบารุง (ที่มา : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุ จ.บ้านโป่งม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), ภาพที่ 213)

⁶⁸ Vainker, S.K. *Chinese Pottery and Porcelain From Prehistory to the present* (London: British Museum Press, 1991), 146-147 คำว่า “ไหมะตะบัน” อาจหมายถึงคำเรียกรวมของไหเคลือบสีน้ำตาลที่ผลิตในประเทศจีน ในขณะที่ชิ้นส่วนไหซึ่งพบจากวัดวรเชตุเทพบารุงและได้รับการตีความเบื้องต้นในรายงานการขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดีว่าเป็นไหของแหล่งเตาแม่น้ำน้อยกลับเป็นไหมะตะบันด้วยรูปแบบดังที่ได้กล่าวมา.

ภาพที่ 314 ไหมะตะบันเคลือบสีน้ำตาล สมบัติส่วนบุคคล

เอกลักษณ์คือส่วนหูเป็นแถบแบนวางตามแนวตั้งของไหและมีกรีดเส้นบนหู

(ที่มา: Vainker, S.K. Chinese Pottery and Porcelain From Prehistory to the present (London : British Museum Press, 1991), 147.)

วิเคราะห์อย่างกว้างๆ ได้ ว่ากลุ่มเครื่องถ้วยและภาชนะดินเผาที่พบทั้งจากแหล่งเตาในประเทศไทยและจากประเทศจีนล้วนมีอายุสอดคล้องกับการใช้งานในพื้นที่บริเวณวัดตั้งแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาศรีสุทธารามและเตาบ้านบางปูน และต่อมาก็ได้พบเครื่องถ้วยที่มีอายุร่วมสมัยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ในพุทธศตวรรษที่ 22-24 คือเครื่องถ้วยจีนที่มีอายุในสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงตามลำดับ ส่วนผลิตภัณฑ์ของแหล่งเตาแม่น้ำน้อยยังช่วยยืนยันถึงกิจกรรมภายในพื้นที่วัดที่ดำเนินอยู่ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงสิ้นสุดสมัยอยุธยา ทั้งหมดล้วนเป็นเครื่องถ้วยและภาชนะดินเผาที่พบอยู่เสมอในการขุดค้น-ขุดแต่งทางโบราณคดีแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานในสมัยอยุธยา

ประเด็นที่สำคัญในการกำหนดอายุคือการที่ไม่พบเครื่องถ้วยที่มีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชั้นดินทางโบราณคดีที่อยู่ก่อนการสร้างวัดและชั้นดินถมเพื่อการก่อสร้างวัดแทบไม่พบเศษภาชนะดินเผาเลย ช่วยยืนยันถึงช่วงเวลาการก่อสร้างวัดวรเชตุเทพบารุงได้เช่นกันว่าอาจไม่เก่าไปจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้น

เครื่องถ้วยและภาชนะเหล่านี้คงเป็นของถวายไว้เป็นสมบัติสำหรับวัดเพื่อให้พระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาได้นำไปใช้งานต่างๆ การพบเครื่องถ้วยอยู่ในเขตพุทธาวาสย่อมหมายถึง

หน้าที่อื่นๆที่นอกเหนือไปจากภาชนะบรรจุอาหาร ซึ่งหากสันนิษฐานเบื้องต้นอาจเป็นเครื่องตั้ง ถวายเป็นพุทธานุชาศักดิ์เนื่องจากเครื่องถ้วยบางชนิดเป็นของมีค่าสูง อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่มาของ เครื่องถ้วยจากการดำเนินงานทางโบราณคดียังขาดความชัดเจนด้านตำแหน่งบริเวณหรือชั้นดินที่ พบ ทำให้ไม่อาจวิเคราะห์ศึกษาในมุมมองที่หลากหลายได้มากกว่านี้

สรุป

สิ่งก่อสร้างเบ็ดเตล็ดที่พบที่วัดวรเชตุเทพบารุงเป็นตัวบ่งถึงการใช้งานและซ่อมสร้างเพิ่มเติมภายในวัดหลังจากงานก่อสร้างครั้งใหญ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ลงมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลายจนกระทั่งทิ้งร้างไปเมื่อสิ้นกรุงศรีอยุธยาในที่สุด ในขณะที่การวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีก็ได้อผลที่สอดคล้องกับอายุของสิ่งก่อสร้างภายในวัด โดยข้อมูลจากการขุดค้นชั้นดินภายในบริเวณวัดบ่งว่าก่อนหน้าการสร้างวัดพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง มีร่องรอยการอยู่อาศัยของคนมาก่อนจนกระทั่งมีการเข้ามาใช้งานปรับปรุงพื้นที่ด้วยการถมดินเป็นเนินสูงเพื่อ ก่อสร้างวัดขึ้น หลักฐานทางโบราณคดีจำพวกภาชนะดินเผาที่พบระหว่างการขุดแต่งมีอายุเก่าแก่ที่สุดคือเศษภาชนะจากแหล่งเตาบ้านบางปูนและเตาศรีสีชนาลัย อันมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21 ยืนยันช่วงเวลาที่เริ่มมีการก่อสร้างวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นครั้งแรกในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 โดยมีเจดีย์ทรงระฆังและวิหารเป็นอาคารหลักของวัด

ชั้นดินก่อนถึงพื้นปฏิฐานใช้งานของวัดพบเศษอิฐหักกากปูนกระจายปนอยู่กับดินเหนียวที่นำมาใช้ถม บ่งว่ามีการเคลื่อนย้ายวัสดุก่อสร้างจำนวนมากเข้ามายังบริเวณนี้ เชื่อว่าคงเตรียมสำหรับงานก่อสร้างเพิ่มเติมในระยะต่อมา แม้ยังไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัด แต่ก็เห็นได้ว่าการเข้ามาสร้างเสริมครั้งนี้มิได้ปฏิเสธขรณชั้นทับลงไปบนอาคารเดิมที่มีอยู่ แต่กลับเลียงไปสร้างปรากฏ ประธาน อุโบสถและเจดีย์ทรงปราสาทยอดบนพื้นที่ใหม่ด้านทิศเหนือภายในบริเวณวัดเดิมนั่นเอง เศษภาชนะดินเผาและเครื่องถ้วยที่พบซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครื่องถ้วยจีนในราชวงศ์หมิง - ชิง ล้วนแล้วแต่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา สอดคล้องกับงานก่อสร้างปรากฏประธาน อุโบสถและเจดีย์ทรงปราสาทยอดเพื่อเป็นประธานของวัดขึ้นใหม่ในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นเดียวกับหลักฐานงานศิลปกรรมที่ค้นพบ เช่น พระพุทธรูปหรือชิ้นส่วนปูนปั้นที่กำหนดอายุได้ในระยะนั้นด้วย

กิจกรรมและการใช้งานในพื้นที่วัดคงดำเนินหลังจากนั้นลงมาโดยตลอด เห็นได้จากสิ่งก่อสร้างบางแห่ง เช่น เจดีย์รายในผังย่อมุมได้รับการปฏิสังขรณ์ครอบทับโดยเจดีย์ทรงระฆังในสมัยอยุธยาตอนปลาย ชุ่มประตุ กำแพงแก้วและฐานเสมาของอุโบสถที่มีการสร้างขึ้นใหม่บน

รากฐานเดิม บ่งให้เห็นว่าวัดวรเชตุเทพบำรุงต้องมีการสร้างขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งของสมัยอยุธยา อย่างน้อยก็ถึงช่วงเวลาให้สิ่งก่อสร้างหลายอย่างชำรุดและซ่อมแซมในสมัยอยุธยาตอนปลายได้

การใช้งานในอดีตภายในวัดวรเชตุเทพบำรุงได้หยุดลงในสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากสามารถตรวจสอบได้ว่า กิจกรรมการในพื้นที่วัดครั้งสุดท้ายตกอยู่ในช่วงก่อนสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองเล็กน้อย ด้วยได้พบโบราณวัตถุจำพวกอาวธ เช่น กระสุนปืนใหญ่ ขวากเหล็ก มีติดจากการขุดแต่ง รวมทั้งการก่อแนวกำแพงแก้วให้หน้าชั้นมีกระเปาะยื่นออกมาคล้ายป้อมปราการในแต่ละด้านของแนวกำแพง เพิ่มเติมพื้นที่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ออกมาประหนึ่งว่าถูกใช้เป็นป้อมค่ายสำหรับสู้รบในสงคราม ซึ่งตรงตามที่เอกสารคำให้การของชาวกรุงเก่าระบุถึง “ค่ายวัดวรเชษฐ” อันเป็นค่ายหนึ่งของพม่าที่ล้อมกรุงศรีอยุธยาเอาไว้ ตั้งอยู่นอกเมืองทางทิศตะวันตก

การใช้พื้นที่วัดเป็นค่ายทหารครั้งนั้นคงจะได้รื้อเอาอิฐจากอาคารบางหลังที่เคยมีอยู่เพื่อใช้ประโยชน์อื่นๆ ส่งผลให้วัดเปลี่ยนหน้าที่การใช้งานและคงทิ้งร้างไปเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกในปี พ.ศ.2310 กองทัพพม่าที่ตั้งอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาจึงเลิกกลับไป โดยมีเพียงค่ายโพธิ์สามต้นทางทิศเหนือของเมืองเป็นฐานทัพสำคัญเท่านั้น⁶⁹ เมื่อวัดถูกทิ้งร้างจึงไม่พบหลักฐานใดๆ ที่ใหม่กว่าสมัยอยุธยาตอนปลายลงมา จนกระทั่งมีการใช้งานเป็นสำนักสงฆ์เมื่อวัดนี้อยู่ในสภาพของโบราณสถานแล้วในช่วงไม่เกิน 20 ปีมานี้

เมื่อได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งงานช่าง และหลักฐานทางโบราณคดีแล้ว ย่อมจะเปิดภาพให้เห็นความเป็นมาของวัดวรเชตุเทพบำรุงในช่วงตั้งแต่ก่อนการก่อสร้างงานก่อสร้างในสมัยแรก การปฏิสังขรณ์ไปจนถึงการทิ้งร้าง ซึ่งจะสามารถประมวลนำไปสู่การวิเคราะห์แผนผังที่ยังมีประเด็นปัญหาอยู่ในขั้นต่อไปได้

⁶⁹ “พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพ : กรมศิลปากร, 2545), 286 - 287.

บทที่ 8

วิเคราะห์แผนผังของวัดวรเชตุเทพบำรุง

แผนผังเป็นข้อมูลอย่างหนึ่งซึ่งสามารถนำมาใช้วิเคราะห์แนวคิดในการจัดวางหรือการซ่อมสร้างเพิ่มเติมอาคาร รวมทั้งอาจบ่งถึงกิจกรรมและลำดับอายุสมัยของสิ่งก่อสร้างภายในโบราณสถาน เนื่องจากการวางผังของศาสนสถานมักถูกออกแบบให้มีความสมมาตรและสอดคล้องกันในแนวแกนหลัก สิ่งก่อสร้างประธานย่อมมีความโดดเด่นลงตัวพร้อมด้วยอาคารอื่นๆที่อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม ส่วนสิ่งก่อสร้างอื่นๆที่เกิดขึ้นภายหลังมักไม่มีความสอดคล้องกับแผนผังหลัก เนื่องจากข้อจำกัดด้านพื้นที่ โดยอาจสังเกตได้ว่าแทรกขึ้นภายในที่ว่างระหว่างอาคารหลักในสมัยแรกสร้าง

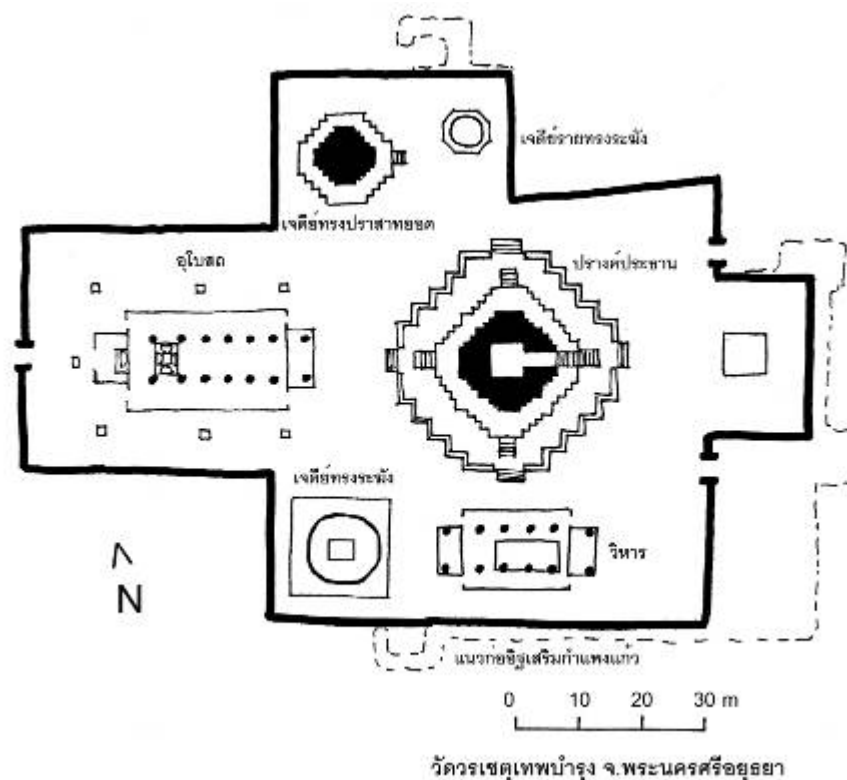
พระธาตุเจดีย์ที่เป็นหลักของวัดพร้อมกับอาคารสำหรับประกอบพิธีทางศาสนาคือวิหารหรืออุโบสถที่ตั้งอยู่ด้านหน้าในแนวแกนทิศอันสอดคล้องกัน ซึ่งมักเป็นทิศตะวันออกเป็นแบบอย่างของแผนผังวัดที่พบในดินแดนไทยอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นดินแดนล้านนา สุโขทัยหรืออยุธยาล้วนมีแนวทางพื้นฐานการวางตำแหน่งสิ่งก่อสร้างภายในเขตพุทธาวาสเป็นอย่างเดียวกัน

รูปแบบของแผนผังวัดวรเชตุเทพบำรุง

แนวแกนหลักของวัดวรเชตุเทพบำรุงยังคงเป็นทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยมีปราสาทประธานตั้งเป็นหลักของวัด คูหาทางเข้าสู่เรือนธาตุด้านทิศตะวันออกบ่งว่ามีการหันหน้าไปยังทิศนั้นเป็นหลัก ทางทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของอุโบสถที่วางตัวตรงแนวกับปราสาทประธาน แต่การประดิษฐานชุกชีให้เอนไปทางด้านทิศตะวันตกแสดงว่าย่อมมีการหันทิศหลักไปทางทิศตะวันออกเข้าสู่องค์ปราสาทประธาน ในขณะที่ทางทิศตะวันออกไม่ปรากฏร่องรอยที่พอจะกล่าวได้ว่าเคยมีอาคารหลังคาคลุมใดๆที่จะวางตามแนวแกนเดียวกับปราสาทประธานและอุโบสถ

ถัดขึ้นมาทางทิศเหนือเอนไปด้านตะวันตกเล็กน้อยคือที่ตั้งของเจดีย์ทรงปราสาทหยอดที่มีบันไดทางขึ้นสู่ฐานประทักษิณทางทิศตะวันออก มีเจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็กตั้งแทรกบนพื้นที่ด้านหน้า และเมื่อลากเส้นจากเจดีย์ทรงปราสาทหยอดลงมาทางทิศใต้ผ่านแนวของปราสาทประธานมาในตำแหน่งระยะที่สมมาตรกันคือที่ตั้งของเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งประกอบกันกับวิหารที่ตั้งในแนวเดียวกันทางทิศตะวันออกเกิดเป็นสิ่งก่อสร้างอีกกลุ่มต่างหาก

กำแพงแก้วล้อมรอบสิ่งก่อสร้างภายในวัดวรเชตุเทพบารูทั้งหมดนี้เอาไว้ด้วยกัน โดยที่แนวกำแพงหักยักเยื้องออกตามตำแหน่งของอาคารต่างๆที่วางตัวอยู่ภายใน แม้พื้นที่ว่างทางทิศตะวันออกของปราสาทประธานก็มีแนวกำแพงแก้วโอบล้อมเป็นบริเวณกว้างด้วยโดยไม่ทราบว่าเป็นพื้นที่นั้นไว้ด้วยเหตุใด (แผนผังที่ 1)

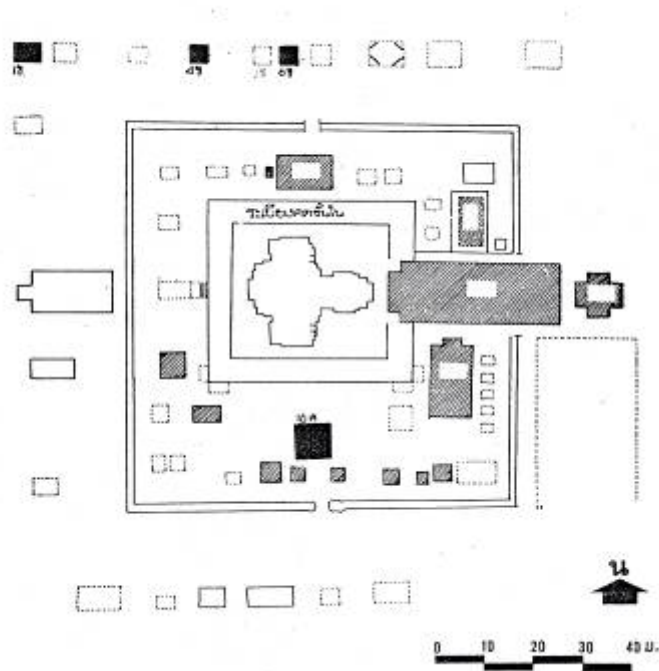

แผนผังที่ 1 วัดวรเชตุเทพบารู

ประกอบด้วยปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลางของวัด มีอุโบสถทางทิศตะวันตก เจดีย์ทรงระฆังและวิหารตั้งอยู่ทางทิศใต้ ส่วนเจดีย์ทรงปราสาทหยอดและเจดีย์รายทรงระฆังตั้งอยู่ทางทิศเหนือ บริเวณทั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่หักมุมตามแนวสิ่งก่อสร้างที่ตั้งอยู่

ผังของวัดวรเชตุเทพบารูแสดงลักษณะทั้งที่สืบทอดและแตกต่างไปจากแบบแผนประเพณีของวัดที่สร้างขึ้นในดินแดนไทยเท่าที่พบกันมาตั้งแต่ระยะแรกๆ โดยเฉพาะในวัดของอยุธยา สาเหตุหลักของแผนผังที่มีลักษณะแปลกไปอาจมาจากการซ่อมสร้างเพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างภายในวัด หรือปัจจัยภายนอกที่อยุธยาเริ่มเข้ามาปรับปรุงขึ้นใหม่ก็เป็นได้

แผนผังวัดของอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19-23 : ที่มาและความเปลี่ยนแปลงในการจัดวางอาคาร
สิ่งก่อสร้างภายในวัด

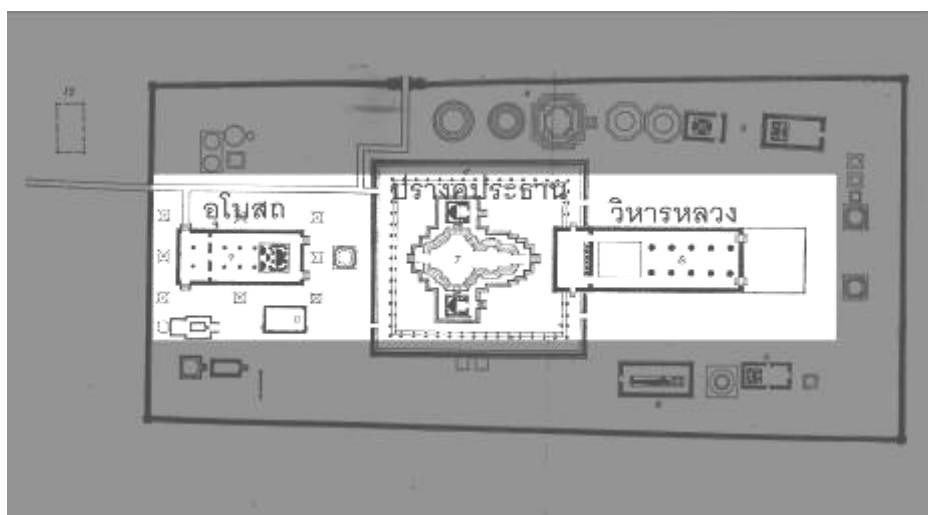
แผนผังที่ 4 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

มีปรางค์ตั้งอยู่เป็นประธานของวัด ล้อมรอบด้วยระเบียงคด วิหารหลวงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกมี
ส่วนท้ายอาคารยื่นล้ำเข้ามาในแนวระเบียงคด เข้าใจว่าแผนผังเช่นนี้อาจจะมีที่มาจากระบบ
ปราสาท-ระเบียงคด - โคปุระของเขมร เนื่องจากปรางค์ประธานของวัดนี้มีรูปแบบที่เชื่อมโยงได้กับ
ปราสาทแบบเขมร ก่อนที่จะพัฒนาไปเป็นปรางค์ในศิลปะอยุธยาอีการาวร้อยปีต่อมา และเป็นแบบ
แผนให้กับวัดหลวงขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นต่อมาในสมัยอยุธยาตอนต้น ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20

วัดขนาดใหญ่ที่มีเอกสารรองรับว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ช่วงพุทธศตวรรษที่
19-20 สืบทอดรูปแบบแผนผังมาจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี¹ (แผนผังที่ 4) ซึ่งคงสร้างขึ้น
ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเล็กน้อย ระเบียงแบบแผนดังกล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือมีเจดีย์
ประธานซึ่งมักเป็นทรงปรางค์ขนาดใหญ่ ล้อมรอบด้วยระเบียงคดในผังสี่เหลี่ยมด้านเท่า ทางทิศ

¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 42-45.

ตะวันออกด้านหน้าเจดีย์ประธานมีวิหารหลวงตั้งอยู่ ทำยวiharยี่นล้าเข้ามาภายในแนวระเบียงคดอาจเพื่อประโยชน์ในด้านความสะดวกที่หลังจากนั้สการพระพุทธรูปประธานภายในวิหารแล้วสามารถเดินออกสู่ภายในลานประทักษิณของเจดีย์ประธานได้เลยโดยไม่ต้องย้อนออกมาด้านนอกอีก² ทางทิศตะวันตกของเจดีย์ประธานฝั่งตรงข้ามบนแนวแกนทิศเดียวกับวิหารหลวงคือที่ตั้งของอุโบสถ ซึ่งอาจมีฐานหรือส่วนทำยอาคารร่วมกันกับแนวระเบียงคดได้ สิ่งก่อสร้างอื่นๆ อาทิ เจดีย์รายหรือวิหารน้อยที่ได้รับการออกแบบสร้างในคราวเดียวกันจะตั้งอยู่ในจุดที่สมมาตรกันกับอาคารหลัก เช่น เจดีย์มูมนฐานไพทีของปราศรัยประธานหรือเจดีย์รายประจำทิศประจำด้านต่างๆ

แผนผังที่ 5 วัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา

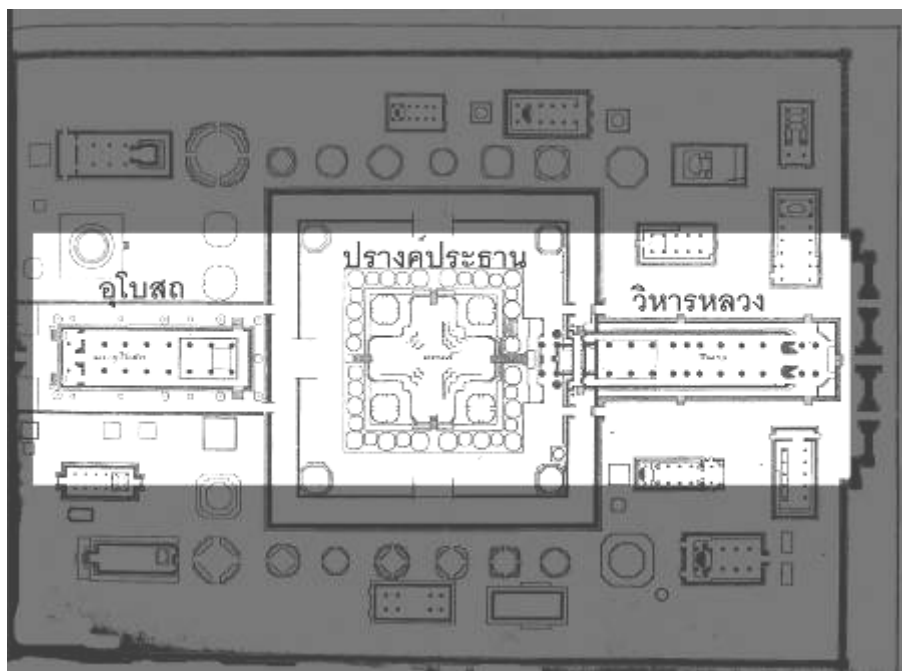
มีรูปแบบที่สืบทอดจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี คือปราศรัยเป็นประธานของวัด มีระเบียงคดล้อมรอบ ทำยวิหารหลวงยี่นล้าเข้ามาในแนวระเบียงคดทางทิศตะวันออก อุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกบนแนวแกนเดียวกัน

(ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร,พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา,(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

เมื่อมองจากภาพด้านตั้งจะพบว่าการวางผังเช่นนี้ออกแบบให้เจดีย์ประธานเป็นศูนย์กลางของวัดอย่างแท้จริง เห็นได้จากอาคารหลังคาคลุมหลักสองหลัง คือวิหารหลวงและอุโบสถ ต่างก็มีตำแหน่งของพระพุทธรูปประธานที่หันออกจากเจดีย์ประธาน ดังนั้นเมื่อมีผู้เข้า

² เรืองเดียวกัน.

กระทำการบูชากราบไหว้พระพุทธรูปไม่ว่าจะเป็นในวิหารหลวงหรืออุโบสถก็เท่ากับว่าหันหน้าเข้าสู่เจดีย์ประธานพร้อมๆกันไปด้วยทั้งสิ้น³ วัดขนาดใหญ่ในราชธานีซึ่งปรากฏแผนผังดังกล่าว คือวัดพุทไธสวรรย์ (แผนผังที่ 5) วัดมหาธาตุ (แผนผังที่ 6) และวัดราชบูรณะ (แผนผังที่ 7) เป็นต้น นอกจากนั้น วัดขนาดใหญ่ซึ่งประดิษฐานพระศรีมหาธาตุประจำหัวเมืองสำคัญ เช่น ราชบุรี สุพรรณบุรี ก็ได้พบงานสร้างในแผนผังแบบนี้เช่นเดียวกัน

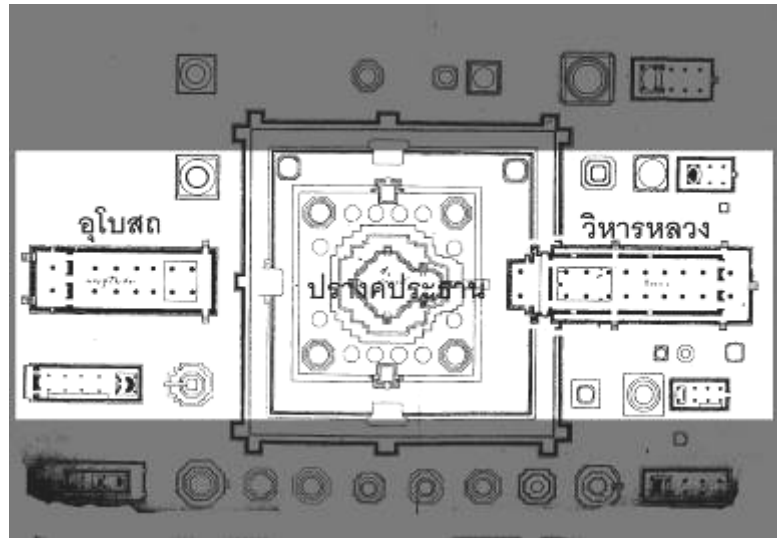

แผนผังที่ 6 วัดมหาธาตุ ออยุธยา

ยังคงมีระเบียบสืบทอดจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และวัดพุทไธสวรรย์ คือปราสาทประธานที่ล้อมรอบด้วยระเบียงคด วิหารหลวงทางทิศตะวันออกมีท่ายาวยื่นล้ำแนวระเบียงคดเข้ามาเล็กน้อย คงเพื่อการเดินเข้าภายในบริเวณปราสาทประธานจากภายในวิหารหลวงได้

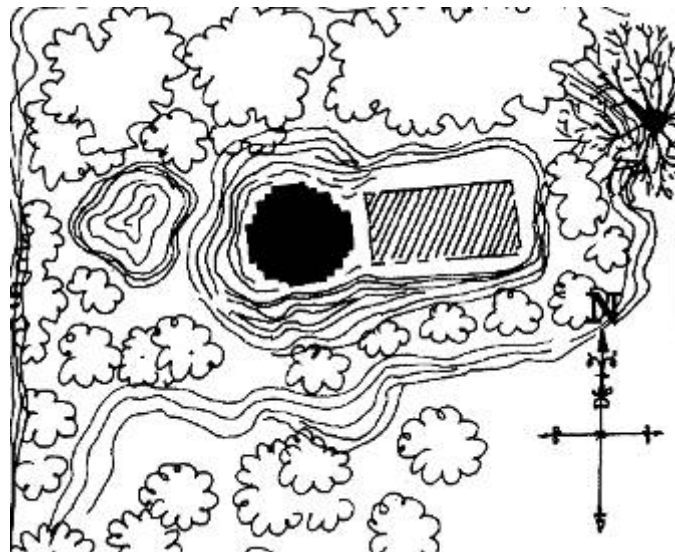
(ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

³ ดู ปัทมา วิชิตจรรณ. “การศึกษาแผนผังวัดสมัยอยุธยาในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาบันพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 528.

แผนผังที่ 7 วัดราชบูรณะ ออยุธยา

(ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

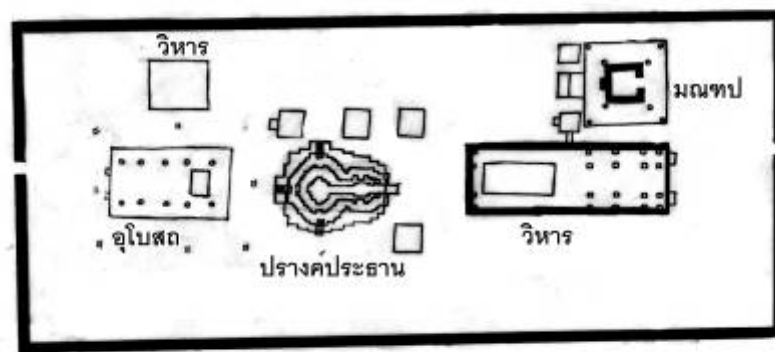
แผนผังที่ 8 วัดส้ม ออยุธยา

ปราสาทประธานของวัดนี้ได้รับการศึกษาว่ามีอายุในสมัยอยุธยาตอนต้น แผนผังวัดเป็นไปตามแบบที่เรียบง่าย ดังที่พบในวัดของทั้งสุโขทัยและล้านนาร่วมกันด้วย คือมีเจดีย์เป็นประธานของวัด วิหารตั้งอยู่ด้านหน้าซึ่งมักเป็นทิศตะวันออก เรียงตามแนวแกนทิศหลัก

(ที่มา : สมिति ศิริภักดิ์, วัดส้ม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อัสสัมชัญ, 2520, carte2)

วัดขนาดกลางและเล็กที่สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 มีแผนผังเรียบง่าย คือมีเจดีย์ประธานเป็นหลัก ด้านหน้าซึ่งมักเป็นทิศตะวันออกมีวิหารหรืออุโบสถตั้งอยู่ตรงกันตามแนวแกนทิศ ซึ่งเป็นแผนผังทั่วไปที่พบร่วมอยู่ในวัดของสุโขทัยและล้านนาในระยะเวลาเดียวกันด้วย หลักการสำคัญคือยังเน้นความสำคัญในการวางทิศหลักของอาคารหลังคาคลุมให้หันออกจากเจดีย์ประธาน เช่นเดียวกับวัดขนาดใหญ่ ตัวอย่างเช่น วัดส้ม อยุธยา (แผนผังที่ 8) แผนผังเช่นนี้คงมีอยู่ไปจนถึงช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 โดยแทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลง

เข้าสู่ช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 20 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ความคลี่คลายในแผนผังจากช่วงก่อนหน้าก็เริ่มปรากฏขึ้น เป็นต้นว่าการเว้นไม่สร้างระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธาน เช่น วัดจุฬามณี พิชณุโลก⁴ (แผนผังที่ 9) สร้างในปี พ.ศ.2007 แต่ก็ยังคงมีปรางค์เป็นประธานและมีวิหารอุโบสถตั้งเรียงกันตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตกอยู่

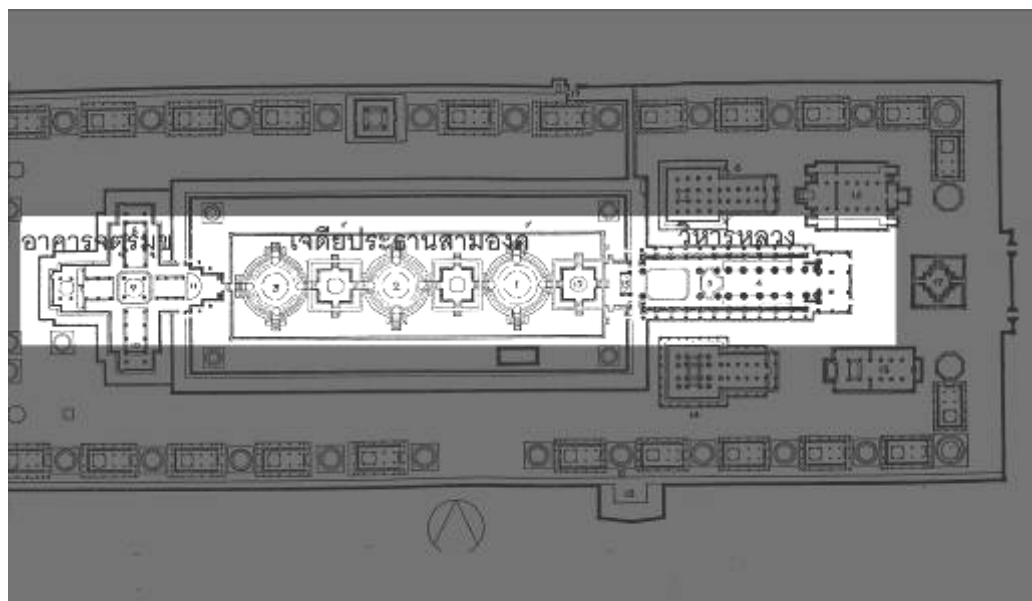

แผนผังที่ 9 วัดจุฬามณี พิชณุโลก

สร้าง พ.ศ.2007 อาคารต่างๆยังคงตั้งเรียงกันตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก ทว่าไม่ปรากฏแนวระเบียงคดล้อมรอบปรางค์ประธาน

⁴ ผู้ศึกษาได้มีโอกาสร่วมงานขุดค้น - ขุดแต่งทางโบราณคดีที่วัดจุฬามณีในปี พ.ศ.2545 จากการขุดตรวจเพื่อค้นหาแนวระเบียงคดโดยรอบปรางค์ประธานไม่พบแนวของสิ่งก่อสร้างดังกล่าวแต่อย่างใด ดู บริษัท นอร์ทเทิร์นชั่น (1935) จำกัด, รายงานการขุดค้นเพื่อออกแบบบูรณะ โบราณสถานวัดจุฬามณี ตำบลบ้านท่าทอง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก (เอกสารอัดสำเนา, 2545),12.

หรือหากมีการสร้างระเบียงคด ก็พบว่ารูปแบบระเบียงคดที่เคยอยู่ในผังสี่เหลี่ยมด้านเท่า มีการขยายออกเพื่อวงล้อมเจดีย์ประธานที่มีจำนวนมากกว่าหนึ่งองค์ เช่นที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา สร้างในช่วง พ.ศ.2035 ซึ่งแนวระเบียงคดยืดยาวออกไปทางทิศตะวันตกจนอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อล้อมเจดีย์ประธานทรงระฆังจำนวนสามองค์ให้รวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน (แผนผังที่ 10) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ระเบียงของแผนผังวัดขนาดใหญ่ของอยุธยาที่เคยมีอยู่อย่างเคร่งครัดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ได้เริ่มเปลี่ยนแนวทางไปสู่ความไม่ยึดติดกับแบบแผนมากขึ้นในช่วงอีกหนึ่งร้อยปีต่อมา

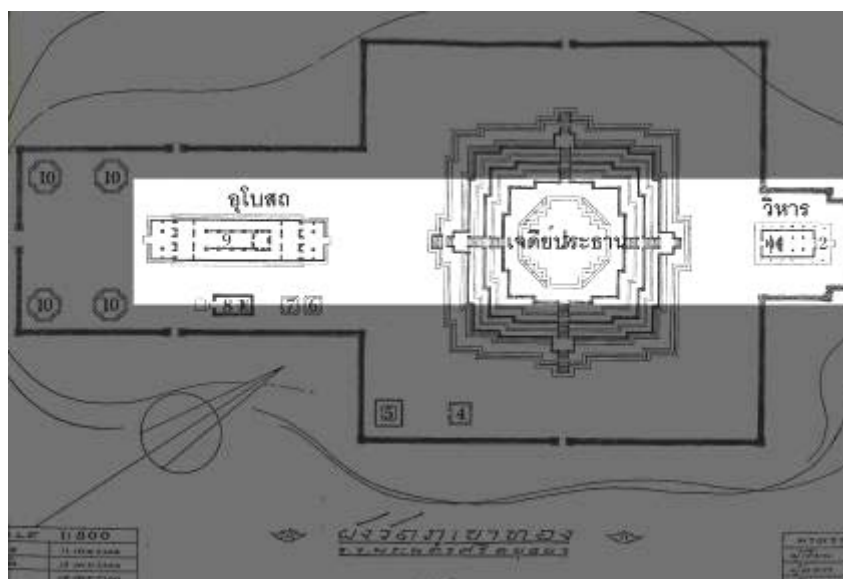

แผนผังที่ 10 วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา

เจดีย์ประธานทรงระฆังสามองค์เรียงกันมีผลให้แนวระเบียงคดยืดยาวออกไปทางทิศตะวันตกเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผิดกับระเบียงคดของวัดทั่วไปที่มักอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส แสดงให้เห็นการคลี่คลายระเบียงแผนผังวัดหลวงของอยุธยาเมื่อเข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

(ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

ในพุทธศตวรรษที่ 22 ไม่พบหลักฐานของวัดขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นระยะนี้ชัดเจนนัก วัดภูเขาทอง ซึ่งอาจได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร⁵ ยังคงยึดรูปแบบแผนผังที่ให้ความสำคัญกับเจดีย์ประธานมากเป็นพิเศษ วิหารหลวงและอุโบสถขนาดไม่ใหญ่นัก ตั้งอยู่บนแนวแกนทิศเดียวกันโดยหันหน้าออกจากเจดีย์ประธาน และไม่มีระเบียงคดล้อมรอบ (แผนผังที่ 11)

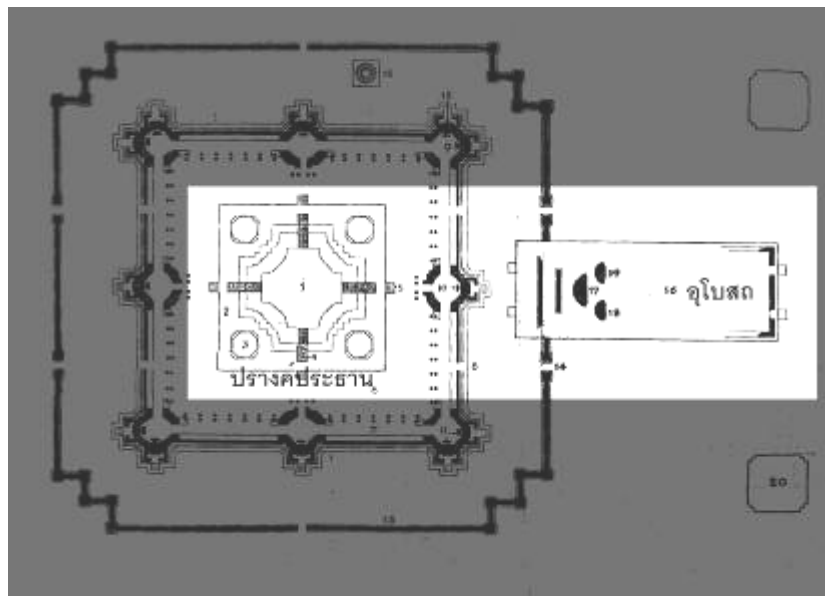
แผนผังที่ 11 วัดภูเขาทอง อยุธยา

เน้นความสำคัญของเจดีย์ประธานเป็นพิเศษ อาคารหลังคาคลุมที่สำคัญคืออุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ส่วนวิหารขนาดเล็กทางตะวันออกเรียงกันเป็นแนวแกนเดียวกัน ไม่ปรากฏระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธาน ซึ่งเป็นแผนผังแบบที่พบมาก่อนที่วัดจุฬามณี

(ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

⁵ จากการวิเคราะห์รูปแบบของเจดีย์ประธานวัดภูเขาทอง พบว่าเป็นเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมที่วิวัฒนาการต่อเนื่องมาจากเจดีย์ศรีสุริโยทัยอันเชื่อว่าสร้างขึ้นในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 21 ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณที่มีชุดลวดบัวเอนลาดขนาดใหญ่ตามแบบศิลปะมอญ-พม่า นอกจากนี้ เอกสารของชาวตะวันตกยังอ้างถึงเจดีย์ภูเขาทองตามคำบอกเล่าของชาวกรุงศรีอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 23 ว่า สร้างขึ้นเป็นที่ระลึกในชัยชนะที่มีเหนือกษัตริย์มอญครั้งใหญ่ ซึ่งน่าจะหมายถึงสงครามยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรและพระมหาอุปราชานั่นเอง ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 95 - 96

ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 มีตัวอย่างแผนผังของวัดขนาดใหญ่คือวัดไชย-
วัฒนาราม ปรากฏถูกนำมาใช้เป็นประธานของวัดพร้อมด้วยระเบียงคดล้อมรอบ ด้านทิศตะวันออก
คืออุโบสถที่อาจสร้างขึ้นแทนที่วิหารหลวงตามความนิยมในการสร้างอุโบสถเป็นอาคารหลักของวัด
ที่เริ่มมากขึ้นในระยะนั้น ปรากฏประธานห้อมล้อมด้วยหมู่ปราศน์มและเมรุทิศเมรุรายที่จ้งอยู่ที่
ด้านและมุมของระเบียงคด เพื่อจำลองภาพเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางจักรวาล เมรุรายมีที่ตั้งที่
ระบียงคดด้านตะวันออกด้วย อุโบสถที่ตั้งอยู่บนแนวแกนทิศเดียวกับปราศน์มจึงแยกตัว
ออกมาต่างหากโดยไม่มีส่วนทำยยื่นเข้าไปภายในแนวระเบียงคด (แผนผังที่ 12)

แผนผังที่ 12 วัดไชยวัฒนาราม อยุธยา

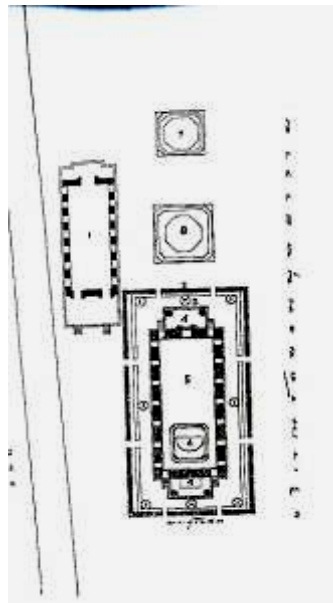
มีปราศน์มประธานล้อมรอบด้วยระเบียงคด อาคารด้านตะวันออกเปลี่ยนจากวิหารหลวงมาเป็น
อุโบสถโดยไม่มีส่วนทำยยื่นเข้ามาภายในแนวระเบียงคดเพราะมีเมรุทิศตะวันออกตั้งอยู่

(ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

หลังจากงานก่อสร้างที่วัดไชยวัฒนารามแล้ว วัดในสมัยอยุธยาตอนปลายตั้งแต่พุทธ
ศตวรรษที่ 23 ลงมา ล้วนเป็นวัดขนาดเล็กที่มีแผนผังที่เน้นความสำคัญของอุโบสถเป็นหลัก โดย
มักมีอุโบสถตั้งเป็นประธานของวัด มีเจดีย์ขนาดย่อมหรือขนาดเล็กที่เป็นเจดีย์ราย ตั้งอยู่ใน

ตำแหน่งที่ไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับแนวแกนทิศหลักหรืออาคารประธาน แต่อาจจัดวางให้สมมาตรกับอาคารอื่นๆ ด้วย เช่น วัดบรมพุทธาราม อยุธยา สร้าง พ.ศ. 2225⁶ (แผนผังที่ 13)

เห็นได้ว่าแผนผังของวัดขนาดใหญ่ในสมัยอยุธยาพัฒนามาจากระบบของวัดที่มีมาก่อนกรุงศรีอยุธยา คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ที่สำคัญคือการใช้เจดีย์เป็นประธานของวัด และจัดอาคารวิหารหลวงอุโบสถให้ตั้งบนแนวแกนทิศเดียวกัน อาคารอื่นๆที่สร้างขึ้นพร้อมกันย่อมถูกออกแบบให้สมมาตรกับสิ่งก่อสร้างหลัก ส่วนวัดขนาดเล็กมีแผนผังเรียบง่ายแต่ยังยึดเอาเจดีย์เป็นหลัก มีวิหารหรืออุโบสถตั้งอยู่ด้านหน้า

แผนผังที่ 13 วัดบรมพุทธาราม อยุธยา

สร้าง พ.ศ.2225 สมัยอยุธยาตอนปลาย มีความเปลี่ยนแปลงที่ใช้อาคารหลังคาคลุมคืออุโบสถเป็นประธานของวัด โดยเจดีย์ทรงเครื่องและปรางค์มีที่ตั้งอยู่ด้านหน้าอุโบสถ

(ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร,พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา,(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

ความเคร่งครัดของระบบแผนผังมาลดหย่อนลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งระยะดังกล่าวอยุธยาได้รับอิทธิพลด้านงานช่างจากภายนอกมากมาย แม้ว่าแนวแกนทิศที่สัมพันธ์กันระหว่างเจดีย์ประธานและอาคารหลังคาคลุมจะยังมีอยู่ แต่ตำแหน่งการวางทิศหลักหรือความ

⁶ ดู เรื่องเดียวกัน, 48-52.

สมมุติของสิ่งก่อสร้างต่างๆอาจลดน้อยหรือขาดหายไป อาทิ การเว้นไม่สร้างระเบียงคด เป็นต้น ปัจจัยดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดความคลี่คลายในรูปแบบแผนผังของวัดที่สร้างขึ้นในระยะหลังของอยุธยาอันไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวอีกต่อไป

แผนผังของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีรูปแบบทั้งที่สืบทอดมาจากผังของวัดขนาดใหญ่ในระยะต้นของอยุธยา และรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏในผังวัดสมัยอยุธยาเลย การวิเคราะห์แผนผังจึงอยู่ในขั้นตอนสุดท้ายหลังจากที่ได้วิเคราะห์อาคารสิ่งก่อสร้างรวมทั้งข้อมูลหลักฐานต่างๆอย่างครบถ้วนแล้ว เพื่อนำมาประมวลให้เห็นภาพการใช้งานและอายุสมัยของสิ่งก่อสร้างภายในวัดที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแผนผังจากสมัยแรกสร้างได้

แผนผังของวัดวรเชตุเทพบำรุง วิเคราะห์ผ่านข้อมูลทางด้านโบราณคดีและศิลปกรรม

การวิเคราะห์แผนผังของวัดวรเชตุเทพบำรุงจำเป็นต้องใช้ข้อมูลจากการศึกษากำหนดอายุหลักฐานทางด้านโบราณคดีและศิลปกรรมภายในวัด อันได้แก่เจดีย์ อาคารหลังคาคลุม รวมไปถึงโบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้น-ขุดแต่งมาประมวลเข้าด้วยกัน เพื่อให้ทราบถึงระยะสมัยการใช้งานภายในพื้นที่วัด ซึ่งอาจบ่งได้ว่าการก่อสร้างหรือเสริมอาคารใดขึ้นบ้างในช่วงเวลาที่ต่างกัน อันมีผลให้แผนผังเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้

1. แนวกำแพงแก้วกับการกำหนดรูปแบบแผนผังวัด

กำแพงแก้วล้อมรอบสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในเขตพุทธาวาสวัดวรเชตุเทพบำรุงเข้าไว้ด้วยกันอย่างครบถ้วนแม้เป็นสิ่งก่อสร้างขนาดเล็กที่สร้างเสริมอยู่นอกพื้นที่หลักภายในวัดก็ตาม แนวกำแพงเดี่ยวหักมุมไปตามไปตามการจัดวางสิ่งก่อสร้างภายในทุกแห่ง ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า กำแพงแก้วได้รับการสร้างขึ้นเพื่อล้อมสิ่งก่อสร้างต่างๆเข้าไว้ด้วยกันและอาจมีการแก้ไขแนวกำแพงในบางตอนให้ล้อมเอาอาคารที่สร้างในสมัยหลังเข้าไว้ภายในเขตวงด้วย ที่น่าสังเกตได้แก่เจดีย์รายทรงระฆังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าคงมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 มีที่ตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ทรงปราสาทยอด แต่แนวกำแพงแก้วก็ยังเว้นออกไว้เพื่อให้อยู่ภายในแนวล้อมด้วยกันโดยมิใช่การสร้างแทรกขึ้นมาในพื้นที่ว่าง ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นจริงก็ควรจะตั้งอยู่นอกแนวกำแพงด้วย ซึ่งเมื่อเป็นดังนี้แล้ว กรอบของแผนผังวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงดูไม่สมดุลงันทั้งในด้านแกนทิศและองค์ประกอบโดยรวม

กำแพงแก้วที่ใช้ล้อมรอบบริเวณของวัดในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่ก็มีแนวล้อมในผังรูปสี่เหลี่ยมอย่างสมมาตร เช่น วัดราชบูรณะ หรือวัดพระศรีสรรเพชญ์ การที่กำแพงแก้วของวัดวรเชตุเทพบำรุงสร้างโดยล้อมเฉพาะกรอบนอกของสิ่งก่อสร้างภายในวัดซึ่งไม่ค่อยได้พบอยู่ทั่วไป

การสร้างแนวกำแพงแก้วที่หักมุมล้อมเฉพาะกรอบนอกของสิ่งก่อสร้างอาจเกิดจากข้อจำกัดบางประการ ในที่นี้เชื่อว่าเพราะพื้นที่สร้างวัดมิใช่พื้นที่ราบอย่างเช่นวัดทั่วไป แต่เป็นเนินที่เกิดจากการถมดินบนที่ราบลุ่ม ทำให้มีพื้นที่ไม่สม่ำเสมอ เพราะดอยที่ถมนั้นรองรับอยู่แต่เพียงสิ่งก่อสร้างโดยมีพื้นที่รอบข้างเหลือไม่มากนัก การสร้างแนวกำแพงแก้วล้อมทั้งบริเวณให้กว้างออกไปมากดังเช่นวัดทั่วไปจึงกระทำได้ยากกว่า กำแพงแก้วที่สร้างขึ้นจึงมีแนวเลาะไปตามด้านนอกของอาคารที่ตั้งอยู่ภายในวัดเท่านั้น จึงสามารถวิเคราะห์เบื้องต้นได้ว่าแนวกำแพงแก้วของวัดวรเชตุเทพบำรุงคงสร้างขึ้นด้วยข้อจำกัดด้านพื้นที่ และคงมีการสร้างซ่อมแก้ไขด้วยเพราะแม้แต่สิ่งก่อสร้างในสมัยหลังสุดคือเจดีย์ทรงระฆังที่อาจมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 23 ก็ยังได้รับการเว้นเพื่อให้มีที่ตั้งอยู่ภายในแนวกำแพงแก้ว

เหตุนี้แนวกำแพงแก้วที่เห็นในปัจจุบันของวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงอยู่ในช่วงหลังจากงานก่อสร้างทุกอย่างภายในวัด อย่างไรก็ตาม งานซ่อมสร้างกำแพงแก้วควรมีอยู่ก่อนช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เนื่องจากพบว่ามีกรก่อเสริมแนวกำแพงให้หนาขึ้นตามแนวเพื่อเป็นป้อมค่ายในช่วงสงครามก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พ.ศ.2310

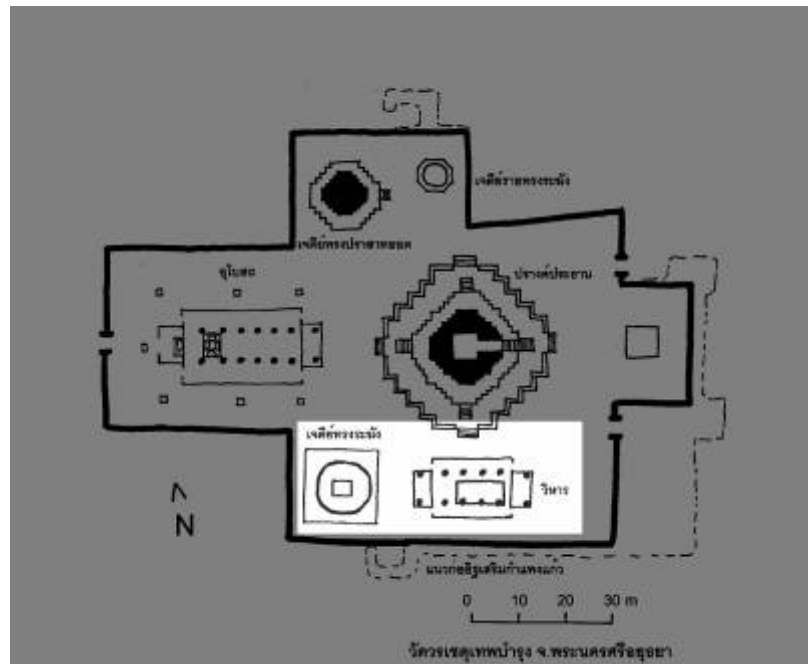
เมื่อพิจารณาจากสิ่งก่อสร้างในแผนผังที่ล้อมด้วยกำแพงแก้วนี้ จะพบว่ามีกลุ่มอาคารที่ตั้งอยู่บนแนวแกนทิศแยกออกจากกันสองกลุ่ม คือ กลุ่มของปราสาทประธาน - อุโบสถ และ กลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง - วิหาร จากการวิเคราะห์รูปแบบที่กล่าวมาแล้วพบว่าสิ่งก่อสร้างทั้งสองกลุ่มนี้มีอายุที่แตกต่างกัน ซึ่งเมื่อนำไปวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากแผนผังจะทำให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับอายุสมัยการใช้งานและการซ่อมสร้างวัดวรเชตุเทพบำรุงที่ชัดเจนมากขึ้น

2. เจดีย์ทรงระฆังและวิหาร สิ่งก่อสร้างสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบำรุง

กลุ่มของสิ่งก่อสร้างสมัยแรกเริ่มของวัดวรเชตุเทพบำรุง ได้แก่เจดีย์ทรงระฆังและวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของปราสาทประธาน เจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่และวิหารเรียงกันบนแนวแกนทิศตะวันออก - ตะวันตก ดูเป็นกลุ่มอาคารต่างหากที่แยกออกมาจากปราสาทประธาน อุโบสถและเจดีย์ทรงปราสาทยอด (แผนผังที่ 14)

แผนผังแบบดังกล่าวเป็นระเบียบทั่วไปของวัดที่สร้างขึ้นทั้งในวัฒนธรรมสุโขทัย ล้านนา และอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 มาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 22 ที่นิยมให้เจดีย์เป็นหลักภายในวัดและสร้างอาคารหลังคาคลุมคือวิหารหรืออุโบสถไว้ด้านหน้า จนกระทั่งมีความเปลี่ยนแปลงหันไปให้ความสำคัญกับอุโบสถขึ้นมาเป็นสิ่งก่อสร้างประธานภายในวัดแทน ได้กล่าวมาแล้วในบทวิเคราะห์ว่า เจดีย์ทรงระฆังและวิหารเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีอายุการสร้างในระยะเดียวกัน

คือราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ทั้งนี้ ตำแหน่งที่ตั้งยังสอดคล้องกันบนแนวแกนทิศ อันเป็นไปตามระเบียบของวัดซึ่งประกอบด้วยเจดีย์ประธานเป็นหลักและมีวิหารตั้งอยู่ทางทิศ ตะวันออก

แผนผังที่ 14 แสดงกลุ่มของสิ่งก่อสร้างในสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบารู ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 คือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร

หากเป็นดังข้อวิเคราะห์ดังกล่าวแล้ว งานก่อสร้างในสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบารู ได้แก่เจดีย์ทรงระฆังและวิหารจึงควรมีมาตั้งแต่ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ก่อนสิ่งก่อสร้างที่เป็นประธานของวัดที่เห็นในปัจจุบันคือปราสาทประธานและอุโบสถที่กำหนดอายุได้ในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

3. ปราสาทประธานกับอุโบสถ การกำหนดทิศหลักที่คลี่คลายจากแผนผังวัดในสมัยอยุธยาตอนต้น

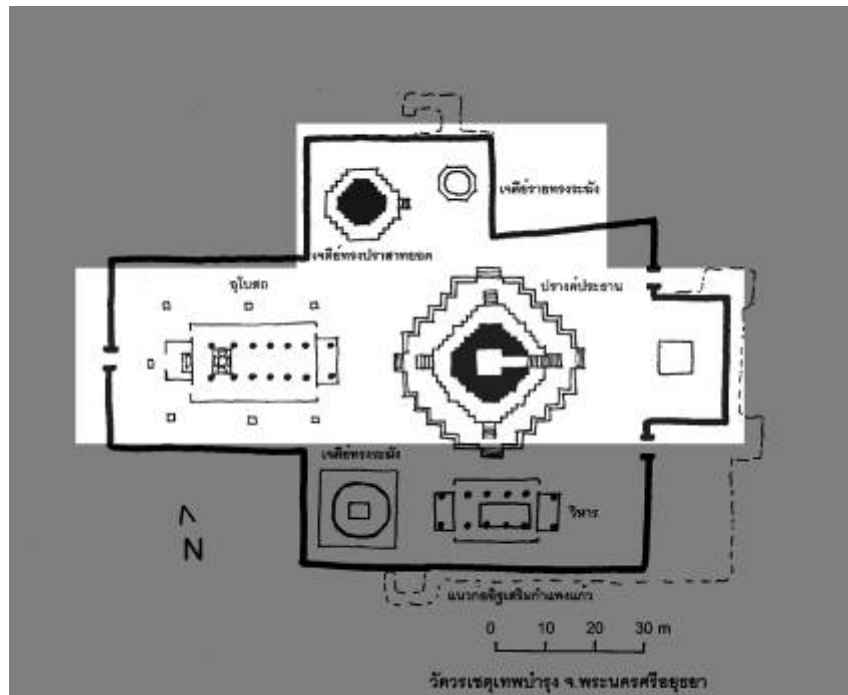
การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ภายในวัดวรเชตุเทพบารูหลังจากงานก่อสร้างสมัยแรกมีผลให้แผนผังที่แต่เดิมเป็นวัดขนาดเล็กๆมาเป็นวัดขนาดใหญ่ โดยมีปราสาทประธานหันหน้าไปด้านทิศตะวันออก สังเกตได้จากการเจาะคูหาเข้าไปภายในองค์ปราสาทด้านนั้น แนวแกนทิศจึงวางตัวไป

ตามทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยให้ความสำคัญกับทิศตะวันออกตามแบบที่พบในศาสนสถานที่พบมาตั้งแต่ในสมัยโบราณ

ไม่พบหลักฐานของระเบียงคดล้อมรอบปราสาทประธานผิติดไปจากวัดที่สร้างขึ้นในช่วงอยุธยาตอนต้นที่มักสร้างระเบียงคดล้อมรอบปราสาทประธานเสมอ เช่น วัดมหาธาตุและวัดราชบูรณะ อยุธยา อย่างไรก็ตามรูปแบบของแผนผังวัดอยุธยาที่คลี่คลายมาก่อนตั้งแต่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ก็ไม่ปรากฏการสร้างระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธานทรงปรางค์ด้วย เช่นที่วัดจุฬามณี พินธุโลก ดังนั้น รูปแบบแผนผังเช่นนี้ของวัดวรเชตุเทพบำรุงควรมีอายุที่หลังลงมาจากพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว

ทางทิศตะวันตกของปราสาทประธาน เป็นที่ตั้งของอุโบสถ ซึ่งวางตัวตามยาวบนแนวแกนทิศเดียวกัน อุโบสถนี้ถูกกำหนดให้หันหน้าไปยังทิศตะวันออกโดยการประดิษฐานพระพุทธรูปประธานสี่ทิศให้เื้องเข้าไปทางทิศตะวันตกภายในอาคาร⁷ หรืออีกนัยหนึ่งคือให้หันหน้าเข้าสู่ปราสาทประธานนั่นเอง (แผนผังที่ 15)

⁷ เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าอาคารวิหารหรืออุโบสถในงานช่างของไทยหากจัดวางซุกซี้ของพระพุทธรูปประธานเื้องออกไปทางด้านใดของอาคาร จะถือว่าพื้นที่ว่างด้านหน้าซุกซี้ขึ้นเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้นเป็นด้านหน้าของอาคาร.

แผนผังที่ 15 แสดงสิ่งก่อสร้างที่ได้รับการเพิ่มเติมขึ้นในสมัยต่อมาและตั้งอยู่บนแนวแกนทิศเดียวกัน คือปรางค์ประธานและอุโบสถ
มีผลให้เจดีย์ทรงระฆังและวิหารซึ่งเป็นอาคารเดิมของวัดลดความสำคัญลง

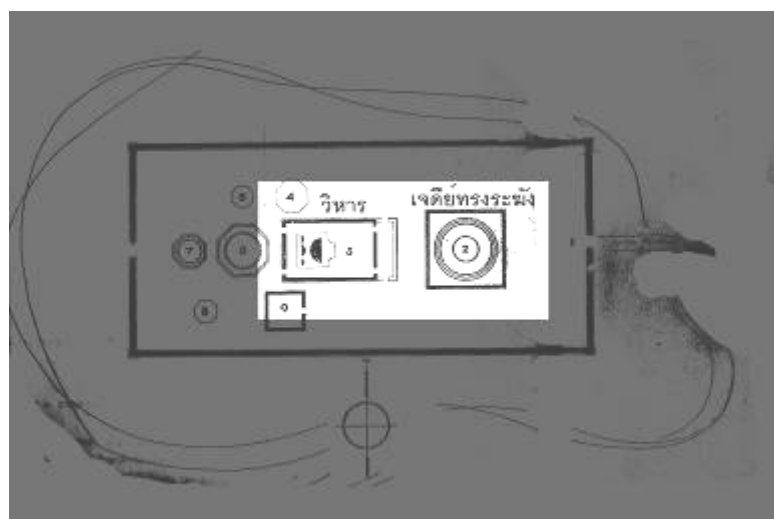
อุโบสถที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเป็นระเบียบที่สำคัญอันพบอยู่ในวัดขนาดใหญ่ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เช่น วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ อยุธยา อย่างไรก็ตาม อุโบสถที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเจดีย์ประธานของวัดในสมัยอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21 ล้วนหันหน้าออกจากเจดีย์ประธานไปทางทิศตะวันตกทั้งสิ้น ซึ่งการวางทิศเช่นนี้ก่อให้เกิดความสมมาตรกับแผนผังที่มีวิหารหลวงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกและกำหนดให้หันหน้าออกจากเจดีย์ประธานไปทางทิศนั้น การวางทิศหลักให้อาคารหลังคาคลุมภายในวัดจึงเน้นมุมมองการเข้าหาพระพุทธรูปประธานภายในอาคารถั้นโดยมีองค์เจดีย์ประธานอยู่เบื้องหลัง หรือกล่าวโดยย่อคือจัดวางให้พระพุทธรูปประธานในอาศรัยบนแนวแกนทิศเดียวกันหันหน้าออกจากเจดีย์ประธานนั่นเอง

การวางทิศหลักให้อุโบสถของวัดวรเชตุเทพบารูหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แม้ว่าจะเป็น การหันสู่ทิศตะวันออก อันเป็นทิศมงคลที่พบในศาสนสถานส่วนใหญ่ แต่ก็เท่ากับว่ามีปรางค์ประธานวางตัวขวางอยู่ด้านหน้า ซึ่งเป็นตำแหน่งการจัดวางแผนผังที่ไม่เคยพบในวัดของอยุธยามาก่อน หากจะเข้าใจว่าอุโบสถได้สร้างขึ้นหลังจากปรางค์ประธานจึงมีการวางตำแหน่งเช่นนั้นก็จะไม่สอดคล้องกับอายุของอุโบสถและปรางค์ประธานที่ได้กล่าวมาแล้วในบทวิเคราะห์ว่า

มีอายุการสร้างร่วมสมัยกันในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 รวมทั้งการจัดวางแนวแกนทิศของอาคารทั้งสองที่สัมพันธ์กันควรจะเป็นการออกแบบก่อสร้างในคราวเดียวกันอย่างชัดเจน หรือหากจะกล่าวว่าการเกิดจากการย้ายตำแหน่งของฐานชุกชีพระพุทธรูปประธานมาไว้อีกฝั่งก็ไม่อาจเป็นไปได้ เพราะรูปแบบของอุโบสถเป็นอาคารที่จัดวางมุขโถงไว้ด้านหน้าเช่นเดียวกับอาคารหลังคาคลุมของอุทธยาอีกหลายแห่ง เช่น อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ อีกทั้งมุขหรือห้องทางทิศตะวันออกที่บ่งว่าเป็นด้านหลังของอาคารเช่นเดียวกับที่อุโบสถวัดกษัตราธิราช ดูเหมือนว่าการจัดวางอาคารหลักของวัดวรเชตุเทพบำรุงจะเป็นเพื่อเน้นความสำคัญของปราสาทประธานให้เป็นศูนย์กลางของวัดอย่างแท้จริงโดยไม่คำนึงถึงหลักการมองผ่านพระพุทธรูปประธานภายในอาคารโดยมีเจดีย์ประธานเป็นเบื้องหลังตามแบบที่พบวัดในสมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว

การวางเจดีย์ขนาดใหญ่ไว้ด้านหน้าอาคารหลังคาคลุมคืออุโบสถหรือวิหารได้พบอยู่ในวัดบางแห่งของอุทธยา ซึ่งอาจเป็นการสร้างเพิ่มเติมหรือซ่อมแปลงจากเจดีย์ขนาดเล็กขึ้นมาให้เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ เท่าที่ได้พบอยู่ในปัจจุบันได้แก่ วัดหัสตาวาส วัดธรรมิกราชและวัดบรมพุทธาราม

วัดหัสตาวาสมีเจดีย์ประธานด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยม และมีการสร้างเจดีย์ทรงระฆังช้างล้อมขนาดใหญ่เพิ่มขึ้นที่ด้านหน้าของวิหารในสมัยหลังจากการสร้าง (แผนผังที่ 16) ชื่อ “หัสตาวาส” น่าจะมีที่มาจากเจดีย์ช้างล้อมองค์นี้ ซึ่งเป็นชื่อที่ปรากฏในพระราช

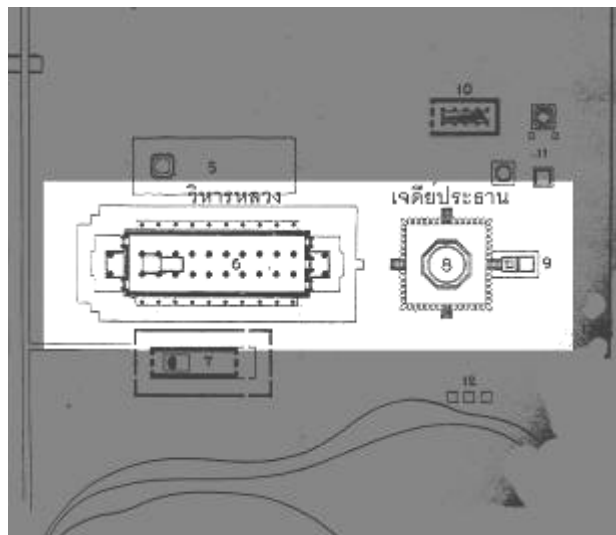

แผนผังที่ 16 ตำแหน่งของเจดีย์ทรงระฆังด้านหน้าวิหาร วัดหัสตาวาส

(ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

พงศาวดารตอนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงทำสัญญาสงบศึกกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองในปี พ.ศ. 2092 ดังนั้น การสร้างเจดีย์ข้างล้อมหน้าวิหารจึงควรมีมาก่อนหน้านั้นด้วย คือราว พุทธศตวรรษที่ 21⁸

วัดธรรมิกราช (แผนผังที่ 17) เดิมเจดีย์สิงห์ล้อมที่ตั้งอยู่ด้านหน้าวิหารหลวง หรือที่เรียกกันว่าวิหารทองธรรมเป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็ก ต่อมาในราวสมัยอยุธยาตอนกลางมีการสร้างเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยมมีสิงห์ล้อมครอบทับลงไป⁹ ซึ่งแม้ว่าเดิมจะเป็นเพียงเจดีย์ขนาดเล็กมาก่อน แต่การสร้างเสริมให้เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ที่มีตำแหน่งอยู่ด้านหน้าวิหารหลวงย่อมมีนัยว่าต้องการเน้นความสำคัญของเจดีย์ให้มากขึ้นโดยไม่คำนึงถึงที่ตั้งว่าจะต้องอยู่ด้านหลังของอาคารวิหารอีกต่อไป

แผนผังที่ 17 ตำแหน่งของเจดีย์สิงห์ล้อมขนาดใหญ่ตั้งอยู่ด้านหน้าวิหารหลวงของวัดธรรมิกราช (ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), แผนผังแทรก)

⁸ ดู ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, รายงานการขุดค้น ขุดแต่ง และออกแบบเพื่อการบูรณะ วัดหิสดาวาส (เอกสารอัดสำเนา, 2542), 70-71.

⁹ ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงษ์แพทย์, “เจดีย์สิงห์ล้อมวัดธรรมิกราช” ใน ศิลปากร 31,3 (กรกฎาคม - สิงหาคม 2530), 34-35.

ส่วนวัดบรมพุทธาราม พระราชพงศาวดารระบุปีที่สร้างใน พ.ศ.2233 รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา¹⁰ วัดนี้มีปรางค์ขนาดย่อมที่ตั้งอยู่ด้านหน้าบนแนวแกนทิศเดียวกับอุโบสถคือแนวเหนือ-ใต้ จากรูปแบบของปรางค์เห็นได้ว่าได้รับการสร้างขึ้นพร้อมกับวัดในสมัยแรก แสดงว่ามีการออกแบบให้ปรางค์ตั้งอยู่ด้านหน้าของอุโบสถแล้วตั้งแต่แรก

จากข้อมูลที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าช่วงตั้งแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา วัดของอยุธยาเริ่มเปลี่ยนแปลงระเบียบของแผนผังที่เน้นให้เจดีย์ประธานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ทางด้านหลังบนแนวแกนทิศเดียวกับอาคารอุโบสถหรือวิหาร โดยคลี่คลายตำแหน่งที่ตั้งของอาคารให้วางอยู่ในจุดใดก็ได้ภายในอาณาบริเวณเขตพุทธาวาส โดยยังคงยึดเอาแนวแกนทิศหลักไว้บ้าง กล่าวคือในกลุ่มของวัดที่มีเจดีย์ขนาดใหญ่ตั้งอยู่ด้านหน้าวิหารหรืออุโบสถแทนที่จะตั้งอยู่ด้านหลังตามแบบแผนที่เคยเป็นมา แม้ว่าบางแห่งจะเป็นการสร้างเพิ่มเติมขึ้นในภายหลังก็ตาม แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าผู้สร้างมีจุดมุ่งหมายในการวางตำแหน่งที่ไม่จำเป็นจะต้องอยู่ด้านหลังของอาคารหลังคาคลุมอีกต่อไป เช่นที่วัดห้วยหลวง ซึ่งสร้างเจดีย์ข้างล้อมขนาดใหญ่ตั้งไว้หน้าวิหาร ทั้งๆ ที่มีเจดีย์ประธานขนาดใหญ่เคียงกันอยู่แล้ว

แต่เดิม การวางตำแหน่งของเจดีย์ขนาดใหญ่ไว้ด้านหน้าวิหารอุโบสถอาจเกิดจากข้อจำกัดทางด้านพื้นที่ เช่นวัดธรรมิกราชที่สร้างเจดีย์สิงห์ล้อมด้านหน้าวิหารเนื่องจากไม่มีพื้นที่ด้านหลังทางทิศตะวันตกเพียงพอในการสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่เนื่องจากติดกับเขตพระราชวังหลวง แต่ก็อาจเป็นปัจจัยให้เกิดความคลี่คลายในระเบียบแผนผังจนกลายเป็นความนิยมขึ้นมาในภายหลังด้วยก็ได้ เห็นจากวัดบรมพุทธารามซึ่งวางผังให้มีปรางค์ตั้งอยู่ด้านหน้าอุโบสถตั้งแต่สมัยแรกสร้าง

และแม้ว่าการหันทิศของอุโบสถจะมีลักษณะที่แปลกไปจากระเบียบทั่วไป แต่ตำแหน่งของอุโบสถวัดวรเชตุเทพบำรุงก็ยังคงตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของปรางค์ประธานตามแบบที่พบมาก่อนในสมัยอยุธยาตอนต้น ในที่นี้จึงวิเคราะห์ตามความเข้าใจได้ว่า ผู้สร้างออกแบบให้ความสำคัญแก่อุโบสถโดยกำหนดทิศด้านหน้าเป็นทิศตะวันออก แต่ก็ยังยึดเอาคติดั้งเดิมของวัดขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นก่อนหน้า ว่าที่ตั้งของอุโบสถจะต้องอยู่ทางทิศตะวันตกของเจดีย์ประธานเท่านั้น

¹⁰ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 226.

เนื่องจากรูปแบบแผนผังและตำแหน่งที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างในวัดวรเชตุเทพบำรุงมีความคล้ายคลึงกับวัดบรมพุทธารามมากคือมีปรางค์ขนาดใหญ่ตั้งขวางอยู่ด้านหน้าอุโบสถ จึงมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าวัดทั้งสองแห่งอาจมีอายุการสร้างที่ใกล้เคียงกันในราวพุทธศตวรรษที่ 23¹¹ อย่างไรก็ตามจากการวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมทั้งปรางค์ประธานและเจดีย์ทรงปราสาทยอดแล้ว พบว่ามีอายุก่อนหน้าการสร้างวัดบรมพุทธารามที่ระบุในพระราชพงศาวดารราว 70-80 ปี (ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23) อาจกล่าวได้ว่าแผนผังเช่นนี้คงส่งอิทธิพลให้กับวัดบรมพุทธารามที่สร้างขึ้นในสมัยหลังมากกว่า ทั้งนี้จะเป็นไปด้วยระเบียบทางด้านงานช่างที่คลี่คลายลงมาหรือความนิยมที่เกิดขึ้นเพียงนานก็ตาม ซึ่งความเปลี่ยนแปลงต่อมาพบว่าตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมาอุโบสถก็กลายเป็นอาคารสำคัญที่สุดภายในวัดของอยุธยา ในขณะที่เจดีย์ไม่ว่าจะสร้างขึ้นในตำแหน่งใดก็จะมีขนาดเล็กอยู่ในฐานะเจดีย์ราย มิใช่เจดีย์ประธานอีกต่อไป

จึงอาจสรุปว่า การจัดวางตำแหน่งปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุงให้อยู่ด้านหน้าอุโบสถมีความเกี่ยวข้องกับการคลี่คลายระเบียบของที่ตั้งเจดีย์ขนาดใหญ่ภายในวัดของอยุธยาที่พบมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 แต่ก็ยังยึดเอาแนวแกนทิศหลักและที่ตั้งของอุโบสถที่อยู่ทางตะวันตกของปรางค์ประธานตามแบบวัดขนาดใหญ่ในสมัยอยุธยาตอนต้นอยู่เช่นเดิม

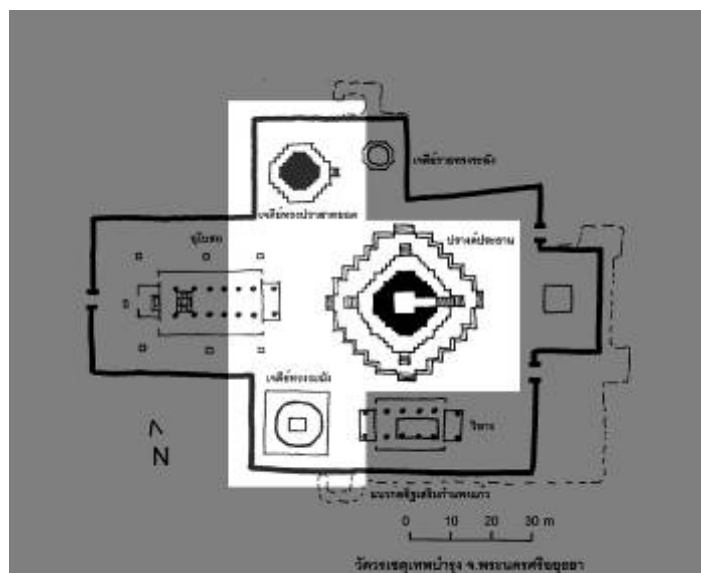
นอกจากนี้ การให้ความสำคัญกับเจดีย์ขนาดใหญ่ที่ไม่ขึ้นอยู่กับอาคารหลังคาคลุมในลักษณะที่คล้ายกันนี้ได้พบในวัดบางแห่งของล้านนาด้วย โดยมีรูปแบบแผนผังที่สำคัญคือการจัดวางเจดีย์หรือ “พระธาตุ” เป็นประธานของวัด และอาคารหลังคาคลุมคือวิหารหรืออุโบสถจะวางตัวอยู่ทางใดของเจดีย์ประธานก็ได้ โดยไม่คำนึงถึงแกนทิศหลัก หรือการจัดวางพระพุทธรูปประธานให้หันหน้าออกจากเจดีย์ประธานแต่อย่างใด ตัวอย่างของวัดในล้านนาที่มีการวางผังแบบนี้ เช่น วัดพระธาตุจอมกิตติ เชียงแสน หรือวัดพระธาตุแช่แห้ง จ.น่าน ซึ่งคงมีอายุการสร้างอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 21-22¹² หากว่าการวางผังให้เจดีย์ประธานไม่ขึ้นอยู่กับอาคารวิหารอุโบสถเช่นนี้

¹¹ พิทยา บุญนาค, เสมา สี่มา หลักสี่มาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลังและกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ม.ป.ป.), 123.

¹² งานก่อสร้างและแผนผังภายในวัดทั้งสองซึ่งวางวิหารหลวงไว้ด้านข้างของพระธาตุเจดีย์ มิใช่ด้านหน้าตามแนวแกนทิศบ่งให้เห็นว่าไม่คำนึงถึงความสำคัญของตำแหน่งที่ตั้งอาคารเท่ากับพระธาตุเจดีย์ การกำหนดอายุพระธาตุจอมกิตติ ดู ดู จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน (เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2539), 69 - 72 อนึ่ง การที่โบราณสถานของล้านนาทั้งสองแห่งมีแผนผังเช่นนี้อาจเกิดจากข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนเนินเขาทำให้ไม่อาจวางอาคารในตำแหน่งที่เป็นแบบแผนทั่วไปได้ ซึ่งในขณะเดียวกันกับที่วัดวรเชตุเทพบำรุงเองก็สร้างขึ้นบนเนินดินถมซึ่งมีบริเวณจำกัด อันอาจเป็นปัจจัยที่คล้ายคลึงกันก็เป็นได้.

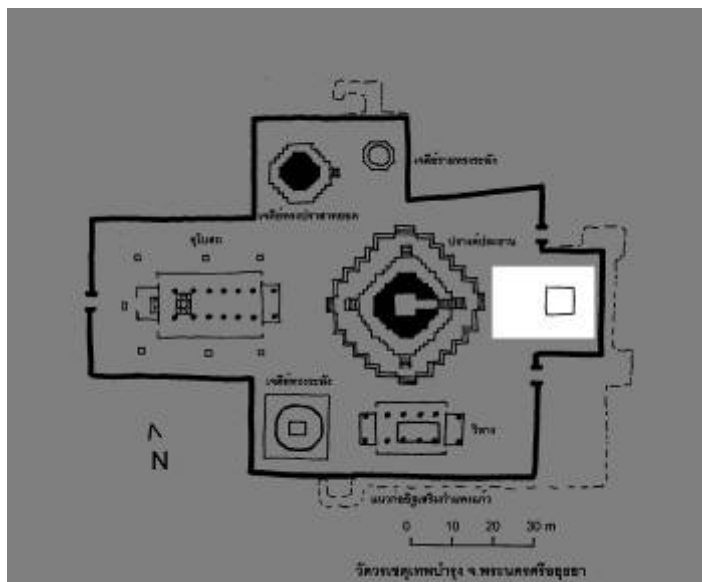
เกี่ยวข้องกับอิทธิพลจากล้านนา ก็เชื่อมโยงกับข้อมูลทางศิลปกรรมของสิ่งก่อสร้างภายในวัดวรเชตุเทพบำรุงที่มีรูปแบบศิลปะล้านนาอยู่ค่อนข้างมากเช่นกัน

เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือเฉียงไปทางทิศตะวันตกเล็กน้อย จากการวิเคราะห์รูปแบบสามารถกำหนดอายุได้ว่าเป็นอาคารที่สร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับปรางค์ประธาน คือครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 การจัดวางตำแหน่งของเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์นี้ได้ใช้เจดีย์ทรงระฆังที่มีมาก่อนเป็นคู่สมมาตรกัน โดยให้เฉียงออกมาทางด้านทิศตะวันตกเล็กน้อยเพื่อให้อยู่ในแนวขนานกันและมีปรางค์ประธานอยู่เป็นกึ่งกลางระหว่างเจดีย์สององค์นี้ (แผนผังที่ 18)

แผนผังที่ 18 แสดงตำแหน่งของเจดีย์สามองค์ คือเจดีย์ทรงปราสาทยอด เจดีย์ทรงระฆังที่ตั้งขนานปรางค์ประธานตรงกลาง ทำให้เกิดแผนผังที่สมมาตรกัน

4. วิหารหลวงทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน : ไม่พบหลักฐาน

แผนผังที่ 19 แสดงพื้นที่ว่างทางทิศตะวันออกของปราสาทประธานซึ่งตามระเบียบของแผนผังวัดในสมัยอยุธยาควรเป็นตำแหน่งของวิหารหลวง แต่ทว่าไม่ปรากฏสิ่งก่อสร้าง ยกเว้นฐานก่ออิฐขนาดเล็กซึ่งไม่ทราบว่าเป็นสิ่งใด

ทางทิศตะวันออกของปราสาทประธานเป็นลานโล่ง ไม่ปรากฏอาคารสิ่งก่อสร้างใดๆ เว้นฐานก่ออิฐในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดย่อม ตั้งอยู่เยื้องออกมาทางทิศตะวันออก ซึ่งขำรดักพังจนไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นสิ่งก่อสร้างแบบใด (แผนผังที่ 19)

การใช้ปราสาทเป็นประธานของวัดและมีอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกบนแกนทิศเดียวกันตามระเบียบของวัดขนาดใหญ่ในสมัยอยุธยาตอนต้นย่อมจะต้องมีวิหารหลวงที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกบนแนวแกนทิศเดียวกับปราสาทประธาน แต่การที่วัดวรเชตุเทพบารูไม่ปรากฏวิหารหลวงที่ตั้งอยู่ทางด้านหน้าของปราสาทประธานถือเป็นกรณีพิเศษที่ไม่เคยพบในวัดขนาดใหญ่ของอยุธยามาก่อน ในขณะที่มีพื้นที่ว่างทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธานที่ถูกกำแพงแก้วล้อมรอบเป็นแนวยาวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ซึ่งคล้ายกับว่าเคยมีอาคารสิ่งก่อสร้างตั้งอยู่ แต่ในปัจจุบันก็ไม่ปรากฏหลักฐานใดๆ เลย แม้เป็นช่วงก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดีก็ตาม ดังนั้น จึงไม่อาจสรุปได้ว่าเหตุใดจึงไม่ปรากฏวิหารหลวงทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบารู แต่จากรูปแบบการจัดวางและพื้นที่ที่สัมพันธ์กันระหว่างปราสาทประธาน อุโบสถและพื้นที่ว่างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางด้าน

ตะวันตกก็สอดคล้องอยู่ในแนวแกนทิศหลักเดียวกัน ตามแบบที่เคยพบในวัดขนาดใหญ่ของอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เป็นต้นมา

นอกจากนี้การที่ไม่พบวิหารหลวงอาจเชื่อมโยงกับความนิยมในการสร้างอุโบสถที่เพิ่มมากขึ้นในวัดสมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมาโดยสร้างอุโบสถร่วมกับเจดีย์ประธาน¹³ และจะเห็นได้ชัดที่วัดไชยวัฒนาราม สร้างในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ตำแหน่งของอุโบสถก็โยกย้ายมาแทนที่วิหารหลวงทางทิศตะวันตกของเจดีย์ประธานทรงปรางค์แล้ว ต่างไปจากวัดวรเชตุเทพบำรุงที่ยังคงตำแหน่งอุโบสถไว้ทางทิศตะวันตก ซึ่งคงหมายถึงอายุการก่อสร้างที่อยู่ก่อนหน้านี้เล็กน้อยด้วย

ข้อสังเกตอีกเล็กน้อยเกี่ยวกับว่าเหตุใดจึงไม่มีวิหารหลวงทางทิศตะวันตกของปรางค์ประธาน อาจเนื่องมาจากมีวิหารที่ตั้งทางทิศใต้อยู่แต่เดิมแล้ว จึงไม่มีความจำเป็นจะต้องสร้างวิหารขึ้นใหม่ ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้จะสอดคล้องกับการวิเคราะห์อายุของกลุ่มสิ่งก่อสร้างที่เชื่อว่ามีมาก่อนปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุง นั่นคือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร

5. วัดวรเชตุเทพบำรุง : แผนผังที่เปลี่ยนแปลงจากวัดขนาดเล็กเป็นวัดขนาดใหญ่

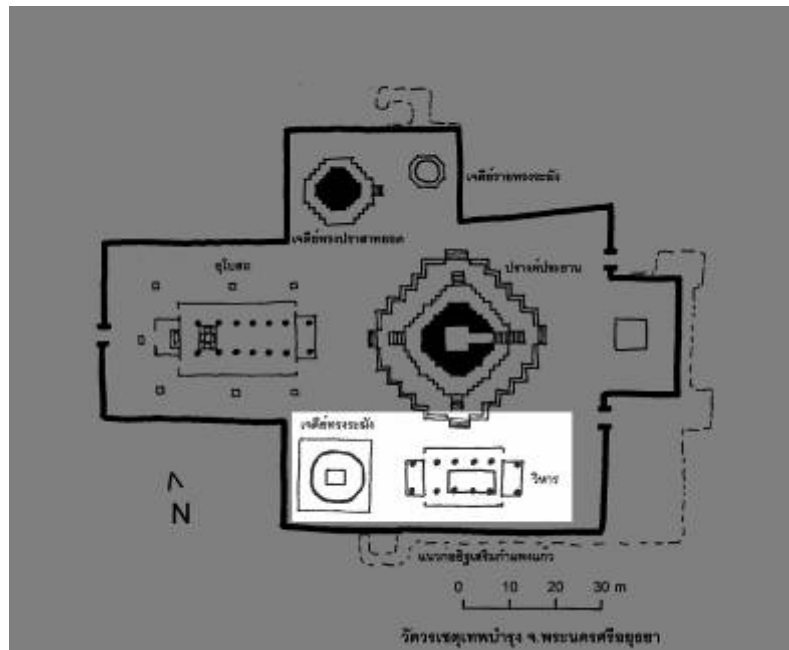
สิ่งที่น่าสนใจของแผนผังวัดวรเชตุเทพบำรุง คือความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบจากสมัยแรกสร้างที่ทำให้แผนผังวัดไม่มีลักษณะที่เป็นไปตามระเบียบใดๆในวัดสมัยอยุธยาเลย

แผนผังวัดขนาดใหญ่สมัยอยุธยามักเป็นที่คุ้นเคยกันว่ามีารออกแบบเพื่อรองรับสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ในสมัยแรกสร้าง ดังนั้น เมื่อมีการเพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างในสมัยหลังเข้าไป ก็จะไม่แทรกอยู่ในพื้นที่ว่าง แต่ก็ไม่ทำให้แผนผังหลักที่วางไว้ในสมัยแรกต้องเปลี่ยนแปลงไปมากเท่าใด

ขณะเดียวกันกับที่วัดวรเชตุเทพบำรุงในสมัยแรกสร้างเป็นวัดขนาดเล็กที่มีการขยายให้เป็นวัดขนาดใหญ่ในสมัยหลังจากการสร้างลงมาแล้ว และไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม การสร้างเพิ่มเติมในสมัยหลังนี้มิได้ยุ่งเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้างหลักเดิมซึ่งมีเพียงเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร แต่กลับสร้างเจดีย์ประธานทรงปรางค์ อุโบสถและเจดีย์ทรงปราสาทยอดขึ้นใหม่ในพื้นที่ถัดขึ้นไปทางทิศเหนือเล็กน้อย เท่ากับว่าไม่ได้ยึดเอาแนวแกนของหมู่อาคารประธานเดิมไว้ แต่หลีกเลี่ยงไปสร้างหมู่อาคารประธานใหม่บนแนวแกนทิศที่ขนานกัน สิ่งก่อสร้างเดิมจึงยังคงอยู่ภายในแผนผังพร้อมด้วยสิ่งก่อสร้างใหม่ที่เพิ่มเติมขึ้นมา แผนผังจึงถูกเปลี่ยนแปลงไปจนแทบไม่อาจสังเกตได้ และมีรูปแบบที่แปลกไปจากระเบียบของแผนผังวัดในสมัยอยุธยา

วิเคราะห์สรุปจากแผนผังของวัดวรเชตุเทพบำรุงออกได้เป็นสองสมัยคือ

¹³ ปัทมา วิจิตรจรรยา. “การศึกษาแผนผังวัดสมัยอยุธยาในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” 551.

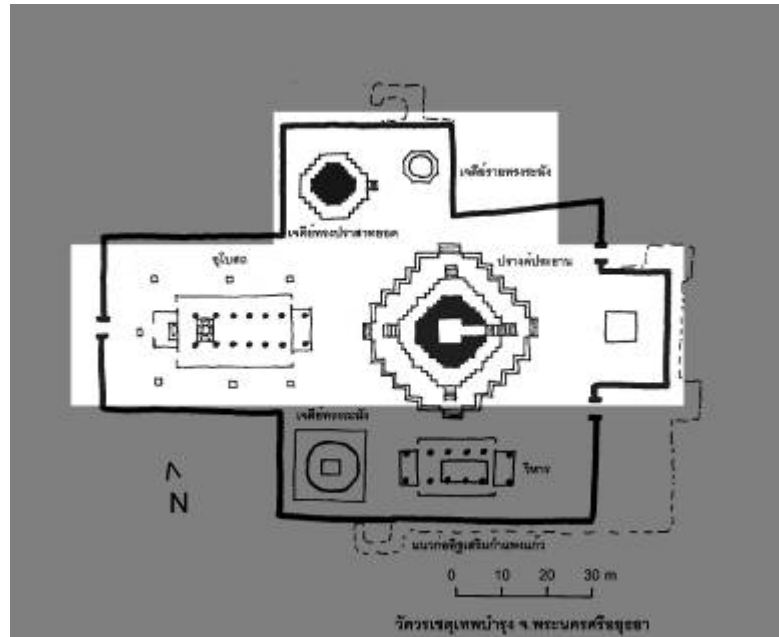

แผนผังที่ 20 แผนผังสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบารุง

ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 มีเจดีย์ทรงระฆังและวิหารอยู่บนแนวแกนตะวันออก - ตะวันตก

แผนผังสมัยแรก อยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นสมัยแรกสร้างวัด ประกอบไปด้วยเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร สิ่งก่อสร้างทั้งสองวางเรียงกันในแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก เป็นแผนผังที่เรียบง่ายตามแบบแผนของวัดทั่วไปในสมัยอยุธยาที่มีเจดีย์ประธานเป็นหลัก และมีวิหารตั้งอยู่ด้านหน้า (แผนผังที่ 20)

แผนผังสมัยที่สอง อยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 มีการก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมขึ้นมาด้วยมีจุดประสงค์จะให้เป็นที่ประธานของวัดแทนอาคารเดิม คือมีการสร้างปราสาทประธาน อุโบสถและเจดีย์ทรงปราสาทยอดขึ้นในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 งานก่อสร้างในคราวนั้นมีผลให้แผนผังของวัดได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ตำแหน่งของอาคารหลักกลายเป็นปราสาทประธานและอุโบสถที่ตั้งอยู่ในแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก ขนานกับแนวแกนทิศของกลุ่มอาคารหลักเดิมคือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร โดยกำหนดให้กลุ่มอาคารเดิมตั้งอยู่ทางทิศใต้ของกลุ่มอาคารหลักที่สร้างขึ้นใหม่ และเพิ่มความสมมาตรให้กับแผนผังด้วยการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดทางทิศเหนือของปราสาทประธานให้ตั้งคู่กับเจดีย์ทรงระฆังโดยมีปราสาทประธานที่สูงเด่นขึ้นมาเป็นจุดกึ่งกลางระหว่างเจดีย์สององค์ (แผนผังที่ 21) จากนั้นจึงสร้างเจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็ก และสุดท้ายได้ก่อกำแพงแก้วเสริมความหนาพร้อมป้อมปราการโดยรอบ

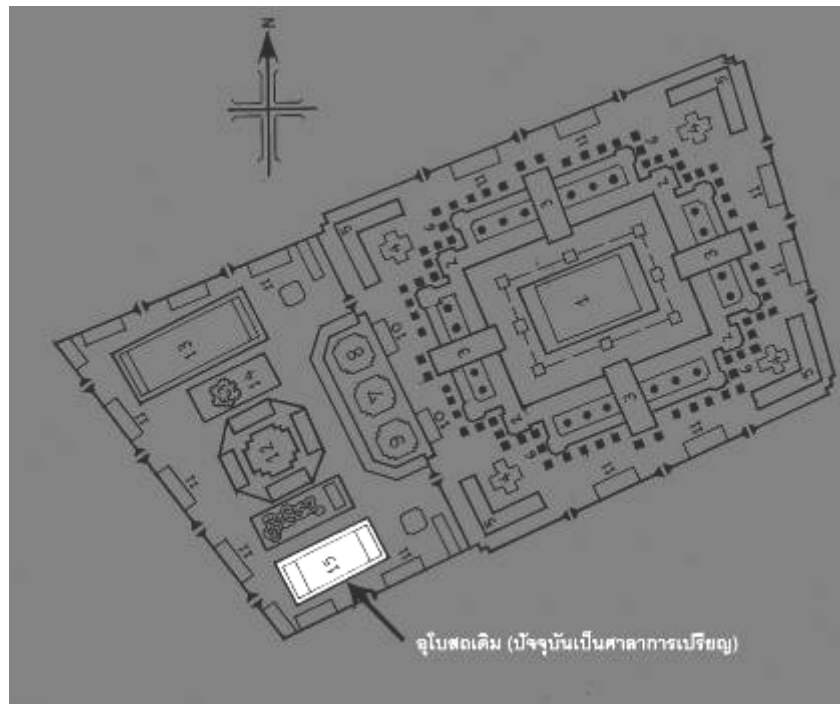
แผนผังที่ 21 แผนผังสมัยที่สองของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ตั้งแต่ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 มีการสร้างปรางค์ประธาน อุโบสถและเจดีย์ทรงปราสาทยอด ต่อมาจึงสร้างเจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็ก

แม้ตัวอย่างของการขยายพื้นที่วัดจากวัดขนาดเล็กมาเป็นวัดขนาดใหญ่จะหาตัวอย่างได้ยากในสมัยอยุธยา แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้พบวัดหลายแห่งที่ถูกปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมจนทำให้แผนผังเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดอรุณราชวราราม อันเป็นวัดขนาดเล็กในสมัยอยุธยาที่ตั้งอยู่ภายในเมืองบางกอก(ธนบุรี) ก่อนที่จะได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่จนใหญ่โตกว่าเดิมในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

สำหรับวัดพระเชตุพนฯ เป็นวัดขนาดเล็กที่มีมาก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งวัดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทำให้สิ่งก่อสร้างส่วนเดิม คืออุโบสถเก่าตั้งแยกออกมาจากสิ่งก่อสร้างหลักของวัดต่างหาก และกลายสภาพเป็นศาลาการเปรียญแทน¹⁴ (แผนผังที่ 22)

¹⁴ กรมศิลปากร, วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525), 82 - 83.

แผนผังที่ 22 แผนผังของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

หลังการขยายจากวัดโพธารามที่เป็นวัดขนาดเล็กสมัยอยุธยา มาเป็นวัดขนาดใหญ่ โดยสิ่งก่อสร้างหลักเดิมคืออุโบสถกลายเป็นศาลาการเปรียญ ส่วนสิ่งก่อสร้างหลักที่ได้รับการสร้างขึ้นใหม่อย่างใหญ่โตคืออุโบสถและหมู่เจดีย์อยู่ทางด้านเหนือและตะวันตกของวัดแทน

วัดพระเชตุพนบวรในสมัยแรกช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นเพียงวัดขนาดเล็กที่มีแผนผังองค์ประกอบเรียบง่าย แต่ถูกปรับปรุงขยายโดยให้มีปราสาทประธานขนาดใหญ่เป็นหลักของวัด และมีอาคารประกอบในแผนผังอย่างโอ้อ่า สมมาตร สาเหตุของการปฏิสังขรณ์วัดเล็กๆแห่งนี้ให้เป็นวัดขนาดใหญ่ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นสิ่งที่น่าสนใจที่จะต้องวิเคราะห์กันต่อไป

สรุป

แผนผังของวัดพระเชตุพนบวรเมื่อพิจารณาในเบื้องต้นจะพบว่าไม่มีความสมมาตรตามแบบแผนผังของวัดในสมัยอยุธยาตั้งแต่ช่วงต้นของราชธานี เนื่องจากการจัดวางสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในวัดล้วนไม่สมดุลย์กันในด้านแนวแกนทิศและการจัดวางตำแหน่งที่ตั้ง ซึ่งเมื่อได้นำเอาข้อมูลจากการวิเคราะห์ด้านรูปแบบศิลปะมาช่วยในการวิเคราะห์ จะพบว่าเหตุที่แผนผังของวัดพระเชตุพนบวรมีรูปแบบเช่นนี้เนื่องจากการใช้งานและสร้างเสริมต่อเติมถาวรวัตถุขึ้นใน

ระยะเวลาที่ต่างกัน โดยมุมมองจากแผนผังเปิดให้เห็นกลุ่มของสิ่งก่อสร้างที่วางตัวตามแนวแกนทิศเป็นเอกเทศจากกันจำนวนสองกลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มของปรางค์ประธานและอุโบสถ กับกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร

แผนผังของวัดวรเชตุเทพบารุงในสมัยแรกประกอบไปด้วยเจดีย์ทรงระฆังและวิหารเมื่อวิเคราะห์ร่วมกับการจัดวางในแผนผังที่เรียงตัวกันตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก กล่าวได้ว่ามีอายุอยู่ในราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 โดยมีเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัด และมีวิหารตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก อันเป็นรูปแบบแผนผังที่พบอยู่โดยทั่วไปในวัดของอยุธยาช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 -21

ระยะต่อมาในสมัยที่สอง มีการก่อสร้างปรางค์ประธาน อุโบสถและเจดีย์ทรงปราสาทยอดขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 แผนผังจึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยยกเลิกไม่ใช้เจดีย์ทรงระฆังเป็นหลัก แต่ให้ปรางค์ประธานขนาดใหญ่เป็นศูนย์กลางสำคัญภายในวัดแทน ลักษณะการจัดวางทิศหลักที่คลี่คลายเห็นได้จากการที่อุโบสถหันหน้าทางทิศตะวันออกเข้าสู่องค์ปรางค์ประธาน ซึ่งผิดกับการหันทิศของอาคารวิหารอุโบสถในสมัยอยุธยาตอนต้นที่จะต้องหันออกจากเจดีย์ประธานเสมอ รูปแบบเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่าพบในวัดของอยุธยาบางแห่งตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในความไม่เคร่งครัดเกี่ยวกับการวางผังหรือการหันทิศหลักของอาคารในวัดสมัยอยุธยาที่สร้างหลังลงมาจากรุ่นนั้นจนสิ้นสมัย

ปรางค์ประธานที่สร้างขึ้นใหม่พร้อมกับอุโบสถบนแนวแกนทิศตะวันออก - ตะวันตก ถูกกำหนดให้อยู่ทางทิศเหนือ และมีแนวแกนทิศขนานกับกลุ่มสิ่งก่อสร้างเดิม เมื่อเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่ทางทิศใต้เยื้องกันเล็กน้อยกับปรางค์ประธาน เกิดความไม่สมดุลย์ในแผนผัง จึงต้องมีการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดเพิ่มเติมขึ้นเพื่อถ่วงให้ปีกสองข้างของแนวแกนทิศหลักมีความสมมาตรกัน เข้าใจว่าในการก่อสร้างเพิ่มเติมสมัยที่สองนี้ ได้มีการวางแผนหรือออกแบบไว้แล้วว่าจะได้สร้างปรางค์ประธานแยกออกมาต่างหากจากกลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง และกำหนดให้เจดีย์ทรงระฆังอันมีมาแต่เดิมกลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของแผนผังวัด และวางตำแหน่งของเจดีย์ทรงปราสาทยอดเอาไว้ในแนวเดียวกับเจดีย์ทรงระฆังด้วยเพื่อจุดประสงค์ให้สมดุลย์กัน ที่กล่าวว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดสร้างขึ้นเพียงเพื่อให้เกิดความสมมาตรกับเจดีย์ทรงระฆังเนื่องจากไม่พบว่ามีการสร้างอาคารหลังคาคลุมไว้ด้านหน้าเจดีย์ทรงปราสาทยอดนั่นเอง

เจดีย์รายทางระฆังซึ่งสร้างครอบทับเจดีย์ในผังย่อมุมคงจะสร้างขึ้นหลังจากสิ่งก่อสร้างหลักๆ ทั้งหมดแล้ว แนวกำแพงแก้วที่ล้อมรอบหักมุมไปตามอาคารภายในมีสาเหตุจาก

ข้อจำกัดในพื้นที่ที่เป็นเนินดินถมทำให้ไม่อาจขยายแนวกำแพงออกกว้างเป็นรูปเรขาคณิตเหมือนเช่นวัดขนาดใหญ่แห่งอื่นๆ ได้

ประเด็นปัญหาสำคัญที่ยังไม่สามารถพิสูจน์เพื่อหาคำตอบได้ คือการไม่ปรากฏวิหารหลวงที่ควรจะต้องอยู่ทางทิศตะวันออกของปรางค์ประธาน แต่กลับมีพื้นที่ว่างและฐานก่ออิฐขนาดย่อมในตำแหน่งดังกล่าวแทน ซึ่งยังไม่ทราบหน้าที่การใช้งานอย่างชัดเจนเลย

การขยายขยายพื้นที่และสร้างเสริมถาวรวัตถุภายในวัดวรเชตุเทพบารุง แสดงถึงการให้ความสำคัญขึ้นจากเดิมที่อาจเป็นเพียงวัดขนาดเล็ก ๆ อันตั้งอยู่ภายนอกเมืองมาเป็นวัดหลวงที่มีเจดีย์สถานสูงใหญ่ทัดเทียมกับวัดในพระนคร ซึ่งเป็นประเด็นที่ควรจะได้รับการค้นคว้าเพื่อหาว่าเหตุใดจึงมีการเข้ามาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสถานะของวัดแห่งนี้ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

งานก่อสร้างเสริมทำให้แผนผังของวัดวรเชตุเทพบารุงไม่เป็นไปตามระเบียบของวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาช่วงก่อนหน้า แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าหลังจากที่วัดวรเชตุเทพบารุงแล้ว แผนผังของวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่ก็มีการจัดวางอาคารในตำแหน่งและแนวแกนทิศที่ไม่แน่นอนดังเช่นที่เคยพบมาในสมัยอยุธยาตอนต้นอีก

บทที่ 9

บทสรุปและข้อคิดเห็นใหม่ทางวิชาการจากการศึกษาวัดวรเชตุเทพบารุง

การศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบารุงที่ผ่านมาได้มีข้อสรุปแตกต่างกันออกไป ทั้งแนวคิดที่เชื่อว่าวัดแห่งนี้มีอายุในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้นหรือเก่าแก่มากกว่านั้นเล็กน้อย หรือแนวคิดที่กำหนดให้ข้อมูลศิลปกรรมของวัดนี้อยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลายราวช่วงสุดท้ายของพุทธศตวรรษที่ 22 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 23 อย่างไรก็ตาม ในงานศึกษาที่ผ่านมายังไม่ปรากฏว่ามีการวิเคราะห์รายละเอียดด้านงานช่างรวมไปถึงหลักฐานที่ได้จากการดำเนินงานทางโบราณคดีที่วัดวรเชตุเทพบารุงนี้มาประมวลร่วมกัน

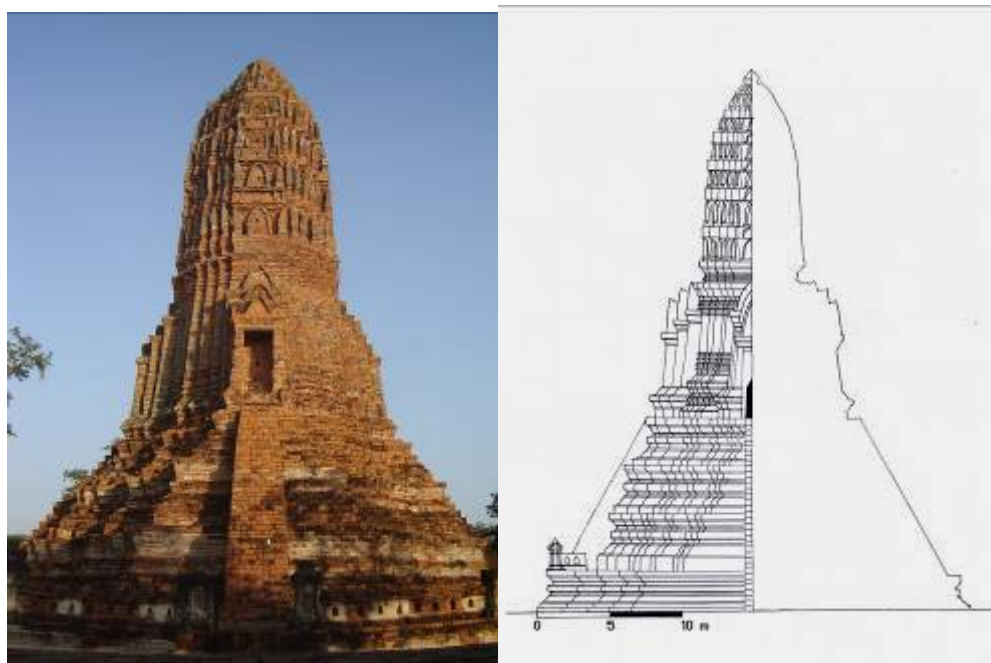
หลักฐานงานศิลปกรรมที่สำคัญของวัดวรเชตุเทพบารุงส่วนใหญ่หลงเหลืออยู่เฉพาะสถาปัตยกรรม คือเจดีย์ที่มีรูปแบบหลักๆ อยู่ในศิลปะอยุธยาเกือบทั้งหมด ได้แก่ เจดีย์ทรงปรางค์ เจดีย์ทรงปราสาทยอดและเจดีย์ทรงระฆัง ดังนั้น การวิเคราะห์สิ่งก่อสร้างในวัดแห่งนี้จึงเท่ากับเป็นการทบทวนถึงรูปแบบของสถาปัตยกรรมในศิลปะอยุธยาโดยรวมไปด้วย

จากการวิเคราะห์อาจสรุปข้อมูลทางด้านงานช่างของวัดวรเชตุเทพบารุงออกมาเป็นประเด็นใหม่ๆ ทางวิชาการได้มากมาย เนื่องจากการศึกษารั้วนี้ได้พบร่องรอยหลักฐานที่บ่งชี้ให้เห็นว่าวัดโบราณแห่งนี้มีความเป็นมา-ความเปลี่ยนแปลงเนื่องในการปฏิสังขรณ์ และสุดท้ายต้องเปลี่ยนแปลงหน้าที่การใช้งานไปโดยสิ้นเชิง อันเป็นปัจจัยผูกพันอยู่กับข้อมูลทางประวัติศาสตร์โบราณคดีต่างๆ ที่สอดคล้องต้องกัน

วิเคราะห์สรุปอายุสมัยของวัดวรเชตุเทพบารุงจากข้อมูลด้านงานศิลปกรรม

เนื่องจากวัดวรเชตุเทพบารุงในปัจจุบันปรากฏปรางค์ขนาดใหญ่เป็นประธานของวัด การศึกษาที่ผ่านมาจึงล้วนใช้ปรางค์ประธานองค์นี้เป็นหลัก และได้ผลการวิเคราะห์ออกมาต่างกันไป นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบารุงเป็นปรางค์ในศิลปะอยุธยา

ตอนต้นหรือก่อนหน้าเล็กน้อย¹ ในขณะที่บางแนวคิดเชื่อว่าการสร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 23²

ภาพที่ 3 ปรางค์ประธาน วัดวรเชตุเทพบำรุง ลายเส้นที่ 1 ปรางค์ประธาน วัดวรเชตุเทพบำรุง

การศึกษาค้างนี้ได้ผลสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า ปรางค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุง (ภาพที่ 3) คงมีอายุในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 เนื่องจากเชื่อมโยงทางรูปแบบและ

¹ ดู ประยูร อุลุชาฎะ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2510), 157, ประยูร อุลุชาฎะ, เที่ยวเมืองศิลปะอุททอง (กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ, 2516), 304 และ “ปัญหาของวัดป่าแก้วอยุธยา” ใน ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2524), 71

² สมिति ศิริภัทร, “วิวัฒนาการพระปรางค์” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513), 48 และ พิตยา บุญนาค, เสมา สี่มา หลักสี่มาในศิลปะไทยสมัยอยุธยา ช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลังและกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ม.ป.ป.), 123.

รายละเอียดบางอย่างได้กับปรางค์ที่สร้างขึ้นก่อนหน้าราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และปรางค์ที่สร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 22 คือปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม³ โดยพบว่าปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบารูมีการใช้ระบบก่อสร้างบางอย่างที่ไม่ปรากฏในสมัยอยุธยาตอนต้น แต่เป็นสิ่งที่มาจากล้านนาหรือพม่าคือการก่ออิฐวงโค้งแหลมและการเหลื่อมท้องไม้ของฐานบัวลูกฟัก

เจดีย์ทรงปราสาทยอด (ภาพที่ 94) ก็คงสร้างขึ้นในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นเดียวกัน จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและลวดลายปูนปั้นที่ยังคงเป็นลายพันธุ์พุกาษา อันเป็นอิทธิพลจากล้านนา

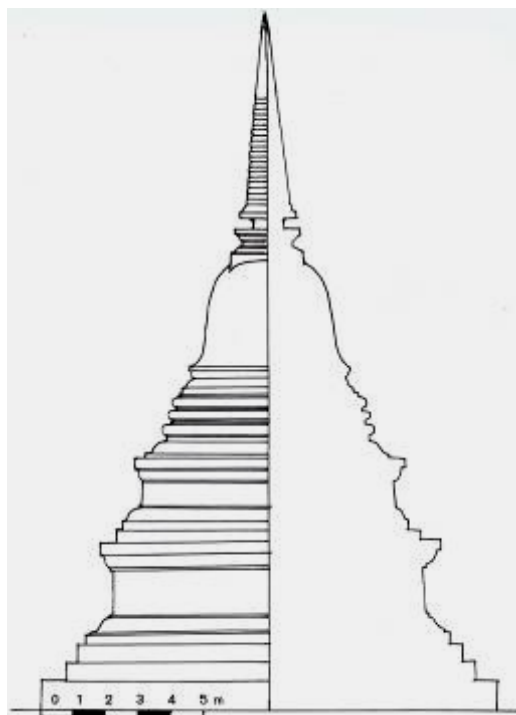
ภาพที่ 94 เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบารู ลายเส้นที่ 2 เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพบารู

³ Mc Gill, Forrest, "Art and Architecture in the reign of King Prasatthong of Ayutthaya" (Dissertation Ph.D.(Art History) Michigan University, 1976), 7, 219-220 และ สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย "ทรงปราสาทยอด" วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 61.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าอายุของสิ่งก่อสร้างหลักคือปรางค์ประธานจะอยู่ในราวช่วงแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 แต่วัดวรเชตุเทพบำรุงก็มีมาก่อนแล้วในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 โดยมีพยานหลักฐานคือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร (ภาพที่ 265) ที่เป็นสิ่งก่อสร้างในยุคแรกของวัด เจดีย์ทรงระฆังนี้คงเคยเป็นเจดีย์ประธานของวัดมาก่อน จากรูปแบบที่ใช้ชุดรองรับองค์ระฆังมาลัยเถาตามแบบเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาแต่มีการยกส่วนฐานล่างสูงขึ้น(ซึ่งชำรุดผุกร่อนจนไม่ทราบรูปแบบ) อันบ่งได้ว่าสร้างขึ้นหลังจากหมู่เจดีย์ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ในช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาแล้วไม่นาน

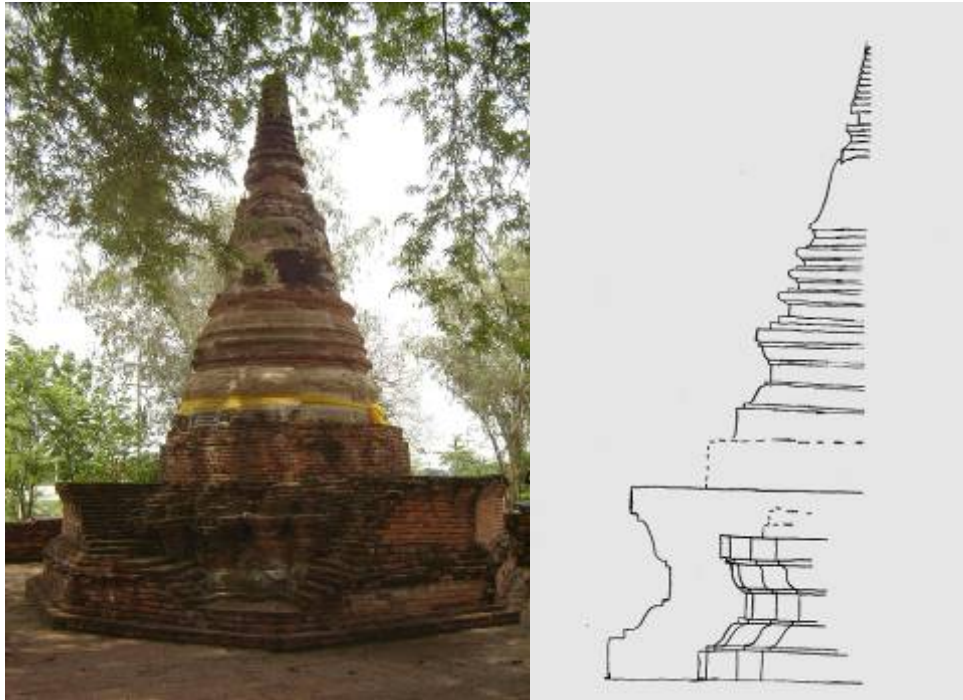
ภาพที่ 265 วิหารและเจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุงตั้งอยู่บนแนวแกนเดียวกัน

ลายเส้นที่ 3 เจดีย์ทรงระฆังวัดวรเชตุเทพบำรุง สันนิษฐานแบบแรก

การปฏิสังขรณ์ภายในวัดคงมีอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เห็นได้จากผนังกระเบื้องของปราสาทประธานที่เจาะช่องวงโค้งยอดแหลมหรือช่องรูปกลีบบัวเรียงรายกัน อันเป็นรูปแบบที่นิยมกันตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ในต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมา รวมทั้งเจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็กที่สร้างครอบไปบนเจดีย์ขนาดเล็กก็เป็นอยู่ในศิลปะอยุธยาตอนปลายแล้ว (ภาพที่ 269)

การเปลี่ยนแปลงภายในวัดครั้งใหญ่และเป็นครั้งสุดท้ายที่มีการใช้งานวัดวรเชตุเทพบำรุงในอดีต ได้แก่ ร่องรอยการขยายความหนาของกำแพงแก้วรอบวัดและมีการสร้างกระเปาะคล้ายป้อมปราการอยู่ทั้งสี่ด้าน (ภาพที่ 277) อันอาจสัมพันธ์กับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ระบุว่ากองทัพพม่าได้ใช้เป็นที่ตั้งค่ายเพื่อล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ทางทิศตะวันตกคือ “ค่ายวัดวรเชษฐ” โดยได้พบโบราณวัตถุที่เป็นอาวุธเช่น ดาบ ขวากเหล็ก และลูกกระสุนปืนใหญ่จากการขุดแต่งด้วย อายุสมัยของวัดวรเชตุเทพบำรุงคงสิ้นสุดลงพร้อมกรุงศรีอยุธยาเนื่องจากหมดสภาพการเป็นศาสนสถานเพราะถูกใช้เป็นค่ายทหารซึ่งย่อมมีการรื้อถอนทำลายและดัดแปลงอาคารสิ่งก่อสร้าง จนถูกทิ้งร้างเมื่อสิ้นสงครามและย้ายราชธานีลงมายังกรุงธนบุรีและกรุงเทพมหานครในที่สุด ดังนั้น จึงมั่นใจได้ว่าหลักฐานงานช่างภายในวัดแห่งนี้คงมีอายุไม่ล่วงลงมามากกว่าต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เว้นแต่สิ่งก่อสร้างในปัจจุบันบางหลัง

ภาพที่ 269 เจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็ก วัดวรเชตุเทพบำรุง

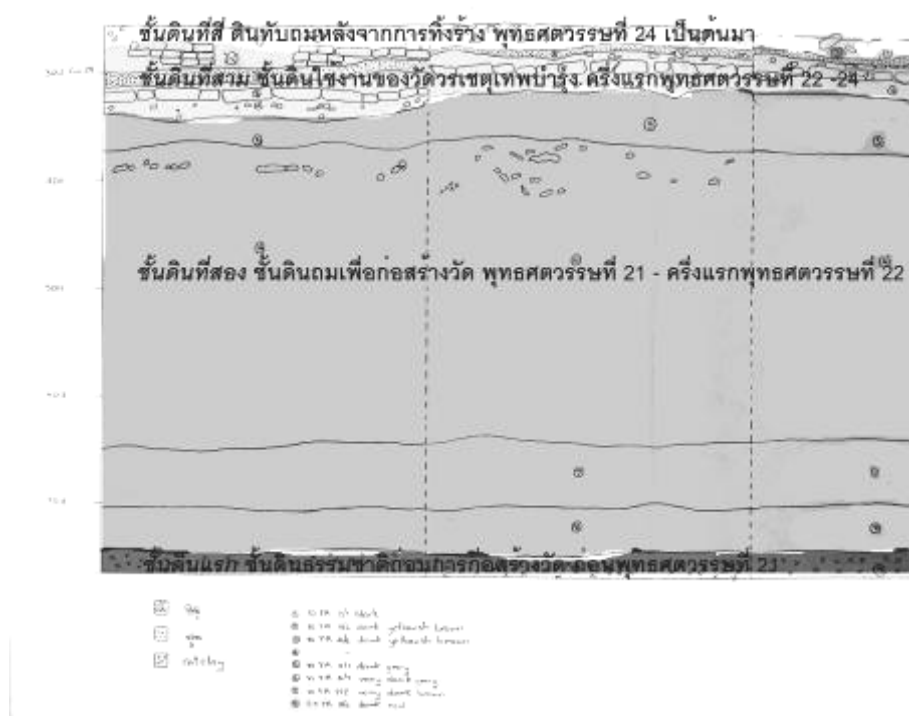

ภาพที่ 277 แนวอิฐก่อเป็นกระเปาะออกมาจากกำแพงแก้วคล้ายป้อมปราการ

วิเคราะห์สรุปข้อมูลทางโบราณคดีที่สัมพันธ์กับงานศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบำรุง

ข้อมูลทางโบราณคดีที่ได้จากการขุดค้นขุดแต่งมีความสัมพันธ์กับงานศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบำรุงตามลำดับอายุสมัยชัดเจน โดยสื่อให้เห็นว่าก่อนหน้าการสร้างวัด พื้นที่บริเวณนี้

ไม่มีร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาก่อน เนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ มีน้ำท่วมถึงเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ดังนั้น ในหลุมขุดค้นบริเวณวัดจึงพบว่าชั้นดินล่างสุดไม่พบเศษภาชนะดินเผาหรือโบราณวัตถุเลย มีเพียงดินที่เป็นพื้นผิวเดิมและซากพืชน้ำต่างๆ ต่อมาจึงเป็นชั้นดินที่นำมาถมโดยมนุษย์ให้สูงขึ้นเพื่อที่จะก่อสร้างวัด (แผนผังที่ 3) วิธีการเช่นนี้ได้พบกับการก่อสร้างวัดที่ตั้งอยู่ภายนอกเกาะเมืองอยุธยาหลายแห่งจากการดำเนินงานทางโบราณคดี⁴

แผนผังที่ 3 ผังชั้นดินของหลุมขุดค้น 22 M วัดวรเชตุเทพบารุง แบ่งออกตามชั้นวัฒนธรรม (ที่มา : ปรับปรุงจาก ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการขุดแต่งวัดวรเชตุฯ ต.บ้านป้อม อ.พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539 (เอกสารอัดสำเนา, 2539), แผนผังแทรก)

เศษภาชนะดินเผาและเครื่องถ้วยที่พบบนชั้นดินใช้งานของวัด มีอายุเก่าแก่ที่สุดไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 20-21 ขึ้นไป ซึ่งก็สอดคล้องกับสิ่งก่อสร้างในสมัยแรกคือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร ในขณะที่ชั้นส่วนเครื่องถ้วยจีนจำนวนมากมีอายุในสมัยปลายราชวงศ์หมิงถึงราชวงศ์ชิง คือ

⁴กลุ่มวัดที่ตั้งอยู่แถบคลองสระบัวและทุ่งแกวทุ่งขวัญทางทิศเหนือของอยุธยาเป็นตัวอย่างที่ชัดเจน เนื่องจากได้รับการขุดตรวจทางโบราณคดีและพบชั้นดินถมเป็นเนินสูงเพื่อการก่อสร้างวัด เช่น วัดพระยาแมน.

ช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา แสดงถึงอายุสมัยการก่อสร้างเพิ่มเติมให้เป็นวัดขนาดใหญ่และมีการใช้งานต่อเนื่องตั้งแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งอยู่ในช่วงเดียวกับการกำหนดอายุปรากฏประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอดและอุโบสถ มาจนถึงสิ้นสุดในสมัยอยุธยาตอนปลาย ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งก็มีหลักฐานทั้งเอกสารและโบราณวัตถุที่ยืนยันได้ว่าวัดนี้แปรเปลี่ยนสภาพเป็นค่ายทหารของพม่าในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง

ข้อมูลดังกล่าวนี้ เป็นหลักฐานที่ยืนยันได้ว่า วัดวรเชตุเทพบารูมีอายุที่เก่าไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 21 ขึ้นไป หรืออาจเก่าที่สุดได้ถึงเพียงราวพุทธศตวรรษที่ 20 เนื่องจากโบราณวัตถุที่เป็นเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัยและเตาบ้านบางปูนอันกำหนดอายุได้ในระยะเวลาดังกล่าวพบเป็นจำนวนน้อยมากหากเปรียบเทียบกับเครื่องถ้วยจีนในปลายราชวงศ์หมิงถึงราชวงศ์ชิงช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 -23 ที่มีปริมาณมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด

ทั้งนี้ ผลการวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมได้ผลแล้วว่าสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าที่สุดน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังซึ่งมีอายุไม่เกินครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ขึ้นไป เหตุนี้ แนวคิดเกี่ยวกับอายุของปรากฏประธานวัดวรเชตุเทพบารูที่ว่ามีอายุเก่าจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้นหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อยจึงควรได้รับการตรวจสอบเปรียบเทียบโดยพิจารณาจากรูปแบบทางศิลปกรรมและหลักฐานแวดล้อมอย่างละเอียด เช่นเดียวกับข้อสันนิษฐานที่ว่าปรากฏประธานองค์นี้มีอายุที่ล่าลงมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ด้วย

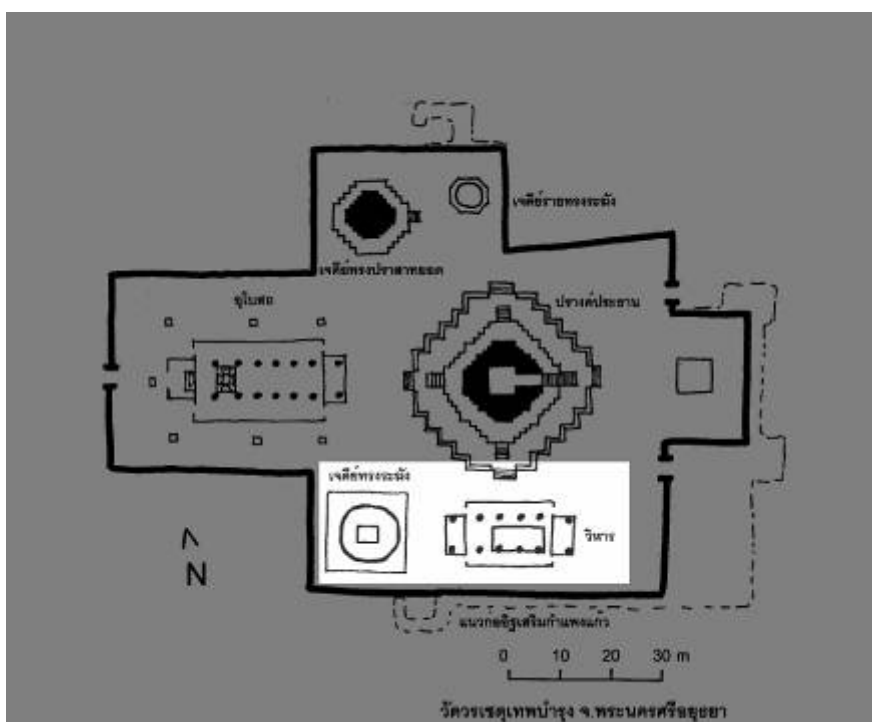
แผนผังของวัดวรเชตุเทพบารู ผลจากการสร้างและปฏิสังขรณ์

จากการตั้งข้อสังเกตทางด้านรูปแบบศิลปกรรม หลักฐานที่พบและแผนผัง สอดคล้องใกล้เคียงกับการศึกษาที่มีมาก่อนว่า วัดวรเชตุเทพบารูได้รับการสร้างซ่อมอย่างน้อยสองสมัย โดยสมัยแรกสร้างขึ้นเป็นวัดขนาดเล็กมาก่อน แล้วจึงมีการขยายให้เป็นวัดขนาดใหญ่ในสมัยหลัง⁵

สิ่งก่อสร้างในวัดที่อยู่ในระยะแรก คือเจดีย์ทรงระฆังและวิหาร ซึ่งตั้งอยู่เป็นสิ่งก่อสร้างร่วมบนแนวแกนทิศเดียวกันตามแบบแผนผังของวัดสมัยอยุธยาตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 23 คือมีเจดีย์ประธานและวิหารประกอบกันเป็นสิ่งก่อสร้างหลัก เจดีย์แม้ว่าชำรุดและได้รับการบูรณะแล้ว แต่ก็สามารถวิเคราะห์ได้ว่าเป็นรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาอันสามารถทำให้

⁵ ดู ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร “การสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัดวรเชตุเทพบารู จ.พระนครศรีอยุธยา” ใน มองอดีต ผ่านเวลา ศรัทธาสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), 1 - 29 - 1 - 30.

กำหนดอายุได้ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกับกับวิหารที่สร้างอยู่ทางตะวันออก
ร่วมกัน (แผนผังที่ 20)

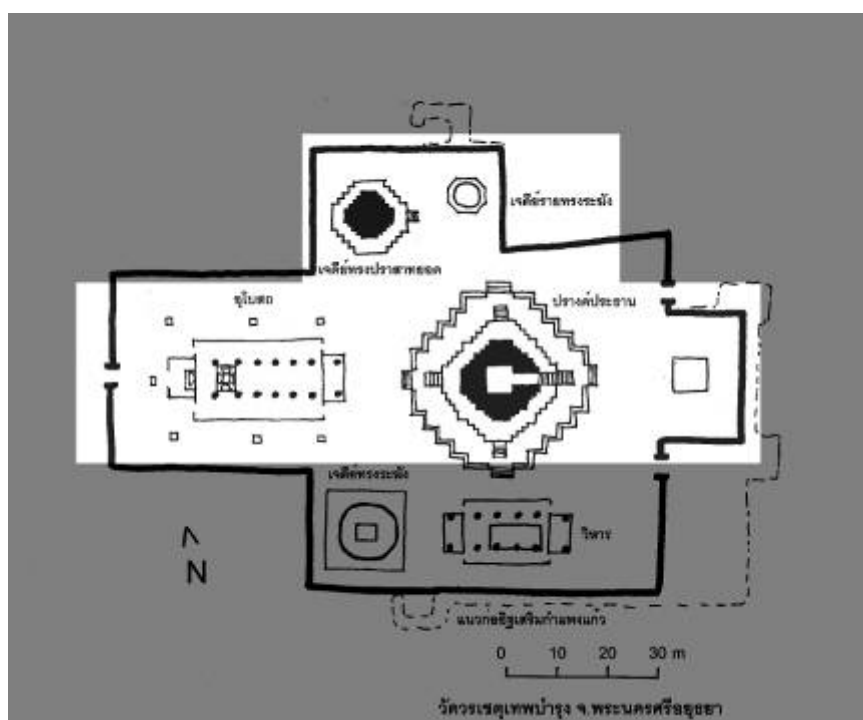

แผนผังที่ 20 แผนผังสมัยแรกของวัดวรเชตุเทพบารุง

ในช่วงต่อมาเป็นการปฏิสังขรณ์ทั้งวัดให้เป็นวัดขนาดใหญ่มากขึ้น โดยสร้าง
ปรางค์ประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอดและอุโบสถขึ้น(แผนผังที่ 21) ซึ่งสิ่งก่อสร้างดังกล่าวมีอายุที่
ตกอยู่ร่วมสมัยกันในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

น่าสังเกตว่างานก่อสร้างใหญ่ครั้งหลังนั้นหลีกเลี่ยงไม่ยุ่งเกี่ยวกับเจดีย์ทรงระฆังและ
วิหารที่มีอยู่ก่อนแล้ว โดยใช้พื้นที่ทางด้านทิศเหนือของวัดในการก่อสร้างอาคารขึ้นใหม่ ดังนั้น จึง
เกิดการเปลี่ยนแปลงแผนผังของวัดจากรูปแบบเรียบง่ายคือเจดีย์ประธานทรงระฆัง - วิหาร มาเป็น
แผนผังที่ซับซ้อนขึ้น โดยใช้ปรางค์ประธานขนาดใหญ่เป็นศูนย์กลางของวัด เจดีย์ทรงปราสาทยอด
ทางทิศเหนือคงสร้างขึ้นเพื่อให้สมมาตรกันกับเจดีย์ทรงระฆังที่อยู่ทางทิศใต้ของปรางค์ประธาน
โดยที่มีอุโบสถตั้งอยู่บนแกนทิศตะวันออก-ตะวันตกร่วมกันกับปรางค์ประธาน

จึงสามารถอธิบายได้ว่า แผนผังของวัดวรเชตุเทพบำรุงที่แปลกไปจากแผนผังของวัดขนาดใหญ่ในสมัยอยุธยา นี้ เกิดจากการสร้างเสริมลงบนวัดเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้ว โดยไม่ใช้งานออกแบบสร้างในคราวเดียวกัน

แผนผังที่ 21 แผนผังสมัยที่สองของวัดวรเชตุเทพบำรุง

สิ่งแปลกที่ไม่พบบ่อยนักเกี่ยวกับการจัดวางตำแหน่งของอาคารภายในวัดสมัยอยุธยา คือการที่อุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของปรางค์ประธาน แต่ตั้งฐานชุกชีของหมู่พระพุทธรูปประธานให้เอียงไปทางทิศตะวันตกน่าจะกำหนดให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งก็เท่ากับมีปรางค์ประธานตั้งขวางอยู่ด้านหน้าอุโบสถ ผิดไปจากระเบียบของแผนผังวัดทั่วไปที่ปรางค์หรือเจดีย์ประธานจะตั้งอยู่ทางด้านหลังเอียงออกไปในแนวเดียวกันกับอาคารหลังคาคลุม

ส่วนวิหารก็มีการจัดวางฐานชุกชีภายในที่แปลกออกไปด้วย คือวางเอาไว้ฝั่งทิศใต้ของอาคารตามแนวนอน ซึ่งยังหาคำอธิบายไม่ได้ชัดเจน นอกจากเป็นงานก่อสร้างหรือซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงในกรณีพิเศษ

เป็นที่น่าแปลกใจอย่างมาก ที่วัดโบราณขนาดใหญ่ มีแผนผังซับซ้อนซึ่งย่อมต้องเป็นวัดสำคัญ กลับไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารพงศาวดารที่เกี่ยวกับการสร้างหรือปฏิสังขรณ์รวมทั้ง

การเอ่ยถึงในเอกสารบรรยายภูมิสถานของกรุงศรีอยุธยาเลย ข้อเสนอพื้นฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบำรุงจึงจะต้องอาศัยบริบทแวดล้อมทั้งด้านงานช่างรวมไปถึงหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารเข้าประกอบกันเพื่อสืบหาความเป็นมาและความสำคัญของวัดแห่งนี้ได้

ประเด็นทางวิชาการใหม่เกี่ยวกับศิลปะอยุธยาซึ่งสืบเนื่องจากการศึกษาวัดวรเชตุเทพบำรุง

ในการศึกษาวัดวรเชตุเทพบำรุงครั้งนี้ ได้ทำการทบทวนถึงข้อมูลของงานศิลปกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์บางแบบในศิลปะอยุธยา เนื่องจากตามที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าบรรดาสิ่งก่อสร้างของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีงานสถาปัตยกรรมที่เกือบครบถ้วนทุกแบบที่พบในศิลปะอยุธยา สำหรับประเด็นใหม่ที่พบจากการพิจารณาข้อมูลดังกล่าวทำให้สามารถตอบคำถามประเด็นปัญหาที่เคยมีอยู่และแตกแขนงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับงานช่างอยุธยาออกไปอีกด้วย

1. ประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงปราสาทของอยุธยา

การวิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะอยุธยานั้นเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับปราสาทประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุงนั้น ได้พบข้อมูลบางอย่างที่ทำให้สามารถแยกแยะปราสาทที่สร้างขึ้นในหัวเมืองเหนือคือพิษณุโลก-ศรีสัชนาลัย เมื่ออยุธยามีอำนาจเหนือดินแดนแถบนั้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 กับปราสาทที่ยังสืบสายวิวัฒนาการอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างได้

ด้วยรูปแบบบางประการของปราสาทในหัวเมืองเหนือที่พยายามย้อนกลับไปสร้างตามอย่างปราสาทที่เก่ากว่า คือเน้นการใช้ลวดบัวเชิง-ลวดบัวรดเกล้าที่เป็นแถบเส้นคี่นูนหนาประดับเรือนธาตุ⁶ ต่างไปจากปราสาทในอาณาบริเวณใกล้เคียงกรุงศรีอยุธยาที่ผ่านวิวัฒนาการจนกระทั่งส่วนประกอบดังกล่าวหายไปแล้วจนกลายเป็นเรือนธาตุแบบเอนลาด ซึ่งปราสาทที่มีลักษณะดังกล่าวปรากฏการสร้างขึ้นพร้อมๆกันในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เพียงแต่พบอยู่ต่างพื้นที่กันเท่านั้น

รายละเอียดที่แตกต่างกันของปราสาทในศิลปะอยุธยานี้อาจเชื่อมโยงกันกับข้อมูลประวัติศาสตร์ในช่วงดังกล่าวที่ราชสำนักอยุธยาได้แบ่งออกเป็นสองแห่ง คือราชสำนักเมืองเหนือที่พิษณุโลกซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปครองตั้งแต่ พ.ศ.2006 ส่วนราชสำนักที่

⁶ สันติ เล็กสุขุม, ความเป็นมาของเจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), 60.

กรุงศรีอยุธยาโปรดให้พระราชโอรสคือพระอินทราชาครองอยู่ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชา (ที่ 3)⁷ ดังนั้นอาณาจักรอยุธยาจึงแบ่งออกเป็นฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้อยู่ในระยะสั้นๆ

เชื่อว่ารูปการณเช่นนี้คงมีผลให้เกิดการแบ่งสายงานช่างของอยุธยาออกเป็นสองฝ่าย เนื่องจากราชสำนักเมืองเหนือคงจะได้มีข้าราชการและหมู่ช่างจากกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปประจำอยู่ ด้วยเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ทางใต้เองก็คงยังมีบุคคลากรเดิมที่รับราชการอยู่เช่นกัน เหตุนี้รูปแบบดั้งเดิมของปราสาทที่วิวัฒนาการมาแล้วในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 20 ก็ยังได้รับการสร้างอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับราชธานีกรุงศรีอยุธยา แต่จะด้วยสาเหตุใดไม่อาจทราบได้ที่ช่างอยุธยาในหัวเมืองเหนือย้อนกลับไปเอาปราสาทที่เก่ากว่ามาเป็นแบบอย่าง ประเด็นนี้เองที่จะเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์เกี่ยวกับรูปแบบของปราสาทประธานวัดวรเชตุเทพบารูที่ คล้ายคลึงกับปราสาทที่สร้างขึ้นในหัวเมืองเหนือมาก่อน

ประเด็นใหม่นอกจากนี้ยังได้เสนอการกำหนดอายุปราสาทประธานองค์หนึ่งที่ยังไม่ได้ รับการศึกษไว้ชัดเจน คือปราสาทประธานวัดกษัตราธิราช อยุธยา (ภาพที่ 27) ด้วยรูปแบบที่ คล้ายคลึงจากปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามซึ่งเชื่อกันว่าเป็นปราสาทประธานขนาดใหญ่องค์ สุดท้ายที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา คือรูปทรงที่ค่อนข้างเพรียวขึ้น อยู่ในผังสมมาตรโดยไม่มีบันได ทางขึ้นสู่เรือนธาตุเนื่องจากจระนำทั้งสี่ด้านปิดตัน และประดับด้วยเจดีย์เพิ่มมุมขนาดเล็กแทน เจดีย์เพิ่มมุมนี้มีรูปแบบที่วิวัฒนาการอยู่ในศิลปะอยุธยาารวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงพุทธ ศตวรรษที่ 23 จึงอาจกำหนดอายุการสร้างหรือซ่อมปราสาทประธานองค์นี้ไว้ในช่วงหลังจากปลาย พุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา

⁷ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ”ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510),95.

ภาพที่ 27 ปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราช อยุธยา

2. ประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยา

ในส่วนของการวิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดวรเชตุเทพบารุง ซึ่งได้ผลว่าสร้างขึ้นในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 และได้นำเสนอข้อมูลใหม่คือ **เจดีย์ทรงปราสาทยอดมুমติศตะวันออกเฉียงใต้ วัดราชบูรณะ อยุธยา เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดบางกะจะ อยุธยา เจดีย์รายทรงปราสาทยอดนอกระเบียงคดทางทิศใต้ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และเจดีย์รายทรงปราสาทยอด วัดตองปุ ลพบุรี** เจดีย์ทั้งสองคนี้ยังไม่เคยได้รับการศึกษารูปแบบเพื่อกำหนดอายุเอาไว้ ซึ่งในที่นี้สามารถใช้ข้อมูลดังกล่าวเพื่อเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์เจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดวรเชตุเทพบารุงได้ในระดับหนึ่ง

เจดีย์ทรงปราสาทยอดมুমติศตะวันออกเฉียงใต้ วัดราชบูรณะ (ภาพที่ 112) เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดขนาดใหญ่ มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของอยุธยาในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 ทรวดทรงป้อมเตี้ยและขนาดใหญ่อาจเกี่ยวข้องกับเจดีย์วิหารบางหลังในศิลปะพุกามของพม่า สอดคล้องกับอิทธิพลด้านศิลปะของพุกามที่ปรากฏอยู่ที่ปรางค์ประธานของวัดนี้ด้วย

ภาพที่ 112 เจดีย์ทรงปราสาทยอดทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดราชบูรณะ อโยธยา

เจดีย์ทรงปราสาทยอดที่วัดบางกะจะ (ภาพที่ 116) พบว่ารูปแบบส่วนใหญ่ยังคงคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ของอยุธยาเช่น เจดีย์วัดสังข์แท่นและเจดีย์รายหมายเลข 26 วัดพระราม คือเริ่มมีการใช้ขาสีงห์ในการรองรับเรือนธาตุ มีองค์ระฆังเป็นริ้วที่สำคัญยังพบลวดลายปูนปั้นที่เหลืออยู่เป็นลายกรวยเชิงสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้ง ซึ่งเป็นที่นิยมกันในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ทั้งนี้ สิ่งก่อสร้างหลักของวัดบางกะจะคือเจดีย์ประธานทรงระฆังแบบล้านนาขนาดใหญ่ที่ได้รับการกำหนดอายุให้อยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษนั้น

ภาพที่ 116 เจดีย์ทรงปราสาทยอด วัดบางกะจะ อยุธยา

เจดีย์รายทรงปราสาทยอดที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี (ภาพที่ 120) มีการใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไก่เพื่อรองรับเรือนธาตุเช่นเดียวกับที่เคยพบในเจดีย์ทรงปราสาทยอดมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 แต่ลักษณะพิเศษที่ไม่เคยพบมาก่อนได้แก่การใช้องค์ระฆังเหลี่ยมย่อมุม ซึ่งมีมาแล้วในเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมในปลายพุทธศตวรรษนั้น จึงอาจเป็นการหยิบยืมรูปแบบมาใช้และเป็นตัวกำหนดอายุของเจดีย์องค์นี้ให้ไม่เก่าไปกว่าครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ได้ ทั้งนี้แผนผังขององค์เจดีย์ที่มีการย่อมุมให้ขนาดของมุมไล่เลี่ยกันมากขึ้นอาจทำให้กำหนดอายุเจดีย์องค์นี้ลงมาราวพุทธศตวรรษที่ 22 ในส่วนขององค์ระฆังย่อมุมที่พบก็น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับการทำองค์ระฆังย่อมุมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่วัดวรเชตุเทพบำรุงอยู่ด้วย

ภาพที่ 120 เจดีย์ทรงปราสาทยอดทางทิศใต้บนกระเบื้องมรดก วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดตองปุ (ภาพที่ 121) เป็นเจดีย์ขนาดเล็กที่สร้างรวมอยู่กับเจดีย์รายอีกหลายองค์ รูปทรงมอมเพริ้วและส่วนประกอบของเจดีย์องค์นี้คล้ายคลึงกับเจดีย์รายทรงปราสาทยอดที่วัดราชบูรณะ อยุธยา แต่ส่วนฐานที่ยังเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนลดหลั่นกัน แทนที่จะเป็นฐานสิงห์ตามแบบที่นิยมกันในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ครั้งหลังพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมา ทำให้กล่าวได้ว่าเจดีย์รายทรงปราสาทของวัดตองปุมีอายุเก่ากว่าที่วัดราชบูรณะเล็กน้อย เจดีย์องค์นี้ยังเหลือองค์ระฆังไว้ตั้งอยู่เหนือบัวทรงกลมบนเรือนธาตุ ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญที่จะยืนยันรูปแบบต้นนิชฐานของเจดีย์รายทรงปราสาทยอดที่วัดราชบูรณะได้ว่าคงเป็นแบบเดียวกัน

หลักฐานเอกสารและโบราณคดีรวมทั้งงานช่างที่ปรากฏในเมืองลพบุรีส่วนใหญ่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ดังนั้นจึงเชื่อว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดตองปุนี้คงได้รับการสร้างขึ้นในช่วงนี้ด้วย

จากรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดทั้งสององค์ทำให้มั่นใจว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดของวัดวรเชตุเทพบารูมีอายุอยู่กึ่งกลางระหว่างช่วงหลังจากปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา แต่จะต้องอยู่ก่อนช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ด้วย

ภาพที่ 121 เจดีย์รายทรงปราสาทยอด วัดทองปูลพบุรี

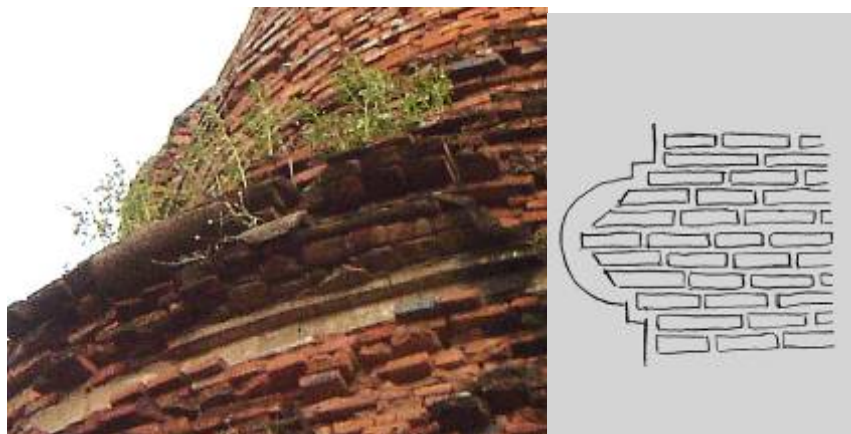
3. ประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา

เจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีวิวัฒนาการมาจากช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 แต่ไม่ล่าลงมาจากศตวรรษเดียวกันนั้น จากการค้นคว้าได้พบประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาคือแนวคิดเกี่ยวกับที่มาของ “มัลลิกา” อันเกี่ยวข้องกับ “บัวถลา” ของสุโขทัย โดยพบว่าเทคนิคการก่อสร้างของอยุธยาและสุโขทัยต่างก็ต้องการจะก่อชุดรองรับองค์ระฆังให้มีส่วนค้ำเป็นลวดบัวแบบเดียวกัน แต่ในขณะที่สุโขทัยมีแหล่งวัสดุที่เป็นหินชนวนซึ่งก็พบว่าถูกนำมาใช้ก่อสร้างในส่วนชุดรองรับองค์ระฆังที่สามารถรองรับอิฐที่อยู่เหนือขึ้นไปให้ยื่นออกมาได้ (ภาพที่ 182) แต่อยุธยาใช้การก่ออิฐปากเฉียงเหลื่อมกันขึ้นไปเพื่อยันส่วนบนของลวดบัวซึ่งยื่นออกมาได้เพียงเล็กน้อย เนื่องจากอิฐไม่มีความยาวยื่นออกมาเหมือนแผ่นหินชนวน (ภาพที่ 183) และเมื่อฉาบปูนแล้วจึงกลายเป็นลูกแก้วกลม ส่วนเจดีย์ของสุโขทัยสามารถเว้นส่วนล่างให้ฉาบปูนเรียบเป็นบัวคว่ำได้ ดังนั้น จึงอาจสรุปว่าลวดบัวรองรับองค์ระฆังของอยุธยาก็มีที่มาเกี่ยวข้องกับส่วนเดียวกันในศิลปะสุโขทัยด้วย เห็นได้จากหลักฐานของเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นใน

ระยะแรกๆ ของอยุธยา เช่น เจดีย์รายบางองค์ที่วัดมเหยงคณ์และเจดีย์วัดสมณโกฐาราม ที่ยังใช้ “บัวถลา” ตามแบบสุโขทัยอยู่แม้สร้างในดินแดนอยุธยาแล้วก็ตาม⁸

ภาพที่ 182 การก่อชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบ “บัวถลา” ของสุโขทัย

ภาพที่ 183 การก่อชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบ “มาลัยเถา” ของอยุธยา

ประเด็นสืบเนื่องเกี่ยวกับชุดรองรับองค์ระฆังนี้ ทำให้พบว่ากลุ่มเจดีย์ทรงระฆังบางองค์ที่สร้างขึ้นที่หัวเมืองเหนือคือสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย เป็นเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยา เนื่องจากมีการใช้ชุดรองรับองค์ระฆังแบบมาลัยเถา รวมทั้งการเจาะคูหาเข้าไปภายในองค์เจดีย์ซึ่งพบมาก่อนในเจดีย์ทรงระฆังที่กรุงศรีอยุธยาคือเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ (ภาพที่ 189) ทั้งนี้ อายุการสร้างเจดีย์ในกลุ่มนี้คงอยู่ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาแล้ว เนื่องจากเป็นระยะที่อยุธยามีอำนาจครอบครองหัวเมืองเหนือได้อย่างแท้จริง

⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 69-71.

ภาพที่ 189 เจดีย์ประธานองค์ทิศตะวันตกของวัดพระศรีสรรเพชญ์

ภาพที่ 192 เจดีย์ประธาน วัดนางพญา ศรีสัชนาลัย

การวิเคราะห์เจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาที่ถูกสร้างขึ้นที่เมืองศรีสัชนาลัยเช่น **เจดีย์ประธาน วัดนางพญา** (ภาพที่ 192) ได้ผลสอดคล้องกับที่มีการศึกษาไว้แล้ว ในขณะที่ยังมีเจดีย์อีกองค์ที่ถูกสร้างขึ้นด้วยอิทธิพลอยุธยา คือ **พระธาตุมูเตา** (ภาพที่ 194) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย ซึ่งเดิมเชื่อกันว่าเจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นในศิลปะมอญ-พม่า แต่จากการตรวจสอบรูปแบบพบว่ามีชุดรองรับองค์ระฆังแบบมาลัยเถา เจาะคูหาทั้งสี่ทิศเช่นเดียวกับเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ จากสภาพที่ชำรุดหักหายตั้งแต่องค์ระฆังขึ้นไป และส่วนฐานที่ซ้อนกันสูงมากจนทำให้เข้าใจในด้านรูปแบบผิดว่าเป็นเจดีย์แบบมอญ - พม่า

ภาพที่ 194 พระธาตุมูเตา ทางทิศตะวันตกของปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย

4. ประเด็นใหม่เกี่ยวกับข้อสังเกตในความแตกต่างของกรรมวิธีสร้างงานปูนปั้นของอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 กับช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

ในส่วนการวิเคราะห์ลวดลายปูนปั้นที่ประดับงานสถาปัตยกรรมที่พบที่วัดวรเชตุเทพบารู ส่วนใหญ่ยังเหลือหลักฐานให้ศึกษาได้ที่เจดีย์ทรงปราสาทหยอด ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าสำหรับลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์ทรงปราสาทหยอดองค์นี้เป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน โดยอาจผ่านวิวัฒนาการมาจากศิลปะล้านนาแล้วเนื่องจากมีใช้ลวดลายแบบจีนโดยตรง การที่ลวดลายได้นิยมกันมาก่อนและได้รับการปรับปรุงมาแล้วในศิลปะล้านนา ย่อมเป็นไปได้ว่ากรรมวิธีการปั้นปูนประดับก็ย่อมที่จะเป็นไปตามแบบแผนที่มาจากล้านนาด้วย

ภาพที่ 10 ลายกรวยเชิง ปรางค์ประธานวัดส้ม

ปูนปั้นในสมัยอยุธยาตอนต้นปั้นโดยพอกให้เป็นแผ่นและใช้เครื่องมือกดให้มีมิติว่านูน

ลวดลายปูนปั้นของอยุธยาในช่วงราว 100 ปีแรกของราชธานีที่ระดับอยู่บนอาคารต่างๆ มีรูปแบบและกรรมวิธีที่สืบเนื่องมาจากการประดับในศิลปะเขมรโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ทรงปราสาทที่วิวัฒนาการลงมาจากปราสาทแบบเขมร ทำให้ลวดลายประดับมีกรรมวิธีและระบอบคล้ายคลึงกัน ปูนปั้นในศิลปะอยุธยาพุทธศตวรรษที่ 20 นี้มีการขึ้นรูปโดยใช้ปูนพอกเป็นโครงลายภายนอกและเติมเนื้อปูนให้นูนหนาจนกว่าจะใช้เครื่องมือที่มีความมนำมากดหรือปาดแบ่งให้เป็นตัวลายภายใน บางครั้งใช้การคว้านโดยใช้เครื่องมือแบบเดียวกันทำให้ปูนปั้นที่ได้เป็นแผ่นใหญ่ต่อเนื่อง มีความนูนหนาและมีลึกลงด้วยลายที่เป็นร่องขอบมน เนื้อปูนที่ละเอียดเป็นมันเมื่อแห้งช่วยให้มีปริมาตรมากขึ้น (ภาพที่ 10)

เมื่ออยุธยารับเอารูปแบบของลวดลายรวมถึงกรรมวิธีสร้างงานปูนปั้นประดับจากล้านนาในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา รูปแบบของปูนปั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เป็นแผ่นนูนหนาใหญ่ มาเป็นการปั้นลายเป็นเส้นหรือแผ่นเรียวยาว ปะติดกับพื้นผิวปูนฉาบ โดยตรงก่อนจะใช้เครื่องมือแหลมคมกรีดร่องเพื่อเติมรายละเอียดหรือนูนมิติของลายให้เด่นขึ้น เมื่อปั้นลายติดพร้อมกันเป็นแผงแล้วจะแลดูคล้ายภาพฉลุที่มีช่องว่างเล็กๆ ระหว่างลาย⁹

⁹ ในขณะเดียวกัน ลายปูนปั้นรุ่นเก่าของล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 19 เองก็เคยเป็นลายแบบที่ปฏิบัติตามแบบศิลปะพุกามของพม่ามาก่อน ลายปูนปั้นแบบฉลุนี้ได้พัฒนาขึ้นมาในช่วงหลัง ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทริกยูซัย - ล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 127-128.

กรรมวิธีดังกล่าวเป็นรูปแบบของลัณนาที่ชัดเจนในช่วงตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และพัฒนาจนถึงขีดสุดจนนิยมแพร่หลายยิ่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เชื่อว่ากรรมวิธีดังกล่าวมีที่มาจากลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจีน¹⁰ ซึ่งเป็นลายประกอบจากวงโค้งและพรรณพฤกษาที่มีก้านช่อดอกเกี่ยวพันกัน วิธีปั้นปูนเป็นเส้นและปะติดจึงเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดในการสร้างลาย เช่นนี้จากภาพสองมิติให้เป็นสามมิติที่มีส่วนว่าโค้งและสะบัดพลิ้ว

ภาพที่ 18 ลายเฟืองอุบะประดับเรือนธาตุ ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี

มีหลักฐานว่าช่างอยุธยาได้สังเกตที่จะสร้างปูนปั้นตามแบบดั้งเดิมของตนให้เข้ากับลวดลายแบบดังกล่าวก่อนหันไปใช้เทคนิคใหม่อย่างแท้จริง ทำให้ลวดลายประกอบวงโค้งและพรรณพฤกษาที่ปรากฏมีลักษณะแบนไม่มีมิติมากนัก เช่นลายเฟืองอุบะประดับปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี (ภาพที่ 18) ซึ่งได้รับการกำหนดอายุให้อยู่ในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 20¹¹ และหลังจากนั้นต่อมาช่างอยุธยาจึงได้รับเอาวิธีการปั้นตามแบบลัณนามาให้เห็นได้จากลวดลายที่ปรางค์ประธานวัดจุฬามณี สร้างใน พ.ศ.2007 (ภาพที่ 20) ซึ่งเป็นลายประกอบวงโค้งและพรรณพฤกษาที่ปั้นจากปูนเป็นเส้นปะติดกับผิวปูนฉาบใกล้เคียงกับของลัณนามากยิ่งขึ้น

¹⁰ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2545), 5.

¹¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 170.

ภาพที่ 20 ลายกรวยเชิงปูนปั้นประดับเรือนธาตุของปรางค์ประธานวัดจุฬามณี พิจิตรโลก มีการปรับเปลี่ยนเทคนิคสร้างปูนปั้นตามแบบล้านนา คือปั้นปูนเป็นเส้นกดติดกับระนาบผิว และใช้เครื่องมือกรีดตัดให้ได้ลวดลาย

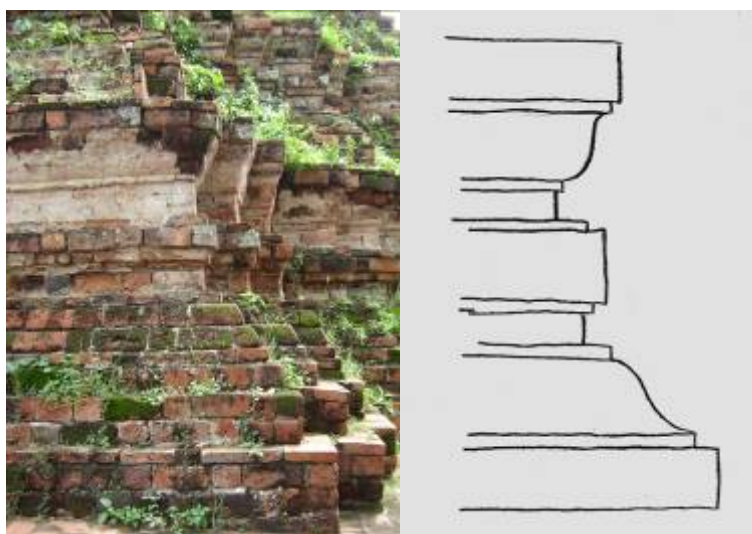
กรรมวิธีดังกล่าวแพร่หลายมากขึ้นตามวิวัฒนาการและอิทธิพลจากล้านนาที่แพร่หลายลงมาเป็นระยะตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21¹² เห็นได้จากงานปูนปั้นประดับหลายแห่ง เช่น ที่วิหารวัดนางพญา ศรีสังขาลย์ วิหารวัดไธย จ.ลพบุรี และที่เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดวรเชตุเทพบารุง ก่อนจะพัฒนาต่อไปในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่เทคนิคนี้ถูกใช้ในการขึ้นรูปกระหนกเปลวที่ลอยตัวพริ้วไหวอันเป็นพัฒนาการระดับสูงในงานปูนปั้นของอยุธยาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ที่ปรากฏให้เห็นอยู่มากมายโดยเฉพาะสกุลช่างเมืองเพชรบุรีที่ยังสืบสายงานนี้มาจนปัจจุบัน

สรุปได้ว่านอกจากลวดลายแบบล้านนาที่แพร่หลายอยู่ในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 แล้ว เทคนิคการปั้นปูนแบบใหม่ที่มีที่มาจากล้านนาเช่นเดียวกันได้เข้ามาแทนที่วิธีการปั้นปูนประดับแบบเดิมของอยุธยาที่สืบทอดรสนิยมจากศิลปะเขมรมาในช่วงก่อนหน้านี้ ซึ่งจากหลักฐานได้พบว่าเทคนิคเช่นนี้เริ่มพบในศิลปะอยุธยาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา และมีส่วนที่จะทำให้ศิลปะปูนปั้นของอยุธยาพัฒนามากขึ้นในช่วงต่อมาในที่สุด

¹² ได้มีแนวคิดที่แตกต่างกันออกไปว่า ลวดลายแบบจีนอาจแพร่หลายจากอยุธยาขึ้นไปที่ล้านนาแทนก็ได้ เนื่องจากได้พบหลักฐานของลวดลายแบบจีนในอยุธยาที่เก่าจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ด้วย เช่น ลายสลักหินพบที่วัดมหาธาตุ อยุธยา อย่างไรก็ตาม สมมุติฐานนี้ควรมีการค้นคว้าหาหลักฐานมาสนับสนุนต่อไป – ข้อมูลจากความเห็นของ รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ .

5. อิทธิพลศิลปะล้านนา-พม่า ในงานช่างอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22 ตัวอย่างจากที่
วัดวรเชตุเทพบารุง

จากการศึกษาวิเคราะห์งานศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบารุงที่หลงเหลืออยู่ พบว่ามีอิทธิพลจากศิลปะล้านนา-พม่าร่วมอยู่ ซึ่งคงถูกดัดแปลงให้เข้ากับบรรณนิยมของช่างอยุธยา บ้างแล้วก็ตาม

ภาพที่ 55 การเหลื่อมท้องไม้เข้าของฐานบัวลูกฟัก ปรารภประธานวัดวรเชตุเทพบารุง

ปรารภประธาน แม้ว่าจะได้สร้างขึ้นตามประเพณีของงานช่างอยุธยาที่นิยมสร้าง ปรารภขนาดใหญ่แต่ก็มีร่องรอยเทคนิคของสถาปัตยกรรมล้านนาอยู่ด้วย คือการเหลื่อมท้องไม้เข้าของชุดฐานบัวลูกฟัก (ภาพที่ 55) รวมทั้งการก่ออิฐที่ค้นหาด้านทิศตะวันออกเป็นวงโค้งที่ใช้อิฐเรียงโค้งขึ้นไปบรรจบที่ยอดซุ้ม (ภาพที่ 42) ซึ่งได้พบในเจดีย์ของล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 หรืออาจเป็นอิทธิพลจากศิลปะพม่าที่มีมาก่อนหน้านั้นด้วยก็เป็นได้

ภาพที่ 42 การก่ออิฐคูหาปรางค์ประธานวัดวรเชตุเทพบำรุง

เจดีย์ทรงปราสาทหยอด มีอิทธิพลจากศิลปะล้านนาอยู่ชัดเจนอยู่ที่ฐานประทักษิณ ยกสูงมีการเจาะช่องรูปกากบาทบนผนังกระเบื้องอันได้พบมาก่อนในเจดีย์ทรงปราสาทหยอดของทาง ล้านนา รวมไปถึงการใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไก่เป็นชุดฐานรองรับเรือนธาตุ ที่สำคัญคือลวดลายปูนปั้นที่เป็นลายวงโค้ง พันธุ์พฤกษาและดอกไม้ซึ่งคงแพร่หลายจากล้านนามาอยู่ชุกชุกก่อนหน้า ตั้งแต่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว (ภาพที่ 153)

ภาพที่ 153 รายละเอียดของลายช่องกระจก เจดีย์ทรงปราสาทหยอด วัดวรเชตุเทพบำรุง

ที่อุโบสถได้พบพระพุทธรูปประธานสี่องค์ประทับนั่งสี่ทิศของปราสาทหรือมณฑป (ภาพที่ 252) ซึ่งอาจหมายถึงพระอดีตพุทธทั้งสี่องค์อันเป็นคติการสร้างที่มาจากพม่าในสมัยพุกาม รูปแบบเช่นนี้อาจส่งผ่านมาทางล้านนาก่อนก็ได้ โดยพบอยู่ที่วิหารวัดภูมินทร์ เมืองน่าน ซึ่งคงมีอายุสมัยใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ เศียรของพระพุทธรูปประธานที่หลงเหลืออยู่เพียงเศียรเดียวยังปรากฏเค้าของพระพุทธรูปในศิลปะล้านนาปะปนอยู่ด้วย อิทธิพลล้านนายังมีอยู่ในงานปูนปั้นประดับ เช่น ตัวลวงหรือมังกรแบบล้านนาที่ฐานภายในมุขด้านทิศตะวันตก หรือเศียรเทวดาที่เคยประดับอยู่ที่ฐานซุ้มของพระพุทธรูปประธาน (ภาพที่ 297)

ภาพที่ 252 มณฑปหรือปราสาทประดิษฐานพระพุทธรูปสี่ทิศประธานในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง

ภาพที่ 297 เศียรเทวดาปูนปั้นประดับซุ้มพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดวรเชตุเทพบารุง

ข้อมูลทั้งด้านเอกสารและโบราณคดีบ่งว่าอยุธยากับล้านนามีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจนตั้งแต่ในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 20 ได้แก่งครามแย่งชิงหัวเมืองในแคว้นสุโขทัยอันตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถของอยุธยาและพระเจ้าติโลกราชของเชียงใหม่ โดยมีการทำสัมพันธไมตรีสลับกันอยู่บางครั้ง เชื่อว่ามีผลให้วัฒนธรรมต่างๆ ของล้านนาและอยุธยาได้แพร่หลายเข้าหากันเป็นอย่างมาก¹³ ครั้นพอถึงช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 21 อยุธยามีอำนาจจนกระทั่งสามารถตีหัวเมืองที่สำคัญของล้านนาได้ ยังปรากฏหลักฐานเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาที่สร้างถ่ายแบบจากพระธาตุหริภุญชัยที่ลำพูนมา อยู่ในวัดหลายแห่งที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งคงเป็นงานก่อสร้างของชาวล้านนาโดยตรง¹⁴

ในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 22 ทั้งล้านนาอยุธยาต่างก็ตกอยู่ในอำนาจของพม่าในราชวงศ์ตองอู ในขณะที่ทางกรุงศรีอยุธยาสามารถประกาศเอกราชและมีการสงครามกับพม่าซึ่งยังคงมีอำนาจอยู่ที่หัวเมืองล้านนาบ่อยครั้ง เห็นได้จากการที่สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถได้เคยเสด็จขึ้นไปยังดินแดนล้านนาในการจัดการบ้านเมืองแถบนั้น ครั้นสุดท้ายสมเด็จพระนเรศวรสวรรคตที่เมืองหางขณะยกทัพผ่านเชียงใหม่ไปยังพม่าด้วย¹⁵

ความสัมพันธ์ระหว่างสองอาณาจักรในด้านต่างๆ เป็นระยะเวลายาวนานนี้ ปรากฏให้เห็นว่าอิทธิพลของศิลปะล้านนาได้เข้ามาปะปนอยู่ในงานช่างของอยุธยาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการติดต่อกันโดยตรง เช่น การสงครามที่อยุธยายกขึ้นไปยังล้านนา ทำให้ศิลปกรรมแบบล้านนาลงมามีการสร้างอยู่ในอยุธยาอย่างชัดเจน ซึ่งร่องรอยของอิทธิพลศิลปะล้านนาที่วัดวรเชตุเทพบำรุงก็คงอยู่ในกรณีเดียวกันนี้ รวมไปถึงผลสืบเนื่องจากการรับเอาวัฒนธรรม

¹³ ความสัมพันธ์ของล้านนาและอยุธยาในการสงครามครั้งนั้นมิใช่เป็นไปด้วยความรุนแรงด้านความคิดดังเช่นสงครามในปัจจุบัน เพราะเห็นได้จากการทำไมตรีระหว่างกันหลายครั้งในระหว่างสงคราม และกษัตริย์ของแต่ละฝ่ายยังยอมรับในรูปแบบศิลปกรรมของกันและกันด้วย เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือพระพุทธรูปพระเจ้าแช่งคมที่พระเจ้าติโลกราชทรงตั้งใจให้สร้างขึ้นเหมือนกับพระแบบลพบุรี ดู พระรัตนปัญญาเถระ (ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร แปล), ชินกาลมาลีปกรณ์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2515), 119 และ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 95.

¹⁴ ดู ประภัสสร ชูวิเชียร, “เจดีย์ประธานวัดบางกะจะ สถาปัตยกรรมของชุมชนชาวล้านนาในกรุงศรีอยุธยา,” ใน เมืองโบราณ 26:4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2543), 68-75.

¹⁵ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพ : กรมศิลปากร, 2545), 154-166.

ล้านนาอย่างต่อเนื่องยาวนานและมีการปรับเปลี่ยนไปให้เข้ากับบริบททางการเมืองการช่างของอยุธยาด้วย

ส่วนในด้านของอิทธิพลจากพม่า นั้น มีหลักฐานที่ชัดเจนจากการสงครามระหว่างอยุธยาและพม่าที่สืบเนื่องจากช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 จนกระทั่งเสียกรุงครั้งแรก เป็นผลให้วัฒนธรรมหลายประการของพม่าเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เช่นการริเริ่มตำแหน่ง วังหน้า ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา วังหน้า นี้ เป็นประเพณีทางราชสำนักของพม่ามาก่อน¹⁶ หรืองานก่อสร้างเจดีย์ภูเขาทองที่ส่วนฐานเป็นแบบศิลปะพม่าอย่างชัดเจน

อนึ่ง มีข้อสังเกตเห็นได้ว่าอิทธิพลศิลปะล้านนา-พม่า ที่พบอยู่ที่วัดวรเชตุเทพบารูมีอยู่เฉพาะสิ่งก่อสร้างบางหลัง คือ ปรางค์ประธาน เจดีย์ทรงปราสาทยอดและอุโบสถ ในขณะที่วิหารและเจดีย์ทรงระฆังกลับไม่พบร่องรอยของงานช่างที่มาจากล้านนาชัดเจน จึงเป็นข้อสนับสนุนได้ว่าสิ่งก่อสร้างทั้งสองกลุ่มนี้มีอายุสมัยต่างกัน

วัดวรเชตุเทพบารูในด้านประวัติศาสตร์ : ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการขยายชุมชนของกรุงศรีอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 21

ยังไม่พบเอกสารใดๆที่ให้รายละเอียดของการสร้างวัดวรเชตุเทพบารูโดยตรง นอกเหนือไปจากบันทึกคำให้การที่กล่าวถึงวัดแห่งนี้ในตำแหน่งที่ตั้งสอดคล้องกับความเป็นจริง

วัดวรเชตุเทพบารูในสมัยแรกนี้ยังเป็นวัดขนาดเล็กที่ประกอบด้วยเจดีย์ประธานทรงระฆังและวิหารตามแบบแผนของวัดในสมัยอยุธยา เจดีย์ประธานนี้มีรูปแบบที่สืบเนื่องจากเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เช่น เจดีย์ประธานที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ ดังนั้น เจดีย์ประธานทรงระฆังที่สร้างขึ้นเป็นหลักของวัดในช่วงแรกนี้จึงมีอายุในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21

เมื่อตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารประวัติศาสตร์ที่เป็นพงศาวดารสมัยอยุธยาพบว่าช่วงเวลาดังกล่าวครอบคลุมอยู่ในปลายรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ลงมาจนถึงก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกเล็กน้อยในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งเป็นระยะที่กรุงศรีอยุธยามีความมั่นคงทางด้านการเมือง การทหารและวัฒนธรรม โดยสามารถรวมเอาบ้านเมืองใน

¹⁶ ดู ตำราพระราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, “ตำนานวังหน้า,” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, พระราชวังจันทร์ “วังพระนเรศวร” เมืองพิษณุโลก ที่ประสูติ ที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวร (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 69.

แล้ววันสุขุทัยเอาไว้ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว นอกจากนั้นในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชายังทรงทำสงครามแผ่อิทธิพลขึ้นไปถึงเชียงใหม่ได้เป็นระยะเวลาหนึ่ง¹⁷

น่าสังเกตว่าทางทิศตะวันออกของเมืองอยุธยาซึ่งอาจเคยเป็นชุมชนเก่ามาก่อนการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยาเล็กน้อย¹⁸ ปรากฏโบราณสถานที่เป็นวัดขนาดใหญ่มีอายุการสร้างเก่าแก่ตั้งอยู่รวมกันอย่างหนาแน่น เช่น วัดพนัญเชิง วัดใหญ่ชัยมงคล วัดมเหยงคณ์ วัดกุฎีดาวและวัดอโยธยา เป็นต้น ในขณะที่บริเวณนอกเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางทิศตะวันตกของตัวเมืองซึ่งยังคงมีพื้นที่กว้างขวางกว่าแต่ไม่ปรากฏโบราณสถานที่แสดงความเป็นชุมชนขนาดใหญ่เท่า มีเพียงวัดขนาดเล็กกระจายตัวกันอยู่ห่างๆ เช่น วัดกระซ่าย วัดเต่า วัดสุเรนทร์¹⁹ เป็นต้น

เป็นไปได้หรือไม่ว่าการสร้างวัดวรเชตุเทพบำรุงขึ้นในระยื่อนี้ น่าจะหมายถึงการขยายตัวของชุมชนภายในกรุงศรีอยุธยาออกมารอบนอกฝั่งตะวันตกนี้ ด้วยความสมบูรณ์มั่งคั่งของกรุงศรีอยุธยาซึ่งคงทำให้มีการเพิ่มจำนวนของประชากรอย่างรวดเร็ว พื้นที่ภายในและชานพระนครที่เคยเป็นชุมชนในตัวเมืองย่อมไม่เพียงพอต่อการอยู่อาศัย อีกทั้งท้องทุ่งที่กว้างขวางเปล่านอกเมืองเป็นแหล่งเพาะปลูกได้ดี ดังปรากฏว่าอย่างน้อยในสมัยอยุธยาตอนต้นมาแล้วที่ทางราชการสนับสนุนการตั้งถิ่นฐานของราษฎรเพื่อให้ออกไปประกอบการกสิกรรมเพื่อส่งผลผลิตโดยตรงเข้าสู่พระคลังหลวง²⁰

วัดวรเชตุเทพบำรุงในสมัยแรกนี้จึงเป็นวัดขนาดเล็กที่อาจถูกสร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในการขยายชุมชนจากบริเวณพระนครออกไปทางทิศตะวันตก ซึ่งยังคงเป็นพื้นที่ที่ยังมีการอยู่อาศัยไม่หนาแน่นถ้าเทียบกับบริเวณอื่นในอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา

¹⁷ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 97 - 98.

¹⁸ เชื่อว่าชุมชนแห่งนี้มีชื่อเรียกว่า “อโยธยา” เนื่องจากพบหลักฐานเอกสารจารึกที่กล่าวถึงชื่อเมืองแห่งนี้ อย่างไรก็ตาม ยังคงเป็นประเด็นถกเถียงในทางวิชาการเกี่ยวกับที่ตั้งที่แน่นอนของเมืองอโยธยานี้ด้วย สำหรับการนำเสนอข้อมูลที่ครอบคลุมทั้งทางด้านเอกสารและโบราณคดี ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ชุมชนอโยธยา-อยุธยา ปัญหาเรื่องวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม” ใน เรื่องของสองนคร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524), 69 - 117.

¹⁹ ดูรายงานการสำรวจพบวัดร้างเหล่านี้ได้ใน ประยูร อุลุชาฎะ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา, 290.

²⁰ การบุกเบิกและตั้งชุมชนใหม่เป็นนโยบายของชนชั้นผู้นำในสมัยอยุธยามาเป็นเวลานานแล้ว ระบบดังกล่าวปรากฏอยู่ในบางตอนของกฎหมายตราสามดวงที่ว่าให้ทำที่รกร้างเป็นไร่นาและให้ผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ชุมชนอโยธยา-อยุธยา ปัญหาเรื่องวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม,” 109-116.

การขยายชุมชนออกไปนี้คงเนื่องด้วยสาเหตุจากความต้องการที่จะเปิดพื้นที่
การเกษตรให้ขยายตัวออกมากขึ้น อันเป็นพัฒนาการด้านเศรษฐกิจประการหนึ่งของกรุง
ศรีอยุธยาในระยะนั้น

วัดวรเขตเทพบำรุงในด้านประวัติศาสตร์ : ผลสืบเนื่องในความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกรุง
ศรีอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22

งานซ่อมสร้างวัดวรเขตเทพบำรุงต่อในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 อาจเรียกได้
ว่าเป็นการสถาปนาใหม่ขึ้นทั้งวัด อาคารที่สร้างในครั้งนี้มีขนาดใหญ่โอ่อ่าผิดกับสิ่งก่อสร้างเดิม
ที่สำคัญคือปรางค์ประธานและเจดีย์ทรงปราสาทยอด ซึ่งแสดงรูปแบบทางด้านงานช่างของอยุธยา
ที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกหลายประการ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าปรางค์ประธานของวัดวรเขตเทพบำรุงมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับ
ปรางค์ที่สร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ของกลุ่มหัวเมืองเหนือ ลักษณะเด่นคือการทำ
ลวดบัวเชิง - ลวดบัววัดเกล้าเรียงกันเป็นแถบนูนหนาเห็นได้ชัด นอกจากนั้น อิทธิพลจากศิลปะ
ล้านนายังปรากฏอยู่ที่โครงสร้างคือชุดฐานบัวลูกฟักที่ก่อให้เหลื่อมท้องไม้เข้า และการก่อคูหาวง
โค้งยอดแหลมที่เรียงอิฐให้โค้งไปบรรจบที่ยอด ซึ่งอาจเป็นครั้งแรกๆ ที่พบว่าปรางค์ของอยุธยาอัน
สืบทอดรูปแบบประเพณีจากปราสาทแบบเขมรมาทางหนึ่ง ใช้เทคนิควิธีการก่อสร้างจากทาง
ล้านนาที่มีที่มาจากสายวัฒนธรรมหนึ่ง

ด้วยความใกล้เคียงทางด้านรูปแบบกับปรางค์ที่สร้างขึ้นมาก่อนในกลุ่มเมืองสุโขทัย-
พิษณุโลก จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ปรางค์องค์นี้สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างที่สืบมาจากหัวเมืองเหนือ
หรืออย่างน้อยมีความเกี่ยวข้องกับงานช่างในดินแดนแถบนั้น เมื่อวิเคราะห์ผ่านหลักฐานเอกสาร
ประวัติศาสตร์แล้ว พบว่าในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา ราว พ.ศ.2127 ช่วงต้นของพุทธ
ศตวรรษที่ 22 มีการเทครัวราษฎรจากกลุ่มเมืองเหนือ คือสุโขทัย ศรีสัชนาลัย พิษณุโลกลงมายัง
กรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งใหญ่²¹ จนทำให้ชุมชนแถบนั้นแทบมีสภาพเป็นเมืองร้าง ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่า
ราชสำนักหรือข้าราชการที่ประจำอยู่ ณ หัวเมืองเหนือคงจะได้อพยพย้ายลงมาด้วยกันทั้งหมดสิ้น
จึงเป็นไปได้ว่าหมู่ช่างของอยุธยาในหัวเมืองเหนือนั้นมีส่วนในการออกแบบก่อสร้างปรางค์ประธาน
องค์นี้ด้วย

ส่วนอิทธิพลจากล้านนา เห็นได้ว่าตั้งแต่ช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 21
กรุงศรีอยุธยาเริ่มแผ่อำนาจขึ้นไปยังเชียงใหม่และบางครั้งสามารถยึดเอาเมืองสำคัญของล้านนา

²¹ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 101.

เอาไว้ได้ มีผลให้งานช่างของล้านนาลงมาปรากฏในอยุธยาโดยตรง²² และหลังจากสงครามเสียกรุงครั้งแรก อยุธยาและล้านนาต่างก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า แต่ทางอยุธยาภายใต้การนำของสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถสามารถกอบกู้เอกราชได้ ในระยะนี้เองที่กรุงศรีอยุธยาก็กลับมามีอำนาจเหนือล้านนา กษัตริย์ของอยุธยาได้เสด็จขึ้นไปยังดินแดนล้านนาหลายครั้งเพื่อการสงครามและจัดการบ้านเมือง²³ ซึ่งคงมีผลให้รูปแบบทางศิลปกรรมของล้านนาลงมาสู่กรุงศรีอยุธยาเป็นระลอกใหญ่อีกครั้งหนึ่งด้วย

เช่นเดียวกันกับปรากฏการณ์ สิ่งก่อสร้างที่มีร่องรอยงานช่างจากหัวเมืองเหนือและล้านนาอยู่มากคือเจดีย์ทรงปราสาทหยอด แม้ว่าเจดีย์ทรงปราสาทหยอดองค์นี้จะมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทหยอดที่สร้างขึ้นในศิลปะอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา แต่รายละเอียดหลายประการ โดยเฉพาะปูนปั้นประดับกลับมีอิทธิพลของลวดลายในศิลปะทางเหนือ คือศิลปะสุโขทัยและล้านนาอยู่ชัดเจน ได้แก่ ลวดลายที่ประกอบจากวงโค้งและพันธุ์พฤกษา

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การที่พบรูปแบบงานช่างจากหัวเมืองเหนือและล้านนาเป็นอย่างมากในสิ่งก่อสร้างคราวปฏิสังขรณ์วัดวรเชตุเทพบำรุงในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่บ่งว่าระยะนั้นแม้ว่าเป็นช่วงหลังจากการเสียกรุงและอยู่ในระยะฟื้นฟูบ้านเมือง แต่ก็ในช่วงที่กรุงศรีอยุธยามีความหลากหลายทางวัฒนธรรมอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ไม่ว่าจะเป็นงานช่างจากหัวเมืองเหนือในแคว้นสุโขทัยเดิมและล้านนา อีกทั้งยังศิลปวัฒนธรรมจากพม่าที่เข้ามามีบทบาทโดยตรงกับสังคมอยุธยาในขณะที่มีอำนาจปกครองอยู่ถึง 15 ปี²⁴

มูลเหตุที่ทำให้อยุธยามีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเช่นนี้ น่าจะมีสาเหตุจากสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่ยืดเยื้อตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 มาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อันเป็นพลวัตรที่ผลักดันให้มีการเคลื่อนย้ายสลับเปลี่ยนกลุ่มคนต่างๆ เข้ามามีบทบาทต่อกรุงศรีอยุธยาอยู่ตลอดเวลา

²² ประภัสสร ชูวิเชียร, “เจดีย์ประธานวัดบางกะจะ สถาปัตยกรรมของชุมชนชาวล้านนาในกรุงศรีอยุธยา,” 68 - 75.

²³ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 154 - 166.

²⁴ เช่น คติความเชื่อเรื่องพระมาลัยและการเปลี่ยนแปลงการนับปีจากมหาศักราชมาเป็นจุลศักราชตามแบบพม่า ดู ชาญวิทย์ เกษศิริ, “พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์และสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1” ใน เรื่องของสองนคร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524), 249 และ ศรีศักร วัลลิโภดม, กรุงศรีอยุธยาของเรา (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 64-65.

จากการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ศิลปวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยาได้ก่อรูปขึ้นใหม่ไปจนกระทั่งสิ้นสุดความเป็นราชธานีลงใน พ.ศ.2310 และยังมีสืบเนื่องลงมาถึงช่วงแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย

วัดวรเชตุเทพบารุงในเอกสารของชาวตะวันตก

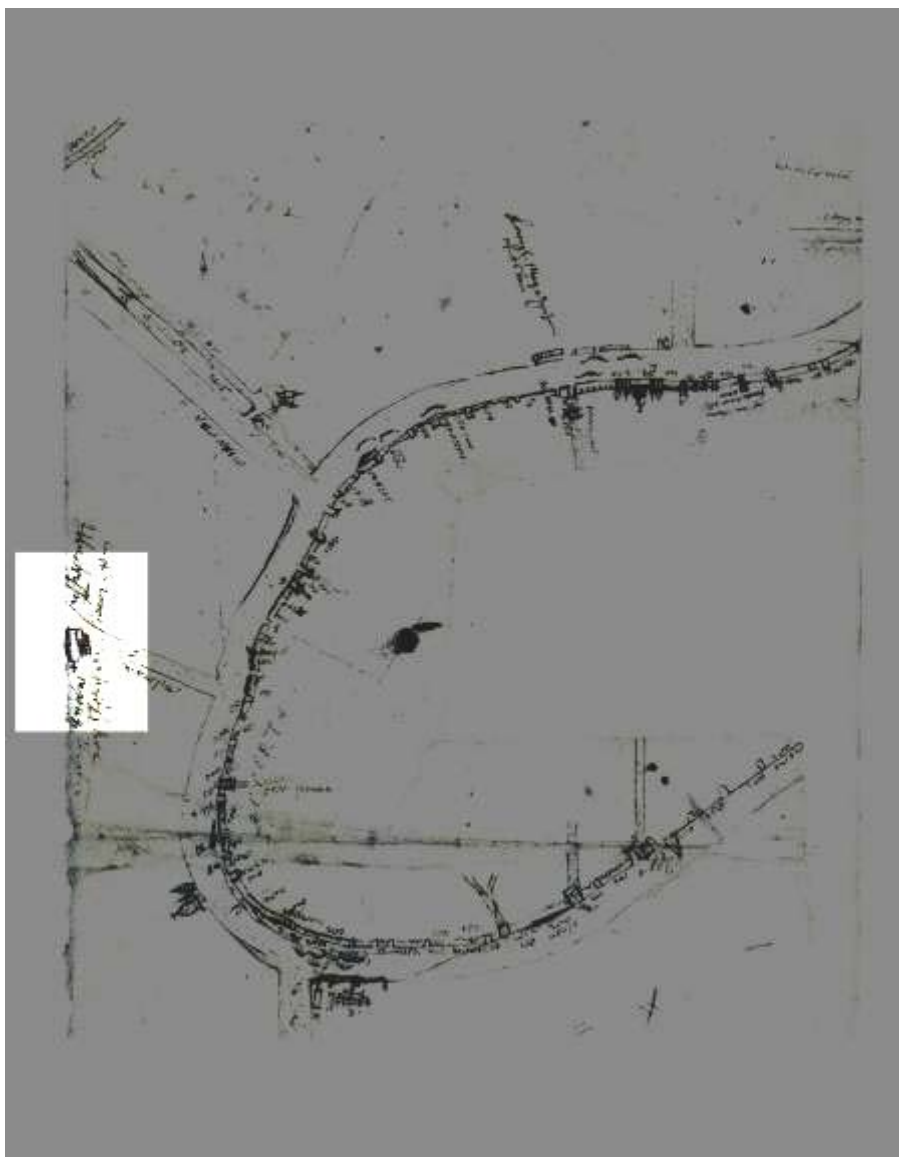
นอกจากหลักฐานในเอกสารของไทยที่ร่วมสมัยกล่าวถึงวัดวรเชตุเทพบารุงอย่างผิวเผินแล้ว ยังได้พบข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบารุงในเอกสารชาวตะวันตกที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาด้วย แม้ว่าจะเป็นเพียงน้อยนิดและไม่ชัดเจนมากนักแต่ก็ถือว่าสามารถนำมาใช้เพื่อยืนยันว่าวัดแห่งนี้มีความสำคัญหรือเป็นที่รู้จักจนได้รับการบันทึกไว้โดยชาวต่างชาติด้วย

ยังไม่เคยพบว่าชื่อหรือรายละเอียดเกี่ยวกับวัดวรเชตุเทพบารุงจะถูกกล่าวถึงเอาไว้โดยตรงในบันทึกหรือคำบรรยายว่าด้วยกรุงศรีอยุธยาของชาวต่างชาติ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของวันวลิต หรือฟานฟลิต (Jeremias van Vliet) ที่กล่าวถึงการขึ้นครองราชย์และเหตุการณ์ในแต่ละรัชกาลของอยุธยาและบางครั้งระบุถึงวัดสำคัญที่สร้างขึ้นในบางรัชกาลด้วย²⁵ ก็ไม่ให้รายละเอียดของการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดใดที่พอจะสืบค้นเทียบเคียงได้ว่าเป็นวัดวรเชตุเทพบารุง ข้อมูลที่ค่อนข้างแม่นยำเกี่ยวกับที่ตั้งของวัดแห่งนี้พบอยู่ในเอกสารที่เป็นแผนที่บางฉบับที่เขียนขึ้นโดยชาวตะวันตก

ในเอกสารตัวเขียนต้นฉบับของแกมปีเฟอร์ (Engelbert Kaempfer) นายแพทย์ชาวเยอรมันซึ่งได้เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.2233 รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา มีแผนที่ฉบับหนึ่งซึ่งแสดงรายละเอียดของป้อมและประตูเมืองกรุงศรีอยุธยาฝั่งทิศตะวันตก²⁶ (ภาพที่ 315) นอกเกาะเมืองออกไปเล็กน้อยในแผนที่มีการเขียนระบุสถานที่แห่งหนึ่งตั้งอยู่บนคลองขนาดเล็กที่แยกออกไปจากแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตก โดยวาดรูปลักษณะก่อสร้างทรงยอดแหลมซึ่งคงเป็นปรางค์(ภาพที่ 316) เพราะมีรูปร่างเหมือนกับปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนารามที่วาดอยู่ในแผนที่ฉบับเดียวกัน ภาพปรางค์นี้มีที่ตั้งตรงกับวัดวรเชตุเทพบารุงในปัจจุบันพอดีเมื่อเปรียบเทียบกับแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศของอยุธยาในปัจจุบัน ปัจจุบันต้นฉบับของแผนที่ดังกล่าวเก็บรักษาอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ประเทศสหราชอาณาจักร

²⁵ เช่นการสร้างวัดพระศรีเชียงใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชา ดู “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต(วัน วลิต) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 201, 246 - 247.

²⁶ ดูแผนที่ดังกล่าวใน ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 90.

ภาพที่ 315 แผนที่กรุงศรีอยุธยาตัวเขียนต้นฉบับ ของแกมบีเฟอร์ (Engelbert Kaempfer) พ.ศ. 2233 ระบุสถานที่นอกเมืองทางทิศตะวันตกแห่งหนึ่งที่ตรงกับตำแหน่งของวัดวรเชตุเทพบำรุง (ที่มา : ปรับปรุงจาก รัชชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 90.)

ภาพที่ 316 ภาพขยายแสดงรายละเอียดของสถานที่ที่ระบุในแผนที่ต้นฉบับของแกมปีเฟอร์ที่เชื่อว่าเป็นวัดวรเชตุเทพบำรุง แสดงด้วยรูปวาดของ “ปราสาท” ที่อาจเป็นปราสาทประธานของวัดแห่งนี้ (ที่มา : ปรับปรุงจาก ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 90.)

แผนที่ฉบับนี้เป็นข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่าวัดวรเชตุเทพบำรุง (รวมทั้งปราสาทประธานซึ่งระบุด้วยรูปในแผนที่) มีอยู่แล้วในปี พ.ศ.2233 แสดงว่าวัดได้มีการสร้างขึ้นก่อนช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 23 มาแล้ว เพราะการที่ตัววัดจะมีอาคารที่สามารถเห็นได้ชัดเจนย่อมต้องใช้เวลาก่อสร้างขึ้นไม่น้อย

และยังมีแผนที่อีกฉบับซึ่งมีอายุเก่ากว่าต้นฉบับของแกมปีเฟอร์ คือแผนที่กรุงศรีอยุธยาของบาทหลวงฌ็อง กูร์โตแล็ง (Jean Courtaulin) เขียนขึ้นในราว พ.ศ.2215-2217 และจัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2229²⁷ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แม้ว่าแผนที่ฉบับนี้จะมีการวาดภาพที่ผิดไปจากความเป็นจริงบ้างเล็กน้อย แต่ก็ระบุทิศทางและตำแหน่งของสถานที่สำคัญในกรุงศรีอยุธยาค่อนข้างตรงกับความเป็นจริง เช่น พระราชวังหลวงที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือติดกับแม่น้ำลพบุรี

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 72-73.

ภาพที่ 317 แผนที่กรุงศรีอยุธยา ของบาทหลวงฌ็อง กูร์โตแล็ง (Jean Courtaulin) เขียนขึ้นในราว พ.ศ.2215-2217 ระบุสถานที่นอกเมืองทางทิศตะวันตกแห่งหนึ่ง ที่อาจหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุง (ที่มา : ปรับปรุงจาก ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 74.)

ทางทิศตะวันตกของแผนที่แสดงสถานที่แห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่นอกเกาะเมืองออกไปเล็กน้อยโดยมีคลองขนาดเล็กแยกจากแม่น้ำเข้ามาสู่บริเวณนั้น แม้ว่าจะวาดเพียงรูปของอาคารหลังหนึ่งที่มีต้นไม้อ้อมรอบแต่ก็เชื่อว่าน่าจะเป็นวัดแห่งหนึ่งเช่นเดียวกับรูปวัดวาอารามที่วาดในแผนที่นี้ ด้วยตำแหน่งที่ตั้งกลางทุ่งทางตะวันตกของอยุธยา(ภาพที่ 317) สอดคล้องกันกับที่ตั้งของวัดวรเชตุเทพบำรุงทั้งที่ปรากฏในแผนที่ของแกมบีเฟอร์และตำแหน่งในปัจจุบัน จึงเชื่อว่าสถานที่แห่งนี้ที่ถูกระบุในแผนที่ของบาทหลวงฌ็อง กูร์โตแล็งน่าจะหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงเช่นกัน ซึ่งแน่นอนว่าวัดแห่งนี้คงจะได้รับการสร้างขึ้นก่อนหน้าการเขียนแผนที่ในต้นพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นระยะเวลาพอสมควร เหตุนี้ ข้อสันนิษฐานที่ว่าวัดวรเชตุเทพบำรุงสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์จึงน่าจะได้รับการทบทวนด้านหลักฐานอื่นๆด้วย

อย่างไรก็ตามยังไม่เคยพบเอกสารของชาวต่างชาติที่ระบุถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงที่เก่าก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 23 เลย จึงไม่อาจใช้ข้อมูลหลักฐานเหล่านี้ในการกำหนดอายุสมัยของโบราณสถานได้โดยตรง

สรุป

วัดวรเชตุเทพบารุงเป็นโบราณสถานที่สร้างขึ้นครั้งแรกในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ระยะแรกเริ่มสร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นวัดขนาดเล็กอันมีที่ตั้งอยู่นอกตัวเมือง โดยมีเจดีย์ประธานทรงระฆังและวิหารเป็นอาคารหลักภายในวัด ต่อมาถูกปฏิสังขรณ์ปรับปรุงให้เป็นวัดขนาดใหญ่ในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 มีการสร้างปราสาทขึ้นเป็นประธานของวัดรวมทั้งสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ได้แก่ อุโบสถและเจดีย์ทรงปราสาทยอดขนาดใหญ่ หลักฐานอันมากมายของวัดแห่งนี้บ่งว่ามีฐานะใกล้เคียงกับวัดสำคัญในตัวเมือง ก่อนจะถูกทิ้งร้างไปด้วยผลจากสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองเช่นเดียวกับวัดแห่งอื่นๆ

โบราณสถานจำนวนมากของอยุธยามีข้อจำกัดในการศึกษา เนื่องจากขาดหลักฐานเอกสารรองรับ แม้ว่าจะยังคงร่องรอยหลักฐานเหลืออยู่มากมายก็ตาม เช่นเดียวกันกับวัดวรเชตุเทพบารุงที่เป็นโบราณสถานซึ่งมีสิ่งก่อสร้างที่คงสภาพให้ศึกษาได้อย่างชัดเจน ทว่าไม่พบข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรเพียงพอที่จะยืนยันได้ว่าวัดร้างขนาดใหญ่แห่งนี้ได้รับการสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่แน่นอนเมื่อใด ใครเป็นผู้ประสงค์ให้สร้างขึ้นและมีจุดมุ่งหมายสูงส่งเพียงใดกับการสถาปนาวัดเล็กๆ กลางทุ่งกว้างนอกเมืองให้เป็นวัดที่โอ่อ่าภูมิฐานทัดเทียมกับวัดหลวงในพระนคร

การค้นคว้าในครั้งนี้ได้สรรหาและวิเคราะห์หลักฐานของวัดวรเชตุเทพบารุงโดยละเอียด อีกทั้งยังเชื่อมโยงไปถึงประเด็นเกี่ยวเนื่องทางวิชาการอื่นๆ ซึ่งก็ได้ผลการศึกษาที่เพิ่มเติมข้อมูลความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของอยุธยาเพิ่มพูนมากขึ้น จากนั้นนักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาค้นคว้ากันมาแล้วในห้วงเวลาที่ผ่านมา

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความภาษาไทย

กรมศิลปากร.จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527.

......พระมโศกในประเทศไทย ชุดที่ 5 เต่าแม่น้ำน้อย 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533.

......เต่าแม่น้ำน้อย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

......ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 1. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2538.

......นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2543)

......โบราณคดีสี่คราม 2 เครื่องถ้วยจากทะเล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533.

......เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2537.

......วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525.

......แหล่งเตาเผาบ้านบางปูน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

กฤษฎา พิณศรี. “การศึกษาเครื่องถ้วยจีนจากแหล่งโบราณคดี.” เมืองโบราณ 22,1 (มกราคม-มีนาคม 2539) : 75.

ขจร สุขพานิช. “สอบศักราชปรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ.” ใน อยุธยาคดี. กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, 2530.

“คำให้การของขุนหลวงหาวัด.” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : คลังวิทยา, 2515.

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ, 2534.

“คำให้การชาวกรุงเก่า.” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : คลังวิทยา, 2515.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. “จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน : การศึกษาครั้งล่าสุด.” เมืองโบราณ 29,3 (ตุลาคม-ธันวาคม 2546) : 11.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. พระเจดีย์เมืองเชียงแสน. เชียงใหม่ : สุริวงศบุ๊คเซ็นเตอร์, 2539.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. “จะนำเจดีย์ล้านนา ก่อนพุทธศตวรรษที่ 22.” เมืองโบราณ 22,2 (เมษายน - มิถุนายน 2539) :167.

_____. พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541.

_____. “เจดีย์วัดโลกโมฬี.” เมืองโบราณ 32,2 (เมษายน - มิถุนายน 2549) : 40-51.

_____. ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, 2545.

จิรัชสา คชาชีวะ. พระพิฆเนศวร : ศติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. “ชุมชนอยุธยา-อยุธยา ปัญหาเรื่องวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม.” ใน เรื่องของสองนคร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524.

_____. “พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์และสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1.” ใน เรื่องของสองนคร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524.

_____. “พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา : พ.ศ.1893-1991.” ใน เรื่องของสองนคร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524.

ณัฐภัทร จันทวิช. เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2537.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. “ตำนานวังหน้า.” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. พระราชวังจันทร์ “วังพระนเรศวร” เมืองพิษณุโลก ที่ประสูติ ที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวร, 67-80. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และ นิศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 25. พระนคร : คุรุสภา, 2504.

ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์. ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.

“ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ.” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510.

ทองคำ พันนที. ปทุมธานีในอดีต. ม.ป.ท. 2524.

ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช. กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง. กรุงเทพฯ : มติชน, 2549.

นันทา สุตกุล (แปล). เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2151-2163 และ พ.ศ.2167-2185 (ค.ศ.1608-1620 และ ค.ศ.1624-1642). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. กรุงเทพฯ : มติชน, 2549.

บรรจบ เทียมทัต. “วัดธรรมิกราช.” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511. (รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2511).

_____. “วัดวรโพธิ์.” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511. (รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2511).

_____. “วัดหน้าพระเมรุ.” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511. (รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2511).

บริษัทนอร์ทเทิร์นชัน (1935) จำกัด. รายงานการขุดค้นเพื่อออกแบบบูรณะ โบราณสถานวัดจุฬามณี ตำบลบ้านท่าทอง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก. เอกสารจัดสำเนา, 2545.

ปฏิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์. “เจดีย์สิงห์ล้อมวัดธรรมิกราช.” ใน ศิลปากร 31,3 (กรกฎาคม – สิงหาคม 2530) : 34-35.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 9 และภาคที่ 10 ตอนต้น). พระนคร: ครุสภา, 2507.

ประทีป เพ็งตะโก. “แบบพระพักตร์พระพุทธรูปหินทรายสมัยอยุธยา.” ใน รวมบทความทางวิชาการ 72 พระราชทานอาจารย์ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 73-91. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

_____. “สถาปัตยกรรม.” ใน วัดไชยวัฒนาราม, 19-20. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ม.ป.ป.

ประภัศร์ โพธิ์ศรีทอง. “ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดไผ่.” เมืองโบราณ 20,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2537) : 55.

ประภัศร์ ฐวิเชียร. “กำแพงกรุงศรีอยุธยาก่อนรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ : หลักฐานในภาพปูนปั้นวัดไผ่ ลพบุรี.” ใน เมืองโบราณ 30,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2547) : 116.

_____. “เจดีย์ทรงระฆังที่ปราสาทพระขรรค์ เมืองพระนคร.” เมืองโบราณ 32,2 (เมษายน-มิถุนายน 2549) : 104-114.

_____. “เจดีย์ประธานวัดบางกะจะ สถาปัตยกรรมของชุมชนชาวล้านนาในกรุงศรีอยุธยา.” ใน เมืองโบราณ 26,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2543) : 68 - 75.

ประยูร อุลุชาฎะ. เที่ยวเมืองศิลปะอุทอง. กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ, 2516.

_____. "ปัญหาของวัดป่าแก้วอยุธยา." ใน ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ, 71.

กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2524.

_____. "วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร." ใน ศิลปกับโบราณคดีในสยาม, 83.

กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2520.

_____. ศิลปบนใบเสมา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2524.

_____. ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516.

_____. สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516.

_____. ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา. กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2510.

ประเสริฐ ฐ นคร. "จารึกลานทอง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี." ใน อักษร ภาษา จารึก

วรรณกรรม, 179-187. กรุงเทพฯ : มติชน, 2549.

ประเสริฐ ฐ นคร และปวงคำ ด้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง (กรุงเทพฯ :

สมาคมประวัติศาสตร์, 2537),

"พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต." ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต

(วัน วลิต), 230 - 232. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548.

พระรัตนปัญญาเถระ (ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร แปล). ชินกาลมาลีปกรณ์. พระนคร : กรมศิลปากร,

2515.

"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)." ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรี

อยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์

เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). กรุงเทพฯ :

กรมศิลปากร, 2545.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. พระนคร : คลังวิทยา, 2514.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548.

พิทยา บุญนาค. เสมา สี่มา หลักสี่มาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลัง

และกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ม.ป.ป. 123.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. "กำแพงเพชรกับสุโขทัยนอนไม่เหมือนกัน." ใน หาพระ หาเจ้า, 55-56.

กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.

_____. "เจ้าแม่ศรีจุฬาลักษณ์ (มิใช่ชาวสุโขทัย)." ใน ศาสนาและการเมืองใน

ประวัติศาสตร์สุโขทัย - อยุธยา, 106-107. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.

- ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. “การสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรม วัดวรเชตุเทพบารุง จ.พระนครศรีอยุธยา.” ใน มองอดีตผ่านเวลา ศรัทธาสถาปัตยกรรมไทย, 1-24 -1-25. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “อโรคยาศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น.” ใน เมืองโบราณ 30,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2547) : 27-28.
- ลิลิตยวนพ่าย. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2517.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. วิหารล้านนา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). “ศรีสัตนาคนหุต ปัญหาในทางประวัติศาสตร์.” ใน แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี ฉบับพิเศษ (มกราคม-ธันวาคม 2532) : 99-100.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. กรุงศรีอยุธยาของเรา. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ. กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.
- _____. “ทับหลังรูปพระกฤษณะและช้างสามตัว : ปูนปั้นที่ทับซ้อนประดับปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.” เมืองโบราณ 28,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2545) : 126-128.
- _____. “พระพุทธรูปขัดสมาธิเพชร ศิลปะอยุธยา : กรณีศึกษาพระพุทธรูปที่พบในองค์พระมงคลบพิตร.” เมืองโบราณ 34,1 (มกราคม-มีนาคม, 2551) : 135-137.
- _____. ศิลปะเมืองเชียงแสน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548.
- สมิทธิ ศิริวัตร. วัดส้ม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อัสสัมชัญ, 2520.
- สันติ เล็กสุขุม. กระหนกในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547.
- _____. “ “กู” กลางทุ่งนอกวัดเกาะกลาง ลำพูน : ข้อมูลเพิ่มเติม.” เมืองโบราณ 32,2 (เมษายน-มิถุนายน 2549) : 67-75.
- _____. ข้อมูลและมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548.
- _____. ความสัมพันธ์จีน - ไทย โยงใยในลวดลายประดับ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550.
- _____. เจดีย์เพิ่มมม เจดีย์อุมมสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : มุลนิเจมส์ ทอมป์สัน, 2529.
- _____. เจดีย์ราย “ทรงปราสาทหยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2541.
- _____. เจดีย์สมัยสุโขทัย ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2534.

- _____. “แบบพระพักตร์ของพระพุทธรูปในจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทวัดมหาธาตุราชบุรี.” ใน รวมบทความ มุมมอง ความคิดและความหมาย : งานช่างไทยโบราณ, 9-20. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548.
- _____. “ปราสาทของวัดปราสาทหลวง จังหวัดนนทบุรี กับการกำหนดอายุ.” เมืองโบราณ 23,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2540) : 63-70.
- _____. “ปราสาทประธานสมัยอยุธยาตอนต้น.” ใน รวมบทความ มุมมอง ความคิดและความหมาย : งานช่างไทยโบราณ, 39. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548.
- _____. ปราสาทและลายปูนปั้นประดับวัดจุฬามณี พิษณุโลก. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539.
- _____ สันติ เล็กสุขุม. “ลวดลายบางชนิดในสมัยอยุธยาตอนกลางและอยุธยาตอนปลาย.” ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 3,1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2522) : 115.
- _____. ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310). (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2532.
- _____. “ลายกรอบสามเหลี่ยมประกอบจากวงโค้ง : อิทธิพลจีนในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.” ใน รวมบทความทางวิชาการ ๗๒ พระราชทานอาจารย์ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล, 93-97. กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.
- _____. วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายปูนปั้นสมัยอยุธยาตอนต้น. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522.
- _____. ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากร-ล้านนา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549.
- _____. ศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549.
- _____. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550.
- _____ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. เวียงวังฝั่งธน ชุมชนชาวสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.
- _____ สุเนตร ชุตินธรานนท์. สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310) : ศึกษาจากพงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2544.
- _____ สุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล, มจ. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
- _____ สุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล, มจ. ศิลปะสมัยลพบุรี. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.
- _____ สุวัฒน์ แซ่ตัน. “วัดโบสถ์ราชเดชะ : วัดสำคัญที่ถูกลืม.” เมืองโบราณ 34,2 (เมษายน-มิถุนายน 2551) : 34-39. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์. รายงานการขุดค้น ขุดแต่ง และออกแบบเพื่อการบูรณะวัดห้วยเสียว. เอกสารอัดสำเนา, 2542.

“หมายเหตุ.” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : คลังวิทยา, 2515.
ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้าง. รายงานการขุดแต่งวัดวรเชษฐ. ต.บ้านป้อม อ.
พระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2539. เอกสารอัดสำเนา, 2539.
เอนเยลเบิร์ต แกมปีเฟอร์. ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2487.

วิทยานิพนธ์

กมล ฉายาวัฒน์. “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.
จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. “การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของสถูปทรงกลม 2 แบบ ทรงระฆัง
กลมและทรงระฆังกลมบนฐานชั้นบน 8 เหลี่ยม) ในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535.
ประทีป เพ็งตะโก. “กระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยา.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2540.
ปัทมา วิจิตจฺจุญ. “การศึกษาแผนผังวัดสมัยอยุธยาในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรม บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.
สมิทธิ ศิริภัทร. “วิวัฒนาการพระปรางค์.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513.
เอกสุดา สิงห์ลำพอง. “รูปเคารพในศาสนาฮินดูสมัยกรุงศรีอยุธยา.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2550.

ภาษาต่างประเทศ

Boisselier, J. “Rapport de la Mission (24 juillet-28 November 1964).” ศิลปากร 9, 2
(กรกฎาคม 2508) : 41

Forrest ,Mc Gill.“Art and Architecture in the reign of King Prasatthong of Ayutthaya.”

Dissertation Ph.D.(Art History) Michigan University,1976.

Leksukhum,Santi.“The evolution of the Memorial Towers of Siamese temples.” in The

Kingdom of Siam The Art of Central Thailand,1350-1800,63-64.Bangkok :

Buppha Press,2005.

Pichard,Pierre.Inventory of monuments at Pagan ,V.1 .Hong Kong : UNESCO,1992.

Pictorial guide to Pagan .Rangoon : The printing and publishing corporation,1979.

Robinson,Natalie V.Sino-Thai Ceramics in the National Museum Bangkok,Thailand,and

in private collections.Bangkok : Department of Fine Arts,1997.

Vainker,S.K.Chinese Pottery and Porcelain From Prehistory to the present.London :

British Museum Press,1991.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ปัญหาและแนวทางในการศึกษาประเด็นเรื่อง “วรเชษฐารามมหาวิหาร”

ดังที่กล่าวถึงมาก่อนในบทที่ว่าด้วยข้อมูลพื้นฐานที่ว่า ชื่อ “วัดวรเชตเทพ บำรุง” ที่เรียกกันใหม่ในปัจจุบันนี้ คงเป็นการแต่งขึ้นจากชื่อเรียกเดิมของวัดนี้สั้นๆว่า “วรเชษฐ” มีปัญหาบางประการเกี่ยวกับชื่อของวัด “วรเชษฐ” นี้เนื่องจากหลักฐานเอกสารและหลักฐานทางด้านความทรงจำเกี่ยวกับชื่อโบราณสถานที่มีความไม่ชัดเจนและคลุมเครือ ทำให้จำเป็นต้องสืบค้นเพื่อหาที่มาเกี่ยวกับความสับสนดังกล่าว อันอาจนำไปสู่การแก้ไขประเด็นปัญหาเกี่ยวกับเอกสารที่ขัดแย้งหรือไม่ลงตัวกับหลักฐานทางโบราณคดีบางด้าน

ก่อนอื่นจึงควรจะต้องทำความเข้าใจกับหลักฐานที่เกี่ยวกับที่มาของชื่อ “วัดวรเชษฐาราม” เสียก่อน

หลักฐานของชื่อ “วัดวรเชษฐาราม” จากเอกสารประวัติศาสตร์

หากจะนับตามอายุของหลักฐานแล้ว เอกสารเก่าแก่ที่สุดที่เริ่มปรากฏชื่อ “วัดวรเชษฐาราม” อย่างชัดเจนคือพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) รวมไปถึงพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม ซึ่งได้ชำระขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เอกสารทั้งสองระบุถึงวัดวรเชษฐารามเมื่อเหตุการณ์ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ ว่า

“และพระบาทเสด็จสร้างไพธิสมภารบำเพ็ญพุทธการกธรรมปรมารค์ อาทิ คือ สร้าง**พระวรเชษฐารามมหาวิหาร** อันรจนาพระพุทธรูปงามหาเจดีย์บรรจุ พระสารีริกธาตุสำเร็จ ฎฐีสถาน ปรากการสมด้วยอรัญวาสี แล้วก็สร้างพระไตรปิฎก ธรรมจบบริบูรณ์ ทั้งพระบาลีอรรถกถาฎีกาคันถีวรรณทั้งปวง จึงแต่งหอพระสัทธรรม เสร็จก็นิมนต์พระสงฆ์อรัญวาสีผู้ทรงศีลาคุณอันวิเศษ มาอยู่ครองพระวรเชษฐารามนั้น แล้วก็แต่งขุนหมื่นข้าหลวงไว้สำหรับอารามนั้น แล้วจำหน่ายพระราชทรัพย์ไว้ให้

จดุปัจจัยทาน ถวายแก่พระสงฆ์เป็นนิจกาล แล้วแต่งขทานศาลา แลประสาทพระราช
ทรัพย์ ให้แต่งโภชนาหารจึ่งหันถวายแก่ภิกษุสงฆ์เป็นนิตยภัตรบมิขาด”¹

ระยะเวลาที่ระบุถึงคือ พ.ศ.2136 ทว่า จากการตรวจสอบปีที่ขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเอกาทศรถ (ซึ่งก็เป็นปีเดียวกับที่ทรงโปรดให้สร้าง “วรเชษฐารามมหาวิหาร”) ได้ข้อเท็จจริงตรงกันว่าพระองค์ทรงเสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2148² อันหมายความว่าวัดแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22

เป็นที่น่าเสียดายว่าเอกสารชั้นต้นที่เป็นพงศาวดารของกรุงศรีอยุธยาที่นับถือกันว่ามี
ความแม่นยำที่สุดคือ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์” นั้นตัวฉบับ
ขาดหายไปก่อนตอนช่วงที่กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ จึงไม่อาจตรวจสอบเพิ่มเติมได้มากไปกว่านี้

ชื่อ “วรเชษฐารามมหาวิหาร” นี้ได้ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารที่ชำระในภายหลัง
ลงมาด้วย คือ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งในพระราช
พงศาวดารฉบับนี้ มีข้อความที่กล่าวถึงช่วงสงครามคราวเสียพระสุริโยทัยใน พ.ศ.2086 ก่อน
เรื่องราวการสร้าง “วัดวรเชษฐาราม” ที่ระบุในพงศาวดารว่า “ทัพพระมหาอุปราชาค่ายค่ายตำบล
เพี้ยด ทัพพระเจ้าแปรตั้งค่ายตำบลบ้านใหม่มะขามหย่อง ทัพพระยาพลมตั้งค่ายตำบลทุ่งวัด
วรเชษฐ”³

นอกเหนือไปจากเอกสารพงศาวดาร ยังมีเอกสารอีกจำพวก คือ “คำให้การขุนหลวง
หาวัด” และ “คำให้การชาวกรุงเก่า” ซึ่งเป็นบันทึกจากปากคำของชาวกรุงศรีอยุธยาที่ถูก

¹ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 170 และพระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม ดู ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), 157.

² ดู ขจร สุขพานิช “สอบศักราชปรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ” ใน อยุธยาคดี (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2530),

³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 74 เข้าใจว่าข้อความนี้เป็นการชำระขึ้นในสมัยหลังจึงระบุชื่อสถานที่ที่รู้จักกันในสมัยดังกล่าว แต่ในระยะเวลาที่เกิดเหตุการณ์จริงอาจยังไม่มีวัดแห่งนี้อยู่ก็เป็นได้ เพราะในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐไม่ได้ระบุถึงข้อความนี้ ในขณะที่พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ออกชื่อว่า “ทุ่งปรเชด” ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงวัดแต่อย่างใด.

กวาดต้อนไปยังพม่าหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง เรื่องราวว่าด้วยเหตุการณ์ลำดับทางประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงชื่อของวัดที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้างไว้ว่า

“พระองค์จึงสร้างวัดไว้ที่สวนฉลองพระองค์พระเชษฐาวัดหนึ่ง จึงสมมุตินามที่เรียกว่าวัดวรเชษฐาราม แล้วพระองค์จึงถวายที่เขตอาราม จึงจารึกไว้ในแผ่นศิลา”⁴

“แล้วทรงสร้างวัดอุทิศพระราชาศุลถวายพระเชษฐาธิราชวัดหนึ่งพระราชทานนามว่า วัดวรเชษฐ”⁵

และต่อมาในเหตุการณ์ก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง คำให้การขุนหลวงหาวัดระบุถึงค่ายพม่าแห่งหนึ่งที่ล้อมกรุงศรีอยุธยาเอาไว้ทางทิศตะวันตก คือ “ค่ายวัดวรเชษฐ”⁶ ซึ่งก็เป็นหลักฐานยืนยันว่า วัดแห่งนี้ต้องถูกทิ้งร้างไปในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองด้วย

จากเอกสารต่างๆ พอจะสรุปได้ว่า ชื่อของ “วัดวรเชษฐาราม” หรืออย่างน้อย คำว่า “วัดวรเชษฐ” ปรากฏอยู่ในเอกสารต่างๆ ที่ระบุเหตุการณ์ช่วงเวลาราว 200 ปี ของกรุงศรีอยุธยานับตั้งแต่ราว พ.ศ.2086 มาจนถึง พ.ศ.2310

ในส่วนของเอกสารต่างชาติ โดยเฉพาะเอกสารของชาวตะวันตก แม้บางฉบับจะมีรายละเอียดของเหตุการณ์ในสมัยต่างๆ และภูมิสถานของกรุงศรีอยุธยา แต่ก็มิได้บันทึกถึงชื่อของวัดแห่งนี้ไว้แต่อย่างใด

น่าสังเกตว่าข้อมูลจากเอกสารที่ได้แสดงมาข้างต้น จะพบว่า “วัดวรเชษฐ” ที่ได้รับการระบุตำแหน่งที่ตั้งอย่างชัดเจนนั้น คือ “วัดวรเชตุเทพบารุง” เพราะมีเอกสารอย่างน้อยสองฉบับ คือ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาและคำให้การชาวกรุงเก่า ที่กล่าวว่ามีวัดชื่อ “วรเชษฐ” ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกนอกเมืองอยุธยาออกไป ตรงตอกันกับตำแหน่งที่ตั้งของวัดวรเชตุเทพบารุงในปัจจุบัน อย่างไรก็ดี ไม่อาจยืนยันจากข้อความในเอกสารได้เลยว่า วัดดังกล่าวจะเป็นวัดเดียวกันกับที่พงศาวดารบ่งว่าสร้างขึ้นโดยสมเด็จพระเอกาทศรถในปี พ.ศ.2134 เพราะว่พงศาวดารที่กล่าวถึงการก่อสร้างวัดวรเชษฐาราม กลับไม่ระบุถึงตำแหน่งที่ตั้ง แต่บอกเพียงลักษณะทางกายภาพของวัดดังกล่าวอย่างคลุมเครือ

⁴ “คำให้การของขุนหลวงหาวัด” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : คลังวิทยา, 2515), 316.

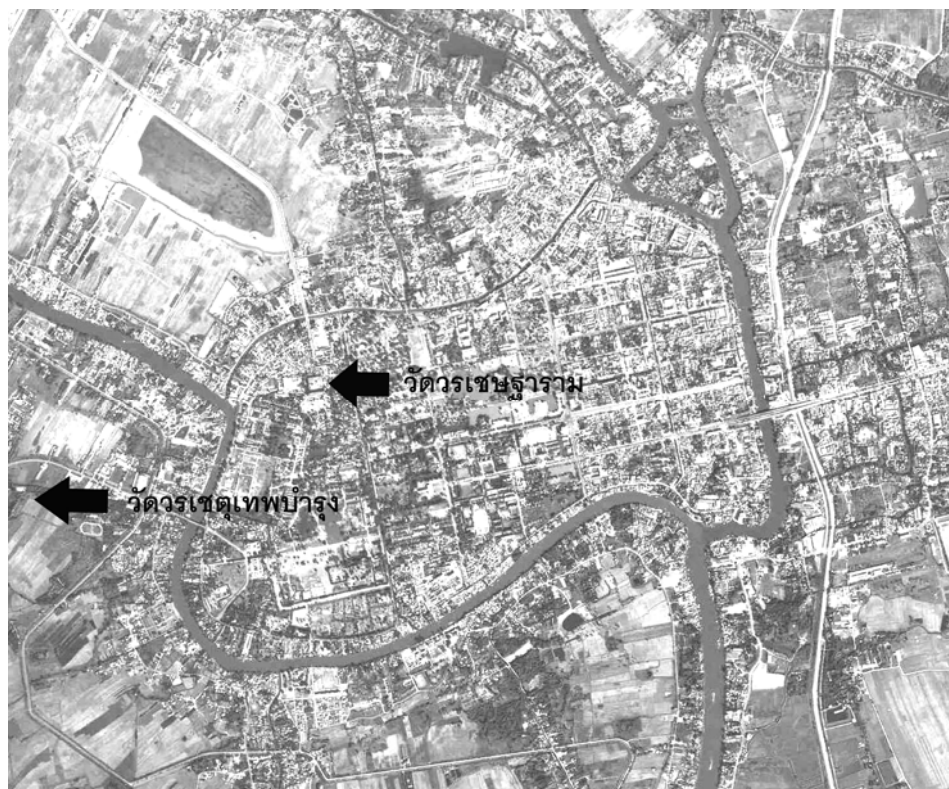
⁵ “คำให้การชาวกรุงเก่า” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : คลังวิทยา, 2515), 98.

⁶ “คำให้การของขุนหลวงหาวัด,” 434 และ “คำให้การชาวกรุงเก่า,” 193.

และที่สำคัญ จากหลักฐานทางโบราณคดี ได้พบวัดร้างอีกแห่งภายในเกาะเมืองอยุธยา โดยชื่อที่น่าจะเรียกตามกันมาคือ “วัดวรเชษฐาราม” วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของพระราชวังโบราณ ใกล้กับคลองท่อหรือคลองชะโครใหญ่ โดยตั้งรวมอยู่กับกลุ่มวัดโบราณอีกสองแห่ง คือวัดโลกยสุธารามและวัดวรโพธิ์ (ภาพที่ 1)

การพบโบราณสถานร้างที่มีชื่อซ้ำกันเช่นนี้จึงเกิดเป็นประเด็นปัญหาในทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ขึ้นมาทันที เนื่องจากการค้นคว้าหลักฐานเอกสารที่มีอยู่อย่างจำกัดทำให้ไม่สามารถตีความเพื่อแก้ปัญหาคัดเจนนักว่าสถานที่ที่ถูกระบุไว้ในเอกสารจะหมายถึงที่แห่งใดกันแน่

แต่ในขณะเดียวกัน กระบวนการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งใช้หลักฐานทางโบราณคดีและงานช่างเพื่อการตีความกำหนดอายุ เป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาใช้เปิดมุมมองเพื่อแก้ไขประเด็นนี้ให้กระจ่างมากขึ้นได้

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศของเกาะเมืองอยุธยา แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดวรเชษฐเทพบำรุง (นอกเมือง) และวัดวรเชษฐาราม (ในเมือง)

วิเคราะห์อายุสมัยของวัดวรเชษฐาราม

นักวิชาการแต่เดิมส่วนใหญ่เชื่อว่า วัดวรเชษฐารามที่ตั้งอยู่ภายในเกาะเมืองอยุธยา หมายถึง “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้างขึ้น การตีความอายุสมัยของ วัดดังกล่าวจึงตกอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ตามไปด้วย และในขณะเดียวกันเมื่อได้มีการกล่าวถึงรูปแบบทางศิลปะของวัดวรเชษฐารามนี้ก็มีข้อสรุปที่ค่อนข้างตรงกันว่า เป็นงานช่างที่มีอายุสมัยอยุธยาตอนกลางด้วย เนื่องจากเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าความนิยมในการสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัดนั้นเริ่มขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 มีตัวอย่างที่วัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นสำคัญ ในขณะที่วัดวรเชษฐารามแห่งนี้ก็มีเจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่เป็นหลักของวัดด้วย

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าในการวิเคราะห์อายุสมัยสิ่งก่อสร้างโดยเฉพาะเจดีย์ประธานของวัดวรเชษฐารามล้วนมีที่มาจากการเชื่อมโยงชื่อของวัดนี้เข้ากับเอกสารพงศาวดารที่ระบุว่าวัดนี้สร้างขึ้นในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ผลการศึกษาจึงโน้มนำไปตามระยะเวลาในเอกสารนั้นเป็นส่วนใหญ่ด้วย⁷

อนึ่ง จากการตรวจสอบด้านเอกสาร ได้พบแผนที่เกาะเมืองอยุธยาที่เชื่อว่าเขียนขึ้นราวสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 3 ในแผนที่ฉบับนี้ระบุที่ตั้งของวัดแห่งหนึ่งในตัวเมืองที่ตรงกับตำแหน่งของวัดวรเชษฐารามในปัจจุบันโดยลงชื่อกำกับว่า “วัดเชษฐาราม”⁸ จึงยังไม่แน่ใจว่าชื่อ “วัดวรเชษฐาราม” เป็นชื่อเรียกที่ถูกต้องของวัดนี้จริงหรือไม่

ในนี้จึงควรทำการวิเคราะห์รูปแบบเพื่อกำหนดอายุงานศิลปกรรมของวัดวรเชษฐารามโดยทำเสมือนหนึ่งว่า “ลึ้ม” ข้อมูลจากเอกสารต่างๆ และใช้ข้อมูลพร้อม

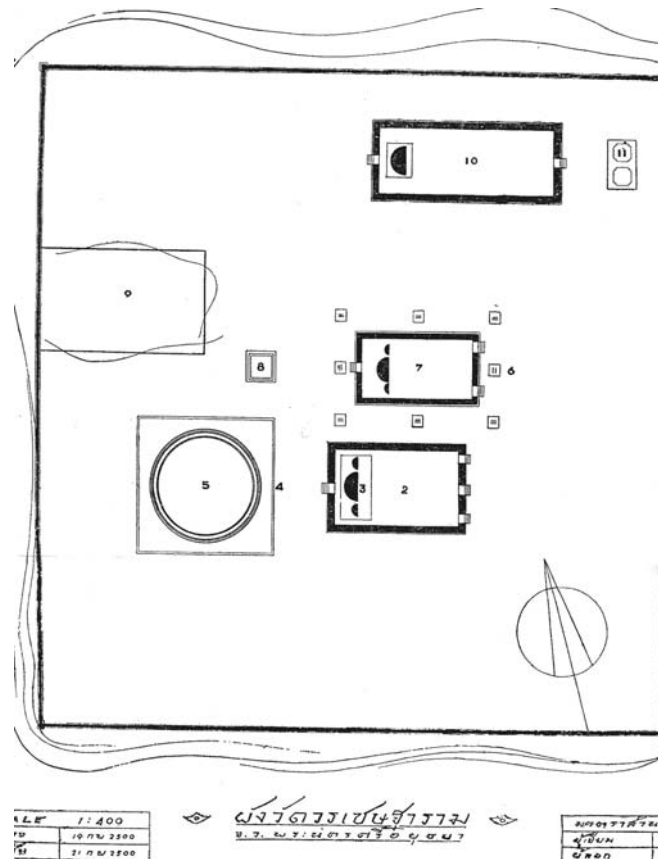
⁷ ผลการศึกษากำหนดอายุที่ผ่านมาของวัดวรเชษฐารามล้วนผูกพันอยู่กับเอกสารพระราชพงศาวดารเกือบทั้งสิ้น ดู ตรี อมาตยกุล, “ศิลปสมัยอยุธยา” ใน ศิลปสมัยอยุธยา ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2510), 49, บรรจบ เทียมทัต, “วัดวรเชษฐาราม” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2511 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511), 103, ประยูร อุลุชาฎะ, ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516), 86-87 และ ประทีป เพ็งตะโก, “วัดวรเชษฐ์และวัดวรเชษฐาราม” ใน โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 81-85 .

⁸ แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี 3, 2 (พฤษภาคม 2512), แผนที่แทรกระหว่างหน้า 34-35.

ทั้งกระบวนการศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะเข้าช่วย เพื่อมิให้ยึดติดกับหลักฐาน
พระราชพงศาวดารจนมากเกินไป

1. แผนผัง

เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ตั้งอยู่เป็นหลักของวัด มีวิหารตั้งอยู่ด้านทิศ
ตะวันออก อุโบสถตั้งอยู่ในแนวขนานกันทางทิศเหนือของวิหาร เจดีย์คู่ด้านหน้าอุโบสถน่าจะเป็น
เจดีย์ทรงเครื่องตั้งอยู่บนฐานเดียวกันเหลือเพียงส่วนฐานที่เป็นฐานสิงห์ในผังย่อมุมไม้ยี่สิบ
สิ่งก่อสร้างทั้งหมดมีคูน้ำล้อมรอบบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (ภาพที่ 2) สังเกตได้ว่าส่วนที่เป็น
เจดีย์ประธานและวิหารนั้นตั้งอยู่ตรงตามแนวแกนทิศรวมถึงช่องประตูอันสมมาตรกับแนวคูน้ำที่
ล้อมอยู่ ในขณะที่อุโบสถกลับดูเหมือนเป็นส่วนเกินออกมาทางทิศเหนือ และคูน้ำต้องมีแนวตีวง
กว้างขึ้นไปไม่ได้สัดส่วนกับพื้นที่โดยรวมของวัด ข้อสังเกตนี้เป็นแนวทางหนึ่งในการวิเคราะห์งาน
ซ่อมสร้างวัดแห่งนี้ได้อีกทางหนึ่งด้วย

ภาพที่ 2 แผนผังของวัดวรเชษฐาราม

(ที่มา : บรรจบ เทียมทัด, “วัดวรเชษฐาราม” ใน พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัด

พระนครศรีอยุธยา, รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุ

วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2511(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,2511),แผนผังแทรก)

2. เจดีย์ประธาน

ปัจจุบันเจดีย์องค์นี้ได้รับการบูรณะจนหมดแล้ว รูปแบบทั่วไปคือส่วนฐานประทักษิณที่เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายท้องไม้ยี่ดสูง รองรับฐานเขียงในผังกลม 2-3 ฐาน ก่อนจะ เป็นฐานบัวลูกแก้วหรือลูกแก้วอกไก่ในผังกลมหนึ่งฐาน ต่อด้วยชุดรองรับองค์ระฆังที่เป็นมาลัยเถาหรือลูกแก้วซ้อนลดหลั่นกันสามชั้น บัวปากระฆัง องค์ระฆัง บัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยม แกนปล้องไฉนที่มีเสาด้านโดยรอบ และยอดทรงกรวยคือปล้องไฉน ส่วนปลีที่เคยมีอยู่หักหายไปแล้ว (ภาพที่ 3)

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบแล้ว พบว่าเจดีย์ประธานของวัดวรเชษฐารามนี้เป็นรูปแบบ “มาตรฐาน” ของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาโดยเอกลักษณ์อยู่ที่ชุดฐานแบบ “มาลัยเถา” หรือลดบัวลูกแก้วจำนวนสามเส้นที่วางซ้อนลดหลั่นกันได้จังหวะเพื่อรองรับองค์ระฆัง

ระเบียบเช่นนี้ที่พบในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาอย่างตนเองตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา คือราวพุทธศตวรรษที่ 20 ยืดยาวมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23⁹

ภาพที่ 3 เจดีย์ประธานทรงระฆัง วัดวรเชษฐาราม

อย่างไรก็ตามเราอาจกำหนดอายุการสร้างเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยา คร่าวๆได้จากรูปทรงขององค์เจดีย์และรายละเอียดบางอย่างที่ปรากฏ เจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นในระยะแรกๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 มักมีทรงอ้วนป้อม ส่วนฐานล่างขนาดเตี้ยเมื่อเทียบกับสัดส่วนขององค์เจดีย์ องค์ระฆังมีขนาดใหญ่ มีตัวอย่างที่เจดีย์ประธานวัดมเหยงคณ์ สร้างใน พ.ศ. 1981¹⁰ เจดีย์ประธานสามองค์ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ สร้างช่วง พ.ศ.2037¹¹ ส่วนเจดีย์ทรงระฆัง

⁹ สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2550), 66 - 75.

¹⁰ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), 94 และ สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 67 - 69.

¹¹ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 96.

ที่มีอายุการสร้างในช่วงต่อมาแม้ว่าจะไม่มีเอกสารระบุชัดเจนนัก แต่เชื่อว่าแนวโน้มรูปทรงของเจดีย์ทรงระฆังได้รับการปรับปรุงให้สูงโปร่งมากกว่าเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานล่างที่ยกสูงขึ้นและองค์ระฆังที่สอบเพรียว ซึ่งในที่นี้มีตัวอย่างอยู่ที่เจดีย์ทรงระฆังของวัดวรเชตุเทพบำรุงที่วิเคราะห์แล้วว่าคงมีอายุในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21

ในช่วงจากครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ความนิยมในเจดีย์ทรงระฆังลดลง โดยถูกแทนที่ด้วยเจดีย์แบบอื่นๆ คือเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเพ็ญมุม ซึ่งได้รับการพัฒนาขึ้นมาจากเจดีย์ทรงระฆังผสมผสานกับรูปแบบจากเจดีย์ทรงอื่นๆ¹² หลักฐานข้อมูลเกี่ยวกับเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาในระยะนั้นจึงไม่ชัดเจนเท่าที่ควร จนเข้าสู่สมัยอยุธยาตอนปลายในราวพุทธศตวรรษที่ 23 จึงปรากฏเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กที่สร้างขึ้นเป็นเจดีย์รายแทรกอยู่ภายในพื้นที่วัดที่สร้างขึ้นก่อน เช่น วัดพุทไธสวรรย์ วัดพระราม วัดไชยวัฒนาราม เป็นต้น เจดีย์ทรงระฆังในช่วงนี้มีรูปทรงผอมเพรียว องค์ระฆังเรียวเล็กกว่ามากจนเห็นได้ชัด¹³ แต่ระเบียบที่ยึดถืออย่างเคร่งครัดคือการใช้ชุดรองรับองค์ระฆังแบบมาลัยเถาอยู่เช่นเดิม มีบ้างในเจดีย์ขนาดเล็กที่ปรับเปลี่ยนไปชุดมาลัยเถาจากลวดบัวลูกแก้วไปใช้ลูกแก้วอกไก่เพื่อความเหมาะสมของรูปทรง

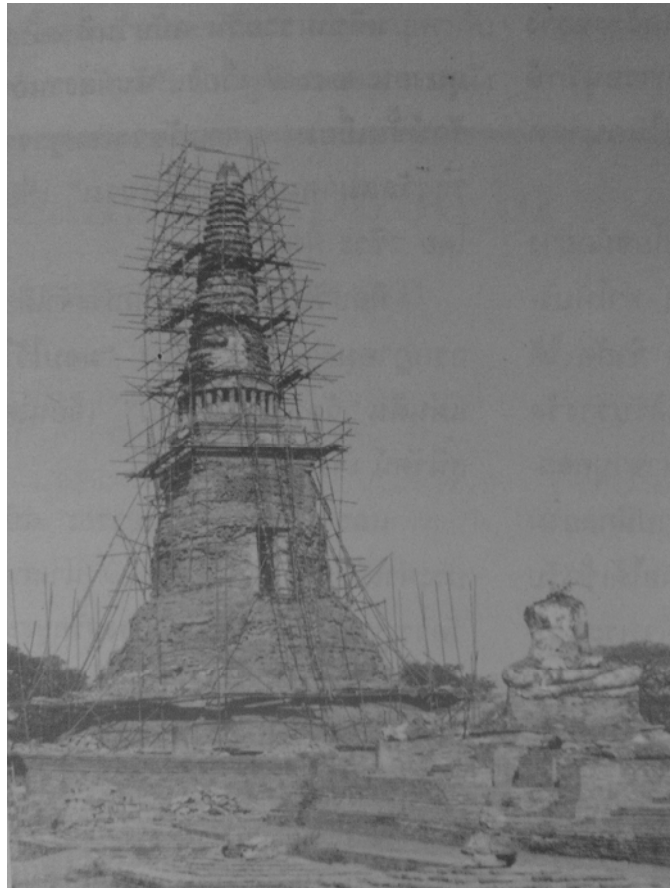
แม้รูปทรงของเจดีย์ประธานวัดวรเชษฐารามที่เห็นในปัจจุบันจะเป็นผลจากการปฏิสังขรณ์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน แต่เค้าโครงโดยรวมเห็นได้ว่าเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นอย่างช้าในช่วงไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา ด้วยทรวดทรงที่เตี้ยป้อม ฐานต่ำและมีลักษณะเรียบง่ายเมื่อเปรียบเทียบกับแล้วยังดูใกล้เคียงกับเจดีย์ประธานของวัดมเหยงคณ์และหมู่เจดีย์ของวัดพระศรีสรรเพชญ์อยู่มาก

ที่สำคัญ ข้อมูลภาพถ่ายเก่าก่อนการบูรณะ พบว่าเจดีย์ประธานองค์นี้เคยมีการเจาะช่องคูหาเข้าไปภายในองค์เจดีย์ทางทิศตะวันออก ตรงตำแหน่งชุดรองรับองค์ระฆังมาลัยเถา (ภาพที่ 4) ซึ่งการเจาะคูหาเข้าไปภายในองค์เจดีย์นี้ พบได้ในเจดีย์ทรงระฆังของอยุธยาช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ เจดีย์ประธานวัดนางพญาศรีสุทนต์ ซึ่งสร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลงานช่างของอยุธยา ดังนั้นในข้อที่ว่าเจดีย์ประธานของวัดวรเชษฐารามมีความใกล้เคียงกับเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงเป็นไปได้ทั้งในด้าน

¹² สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์เพ็ญมุม เจดีย์ย่อมุมสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ เจมส์ ทอมป์สัน), 61.

¹³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 72 - 75.

รูปแบบและอายุสมัยการสร้างด้วย อย่างไรก็ตาม ผลจากการบูรณะทำให้ไม่ปรากฏช่องคูหาดังกล่าวก่อนในปัจจุบัน จึงยากที่จะทำการตรวจสอบให้แน่ชัดได้¹⁴

ภาพที่ 4 เจดีย์ประธานวัดวรเชษฐาราม ก่อนการบูรณะ สังเกตได้ว่าการเจาะช่องคูหาเข้าไปภายในองค์เจดีย์ทางทิศตะวันออก

(ที่มา : วิสุทธิ์ ภิญญาวาณิชกะ, “บูรณะวัดวรเชษฐาราม : งานอนุรักษ์ชั้นเยี่ยมจริงหรือ” ใน เมืองโบราณ ปีที่ 20 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2537), 134.)

¹⁴ เมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายเก่า เห็นว่าคูหานี้เป็นช่องรูปสี่เหลี่ยมเรียบเข้าไปภายในองค์เจดีย์ แต่ยังไม่แน่ใจว่าเป็นช่องที่เกิดจากการลักลอบขุดหาสมบัติหรือไม่ รวมทั้งความชำรุดที่ส่วนรองรับองค์ระฆังทำให้ไม่อาจทราบได้ว่าเคยมีการก่อจะนำทั้งสี่ด้านขององค์เจดีย์เช่นเดียวกับที่พบในเจดีย์องค์อื่นหรือไม่ อย่างไรก็ตาม หากมิใช่ช่องคูหาที่เกิดจากการออกแบบสร้างขึ้น รูปทรงที่อ้วนป้อมและฐานในสัดส่วนที่ยังเตี้ยก็คงใช้กำหนดอายุเจดีย์ประธานของวัดวรเชษฐารามให้อยู่ในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 อยู่แน่นอน.

การกำหนดอายุจากรูปแบบของเจดีย์ประธานจึงวางเอาไว้อย่างกว้างๆในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 หรือหลังจากนั้นเล็กน้อย

3. วิหาร

คงได้รับการสร้างขึ้นพร้อมๆ กับเจดีย์ประธานตามแบบแผนผังหลักของวัดในสมัยอยุธยาช่วงแรกๆ ซึ่งยังสร้างเจดีย์เป็นประธานมีอาคารวิหารหรืออุโบสถตั้งอยู่ทางด้านหน้า จากสภาพที่เห็นในปัจจุบันไม่อาจวิเคราะห์ใดๆ ได้ เนื่องจากอยู่ในสภาพชำรุดพังทลายเหลือเพียงฐานที่ได้รับการบูรณะแล้ว แผนผังอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีมุขโถงด้านหน้า ทางเข้าสองทางขนานมุขโถง พระพุทธรูปประธานปางมารวิชัยขนาดใหญ่ก่ออิฐถือปูนซึ่งได้รับการบูรณะแล้ว ฐานชุกชีสูง ซึ่งไม่แน่ใจว่าเป็นผลจากการปฏิสังขรณ์ในสมัยหลังหรือไม่ เนื่องจากช่วงอยุธยาตอนปลายมีความนิยมก่อฐานชุกชีสูงต่างจากในสมัยแรกๆ ที่ฐานชุกชีของพระพุทธรูปยังเตี้ยอยู่ (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 วิหารวัดวรเชษฐาราม ตั้งอยู่ร่วมแนวแกนเดียวกันกับเจดีย์ประธาน

4. อุโบสถ

เป็นอาคารก่ออิฐฉันทนา หลังคาพังลงมาจนหมดแล้ว เสาติดผนังที่เรียงรายกันเป็นการเซาะอิฐที่ก่อร่วมกันให้ปูนออกมา จึงมีใช้ระบบที่ก่อเสาก่อนแล้วก่อผนังปิดอันเป็นระบบใช้

เสาของรับน้ำหนักเครื่องบนหลังคา แต่เป็นแบบที่ใช้ผนังรับน้ำหนักเครื่องบนหลังคา รวมทั้งการก่อหน้าจั่วขึ้นไปจรดอกไก่แทนที่หน้าจั่วที่ประกอบจากไม้สลักกลดลาย (ภาพที่ 6) ซึ่งเป็นอิทธิพลการก่อสร้างจากชาติตะวันตกที่เริ่มพบอยู่ในอาคารของอยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา บัวหัวเสาของเสาดิฉันเป็นบัวกลีบยาวแบบที่เรียกว่า “บัวแวง” อันเป็นรูปแบบของบัวหัวเสาในศิลปะอยุธยาตอนปลายเช่นกัน¹⁵

ที่สำคัญคือน้ำจั่วหรือหน้าบันของอุโบสถเป็นการก่ออิฐสูงขึ้นไปจรดอกไก่ มีร่องรอยการประดับด้วยเครื่องถ้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาจากที่ยังเหลืออยู่เล็กน้อยอาจเป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ชิง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24) การก่อหน้าจั่วเพื่อประดับเครื่องถ้วยเช่นนี้ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนมากนักในสมัยอยุธยา อุโบสถแห่งนี้จึงเป็นตัวอย่างที่สำคัญแห่งหนึ่งของงานประดับเช่นนี้ในงานช่างของอยุธยา ยังพบการประดับเครื่องถ้วยแบบนี้อีกเช่นที่ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกของวัดมหาธาตุ อยุธยา คงเป็นงานในคราวบูรณะสมัยอยุธยาตอนปลายด้วยปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปฏิสังขรณ์ปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้นใหม่ พ.ศ. 2176¹⁶

¹⁵ ประยูร อุลุชาฎะ, “วิวัฒนาการของอุโบสถและวิหาร” ใน ศิลปกับโบราณคดีในสยาม (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2520), 100.

¹⁶ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),” 186.

ภาพที่ 6 อุโบสถวัดวรเชษฐาราม เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนผนังทึบ หน้าบันก่อขึ้นไปจรดอกไก่ประดับด้วยเครื่องถ้วยชาม ลักษณะอาคารก่ออิฐเพื่อใช้ผนังรับน้ำหนักหลังคาเช่นนี้เริ่มปรากฏแพร่หลายตั้งแต่ราวรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา

โบสถ์มีลักษณะจากหินทราย มีขนาดไม่หนาและไม่ใหญ่มาก จึงสามารถติดตั้งบนฐานยกสูงได้ ไม่มีการสลักลวดลายใดๆ นอกจากเส้นโค้งเว้าเข้าหากันตรงกลางของโบสถ์ (ภาพที่ 7) ขนาดของโบสถ์ที่ไม่ใหญ่โตเท่ากับโบสถ์ของวัดสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น วัดราชบูรณะ วัดมเหยงคณ์ ลงมาจนถึงวัดพระศรีสรรเพชญ์¹⁷ แสดงว่ามีอายุไม่เก่าไปกว่าจนถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ในขณะที่เดียวกันก็ยังไม่ล่าลงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งโบสถ์มีขนาดเล็กลงมากกว่าและรูปแบบต่างไป เช่นโบสถ์ของวัดบรมพุทธารามเป็นต้น

รูปแบบและขนาดของโบสถ์วัดวรเชษฐารามอาจเปรียบเทียบกับโบสถ์ของวัดใหม่ประชุมพล อ.นครหลวง อยุธยา เจดีย์ประธานทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมของวัดนี้ได้รับการวิเคราะห์แล้วว่าคงมีอายุในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง¹⁸ ซึ่งในที่นี้กำหนดกว้างๆ ว่าอยู่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22

¹⁷ ประยูร อุลุชาฎะ, ศิลปบนโบสถ์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2524), 212.

¹⁸ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์เพิ่มมุม เจดีย์ย่อมุมสมัยอยุธยา, 62.

ภาพที่ 7 โบเสมาของวัดวรเชษฐาราม เป็นหินทรายขนาดย่อม

อย่างไรก็ดี การกำหนดอายุจากรูปแบบของอุโบสถที่กะระยะเอาไว้ในต้นพุทธศตวรรษที่ 23 มีความขัดแย้งกับอายุสมัยของโบเสมา ในเมื่อโบเสมาย่อมเป็นวัตถุที่ต้องสร้างขึ้นพร้อมกับอุโบสถ ดังนั้นจึงอาจตั้งข้อสันนิษฐานขึ้นอีกได้ว่าอุโบสถหลังนี้คงสร้างขึ้นพร้อมกันกับโบเสมา และเปิดช่วงกำหนดอายุของอุโบสถจากรูปแบบและหลักฐานร่วมคือโบเสมาเอาไว้ได้ในช่วงระยะเวลาครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23

สืบเนื่องจากข้อสังเกตด้านแผนผัง จะเห็นได้ว่าแม้วิหารกับอุโบสถจะตั้งคู่กันดูมีความสมมาตร แต่เมื่อพิจารณาจากแผนผังแล้ว พบว่าอุโบสถเป็นอาคารอีกหลังหนึ่งที่แยกออกมาจากสิ่งก่อสร้างในแนวแกนหลัก คือเจดีย์ประธานและวิหาร ทำให้พื้นที่วัดทางด้านทิศเหนือเพิ่มขึ้นมาสังเกตได้จากคูน้ำที่ล้อมรอบอยู่ แสดงว่าอุโบสถจะต้องเป็นอาคารที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นมาในสมัยหลังจากการสร้างวัดในครั้งแรกด้วย

5. เจดีย์รายทรงเครื่องคู่หน้าอุโบสถ

ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน (ภาพที่ 8) สภาพของเจดีย์ทั้งคู่เหลือเพียงชุดฐานสิงห์ที่ซ้อนกัน ขาสিংห์มีลักษณะเรียวยาว กาบเท้าสิงห์ ครีบท้องสิงห์และกระຈังที่ประดับบนหลังสิงห์เป็นลวดลายที่เทียบได้กับขาสিংห์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 (ภาพที่

9) เช่น เจดีย์รายองค์หนึ่งในทางทิศใต้ของอุโบสถวัดภูเขาทอง อยุธยา¹⁹ เจดีย์ทั้งสององค์นี้เป็นข้อยืนยันถึงการปฏิสังขรณ์ภายในวัดที่ยังมีจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23

ภาพที่ 8 เจดีย์ทรงเครื่องคู่หน้าอุโบสถ

ภาพที่ 9 ฐานสิงห์ของเจดีย์ทรงเครื่อง วัดวรเชษฐาราม

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 77.

เมื่อได้ทำการศึกษางานช่างของวัดวรเชษฐารามแล้ว จะเห็นได้ว่าสิ่งก่อสร้างภายในวัดแบ่งออกเป็นสองช่วงสมัยอย่างชัดเจน

อายุสมัยแรกสร้างของวัดวรเชษฐารามคงอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 จากรูปแบบของเจดีย์ประธานทรงระฆัง ที่ตั้งอยู่ร่วมกับวิหารในแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตกตามแบบแผนของวัดสมัยอยุธยาในช่วงไม่หลังจากพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมา

ต่อมาคงจะมีการปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 อุโบสถเป็นอาคารที่สร้างขึ้นทางทิศเหนือของวิหารทำให้ต้องขยายพื้นที่ของวัดรวมทั้งคูน้ำที่ล้อมรอบออกไปจนสังเกตเห็นความไม่สมมาตรอย่างชัดเจนในแผนผัง มีการก่ออิฐพอกเสริมเจดีย์ประธานและยังปรากฏเจดีย์รายคู่ทางด้านหน้าอุโบสถที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องในศิลปะอยุธยาตอนปลายด้วย สอดคล้องกันกับที่เอกสารคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมที่ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงโปรดให้บูรณะวัดวรเชษฐาราม ซึ่งอาจหมายถึงวัดแห่งนี้ได้เช่นกัน²⁰

ข้อมูลจากกระบวนการศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะสามารถสรุปได้ว่าวัดวรเชษฐารามมีอายุสมัยการก่อสร้างครั้งแรกคือช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 21 และได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ต่อต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งข้อมูลดังกล่าวนี้ ช่วยให้มองเห็นเค้าเงื่อนของปัญหาเกี่ยวกับชื่อ “วัดวรเชษฐาราม” ได้ชัดเจนในระดับหนึ่งเมื่อนำไปเชื่อมโยงเข้ากับหลักฐานด้านอื่นๆ

การเปรียบเทียบข้อมูลของ “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่กล่าวถึงในพระราชพงศาวดาร กับหลักฐานด้านโบราณคดีและงานช่างระหว่างวัดวรเชษฐาราม และวัดวรเชษฐาราม

เมื่อตรวจสอบข้อมูลจากเอกสาร จะพบว่าคุณสมบัติของความเป็น “วรเชษฐารามมหาวิหาร” หรือ “วัดวรเชษฐาราม” ที่ระบุอยู่ในพระราชพงศาวดารจะต้องประกอบด้วย

1. มีพระพุทธรูป (ซึ่งควรที่จะประดิษฐานอยู่ในอาคารอุโบสถหรือวิหาร)
2. มีเจดีย์ประธาน ซึ่งโดยคตินี้แล้วหมายถึงพระจุฬามณีเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

²⁰ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534), 46.

3. มีกฎที่จำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ หมายถึงเขตสังฆาวาส
4. มีกำแพงล้อมรอบ
5. เป็นวัดฝ่ายอรัญวาสี
6. มีอายุสมัยหรือหลักฐานงานช่างที่อยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 เพราะเอกสารหลายชิ้นระบุตรงกันว่า สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสถาปนาขึ้น

หากนำเอาข้อมูลของวัดที่มีชื่อคล้ายคลึงกันทั้งสองวัด คือวัดวรเชตุเทพบำรุง (หรือเดิมเรียกว่าวัดวรเชษฐ เจษฯ) กับวัดวรเชษฐาราม (สืบค้นในเอกสารเก่าเรียกว่าวัดเชษฐาราม) มาเปรียบเทียบกัน พบว่าทั้งสองวัดนี้มีคุณสมบัติของความเป็นวรเชษฐารามมหาวิทยาลัยต่างกันออกไป ดังแสดงออกมาในรูปของตารางได้ดังนี้

ชื่อตาราง ?

คุณสมบัติ	วัดวรเชตุเทพบำรุง	วัดวรเชษฐาราม
1.พระพุทธรูป	มีพระพุทธรูปประธาน ทั้งในอุโบสถและวิหาร	มีพระพุทธรูปประธาน ทั้งในอุโบสถและวิหาร
2.เจดีย์ประธาน	ปรางค์ประธานขนาดใหญ่	เจดีย์ประธานทรงระฆัง
3.สังฆาวาส	เคยมีแต่ยังไม่พบตำแหน่งที่แน่นอน	เคยมีแต่ยังไม่พบตำแหน่งที่แน่นอน
4.กำแพงแก้ว	มี	มี
5.ความเป็นวัดอรัญวาสี	ตั้งอยู่นอกตัวเมือง	ตั้งอยู่ภายในตัวเมือง
6.อายุสมัยของวัด	ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 22	ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23

จากตาราง เห็นได้ว่าคุณสมบัติตั้งแต่ข้อ 1. ถึงข้อ 4. ของวัดทั้งสองแห่งมีเหมือนกัน ซึ่งน่าสังเกตว่าเป็นองค์ประกอบหลักที่พบได้ทั่วไปในวัดที่สร้างขึ้นสมัยอยุธยา แต่ที่สำคัญคือในส่วนข้อ 5. และข้อ 6. อันเป็นข้อมูลเฉพาะของแต่ละแห่งนั้น คือความเป็นวัดในสายอรัญวาสี หรือวัดป่า ซึ่งวัดวรเชตุเทพบำรุงดูเหมือนจะตรงตามคุณสมบัติมากกว่าวัดวรเชษฐาราม เนื่องจากตั้งอยู่นอกเมืองอยุธยาออกไปเป็นระยะทางพอสมควร และอายุสมัยของหลักฐานที่พบใกล้เคียงกับที่ระบุไว้ จึงมีข้อสังเกตที่ว่าวัดวรเชตุเทพบำรุง มีปรางค์ประธานอันสามารถกำหนดอายุได้

ในช่วงอยุธยาตอนกลาง คงหมายถึง “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่ระบุถึงในพระราชพงศาวดารมากกว่า²¹

ข้อมูลจากทำเนียบสมณศักดิ์ ซึ่งคงเป็นบันทึกจากความทรงจำของผู้คนในสมัยอยุธยาตอนปลาย ให้ชื่อของพระอริยวงษมนี สังกัดเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายขวา จำพรรษาอยู่ ณ วัดวรเชษฐ²² ความเป็นวัดคามวาสี-อรัญวาสีนี้หากจะนำเอาตำแหน่งที่ตั้งของวัดเป็นปัจจัยก็จะพบว่ามีความชัดเจนมากกว่าเนื่องจากในเอกสารโบราณบางฉบับระบุว่าที่ตั้งของวัดสายอรัญวาสีนั้นต้องตั้งอยู่ห่างจากชุมชนเมืองพอสมควร ดังเช่นกรณีของการผูกสีมาของวัดสวนดอกขึ้นใหม่เนื่องจากใกล้เมืองมากเกินไป²³ ส่วนการที่พบในทำเนียบสมณศักดิ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาว่ามีพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระจำพรรษาอยู่ภายในกรุงด้วย²⁴ ซึ่งเป็นเรื่องสังกัดของพระสงฆ์เองมิใช่ฐานะของวัดเช่นเดียวกับที่ในทางตรงกันข้าม วัดภายนอกนอกกำแพงเมืองหลายแห่งก็ถูกระบุว่าเป็นที่จำพรรษาของพระราชาคณะฝ่ายคามวาสี ที่สำคัญมีหลักฐานว่าวัดที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองส่วนใหญ่เป็นวัดฝ่ายอรัญวาสี เช่น วัดไชยวัฒนาราม²⁵

ที่สำคัญ วัดที่ชื่อ “วรเชษฐ” ทั้งสองแห่งคงก่อสร้างขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 23 มาแล้ว เนื่องจากพบหลักฐานการปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายด้วยกันทั้งคู่ คือที่วัดวรเชตุเทพบำรุงพบเจดีย์รายทรงระฆังขนาดเล็ก และที่วัดวรเชษฐารามพบเจดีย์รายทรงเครื่องด้านหน้าอุโบสถ

การศึกษาเปรียบเทียบนี้พบว่าปัจจัยทางด้านหลักฐานโบราณคดีและศิลปกรรมของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีความใกล้เคียงกับข้อมูลเอกสารที่ระบุถึงวัดวรเชษฐารามในทางประวัติศาสตร์อย่างน้อยในเอกสารบางชิ้นที่กล่าวถึงวัดแห่งนี้โดยตรงก็ระบุถึงที่ตั้งอันชัดเจน และสอดคล้องกัน

²¹ จากการศึกษาและตั้งข้อสังเกตรูปแบบปรากฏประติมากรรมและชื่อของวัดแห่งนี้ ทำให้นาย Forrest Mc Gill เชื่อว่าวัดวรเชตุเทพบำรุงคงเป็นวัดที่สร้างโดยสมเด็จพระเอกาทศรถที่ถูกลาวถึงในเอกสาร ดู Mc Gill, Forrest, “Art and Architecture in the reign of King Prasatthong of Ayutthaya” (Dissertation Ph.D.(Art History) Michigan University, 1976), 7, 219-220 และดู สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 60-63.

²² ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์, 60.

²³ ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้กรุณาอธิบายข้อมูลนี้โดยใช้เอกสารของล้านนาเป็นหลักฐาน ดู ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ด้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง (กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์, 2537), 11, 65.

²⁴ ดู ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์ (กรุงเทพฯ : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, 2543), 59.

²⁵ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 182.

กับหลักฐานทางโบราณคดี ในเบื้องต้นนี้ จึงอาจสรุปได้อย่างค่อนข้างชัดเจนจากหลักฐานด้านอายุของงานศิลปกรรมและปัจจัยด้านที่ตั้งของวัดวรเชษฐารามได้ว่า อาจหมายถึงวัด “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระเอกาทศรถทรงสถาปนาขึ้นในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 ก็เป็นไปได้

อย่างไรก็ดี ข้อมูลที่ประมวลมาข้างต้นมิได้มีจุดประสงค์ในการตัดสินว่าโบราณสถานแห่งใดจะตรงกับที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานเอกสารอย่างแน่นอน แต่เป็นการชี้ให้เห็นการตรวจสอบหลักฐานต่างๆ ของโบราณสถาน ไม่ว่าจะเป็นด้านงานช่าง ข้อมูลทางโบราณคดีและเอกสารเพื่อรองรับการศึกษาวิเคราะห์ให้ถูกต้องตามที่ควรเป็นในทางวิชาการอันยังขาดอยู่มากในกระบวนการวิจัยทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และที่สำคัญ ยังมีโบราณสถานร้างที่ไม่ปรากฏชื่ออีกมากมายในอยุธยาทั้งที่ยังคงสภาพและชำรุดทรุดโทรมหรือแม้แต่สาบสูญไปแล้ว ซึ่งย่อมมีสิทธิหมายถึง “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ได้ทั้งสิ้นหากมีการค้นคว้าและได้หลักฐานตรงต้องพ้องกันอย่างสมเหตุผล

วัดวรเชษฐาราม – สถานที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระนเรศวร – ข้อเท็จจริง – การตรวจสอบ

ประเด็นทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีกประการเกี่ยวกับ “วัดวรเชษฐ” ที่จะละเลยไปเสียมิได้ คือความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งได้มีความเข้าใจกันว่าหมายถึงวัดวรเชษฐารามที่ระบุไว้ในเอกสารประวัติศาสตร์

ที่มาของความเชื่อดังกล่าว เท่าที่สืบสวนได้ในปัจจุบัน น่าจะเกิดจากข้อสันนิษฐานของคุณบรรจบ เทียมทัต ในบทความเรื่อง “วัดวรเชษฐาราม” ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารศิลปากร ปีที่ 3 เล่มที่ 6 เมื่อ พ.ศ.2503 และต่อมารวมพิมพ์อยู่ในหนังสือชื่อ “พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2511 ในบทความดังกล่าวผู้เขียนได้แสดงความคิดเห็นว่าสถานที่ที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงประกอบพระราชพิธีพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรว่า “เข้าใจว่าถวายพระเพลิงพระบรมศพที่วัดวรเชษฐารามนี้”²⁶ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการศึกษาดังกล่าวเป็น “ข้อสันนิษฐาน” มากกว่าเป็น “ข้อเท็จจริง” ทางประวัติศาสตร์

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวได้กลายเป็นความเชื่อกันในภายหลังจนเปรียบเสมือนข้อเท็จจริงว่า วัดวรเชษฐารามเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีดังกล่าวขึ้น แนวคิดนี้น่าจะเกิดจาก

²⁶ บรรจบ เทียมทัต, “วัดวรเชษฐาราม,” 103.

การที่พระราชพงศาวดารส่วนใหญ่อธิบายเหตุการณ์ระหว่างงานสร้าง “วรเชษฐารามมหาวิหาร” กับ การถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรเรียงให้ลำดับกัน²⁷

แต่เมื่อทำการตรวจสอบข้อความแล้ว พบว่าในเอกสารพระราชพงศาวดาร (ซึ่งได้รับการชำระในสมัยหลังลงมาทั้งสิ้น) มิได้กล่าวเลยว่า สถานที่ที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงประกอบ งานพระเมรุมาศและถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวร (ที่อัญเชิญลงมาจากเมืองห้าง หลวง) นั้น หมายถึง “วรเชษฐารามมหาวิหาร” หรือ วัดวรเชษฐาราม ที่พระองค์ทรงโปรดให้สร้างขึ้น มีเพียงการเรียงลำดับเหตุการณ์ดังกล่าวเอาไว้ต่อจากการก่อสร้างวัดเท่านั้นที่ชวนให้คิดว่า สถานที่และเหตุการณ์ทั้งสองที่กล่าวถึงในเอกสารอยู่ร่วมกัน

ทั้งนี้ ก่อนหน้าที่แนวคิดนี้จะเกิดขึ้น นักวิชาการและนักปราชญ์รุ่นเก่ายังคงเข้าใจ ตรงกันว่า วัดวรเชษฐารามเป็นวัดที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้างเพื่อเฉลิมพระเกียรติแก่สมเด็จพระ นเรศวร²⁸ ซึ่งคงเป็นไปตามข้อความเอกสารคำให้การขุนหลวงหาวัด ที่ระบุว่า “พระองค์จึงสร้าง วัดไว้ที่สวนฉลองพระองค์พระเชษฐาวัดหนึ่ง จึงสมมุตินามที่เรียกว่าวัดวรเชษฐาราม”²⁹

โดยในคำให้การขุนหลวงหาวัดตอนเดียวกันนี้เอง เป็นเอกสารฉบับเดียวที่ปรากฏ ข้อความที่ระบุถึงการสร้างวัดลงบนสถานที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระนเรศวรว่า “พระองค์จึงสร้าง วัดไว้ที่ที่ถวายพระเพลิงพระนเรศวร แล้วจึงสมมุตินามเรียกวัดสบสวรรค์” แสดงว่าวัดที่สมเด็จพระ

²⁷ ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 170.

²⁸ ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงพระดำริว่าวัดวรเชษฐารามนั้น คงหมายถึง องค์พระมงคลบพิตร ด้วยมีขนาดใหญ่สมพระเกียรติยศของสมเด็จพระนเรศวร แต่งานยังค้างอยู่จนสิ้นรัชกาล สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโอรสเมื่อขึ้นครองราชย์จึงเคลื่อนย้ายไปจากที่เดิมและสร้างมณฑปครอบไว้แทน.

²⁹ “คำให้การของขุนหลวงหาวัด,” 316.

พระเอกาทศรถสร้างขึ้น ณ สถานที่ถวายพระเพลิงพระเชษฐา ชื่อว่า “วัดสบสวรรค์” มิใช่ วัดวรเชษฐารามแต่อย่างใด³⁰

โดยข้อมูลอันประจักษ์แล้ว เห็นได้ว่าไม่มีเอกสารชั้นต้นใดๆ มีน้ำหนักมากเพียงพอที่จะทำให้เกิดเป็นข้อเท็จจริงได้เลยว่า “วัดวรเชษฐาราม” กับ “ที่ตั้งของพระเมรุมาศในคราวถวายพระเพลิงพระบรมศพของสมเด็จพระนเรศวร” เป็นสถานที่เดียวกัน แต่เอกสารบางชิ้นยังสนับสนุนข้อมูลที่ว่าวัดวรเชษฐารามสร้างขึ้นโดยสมเด็จพระเอกาทศรถซึ่งคงตกอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 22 นั้น มีส่วนของความจริงอยู่ไม่น้อย

ที่สำคัญจากข้อมูลเอกสารล้วนแต่กล่าวถึงการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหาจักรีอยุธยา ก่อนการสร้างวัดขึ้นในบริเวณนั้นทั้งสิ้น เช่นกรณีของวัดราชบูรณะที่สร้างขึ้นภายหลังบนสถานที่ถวายพระเพลิงพระศพของเจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา³¹ ธรรมเนียมนี้คงมีอยู่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่มีการปรับปรุงสถานที่สำหรับเป็นบริเวณประกอบงานพระเมรุกลางพระนคร³² ซึ่งข้อความในพระราชพงศาวดารกล่าวถึงการสร้างวัดวรเชษฐารามขึ้นก่อนแล้วจึงมีการถวายพระเพลิงพระบรมศพของสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งผิดกันกับธรรมเนียมเดิมในขัตติยราชประเพณีของอยุธยาที่มีมาก่อน

หรือหากจะเชื่อในข้อมูลว่างานพระเมรุของสมเด็จพระนเรศวรได้มีขึ้น ณ วัดวรเชษฐาราม จริง ก็มีเค้าเงื่อนให้สันนิษฐานสืบหาสถานที่ดังกล่าวได้บ้างดังนี้

³⁰ เรื่องเดียวกัน การกล่าวถึงว่าวัดสบสวรรค์เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรนี้จึงควรเป็นประเด็นที่ต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป เนื่องจากวัดที่รู้จักกันในปัจจุบันว่าเป็นวัดสบสวรรค์ หรือวัดสวนหลวงสบสวรรค์นั้น คือบริเวณอันเป็นที่ตั้งของเจดีย์ศรีสุริโยทัย ทางทิศตะวันตกภายในเกาะเมืองอยุธยา เจดีย์ศรีสุริโยทัยเป็นเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุม ซึ่งได้รับการศึกษาแล้วว่าควรสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ก่อนหน้าเหตุการณ์ที่กล่าวถึงราว 40-50 ปี อย่างไรก็ตาม เอกสารคำให้การนี้น่าจะมี ความคลาดเคลื่อนไปจากเดิมมากพอสมควรเนื่องจากการสัมภาษณ์ คัดลอกและแปลออกมาหลายทอด อนึ่ง ขจร สุขพานิช ได้เคยเสนอว่า วัดสวนหลวงสบสวรรค์นี้คือวัดวรเชษฐารามด้วย ดู ขจร สุขพานิช “สอบ ศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ,” 144.

³¹ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” 22.

³² เรื่องเดียวกัน, 177 ข้อความตอนนี้มีอยู่ว่า “ศักราช 968 ทรงพระกรุณาให้พูนดินหน้าพระวิหาร กลบไว้เป็นที่ถวายพระเพลิง” เข้าใจว่า วิหารกลบ ในเอกสารหมายถึงโบราณสถานที่เรียกว่าวิหารกลบตั้งอยู่ ทางด้านทิศตะวันออกของวิหารพระมงคลบพิตร ดังนั้น สถานที่ที่จัดงานพระเมรุแห่งนี้จึงอาจหมายถึงพื้นที่ว่าง ทางทิศใต้ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ด้านหน้าของวิหารพระมงคลบพิตรก็ได้ ในแผนที่อยุธยาที่พระยาโบราณราชธานินทร์จัดทำขึ้นก็ระบุว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ปลูกพระเมรุกลางเมือง ดู ประยูร อุลุชาฎะ, หน้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (พระนคร : ศึกษิต, 2510), แผนที่ท้ายเล่ม.

แต่หากศึกษาบุคคลิกของสมเด็จพระนเรศวรจากเอกสารทั้งของไทยและต่างชาติที่บันทึกไว้ จะพบว่าในช่วงปลายรัชสมัยพระองค์ไม่ปรารถนาที่จะกลับคืนสู่กรุงศรีอยุธยาหากยังมีได้ปราบปรามบ้านเมืองน้อยใหญ่ให้อยู่ในอำนาจของพระองค์³³ คราวสุดท้ายในการกรีธาทัพไปเมืองตองอูก็ทรงประชวรและสวรรคตที่เมืองหางหลวงเสียก่อน

เป็นไปได้หรือไม่ว่า สมเด็จพระเอกาทศรถจะได้ปฏิบัติตามพระราชปณิธานของพระองค์ โดยมีได้อัญเชิญพระบรมศพเข้ายังพระนคร แต่ได้ประกอบพระราชพิธีพระเมรุภายนอกเมือง ซึ่งถ้าหากสถานที่ถวายพระเพลิงนี้หมายถึงสถานที่เดียวกัน หรือตั้งอยู่ใกล้เคียงกับวัดวรเชษฐาราม (เป็นประเพณีที่กษัตริย์อยุธยาจะสร้างวัดถวายพระราชกุศลในคราวพระราชพิธีพระบรมศพอยู่ในบริเวณไม่ห่างกัน) แล้ว วัดวรเชตุเทพบารู ซึ่งเป็นวัดขนาดใหญ่ตั้งอยู่ภายนอกเมืองออกมาไม่ไกลนัก จึงอาจเข้าข่ายของการเป็นสถานที่ดังกล่าวได้เช่นกัน แต่นี่ก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐานจากข้อมูลเอกสารเท่านั้น ในด้านข้อมูลทางโบราณคดีและงานช่าง ไม่อาจตรวจสอบได้เลยว่าสถานที่ใดเคยเป็นที่ทำงานพระเมรุมาศและถวายพระเพลิงพระบรมศพตามที่กล่าวถึงเลย เนื่องจากพื้นที่การใช้งานภายในบริเวณเมืองอยุธยาได้รับการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาจนถึงปัจจุบัน

สรุปได้ว่า ความเกี่ยวข้องกันระหว่างสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของสมเด็จพระนเรศวร กับวัดวรเชษฐารามนั้น เป็นเพียงการตั้งข้อสันนิษฐานขึ้นจากข้อมูลเอกสารเพราะถูกกล่าวถึงติดๆกันในเรื่องความของพระราชพงศาวดารจนดูเหมือนว่าจะมีความสอดคล้องเป็นเรื่องราวและสถานที่เดียวกัน ทว่าจากการตรวจสอบพบว่าเอกสารนั้นบันทึกให้เรื่องทั้งสองนี้เป็นคนละเรื่องกันชัดเจน โดยมีเอกสารคำให้การของขุนหลวงหาวัดที่ยืนยันได้ว่า สถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพได้รับการสถาปนาเป็นวัดชื่อ “วัดสบสวรรค์” คนละแห่งกันกับ “วัดวรเชษฐาราม” อย่างชัดเจน อีกทั้งยังไม่พบหลักฐานขั้นต้นใดๆ ที่หนักแน่นเพียงพอที่จะกล่าวว่ามี การบรรจุพระบรมอัฐิของพระองค์เอาไว้ ณ สถานที่แห่งใดด้วย เนื่องจากเจดีย์สถานที่สร้างขึ้นตาม

³³ ปราบกฏข้อมูลนี้อยู่ในเอกสารต่างชาติ คือ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต โดยในเอกสารดังกล่าวให้รายละเอียดว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีรับสั่งกับพระอนุชาว่าหากยังตีเมืองตองอูมิได้ก็ยังไม่มีการประสูติที่จะกลับสู่กรุงศรีอยุธยา แต่จะให้ตีเมืองตองอูจนแตกและมีให้ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระองค์อย่างไรก็ตามเมื่อพระองค์สวรรคต สมเด็จพระเอกาทศรถก็อัญเชิญพระบรมศพกลับยังกรุงศรีอยุธยาและถวายพระเพลิงพระบรมศพ ดู “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ.2182” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 228-229.

คติโบราณย่อมสำหรับบรรจุ “พระบรมสารีริกธาตุ” เป็นสำคัญ แม้ในพระราชพงศาวดารยังระบุว่า พระมหาเจดีย์ของ “วรเชษฐารามมหาวิหาร” นั้นได้ “บรรจุพระสารีริกธาตุ” อย่างชัดเจน³⁴

หากการค้นคว้าในอนาคตพบหลักฐานอื่นๆเพิ่มเติม อาจเป็นการยืนยัน “ข้อสันนิษฐาน” ดังกล่าวให้มีน้ำหนักมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นไปในแนวทางใดก็ตาม

ข้อสรุปจากการค้นคว้าเกี่ยวกับ “วัดวรเชษฐาราม”

ไม่ว่าวัด “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ที่ระบุในเอกสารพงศาวดารจะหมายถึง โบราณสถานแห่งใดของอยุธยาก็ตาม แต่การศึกษารวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ตามที่ได้กล่าวมา ย่อมบ่งให้เห็นถึงอายุสมัยและชุดของหลักฐานที่แตกต่างกันของวัดโบราณสองแห่งซึ่งมีชื่อ คล้ายคลึงกัน ซึ่งก็เป็นที่น่าแปลกใจว่า วัดขนาดใหญ่ที่มีปรากฏเป็นประธาน กับวัดขนาดย่อมที่ ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับพระราชวังภายในเมืองซึ่งควรเคยเป็นวัดที่มีความสำคัญมาก่อนนั้นกลับไม่พบ เอกสารที่เกี่ยวข้องพอที่จะยืนยันถึงงานก่อสร้างและยุคสมัยที่ระบุเป็นลายลักษณ์อักษรได้เลย

วัดวรเชตุเทพบำรุงแต่เดิมเป็นเพียงวัดขนาดเล็กนอกเมืองที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษ ที่ 21 และถูกปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งวัดจนเป็นวัดขนาดใหญ่ในครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนวัดวร เชษฐารามเป็นวัดขนาดย่อมที่สร้างขึ้นภายในเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นกัน แต่มีเพียงการ ซ่อมเสริมเล็กน้อยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 สมัยอยุธยาตอนปลาย หากจะยึดถือเอาข้อมูลเอกสาร เป็นหลักก็อาจกล่าวได้ว่าอายุสมัยทางงานช่างของวัดวรเชตุเทพบำรุงจะใกล้เคียงกับที่ระบุเอาไว้ ในพระราชพงศาวดารประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง เมื่อพิจารณาจากที่ตั้งของวัดวรเชตุเทพบำรุงที่อยู่นอกเมือง (แต่มี ถนนขนาดใหญ่เข้าถึงอย่างสะดวกสบาย) ก็ดู “สมด้วยอริยวาสี” ดังที่พระราชพงศาวดารกล่าวไว้ เช่นกัน ข้อสันนิษฐานนี้ได้รับการวิเคราะห์โดยนักวิชาการบางท่านเอาไว้แล้ว³⁵

ดังนั้น ในเบื้องต้นจึงอาจกล่าวได้ว่าข้อมูลทางด้านโบราณคดีและงานช่างของวัดวรเช ตูเทพบำรุงมีความสอดคล้องกับหลักฐานเอกสารมากกว่า

ในด้านความเกี่ยวข้องทางประวัติศาสตร์นั้น ข้อมูลเอกสารที่ได้ทำการค้นคว้านั้น บ่งให้เห็นแล้วว่า “วัดวรเชษฐาราม” มิใช่วัดที่กระทำการถวายพระเพลิงพระบรมศพของ สมเด็จพระนเรศวร

³⁴ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)”, 170

³⁵ สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 60-63.

และนอกเหนือไปจากวัดวรเชตุเทพบารุงและวัดวรเชษฐารามแล้ว ซากโบราณสถาน
แห่งอื่นๆ ของอยุธยาที่อาจที่จะหมายถึง “วรเชษฐารามมหาวิหาร” ได้เช่นกัน หากได้มีการศึกษา
ค้นพบหลักฐานที่สอดคล้องสมบูรณ์เกี่ยวกับโบราณสถานแห่งนั้น และยังมีประเด็นอื่นๆ ที่น่าสนใจ
ติดตามค้นคว้าเกี่ยวกับโบราณสถานที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของอยุธยา คือวัด
โบราณที่มีชื่อปรากฏอยู่ในหลักฐานเอกสาร หลายแห่งได้รับการระบุระยะเวลาการสร้างไว้อย่าง
ชัดเจน ทว่าไม่อาจสืบค้นได้ว่าหมายถึงโบราณสถานแห่งใดในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่นวัดชีเชียง ซึ่งใน
พระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ กล่าวตรงกันว่าสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชา ราว พ.ศ.
2081 เอกสารชาวตะวันตกบรรยายว่าวัดแห่งนี้เป็นวัดขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง³⁶ แต่ก็ไม่เคยพบ
โบราณสถานใดในอยุธยาที่มีชื่อเรียกว่า “วัดชีเชียง” เลย

ท้ายที่สุดนี้ การศึกษาเรื่องวัดวรเชษฐารามย่อมไม่ใช่ประเด็นสำคัญที่มุ่งหวัง
จะตัดสินชี้ขาดให้เห็นว่าคือวัดแห่งใดซึ่งปรากฏชื่ออยู่ในพระราชพงศาวดาร หากแต่
มุ่งเน้นให้เห็นว่าโบราณสถานทั้งสองแห่งมีคุณค่าความสำคัญที่เท่าเทียมกันในฐานะ
หลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี อันสามารถใช้เป็นแหล่งสำหรับการเรียนรู้เรื่องราว
ในอดีตได้อย่างไม่จบสิ้น

³⁶ “ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ,” 97 และ “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต
พ.ศ. 2182, ”201.

ภาคผนวก ข.
ถนนโบราณของวัดวรเชตุเทพบารุง

หลักฐานที่สำคัญอีกประการที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงในการศึกษานี้ด้วย คือถนนโบราณที่เป็นเส้นทางจากตัวเมืองอยุธยาเข้ามาสู่วัดวรเชตุเทพบารุง ซึ่งปรากฏเป็นถนนโบราณเพียงไม่กี่แห่งในสมัยอยุธยาที่ยังพบร่องรอยอยู่และเป็นหลักฐานแสดงความสำคัญของวัดวรเชตุเทพบารุงในอดีต

ในภาพถ่ายดาวเทียมหรือภาพถ่ายทางอากาศจะเห็นได้ชัดเจนว่าแนวถนนนี้เป็นแนวของต้นไม้หนาทึบแสดงด้วยสีเขียวเข้ม ตั้งต้นจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณใต้วัดกษัตราธิราช เป็นเส้นตรงดึงออกมาทางทิศตะวันตกลงทางทิศใต้เล็กน้อย ไปสิ้นสุดลงบริเวณทิศตะวันออกของวัดวรเชตุเทพบารุง (ภาพที่ 1) ระยะทางจากบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงวัดแล้วถนนนี้ยาวประมาณ 2 กิโลเมตร

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงร่องรอยของถนนโบราณจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกของตัวเมืองอยุธยามายังวัดวรเชตุเทพบารุง แนวถนนที่เหลืออยู่สังเกตได้จากสีเขียวเข้มของต้นไม้และแนวคลองเป็นทางยาวจากตัววัดด้านทิศตะวันออกตรงมายังแม่น้ำ แต่หายไปบริเวณทางหลวงแผ่นดินตัดผ่าน

(ที่มา : ปรับปรุงจากโปรแกรม Google Earth)

จากการสำรวจของประยูร อุดุชาภูะ ในราวปี พ.ศ.2510 ยังพบว่าถนนเส้นนี้ยังมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์จนสามารถใช้เดินเท้าไปยังวัดวรเชตุเทพบำรุงได้โดยตลอด¹ แต่จากการตรวจสอบในปัจจุบัน (พ.ศ.2551) ถนนเส้นนี้เกือบหมดสภาพแล้ว ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจนบนพื้นดิน บางส่วนถูกถนนสมัยใหม่สร้างทับไปจนหาร่องรอยไม่พบ

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ทำการสำรวจสภาพถนนโบราณของวัดวรเชตุเทพบำรุง โดยตัวถนนเริ่มต้นที่เนินดินด้านทิศตะวันออกของวัด² (ภาพที่ 2) ยังไม่ทราบหน้าที่ที่ชัดเจนของเนินดินแห่งนี้ ว่า

ภาพที่ 2 เนินดินขนาดใหญ่ทางทิศตะวันออกของวัดวรเชตุเทพบำรุง ยังไม่ทราบการใช้งานที่แท้จริง เข้าใจว่าอาจเป็นการขุดขึ้นไม่นานมานี้เพื่อการฝึกซ้อมยิงปืนทางทหาร หรืออาจเป็นเนินดินที่พม่าพูนขึ้นไว้สำหรับตั้งปืนใหญ่เมื่อคราวสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง

¹ ประยูร อุดุชาภูะ, ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2510), 157.

² มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าเนินดินแห่งนี้อาจเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องโดยตรงกับวัดวรเชตุเทพบำรุงและถนนโบราณนี้ ดู ตริวิทย์ วิเศษสำภาทิพย์, “วัดวรเชษฐ : อนุสรณ์สถานกลางทุ่งประเทศ” ใน เมืองโบราณ, 33, 3 : ก.ค.-ก.ย. 2550, 25.

ถูกสร้างขึ้นพร้อมกับตัวถนนในอดีตหรือไม่แม้ว่าบนเนินดินจะมีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นจนดูเหมือนเป็นโบราณสถาน จากการสำรวจไม่พบโบราณวัตถุที่พอจะบ่งได้ว่าเป็นสิ่งก่อสร้างเช่นไร อีกทั้งรูปร่างของเนินเป็นพูนดินขึ้นไปในลักษณะแคบยาวไม่มีพื้นที่ด้านบนสำหรับก่อสร้างขนาดใหญ่ได้ จึงเชื่อว่าคงเป็นเนินดินที่ทางราชการสร้างขึ้นเพื่อเป็นสนามฝึกยิงปืนของทหารเมื่อไม่เกิน 50 ปีมานี้ หรือเชื่อมโยงกันกับข้อมูลที่ว่าวัดวรเชตุเทพบำรุงถูกใช้งานเป็นค่ายทหารของพม่าในสงครามเสียกรุงครั้งหลัง อาจเป็นไปได้ว่าเนินดินนี้เป็นเนินที่พูนขึ้นเพื่อใช้สำหรับตั้งปืนใหญ่ให้สูงขึ้นสำหรับยิงเข้าไปยังพระนคร เพราะพบว่าการสร้างฐานป้อมปืนใหญ่ตามค่ายที่ล้อมตัวเมืองเป็นหนึ่งในยุทธวิธีของพม่าในการตีกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้นด้วย³

บนพื้นถนนเป็นลานดินซึ่งคงถูกไถเกลี่ยลงไปมากแล้วมีวัชพืชและต้นไม้ปกคลุมค่อนข้างหนาที่บ ส่องข้างของถนนยังเห็นได้ว่ามีแนวต้นไม้ขึ้นเรียงรายเป็นระยะ (ภาพที่ 3) ผิดกับพื้นที่รอบนอกออกไปที่เป็นทุ่งโล่ง เส้นทางบนถนนยังเหลือแนวทางเดินเล็กๆซึ่งชาวบ้านได้ใช้เดินและนำเอาสัตว์ออกมาเลี้ยงเท่านั้น (ภาพที่ 4) ช่วงแรกพบว่าทางทิศใต้ของถนนมีแนวร่องน้ำขนาบไปด้วย แต่ก็ไม่ยาวนานก็หายไป (ภาพที่ 5) จึงไม่แน่ใจว่าเป็นลำน้ำเก่าหรือขุดขึ้นใหม่ บนพื้นดินมีเศษอิฐและภาชนะดินเผากระจายเป็นหย่อม (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 3 สภาพของถนนโบราณในช่วงแรกๆ ที่ออกมาจากวัดวรเชตุเทพบำรุง เห็นได้ว่ามีต้นไม้ขึ้นอยู่เป็นแนวสองข้างทางซึ่งปัจจุบันเหลือเพียงช่องทางเดินเล็กๆ มีวัชพืชปกคลุม

³ สุเนตร ชุตินธรานนท์, สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 (พ.ศ.2310) : ศึกษาจากพงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2544), 47.

ภาพที่ 4 ส่วนใหญ่ของถนนที่เหลื่อมมีสภาพเป็นทางเดินเล็กๆที่ชาวบ้านนำสัตว์มาเลี้ยง

ภาพที่ 5 ลำคลองทางฝั่งทิศใต้ของถนนโบราณ ซึ่งอาจเป็นคลองเดิมที่ขุดขนานกับถนนมาถึงตัววัด สอดคล้องกับแผนที่ชาวตะวันตกระบุเส้นทางจากตัวเมืองถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงเป็นคลองสายสั้นๆ

ภาพที่ 6 บนถนนบางช่วงมีเศษอิฐและภาชนะดินเผาเกลื่อนกระจายอยู่ทั่วไปซึ่งอาจเป็นอิฐที่ใช้ปลูกถนนหรืออาจเคยมีอาคารก่ออิฐตั้งอยู่ก็ได้

ภาพที่ 7 ช่วงก่อนที่ถนนจะขาดหายอยู่ในพื้นที่ของเอกชน เมื่อมองกลับไปทางทิศตะวันตกจะเห็นปรามค์ประธานของวัดวรเชตุเทพบำรุงที่ตั้งหันหน้าตรงกับแนวถนนพอดี

ถนนบางช่วงพบว่ามีกรไถตัดหรือขุดเป็นร่อง ทำให้ไม่สามารถเดินติดต่อกันเป็นทางเดียวได้ แต่เชื่อว่าในอดีตคงมีสภาพสมบูรณ์มากกว่านี้ ช่วงสุดท้ายที่ถนนยังเหลือหลักฐานอยู่ มีการใช้พื้นที่อยู่อาศัยและทำการพาณิชย์(ภาพที่ 7) ก่อนที่จะหายไปในแนวต้นไม้ริมคลองชลประทานที่ตัดขวาง ต่อกออกไปก็ถูกสร้างคร่อมทับโดยสี่แยกที่ตัดกันระหว่างทางหลวงหมายเลข 3263 และ 3469 (ภาพที่ 8) จากนั้นแนวถนนก็หายไปเนื่องจากมีบ้านเรือนประชาชนสร้างอยู่ตามแนวทางหลวงหมายเลข 3263 ที่มุ่งหน้าเข้าสู่ตัวเมืองพระนครศรีอยุธยา⁴

ภาพที่ 8 ถนนช่วงสุดท้ายหายไปสี่แยกตัดกันระหว่างทางหลวงหมายเลข 3263 และ 3469

เศษภาชนะดินเผาที่พบจากการสำรวจถนนโบราณนี้มีเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีน้ำเงินบนพื้นขาวได้เคลือบหรือเครื่องลายคราม อาจมีอายุในสมัยราชวงศ์หมิงตอนปลายถึงราชวงศ์ชิง (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา) และมีชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อหยาบสีน้ำตาลแดงอันเป็นผลิตภัณฑ์จากเตาแม่น้ำน้อย จ.สิงห์บุรี อายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาจนถึง

⁴ ตรีวิทย์ วินิชสำภาทิพย์, “วัดวรเชษฐ : อนุสรณ์สถานกลางทุ่งประเทศ,”ในบทความนี้กล่าวว่าได้พบร่องรอยการทำทางลาดลงบริเวณที่ปลายถนนชนกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งยังไม่สามารถตรวจสอบได้ชัดเจน

ต้นพุทธศตวรรษที่ 24⁵ (ภาพที่ 9) ซึ่งทั้งหมดก็เป็นภาชนะดินเผาแบบเดียวกับที่พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดีในวัดวรเชตุเทพบำรุงด้วย

ภาพที่ 9 เศษภาชนะดินเผาจากการสำรวจถนนโบราณวัดวรเชตุเทพบำรุง เป็นเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาแม่น้ำน้อย จ.สิงห์บุรี และเครื่องถ้วยจีนในราชวงศ์หมิง-ชิง กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24

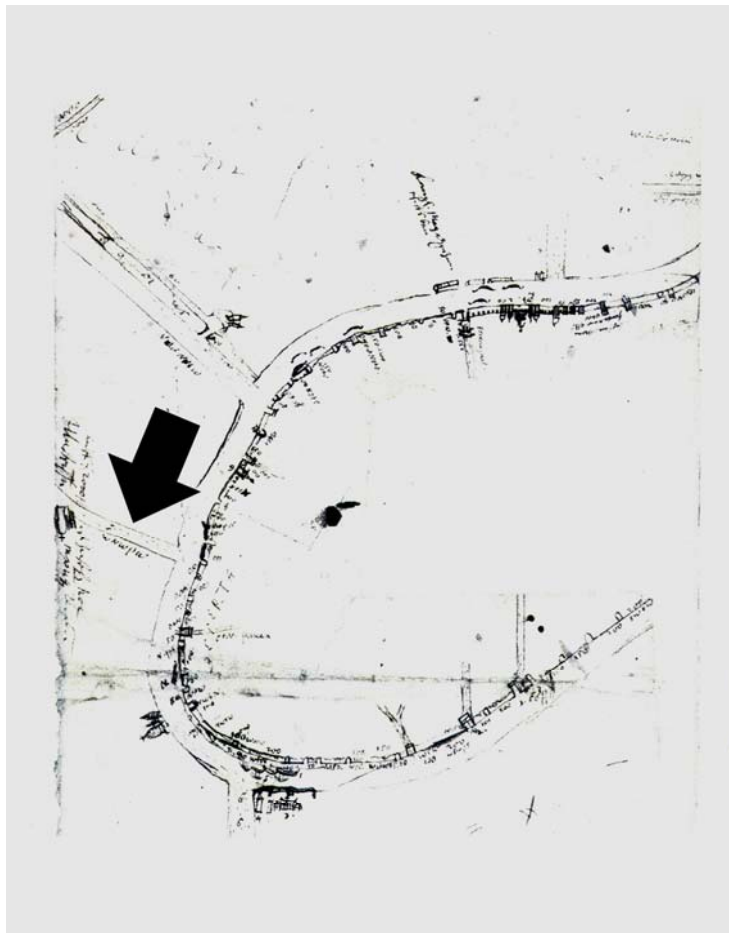
ในแผนที่บางฉบับของชาวตะวันตกที่เข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่นแผนที่ฉบับตัวเขียนของแอมป์เฟอร์ (Engelbert Kaempfer) (ภาพที่ 10) และบาทหลวงฌ็อง กูร์โตแล็ง (Jean Courtaulin)⁶ (ภาพที่ 11) ที่พบว่าระบุตำแหน่งของวัดวรเชตุเทพบำรุงไว้ตรงกับที่ตั้งจริง มีการเขียนเส้นทางสู่ตัววัดด้วยคลองที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาตรงมายังวัดโดยตรง ทำให้ทราบได้ว่าแต่เดิมแนวถนนโบราณนี้คงจะมีแนวคลองขุดขนานตามไปด้วย ดังที่ได้พบจากการสำรวจว่ามีร่องน้ำเล็กๆ อยู่ด้านข้างถนนในช่วงแรกๆ ที่ใกล้กับวัดวรเชตุเทพบำรุงซึ่งอาจหมายถึงคลองเส้นนี้ก็ได้ แต่คงตื้นเขินหมดร่องรอยไปแล้วเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ไป สันนิษฐานได้ว่าการเดินทางสู่วัดวรเชตุเทพบำรุงคงทำได้สองทาง คือทางบกเดินตามถนน และทางน้ำคือคลองที่ขนาน

⁵ ข้อมูลจากการสำรวจ.

⁶ ดู ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 74, 90.

ไปกับถนน การเดินทางบทย่อมทำได้เฉพาะในฤดูแล้งที่ดินแห้ง เมื่อถึงฤดูน้ำหลากไม่สามารถใช้ถนนได้ก็ใช้ทางน้ำแทน นอกจากนั้น ในภาพถ่ายดาวเทียมยังแสดงให้เห็นอีกด้วยว่า คลองดังกล่าวอาจเคยเชื่อมต่อกับคูน้ำที่ล้อมรอบวัดด้วย

การที่พบว่าแนวถนนโบราณของวัดวรเชตุเทพบำรุงมีคลองตัดคู่กันด้วยนั้น เป็นสิ่งยืนยันได้ว่าวัดแห่งนี้มีความสำคัญเป็นอย่างมาก และคงมีการเดินทางติดต่อกันกับในพระนครได้อย่างสะดวกสบายตลอดเวลา จึงควรเป็นงานก่อสร้างที่ผู้มีอำนาจระดับพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายโปรดให้การอุปถัมภ์ มิใช่ผู้คนในระดับข้าราชการหรือราษฎรทั่วไป

ภาพที่ 10 ต้นฉบับตัวเขียนแผนที่กรุงศรีอยุธยา ของแอมป์เฟอร์ (Engelbert Kaempfer) แสดงเส้นทางติดต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาถึงวัดวรเชตุเทพบำรุง (ลูกศรชี้) เป็นคลองสายสั้นๆ แสดงว่าถนนโบราณเส้นนี้เดิมมีคลองที่ขุดขนานไปด้วย ซึ่งก็ยังพบแนวคลองอยู่บางช่วงเช่นกัน (ที่มา: ปรับปรุงจาก รัชชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 90.)

ภาพที่ 11 แผนที่กรุงศรีอยุธยา เขียนโดยบาทหลวงฌ็อง กูว์โตแล็ง (Jean Courtaulin) แสดงตำแหน่งที่อาจหมายถึงวัดวรเชตุเทพบำรุงนอกเมืองทางทิศตะวันตก และมีลำคลองจากแม่น้ำเจ้าพระยาเชื่อมต่อไปถึง (ลูกศรชี้)

(ที่มา : ปรับปรุงจาก รัชชยั ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 74.)

การสร้างถนนเพื่อการสัญจรในสมัยอยุธยาไม่พบหลักฐานมากนัก เพราะเชื่อว่าการเดินทางส่วนใหญ่ใช้เรือกันเป็นหลัก นอกเหนือไปจากถนนหลวงกลางเมืองและถนนริถนนขวางที่ใช้สำหรับเดินทางภายในตัวเมืองอยุธยาเอง ก็มีถนนสำคัญเส้นหนึ่งที่ตัดขึ้นนอกพระนคร คือถนนฝรั่งสองกล้อง ที่ตัดจากท่าเกย (ปัจจุบันคือบริเวณวัดไม้รวก อ.ท่าเรือ จ.พระนครศรีอยุธยา) ริมแม่น้ำป่าสัก ไปยังพระพุทธรูปท่าสระบุรี⁷ ถนนเส้นนี้ตัดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม⁸ โดยอาศัยวิทยาการจากชาวตะวันตกในการใช้กล้องส่องทางไกลเพื่อรังวัดและปักกรวยแนวถนนให้ตรงเพื่อการเดินทางไปยังพระพุทธรูปโดยไม่เสียเวลา ปัจจุบันแนวถนนฝรั่งสองกล้องนี้ยังคงเหลืออยู่

⁷ นงคราญ ศรีชาย, “โบราณสถานตามเส้นทางนมัสการรอยพระพุทธรูป” ใน เมืองโบราณ, 22, 3 กรกฎาคม-กันยายน 2539, 29.

⁸ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 178.

เป็นบางช่วงและสามารถตรวจสอบได้ว่าการตัดจากบริเวณท่าเรือริมแม่น้ำป่าสักจนถึงมณฑล
พระพุทธบาทเป็นเส้นตรงอย่างชัดเจน⁹

ลักษณะของถนนวัดวรเชตุเทพบารูนี้เป็นพูนดินสูงซึ่งคงได้จากการขุดดินขึ้นถม เป็น
ผลให้ได้ลำคลองขนานไปกับถนนด้วย ด้านบนปูด้วยอิฐ ทำให้พื้นถนนแข็งแรงสามารถรองรับ
พาหนะที่มีน้ำหนักมากหรือสัตว์ต่างเช่น ช้าง ม้า ได้ ถนนเช่นนี้เป็นการสร้างขึ้นตามแบบเดียวกัน
กับถนนในพระนครเช่นถนนหลวงกลางเมืองที่ใช้ในพระราชพิธีสำคัญต่างๆ¹⁰

จากความเจริญด้านงานช่างโยธาของอยุธยาในการตัดถนนนี้ อาจกล่าวได้ว่าความ
คล้ายคลึงกันระหว่างถนนฝั่่งสองคลองกับถนนโบราณของวัดวรเชตุเทพบารูที่สามารถตัดเป็น
เส้นตรงจากบริเวณท่าเรือหรือชุมทางการสัญจรไปสู่สถานที่สำคัญเป็นแนวตรงไม่คดอ้อมเป็นการ
อาศัยเทคโนโลยีจากชาวตะวันตกเข้ามามีส่วนในด้านการวางแนวทางถนน ด้วยเหตุนี้ อาจทำให้
สันนิษฐานได้ว่าถนนโบราณวัดวรเชตุเทพบารูอาจได้รับการสร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับ
ถนนฝั่่งสองคลองช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ก็เป็นไปได้

ดังที่ได้วิเคราะห์ไว้แล้วว่าแต่เดิมวัดวรเชตุเทพบารูคงเป็นวัดขนาดเล็กๆ ที่ตั้งอยู่นอก
กรุงออกไปกลางทุ่ง จึงยังไม่มีมีความสำคัญเท่าใดนัก การคมนาคมไปยังตัววัดอาจกระทำได้ด้วย
การเดินทางทางในทุ่งหรือคันทนา มิฉะนั้นในฤดูน้ำหลากก็สามารถใช้เรือได้อีกทางหนึ่ง จนกระทั่ง
เมื่อคราวปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ของวัดวรเชตุเทพบารู อาจจะได้มีการตัดถนนและขุดคลองเข้าสู่ตัว
วัดพร้อมกันไปด้วย การตัดถนนตามแบบถนนในพระนครซึ่งมีการพูนดินเป็นคันและปูอิฐเป็น
ทางเดินโดยตรงเข้าสู่วัดแสดงถึงการให้ความสำคัญเป็นพิเศษโดยบุคคลชั้นสูง เพื่ออำนวยความสะดวกใน
การเดินทางนั่นเอง

แต่อย่างไรก็ตาม ยังไม่พบเอกสารใดๆ ที่กล่าวถึงการสร้างถนนเส้นนี้โดยตรง
เลย ไม่ว่าจะเป็นเอกสารของไทยหรือต่างชาติก็ตาม เช่นเดียวกับที่ยังไม่พบหลักฐานเป็น
ลายลักษณ์อักษรที่ระบุถึงงานสร้างหรือซ่อมวัดวรเชตุเทพบารูนี้ด้วย การศึกษาคงกระทำ
ได้เพียงจำกัดอยู่ในข้อมูลจากการสำรวจและเอกสารที่เกี่ยวข้องบางชิ้นเท่านั้น ซึ่งหากมี
การศึกษาเพิ่มเติมในวันข้างหน้า เช่นการขุดตรวจทางโบราณคดีหรือสำรวจหลักฐาน
เพิ่มเติมก็จะทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับถนนโบราณนี้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

⁹ นงคราญ ศรีชาย, “โบราณสถานตามเส้นทางนมัสการรอยพระพุทธบาท,” 29.

¹⁰ ดู อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ และภูมิสถาน
กรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, 2550), 98 - 100.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล

นายประภัสสร ชูวิเชียร

ที่อยู่

240 ซอยเกษมใหม่ ถนนเจริญนคร แขวงบางลำภูล่าง
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย 10600

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2522

เกิด

พ.ศ.2533

สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนวัดประยูรวงศาวาส

พ.ศ.2539

สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนวัด
นวลนรดิศ

พ.ศ.2543

สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอก
ประวัติศาสตร์ศิลปะ วิชาโทโบราณคดี คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ.2547

สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร

พ.ศ.2548

ศึกษาต่อในระดับปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร